

MAGYARORSZÁG MŰEMLÉKEI

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTER MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Báró FORSTER GYULA

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK ELNÖKE

NEGYEDIK KÖTET

BUDAPEST

A FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMÁSA

1915

1*

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK KIADVÁNYAI

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTER MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Báró FORSTER GYULA

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK ELNÖKE

NEGYESDIK KÖTET

BUDAPEST

A FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMÁSA

1915

A selmeczbányai óvár.

Hazánknak aránylag kevés olyan városa van, mely az építőművészetnek annyi változatos emlékét őrizte volna meg, mint Selmeczbánya. Lejtős utcáit a különböző korok építészeti alkotásai szegélyezik. A görbe utcák minden pontján más-más érdekes kép tárul a szemlélő elé. Itt egy festői erkély, amott egy érdekesen megoldott régi kapu vonja magára a figyelmet. Alig van Selmecezen olyan régi ház, melyben az elmúlt idők figyelemre méltó építészeti alakítása ne maradt volna fenn. Sajátságos jelenség, hogy ezen építészeti emlékek kora a legritkább esetben vezethető vissza a XVI. század előtti időkre, holott tudvalevő, hogy Selmeczbánya ősrégi bányaváros, mely már a rómaiak idejében is létezett. Magyarázatul szolgál itt az a körülmény, hogy a város eredetileg nem a mai helyén, hanem ettől északkeletre, magasan kiemelkedő domb tetején emelkedett. Ez volt a virágzó Vana város, melynek eleinte csak kültelki apró házai és kunyhói terjeszkedhettek Selmeczbánya mai területén; mignem erőszakos körülmények folytán kénytelenek voltak a város házainak zömét is a kevésbbé exponált völgykatlan ölébe áthelyezni.

Selmecz óváros alapításának idejéről biztos adat nem maradt fenn. A vidék őslakói a kelták voltak. Tacitus azt állítja, hogy az ő idejében a Kárpátok aljában e helyen a germánok egy svév törzse lakott, még pedig a quádok, amit Strabo és Plinius is megerősít. A quádok gót, vagy — amint Tacitus őket nevezi — gothon rabszolgákkal bányaművelést űztek. Királyukról, Vanniusról a római történelem is megemlékezik, midőn az Vangio és Sido által szorongatva Claudius római császárhoz fordul segítségért, ki azonban segítség helyett Pannoniában, a mai Komárom megye területén biztos lakóterületet bocsátott az elűzött király rendelkezésére.¹

Selmeczbánya régi elnevezését, Vanát némelyek Vannius leányának, Vanniának nevéből származtatják, mások viszont a szláv bana (bánya) szóból.

Vana városa a népvándorlások folyamán minduntalan gazdát cserélt és a gótok, hunnok, gepidák, longobardok, majd pedig a szláv vendek, végül a magyarok uralma alá került.² Az esztergomi egyházmegye schematismusa szerint itt már a X. században plebánia létezett.

A bányaművelésről egy közvetett följegyzést találunk Thuróczi Krónikájában, mely szerint I. Béla király a pénzveréshez szükséges ezüstöt Vánán szerezte be. A keresztes hadjáratok alatt és azok után számos idegen települt itt meg, így többek között a flandriaiak, kik a Kachelmann által idézett Chronicon Budense adata szerint e vidéken már a meissenai püspök által eszközölt telepítések előtt is állandó lakóhelyet nyertek.³ II. Endre király a bányászat fellendítése érdekében Tirolból és Thuringiából német bányászokat telepített ide, kik a vend munkásokat lassanként kiszorították és a német elemet tették uralkodóvá.

¹ Johann Kachelmann: Das Alter und die Schicksale des ungrischen, zunächst schemnitzer Bergbaues. Schemnitz 1882. 5. és 6. oldal.

² J. Kachelmann i. m.

³ J. Kachelmann: Geschichte der ungrischen Bergstädte und ihrer Umgebung (bis zum Jahre 1301). Schemnitz 1855. 94. és 95. oldal.

A keresztes hadjáratok lezajlása után Vana külvárosában a mai óvár helyén a templáriusok kolostorépületet emeltek, melyet körfallal vettek körül.

Kachelmann a templáriusok itteni szereplését inkább mondán alapulónak tartja. Severini bizonyos tartózkodással állítja, hogy az óvári, Máriáról vagy Miasszonyunkról (zu unserer lieben Frau) elnevezett templomot templáriusok építették, kiket fehér ruhájukon alkalmazott vörös keresztről vörösbarátoknak is neveztek. E tekintetben nem nyújt biztos támpontot Kovachich Chronicon Templariorum című műve sem, mely a selmeczi barátokról csak egyes átvételek kapcsán emlékezik meg.¹

A hatalmasan fellendült Vana várost a tatárjárás 1241-ben romba döntötte. A tatárok nemcsak az óvárost dúlták fel, hanem lerombolták a templáriusok erődített kolostorát is. Az újonnan felépített Mária templomot felgyújtották és az odamenekült lakosságot felkoncizolták.

Három éven át hevert romban a város; az erdőkbe menekült lakók csak nehezen mertek előbújni biztos rejtekükből. Ezek is olyan kevesen voltak, hogy a város újjraépítője, IV. Béla királyunk a rekonstrukció nagy művéhez szászokat telepített ide. Ezek voltaképpen Schemnitz (Selmeczbánya) megalapítói² és ugyanők a város építésével egyidejűleg két templomot is emeltek; egyet az óvárosban a hegytetőn, egyet pedig a rombadőlt templárius zárdatemplom romjain. Ez utóbbi építkezés mégis valószínűleg csak a tatárok által feldúlt templom és carnarium helyreállítására szorítkozott.

Ez a helyreállítás az akkori nagy szegénységet tekintetbe véve valószínűleg csak gyarló szükségépítkezés lehetett, melynél a monumentális építészet alakításaitól lehetőleg eltekintettek. Ennek az építkezésnek igen gyarló műformájával találkozunk a carnarium kezdetleges gót alakítású ablakánál, mely valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy ama kápolna építése alatt is, melyet Kachelmann állítása szerint 1275-ben Szent Miklós tiszteletére emeltek és az ugyanakkor épített zárdával együtt a dominikánusoknak adtak át, tulajdonképpen csak ezen carnarium, illetve a hajdani templárius kolostor helyreállítását kell érteni.³

Némileg az is támogatja e feltevést, hogy Selmeczbányán a XIII. század végéről származó egyéb építmény az óvárban talált maradványokon kívül egyáltalában nem maradt fenn. Az akkori időben uralkodó nagy szegénység is indokoltá tette, hogy az új zárdá helyét ott válasszák meg, ahol úgy, miként az elpusztított templárius kolostor helyén is nagymennyiségű, aránylag ép fal és építési anyag volt felhalmozva.

¹ J. Kachelmann: U. o. II. 105. o.

² Johann Kachelmann: Geschichte der ungrischen Bergstädte und ihrer Umgebung. 11/113. oldal. Schemnitz 1855.

«Mag auch Sebnitz, das in der Urkunde Bela des IV. statt Vania zuerst auftaucht, schon vor hundert Jahren geradezu vom Rheine hergelaufen sein, so waren es, nach dem Abzuge der Mongolen vorzüglich Niedersachsen aus dem Meissnerlande, die unsere Bergstädte und ihre Umgebungen wieder belebt haben. Östlich von Dresden, fast an der Grenze des davon benannten Kreises, in der sächsischen Schweiz oder im Meissner Hochwalde, liegt in einem schönen Gebirgsthale auch die kleine Stadt Sebnitz am gleichnamigen Flusse, der etwas westlich von Schandau in die Elbe fällt; und die Enkeln der etwa mit den Kreuzzügen ausgewanderten Rheinländer, die dort zurückblieben und nun selbst weiter gezogen sind, konnten den Namen ihres Mutterlandes hier schon vorgefunden haben; das ältere Vania, Bana, kam jedoch auch unter ihnen so wenig, als Tillen das Bjelabana, oder in der (eben ober dem sächsischen Sebnitz liegenden) Neustadt das Nagybánya in Vergessenheit.»

³ Johann Kachelmann: U. o. 140. oldal. «Die Sebnitzer, von ihrem alten Berge immer mehr in das Thal sich ausbreitend, hatten unter ihm (V. István király), in einem Walde dort, wo die Schule der frommen Väter steht, ein Kirchlein aufgebaut, dasselbe dem heil. Niclas, Bischof und Märtyrer, geweiht und wahrscheinlich, wie die gleichnamige älteste Kirche in Goslar, für die Morgenandacht der nächstwohnenden Bergleute bestimmt; und der König hat über diese, von der schon längst hergestellten Marien oder Pfarrkirche gar nicht weit entfernte, und daher nur auf einen, mit Frömmigkeit gepaarten, Wohlstand der Gemeinde hindeutende, Kapelle auch sein Schutzrecht auf die Stadt übertragen.» — U. o. 142. oldal. «Bald nach Stephans Tode hatten die Sebnitzer zur Niclaskapelle ein Kloster zugebaut, und liessen Eines und das Andere, mit Wissen des Graner Erzbischofs und Kapitels, durch ihren Pfarrherrn und Probst vom (Graner) Thomasberge, Meister Reynald, am 19. Jänner 1275 den Dominicaner-Mönchen übergeben, . . .»

Kachelmann kétségbe vonja, hogy a dominikánus kolostor a régi templárius zárda romjain épült volna fel, mert szerinte akkor az 1275-iki átadásnál a templáriusoknak is jelen kellett volna lenniük. Kétségtelen, hogy ezen okoskodásnak megvan a jogosultsága normális viszonyok esetén, ámde figyelembe kell vennünk, hogy a tatárjárás Selmeczen valósággal mindent elsöpört és egyáltalában nincs kizárva, hogy a templáriusok, kikkel szemben a selmecziek amúgy is ellenszenvvel viseltettek, a romba döntött vánai kolostor birtokáról hallgatólag lemondtak, annak helyreállításától eltekintettek és így az említett átadásnál sem képviseltették magukat, sőt arról esetleg tudomást sem szereztek.

Tény, hogy Selmezbánya városa már a tatárjárás után lassanként lefelé terjeszkedett és ezen időtáiban a hajdani templarius kolostor, a mai óvár körül az apró külvárosi házak egész serege állhatott.

Róbert Károly idejéből származó feljegyzés szerint a völgyben épült házak telepe már tekintélyes városrészt képezett és már az alsó Ring is alakuló félben volt.

Nagy csapás érte a virágzó várost, mikor az Ulászló királyhoz szító Rozgonyi Simon egri püspök boszúból az Erzsébet özv. királyné és fia László iránt hű ragaszkodással viseltető Sebnitz (Selmecz) városát lévai Cseh Lászlóval, a barsi gróffal szövetkezve 1442 május 24-én megtámadta és feldúlta. Ekkor pusztultak el a kolostorban, mint hiteles helyen őrzött becses okmányok is.¹

Még helyre sem hozták a Rozgonyi féle betörés kárait, midőn 1443 június 6-án erős földrengés látogatta meg a vidéket, mely a város megmaradt épületeit és a kolostort végleg romba döntötte. A pusztulás oly nagy volt és a lakosság efölött annyira elkeseredett, hogy el akarta hagyni a vidéket is. Csak nagynehezen szánták el magukat a völgykatlanban fekvő kevésbé sérült városrész kiépítésére. Scheyder Péter bíró vezetése mellett azután 1446-ban már hozzá is fogtak a város újraépítésének nagy művéhez.

Bizonyára a Rozgonyi féle betörés indíthatta arra a város vezető embereit, hogy a lakosság védelmére a régi, már helyreállított kolostort, melyben egyízben a tatárjárás idejében a nép már keresett is menedéket, megerősítsék és azt templomerőd (Kirchenkastell) módjára építsék ki.² Ez az építési művelet valószínűleg teljes újraépítés volt, mert az 1443-iki földrengés az ott álló épületeket súlyosan megrongálta.

A templomerőd építéséről csak töredékes adatok maradtak fenn, melyekből a munkálatok arányára és mineműségére nézve semmiféle következtetés sem vonható le.

Tény, hogy a vártemplom építése 1515-ben teljes befejezést nyert. A templomépítés idejében műértő plébánosa volt a városnak honorabilis Dnus. Isch. Gloger, artium baccalaureus személyében, ki képesítését valószínűleg a Schomberg György vezetése alatt álló pozsonyi egyetemen nyerte.³ Az ő idejében épült Selmezbánya másik nagy temploma, a Szent Katalin templom is, melyet valószínűleg szintén az óvári mester tervezett.

A templom építésére tett adományokról is vannak feljegyzések. Érdekes a városi levéltárban őrzött Königsfelder-féle végrendelet 1486-ból, melyen az öt tanu között «Matthias castri schemniciensis capitaneus» nevét is olvashatjuk. Tehát említés történik a selmeczi várkapitányról.⁴

«Schlosskirche»-ről tesz említést ugyancsak a városi levéltárban levő és 1514-ből való «Consignatio der Bullenbriefe», mely a vártemplomban levő oltárokat is felsorolja.

Említésreméltó, hogy midőn egy 1489-iki számadás szerint Scheyder Péter bíró többek között puskaporra 262, egy új vár építésére 2077 forintot adott ki, ugyanakkor a nagyterjedelmű kamaraház megvételére mindössze csak 34 forintot fordított. Az erősítésekre tehát aránytalanul nagy összegeket áldoztak, és tekintve azt, hogy ebből a korból az óvár erősít-

¹ Johann Kachelmann: Geschichte, III. 45. oldal.

² Könyöki J. — Nagy G. A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. Budapest 1905. 170. oldal.

³ Johann Kachelmann: Geschichte III. 97. oldal.

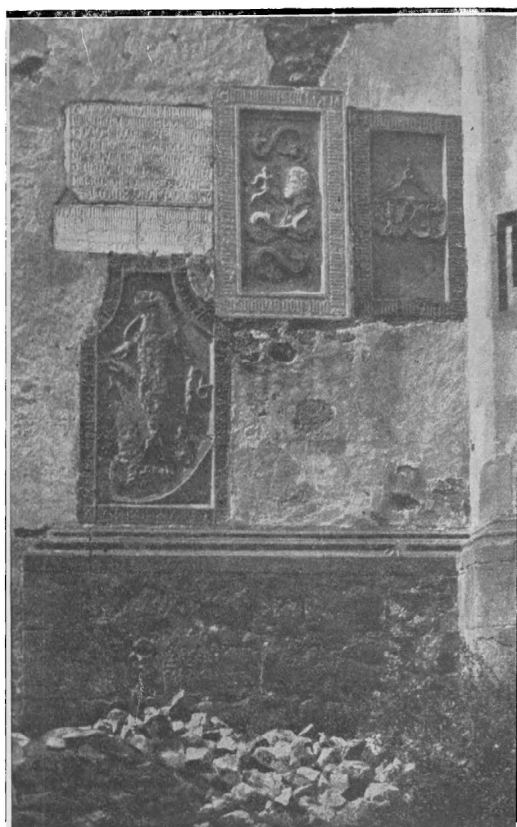
⁴ Breznik János: A selmezbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. 22. oldal.

ményein kívül más várépítkezés maradványai nem maradtak fenn, igen valószínű, hogy a nevezett összeget az óvár védőműveire fordították.¹

A reformáció Selmeczbányán hamar tért hódított és bár a bányamunkások által 1525-ben kimondott munkamegszűntetés, mondhatjuk az ország egyik legrégibb sztrájkja, melyet csak roppant szigorú intézkedésekkel tudtak elnyomni, még nem tekinthető az új tanok terjedése által előidézett eseménynek, máris találkozunk jelenségekkel, melyek az új tanok térhódítását kétségtelenül bizonyítják.² 1526-ban Keck Simon selmeczi plébános nyíltan áttért az evangélikus vallásra. 1534-ben már számos kath. lelkész és szerzetes követte példáját és a selmeczi kolostor lassanként feloszlott, földjei műveletlenül maradtak, a felszerelések elkallódtak. A pusztá kolostort és templomát a város vette kezelésébe Bartfelder Taddeus bírósága idejében.³

A mohácsi vész után a török mindinkább fenyegette Selmezt is. Az időközben nagyrészt protestáns vallásra áttért polgárok magát a vártemplom épületét is megkezdtek átalakítani a védelem gyakorlati céljaira és megerősítették a bástyáknak védő műveit. Már az átépítés ideje alatt is kénytelenek voltak a templomépületben helyőrséget elhelyezni, miről egy 1546-ból származó feljegyzés is tanuskodik.

1552-ben Drégely eleste után a város 10 szakasz magyar hajdút, később 1594-ben ismét 200 gyalogost (Gregarius) alkalmazott a város védelmére. Mikor azután már Salgó és Fülek vára is török kézre került és a törökök már a közeli ligetekben is portyáztak, sietteték a templomnak várrá való átalakítását és azt 904 forint és 64 dénár költséggel 1559-ben befejezve, a várat nagymennyiségű lőszerkészlettel felszerelték.⁴ A városi levéltárban őrzött 1596-ból származó leltár a lőszerekről felvilágosítást nyújt.⁵

1. Az óvár falába illesztett sírkövek.

¹ Johann Kachelmann: Ugyanott 119. oldal.

² Johann Kachelmann: Ugyanott 152. oldal.

³ J. Kachelmann: U. o. III. 156. oldalon:

«Anno 1536, Ist menniglichen zu wissen, dass das Kloster hie in unserer Stadt gelegen, das vor Zeiten, wie man sagt, die Templarij, — so aus der ganzen Christenheit etlicher ihrer Misshandlung halber, auf eine Stundt vertilget und vertrieben sein worden, — gebaut sollen haben, die Brüder Ordinis S. Dominici eine lange Zeit mit aller seiner Zugehörung innen gehabt und besessen haben, biss so lang dasselbige von bemeldten Brüdern in Abnehmenn kommen ist; nicht dass sie be(ge)tracht

hätten, dasselbige zu bessern oder zue erhalten, sondern haben auch noch die Kirchengueter, als Messgewandt, Bücher und all das Jenig, so noch bei der Kirchen gewesen, von Kelchen, Kreuzen, Ampulls, Thuribuls, dergleichen Äcker, Feld und Weingärten zum Meisten versetzt, verkaufft und von der Kirche entfremdet, sie sindt zue einigen abgestorben, wege zogen und (haben) zuletzt solch Unser Closter ödt gelassen.»

⁴ J. Kachelmann: G. d. u. B. u. i. U. III. 166. oldal.

⁵ Dr. Miklósy Zoltán levéltáros által rendelkezésre bocsátott adatok szerint a leltár a következő: 1596, 6. Juni. Inventarium aufm Altenschloss.

1 Feldtschlang oberm Thor, 2 Falschauner einer aufm Thor, und einer aufm . . . thor, 1 halbt Schlanges aufm Himmelreich, 2 toppelte Falskonetl, aufs Püchsenmaysters Thurm, 1 Scharpetinl neben d, Feldtschlang, 2 kurze Falskonetl auf d, Feldtwach, 1 Scharpetinl neben d, Falskonetl aufm Thor, 3 Falskonetl aufm Neir gebait, 2 Cammerstückl aufm Neir gebait, 1 Falskonetl hinterm Thor, 1 Haubitzering underm Thor, 20 grosse Nei eiserne Töppelscharkhos, 4 grosse Centner Scharkhos, 23 eiserne Töppel und halbscharkhos auf der Schiltwach und Trabant, 1 eiserner Mu . . . , 3 eiserner Bringl, 26 messingener ad . . khüf . . . grosse Scharkhos, Zinttrutt. 3 Vass Schwebel, 1/2 Tögl mit Schwebel, . . . schwarzes Bech . . 3 Töppl mit Harz, Zindtknollen klein und gross, Bechring in die Feuerpfann, 33 volle Vassl Pulver, 363 schl . . . Zund feuerwerkh, Verdorben Feuerwerkh, 5 Feuer Kugl zum grossen Mörser, 21 Turmfackles, 17 Turmkrantz, 22 tünne Kolben, 53 Lehmkugeln, . . . Wasserkugl, 45 turnkrirgl, . . . gt allerley Werghzeig, 18 Schwertter ind hinde turben, 1 Feldt Truml, 100 dárdas et cetera.

A növekvő török veszedelem arra indította a város vezetőségét, hogy 1564-ben a Frauenbergen «contra furorem turcicum» egy új várat is építsenek, melyet a szent Szűzről, leányvárnak (Jungfrauschlösschen) neveztek el. Ez évben Dersfi királyi százados a város védelmére újabb 200 hajdut fogadott fel. Ugyanazon évben eskették fel az új várkapitányt Marcus Mátyás személyében. A helyőrség nagy éberséggel őrködött a város biztonsága fölött; ennek tulajdonítható, hogy a törökök, kik a környéken számos helyen pusztítottak, a városba magába sohasem hatoltak be.¹ A főbb útvonalak védelmére erősített városkapukat emeltek. A város megerősítése céljából 1574-ben városkapuvá alakították át az alsóvárosban emelt Szent Antaltól nevezett kórháztemplomot is, melynek hajóját áttörték (Propugnaculum contra capitalem hostem turcam). Sajnos, ezt a szép kaput a múlt század végén lebontották és a templom szentélyét sivár külső kiképzéssel kápolnává alakították át. 1588-ban építették a béalábányai kaput.

2. A selmeczbányai óvár látképe.

A város polgárai közül különösen Röscl Lőrincz és leánya Borbála áldozott sokat a védelmi művek céljaira. Röscl Lőrincz síremléke több más sírkövel együtt az óvár falába falazva látható e fölírással; FORMA, FAVOR POPVLI, FERVOR IVVENILIS, OPESQVE DIRIPVERE TIBI NO/SCERE, QVID SIT HOMO. (1. ábra.)²

¹ J. Kachelmann: G. d. u. B. u. i. U.

² A legfelsőbb szürke kövön a következő felirat olvasható:

MONITIO DIVINA: Vtina(m) saperent et in
telligerent ac novissima providerent,
HOMO: In hoc omnes fallimur quo
tidie eni(m) morimur et morte(m) no(n) pr(os)picim(us)
CONSILIV(M): Tamq(uam) migratur(us) habita
Cura non q(uam)diu vivas s(ed) ut bene
Satis est, q(uo)d ire cogaris. SEPVLTI
Su(m) q(uo)d eris. PRO me P(RE)COR ora 1516.

Alatta ugyancsak szürke kövön:

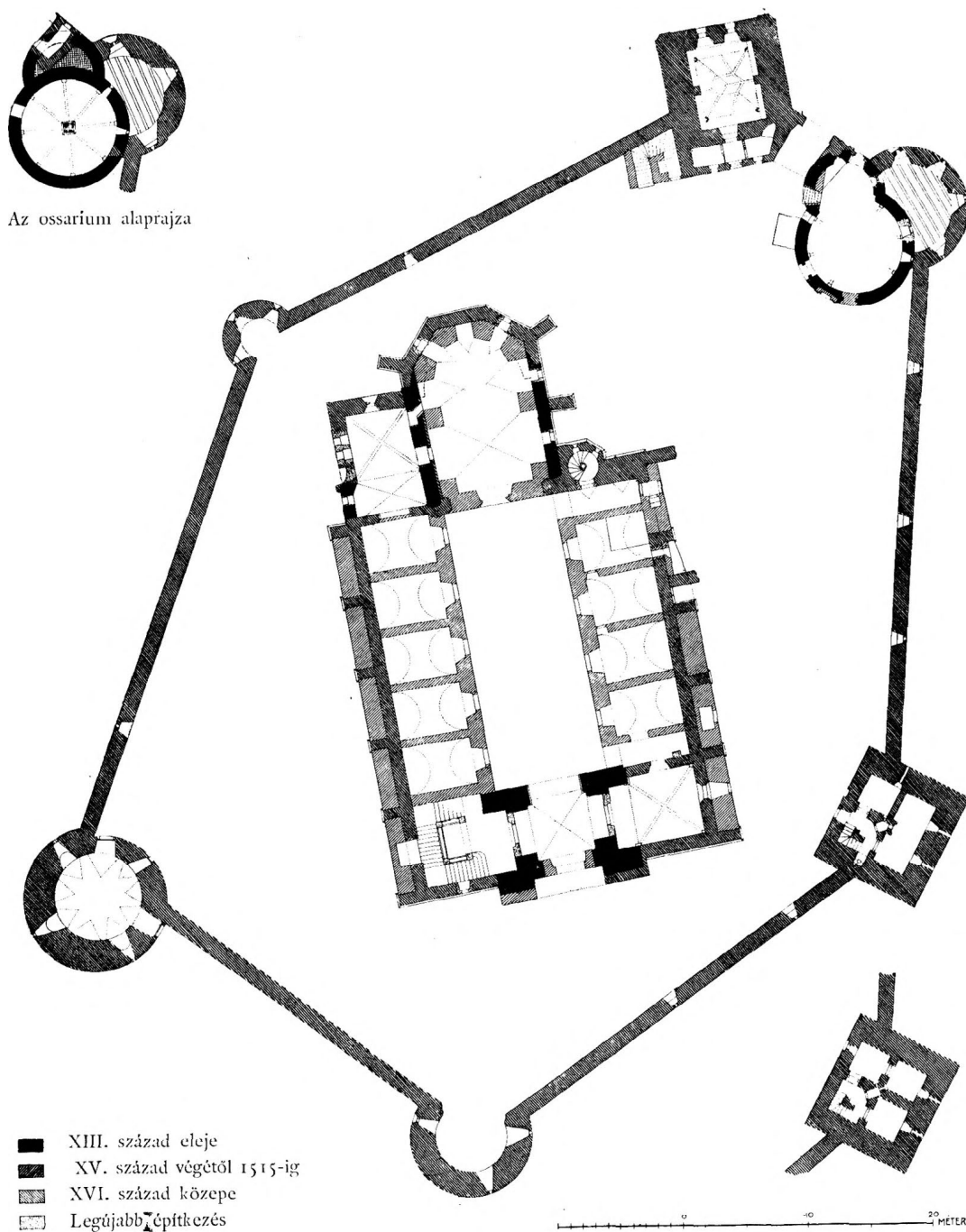
Mortem quam querulo prædixit pastor ovili
effigiatam tibi monumentum salutis opus
reliquit Georgius Sorau
1516.

Ez alatt van a már említett Röscl Lőrincz sírköve, melytől jobbra látható Cerendel (Körndl) György síremléke a következő felirattal:

Anno domini MCCCCLXXIX | in die beatæ virginis Mariæ visitationis |
obiit honorabilis vir | Georgius Cerendel c. a. requiescat in pace.

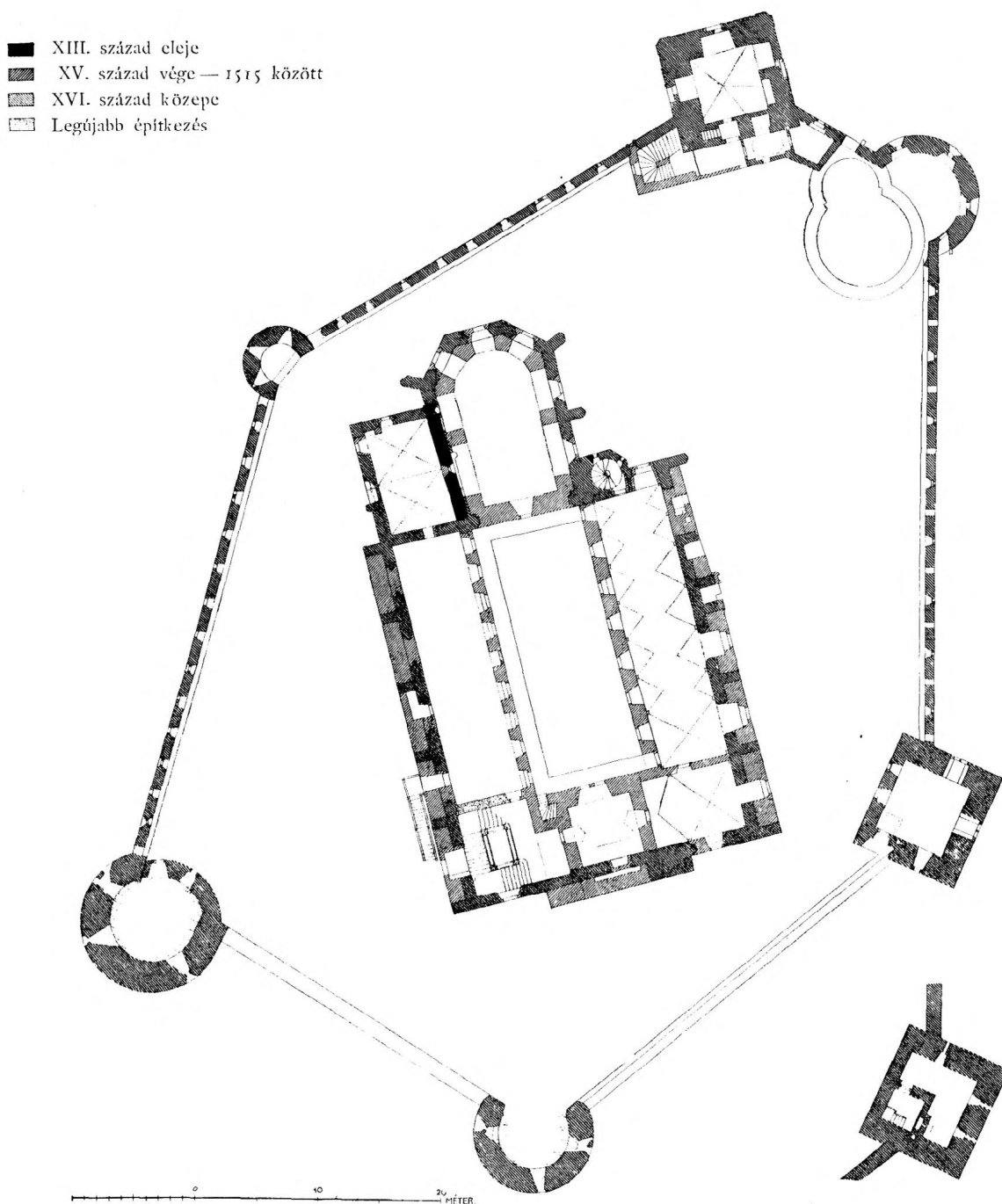
Végül a csigalépcső torony melletti vörös színű sírkő felirata:

Anno dni. MCCCCLXXX | festo assumptionis Mariæ obiit hono |
rabilis vir Johannes | Hohel cuius anima requiescat in pace,

3. A selmeczbányai óvár földszintjének alaprajza.

1648-ban telepedtek meg Selmecezen a jezsuiták, kiknek főnöke, Decker Raymond, I. Lipót király egykori gyóntatója volt. A jezsuiták hathatós működésének tulajdonítható, hogy a város nagy többsége Lipót királylyal tartott és Strassoldo osztrák generálist emberrel és fegyverrel segítette. Ezen szolgálatok fejében a selmecziek báró Stadl parancsnoksága alatt 1000 főből álló helyőrséget kaptak a királytól. Különös, hogy a selmecziek ugyanekkor Thökölyt is hitegették hűségükkel. Strassoldo generális, ki a selmeczi helyőrséggel szabadon rendelkezhetett, 1679-ben az egész helyőrséget és az óvári fegyvereket magával vitte. Mikor a város úgyszólván védtelen volt, akkor rontott rá Józsa István mintegy 4000 kuruczczal, hogy azt hűtlen

4. A selmezbányai óvár első emeletének alaprajza.

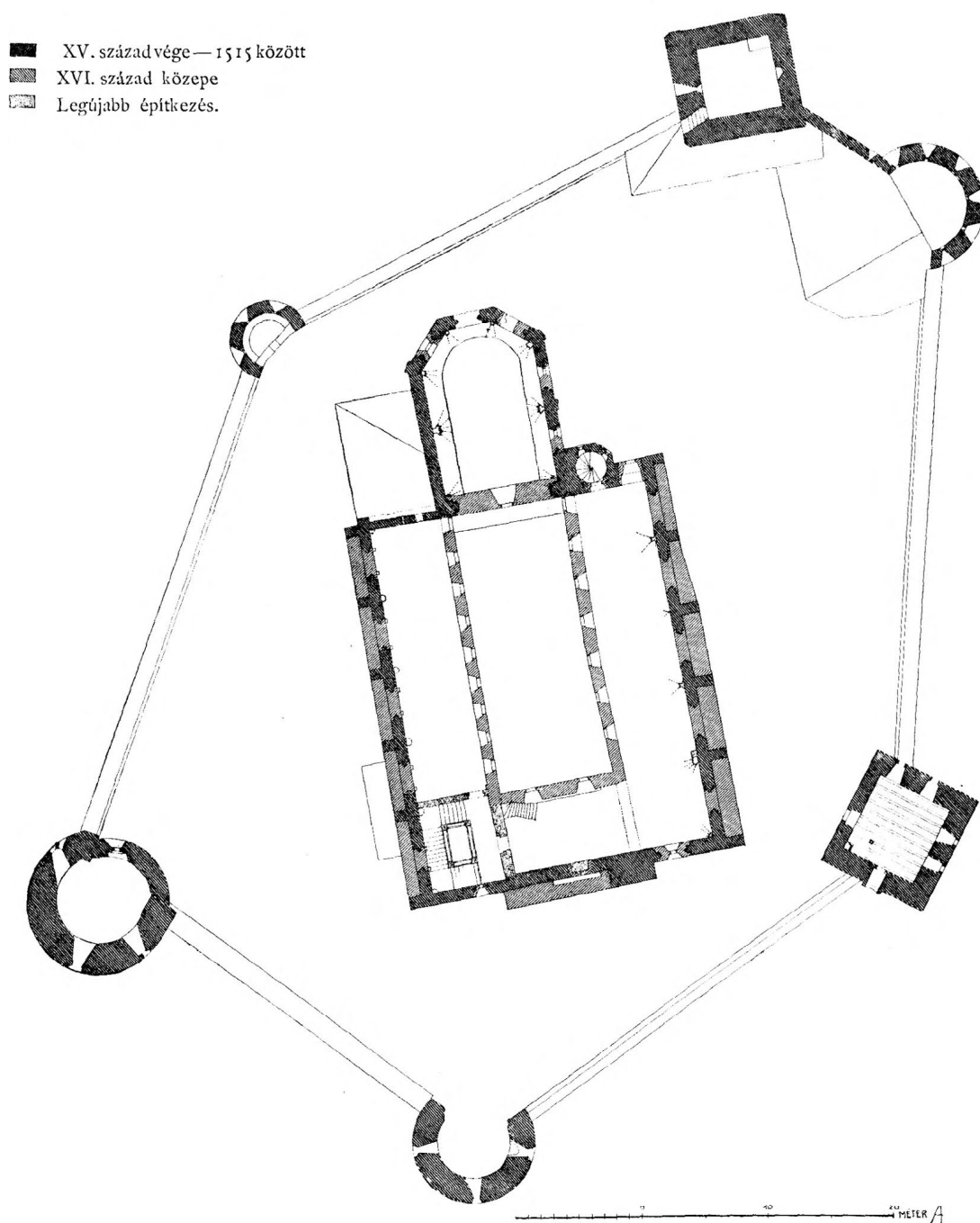
és kétszínű viselkedésért megbüntesse. Csekély ellenállás után azt be is vette és ellenség módjára felgyújtatta és kifosztatta.¹

Selmezbánya további történetében az óvárra nézve már csak az az adat érdekes, hogy 1770-ben építették át harangtoronnyá a keleti kapu melletti négyszögletes várbástyát.²

Az előadott hézagos történeti feljegyzéseknél többet beszélnek az óvár építéséről maguk a kövek és a megmaradt építészeti tagozatok. Az óvár fekvéséből, egyes építészeti elemeinek

¹ Magyarország vármegyéi és városai: Hont vármegye és Selmezbánya sz. kir. város. 113. oldal.

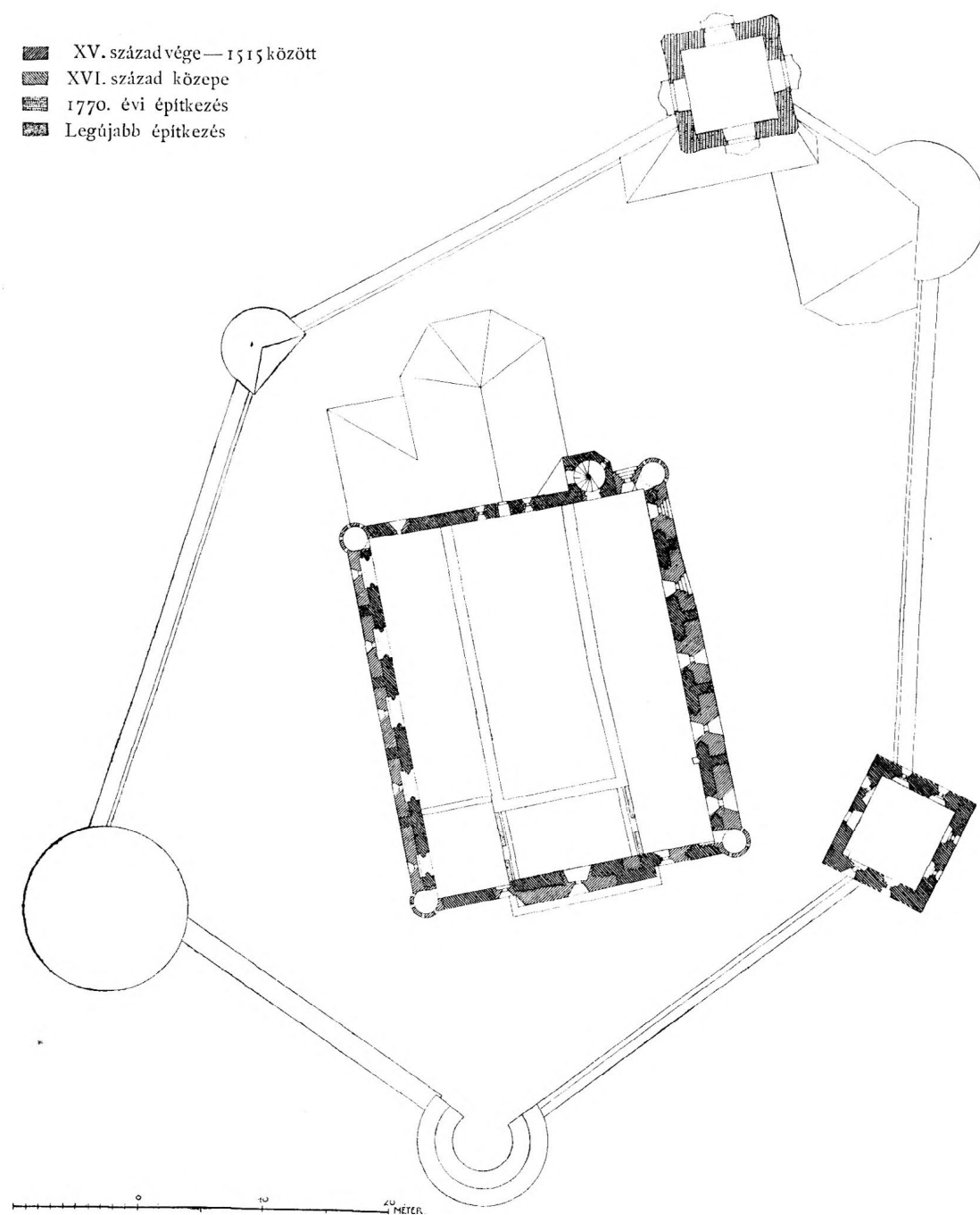
² U. o. 125. oldal.

5. A selmecbányai óvár második emeletének alaprajza.

alakításából, elrendezéséből és az elemeknek egymáshoz való viszonyából számos következtetést vonhatunk le.

Az óvár a város északnyugati oldalán kiemelkedő hegy lejtőjén áll. Magas fekvésénél fogva a város épületei közül kiemelkedik ugyan, de elrendezésénél már az első pillanatra is szembeszökő, hogy fejlettebb várvédelmi szempontból éppen nem kifogástalan helyen épült (2. ábra.) Északnyugat felől, a vár fölé majdnem 150 méternyire magasan kiemelkedő hegy-lejtőről az ellenség könnyen megközelíthette, sőt a tüzelő fegyvertechnika tökéletesedésével a vár helyzete épenséggel tarthatatlan lett volna. Már magából a fekvésből is következtethetünk

6. A selmeczbányai óvár harmadik emeletének alaprajza.

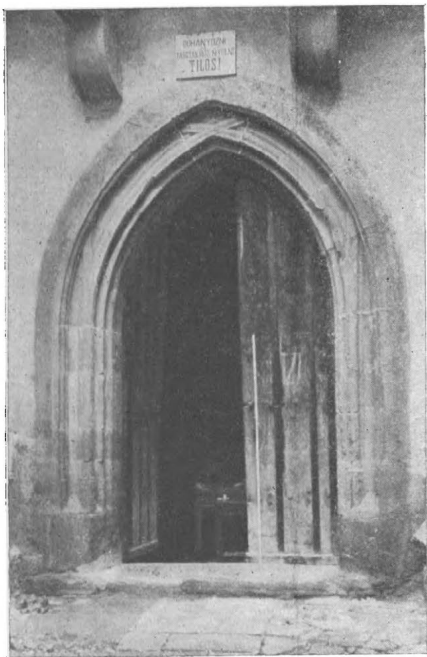
némileg az óvár korára. Mátyás király idejében az ágyúk és egyéb lőporos fegyverek technikája még valóságos gyermekkorát élte. Várostromoknál az ágyúk mellett, melyekkel a későbbi időben is csak közvetlen közelből lőttek a falakra, még mindig nagy szerepük van a különböző faltörő szerkezeteknek. Az ostromló eszközök kezdetlegességét tekintetbe véve a selmeczi óvár is, mely az akkori követelményeknek megfelelően épült, huzamosabb időn át nyújthatott védelmet az oda menekülő lakosságnak.

A selmeczbányai óvár fővonásaiban megtartotta eredeti alakját. Sajnos, számos épület, melyet a várudvaron emeltek, rombadőlt. A hajdani kolostor maradványai, a várépítkezés

összeomlott gazdasági épületei az udvaron romban hevernek. Lakóépület emelkedett a templom déli falához támaszkodva, melynek nyomai, egyes helyiségeinek meszelt fala, boltozatának válllindításai tisztán kivehetők.

Az összeomlott épületek alapfalait kiásni költségfedezet hiányában nem lehetett, ennél fogva azoknak az alaprajzokban való feltüntetésétől el kellett tekinteni. A bemutatott alaprajzok tisztán az ezidő szerint még fennálló épületek vízszintes metszeteit tárják elénk, melyeken a főbb építési korok alkotásai különböző vonalozásban jeleztek (3., 4., 5., 6. ábrák).

Az alaprajzokból is megítélhető, hogy a selmeczbányai óvár eredetileg bástyákkal és várfalakkal körülkerített vártemplom volt, melynek főépületét, magát a templomot is erősítés céljából átépítették. A templom főtengelye, a kapu melletti harangtorony és carnarium tengelyével párhuzamosan pontosan a keletnyugati irányt követi. A várfalak elnyújtott ötszög alakjára emlékeztetnek, melynek oldalai a világtájak főirányaival szöveget zárnak be. Az ötszög délkelet felé néző hegyes szögét a várkapu síkjával és az ott elrendezett nagy négyszögletes bástyával és körbástya elhelyezésével letompították. A földszinti alaprajz feltünteti az alagsorban levő ossariumot és a délnyugati úgynevezett lőportorony pinczéjében elhelyezett börtönöket is. Az alaprajzon feltüntetett részek padozatai között azonban a terep emelkedésének megfelelően niveaukülönbségek vannak. Egyedül az ossarium padozata áll a várkapu küszöbének szintje alatt 4·00 méterrel mélyebben, a többi épület padozatniveauja mind föllette áll: így a középső főépület földszinti helyiségeinek padlója a várkapu küszöbénél 7·60 m., az északi legmagasabban fekvő körbástyánál már 13·30 méterrel magasabb. A bástyák között elvonuló várfalak teljesen összefüggő zárt idomot vesznek körül.

7. A városi múzeum bejárata.

Az I. emelet magasságában csak a keleti, északi és déli várfalak maradtak fenn: az északnyugati és délnyugati falak első emeleti része már összeomlott. Ezen emelet sorban már a carnariumfalak is csak felülnézetben láthatók. Ez az alaprajz tünteti fel a lőportorony félemeletén levő börtön alaprajzát is. Míg a I. emeleti padozatniveau a főépületben 12·40 m.-nyire van a várkapu küszöbe fölött, ez a méret a harangtoronyban 6·85 m., az északkeleti kis körbástyánál 8·65, az északi nagy körbástyánál 17·67 m., a fedetlen nyugati körbástyánál 14·60 m., a lőportorornál 9·70 m., végül a carnarium melletti körbástyánál 6·88 métert tesz ki.

A II. emelet magasságában már az összes várfalak csak felülnézetben láthatók: az egyes bástyák önálló építmények gyanánt jelennek meg. A főépület padozatniveauja a várkapu küszöbe felett 16·90 m., a harangtorony helyiségéé 11·90 m., az északkeleti kis bástyáé 13·28, az északi nagy körbástyáé 21·57 m., a fedetlen nyugati körbástyáé 17·60 m., a lőportoronyé 14·40, végül a kapu melletti körbástyáé 9·48 méternyire állott.

A III. emelet magasságában, a főépület vízszintes metszetében, a padlás külső falában elhelyezett lőrés (lépcsőrés) és a magasabb szintben fekvő saroktornyocskák, a harangtorornak 1770. évben épített harangháza és a lőportorornak védőművekkel felszerelt III. emeletsora láthatók. A főépület padlásszintje 20·20 m., a saroktornyocskáké 21·98 m., a harangház küszöbniveauja 16·63, a lőportorony III. emeleti padozatszintje 18·40 méternyire áll a várkapu küszöbe fölött.

Az óvár legnagyobb szabású épülete a középső, mely, mint már említettük, az 1515-ben befejezett vártemplom maradványa. A templomot régi román templom romjai fölé építették,

melynek maradványai egyrészt eltérő építési anyagukról, másrészt a mutatkozó román tagozatokról könnyen felismerhetők.

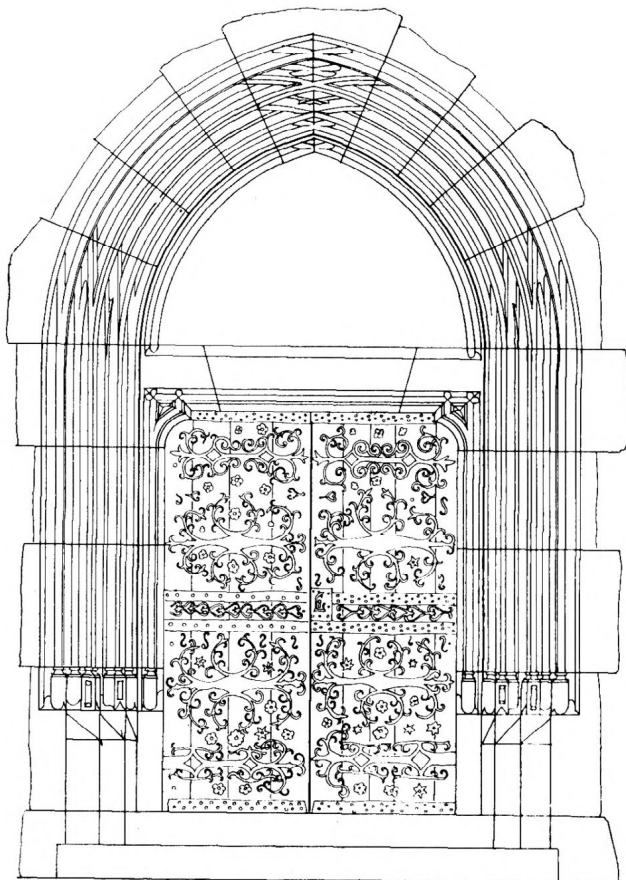
A XIII. századból eredő falak rendkívül szilárdan vannak építve; a falazó kő quarczitból, a faragott kőrészetek pedig selmeczvidéki zöld trachitból¹ faragtattak. A mészhabares oly szilárd, hogy az még ma is kőkemény, keményebb, mint bármely későbbi építési kor vakolata.

A román építési kor maradványai általában véve nagyobb terjedelműek, mint a hogy ez az alaprajzokban kitüntetve látható, a hova csak azok vétettek fel, melyek kétségtelenül az akkori kor jellegzetes alkotásának bizonyultak. Ilyen jellemző építészeti részlet a szentélyrész I. emeleti helyiségének északi falában feltárt román ablak kőkerete. Egyszerű alakítása a XIII. század elejének építészetére emlékeztet. A rézsutosan haladó ablakbélletek a félköríves zárodású nyílást körülszegélyező hengerszerű domború tagozatba futnak bele. Román emlékeknek tekinthető a szentélyrész földszintjének déli falában látható kőkeret is, mely félköríves ajtókeret maradványa. A városi múzeumban őrzött egyik festmény tanúsága szerint ez az ajtó még 1803-ban épen volt meg, csak később alakították át ablakká. A szentélyen eszközölt faljavítások és ezzel kapcsolatos fal-kiszedés alkalmával sikerült megállapítani a régi román templom félköríves apsisban záródó szentélyének alapfalait, melynek északkeleti sarka a sekrestye és szentély csatlakozásánál kívülről is jól megfigyelhető. Román nyomoknak tekintendők a sekrestye északnyugati falába illesztett faragott kövek is; közülök különösen egy román oszlopnak alighanem már másodlagos elhelyezésben levő lábazati követ kell kiemelni.

Igen érdekes román emlék a templom főtengelyében álló torony pilléreinek és faragtkő boltíveinek összessége. A toronyalj hajdani boltozatának vállkönyomai a XVI. századbeli boltvállak felett a boltozatból kiállanak és tisztán kivehetők. A toronyaljától délre fekvő sötét helyiség kőbordás nyomott boltozata egészen új keletű ugyan, de átszemcsézett vállkövei a régiek, körablaka is eredeti; alakításuk szintén a román stílusra enged következtetést.

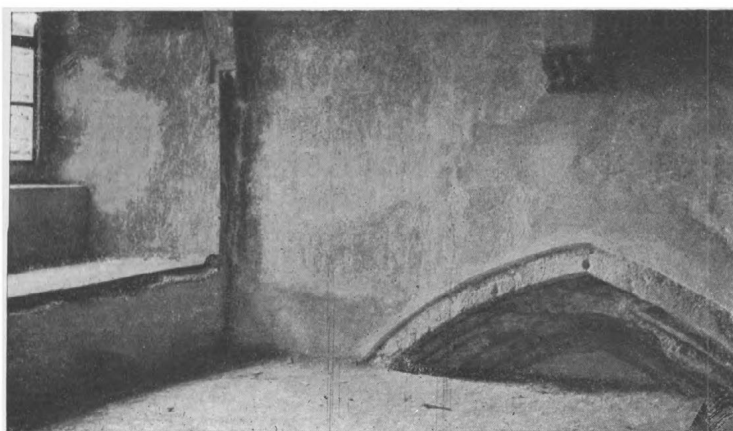
A román építési kor feltárt nyomai általában véve csekély terjedelműek és nem elégségesek arra, hogy a román templom eredeti alakját ezek alapján rekonstruálni lehessen.

A templom tulajdonképeni fő építési korából úgyszólván csak a körfalak maradtak meg. Teljesen elpusztult a templom szentélyének és hajójának gazdag hálóboltozata; átalakították a főbejáratot is magába foglaló előcsarnokot. Ez az épületrész idővel teljesen összeomlott és megsemmisült. Míg a nyugati, a hajdani román torony aljában levő templombejárat kőkeretét a XVI. századbeli átalakítás alkalmával a szentélyrész földszinti helyiségének bejárat

8. A hajdani templomfőbejárat helyreállított nézete.

¹ Halaváts Gyula m. kir. főgeológus megállapítása. A trachit zöld színe későbbi időben feltoluló vulcanikus gázok kémiai behatásától ered.

9. A lovagteremben látható boltív záradéka.

konstruálható. Az ajtószárnyakat egy későbbi korban ugyanis fehér olajfestékkel átmázolták és az utólag eltávolított vasalások helyén a fának természetes sötét színe, ezzel az eredeti vasalás alakja azonnal előtűnt, mielőtt az ajtószárnyakat a vastag piszoktól megtisztították és az átmázolt felületek világos színben váltak el. A 8. ábrán a vasaláson kívül a kőkeretnek helyreállított képe is látható, melynél az egykorú hodrushányai kath. templom és a selmeczbányai Szt. Katalin templom kapualakítása vétetett figyelembe. A kerettagozatok szélesen vannak kialakítva, méreteik még sem közelítik meg az első emeleti, ú. n. lovagterem déli falán csak záradékában látható csúcsíves nyílás nagyságát, melyet a templom hajdani főbejáratának lehetett volna eleinte tartani (9. ábra).

A kutatások ennél fogva abba az irányba terelődtek, hogy a tulajdonképeni kapunyílás nem közvetlenül a templomfalban, hanem egy előcsarnoképületben lehetett elhelyezve, melynek alapfalait csakugyan sikerült is kiásni és megállapítani. Kétségtelen megállapítást nyert az is, hogy a lovagteremben látható csúcsíves boltív a hajdani előcsarnok és a templom déli oldalhajójának összekötésére szolgált, a hajók karsu nyolczszögletes pillérei közé feszülő boltívek pedig azzal teljesen azonos alakításban készültek.

Az időközben összeomlott előcsarnok falaiból a hajdani templomépület déli homlokzatán a keleti és nyugati falaknak a templomhoz csatlakozó részei ismerhetők fel. Ezek közül különösen a keleti fal maradványa tarthat igényt nagyobb érdeklődésre, mert itt fedezhetjük fel az előcsarnok hajdani ablakának tagozott keretköveit, melyekben még a vasrácslyukak is világosan megátszanak (10. ábra).

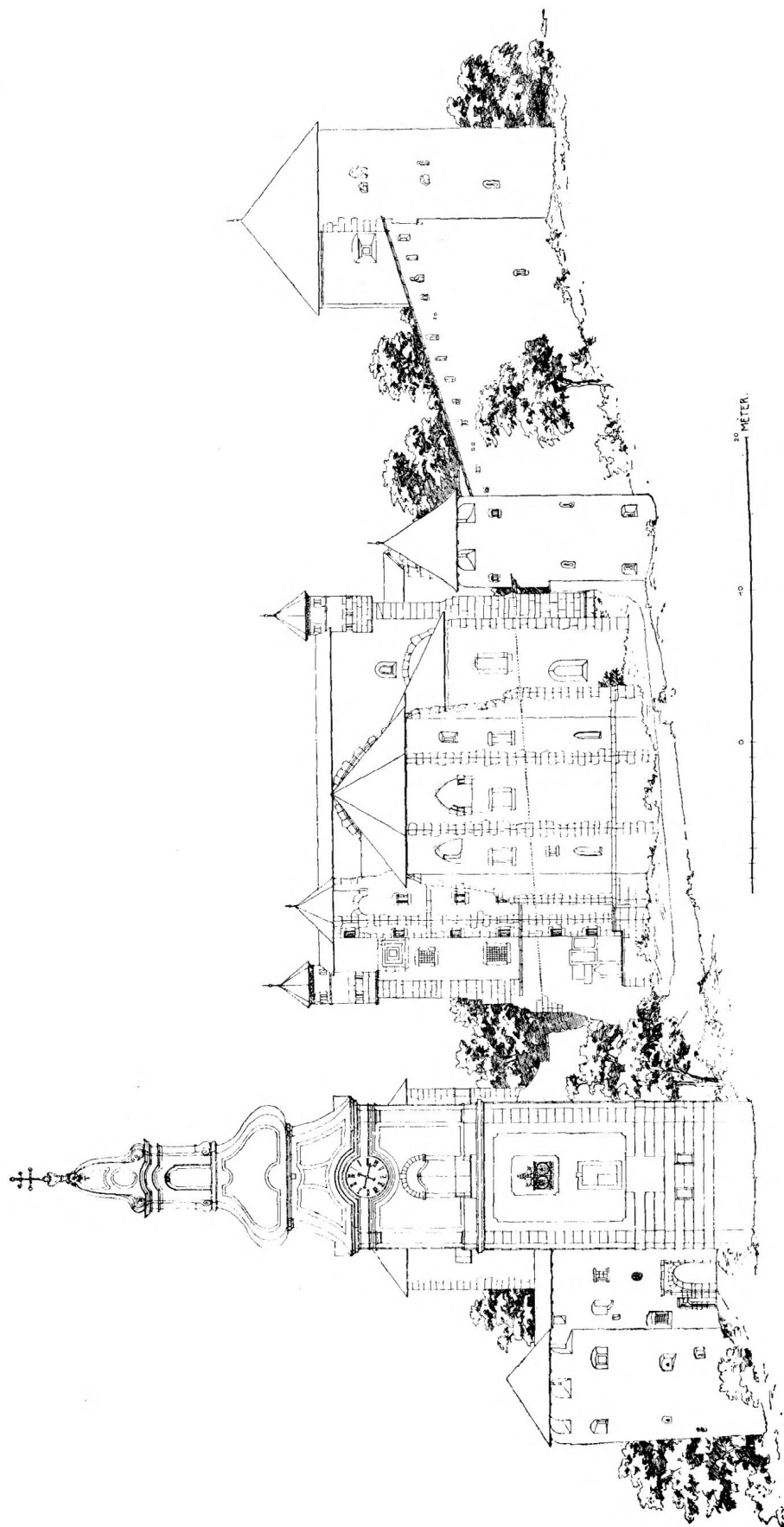

10. Homlokzatrészlet a hajdani előcsarnok falának töredékével.

A templom maga háromhajós csarnoktemplom volt, melynek hajói 28·90 m. hosszúak voltak. A három hajó összes belső szélessége 22·45 métert, külső szélessége pedig a falvastagságok beszámításával 24·31 métert tett ki. A támpillérek átlag 1·45 méternyire ugrottak ki a fal-sík elé. A szentély 8·30 m. belső szélesség mellett 14·80 m. hosszú tért foglalt magában. A templom belső hossza a főtengely irányában 43·10 m., a külső hosszúság a falvastagságokkal együtt 45·20 métert tett ki.

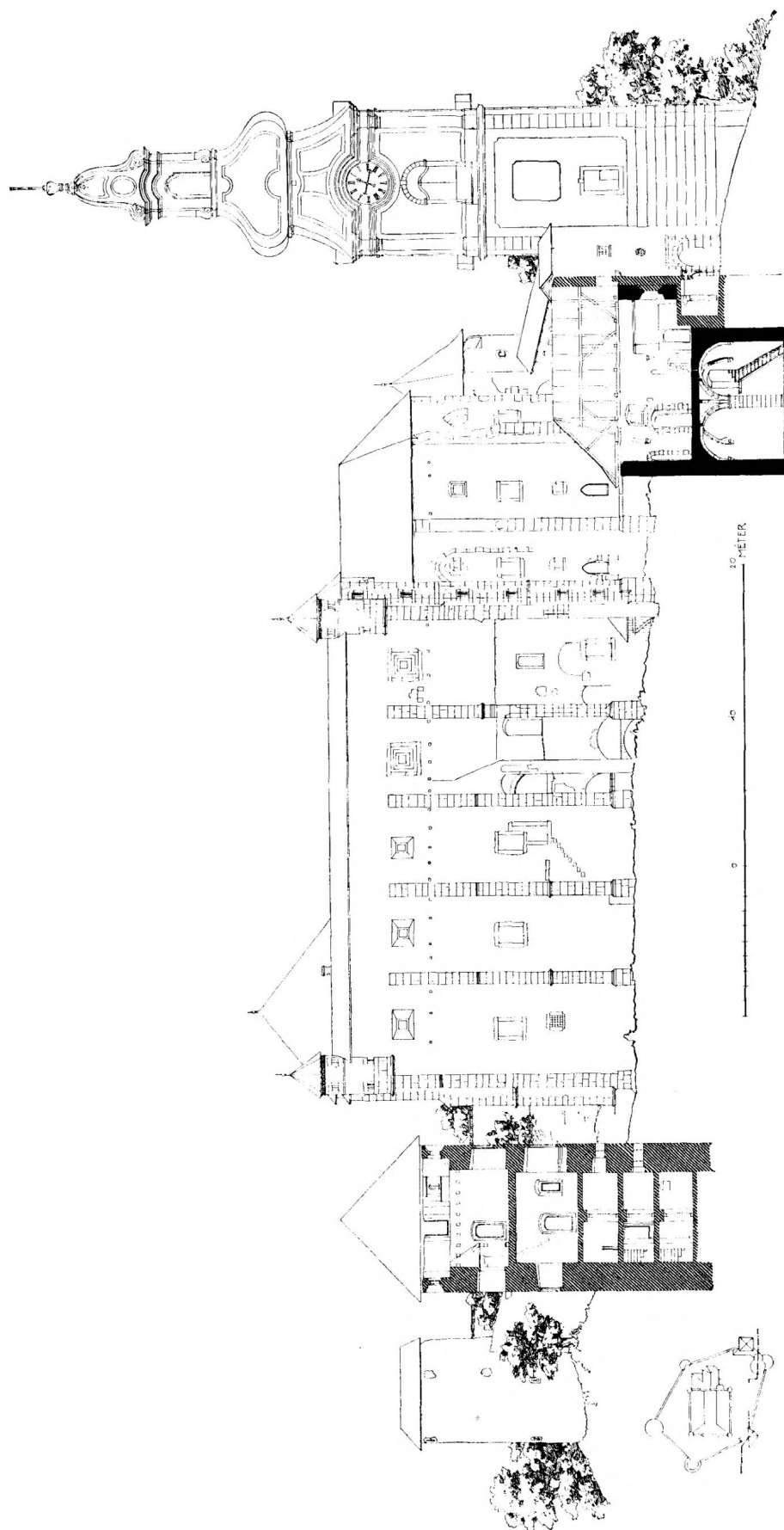
A főbejáró a várkapu közelében, a déli mellékhajó keleti végében emelt előcsarnok-épületben nyert elhelyezést, oldalbejárója a főhajó tengelyében, a hajdani román torony aljában, keretkövein változatos rajzú mesterjegyekkel (11. ábra).

I. TÁBLA.

A selmeczbányai óvár keleti homlokzata mai állapotában.

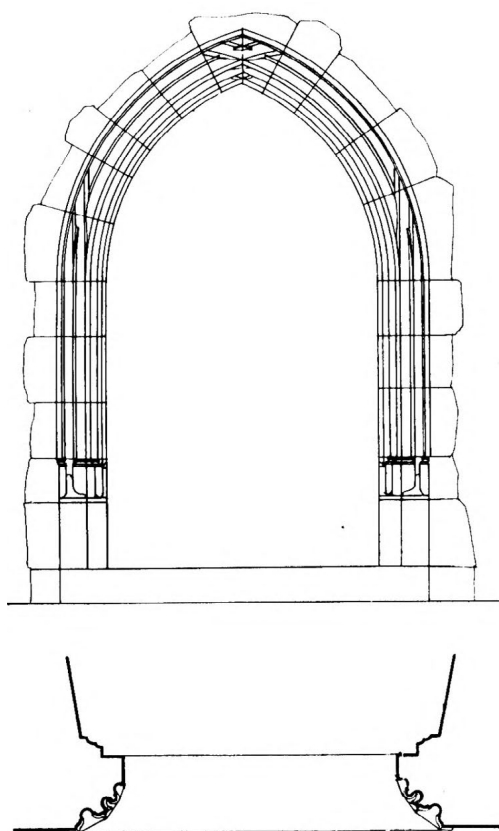
II. TÁBLA.

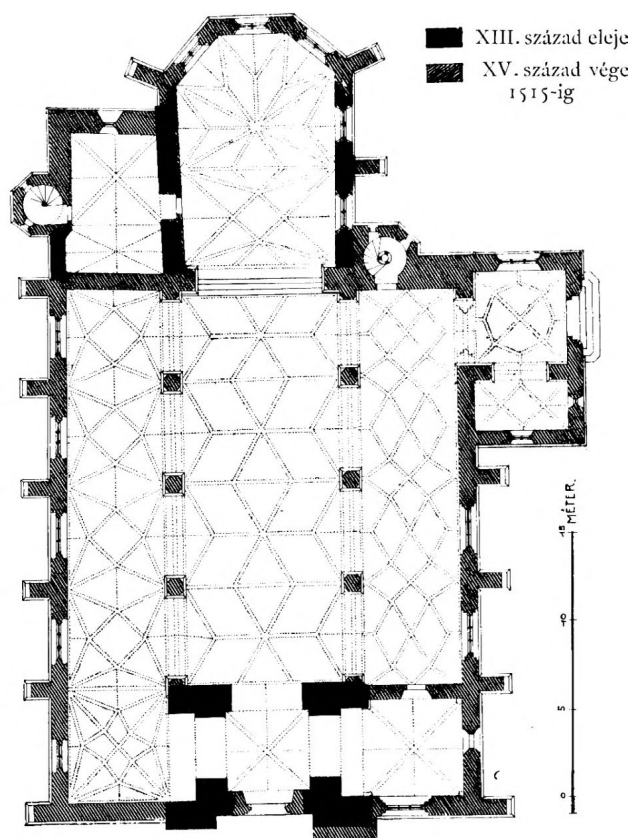
A selmezbányai vár déli homlokzata mai állapotban. Metszet a lóportorlyon és carnariumon át

Az összes feltárt nyomok és a rendelkezésre álló adatok alapján egybe lehetett állítani az 1515-ben befejezett épület alaprajzát (12. ábra). Mint ebből is megítélhető, a csarnoktemplom nyugati oldalán, a főhajó első szakaszában a hajdani román torony földszinti helyisége és a délfelé csatlakozó körablakos helyiség mintegy előcsarnokot képezett, amely fölött nyert elhelyezést a zenekarzat. A zenekarzathoz vezető lépcső helyét kétséget kizáró bizonyossággal megállapítani nem lehetett, mert nyomai teljesen elpusztultak, igen valószínű azonban, hogy e korban a hajdani román torony földszintjének boltozata és maguk a toronyfalak a hajótér teljes magasságában még épségben fennállottak, míg arra, vajjon a torony a fedéltéren felül tényleg kiképeztetett-e, semmiféle támpontunk sincs. Nem is valószínű.

A főhajót az oldalhajóktól 3—3 szabályos nyolcszögletes, szabadon álló és egyrészt a toronyfalhoz, másrészt a szentély homlokfalához támaszkodva szabályos nyolcszög feléből

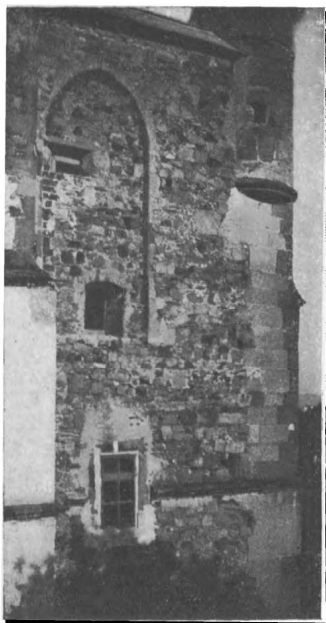

11. A hajdani templom oldalbejárójának keretnézete és alaprajza.

12. A hajdani vártemplom helyreállított alaprajza.

alakított 2—2 fél pillér választotta el. Lehetséges, hogy ez utóbbiakat nem képezték ki egész magasságukban a padozat szintjéig, hanem a boltívek indítása alatt bizonyos magasságban konzolszerűen alakították ki. A pillérek lábazata négyszögletes volt, felül egyszerűen tagozott párkánnyal ellátva, melyből átmeneti síkok közbeiktatásával sudáran emelkedtek ki a nyolcszögletes faragottkő pillérek. Ezekre támaszkodtak az azokkal egyenlő vastagságú, gazdagon tagozott csúcsíves boltövek, melyek tagozatai minden fejezet nélkül a pillérekre rámetásoztak és találkozásuk helyén a csúcsív tetején egymáson áthatoltak. A pillérsorok az általuk hordott boltövekkel együtt mintegy a templom tengelyével párhuzamosan haladó áttört főfalakat képeztek, melyek szerkezeti falak módjára fogták fel a közbefeszülő boltozatok nyomását. A hajók boltozata fölrendezésében egymás mellé párhuzamosan elhelyezett három dongaboltozat alakjára emlékeztetett, melyek egyhangú felületeit az egyes szakaszoknak megfelelő süvegek és vékonyan méretezett tagozott kőbordázatok élénkítették.

13. Nyugati homlokatrészlet a befalazott templomablak nyomával.

A hálóboltozat alakjára támpontot nyújtottak a megmaradt boltvállak, melyeknél a bordaindítások iránya pontosan meg volt állapítható. A hol ilyen nyom nem állott rendelkezésre, ott a közelben ugyanazon időben épült templomok boltozatának kiképzése volt irányadó. Míg a déli oldalhajó boltozatbordái minden átmenet nélkül a falsíkba metsződtek és a borda éle abban érintőlegesen beleveszett, addig az északi oldalhajóban a boltozatbordák felfogására gyámokat alkalmaztak. Ezek a gyámkövek az ott létesített második emeleti helyiség falában közelről megtekinthetők és durva alakításuk ebből a közelségből szembetűnő. Profilrozásuk unalmas, a háromszorosan ismételt körtetagozatok a szabályos tizenkétszög feléből képezett alaprajz szerint alakított konzol sarkain összemetsződést és áthatást mutatnak. Ezen tagozott rész alatt két üres czímerpajzsot látunk, mely eltakarja a gyám alsó részének megoldatlan, durván alakított tömegét. A konzolokat mind egy kőfaragó készítette, kinek mesterjegye a kövek mindegyikén látható és akinek jegyével a templomépület más köveinél is találkozunk: így a déli oldalhajó boltvállköveinél és a déli hajó keleti végén épült háromoszlopos csigalépcsőnél is.

A hajót a szentélytől elválasztó falban két tagozott boltív nyomát ismerhetjük fel. Az alsó boltív a templom diadalíve lehetett és összefüggésben állott a szentélyrész alacsonyabb boltozatával. A felső boltív a főhajó boltozatának magasságát jelzi. A két boltív közti felület, nemkülönben az oldalhajók keleti fala festészeti kompozíciók számára, utóbbi rész oltárok elhelyezésére lehetett fenntartva.¹ A felső boltív is a fal teljes vastagságában készült és mint ilyen a teherhárító boltív szerepét is játszotta a rendkívül magas oromfal súlyának viselésénél.

A szentély a szabályos nyolcszög három oldalával záródik; falai részben a régi román

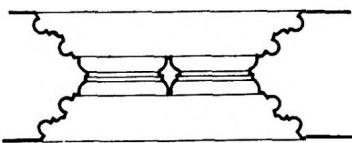
14. Csigalépcsőtorny nézete.

templom romjain emelkednek, a polygonális része azonban a hajdani román szentély apsisán túl terjeszkedik. Szabályosabb elrendezés elérése céljából és építészeti tagozások miatt is az északi falat elébe épített vékony téglafallal megvastagították, mit különösen az első emeleti részben a kibontott román ablak tájékán tisztán meg lehet figyelni. Gazdag hálóboltozatának alakja meglehetősen biztonsággal rekonstruálható, a mennyeiben az összes boltvállkövek és bordaindítások többé-kevésbé épen fennmaradtak. A bordaprofilok aránylag vékonyak és finoman vannak tagozva, az árnyékhatás fokozása céljából alámetszve. Föltűnő, hogy a szentély keleti falánál hiányzanak a szokásos és a boltozat oldalnyomása ellensúlyozására szükséges támpillérek. Ez azt bizonyítja, hogy a támpillérek építését a közelben épült várfal közelsége miatt hagyták el. Ez a várfal tehát vagy megvolt már, vagy pedig a templommal egyidejűleg

¹ Breznik János: A selmecbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története című művében a 22. és 23-ik oldalon felsorolja az oltárokat. Az 1514. évből származó «Consignatio der Bullenbriefe» adatai szerint a vártemplomban a következő oltárok állottak: «magas oltár (hoher od. grosser altar); a. corporis Christi; Mária Magdolnáé, Péter Pál apostoloké, Szt. Györgyé, Szt. Kataliné és különálló két kápolna, Szt. Mihályé és Mindenszenteké. Az ezeknél imádkozók mind több száznapi bűnbocsánatban részesültek, legtöbbször 1600 napiban, ki a főoltárnál végzi ájtatosságát».

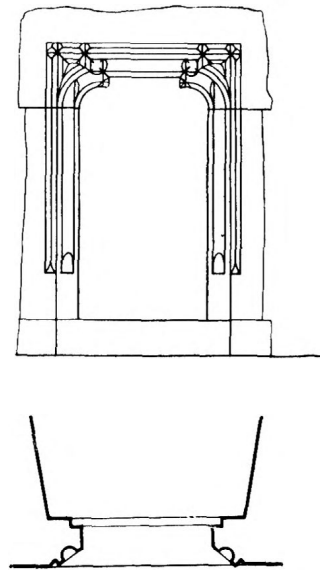
emeltetett. A meglevő támpillérek alakítását a kövek mállott állapota következtében alig lehet megállapítani. A támpilléreket szegélyező faragott selmeczvidéki ú. n. fehérkő (trachittuffa)¹ annyira elmállott, hogy egész tömegében mint dara esett szét. Ezt a követ eleinte a támpillérek és boltövek készítésénél, sőt a csigalépcsőnél is alkalmazták, de már az építkezés folyamán meggyőződtek a kő málló természetéről, miért is a templom külsejét a kőnek ezen sajátságára való tekintetből bevakolták. A felületek élénkítésére a vakolatra fekete festékkel *quadereket* festettek, a kőbeosztást előzetesen vékony vonallal rajzolva rá a felületre. E régi vakolatnak némi nyomait láthatjuk még a sekrestyeépület északi és keleti falán és a szentély polygonális falainak egy részén. Mikor azonban meggyőződtek arról, hogy a vakolat a kő mállását nem akadályozza meg, jónak találták, hogy a hajótámpillérek elmállott köveit fagyálló vörös trachittal váltsák ki, mint ez többek közt a déli hajó nyugati támpilléren is látható (13. ábra). Míg a háromszlopos csigalépcső belsejében az elmálló fehérkővet látjuk alkalmazva, addig annak külső felületei vörös trachittal vannak burkolva (14. ábra), melyet a kisblyei pagony tópataki völgyében fejtettek, a hol egy mesterségesen vájt üreg, mint az elhagyott kőbánya nyoma, még ma is látható.²

Vörös trachitból készült már a sekrestyeajtó kőkerete is (15. ábra), melyen egy mesterjegyen kívül az 1497-es évszám is látható. Kormegállapítás szempontjából érdekes, hogy ezzel a mesterjeggyel a templom más építészeti tagozatain is találkozunk. A sekrestyeajtó küszöbe felvilágosítást nyújt a templom padozatának szintmagassági viszonyairól is. Ha feltételezzük, hogy a sekrestye küszöbe a szentélynél egy lépcsőfokkal magasabban állott, a hajó és szentély padozata között még akkor is mintegy 72 cm. niveaukülönbség lehetett, a minek megállapítására a háromszlopos csigalépcső kiásott eredeti padozatszintje lehet irányadó.

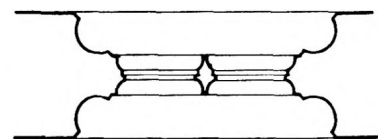

16. Déli oldalhajó-ablak alaprajza.

A sekrestye alakítása nem egységes. A keleti nagyobb szakasz, mely fölött a régi román ablak nyoma is napfényre került, nyomott kőbordás keresztboltozattal van ellátva. A bordák négy-szögű keresztmetszetűek, felületeik durvák. Konzolok nyomai nem látszanak és ha voltak is, azok a későbbi átalakítások folytán elpusztultak. A boltozat alakjánál fogva a XV. század előtti építkezési modorba is be volna illeszthető, esetleg a romba döntött templárius templomon végzett helyreállítási, illetve kiépítési munkának volna tekinthető. A régi keleti nyomott csúcsíves ablak alakja ezt a látszatot megerősíti. A sekrestye kisebb nyugati szakasza kezdetleges boltozattal van fedve, melyen meglátszik, hogy az a szabálytalanul elhelyezkedett falak által határolt térnek csak jelleg nélküli szükségszerű befedését célozza, a nélkül, hogy annak építészeti kialakítását meg is kísérelték volna. Ezen kisebb szakasz északi és déli fala a román építési kor maradványa, mit az építészeti anyagból és különösen a faragottkő nyomokból is meg lehetett állapítani. A sekrestye északi ablakai későbbi kori, jelleg nélküli átalakítások alkalmából készültek. Érdekes az északi falban feltárt ajtó kőkerete, mely egyszerű tagozásában a gót stílus jellegét mutatja. Az ajtó csiga-

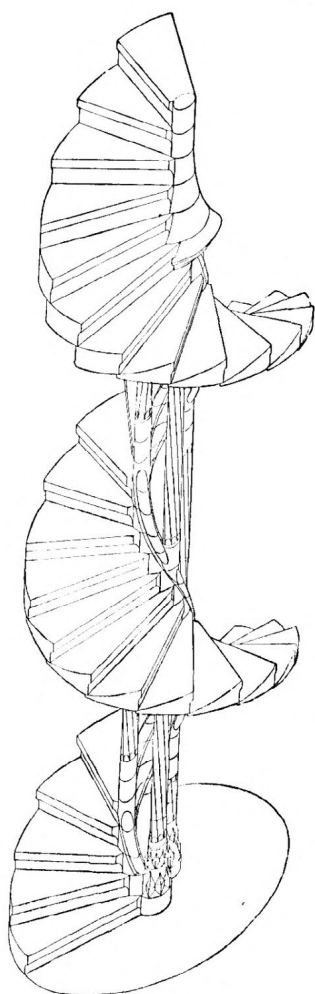
15. A sekrestyeajtó nézete és alaprajza.

17. Északi oldalhajó-ablak alaprajza.

¹ Halaváts Gyula meghatározása. A trachittuffa a trachiteruptió alkalmával a levegőbe röpített vulkáni hamuból képződött, mely hamu idő folyamán a víz behatása mellett összefüggő kötömeggé állt össze.

² Ifj. Sobó Jenő: Selmeczbánya sz. kir. város társadalma, ipara és kereskedelme a XVI. század második felében. 73. oldal. Dr. Szabó József: Selmecz környékének geológiai leírása. Budapest 1891 42. o.

18. A csigalépcső axonometrikus nézete.

lépcsőhöz vezetett, melyen át a sekrestye felett elhelyezett oratoriumba lehetett jutni. Ugyanílyen kiképzésű ajtókeret látható a régi oratorium helyiségében is. A csigalépcsőfokok nyomai még megfigyelhetők, de maga a lépcső és annak falai már régen összeomlottak.

A templom legjellegzetesebb maradványai annak hajdan díszes kőrácszatokkal ellátott ablakai (16. és 17. ábra). A csúcsíves ablakok keretét a falak teljes vastagságában tagozott kőből képezték ki és azokat különböző méretekben és változatos alakításban készítették. Az ablakok egy része kétosztású, a többi háromosztású volt. Háromosztásúak voltak az oldalhajók kelet felé eső négy szakaszának ablakai és a déli oldalhajó nyugati falában levő ablaka, melyek egyenlő szélességi méretek mellett különböző magasságot értek el. Kétosztásúak voltak az oldalhajók nyugati szakaszának és a szentélynek összes ablakai. Míg a déli oldalhajó ablakainak kerete díszes tagozatokkal készült, az északi oldalhajó és a szentély ablakai egyszerűbb alakításban létesültek.

Selmeczbányának másik, ugyanezen korban épült templománál, a Szent Katalin templomnál nemcsak ugyanily tagozású, hanem méret tekintetében is majdnem azonos kiképzésű ablakokkal találkozunk. A Szent Katalin templom ablakainak kőrácszataiból tiszta képet alkothatunk az óvári vártemplom ablakainak építészeti kiképzéséről. Ezen hasonlóságokból, sőt mondhatni azonos részletekből meg lehet állapítani, hogy az 1500. évben felszentelt Szent Katalin templom és a vártemplom egy mester alkotása volt.

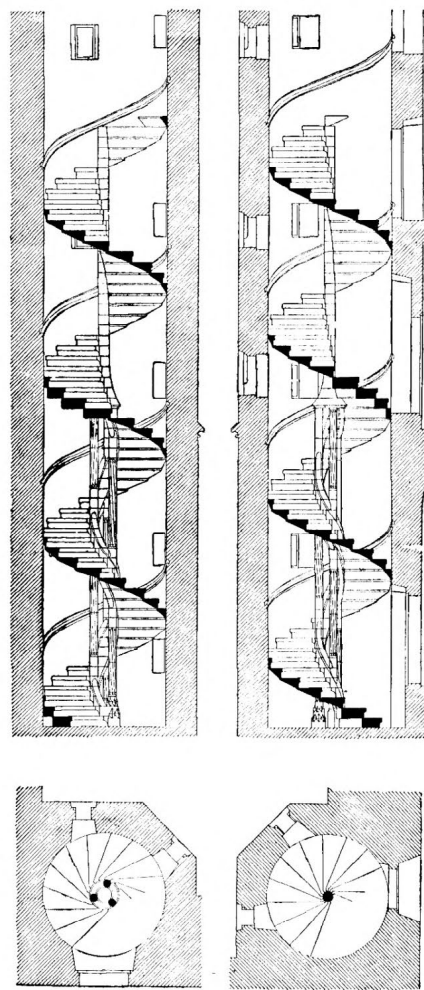
A főpárkány elpusztult, de minden valószínűség szerint igen egyszerű és az óvár északi nagy körbástyájának udvari részén látható főpárkánynyal azonos kiképzésű lehetett. A hajórész támpilléreinek vörös trachitból faragott kövei megőrizték az ott alkal-

mazott lábazati és közbenső párkányok alakját. Jellemző ezekre a durván profilozott párkányokra, hogy tagozataik egymáson áthatolva még a sarkokon túl is vezetnek egy darabig, a mi a késő gót stílus különös, mondhatni szeszélyes sajátosságának példája.

A templom külseje rendkívül egyszerű lehetett. Eltekintve kőrácszatok ablakaitól, vörösrézű trachit támpilléreitől és főkapuzatától, majdnem sivár benyomást kelthetett. A csarnoktemplom magas oromfalaival, óriási fedélszékeének tagozatlan nagy tömegével, inkább nagysága által, semmint alakításának arányosságával tűnhetett ki. A templom szegényes külsejébe változatosságot vitt a főbejáró előcsarnokának, valamint a déli oldalhajó keleti végében emelkedő és a szentély oromfalához simuló csigalépcső-toronynak festői alakítása.

A csigalépcső az átalakított templom legérdekesebb eredeti maradványa (18. és 19. ábra). Alakítása a késő gót építkezésnek igen jellemző példája. Olyan alkotás, melyen meglátszik, hogy építői a szerkesztésben annyira jártas mesterek voltak, hogy a legnehezebb feladatokat is játszi könnyedséggel oldották meg. A kőfaragók itt bemutatták tudásukat, bebizonyították, hogy sokszor szeszélyesnek mondható ötletüknek testet, formát tudtak adni. Jelen esetben is a gyakorlati követelményeket a művészi kíváncsalmakkal kötötték össze. Midőn a csigalépcső kényelmesebbé tételére szokatlanul vastag, 60 cm. átmérőjű orsót terveztek, ezt áttörték, művészi módon három oszloppá alakították ki és ezzel egyidejűleg könnyedséget és világosságot is biztosítottak a lépcső számára. Az orsó otromba, vastag hengeréből három vékony, 15 cm. átmérőjű csavart oszlopot hasítottak ki, melyek közé a lépcsőknek a nagy hengerrel való találkozási helyén profilozott pofatagozatot feszítettek. A pofatagozat profilját keskeny

oldalán álló derékszögű négyszögből és alul-felül háromnegyedkör keresztmetszetű domború tagból képezték. A pofatagozat a csigalépcső emelkedésének megfelelően csavarvonal irányát követi és 30 cm. átmérőjű üres henger felületére csavarodva spirálisszerűen emelkedik. Nem volt szükség egy tisztán theoretikus szempontból érdekes, de komplikált szerkesztési módra, elégséges volt a spirálisan emelkedő pofatagozatnak egy vízszintes síkkal való metszését megszerkesztetni, hogy a lépcsőfokok egyszerű kifaragását lehetővé tegyék. Mindenekelőtt megszerkesztették a lépcsőfokok alaprajzi kiosztását. A két egymásután következő lépcsőfoknál meg lehetett állapítani a pofatagozat vízszintes metszetein a megfelelő pontok eltolódásának nagyságát. A közel 20 cm. vastag lépcsőfoklemez felső és alsó lapjára rárajzolva a vízszintes metszési vonalat, a megfelelő pontokat összekötve, a pofatagozatnak darabját aránylag egyszerűen lehetett kialakítani. Az áthatásnak viszonylag egyszerű esete állt elő akkor, midőn ezenkívül még a függélyes oszlopok indítását is tekintetbe kellett venni. A lépcsőfokokkal összefüggő és egy darabból kifaragott oszlopindításokon kívül, a hol az oszlopok már teljesen kiszabadultak, önálló kemény oszlopokat faragtak, melyeket spirálisan csavart canellurákkal tagoztak. Az oszlopok csavarirányú vályuzatainak irányát is változtatták, úgy hogy több helyen a jobbról balra csavarodó oszlop mellé, balról jobbra csavart oszlopot helyeztek, a mi az oszlopoknak igen mozgalmas, eleven vonalozást adott. A vékony oszlopoknak érdekesen alakított lábazatuk van. A szélesedő hengertagok közti átmenetet két, egymást átlós irányban átmetsző négyzetes prizma és ezeknek megfelelő gúlák kombinációjából származó háromszögletes és trapezsíkokkal határolt testekkel élénkítették és a síkozatos szögletes részek átmenetét a hengertestekbe megfelelő kúpfelületekkel készítették elő. Ezen lábazatok alakítása az egy ablakból ráeső fény világítása mellett igen élénknek mondható (20. ábra). A csigalépcsőnek három oszloppal kiképzett része két fordulat után közönséges, 20 cm. vastag orsójú csigalépcsővé alakul át. Az átmenetet hajlított alkotós csonka kúpra emlékeztető test közvetítésével oldották meg (21. ábra). Ezen átmeneti részen a lépcsőfokok alját nem dolgozták ki a többi fokokhoz hasonlóan és ezáltal elkerülték a lépcsőfokok alsó felületeinek az említett átmenet kúptesttel való kedvezőtlen összemetsződését. Érdekesen van megoldva a falba sülyesztett fogódzó tagozat, mely a falba helyezett kövekbe van vésve és kitűnően pótolja a lépcsőházakban szokásos fogódzó karfák vagy kötelek alkalmazását. Ezen vájt tagozatot minden valószínűség szerint csak a köveknek a falba való elhelyezése után faragták. A lépcső kilencz kis ablakon át megvilágítva eléri a hajdani templom párkányának magasságát, de még ennek eléérése előtt a lépcső emelkedése szerint rézsutosan haladó küszöbvel bíró nyílást engedett, mely a déli oldalhajó padlásterébe vezetett. A párkány magasságában nagy pihenőlemezt látunk. Hogy ez a lépcsőnek tényleg pihenőlemeze és nem mennyezetköve, az bizonyítja, hogy a falban kiképzett megfogódzó tagozat a lemez magasságán túl a fennálló falak magasságáig terjed. A csigalépcsőtorony külsején a keleti oldalon a lemez alatt mintegy másfél méter magasságban egy kiugró konzolt észlelhetünk, melyre fal támaszkodik. Ez arra enged következtetést, hogy a csigalépcsőtorony dobszerűen kiképzett részszel volt befejezve, mely kis harangocska (lélekharang) befo-

19. A háromoszlopos csigalépcső metszeti és alaprajzai.

gadására szolgáló harangház lehetett. A csigalépcsőtorony festői módon élénkítette a templom arcus triumphalisa feletti óriási oromfalat, melyhez hozzásimulva enyhítette annak sivár, komor hatását.

A csigalépcső minden egyes lépcsőfoka mesterjeggyel van megjelölve. Ezek megfigyeléséből kiviláglik, hogy a lépcső köveinek faragásával különösen három kőfaragó foglalkozott, akik külön-külön lehetőleg egynemű köveket faragtak. Ezek közül kiválik az egyik, ki a legkomplikáltabb köveket készítette el, ez az a mester, kinek kézjeggyel a vártemplom nehezebb szerkesztést igénylő tagozatainál, boltozatvállainál, a boltozatbordák összemetsződésénél is találkozunk. Ez a kőfaragó lehetett az egész építkezésnek mestere. Következtetésünkben azonban még tovább is mehetünk.

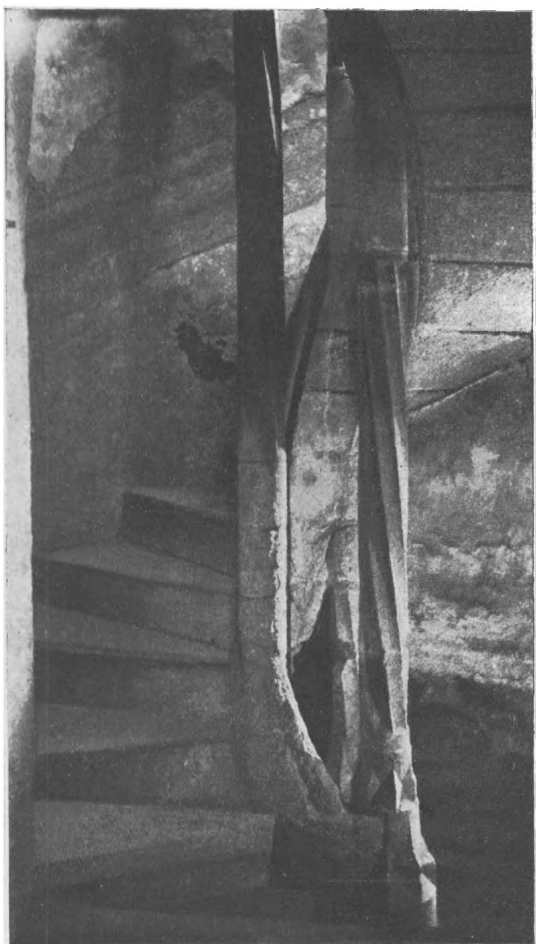
Nagyon valószínű, hogy az óvári mester a meisseni Albrechtsburg építésénél is dolgozott. Az említett várban látható lépcsőtoronyban ugyancsak három oszlopon felépített csigalépcsővel találkozunk, bár hasonlíthatatlanul nagyobbyszerű arányokban és diszesebb kivitelben. A profilok, a boltozatoknak a pillérekre való rámetesződési módozata és áthatása, a tagozatok kissé sivár profilozása, a szobrászati dísz teljes hiánya élénken emlékeztet a meisseni vár építészeti kiképzésére. Ha tekintetbe vesszük, hogy a felvidéki bányavárosok lakói nagy részben Meissen vidékéről ide telepedett szászok voltak, kik a meisseniekkel élénk összeköttetésben állottak, mit számos feljegyzés is igazol és ha tekintetbe vesszük, hogy a meisseni várat Westfaliai Arnold mester 1471-ben kezdte építeni,¹ könnyen feltehető, hogy a későbbi időben épülő selmeczi vártemplom építőmestere nemcsak járt Meissenben, hanem magánál a meisseni várépítkezésnél nyerte kiképeztetését.

A templom építési munkálatainak befejezéséről az egyik déli pillér kövébe vésett felirat tanuskodik. E felirat szövege a következő:

ITEM. IN. DEM. GE
RICHT. IOREC. KRAY
SL. IST. DAS. GEPAWT
WORDEN 1515.

Bár nem maradt feljegyzés a templom felszenteléséről és használatba bocsájtásáról, kétségtelen, hogy az ekkor teljes befejezést nyert. Itt is beigazolódik, hogy a hol a feljegyzések hiánya folytán nem áll módunkban az építés történetére biztos következtetéseket vonni, előtérbe lép az építészeti nyomok vizsgálata, mely a kutatást biztos mederbe tereli. Míg az építészeti emlékekről és azok koráról az írott kútfők túlnyomó részben csak közvetve és bizonyos kiváló eseményekkel kapcsolatban emlékeznek meg, addig az építészeti elemek alakításukban a mindenkori izlés kétségtelen jeleit mutatják.

Itt is az építészeti nyomokból és azok állapotából vonhatunk figyelemreméltó következtetéseket. Hogy a templom boltozatai tényleg fennállottak, bizonyítják a megmaradt boltvállkövek, melyek a boltozatbordák indításait is magukba

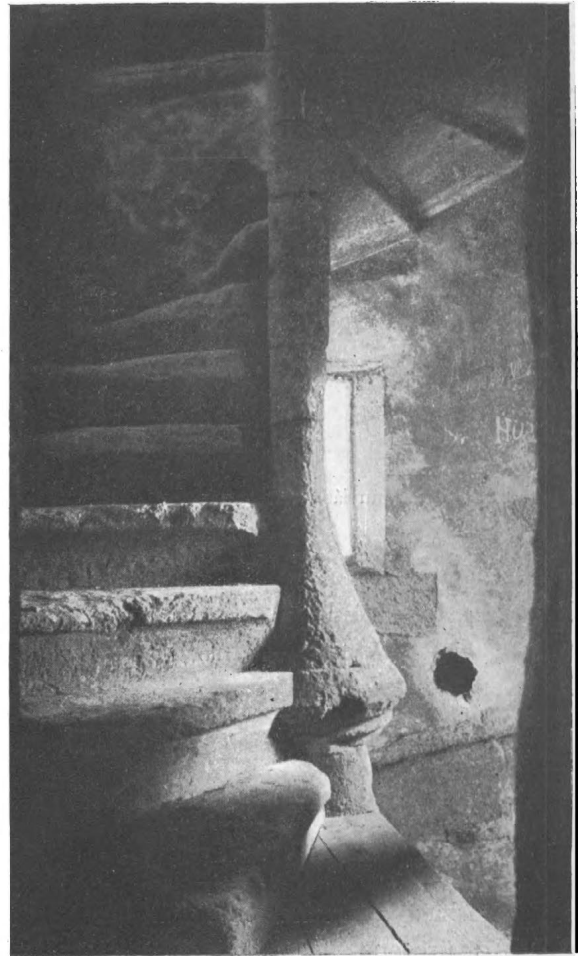
20. A háromoszlopos csigalépcső indítási részlete.

¹ Lübke-Semrau: Die Kunst des Mittelalters. 341. oldal.

foglalják. Ezen ma is látható boltvállkövek azokon a helyeken, ahol a boltozatok és a bordák rátámaszkodtak, olyan jellegű sérüléseket mutatnak, melyek kétségtelenné teszik, hogy e sérülések a boltozat összeomlása folytán állottak elő. A bordaíndításoknál ugyanis az orrtagozatok az ív irányával közel párhuzamos törési felülettel törtek le, már pedig, ha a boltozat eredetileg félbe maradt volna, akkor a készre faragott és elhelyezett boltvállak sokkal épebb állapotban maradtak volna fenn és esetleges erőszakos megsérülésük csak a leginkább kiálló részekben, a boltozatnyomás erővonalától eltérő irányú, szabálytalan felületekkel jutott volna érvényre. Az összes boltvállköveknek az erővonal irányában történt rendszeres megsérülése azonban csak a megépített boltozatok beszakadása folytán állhatott elő. Ezt a boltozatbeszakadást nyilván az átalakító munkálatok folyamán a boltozatok lebontása alkalmával mesterségesen idézték elő. Joggal feltételezhető tehát, hogy a templomboltozatok tényleg fennállottak, valamint az is, hogy a templom fedélszéke zsindelyfedésével együtt is elkészült. Tudvalevő ugyanis, hogy a helyiségek boltozását csak a fedélszék felállítására és a fedélhéjazat elkészítése után szabad végrehajtani. Zsindelyfedés alkalmazása mellett az írásbeli nyomokon és az akkori időben uralkodó szegénység figyelembevételén kívül a templomerőd többi tetőzeteinek fedési módja is szól. Ez viszont a tetősíkoknak egyszerű alakítására enged következtetni. A hajó fedele minden valószínűség szerint mind a három hajót átfogó, közel 60° hajlásszögű nyeregtető lehetett, melyet nyugaton és keleten a diadalív felett, faragott fedőkövekkel fődött oromfal határolt, a szentélytető pedig ugyanilyen, esetleg valamivel meredekebb hajlásszöggel, normálisan szerkesztett egyszerű tető lehetett. A tetősíkokat esetleg több sorban egymás fölött elhelyezett tetőablakkal élénkítették; ezekkel nyújtottak az óriási padlástérnek szellőztetést és világítást.

A selmeczbányai óvárral foglalkozó kutatók fantáziáját mindenkor élénken foglalkoztatta a templom eredeti képének rekonstrukciója. Már Kachelmann János művében is találkozunk ilyen helyreállítási kísérlettel, ki egy könyvrajzban mutatta be a templom eredeti alakítását.¹ Néhai Steindl Imre műegyetem tanár, ki hallgatóival hazánk számos műemlékét, így a selmeczbányai óvár középső épületét is felmérte, tervezési gyakorlatképen megrajzoltatta az akkor felkutatott nyomok alapján a templom rekonstrukciójának terveit, melyeket a Műemlékek Orsz. Bizottsága rajztárában őriznek. Ámbár Kachelmann kísérlete építészeti szakismeretek nélkül készült, az jellegében mégis közelebb állhatott a templom eredeti kissé sivár kiképzéséhez, mint Steindl tanítványaé, mely nem annyira a korszerű rekonstrukciót, mint inkább egy díszes gót stílusú templom tervezését tűzte ki feladatául.

A templomot erősítés céljából bástyákkal és várfalakkal építették körül. Valószínűleg

21. A háromszlopos csigalépcső átmeneti részlete az egyorsós lépcsőbe.

¹ Johann Kachelmann: Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. II. kötet melléklete.

22. A carnarium látképe a várkapu belső nézetével.

gát a nagy templomot igénybe kelljen venni. Ilyen temető-kápolnák alatt vajmi gyakran találkozzunk csontházakkal is (ossarium), melyekben néha csak a kápolna építőjének tetemét helyezték el, de legtöbbször a temetőből kiásott halottak csontjait is felhalmozták. Ilyen ossariumot láthatunk itt is, még pedig teljesen eredeti alakításában. A XIX. század végéig itt porladtak a régi halottak csontjai, a boltozat magasságáig megtöltve a sötét helyiséget. Ekkor alakították át az ossariumot városi jégveremmé, a kikerülő csontokat pedig a vár előtti téren ásták el. A jégverem azonban nem soká maradhathat meg, mert a jég olvadó vizének kellő elvezetéséről nem gondoskodtak és a talajba és falakba szivárgó víz nemcsak az ossariumépületet, hanem a csatlakozó körbástya fennállását is veszélyeztette. A jégvermet tehát a várnak egy másik nagy körbástyájába helyezték át.

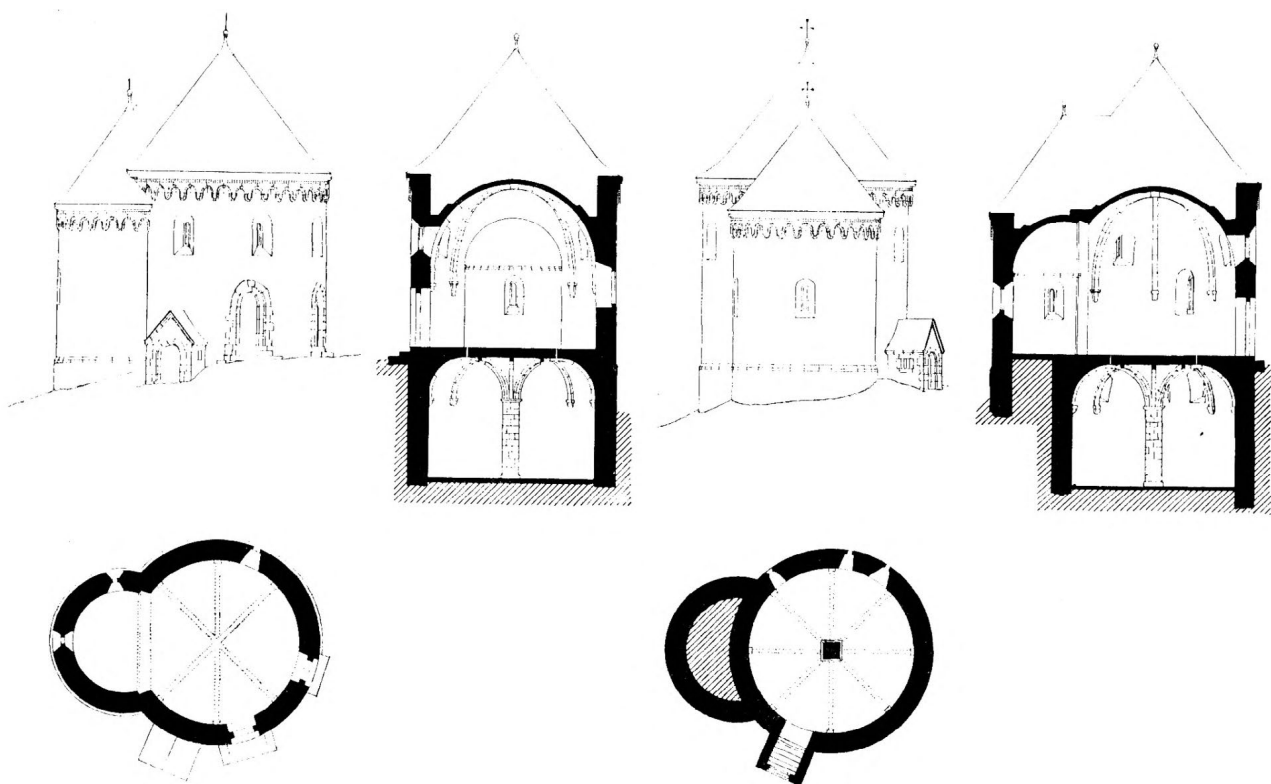
Az üresen álló ossarium ezidőszerint könnyen megközelíthető, építészeti tagozatai jól megfigyelhetők. A 7,62 m belső átmérőjű 5,62 m magas boltozatos helyiség falai részben a terepszin alá a földbe vannak építve. A helyiség közepén faragott kőpillér emelkedik, melynek oldalai pontosan a világtájak szerint vannak irányítva. Erre a kőpillérre nehezednek a nyolcz irányból összefutó félköríves kőbordák, melyek a helyiség boltozatát hordják (23. ábra). A bordák egyrészt a középső pillér fejezeti párkányára, másrészt a körfalban szabályos távolságban elhelyezett faragott konzolokra támaszkodnak. A bordák által hordott boltozat szabályos körgyűrűfelületet képez, melynek szabályszerű kiképzésétől csak ott látható eltérés, a hol ajtó- illetve ablaknyílások ezt megkívánják. A 24/30 cm átlagos méretű, négyszögletes keresztmetszetű kőbordák felülete durván van faragva, a kövek elhelyezési módja is szabálytalan. Kezdetleges és durva alakítással találkozunk a kőkonzoloknál is, melyeknél azonkívül méreteltérést is konstátálhatunk. A helyiség három résszerű ablakon keresztül nyert szellőzést és gyér világítást. A külső terep színe alatt levő bűvönnyíláshoz eredetileg minden valószínűség szerint egy falazott előcsarnokban elhelyezett kőlépcső vezethetett, az előcsarnokot azonban a vártemplom erődeinek építése alkalmával, mint-hogy a kapuhoz való közlekedés útjában állott, elbontották, a bűvönnyílást pedig befalazták. Meglehet, hogy a jégveremmé való átalakítás alkalmával eltávolított csontok még a XV. század vége előtt kerültek oda. Az ossarium padozata a felső carnarium padozatához hasonlóan kőlemezekkel lehetett burkolva. Erre a burkolatra helyezték a mai betonpadozatot, melynek következ-

felhasználták ehhez a hajdani kolostor megmaradt erős kerítés-falait és bástyáit. Ilyen maradvány lehet az északi nagy körbástyának külső félköríves fala, melyet az udvar felé faragott kőszarkokkal szegtek be és a templom építés korában teljes körépületté egészítették ki.

Az erődítmények építése alkalmával alakították át őrhelyiséggé a román építési korának egy másik igen figyelemreméltó emlékét, a templom épületétől délkeletre fekvő carnariumot (22. ábra). Ez a carnarium temetőkápolna volt és olyan célból épült a templom és temető közelében, hogy a halottakat beszentelhessék a nélkül, hogy e végből ma-

23. Az ossarium középső pillére a rá támaszkodó kőboltozat-bordákkal.

24. A carnarium és ossarium helyreállítási terve.

tében a padozat szintje a betonburkolat rétegvastagságával emelkedett, úgyhogy a középső kőpillér lábazati tagozata besülyedtnék látszik.

Míg az ossarium majdnem teljesen épen maradt ránk, a felette levő carnariumot átalakították és ezzel az a sors érte, mint hazánkban legtöbb ilyenű épületét. Ezeket sokszor úgy alakították át, hogy a körkápolnát szentélynek képezték ki s azt falának áttörésével és egy hajó hozzáépítésével templommá fejlesztették (például az ungmegyei Gerény, a torontálmegyei Kiszombor templománál, stb.).

Nyitrán a régi carnariumot a székesegyház elkülönített kápolnájává tették, Körmöczbányán a XV. században, Bényben a XVIII. században teljesen átépítették. Díszesebb eredeti alakítású carnariummal találkozunk Jaákon, a hol az a szép román templom közelében emelkedik. Teljesen elhagyatottan áll a hasonló méretű ösküi temetőkápolna, mely azonban kiképzésében sokkal egyszerűbb a selmeczbányai carnariumnál.

Ezeket a körkápolnákat a közvélemény a mult század végén magyar különlegességeknek tartotta, de tévesen, mert a külföldön, különösen pedig az osztrák tartományokban számos helyen felfalálható és közülök különösen a tullni körkápolna gazdag kapukiképzésével vonja magára a figyelmet.

Nagyon valószínű, hogy számos ilyenű épületünk teljesen elpusztult és nyomtalanul eltűnt. A selmeczbányai carnarium falaiból és tagozataiból fennmaradt nyomok elégségesek, hogy azok alapján annak valószínű eredeti alakját rekonstruálhassuk (24. ábra).

Az épület számos viszontagságon ment át. Az első nagy pusztulás akkor következett be, mikor a tatárok lángba borították a templariusok kolostorát és elhamvasztották annak carnariumát is.

Érdekes, hogy a mongolok okozta tűzvész nyomait sajátságos körülmények folytán meg lehetett állapítani. Midőn a tatárok elvonulása után a kápolnát helyreállították és az apsisban, a déli ablak helyén levő széles résben az akkori izlésnek megfelelő kezdetleges gót stílusú

kőrácsozatot helyeztek el, az ablakbéleteket fehérmészhabarcsba rakott kőfalazattal készítették. A kőrácsozat idővel a falak omladozása következtében kiesett, a később falazott béletek meglazultak. Feltűnt ez alkalommal, hogy míg a fehérmészfalazatok anyaga füstmentes volt, a rés eredeti fala, melybe a gót ablakot beillesztették, teljesen össze volt kormozva.

Kétségtelen hogy a kápolna a tatárjárás után nemsokára helyreállítást nyert; az apsisba helyezett ablak kőrácsozatának alakítása erre a korra vall. Ugyanekkor a kápolna belsejét is újra vakolták és frescoképekkel díszítették. Néhol az új vakolat az eredeti füstös vakolatra került és attól több helyen levált. A frescofestmények nyomait több helyen feltárták; sajnos, hogy e töredékek igen csekély terjedelműek és nagyon sérültek. Figurális kompozícióra enged következtetést egy szépen megrajzolt és tisztán kivehető kéz, azonban a frescók legnagyobb része ornamentális jellegű. Gazdag levéldíszítésekkel találkozunk itt igen jellegzetes gót ízlésű alakításban. Tisztán kivehető egy írásszalag is, melyen minusculás írásnyomokat láthatunk. A betűk olyan kopottak, hogy azok értelmét kibetűzni nem lehetett; mindössze egy kevésbé sérült helyen az «omnis» szót lehetett kivenni, melyet azonban, tekintve a töredék helyzetét, esetleg a nominis szó utolsó öt betűjének is lehetne olvasni.

25. A carnarium belseje mai állapotában.

Míg a kápolna belseje frescofestéssel volt díszítve, egész külsejét bevakolták és a felületre fekete vonallal quaderkőosztást festettek, ezt azonban nem a szabályos kőkötés szabályai szerint eszközölték, hanem úgy, hogy a köveket a quaderszélesség egy ötödével eltolva ábrázolták.

A carnarium eredetileg hengerszerű, 7,70 m. belső átmérőjű építmény volt, melynek keleti oldalához egy kis köríves záródású apsis csatlakozott; főtengelye a nagy templommal párhuzamosan, pontosan a kelet-nyugati irányt követte. Az építmény külső hossza a főtengely irányában 12,60 m., a belső tér hossza a falvastagságok levonásával 10,70 métert tett. Míg

az apsis egyszerűen tagozott párkány közvetítésével gömbboltozattal volt lefedve, addig a nagyobb rész kőbordákon nyugvó gömbboltozatot nyert. A boltozat intradosa minden átmeneti tag és párkány mellőzésével hengerből kifejlődő gömbfelületet képezett. A boltozatot négyszögletes keresztmetszetű durva felületű három kőborda tartotta, melyek közül az egyik a főtengelyre merőlegesen állott, a másik kettő pedig ezzel 45 foknyi szöget zárt be. A kőbordák a falba helyezett konzolkövekre támaszkodtak, melyek alakítása is meglehetősen kezdetleges, csakis az apsis felé eső két konzol válik ki finomabb díszesebb tagozásával.

A köralakú rész a gömbboltozat aljában elrendezett félköríves záródású résablakokon át nyert megvilágítást. Délnyugat felé egy mélyebben fekvő, nagyméretű félköríves záródású ablak nyomait láthatjuk, mely már valószínűleg üvegezve lehetett, míg a többi résablak az üveganyag ritkasága és drágasága miatt nyilván üvegezetlenül maradt. Ilyen résablakok világították meg eredetileg az apsist is, egy a kápolna főtengelyében, egy pedig dél felől, ott, ahol a tatárdúlás utáni időben gót ízlésű kőrácsozatot helyeztek el. A kápolna északi és nyugati oldalán két egyforma kiképzésű félköríves ajtókerettel találkozunk, melyek zöld trachitból vannak faragva. Az eredeti kápolnaoltár mensájának kőlapját későbbi átépítés alkalmával a várkapu gyalogjárójának mennyezetlemeze gyanánt használták fel.

Lényegbe vágó átalakuláson, mondhatjuk pusztuláson ment át a kápolna a vártemplom védőműveinek építése alkalmával (25. ábra). Lebontották a boltozatokat és a 4,74 méter magasságon felüli falrészeket. A régi kápolnateret tört vonalú téglafallal két részre osztották

és abban a közlekedés biztosítása céljából ajtót nyitottak. A régi megmaradt ablakokat és a nyugati bejáratot befalazták. Az apsisrészben létesített helyiség világítására nagyobb négyszögletes vasrácsos ablakot törtek, magát a helyiséget famennyezettel látták el. A várkapu gyalogjáróját a carnarium falán törtek keresztül és a kaputér tengelyével párhuzamosan, folyosószerű kiképzésben a kapualjába vezették. Ezen kis folyosó mennyezete benyúlik a carnariumtérbe is és ott magas padszerű kiképzést mutat. Ajtót törtek ide a kaputér felől is és a terepszintmagasságok kiegyenlítésére lépcsőfokokat iktattak közbe.

A kápolna főterében elhelyezett második helyiségnek külön mennyezetet nem adtak, úgy hogy abból látható volt a fedélszék gerendázata. A tér világítására az északi ajtó fölé ugyancsak négyszögletes vasrácsos ablaknyílást illesztettek. Ajtót törtek a déli falba, a kápolna mellé épített körbástya terének megközelítésére. Ezekben az őrszobáknak berendezett helyiségekben a kapuőrök szabad tüzet raktak, melynek füstje a megmaradt frescotöredékeket majdnem a felismerhetetlenségig összekormozta. Az erődépítés alkalmával a carnarium déli oldalán körbástyát emeltek, melynek fala nyugat felől a várfal folytatásaként a kápolnafal mellett vonult el, kelet felé azonban annak falára támaszkodott. Míg egyfelől ez a körbástya képezte a templomerőd kapujának déli védőművét, másrészt észak felől hatalmas védőbástyát emeltek a kapu megerősítésére.

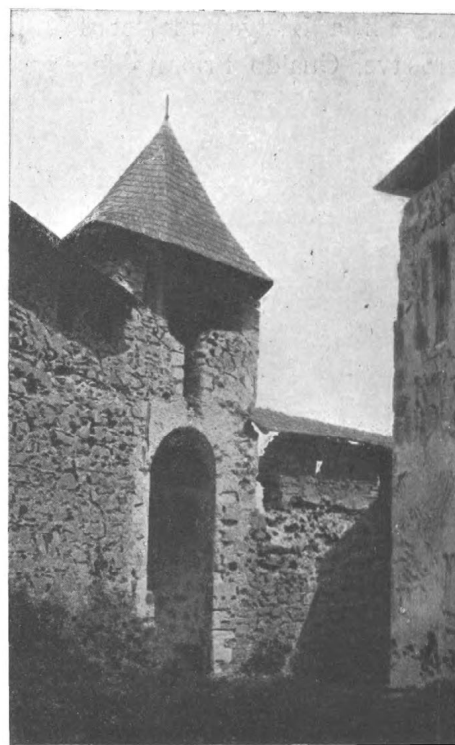
A déli körbástya a földszinti, a carnariumpadozat szintjével egy magasságban fekvő helyiségen kívül még egy alagsori és két emeleti helyiséget foglalt magában.

A földszinti és a souterrainhelyiség lőrészekkel volt ellátva, melyeknek kétféle alakjával találkozunk itt; az egyik fordított kulcslyukhoz hasonlít, a másik ötszögletes. Az utóbbi lőrésalak egyenszárú, csúcsánál derékszögű háromszögből olyan módon alakított, hogy az alapvonal melletti hegyes csúcsokat rövid függőleges vonalakkal lemetszették, illetve letompították. A lőrés-kövek a külső falszínbe úgy vannak elhelyezve, hogy a legkisebb nyílás, a rés-szoros a külső falszínben látszik, a nyílás részszerű kibővítése pedig befelé fordul. Ezek a lőrések már a tüzelfegyverekkel való védekezésre is alkalmasak. A kezdetleges, nehéz puska csövének alátámasztására, a külső falszínnel párhuzamosan haladó, deszkával kibélelt szűk csatornában 8—8 cm. keresztmetszetű tölgyfarudat helyeztek el, melylyel, ha a szűkség úgy hozta magával, képesek voltak egyúttal a deszkával befödött lőrést is megfelelően elreteszelni. A kapu felé néző lőrések köveit a bástya külső falszínéhez képest ferde szög alatt helyezték el a kapu közvetlen határos védelmének biztosítása céljából.

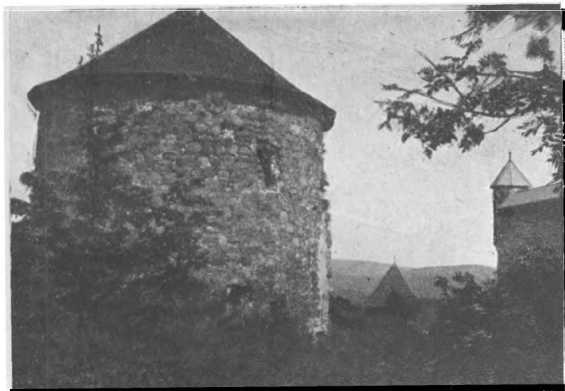
A körbástya I. emeletén minden valószínűség szerint őrszoba lehetett, a mire az aránylag nagyobb méretű

26. Az óvár kapuja.

27. Az északkeleti kis sarokbástya belső látképe.

28. Az északi nagy körbástya látképe kívülről.

még ma is épségben láthatók és a hidak csapágiai, kőserpenyői tisztán felismerhetők. A félköríves nyílásokat faragott kőkerettel szegélyezték, a kapukeret homloksíkját a falsíknál mélyebben helyezve el, hogy a felvonóhídnak helye legyen. A gyalogbejáró ajtó felett kis gót ízlésű szemöldökpárkányt is láthatunk. Annak nyílását eredetileg nagyobbra készítették, utólag megszükitették úgy, hogy a nyílás félköríves részét kölemezzelel zárták le, melybe azután a nyílás egyoldalú szűkítése folytán excentrikusan vágták be az új ajtó domború segmentíves záradékát. A kapu fölött látható fakeretes ablak és a gyalogbejáró feletti nyílás, melynek déli oldalfalában egy kőkonzol, észak felől egy befalazott gerenda korhadt vége látszik, valószínűleg szurokontőerkélyhez vezetett, mely azonkívül még lőrésekkel is el lehetett látva.

A vár bejáratának a kaputól északra épített hatalmas bástya nyújtott biztos védelmet és a várat erről az oldalról úgyszólván bevehetetlenné tette. A várkapuknak ilyen, mondhatni túlságos megerősítése ebben az időben majdnem általános volt. Azért az ellenség támadását rendesen nem is a kapu irányában intézte, hanem igyekezett a várkapu megkerülésével más alkalmas helyen keresztültörni a várfalat.¹

Ez a bástya, melyet 1770-ben harangtoronnyá alakítottak át, hatalmasan meg volt erősítve. Gualdo Priorato feljegyzése szerint 1676. évben magában e toronyban három nehéz ágyú volt felállítva;² volt e tornyon körülfutó védőfolyosó is, a mely fölött sudáran emelkedett ki a bástya könnyed alakítású toronysüvege (fióktorony).³ Sajnos, hogy az 1770-iki átépítés alkalmával mindez teljesen megsemmisült.

A bástya eredeti építési korából maradt fenn a földszinti és az I. emeleti helyiség boltozata és az I. és II. emeleti helyiség bejáró ajtajának tagozott kőkerete. Ezek közül különösen a földszinti helyiség boltozata érdemel figyelmet. A hosszúkás derékszögű négyszög alaprajzú helyiség keskeny oldalainál mindenekelőtt egy-egy olyan széles boltövet alkalmaztak, hogy a fennmaradó mező szabályos négyzetalakot nyert. A négyzet sarkain gazdagon profilizált gyámokon szabályos nyolcszögletes prizmatagozatok emelkednek, melyekre a boltozatbordák rámetásoznak. Ezeknek

ablaknyílásokból lehet következtetni. Ennek a helyiségnek nyugati oldalán befalazott ajtónyílást, a külső oldalon pedig az ajtónyílás bétetében befalazott kőkonzolt veszünk észre. Ezen helyen lehetett elrendezve az őrszobákhoz tartozó árnyékszék. A második emeleti helyiség kémlelő réseivel igen érdekes képet nyújt.

Ezen körbástya és az észak felé felépített nagy négyszögletes védőbástya között helyezték el a templomerődnek kocsí- és gyalogközlekedésre alkalmas várkapuját (26. ábra). Úgy a kocsí-, mint a gyalogbejáró külön-külön felvonóhíddal volt ellátva. A felvonólánczok csigái

29. Az északi nagy körbástya látképe a várudvarról.

¹ Otto Piper: Burgenkunde. I.

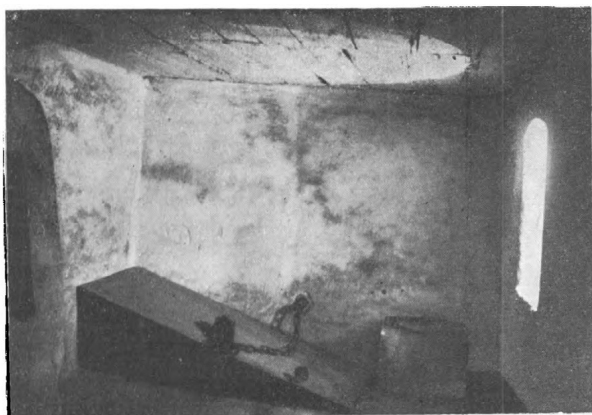
² Galeazzo Gualdo Priorato: Continuazione dell' Historia di Leopoldo Cesare, nella quale si descrive la Ribellione D'Ungheria, e quanto è successo dal principio della Congiura sino all' Anno 1676. Vienna 1676.

³ Könyöki J. Nagy G.: A középkori várak. Budapest, 1906. 178. o.

vonalvezetése meglehetősen szeszélyes és a késő gót építészet korára jellemző és már a boltozat maga is igazolja, hogy ez a védőbástya a templom építésével egykorú. Ezen földszinti helyiség bejáratától dél felől látható az úgynevezett alchymista konyha, melyről a városi levéltárban őrzött feljegyzés egy pénzhamisítási ügygel kapcsolatban is megemlékezik.¹

A toronyra való feljárás eredetileg a bástya nyugati falában elhelyezett kőlépcsőn át történt. Később építették a most is használt lépcsőházat, mely az eredetnél kényelmesebb közlekedést biztosít. Az I. emeletről a kapu boltozata és a carnariumban elhelyezett őrszoba mennyezete fölött át lehetett járni a már előbb említett körbástya I. emeleti helyiségébe és innen tovább a déli várfalon létesített védőfolyosóra.

1770-ben alakították át ezt a védelmi bástyát harangtoronnyá, midőn egyszersmind lebontották a várkaputól délkeletre fekvő régi harangtornyot is. Ez az átalakítás teljesen kivetkőztette a bástyát fortificationális jellegéből és a vár karakterétől teljesen eltérő hangulatot kölcsönzött neki. A torony körülfutó folyosóját lebontva, a homlokzatokat az akkori barokk ízlésben átalakították. A torony mai kiképzésében valósággal árván áll a helyén, önálló campanile benyomását teszi. Az átalakító építész minden igyekezetével azon volt, hogy a tornyot lehetőleg monumentálisan alakítsa. Kétféle tag után az egész földszintet rusztikaszerű alakítással a torony lábazatául képezte ki és ezt a rusztikát folytatta a falsarkoknál, melyeket az akkori ízlésnek megfelelően letompított. Az I. emeleti ablakokat a belső térnek nem megfelelő nagyméretű kerettel képezte ki, míg a tulajdonképeni ablaknyílás a barokkeretnek csak egyik oldalán húzódik meg. Ezt a szabálytalanságot a déli oldalon, az ablaknyílás és a keret közti felületen ólomosztású ablakszárnyak ráfestésével akarták eltüntetni. A keleti és déli oldalon napórákat is alkalmaztak. A keleti homlokzat falán díszítésül elhelyeztek egy 1578. évből származó címert, mely azelőtt egy városkapun lehetett alkalmazva; az osztrák kétfejű sas alatt látjuk rajta a magyar címeret és Selmezbánya címerét babérkoszorútól övezve, alatta ANNO DNI MDLXXVIII felirattal.

31. Az óvári börtön belseje.

30. A löportorony látképe a harangtoronyból nézve.

A harangház maga teljesen újonnan készült, a homlokzatokat toscanai negyedpillérekkel díszítették. A torony négy oldalán nagy ablakokat alakítottak, hajlított vállpárkánnyal ellátott

¹ Magyarország vármegyéi és városai. Hont vármegye és Selmezbánya sz. kir. város. 120. oldal.

1705-ben telepedett meg Selmezbányán gróf Cotten János Zsigmond, ki az óvárban lakó várőrrel, Haydt Krisztiánnal szoros barátságot kötött. Egy év múlva egy feljelentés folytán in flagranti pénzhamisításon kapták rajta az óvár tornya alatti kis konyhában (In dem Küchel auf dem alten Schloss); az óvár sötét tömlőcébe zárták, majd sok huzavona után száműzetésre ítélték.

32. Kandalló a lőportorony második emeleti szobájában.

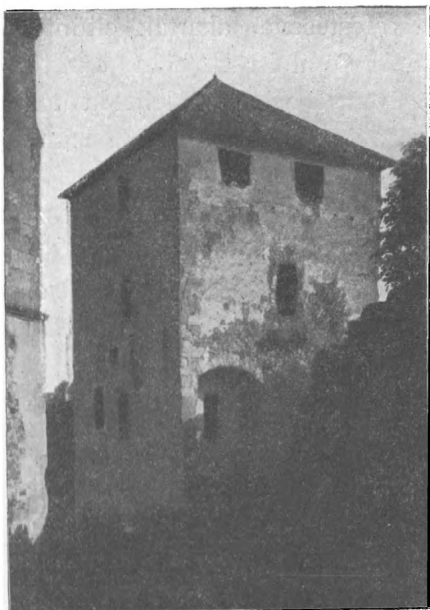
ajtószárnyakkal, melyeken át kovácsoltvas-erkélyekre juthatunk. A harangház főpárkányába komponálták be az óraczímlapokat, melyek kedvéért a párkány felső és alsó részét meghajlították. A tornyot 20 méter magas, lendületes vonalakkal tervezett, vörösréz süveggel fedték be, melynek csúcsán aranyozott, díszes kettős kereszt ragyog. A toronysüveg aránylag díszes kiképzése mellett is nehézkes hatású.

A harangtoronytól északra, az emelkedő terep lejtését követve, magas várfal emelkedik, mely a hajdani templomépület sarkát 4–5 méternyire közelíti meg. Védőfolyosója már rég elpusztult, változatos alakítású lőrésének és szurokontőnyílásainak kövei nagyobb részét kihullottak, sőt a kis északkeleti sarokbástya mellett, a hol eredetileg az árnyékszék lehetett elhelyezve, a fal folytonossága is megszűnt.

Ez az északkeleti sarokbástya félköríves alaprajzon épült és alakításában a carnarium melletti kapukörbástya kiképzésére emlékeztet (27. ábra). A földszinti és I. emeleti rész kulcslyuk alakú lőrészekkel van ellátva. A II. emeleten kis ablakokkal találkozunk, melyek kőkeretei a késő gót stílusra vallanak. Az egyik ablak segmentíves, a másik számráható ívvel van alakítva. Mindkét ablaknál láthatjuk azokat a deszkával bélelt csatornákat, melyekben a puskacső felfektetésére szükséges farudakat helyezték el. A vár keleti és északi védőfolyosóinak lépcsőfeljárata ezen bástyán nyerhetett elhelyezést.

E kis bástyától északnyugatra menő várfal a keleti várfallal teljesen hasonló kiképzésű volt és ugyanolyan állapotban van mint az. A védőfolyosó kőfala fennáll ugyan, de a lőrés és szurokontőkövek hasonlóképpen legnagyobb részét kiestek.

A várterep legmagasabb pontján, a leginkább veszélyeztetett helyen nagyméretű körbástyát látunk, mely valószínűleg már a régi kolostorépületnek is bástyája lehetett (28. ábra). Ezt a feltevést támogatja a lőrészek egy részének alakja, mely a XIII. század alkotásainak jellegét viseli magán. A bástya külsején látható kulcslyuk alakú lőrészek viszont a templom építési idejére emlékeztetnek, de ezeket utólag is elhelyezhették. Igazolni látszik ezt a lőrés

33. A lőportorony látképe a fedetlen körbástyáról tekintve.

köveinek szabályosan kifalazott és beboltozott nyílásokban való elhelyezése; már pedig, ha a lőrésköveket a falazással egyidejűleg helyezték volna el, ilyen teherhárító boltív készítésétől minden bizonynyal eltekintettek volna. Van ennek a körbástyának egy aránylag kisméretű, ma elfalazott földszinti ajtaja is, mely a várból kifelé vezetett. Az ajtókeretkövek egészen a belső horony mélységéig elmállottak, sőt helyenként elpusztultak és láthatóvá lett az a két csatorna, melyekben az ajtónyílást elreteszelő gerendák voltak elhelyezve.

Kétségtelen, hogy a bástya két építési korszakban emeltetett. Előbb építették fel a tornyot az udvar felé nyitott elrendezéssel úgy, hogy a falak végét faragott kövekkel is beszegték (29. ábra). Csak a templom építésének idejében egészítették ki a bástya alaprajzát teljes körre, miről az ezen részen alkalmazott ajtó- és ablakkeretkövek alakítása, nemkülönben a főpárkány profilozása is tanúbizonyságot tesz. A földszinten és a souterrainben boltozott helyiségeket létesítettek; az I. és II. emeleti helyiséget sűrű

34. A várrá átalakított templom látképe a harangtoronyból nézve.

gerendás famennyezettel látták el. Figyelemre méltók az emeleti helyiségek lőrésai, melyek közül az északi várfal felé néző úgynevezett nadrágrések¹ akként vannak alakítva, hogy úgy a kör-alaprajz sugára irányában, mint az északi várfal felé teljes védelmet tesznek lehetővé. E célból a normálisan kiképzett lőrés fülkéjében oldalt második kisebb, valóságos fióklőrést létesítettek.

Az I. és II. emeleti helyiségek famennyezete elpusztult, de a gerendavégek helye tisztán felismerhető, sőt néhol a korhadtt gerendavégek is feltalálhatók. A földszinti helyiség boltozata épen fennáll, a lőréseket azonban befalazták. A souterrainhelyiség boltozatát akkor bontották le, midőn a pinczét a földszinttel egyesítették, hogy az egyesített helyiséget városi jégverem céljaira alakítsák át.

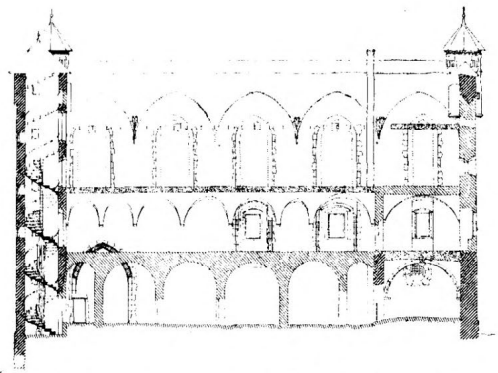
E körbástyától délnyugatra, egy fedetlen bástyához vonuló várfalrész már erősen megsérült; a terepszín fölé mindössze öt méternyire emelkedik ki. Felső része összeomlott, a védőfolyosó helye, a lőrések száma meg nem állapítható.

A templom nyugati homlokzata előtt álló félköríves alaprajzú, az udvar felé nyitott elrendezésű bástya fedetlenül áll; csak maguk a falak vannak ideiglenes fedelekkel letakarva, holott fedele még a XVIII. század végén épen fennállott, mit a városi tanácsteremben őrzött egykorú festmény is igazol. E romban heverő bástya belseje az I. emeleti padló magasságáig törmelékkel van feltöltve. Famennyezetének helyére, méretére, a gerendák számára a látható nyomokból

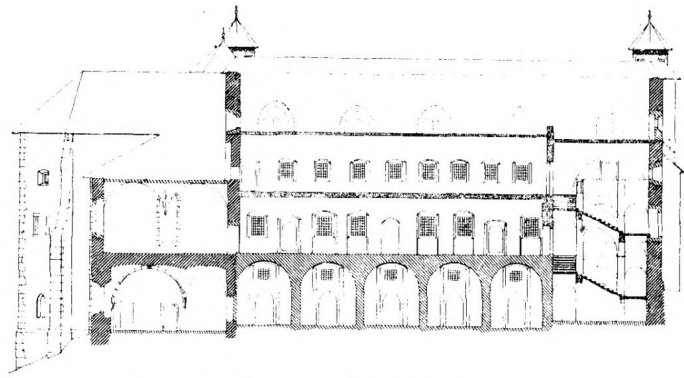

35. A belső várudvar nézete a kapu felé.

¹ Könyöki J.—Nagy G.: A középkori várak. 120. oldal.

36. Hosszmetszet a déli oldalhajón keresztül.

37. Hosszmetszet az északi oldalhajón keresztül.

biztosan lehet következtetni. A lőrések kiképzése nagyon hasonlít az északi nagy körbástyához, azért bátran állíthatjuk, hogy e két bástya egykorú. Koruk megelőzi a templom építésének idejét, de hogy mennyivel, azt tisztán építészeti nyomokból biztosan megállapítani nem lehet, mert ezek a nyomok csak relatív korkülönbségekre adnak felvilágosítást.

A fedetlen körbástya és a főépület közti területen láthatjuk az érdekes várkutát, melynek vízszíne a terepszín alatt rendszeren 9—10 méternyire, de gyakran még ennél is kisebb mélységben van. Érdekessége főként abban áll, hogy a legmélyebb vízszint alatt alagút, valószínűleg egy tárna torkollik be a kútüregbe.¹ Ez az alagút vagy tárna északnyugat felé a fedetlen bástya irányában lejtősen emelkedve vonul tova és ezen át könnyen hagyhatták volna el a vár területét végső veszedelem esetén a várba szorult menekültek nem nagymennyiségű víz kiemelése után. A kútnak bő forrása van; rövid időn belül ismét megtelt volna vízzel a menekülők távozása után és ezzel el is tűnt volna minden nyom, mely az üldözőket útbaigazíthatta volna.

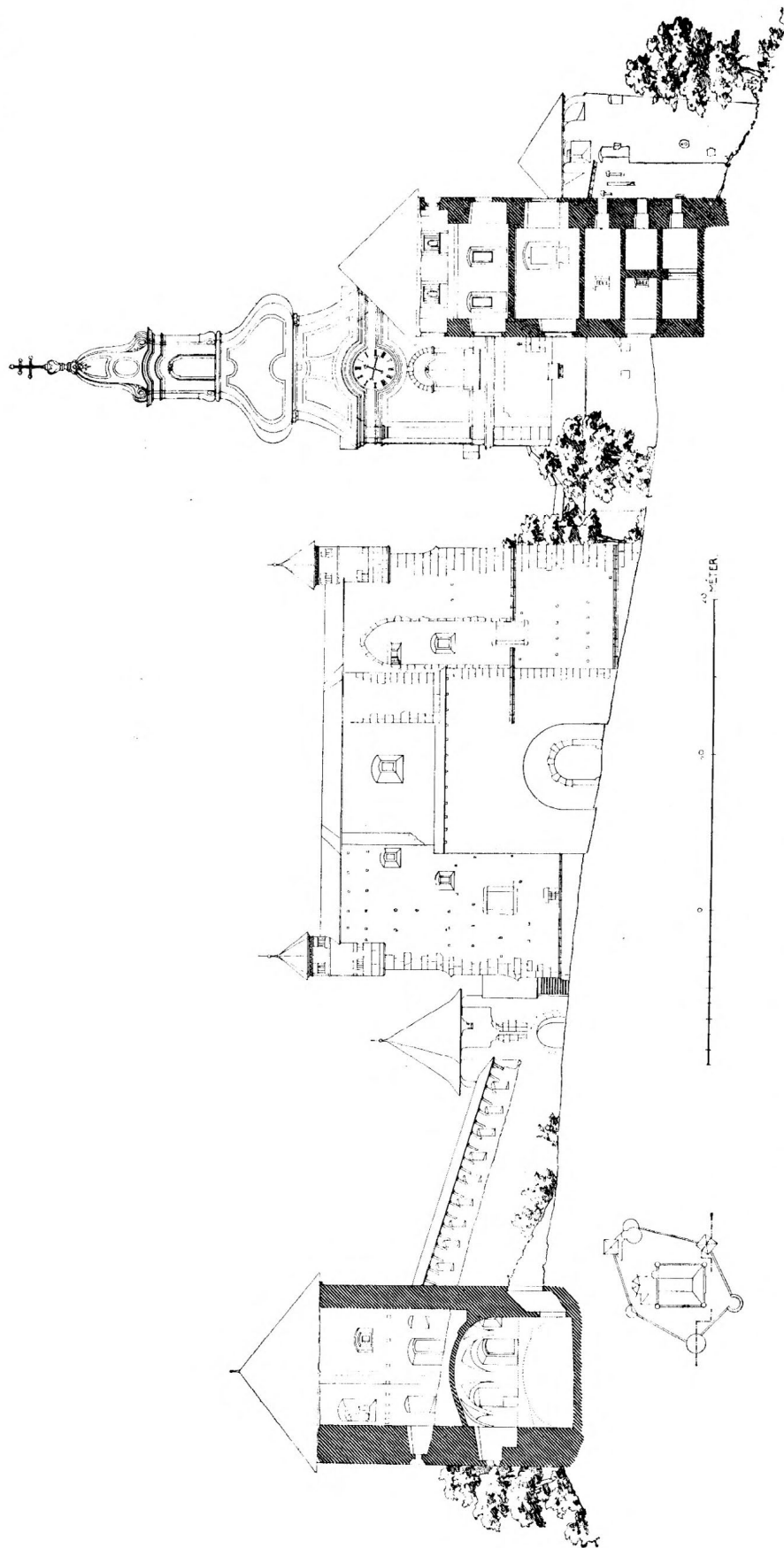
A fedetlen körbástyától délkelet felé vonuló várfal szintén sokat szenvedett az időjárástól. A fedetlenül hagyott védőfolyosó fala összeomlott. Az ott alkalmazott védőművekből csak a várudvar terepszínmagasságában látható két kulcslyuklőrés kövei maradtak fenn.

Ezen várfalszakasz déli végénél, a templomtól délre emelkedik a templomerőd erős négyszögletes bástyája, az úgynevezett lőportorony, melyet általában az óvár öregtornyának (donjon) tartanak (30. ábra). Bár nem egyesíti magában azokat a tulajdonságokat, melyek a várak legerősebb tornyát, a felleget jellegzőt szokták és daczára, hogy falainak méretezése a többi bástyákéhoz hasonló és azokat lényegesen nem haladja túl, emeletei nagy számával és elrendezési módjával mégis donjonra emlékeztet. Az alagsori, földszinti és félémeleti helyiségekben börtönök voltak elrendezve, amelyek még mai állapotukban is ijesztő hatást gyakorolnak. A belépő eleinte alig különböztethet meg bennök valamit, csak huzamosabb idő letelével szokik a szem a homályhoz annyira, hogy az egyes tárgyak felismerhetőkké válnak. Lassanként felismerjük a fából összerótt, lejtősen emelkedő fekvőhelyeket, ezek egyike fölött a falba erősített lánczon a nehéz láb- és kézbilincseket (31. ábra). A bilincsek és különböző kalodák egész gyűjteménye került fel e börtönökből a városi múzeumba, tanújelét adva a «régi jó idők» embertelen kínzásainak. Ide volt bezárva többek között egy Blinking Sándor nevű, strassburgi származású alchymista is,² kit azután később «aus besonderer Genade» fejvesztéssel sujtottak. E börtönhelyiségek sötétségét el lehet képzelni, ha meggondoljuk, hogy azok két méter vastag falba vágott, alacsonyan fekvő kis ablakréseken át nyerik világításukat és az ablakokban két helyen is erős vasrácsok vannak elhelyezve.

¹ Péch Antal: A selmeczi bányavállalatok története. 58. oldal. Berentatzen vagy Neuweeg a régi vár alatt.

² Magyarország vármegyéi és városai. Hont vármegye és Selmezbánya sz. kir. város. 110. oldal.

III. TÁBLA.

A selmezbányai óvár nyugati homlokzata mai állapotában. Metszet az északi nagy körbástván és lóportnyon át.

E sötét börtönhelyiségektől csak fafödém választotta el a fegyvermester (Püchsenmayster) lakását, mely a torony I. emeleti helyiségét foglalta el. A magas szoba kőkeretes gót ablakokon át nyert barátságos világítást; a mély ablakfülkékben kétoldalt elrendezett kőpadok kényelmes pihenőt nyújtottak. Figyelemreméltó a helyiségnek szépen megoldott eredeti deszkamennyezete is. A szoba északi sarkában szép kandalló állhatott, sajnos, hogy erre már csak nyomokból lehet következtetni. A helyiség ez idő szerint csak a hajdani kandalló tűzterén keresztül közelíthető meg ott, ahol az északnyugati falba ajtónyílást vágtak. Az eredeti ajtó, mely a várudvar felé eső falban a külső falépcsőre vezetett, használaton kívül van helyezve. E szoba famennyezetébe vágott nyíláson keresztül létrán fel lehet jutni a II. emeletre, hol ugyancsak lakóhelyiség lehetett. A kandallóból itt már sokkal több nyom maradt fenn, mint az I. emeleten (32. ábra). Tisztán meglátszik a kandalló északi kőgyámjának felső hézaglapjába vésett csatornában egy kovácsoltvasrúd nyoma, mely a kandalló süvegének súlyát hordta és a terhelést átvitte a faragott kőoszlopra, melynek lábazati kőve

38. A belső várudvar látképe a függő folyosókkal.

még eredeti helyén látható. A II. emeleti szoba ablakai kisebb méretűek voltak, de nagyobb számban alkalmazva kellő világítást nyújtottak. Az északnyugati falon létezett, de már összeomlott kőerkély valószínűleg az árnyékszékét foglalta magában.

A III. emeleti helyiség ismét őrszoba volt kémlelőnyílásokkal, lőrészekkel felszerelve. Ezen emelet falaiból mintegy két méternyi magas rész elpusztult (33. ábra).

Az egyes emeletek közti közlekedést eredetileg konzolokra épített falépcsőzet közvetítette, mely egyuttal a nyugati és déli védőfolyosók közti összeköttetést is biztosította. A fakonzolok helye és több ponton magának a konzolfának töredéke is megfigyelhető. A fal vakolását a konzolok elhelyezése után eszközölték és így természetesen a falhoz támaszkodó függélyes gerenda alatti részt nem vakolhatták be. Ezek a rendszeresen kimaradt sávok a fatámok eredeti elhelyezését tisztán feltüntetik. A toronyablakok és ajtók kőkeretei a késő gót stílus formáit mutatják; anyaguk a templomépítésnél is felhasznált selmeczi trachittuffa, mi amellet szól, hogy ez a torony is a vártemplom építésével egyidejűleg emeltetett.

Aránylag épen maradt fenn a bástyától délkeletre a kapu melletti körbástyaig vonuló várfalszakasz. A védőfolyosó magasságában majd minden lőrészkő elpusztult ugyan, de a fal

39. A lovagterem belseje.

nem mind várfalakkal volt körülvéve. E tekintetben Selmezbánya messze elmaradt, mert vártemplomán kívül, melynek kapuja fölött büszkén díszelgett a kőbe vésett felirat: «Felix civitas, quae tempore pacis cogitat de bello» nem volt egyéb erődítménye.¹

Új várat emelni, mely az akkori harcsmódor követelményeinek teljesen megfelelt volna, a polgárságnak majdnem elviselhetetlen megterheltségével járt volna és már idő rövidsége miatt sem lett volna lehetséges. Nem maradt más hátra, mint a meglevő templomerőd megerősítésére szorítkozni és azt nagyobb helyőrség befogadására alkalmassá tenni. 1541-ben határozta el a városi tanács, hogy magát a vártemplomot is a helyőrség laktanyájává építteti át. A végső szükség vitte rá a tanácsot e lépésre; elhatározását megkönnyítette, hogy Selmezbányán ez idő szerint, midőn a reformáció tanai már nagy tért hódítottak, az említett Szent Katalin-templomon kívül még a frauenbergi Mária-templom és a később városkapuvá átalakított Szent Antal-templom is rendelkezésre állott istentisztelet céljaira. Az átépítési munkálatokhoz nyomban hozzáfogtak és azokat 1559-ben tényleg be is fejezték. Megerősítették és felemelték a várfalakat is és azokat védőfolyosókkal, lőrészekkel látták el.

Már a munkálatok befejezése előtt is megrakták a várat legénységgel és 1559-től kezdve várkapitányt (Schlosshauptmann) állítottak az élére. Sobó Jenő munkájában a várkapitányok

névsorát is közli.² Csodálatos, hogy e névsorban nem találjuk Rubigallus Pálnak, a törökök elleni küzdelem-

40. Falfestményrészlet a lovagteremből.

¹ Magyarország vármegyei és városai. Hont vármegye és Selmezbánya sz. kir. város. 106. oldal).

² Ifj. Sobó Jenő: Selmezbánya sz. kir. város társadalma, ipara és kereskedelme a XVI. század második felében. 15. oldal.

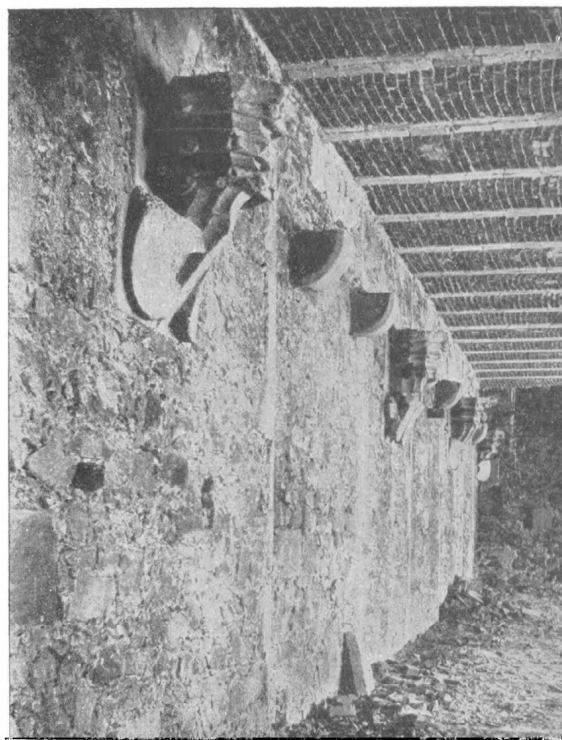
A kapitányok időrendi sorban így következnek egymás után:

- 1561. Schumptzin András, aranyműves,
- 1563. Essopus Lénárd,
- 1564–72. Marcusch Mátyás,
- 1573–77. Karl Mihály,
- 1577–78. Kastner János,
- 1579–84. újból Karl Mihály,
- 1584. Brockein Pál,
- 1590–91. Schvab Frigyes,
- 1595. előtt Haunold János,
- 1596–1600. Saltzer Gergely.

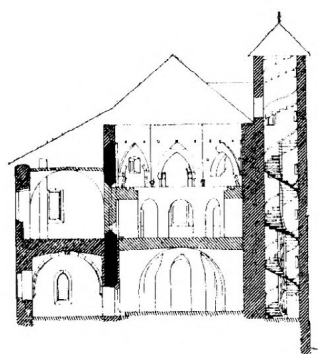
ben 1577-ben elesett hősnek a nevét is, kiről Kachelmann úgy emlékezik meg, mint az óvár második várkapitányáról. Némileg támogatni látszik Kachelmann állításának valószínűségét az is, hogy a Rubigallus családnak az óvár alatti Szentháromságtéren álló régi házában az óvárban található építészeti részletekhez nemcsak hasonló, de némely tekintetben teljesen azonos kiképzésekkel találkozunk.

Az átalakítás művét rövid időn belül végre is hajtották. Leszedve a templomhajó tetőzetét, lebontották a hajó és a szentély gazdag hálóboltozatát, eltávolították a hajó nyolczszögletes kőpilléreit és a hatalmas oromfalakat, a főhajót pedig fedetlenül hagyva, azt udvar gyanánt képezték ki és a volt főhajó és mellékhajók közé egységes, tömör falakat emeltek (35. ábra). Az udvar körül csoportosított és az oldalhajókban létesített lakóhelyiségeket félnyeregteretűvel földték be, melyeknek messze kiugró eresze védelmet biztosított az udvarban létesített függő folyosóknak az eső és hóvíz káros behatása ellen. Az így átalakított belső vár egyetlen kapujául a templom nyugati oldalbejáróját használták fel. A kapunyílást félköríves sima tagozatlan kőkerettel látták el, a régi csúcsíves templomajtó keretköveit pedig a szentélyrész földszinti helyiségének bejáratánál helyezték el újra. A várkaput felülről lebecsátható rácsművel (Fallgitter = csapórács) is védelmezték. E célból boltíves falat építettek elébe és abban a csapórács számára vezetékrést hagytak, melyet szükség esetén szuroköntőnyílásnak is felhasználhattak. A csapórács elpusztult, ma már csak a vezetékrés látható. A kapualját újra boltozták, tőle jobbra-balra egy-egy őrszobát létesítettek. A belső vár hathatósabb védelmére és biztosítására a kapualjának a belső udvar felőli oldalán egy másik kapuzatot is készítettek és ehhez felhasználták a hajdani templomépület főbejárati ajtajának díszesen vasalt tölgyfaszárnyait.

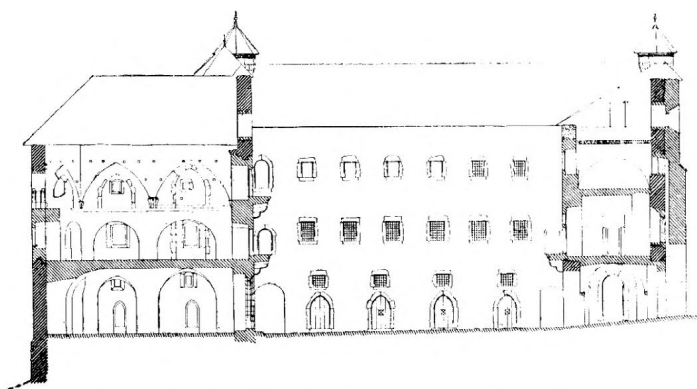
A templom külső falait megtartották, de nagy nyílásait, nevezetesen az ablakokat és a főbejáró előcsarnokának nagy boltövéit befalazták. Az aránylag vékony templomfalak megerősítésére a hajótámpillérek közti szakaszokat azok külső síkjáig tömören kifalazták (34. ábra). A megerősített körfalakon belül, az említett udvar körül csoportosították az egyes helyisége-

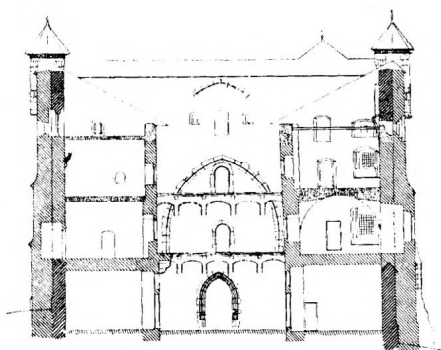
41. Az északi oldalhajó boltozatának konzolkövei.

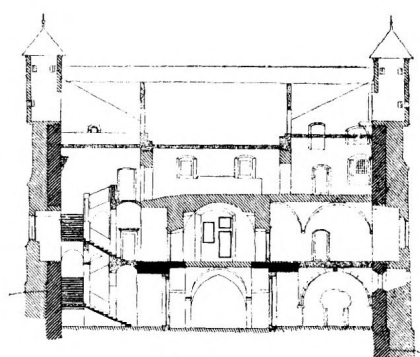
42. Keresztmetszet a hajdani szentélyen át.

43. Hosszmetszet a hajdani templom főtengelyében.

44. Keresztmetszet a hajdani templomhajókon át.

45. Keresztmetszet a hajdani templom nyugati szakaszán át.

ket. Így a földszinten az északi oldalhajó helyén öt, a déli oldalhajóban pedig négy dongaboltozatos kamrát építettek csúcsíves ajtókeretekkel és négyszögletes vasrácsos felülvilágító ablakokkal (36. és 37. ábra). A déli oldalon azonkívül a könnyű közlekedés biztosítása céljából két boltozott rövid folyosót is létesítettek. Ezek közül kiemelendő a keleti folyosó, mely alatt a belső udvar esővíz- és árnyékszékcsatornája is vezetett. Innen közelíthették meg a hajdani templom padláscsigalépcsőjét, melyet az egyes emeletsorok közti közlekedés céljaira szintén igénybe vettek. Nem meglepő jelenség, hogy az egyes emeleteken a csigalépcső terébe vágott ajtónyílások küszöbmagassága nem felel meg teljesen a lépcső emelkedési viszonyainak.

A főközlekedést azonban nem is ez a csigalépcső közvetítette, hanem a belső udvarban

felállított falépcső, mely az udvarról egyetlen egyenes karban érte el a keleti falon vonuló I. emeleti függő folyosó padozatmagasságát (38. ábra). Ez a függő folyosó a déli fal kivételével körülfutott a belső udvar összes falain és lebonyolította az egy emeleten fekvő helyiségek közt a közlekedést. A folyosóra dél felől két ajtó, kelet felől egy, észak felől három, végül nyugat felől két ajtó nyílt, mely utóbbi két ajtó közül az egyik a második emeletre felvezető kőlépcső bejárata volt.

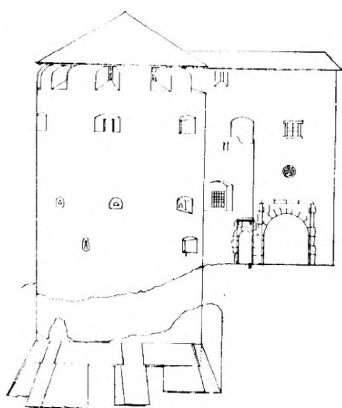
A II. emeleten is látunk ilyen függő folyosót, de csak az udvar keleti falán, mely az egész emeletet magába foglaló légénységi hálótér keleti részén rövid összeköttetést biztosított és közlekedést engedett a szentélyrészben létesített II. emeleti légénységi szoba között.

A függő folyosó építészeti kiképzése is érdekes. A kettősen kiugró kőkonzolokat téglával boltozták át; ezen falazatra kőlemezeket helyeztek, melyeknek udvar felé néző oldalát egyszerű profillal tagozták. A kőtámaszok helyén tisztán dekoratív szempontból, csigával ékesített kis konzolköveket alkalmaztak, melyek a kiugró kőlemezt tartani látszanak. Ezen függő folyosó építészeti tagozatain már meglátszik a renaissance ízlés nyoma.

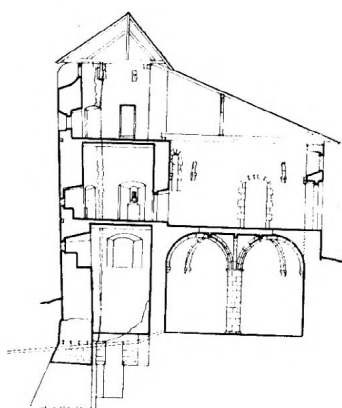
Általában az egész építés már a renaissance

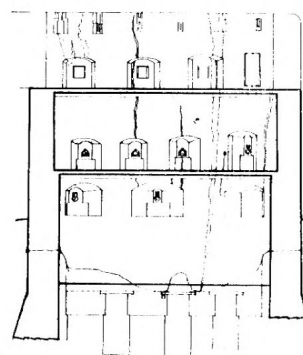
46. Domborműtöredék a carnarium falában.

47. Az alapozás nézete.

48. Az alapozás metszete.

49. A körbástya belső kifejtett felülete.

A kapukörbástya aláfalazási terve.

stílus alakításait mutatja. Míg az ajtók kőkeretei meglehetősen fejlett felfogásban, elég díszesen és változatosan vannak kiképezve, az ablakkeretek igen egyszerűek és csak a letompítások csekély eltérésében különböznek a gót modor hasonló természetű alakításaitól.

A renaissance legtöbb alkotásával a déli oldalhajó I. emeletén létesített úgynevezett lovagteremben találkozunk (39. ábra). A boltvállköveken, ajtókereteken kívül még a falfestés nyomai is visszatükröztetik az akkori kor művészi ízlését. Különösen a festés dekoratív elemei, levél-díszítménye élénken emlékeztetnek a német renaissance díszítő formáira. (40. ábra). Ezt a falfestést kiterjesztették a háromszlopos csigalépcső falainak díszítésére is. A lovagterem boltozata új keletű ugyan, de alakítása megközelíti az eredeti elrendezést. A csigadíszszel ékesített eredeti kőkonzolokra támaszkodik a teremnek süvegekkel élénkített, nyomott dongaboltozata. Hasonló boltozatalakítással találkozunk a nyugati szárnyban elhelyezett I. emeleti helyiségekben és a hajdani sekrestye feletti szobában is, ámde az utóbbinál kőkonzolok alkalmazása nélkül.

Az északi oldalhajó I. emeleti terme és a II. emeleti legénységi helyiségek általában famennyezetekkel voltak ellátva. Az északi oldalhajó II. emeleti helyiségének famennyezetét a hajdani templomboltozatot hordó konzolkövek felhasználásával képezték ki. Ezekre a konzolkövekre és a befalazott templomablakok falazatába illesztett durva kőtámokra (41. ábra) a fal mentén fagerendát helyeztek, melyre azután a sűrű osztású famennyezet gerendái támaszkodtak.

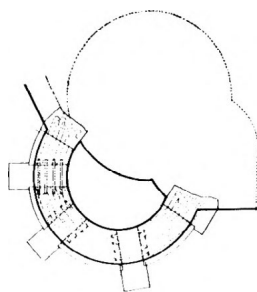
A padlástér külső körfalaiba kémlelő ablakokat és lőréseket, a falak külsején pedig körülfutó védőfolyosót alkalmaztak. A hajóépület négy sarkára kerek emeletes őrtornyokat helyeztek. Őrtoronynak képezhették ki a csigalépcsőtorny hajdani harangházát is.

Míg a hajófalakat kívülről erősítették meg, a szentélyfalakat belülről vastagították azáltal, hogy a falak mellé zömök pilléreket emeltek, melyekre boltöveket feszítettek (42. és 43. ábra). A szentély földszinti részét a maga egészében beboltozták, az I. emeleten a beépített boltövekre famennyezetet helyeztek. A boltövek oldalnyomásának csökkentésére kötőfákat építettek be, melyek idővel porrá korhadtak ugyan, de azok helye mint porral betöltött csatorna ez idő szerint fölismerhető. A szentély fölötti részben nyert elhelyezést a várkapitány lakása, miről egy XVII. századbeli metszeten látható felirat is tanuskodik.¹

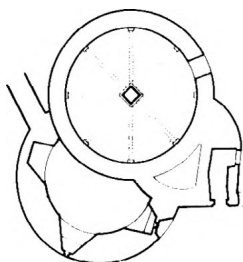
¹ Gualdo Galeazzo Priorato : Continuatione dell' historia di Leopoldo Cesare. Vienna 1676. 160. melléklet.

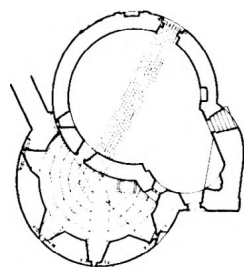
50. Áthidaló vasbetonszakasz készítése.

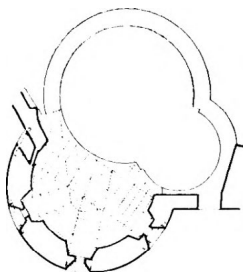
Alapozás alaprajza.

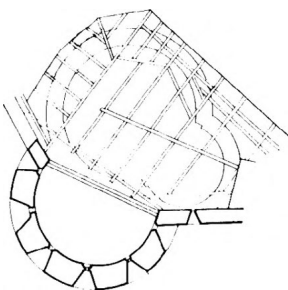
Alagsor alaprajza.

Földszint alaprajza.

Első emelet alaprajza.

Második emelet alaprajza.

51. A kapukörbástya alapozási terve.

Lakóépületté és részben erődítménnyé alakították át a templom hajdani főbejáró előcsarnokát is, melyet szintén emeletekre osztottak és az akkori ízlést jellemző boltozatokkal láttak el. Nagyon valószínű, hogy a Priorato-féle metszeten említett két ágyú itt volt felállítva. Egyes építészeti nyomok bizonyítják, hogy az előcsarnok közelében az I. emeleten elhelyezett lovagteremből kőlépcső vezetett a külső várudvarra. A homlokzaton még ma is felismerhetők ezen lépcsők töredékei, melyek a lovagterem szükségkijáratához vezettek.

A belső várudvar és a földszinti helyiségek terepe magasabb a hajdani templomhajó padozatánál. Az eredeti csigalépcsőnek kiásott indítási padozatsíntje a keleti földszinti folyosó ajtajának küszöbe alatt 72 centiméterrel mélyebben találtatott meg. Minthogy ezen csigalépcső padozata a templomhajó padozatánál valószínűleg magasabb, de legalább is egyenlő magas volt, a belső vár terepniveauja tetemesen emelkedhetett, nyilván az által, hogy a lebontott boltozatok, oromfalak és pillérek hasznavehetetlen törmelékét nem távolították el, hanem a helyszínén hagyták annyival is inkább, mert az ekként előidézett terepniveaumelkedés az épület használhatóságára lényeges befolyást nem gyakorolt.

A renaissance művészet igen szép alkotásának nyomát láthatjuk a carnarium falán. Jézus keresztre feszítését ábrázoló remek dombormű volt itt a falba illesztve. A homokkőből faragott reliefet ugyancsak kemény homokkőből faragott díszes keret vette körül (46. ábra). A keretet selmeczi trachittuffakőből faragott, szemöldök és talpárkánnyal ellátott második egyszerűbb kőkerettel szegélyezték, melynek kövei azonban már erős mállásnak indultak. Sajnos, az értékes dombormű, melyet Selmezbánya idősebb műértője még megcsodálhattak, elveszett; egy várlátogató keretéből kitorpte és magával vitte. A figurális kompozícióból mindössze két angyalalak csekély töredéke maradt a helyszínén.

A várfalak és bástyák nagymértékű elhanyagoltatásuk ellenére is nagyjából eredeti alakjukban maradtak ránk. Mondhatjuk, hogy a selmezbányai óvár, eltekintve a harangtorony 1770-iki átalakításától, aránylag keveset változott.

Nagyobbmértékű és némely tekintetben nem előnyös átalakítást szenvedett a vár legujabban, midőn annak középső épületét városi múzeum céljaira akarták átalakítani (44. és 45. ábra).

A múzeum helyiségeinek könnyű megközelítése céljából a kapualjától északra fekvő őrszoba területén lépcsőházat építettek, tűzbiztonság kedvéért a famennyezeteket lebontották és vastartók közt téglaboltozattal pótolták. A belső udvar felé eső falakat egy méterrel felemelték, a fedelek szerkezetét átalakították, azokat újra elkészítve eternitpalával födték be. Nagyobb világosság elérése céljából megszüntették a messze kiugró ereszeket. A II. emeleti helyiségek mennyezeteit olyan magasságban helyezték el, hogy a padlástérben levő lőrészeket, boltvállköveket és indításokat részben el kellett falazni. Ezen átalakító munkák a középső épület külsejét, eltekintve a négy kerek őrtornyocska tetőfedésétől alig befolyásolták. Ezek a tetők,

melyek eredetileg zsindeleyvel voltak fődve és lendületes vonalú, arányos kúptető kiképzést mutattak, az eternitpalafödés következtében polygonális alaprajzú, merev síkokkal határolt gulatetőkkel alakultak át.

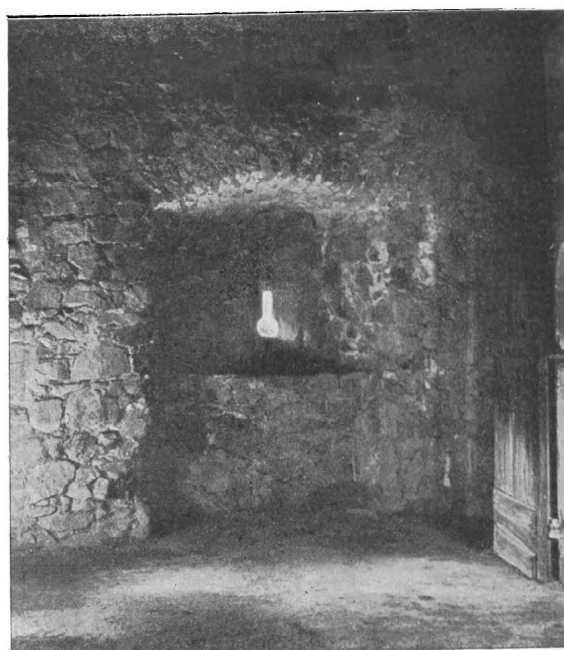
A vár érdekes összképét legutóbb a megcsönkulás veszélye fenyegette a carnarium mellé épített roskadozó körbástya várható összeomlása által. A falak összevissza voltak repedezve. A megközelítőleg függőleges, keresztülmenő repedések szélessége helyenként elérte az 50 centimétert. A keskeny sávokká szakadozott faltömegek összefüggése teljesen megszűnt. A bástyafalak a sűrűn alkalmazott gerendadúcok alkalmazása dacára is tovább repedeztek és a fal kihajlása elérte a 86 centimétert. A repedéseken keresztül a bástya belsejéből ki lehetett látni és az összeomlás veszedelem közvetlen küszöbön állt. A város vezetősége látván a veszélyt, intézkedett, hogy az összeomlandó bástyafalak kárt ne tehessenek, a közlekedést a bástya közelében megtiltotta és helyét erős gerendakerítéssel vettette körül. Ekkor lépett közbe a Műemlékek Országos Bizottsága, a bástya fenntartását a vár összképének megóvása céljából elhatározta és a tetemes költséget igénylő munkálatokat végrehajtotta.

Mindenekelőtt az alapokat kellett megvizsgálni és azok talaját tanulmányozni. A vizsgálat megállapította, hogy a bástyafal elmállott hypersthenandesit sziklán áll,¹ melynek számos ferde irányú hasadásába finom agyag hatolt be. Mikor azután az ossariumban helyezték el a városi jégvermet, az olvadó víz kellő elvezetéséről nem gondoskodtak; a víz behatolt a talajba, és áttáztatva a kőzet repedéseiben levő agyagot csúszó felületeket teremtett a meglazult kőzetben. Ezen sima felületeken a bástya súlyos fala lassanként csúszni kezdett lefelé.

A biztosító munkálatok elsősorban arra irányultak, hogy ez a csúszás megakadályoztassék, miért is az alapfalakat szilárd hordképes rétegekig kellett levezetni. Ez a hordképes talaj a régi alapok alatt 4·30 méter mélységben találtatott. Szükséges lett volna voltaképen az összes alapfalaknak ilyen mélységre való levitele, illetve azoknak fokozatos részletenként való aláépítése, de ez aránytalanul nagy költséget okozott volna.

Mindenekelőtt az összes repedéseknek portlandcementbetonnal való kitöltése vált szükségessé, nehogy a repedések folytán szétvált tömegek az aláfalazás céljából szükséges földkiemelések alkalmával összeomolhassanak. Ezen munkálatok végrehajtása után megkezdődtek az aláfalazó műveletek, még pedig olyan helyen, a hol az alapfalak már át voltak törve. Itt négy kisebb vasgerenda helyeztetett el teljesen szilárdan erős dúcsolásokkal. A vasgerendák és az alapfal közti üreget cementtel kevert mészhabarcba rakott válogatott kemény téglákkal töltötték ki. A vasgerendák által aláfogott falrész alatt már nyugodtan lehetett dolgozni és ezek alatt készült az első betonpillér. Ezzel kezdődött meg tulajdonképen a bástyafalak alapjainak aláfalazó munkája (47—51. ábrák).

Mindössze öt betonpillér készült, melyek mindegyike 1·50 m. vastagságban és a 2 m. vastag bástyafal szélességében, sőt a régi alap külső színétől bizonyos meredek szög alatt

52. A körbástya egyik földszinti lőrése.

¹ Dr. Szabó József: Selmecz környékének geológiai leírása.

53. Részlet Gualdo Priorato «SCHEMIZ» városát ábrázoló 1676-ból származó rézmetszetéről. (Nagyítva.)

zatos kísérlet lett volna; meg kellett elégedni olyan intézkedéssel, mely a további kihajlást megakadályozza. E célból a földszinti és az I. emeleti helyiség padlójának magasságában 20 cm vastag vasbetonlemez készült, mely az ablak és lőrésnyílások alatt a falon keresztül hatolva a húzásnak ellenálló teljesen merev lemezt képez és így az általa körülfogott fal-tömegek szétválását biztosan meg fogja akadályozni. A földszinti vasbetonlemez azonkívül a carnarium főterületén keresztülhaladva a túlsó falban is horgonyyszerű megerősítést nyert.

Ezen falkötő vasbetonlemezek úgy készültek, hogy előzetesen helyrcállították a bástya hiányzó elkorhadott fa-födémét és azt korhadás ellen impregnálták. Ezen készítették el azután a vasbetonlemezt, mely ilyen módon alulról nézve famennyezetet láttat, felülről pedig a helyiség padlóját képezi. Ilyen módon sikerült a szerkezeti megerősítés feladatát a stilszerűség követelményeivel is összeegyeztetni.

A bástyának az esővíz által kilúgozott kőhézagait kitöltötték, a lőrések kiesett köveit pedig visszaállították a helyükre (51. ábra).

A körbástya aláfalazása nagy óvatosságot és körültekintést igényelt, mert a munkálatok valóban veszélyesek voltak. De öröndetes, hogy bár tetemes költségek árán, mégis sikerült a bástya összeomlását megakadályozni és ezzel az óvár összképét helyrehozhatatlan újabb veszteségtől megóvni.

Veszteségnek kell ugyanis tekinteni a vár összképe szempontjából a kapu északi bástyájának 1770-iki átalakítását is, mikor azt erődjellegétől megfosztva harangtoronnyá építették ki. A harangtorony önmagában véve ugyan sikerült alkotásnak tekinthető, de tervezője

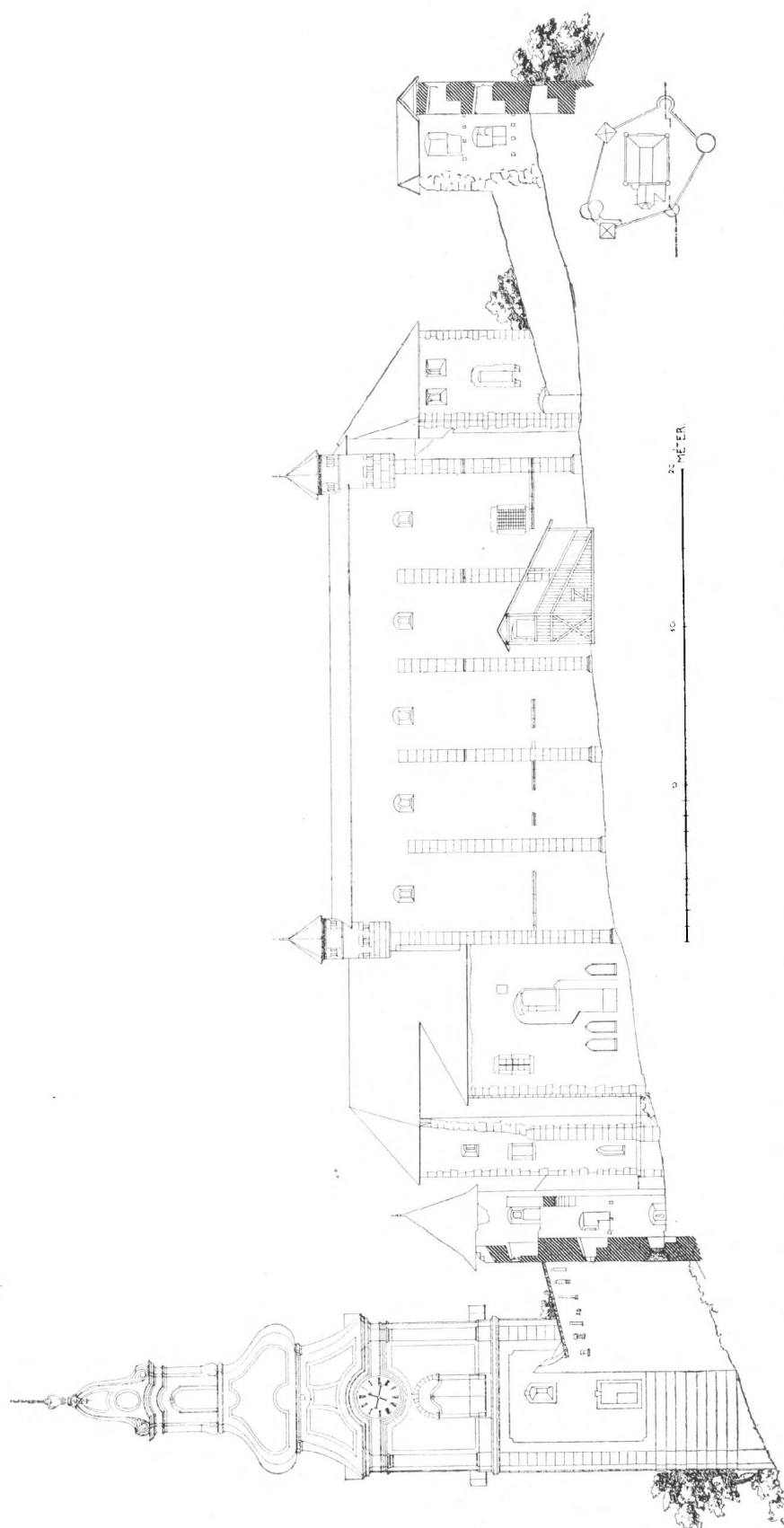
szélesedő terjedelemben létesült. A legmélyebb pillér kiugrása 1,50 métert tesz ki. Hogy a további csúszás lehetőleg megakadályoztassék, a betonpillér alapsíkja nem vízszintesen, hanem befelé csekély lejtéssel, fogazott felületekkel képezetett ki. A betonpillér felső 1,20 m magas részében 19 db erős vasszálat helyeztek el, hogy az alappillérek közti szakaszok alá helyezendő áthidaló vasbetontömeg, melynek felfekvése a pillér felső részén 15 cm. visszaugrást képeztek ki, a vasszállakkal biztos összeköttetést nyerjen. A betonpillérek megszilárdulása után lehetett csak hozzáfogni a közbelső szakaszok vasbetonjának elkészítéséhez (50. ábra).

A kihajolt bástyafalat a függélyes irányba visszahelyezni kocká-

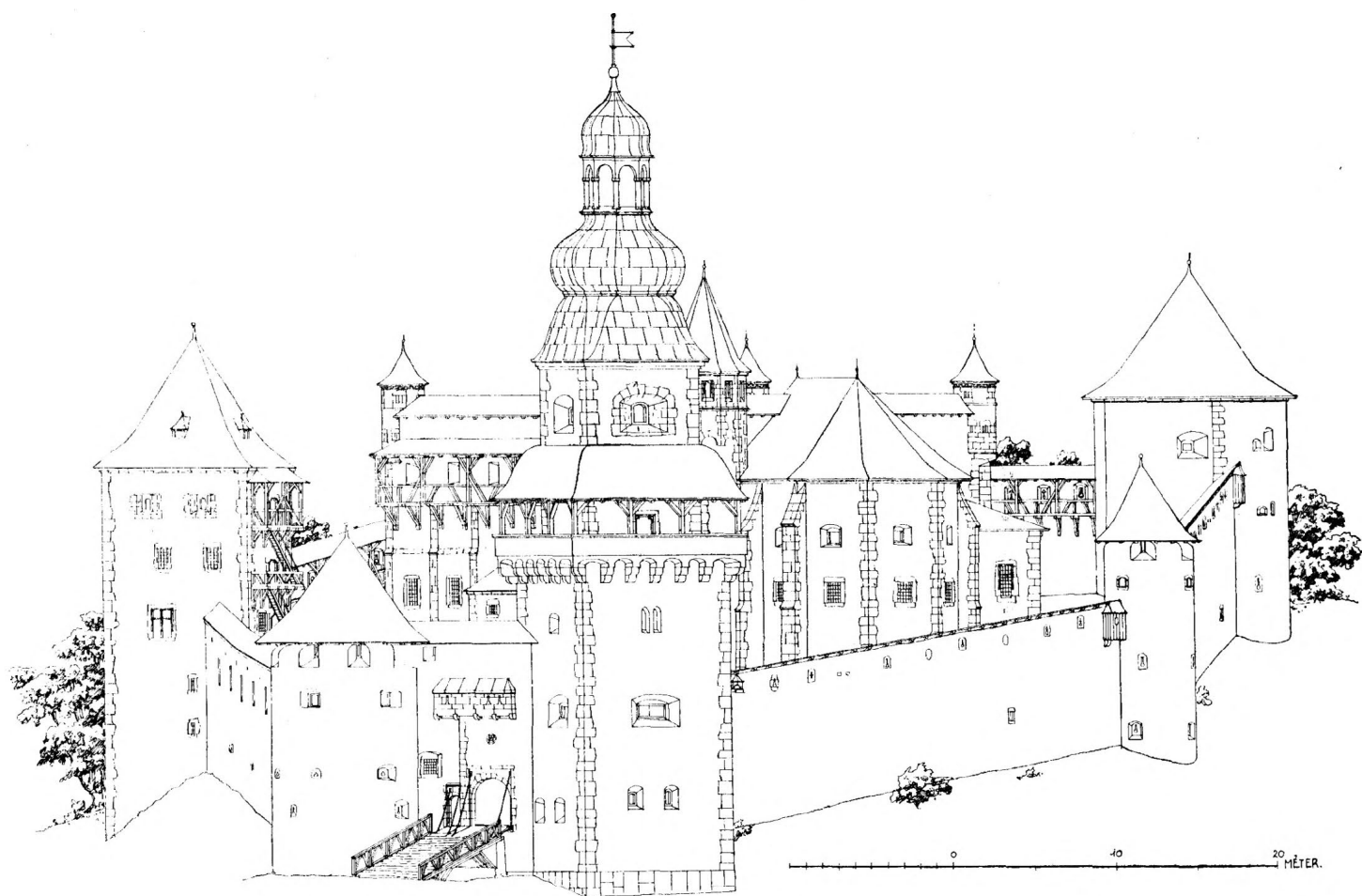

54. A bélabányai templom tornya.

IV. TÁBLA.

A széchenyi láncos híd észak-északi homlokzata mai állapotában. Metszet az északkeleti kis sarokbástyán és a nyugati fedetlen körbástyán át.

55. A selmezbányai óvár rekonstruált nézete Gualdo Priorato 1676-ból származó metszete alapján.

nem számolt a környezet követelményeivel és így azon a helyen idegenszerű művet alkotott.

Hogy mennyivel harmonikusabb lehetett a vár képe ezen átalakítás előtt, erre felvilágosítást nyújt egy XVII. századbeli rézmetszet, mely Gualdo Galeazzo Priorato által *Continuatione dell' historia di Leopoldo Cesare* cím alatt, Bécsben 1676-ban közzétett művének 160-ik melléklete. Ennek az óvár látképét bemutató részlete, mely az 53. ábrán tetemes nagyításban látható, módot nyújtott a selmeczi óvár XVII. századbeli valószínű képének rekonstruálására (55. ábra). Szembeötlő, és a rekonstrukció tervének készítésénél beigazolást nyert, hogy «Schemiz» város képe helyszínén készített rajz alapján készült. A természetben könnyen kijelölhető az a pont, a honnét Gualdo Priorato rajzolója a város képét felvette; a kisebb torzítások már csak a rézmetsző hibájából erednek. Az óvár egyes alkotórészei, tornyai még így is tisztán felismerhetők, a rajzon való elhelyezkedésük a választott pontnak és az alaprajzokból és felmért nyomokból szerkesztett látképnek teljesen megfelel. G. Priorato számjegyekkel jelölte meg a vár egyes részeit, melyekről a metszet alján magyarázó szöveget is közöl, még pedig a következőt: 1. Il Castello. 2. Vn bastione con 3 pezzi di cannoni. 3. Vna rondella con un pezzo di cannone. 4. Il campanile. 5. La torre della poluere sotto la quale sta l'Arsenale. 6. Porta del Castello. 7. Quartiere del Commandante. 8. Quattro Rondelle piccole cantonate. 9. Due cannoni. (1. A vár. 2. A mai harangtorony. 3. Az északi nagy körbástya. 4. A vár előtt álló, de azóta lebontott harangtorony. 5. A lőportorony vagy a fegyvermester tornya. 6. A várkapu. 7. A várkapitány lakása. 8. Négy kerek őrtornyocska a hajdani templomépület négy sarkán. 9. Két ágyú, melyek a vár udvarán voltak felállítva.)

A Gualdo Priorato metszetén négyes számmal jelölt harangtorony, mint említettük, már 1770 után lebontatott. Alapfalai legutóbb kerültek felszínre, midőn a város az óvárhoz kényelmes lépcsőzetet készítettett és ezzel kapcsolatban nagyobb szabású tereprendezést végeztetett. Kiderült, hogy e négyszögletes toronynak igen tetemes méretei lehettek, a mennyeiben egy oldalának hossza meghaladta a 10 métert. A torony a várkaputól mintegy 32 méter távolságban állott.

A metszet legérdekesebb része a mai harangtoronynak az átépítés előtti kiképzésére nézve nyújt felvilágosítást. Ez a bástya három ágyúval volt felszerelve, az ezeknek megfelelő lörések a rézmetszeten kivehetők és pontos helyük az átalakított toronyban még ma is kimutatható. A bástya koronázó részén körüljáró padmalyos (*machicoulis*) folyosót láthatunk, melyet faoszlopos zsindelytetővel védtek az esővíz ellen. A torony közepéből karsú négyszögletes őrtorony emelkedett, mely a XVII. századra jellemző kiképzésű, rézzel fedett hagymatetővel volt ellátva. Ilyen toronykiképzéssel több felsőmagyarországi városban is találkozunk, de talán legközelebb állhatott hozzá a bélabányai vártemplom tornya. A rekonstruált homlokzat összeállításánál ez vétetett első sorban figyelembe (54. ábra). Ez a homlokzat a vár alaprajzaiból és metszetrajzaiból szerkesztve a meglévő összes nyomok figyelembe vételével készült. Mégsem állítható, hogy e rajz a vár XVII. századbeli látképét szigorú hűséggel adná vissza, mert bármilyen gonddal és körültekintéssel is járunk el ily rekonstrukció készítésénél, önkéntelenül is belecsúszik a rajz felfogásába oly egyéni vonás, mely az eredeti állapothoz képest kisebb-nagyobb eltérésre vezet. Ezen eltérés annál nagyobb, mennél kevesebb eredeti nyom köti meg a helyreállítási terv készítőjének kezét. És ha nehéz a rekonstrukció munkája az antik vagy renaissance műalkotásoknál, még fokozottabb nehézségeket találunk a késő gót stílus emlékeinél, melyeknél sokszor szeszélyes megoldásokkal találkozunk.

Valóban némi hasonlóságot lehet felfedezni a műemlék archeologiailag szigorúan pontos helyreállítása és azon lehetetlen feladat között, mely egy csonkán maradt költemény kiegészítését czélozná. És míg költeménytöredék kiegészítése vajmi ritka eset, műemlékek «stilszerű» kifejlesztésével számosan foglalkoznak hivatásszerűen is. Töredékben maradt épületnek archeologiai szempontból szigorúan pontos rekonstrukciója teljesen biztos alapot nyújtó adatok hiányában lehetetlen feladat; ilyen esetben a művészi kiképzésű régi építmény stilszerű kifejlesztése eddig is majdnem mindig lehangoló eredményre vezetett. Az eredeti állapotot pontosan helyreállítani nem lehet; a restaurátor mindig bele fogja vinni saját egyéniségét és az új hozzátételek mindig a többé-kevésbé sikerült imitációk kijózanító hatását fogják gyakorolni. Ha a restauráló építész teljesen bele élte is magát a helyreállítandó műemlék stílusába és ha tehetséges művész is, alkotásai mégis magukon fogják viselni a mai kor gyermekének egyéniségét és jellegét, kedvező előfeltételek nélkül pedig az alkotások lélek nélküli gyarló utánzatok lesznek. Az előző esetben valóban művészi alkotások is jöhetnek létre, sőt azok az eredeti emlék művészi értékét is felülmúlhatják, de a műemlék eredeti állapota a felismerhetetlenségig megváltozik.

Ám azért készítsünk csak helyreállítási terveket, mert ezek készítésénél a legbehatóbban kell tanulmányoznunk a műemléket, a terv bemutatásával másoknak is megkönnyítjük a tanulmányozást; de óvakodjunk lehetőleg a rekonstrukció terveinek tényleges végrehajtásától, mert félő, hogy ilyen kifejlesztő művelet egyszerű utánzatot fog eredményezni.

Szorítkozzék a helyreállítás műve lehetőleg mindenkor csak az épület szerkezetének biztosítására, hogy azt az örökséget, melyet műemlékeinkben apáinktól örököltünk, reánk maradt alakjában, csak szerkezetében megerősítve tartsuk fenn az utókor számára.

Lux Kálmán.

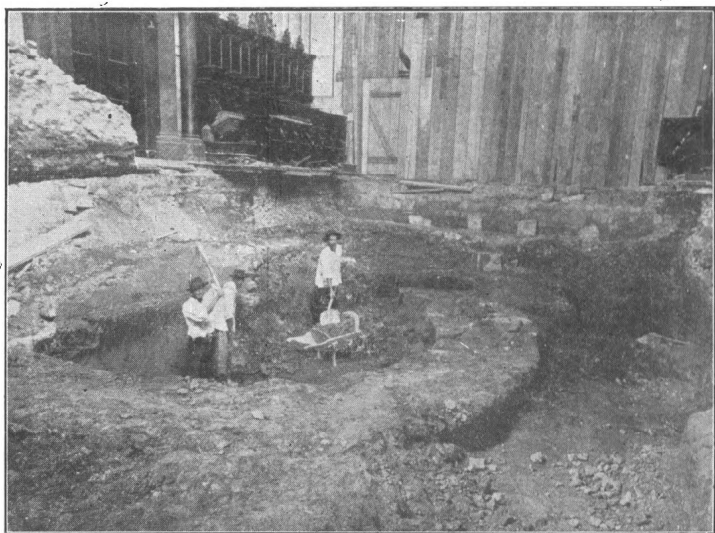
A kalocsai székesegyház.

Amióta Henszlmann Imre, hazai műtörténelmünk úttörője és megalapítója, Haynald érsek támogatásával a székesfehérvári és a kalocsai első és második székesegyház alapját fölásatta és ismertette, az első magyar templomok eredetéről és kiképzéséről való ismereteink alig bővültek valamivel. Ámbár elmélete a másfélévszázados pangásról, azaz a Szt. Istvántól egészen III. Béláig terjedő sivár, emléknélküli korszakról ma már alig tartható fenn, mégis ő neki köszönhetjük hazai műtörténetünknek legérdekesebb adatait és összes kutatásaink alapjául az ő alapvető munkásságát kell elfogadnunk.

Részint az ujabban napfényre került adatok, részint az időközben megejtett lelkiismeretes kutatások és ásatások vannak hivatva nagyobb világosságot vetni az első Árpádok építészeti tevékenységére.

A kalocsai székesegyháznak az 1907—12-ig terjedő időben általam vezetett helyreállítása alkalmával nemcsak a templomon kívül, hanem a mostani szentélyen belül is eszközölt ásatások napfényre hozták az első Szt. István-kori bazilika szentélyzárását is (56. ábra).

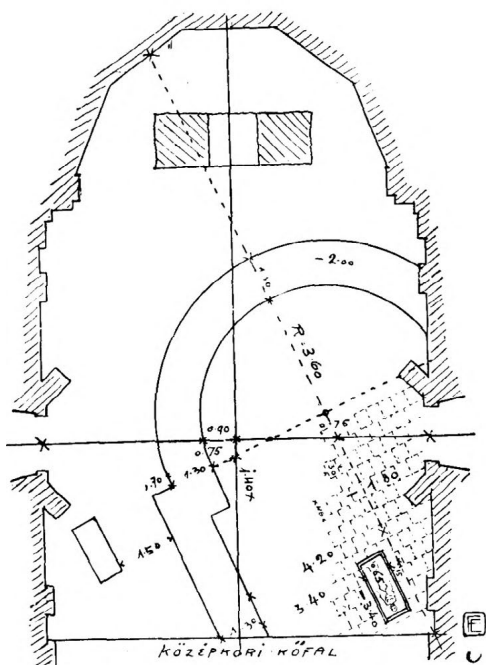
A mostani szentély színe alatt (1·80 m.) ráakadtunk az első templom eredeti téglapadozatára, csupa 26/46/5 méretű római, részben PRI-vel jelölt lemezekből fektetve (57. ábra). Az apsis falazata részint terméskő, részint 12/23/4 méretű falazó téglá, élénk vörös színre égetett agyagból s meglehetősen hevenyészett munka (57. ábra). A hajó felé továbbásást egy erős kőkváderekből készült fal gátolta, amely nyilván a *második, románkori* templomhoz tartozik, mint azt a kápolnakoszorú kiásott részeinek analog technikája bizonyítja. Ezen falon túl, a templom hajójában alapfalakat már nem találtunk. 1·60 m.-re ettől a padozatszintől, tehát 3 m. 40-re a mostani templom színe alatt, végül ráakadtunk egy 2 m. hosszú, 65 cm. széles és 55 cm. magas kősírra, jobban mondva kőládára, mely az istvánkori templom tengelyétől balra, 3 m.-re az apsistól, látszólag érintetlenül volt a puszta földbe betemetve. Ebben a mélységben az apsis alapfalai már csak darabtéglából és ter-

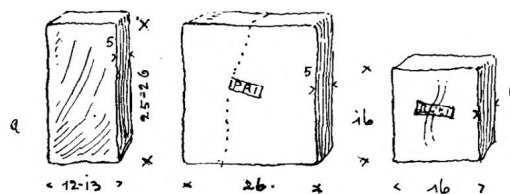
56. A kalocsai szentistvánkori bazilika kiásott apsisa.

mészkőből kevert öntött falazatféléhez hasonlítanak, könnyen bonthatók és morzsolhatók. Szélességük 1'30—1'40 méter.

A főlöszleges földrészek eltávolítása után Városey érsek által delegált bizottság jelenlétében óvatosan megnyitottuk a kőkoporsót. Öt darab, 5—7 cm. vastag vörös márványlemezből volt összeállítva, melyek részint vascövekekkel, részint pedig sarokvasakkal, melyek megerősítési nyomai tisztán látszottak, voltak összefoglalva. A fedőlemez egyik sarka le volt repesztve és fordítva megint hozzáillesztve, jeléül annak, hogy már egy ízben, nyilván 1851-ben, a legközelebb fekvő Nádasdy érsek sírkamrájának készítése alkalmával fessegették e kőkoporsót avatatlan kezek. A koporsóban egy erőteljes férfi csontváza feküdt, lábbal az oltár felé, koponyája ép, a gerincoszlop egy kicsit jobbra eltolódva. A tetem mellén egy kis méretű ezüst kehely paténával, jobboldalán pásztorbot, a ruhafoszlányok és beszívárgott iszap között aranygyűrű és

58. A szentistvánkori apsis helyzete a mostani szentélyen belül.

57. Római téglák a szentistvánkori apsis alapfalából.

59. A szentistvánkori templom padozata alatt talált érseki sír.

kereszt, valamint három darab ezüst palliumtű. A sírban azonkívül egyes ruhafoszlányok (gyapjúból és selyemből) és a mitrának arannyal átszőtt paszománya találtattak. Felírás vagy évszám egyáltalán nem találtatott. Tehát egy hiteles érseki sírhely, teljes felszerelésével (59. ábra).

A csontváz maga hatalmas, kb. 1'80 cm. magas férfi tetemét mutatja, melynek egyes csontjai meglehetősen jó állapotban találtattak: különösen a koponya, mely az egész fogazatot megőrizte, rendkívül erős és vastag, előugró alsó állkapocscsal, energikus alkattal, sasorral. Az alsó végtagok és a pásztorbot vége, melyek száraz iszaprétegben feküdtek, elmállottak.

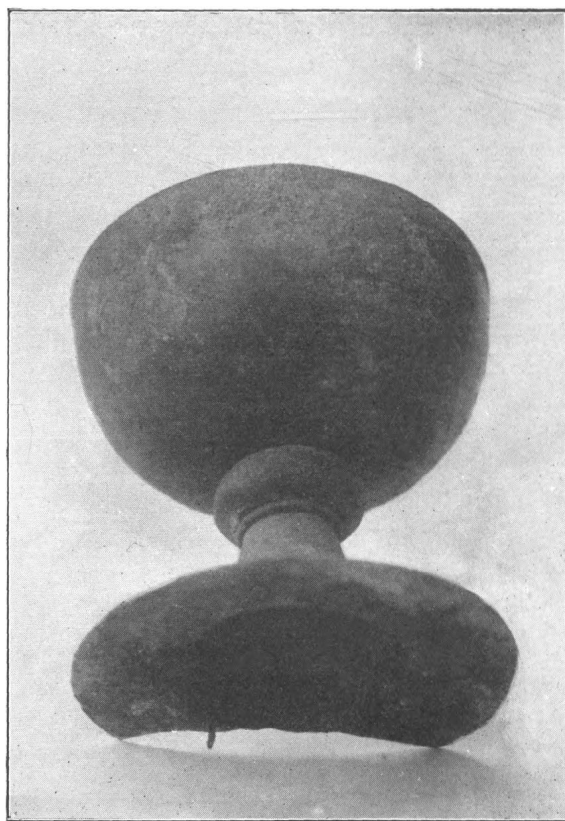
Eltekintve a gerinc erőszakos eltolásától, az egész csontváz rendes fekvésben találtatott. Tehát ha háborgatták is a sírt, úgy ez csak egy kis nyíláson (esetleg a letört sarkon) keresztül történhetett, hosszú bot vagy benyuló kar közvetítésével.

Az a körülmény, hogy a csontváz kelet felé, tehát a főoltár felé néz, a XI-ik század elejére utal és megfelel a fundator dízsírhelyének.

A kehely nem szolgált misézéshoz, hanem ú. n. sírkehely, a milyent a XII. század kezdetéig magasabb papi személyekkel a sírba adni szoktak és a milyent már 1869-ben Henszlmann is talált vörösrézről ugyanitt, de a templomon kívül. A mostani kehely magassága $8\frac{1}{2}$, felső átmérője 8 cm., tiszta ezüst, minden aranyozás nélkül (60. ábra). Patenája egyszerű vésett rajzban mutatja az áldást osztó isteni kezet, egy 24 osztású fonásszerű díszszel és két koncentrikus körrel övezve (61. ábra). A kehely és patena szélei csak durván vannak körülhívva. Érdekes a láb hozzáerősítése a calixhoz, mely a nodus alatt ezüstpléh pikkelyeknek egy gyűrűre való reáhajjtásával történik (62. ábra).

A pedum — pásztorbot (63. ábra) — a régibb formát mutatja, a mikor még egyszerűen a bot folytatásában kanyarodik be a kígyófejű nyúlvány, míg későbbi példányokon egy ellentétes görbével kihajlik a bot tengelyéből. Magassága csak 13 cm., vastagsága alul $2\frac{1}{2}$, fölül 1 cm., a nodus szélessége 5, vastagsága $2\frac{1}{2}$ cm. A görbület aranyozott ezüstből való; az egyszerű byzanci technikájú rekeszek, a kőfoglatok részint meglepő jó állapotban, a kövek kitörve. A szintúgy kövekkel díszített gomb fölül is, alul is sodrott díszszel csatlakozik a szárhoz. A bot hossza kb. 1'60 lehetett, alsó vége szöggel volt megvasalva.

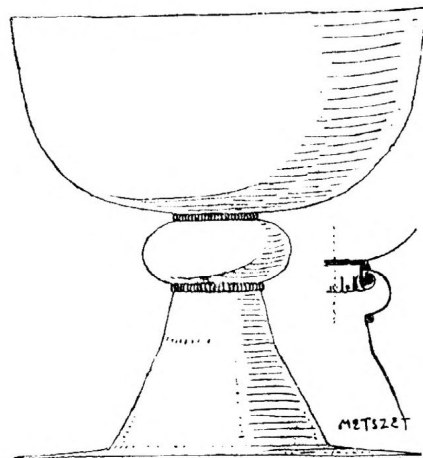
A kereszt tömör aranydrótból van sodorva, a karok végén aranygyönggyel díszítve, alsó szára letörve. Úgy formára, mint technikára meglehetősen szokatlan és régies (64. ábra). Legnagyobb szélessége $2\frac{1}{2}$ cm. A gyűrű aranykarikával csatlakozik igen primitív forrasztással a csonka kúp alakú foglathoz, mely viszont egyszerűen ráforrasztott kampókkal tartja a szép sárga színű, de nem mértani alakra csiszolt, csak simított (Muggel) topázt (65. ábra). Átmérője 2 cm. A 3 palliumtű kb. 1 cm. hosszban, ezüstből, erősen oxidált; felső végük egy virágalakú lapos foglatot mutat (66. ábra), mely talán zománcz felvételére szolgált.

60. Az érseki sírban talált ezüst kehely.

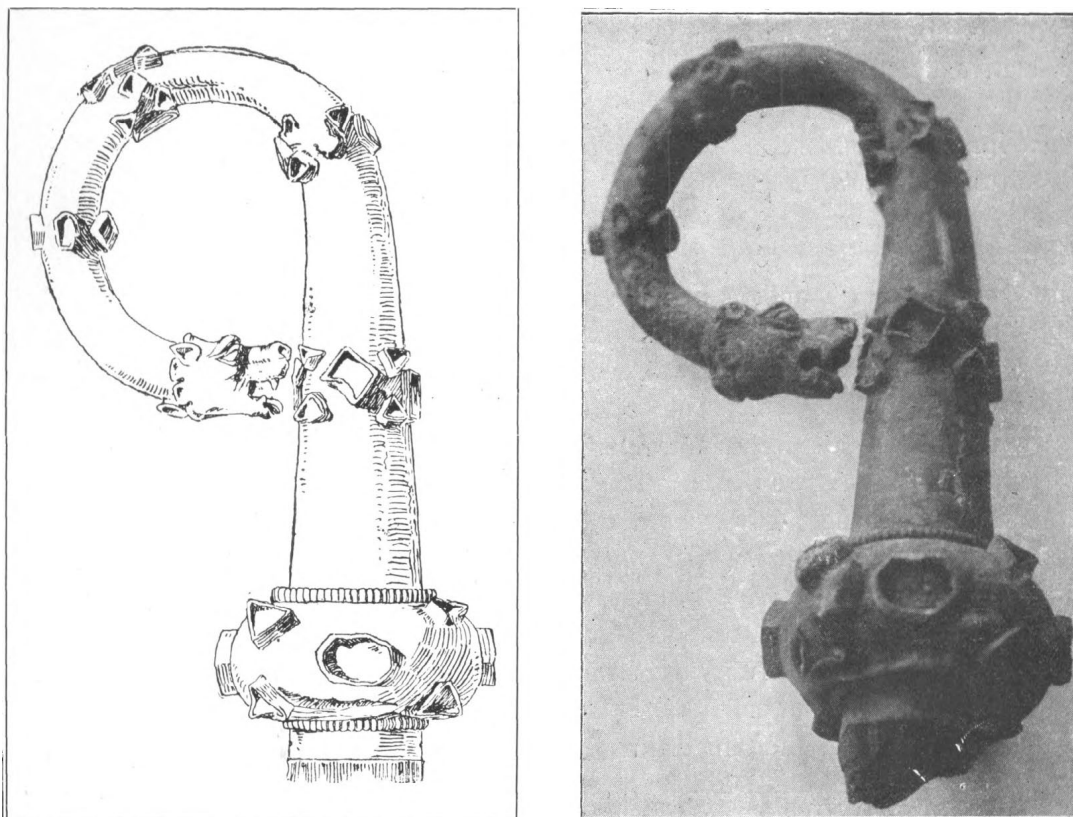

61. Az érseki sírban talált ezüst kehely patenája.

62. Az ezüst kehely metszete.

A pásztorbot végződésének szokatlan kicsinysége, valamint az a körülmény, hogy alsó részén vasszög volt vaskarikával ráerősítve a keményfából készült botvégére, a mi nyilván arra vall, hogy még abból az időből származik, a mikor a viselője azt nemcsak dísznek és jelvénynek, hanem útközben támaszkodásra is használta, erősen ellenkezik a XI-ik század vége óta mindinkább használatba jött erősen bekunkorodó és gazdag szobrászati díszszel ellátott repraesentationális pedumokkal. Technikája is, úgy a kőfoglatatok egyszerű, ládikászerű volta, valamint a sárkányfej finom, majdnem klasszikus formája, sokkal inkább a 10-ik századbéli byzanci és felsőolaszországi ötvösművek felé hajlik, mint a későbbi, nagy pompája mellett mégis barbár északi művészet felé. Mellékelt rajzban (67. ábra) analogiának bemutatom a Szt.-Erhardus Regensburgban őrzött pedumát a 8-ik század végéről és II. Anno kölni érseknek

63. Az érseki sírban talált pedum.

a siegburgi apátságban őrzött, 1075-ben az érsek mellé a sírba helyezett pásztorbotját,¹ valamint a salzburgi Thietmar püspök XI-ik századbéli pecsétjét² (68. ábra). A kőfoglatatok tárgyában hivatkozom az essen domkinestárban őrzött byzanti processziós keresztekre (982 előtt) és a velencei szintén keleti technikájú aranyfoglatatú kristálycsészékre, a hol szintén csak simított vagy féldrágakövek felvételére szolgálnak a ládika alakú foglatatok.³

Pedumunk, mely egyszerű, de nemes formájában leginkább a regensburgi példányhoz hasonló, a maga nemében unikum. A 67. ábra 2. száma már a későbbi kor legegyszerűbb típusát mutatja.⁴

¹ Aus'm Weerth, Denkm. d. Mittelalt. in d. Rheinlanden. Taf. XLVIII—2.

² Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Felső-Ausztria és Salzburg, 395. l.

³ Rohault de Fleury, La Messe. 4. kötet. CCC., CCCI., CCCIV., CCCV. tábla.

⁴ Rohault de Fleury — La Messe ; Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, Band II. 1857, pag. 259.

Ugyszintén byzanci befolyást mutat a sírkehely patenájának primitív technikájú rajza (69. ábra), mely fejlettebb formában előfordul Udo érsek († 1114-ben) ezüst sírkelyhénél (70. ábra *a*), míg a sírkehely formájára nézve jobban megegyezik, tehát közelebb áll a Petőházán talált ú. n. Gundbald-kehelyhez *b*) a VIII. századból (most a soproni múzeumban)¹ és *Poppo* trieri érsek 1047-ből származó arany-sírkelyhéhez *c*).

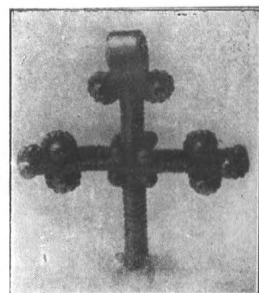
A Salzburgban őrzött Gerhold-kehely már fejlettebb, díszesebb alakban mutatja ugyanezt a típust² *d*).

Kereszt és gyűrű, az egyik kezdetleges sodrott drót technikájával és aranygyöngyeivel, a másik ráforrasztott kőfogaló kampókkal és simára lecsiszolt topázkövével nyilván még régibb keletű, de az is a keletrómai tradíciókhoz közelebb áll, mint a későbbi román-germán emlékekhez.

Szerencsés véletlennek kell-e mondanunk, hogy nem tudtak létezéséről — a mi az akkori zavaros időkben nem lehetetlen — és így a sírnak a második, románkori templom építése alkalmából nem esett bántódása, vagy inkább föltételezhetjük-e, hogy céltudatosan úgy helyezték el ezt a második templomot, hogy szentély szentélyre essék, tehát az első templom fundátora még haló porában se zavartassék örök nyugalmaiban, nem merem eldönteni: való tény ellenben az, hogy a második templom szentélyét, mely magában foglalta az istvánkori templom apsisát és fundatorának sírhelyét, tömör kőkváderfallal rekesztették el a templom hajójától, melyben a legszorgosabb kutatás dacára sem akadtunk az ősi templom folytatására, dacára annak, hogy a templomon kívül úgy Henszlmann, mint én is, fölástuk és föl is mértük ezen templom nyugati és déli homlokfalainak alapját. Ez utóbbi föltevés szerint a XII-ik században még élnie kellett az alapító emlékezetének.

Mindezeket a momentumokat összefoglalva és szem előtt tartva, hogy Szent István korában az első benedekrendiek Felső-Olaszországból telepedtek be hozzánk, magukkal hozva az akkori kor művészetét és kultúráját, mely Ravenna és Velence révén majdnem teljesen byzanci befolyás alatt állott, azt hiszem, nem túlságosan merész az a következtetésünk, hogy a kalocsai szentistvánkori templom apsisában talált kőkoporsó a kalocsai első templom alapítóját és építtetőjét, Asztrikot takarta.

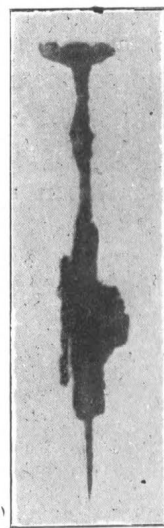
Ásatásaim után nemcsak az apsist illetőleg módosul Henszlmann felvétele, hanem a külső falak újbóli felmérése is nagyobb eltérést mutat Henszlmann alaprajzától. Ez a felmérés lényegében ó-keresztény háromhajós bazilika schemáját mutatja, mint ez a szomszédos Olaszországban és az adriai tengerparton évszázadokon keresztül dívott és alig fejlődött. A vélt keleti tornyokat nem találtam — igaz, hogy a sekrestye mellett nem is ástunk — a sekrestyén kívül eső falsarok tehát, a melyet Henszlmann a létezett torony alapfalának vett, inkább az esetleg létezett kereszthajó részének tekinthető, de, a mint említettem, magam erre a falrészre nem bukkantam, tehát nem is vehettem fel (71. ábra).

64. Az érseki sírban talált arany kereszt.

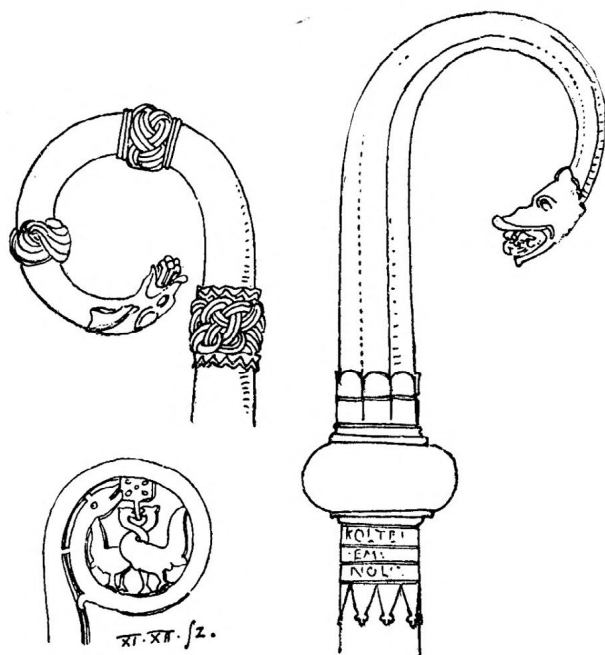
65. Az érseki sírban talált érseki gyűrű.

66. Az érseki sírban talált három palliumtű egyike.

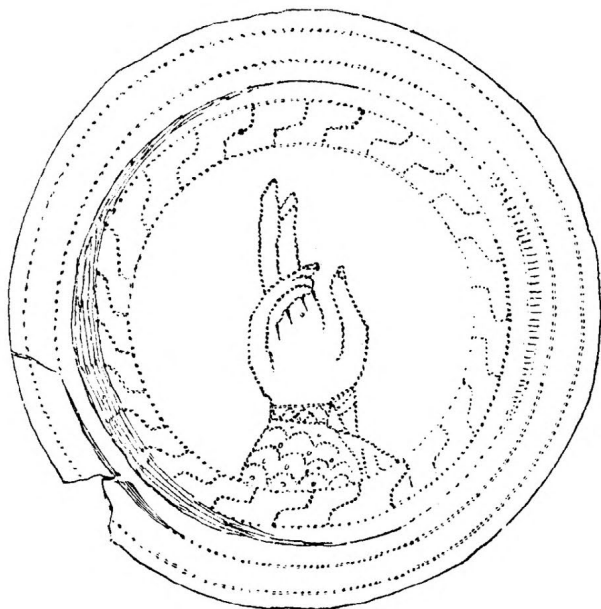
¹ Hampel: A régibb középkor emlékei.

² Rohault de Fleury — La Messe. 4. kötet, CCCVIII., CCCXXI. és CCCXIII. tábla.

67. Pedumok típusai.

méreteinél fogva inkább profán czéloknak szolgálhatott és később emeltetett. Egyáltalán nem lehet okadatolni a kalocsai első templomra nézve Henszlmanntól feltételezett és minden egykorú (nemcsak magyar) emléktől eltérő alaprajzi elrendezést.¹ A hosszú, de keskeny hajóhoz kétoldalt csatlakozó és kiugró toronypár olyan szokatlan és olyan egyedülálló a korai román korszakban — mindössze egy középsyriai emléken, a gázai szt. István templomnál említi Holzinger — hogy csak akkor lehetne elfogadni, ha az ásatások azt minden kétségen kívül megállapítanák. Pécsen is ez a négy torony nem szerény igényű és méretű egyhajós, hanem 75 m hosszú és 25 m széles háromhajós templomtesthez csatlakozik, mint pl. az eredeti augsburgi dómnál is. De nemcsak az állítólagos tornyok nem egyeznek meg az abban az időben dívott alaprajzi elrendezéssel: a hajó belső

69. A kalocsai paténa rajza.

Ugyszintén a nyugati részen felfedezett falrészeknek legegyszerűbb magyarázatát úgy találjuk, ha azokat nem egy föltételezett tökéletes védelmi rendszernek vesszük, (mint Henszlmann mondja: jobbra-balra egy-egy toronypár és közöttük a várépítkezésekből ismert *csapda*), hanem olasz és dalmát analogiák nyomán az atrium és narthex maradványait látjuk bennük. A föld alatt mélyen elhúzódó, sok helyen teljesen elbontott és hiányzó falak csak a legnagyobb optimizmus mellett vehetők döntő bizonyítékul annak a theoriának támogatására, mely egyedül a «Bécsi Krónika» későbbi keletű együgyű schemáira és a még mai napig is létező négy tornyos pécsi mintára hivatkozhatik. A székesfehérvári alapfalak a legjobb esetben is csak a ravennai Apollinare in Classe elrendezését mutatják, az ott kiásott délnyugati torony pedig hatalmas

68. Thietmar salzburgi érsek XI. századbéli pecsétje.

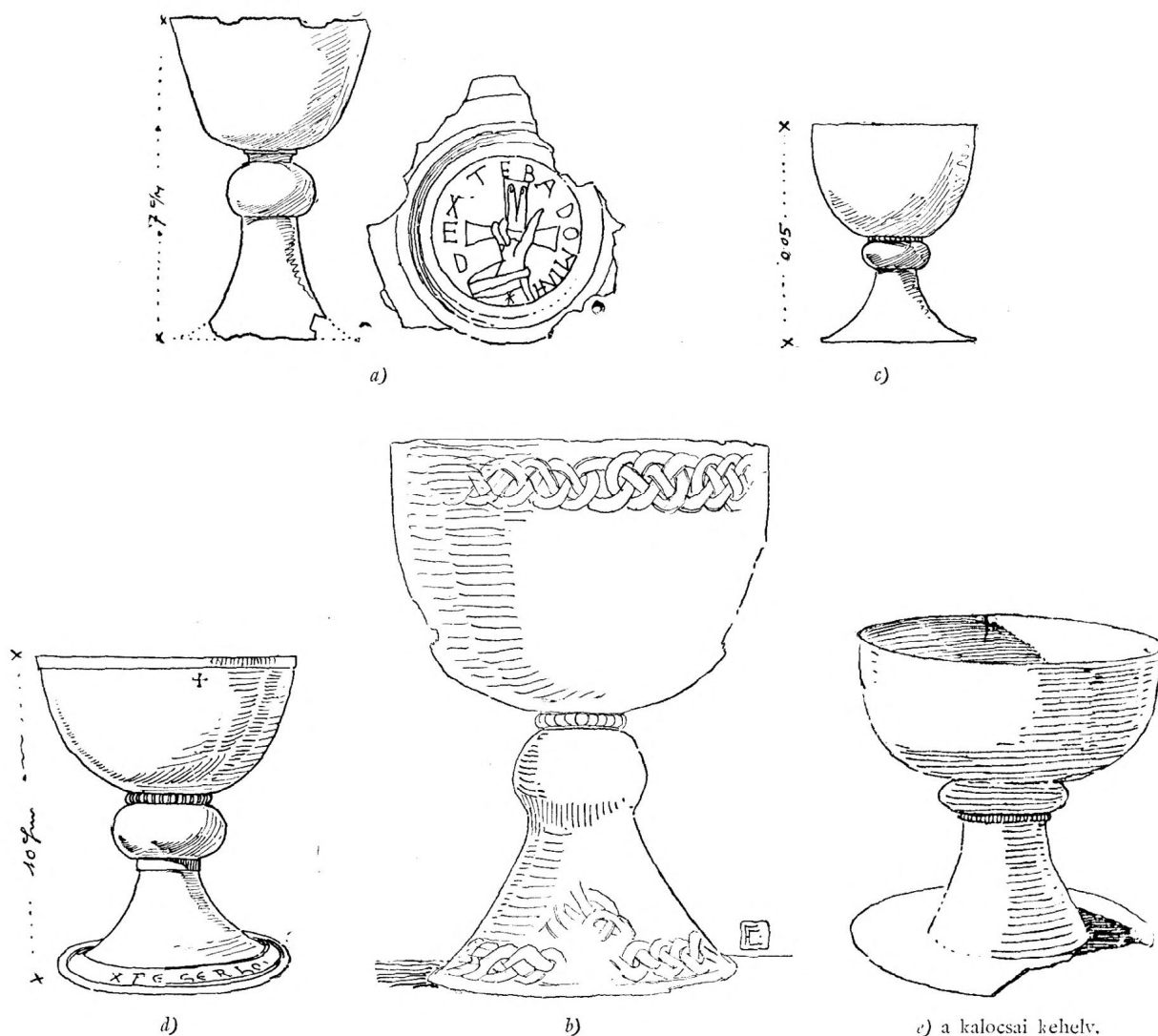
arányai is (1:4) teljesen szokatlanok és csak úgy érthetők, ha azt belső középhajónak vesszük és ezen főhajó mellé egy egy keskenyebb, a vélt torony faláig terjedő mellék-hajót illesztünk (72. ábra), mint ezt nemcsak Székesfehérvár és Esztergom, hanem az összes magyar istvánkori katedrálisok mutatják.

A politikailag és földrajzilag legközelebb fekvő Dalmáciában még a legkisebb ókeresztény templomok is, mint pl. S. Lorenzo és S. Domenico Zarában² (IX. század), melyek mindegyike rövidebb 20 méternél, háromhajós elrendezésűek voltak. Érthetetlen volna tehát a kalocsai püspöki székesegyház primitívebb elrendezése.

¹ Henszlmann, Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa 1873. Leipzig.

² Gerber, Altchristliche Kultbauten in Dalmatien.

Végül nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a Henszlmann által felásott sírok közül tizennégy párhuzamosan volt elrendezve az istvánkori épület hossz-tengelyével és noha Henszlmann ezek közül a σ , τ , υ , ε , ζ , η és γ jelűeket mint a templomon kívülieket jelzi, mégis ezek egyike az a papi sírhely, melyben hasonló helyzetben és hasonló formában találtatott a nem ezüstdől, hanem vörösrézből készült az a sírkehely,

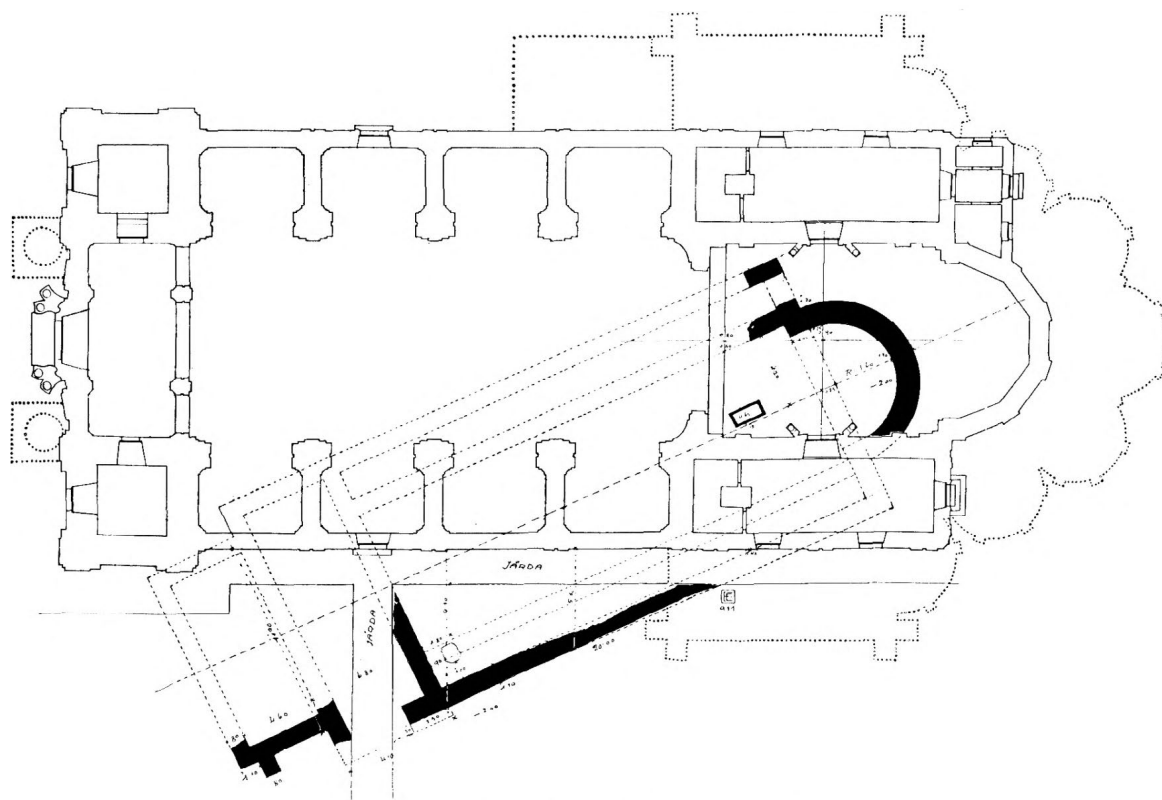

70. Sírkehelyek összehasonlító táblázata.

mely mint az általam talált kehely párja, azóta a Nemzeti Múzeumban van letétben. A sírok Henszlmann szerint a XII. századból származnak.

Mivel ezen sírok mind a föltételezett déli mellékhajón belül találtattak és pontosan megtartják a nyugat-keleti hossz-tengelyt, nagyon hajlandó volnék ezt a körülményt is a háromhajós bazilika javára írni, annál is inkább, mert — ha mint Henszlmann is bizonyítja, — a XI—XII. században laikusokat is temettek a templomok mellékhajóiba és előcsarnokába, nem valószínű, hogy a föltalált papi személyek közül az egyiket, a ki pedig a melléadott kehely tanubizonyossága szerint magasabb rangban lehetett, a templom falán kívül földeljük el.

Az újabb ásatás alapján föltételezett pillérbazilika hossza atriummal 40 m, szélessége 16 m, a főbejáró szélessége 9 m, az apsis belső átmérője 7.20 m, a narthex szélessége 5 m, az

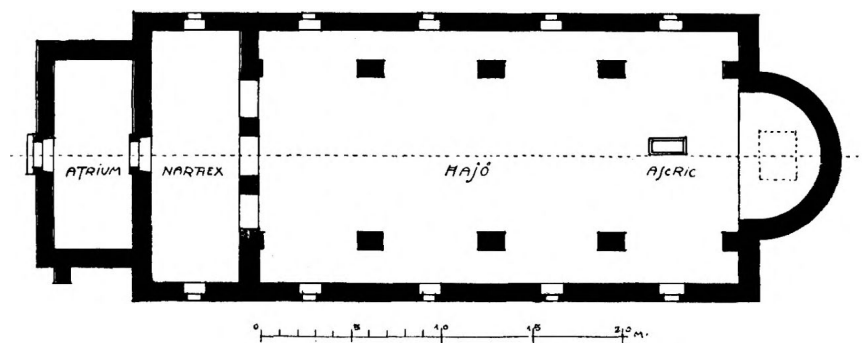
71. Az 1910—11-iki ásátások eredménye.

esetleg létezett nyugati atrium szélessége 4,50 m, hossza 10 m; tehát hosszúkas, téglányalakú. Az atrium bejárata meg nem határozható.

Anyaga az 1,30 m széles alapfalakban római darabtéglával és terméskővel kevert öntött falazat; a nyugati homlokzaton felmenő falazat téglával és faragott kővel váltakozó rétegeket mutat (l. 73. ábra), melyek közül két-két téglaréteg 13 cm, egy-egy kőréteg pedig 15 cm magas. A téglák mérete 26/13/5 cm.

Külső kiképzése hasonló lehetett a középsyriai és nyugati ókeresztény székesegyházak kiképzéséhez (l. 74. ábra), csak hogy nem kőkvaderekből épült, mint a syriai mesterművek, hanem inkább nyugati módszer szerint váltakozó kő- és téglarétegekből, a mely színes sávok alighanem egész külső díszét is képezhették. Hiszen építőik valószínűleg olaszországiak, a híres monte-cassinói szerzetesek tanítványai voltak.

A 75. számú rajz a XI. századbeli templom egyetlen díszítményét mutatja: egy ajtó-részletet, melynek sekély profilrozása és antikizáló szegélydíszje jellemzően rámutat ókeresztény

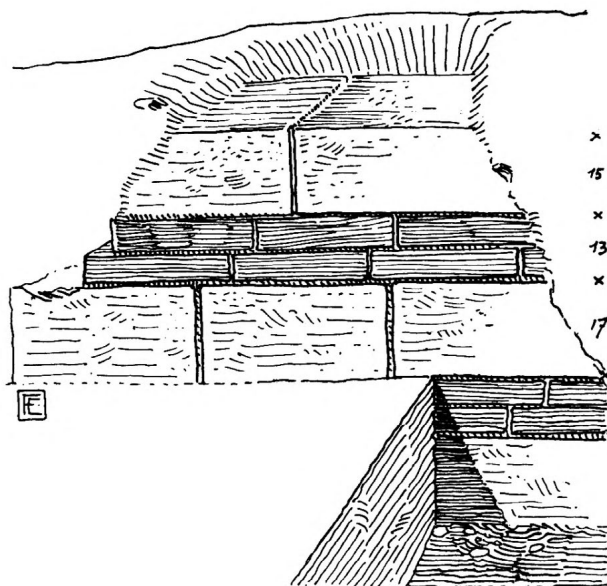

72. Az istvánkori bazilika restaurált alaprajza.

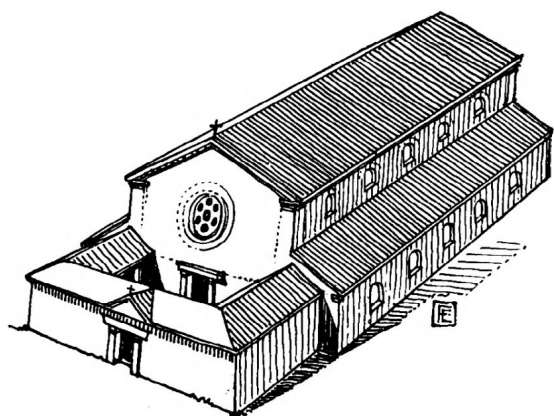
eredetére. Ezt már Henszlmann is kiemelte és az ő byzanci analógiái mellett nem tartom feleslegesnek a hozzánk közelebb eső ravennai és dalmáciai emlékek tanúságára hivatkozni. Az eredeti kő jelenleg a Nemzeti Múzeum lapidáriumában van letéve.

A 76. ábrában bemutatott kő annyira idegen a kalocsai maradványok közt, hogy sem az első, sem a második templom emlékeihez nem lehet sorozni. Föltehető, hogy ez a darab csak véletlenségből — és alighanem Pécsről — jutott Kunszt érsek kalocsai gyűjteményébe.

Ezen a helyen különben rá kell mutatnom a kalocsai első székesegyház valószínű közvetlen mintaképére is, t. i. a Sziszeken (Szlavóniában) 1856 körül kiásott ókeresztény templomra, mely Kukuljevič conservator

73. Részlet az istvankori bazilika alapfalaiából.

74. Az istvankori bazilika rekonstruált képe.

jelentése szerint teljesen épen találtatott a föld alatt (hossza 40 m, szélessége 18 m), mozaikpadlóval, kőoltár és keresztelő részleteivel, domborművek és falfestmények nyomaival.¹

Hogy ez a két püspöki templom végül úgy alaprajzi elrendezésében, mint főméreteiben, — 40 m hosszúság és 20 m szélesség — egyezik a Salónában, a régi római kultúrával dicsekvő tengerparti városban legujabban kiásott szintén püspöki templommal, alig tulajdoníthatjuk merő véletlenségnek.

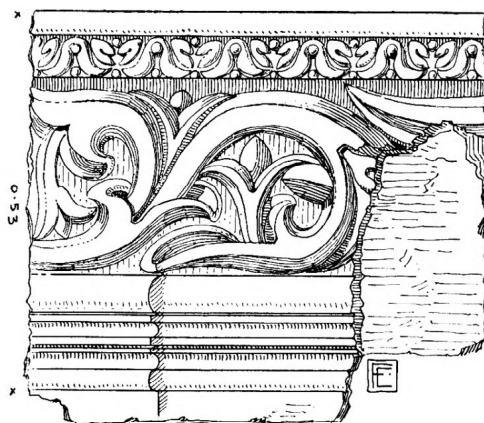
★

Ez az első püspöki templom körülbelül 1135-ig állhatott régi alakjában, tehát addig az ideig, a mikor II. (Vak) Béla, a bácsi székhelyet meg-

szüntette és a két székeskáptalant egyesítve az érsekség székhelyét Kalocsára helyezte.

Ezen királyi tény egyszerre megszüntette a régi templom elhanyagolását és mintegy varázsütésre új életet öntött az ősi városkába, úgy-hogy csakhamar a templom kicsinynek is bizonyulhatott és az általános fölbuzdulásban foglalkozhattak egy új, gazdagabb és hatalmasabb székesegyház felépítésének eszméjével.

De míg a régi templom — bár nem volt helyesen keletelve — mégis a környező, úgy látszik ősrégi épületekkel szegélyezett szabályos tér kellő közepén állott, addig az új templom — nyilván a teljes keletelés kedvéért — egészen ferdén illeszkedik ebbe a térbe (77. ábra). Éppen csak arra ügyeltek, hogy a régi szen-

75. Szobrászati részlet az istvankori templom kapuzatáról.

¹ Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Band II. pag. 81. 1857.

tély, a benne eltemetett alapítóval, Asztrikkal (?) érintetlenül az új, nagyobb szentély alá kerüljön s így minden hányattatástól megóvassék.

A kalocsai második templom azonban már nem olasz mester munkája, vagy helyesebben, olasz befolyás eredménye, mint az első kalocsai, a székesfehérvári, az első pécsi, az óbudai, titeli, csanádi stb., hanem határozottan francia jellegű, francia alaprajzzal, körüljárós szentélylyel és radiális kápolnákkal s így nyilván abba a második, XII—XIII. századbeli emlékesoportba tartozik, mely magában foglalja a kalocsain kívül egyrészt az egri, nagyváradi és gyulafehérvári székesegyházakat, másrészt a kisbényi, jaáki, zsámbéki, ócsai, aracsai, egresi és bácsi templomokat, a báthi és deákmonostori grangiákat és Erdély egy-két falusi templomát, előrebocsájtva, hogy — mint az a dolog természetében is rejlik — a székesegyházak építését határozottan inkább a XII. századba kell helyeznünk, míg a kisebb tem-

76. Szobrászati részlet Kunszt érsek kalocsai gyűjteményéből.

plomok ujjaépítése inkább a reformált francia szerzetesrendek — ciszterciák és prémontréiek — betelepítésével hozandó összefüggésbe.

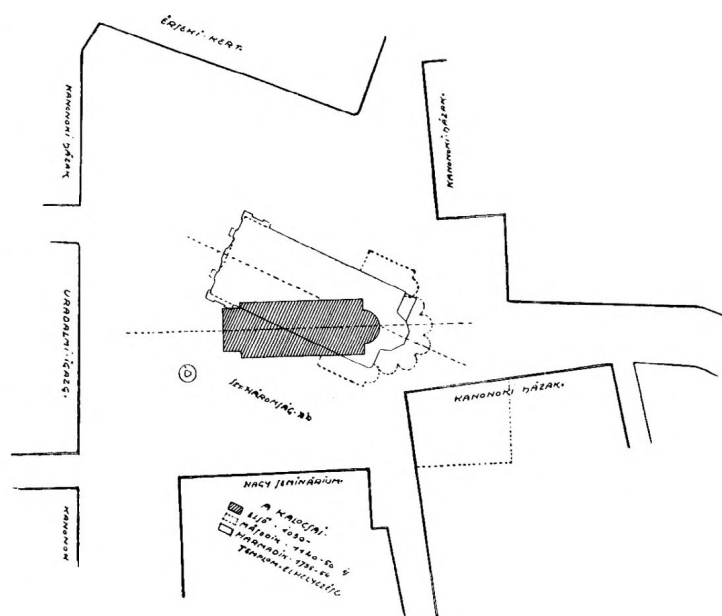
Mindezen templomok közül a legjellegzetesebb a mi kalocsai második székesegyházunk (l. 78. ábra). Annyira francia ez az alaprajz, hogy nemcsak akárhány hasonló van Burgundiában, pl. a háromkápolnás St. Nectaire le Haut (l. 79 *a*)) és a négykápolnás elrendezésű clermonti N. Dame du Port (l. 79 *b*), hanem teljesen olyan áll még a mai napig is a Mayenne-départementban, Avesnières községben: az 1140—50-ig épült Notre-Dame templom, mely háromhajós, kereszthajóval ellátott bazilika (l. 79 *c*) ábra), és hátul körüljárós, ötkápolnás szentélyben végződik, a fő- és kereszthajó keresztezésében pedig négyzettornyot hord.¹ Ez a magyar szempontból oly érdekes építmény nyugoti homlokfalán nem nyert tornyokat, hanem jellemzően, a három hajó tetővonalával zárja a homlokzatot, hogy a négyzettorony motivumát ezzel hatásosabban kiemelje, míg a mi kalocsai alaprajzunk ugyanezt a hatást két kecses köralaprajzú lépcsőtorny elrendezésével még fokozza,² mint ezt a nagyváradi székesegyháznak 1358-ból származó rajza is tanulságosan mutatja.³

¹ Raguenet: Petits édifices historiques. IV. évf. 44. szám.

² Mint pl. a boschervillei apátsági templomnál (12. század).

³ Bécsi Képes Krónika.

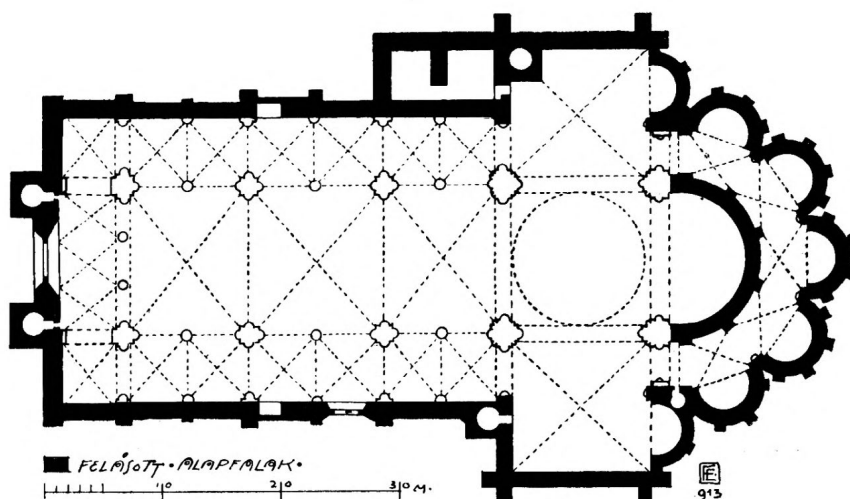
De nemcsak francia földön, a körüljárós szentély hazájában találjuk a kalocsai alaprajz párját: szakasztott olyan a spanyolországi poblet-i kolostortemplom elrendezése is, (l. 80. ábra), melyet szintén 1150 körül francia mesterek építettek.¹ Tehát ez a három templom majdnem egyidőben épült, egy építőiskola mesterei által, a román stílus fénykorában. És ha hozzáveszszük, hogy Ipolyi feljegyzései szerint az egrisi székesegyház és a nagyváradi templom szintén francia körüljáróval és sugaras kápolnákkal volt kiképezve, a gyulafehérvári templom négyzet-tornya pedig még mai napig is kimutatható, ezen négy püspöki székesegyházunkon alakilag is igazolható a francia építőművészet befolyása a X. század ideális, a kiásott alaprajzból és a fra-

77. A kalocsai templomok elhelyezése.

A második kalocsai székesegyház keletkezését Henszlmann a XIII. század első felére teszi. 1230 május havában ugyanis Ugrinus kalocsai érsek egy általa aláírt okmányban (l. Katona I. 278.), mely a kalocsai nagyobb — Sz. Pálnak szentelt — templomban kelt, elintézi a zágrábi püspök és a rassechai templomosok egy vitás ügyét.

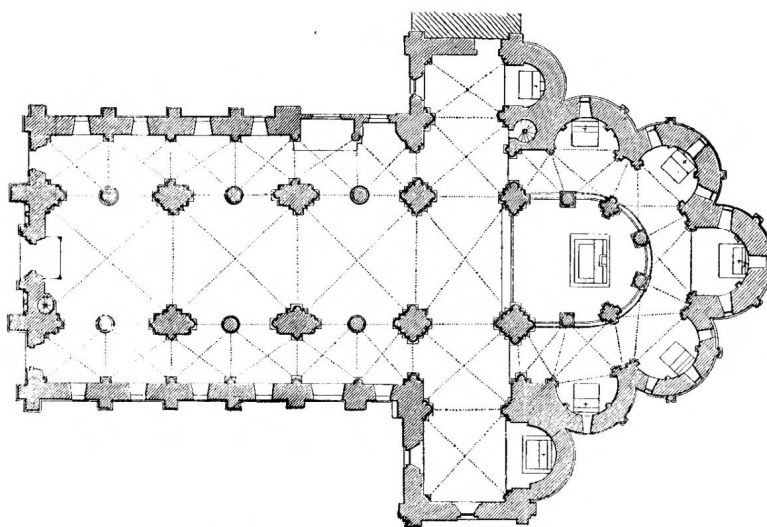
Ez az Ugrinus, II. Endre királynak meghitt embere, volna tehát a második kalocsai székesegyház építője, hiszen — mint Henszlmann mondja — elődje, meraniai Berthold, a ki 1206—1218-ig ült az érseki trónuson, sem fiatalsága, — kinevezése alkalmából még kiskorú volt — sem jellemének fogyatkozásai és folytonos pénzszüke miatt nem tisztelhető meg ezen monumentális épület alapításával, míg Ugrinus 1219—1241-ig tartó hosszú és áldásos működése alatt nemcsak elkísérte királyát a szomorú kimenetelű keresztes hadjárat visontagságaiban, nemcsak pénzt gyűjtött egy második keresztes háború költségeire, hanem ő

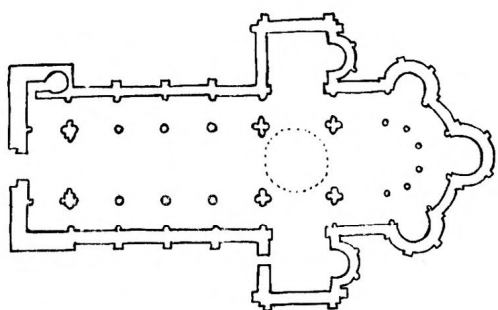
78. A kalocsai második (XII. századbéli) templom alaprajza.

maga ajánlotta a pápának egy új szyrmiai püspökség alapítását (Bánmonostor, Katona szerint) és maga tette lehetővé annak létesítését és javadalmazását is. A zsidók és izmaeliták túlkapásai miatt hazánkat sújtó interdictumot befolyásával visszavonatta. A sajómenti ütközetben a tatárokkal vívott véres viadalban, 1241 április 11-én ő is elesett.

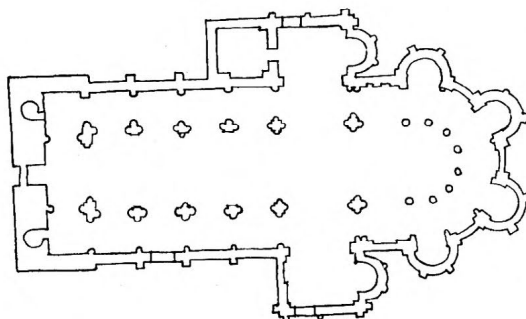
^x Fähr : Kunstgeschichtliche Wanderungen durch Katalonien ; Die christliche Kunst, II. évf. p. 78.

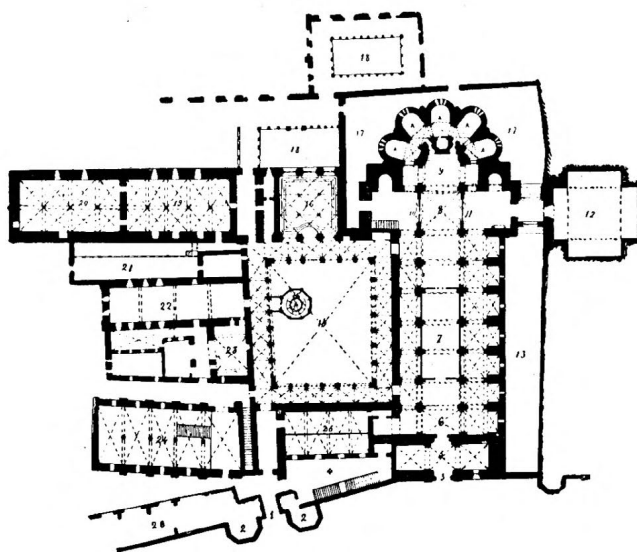
79c) Az avesnièresi Mária-templom alaprajza.

79a) St. Nectaire le Haut (Puy du Dôme.)

79b) Clermont, Notre-Dame du Port.

80. A pobleti (Spanyolország) kolostortemplom alaprajza.

De bármennyi valószínűség szól is ezen meghatározás mellett, mégis hajlandó vagyok a templom építését — az előzőleg felsorolt adatokra hivatkozva — inkább a XII. század második felére tenni.

Ugyanis Lukács esztergomi érsek, ez a nagyműveltségű, vallásos és a mellett aszkéta szellemű magyar főpap, a kiskorú III. István híve, vonakodott megkoronázni az ellene föllépett II. László, majd IV. István nagybátyját és inkább börtönbe vettette magát meggyőződéseért. Helyette Mikó kalocsai érsek mindkét esetben vállalta a kényes feladatot, később III. István megbízásából követségbe is ment Manuel görög császárhoz és békét hozott az országnak. Sőt mikor Lukács érsek 1173-ban nem akarta megkoronázni a Görögországban nevelt III. Bélát

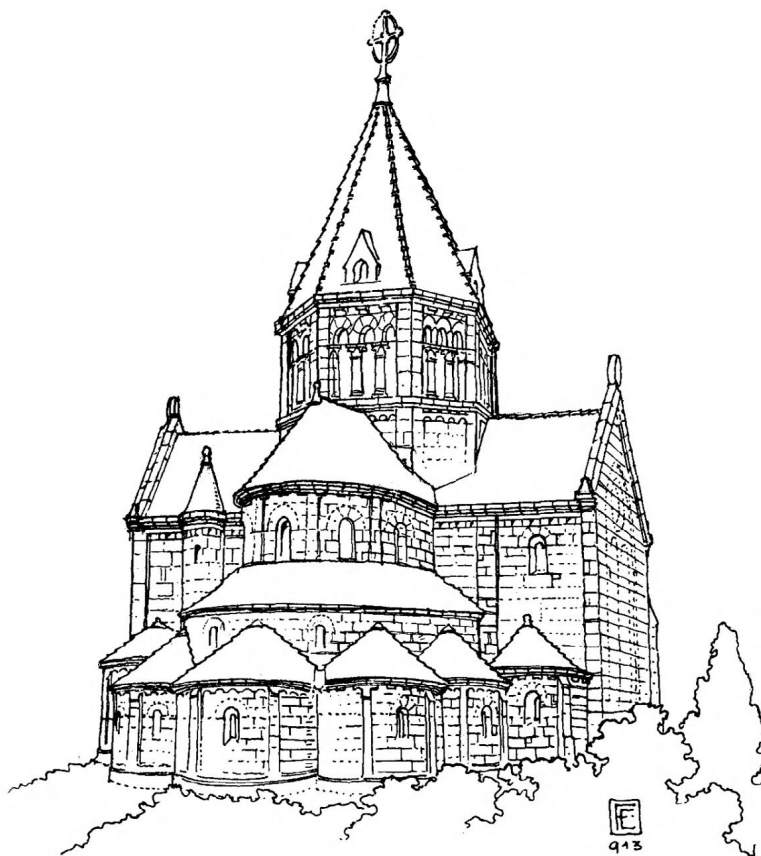
81. A kalocsai második templom rekonstruált képe. Előlnézet.

sem, a pápa egyenesen megbízta az akkori kalocsai érseket (Cosmos?),¹ hogy koronázza meg az új királyt. Könnyen belátható, hogy ilyen körülmények között mennyire emelkedett tekintélyben és súlyban a kalocsai érseki szék.

Ebbe az időbe kell, hogy essék a kalocsai második templom alapítása is. Mintaképe, az előbb említett avesniéresi Mária-templom, 1147-ben már kívül készen állott, mikor VII. Lajos francia király sok burgundi nemes kíséretében a Szentföld felé igyekezve, Magyarországon vonult keresztül. Ezen 1147. évi keresztes táborban kell keresnünk a második kalocsai templom mesterét, a ki valószínűen az avesniéresi templomnál is közreműködött volt. Mert különben megmagyarázhatatlan volna ez az úgyszólván teljes egybevágódása a két egymástól olyan messze eső műemléknek, annál is inkább, mivel az 1188—98-ban II. Fülöp Ágost

¹ Schematismus cleri colocensis et bacensis. 1909.

francia király, III. Béla sógora, II. Henrik angol és I. Rótszakálú Frigyes német uralkodó vezetése alatt lezajlott keresztes hadjáratok után 1205-ben alapított topuszkói (Szlavonia) ciszterczita kolostor már csúcsives formákat mutat, a mi már csak azért is kiemelendő, mert megdönti a Henszlmann révén elterjedt azt a régi balhitet, hogy Magyarország a román és gót stílus formáit csak nagyon későn, mintegy évszázados késedelemmel vette át a külföldtől, holott ez és sok más egyéb adat is világosan mutatja, hogy Sz. István és Sz. László idejétől kezdve, kik mindketten lelkes hívei voltak a clunyi világnézetnek, Magyarország a francia kultúrával mindig szoros és élénk összeköttetésben maradt egészen a XIII. század kezdetéig, a mikor aztán II. Endre felesége, andechsi és meraniai Gertrud befolyása és német

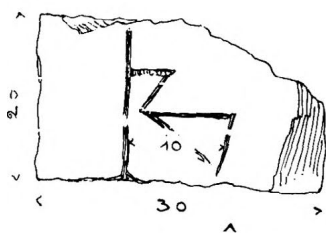

82. Ugyanaz. Hátnézet.

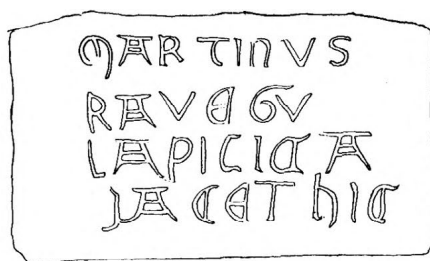
környezete egyidőre megszakította ezt a miránk nézve oly üdvös viszonyt, bár Gertrud megöletése után második felesége, Jolántha alatt megint francia lett a magyar király udvartartása. Sőt tekintetbe véve, hogy a hildesheimi St. Godehard templom, Németország ez egyetlen, bár kezdetleges elrendezésű román körüljárós bazilikája, csak 1172-ben lett befejezve, talán nem tévedünk, ha úgy erre, mint a gót stílus terjesztésére nézve az elsőbbséget¹ magunknak vindikáljuk.

Hogy e mellett még a XIII. század közepéig használatban maradt a román stílus formaköre, jöllehet a szerkezete már a korai gót csúcsívet és bordás keresztbóltot használja, nem

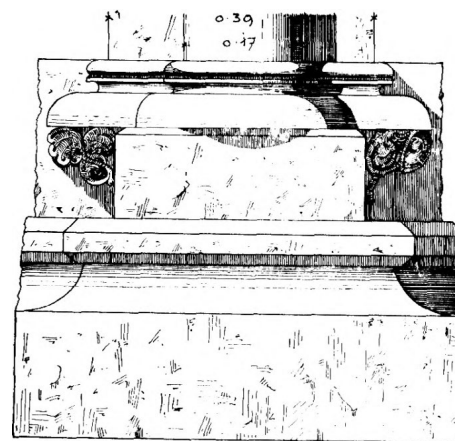
¹ A wimpfeni apátsági templomot, mely alaprajzilag teljes mása a mi késői román ócsai templomunknak, 1263-ban építette föl gót stílusban egy Párisból meghívott francia építőmester (...qui tunc noviter de villa Parisiensis e partibus venerat franciæ opera francigeno basilicam ex sectis lapidibus construi jubet... pag. 39.). L. Adamy. Architektónik des goth. Styles.

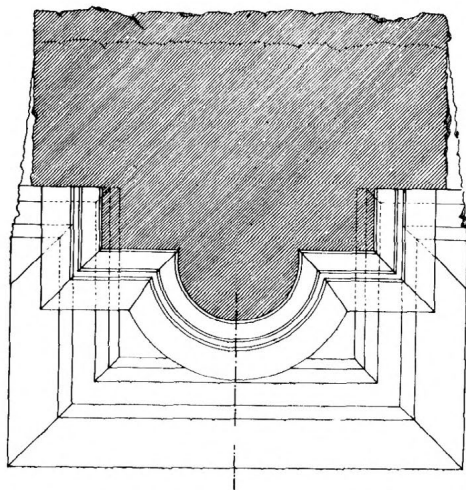
83. Elhelyező jel.

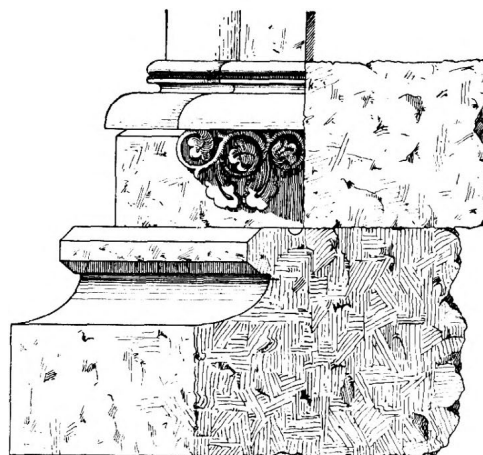
84. Ravazdi Márton kőfaragó sírtáblája.

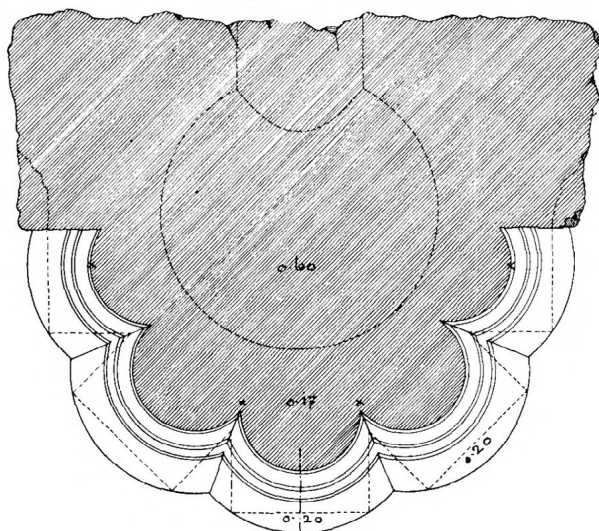
86. Falszlop a második templom mellék-hajójából.

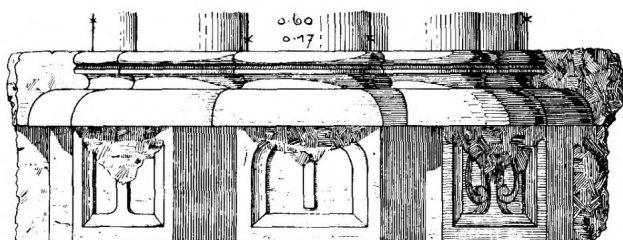
85. Falszlop a második templom mellék-hajójából.

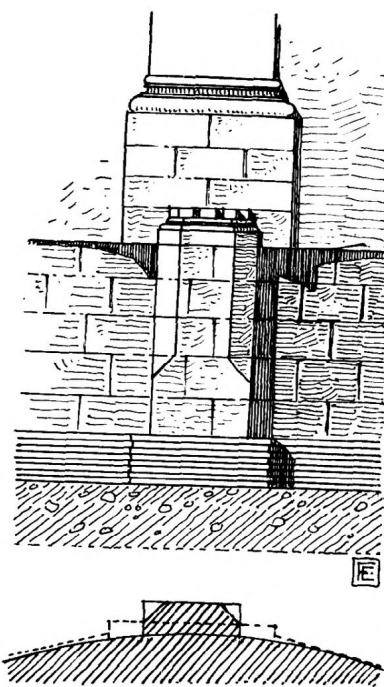
87. Falszlop a második templom mellék-hajójából.

89.

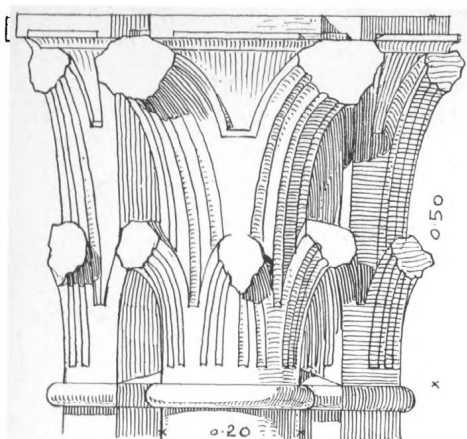

90.

88.

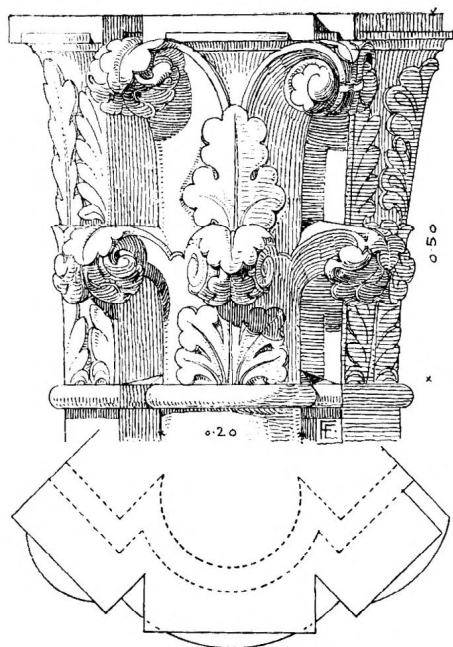
88–90. Falszlop a második templom körüljárójából,

91.

93.

92.

csudálhatjuk, mivel ugyanezen jelenség német és olasz szomszédainknál is megfigyelhető, a kiknél a román formák szintén a legnagyobb szívóssággal tartották magukat és csak nagyon nehezen engedtek a gót hódításnak.¹

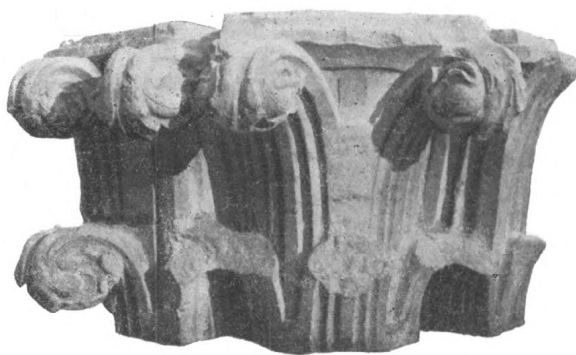
A kalocsai második templom építkezésénél kőfaragó mester- és legényjegyeket nem találtunk, a mi különben teljesen egyezik az ezen jegyek keletkezéséről megállapított adatokkal. Ugyanis ki van mutatva, hogy a mesterjegyek német földön a XIII. század folyamán keletkeztek és terjedtek el. Azelőtt csak úgynevezett elhelyező jelek konstatálhatók, melyek azonban ritkán és csak véletlenül az épület külsején szerepelnek. Ilyen elhelyező jelet mutat a csatolt rajz is (83. ábra), mint látható, egyszerű keresztező vonalak összetétele és olyan idomtalan darabokon, hogy azok eredeti helyzete már nem konstatálható. Sokkal érdekesebb a már Henszlmann által leírt «Martinus Ravesu lapicida jacet hic» felírási emléktábla (l. 84. rajz), mely Henszlmann kissé erőltetett érvelése szerint egy Ravèse nevű francia származású kőfaragó emlékét őrizné, és a mely egész ductusában megfelel a XII. század végéig uralkodó antikizáló betűtypusoknak. Én ezen igénytelen kőfaragót, a ki még mesternek sem czímezte magát, a sokkal közelebb fekvő, már Sz. László alatt (1093) Pannonhalmához tartozó Ravazd györmegyei község szülöttjének és így az első ismert magyar kőfaragónak tartom, a mi annál valószínűbb, mert Ravazd már a rómaiak alatt ismert és lakott² hely volt és az itt állott ősrégi Sz. Wilibáld templom köveit később felhasználták Sz. Mártonban a templom felépítéséhez.³

Különben az összes talált részletek, fejezetek, lába-

¹ 1253-ban épül Mainzban a Szentlélek templom teljesen román formákban. Adamy, *Architektonik des gotischen Styles*.

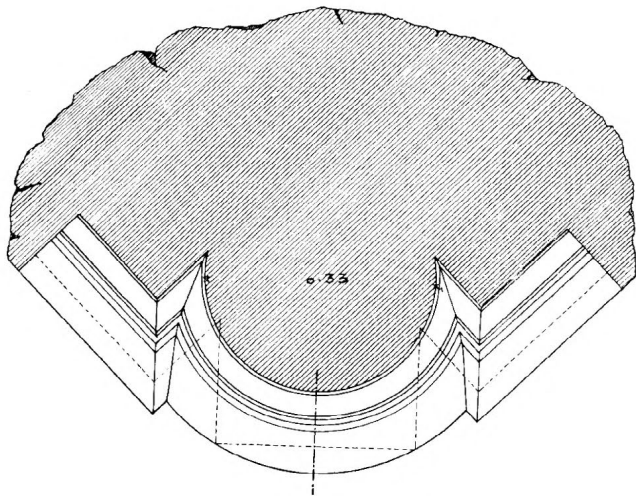
² Czinár.

³ Römer, *Tudománystár* 1840. XII.

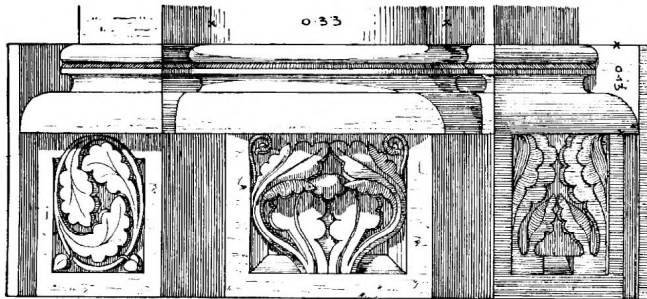

94.

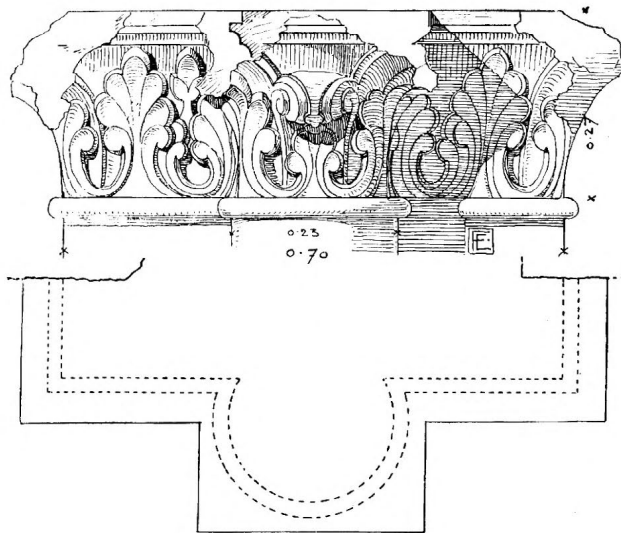
91—94. A középső pillérek sarokfejezetei.

95. Zűg oszloplábazata.

96. Zűg oszloplábazata.

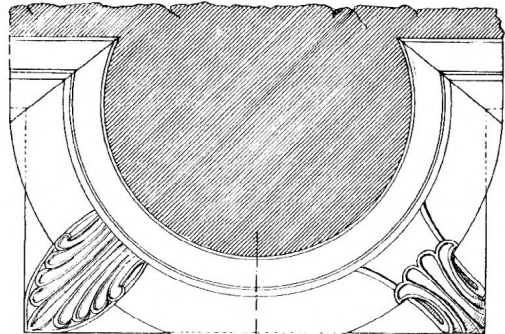
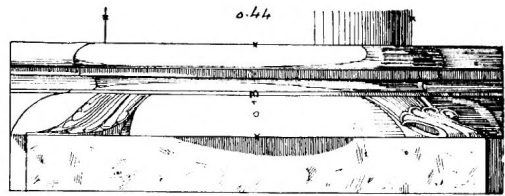
99. Pillérfej.

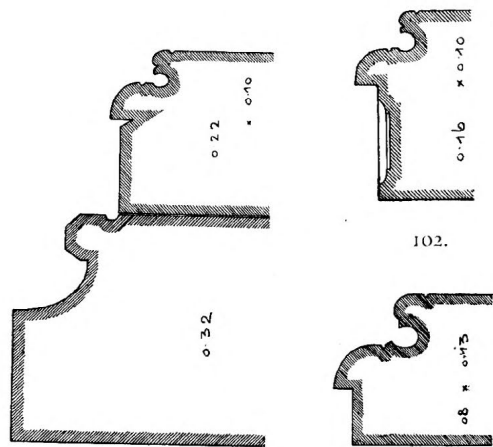
100. Faloszlop fejezete.

98. Oszlopláb.

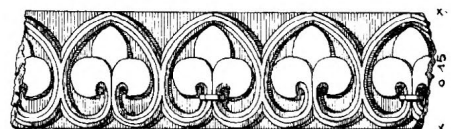

97. Oszlopláb.

104.

103.

105.

102—105. A második templom lábazati profiljai.

101. Faloszlop fejezete.

106. Konzol a második templomból.

108. A kalocsai székesegyház főhomlokzata.

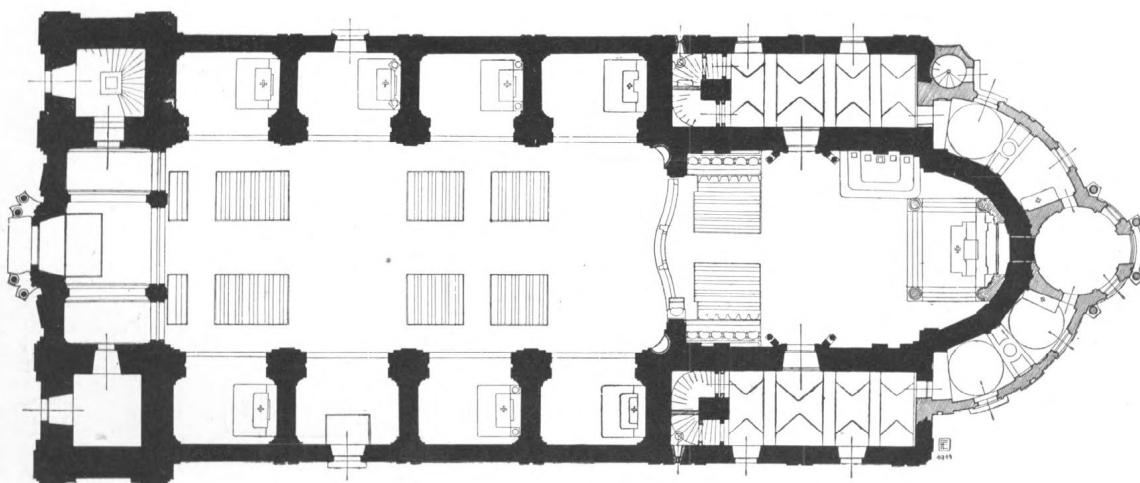
107. Konzol a második templomból.

zatok, falpillérek stb., miket részint már Henszlmann is bemutatott, részint pedig rajzok és fényképek nyomán először most közöltnak, határozottan a XII. századra utalnak.

A második templom megmaradt részletei nagyobbára a budapesti Nemzeti Múzeum lapidáriumában vannak elhelyezve hozzáférhető, de meglehetősen sötét helyen.

Mivel a Henszlmann által közölt ábrák a hazai sokszorosító művészet akkori fejlettségéhez mérten meglehetősen kezdetlegesek, ezeket is újonnan felvettem és bemutatom. Többnyire fal-oszlopok maradványai, amint azt a jobbról-balról csatlakozó lábazati lemezek világosan mutatják. Ezek közül a 85., 86., 87. és 88. számú ábrák a mellékhajó falából kiugró pillér lábázatát, a 89. és 90. számú a szentély körül járó pillérlábát, a 91., 92., 93. és 94. számúak a főhajó pillérfejeinek sarokoszlopait, a 95. és 96. számú pedig az előcsarnok zugoszlop-lábázatát ábrázolják. Az ezen lábazatok alsó részén látható díszes oszlopalkak mintáját láthatjuk a Páris környékén és felsőfranciaországi XII. századbéli székesegyházak kapuzatain.

A szentély oszloplábainak egyikét mutatja a 97. és 98. számú rajz és fénykép, míg a 99. számú rajz nyilván a négyzet egyik pillérének részletét adja. Ez annyi hasonlatosságot

109. A kalocsai harmadik székesegyház végleges alaprajza. Főoltár és körüljáró új.

mutat az avesnièresi példa nem mindennapi pillérképzésével, hogy önkéntelenül is egy közös iskolára kell gondolnunk.

A szabadon álló oszlopok és pillérek némely részletmaradványai helyben Kalocsán egyes házakban befalazva találhatók. Ilyenek a 100. és 101. szám alatt közölt közel egy méter magas oszlopfejek.

Mindezen fejezetrészletekre jellemző a levélidom egyes vájatainak sekélyisége, az egész tagozás lapos karaktere, mely csak a levélvégződésnek bimbóiban fejlődik erőteljesebb kiképzésre.

110. A kalocsai székesegyház új szentélye.

Sőt, ahol gazdagabb részletet látunk, mint pl. a 92. sz. fejezetnél, az a gazdagság is csak a körhajz tagozottságában mutatkozik, míg a plasztikája egészen elenyésző, inkább csak a bevéssett konturra szorítkozik. Ugyanezt a jelenséget tapasztalhatjuk hazai emlékeinken, a szepeshelyi dóm és ősi püspöki kápolna megmaradt fejezetein, csekélyebb mértékben a vértesszentkereszti és pilisszentkereszti ásatásoknál napfényre került szobrászati részleteken is.

Úgy a levéltagozás ductusa, mint az oszloplábazatok mélyen alávágott vájatai és egyéb részletei, lásd a 102., 103., 104. és 105. sz. rajzot, világosan mutatják a XII. századbeli francia kőfaragó-iskola minden sajátosságait.

III. A kalocsai székesegyház szentélye.
(Restaurálás előtt.)

Összinté meggyőződésem, hogy különösen a románkori templomok eddigi kormeghatározása már nem tartható fenn, a mennyiben minden újabb ásatás csak azt látszik bizonyítani, hogy az eddig olyan terméktelennek ítélt XII. század tulajdonképpen melegágya volt egész románkori művészetünknek.

★

Ezen második székesegyház azonban nem sokáig állhatott fényében. Koboli László kalocsai érsek (1342—45.) VI. Kelemen pápának panaszkodik,¹ hogy Kalocsa város a tatárjárás alatt teljesen elpusztult, egészségtelen mocsarak környezik s kéri a pápát, hogy székhelyét Péterváradra tegye át. Ugyancsak hasonlóan nyilatkozik Keszei Miklós (1356—58.), a ki 1357 aug. 7-én kelt levelében arra kéri VI. Incze pápát,² hogy mivel székhelye, Kalocsa, kietlen helyen fekszik, silány, hitvány temploma pedig alakatlan és a vidékiek nem igen látogatják, engedjen Ő szentsége négy vagy öt évi búcsút mindazoknak, a kik az esztendő főbb ünnepein az érsek vagy helytartója miséjén jelen vannak.

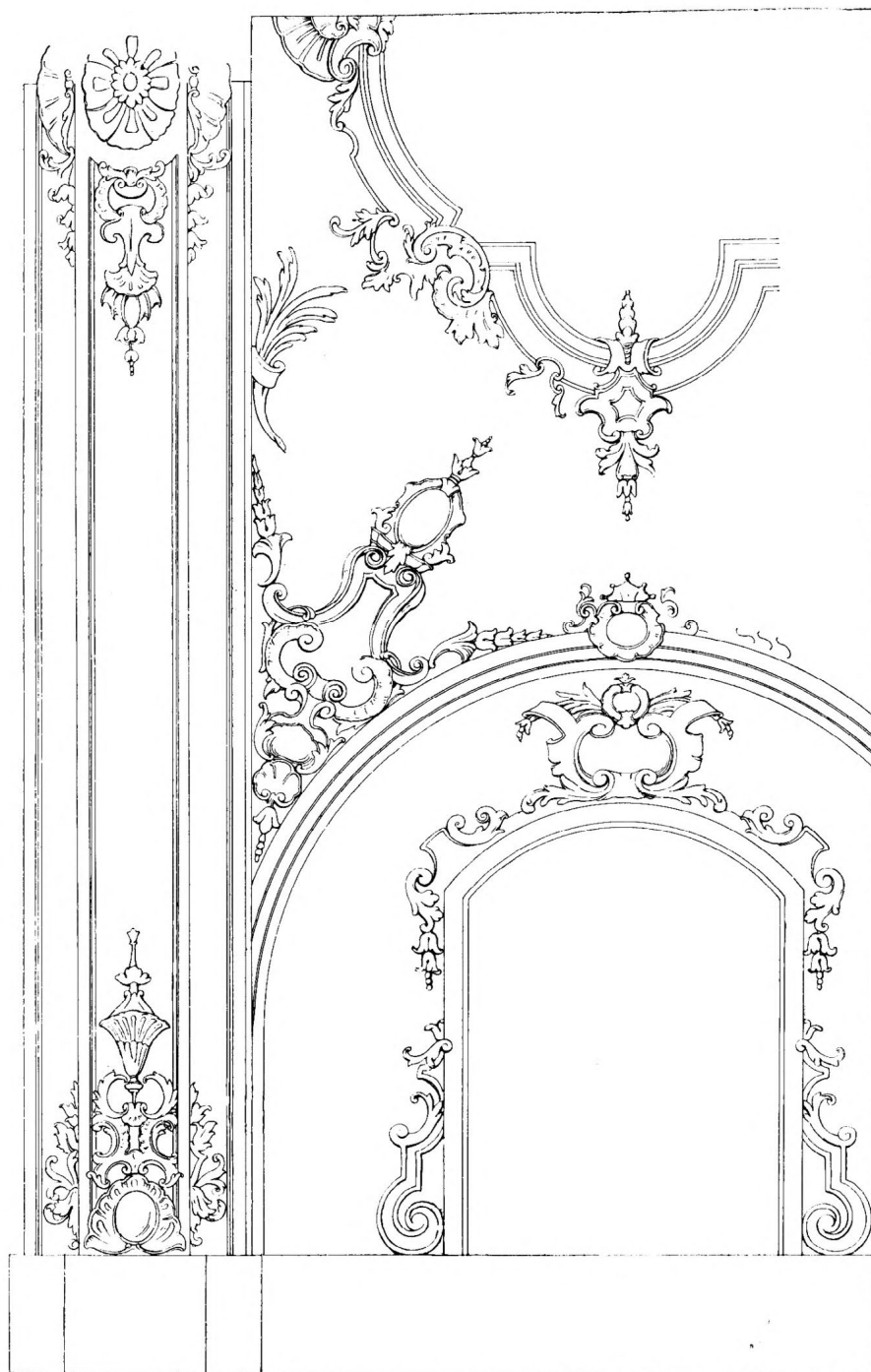
Úgy látszik tehát, hogy a tatárjárás nagy kárt tett az épületben, utána pedig oly szegénység uralkodott az országban, hogy pl. 1255-ben Buzád Tamás érsek kénytelen volt 150 márka kölcsönt felvenni, hogy a kinevezési taxát meg-

II. A kalocsai székesegyház belseje.
(Restaurálás előtt.)

¹ Regesta Clem. VI. (Winkler érseki könyvtáros szivességéből.)

² Regesta Innoc. VI. (Winkler könyvtáros szivességéből.)

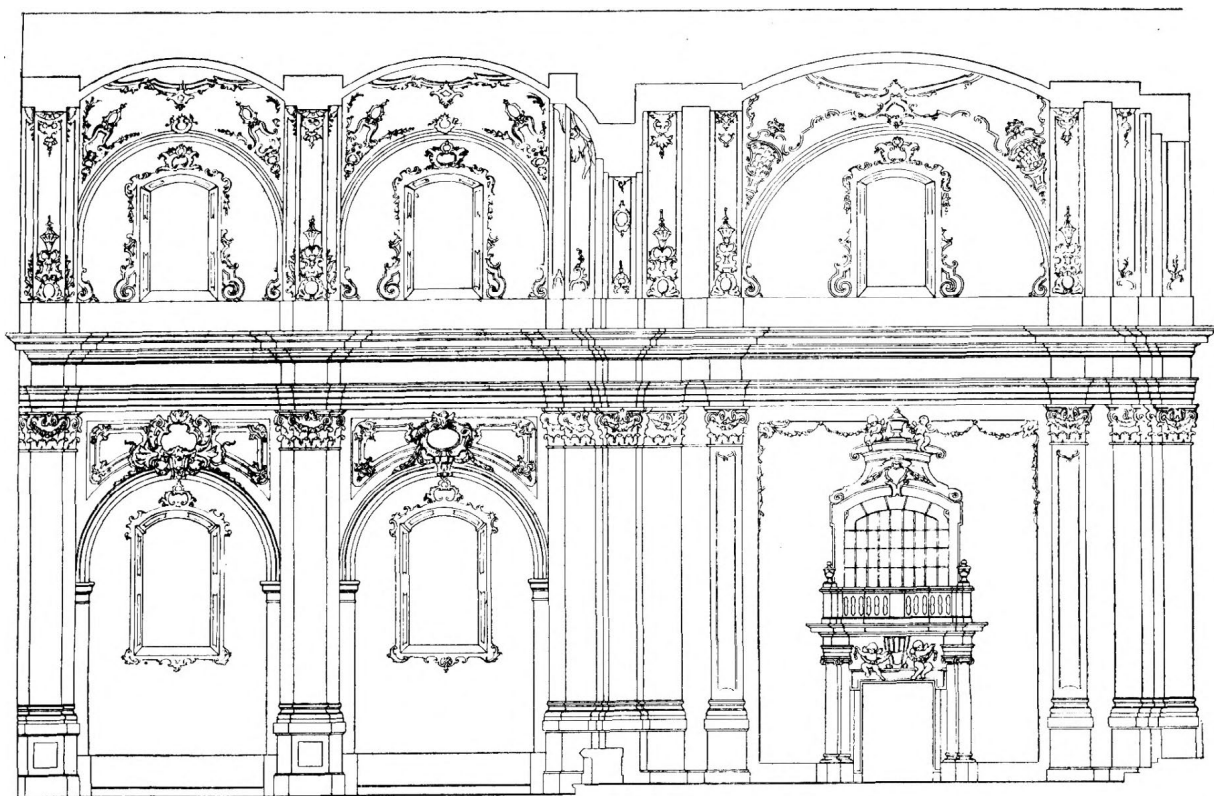
113. A kalocsai székesegyház stuccós mennyezetrészlete.

fizethesse és még 1360-ban is a római szentszék több érseknek a kinevezését nem expediálta ugyan ezen okból kifolyólag.¹

De — úgy látszik — Nagy Lajos királyunk alatt újra felépítették a székesegyházat, mert nemcsak a meglevő kövek között találni több gót izlésű részletet,² hanem az ebből az időből származó feljegyzések között mind több javadalmas oltárról esik szó. Így 1380-ból a Boldogságos Szűz Mária, 1397-ből Sz. Magdolna, 1404-ből Sz. Anna oltárát javadalmazták a székesegyház jóltevői.³

¹ Winkler könyvtáros adatai. — ² Henszlman, Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa.

³ Monum. Vatic. I—IV. m. (Winkler.)

14. A kalocsai székesegyház belseje. Hosszmetszet.

Bővebb adataink ezen átépítésről nincsenek, a mohácsi vész után pedig Kalocsa török uralom alá került és még csak az 1602. évből találkozunk annak említésével, hogy a Buda vára sikertelen ostromától felszabadult hajdúk a Tisza—Duna közét pusztítván, Kalocsát és benne a gyönyörű (?) székesegyházat felgyújtották.

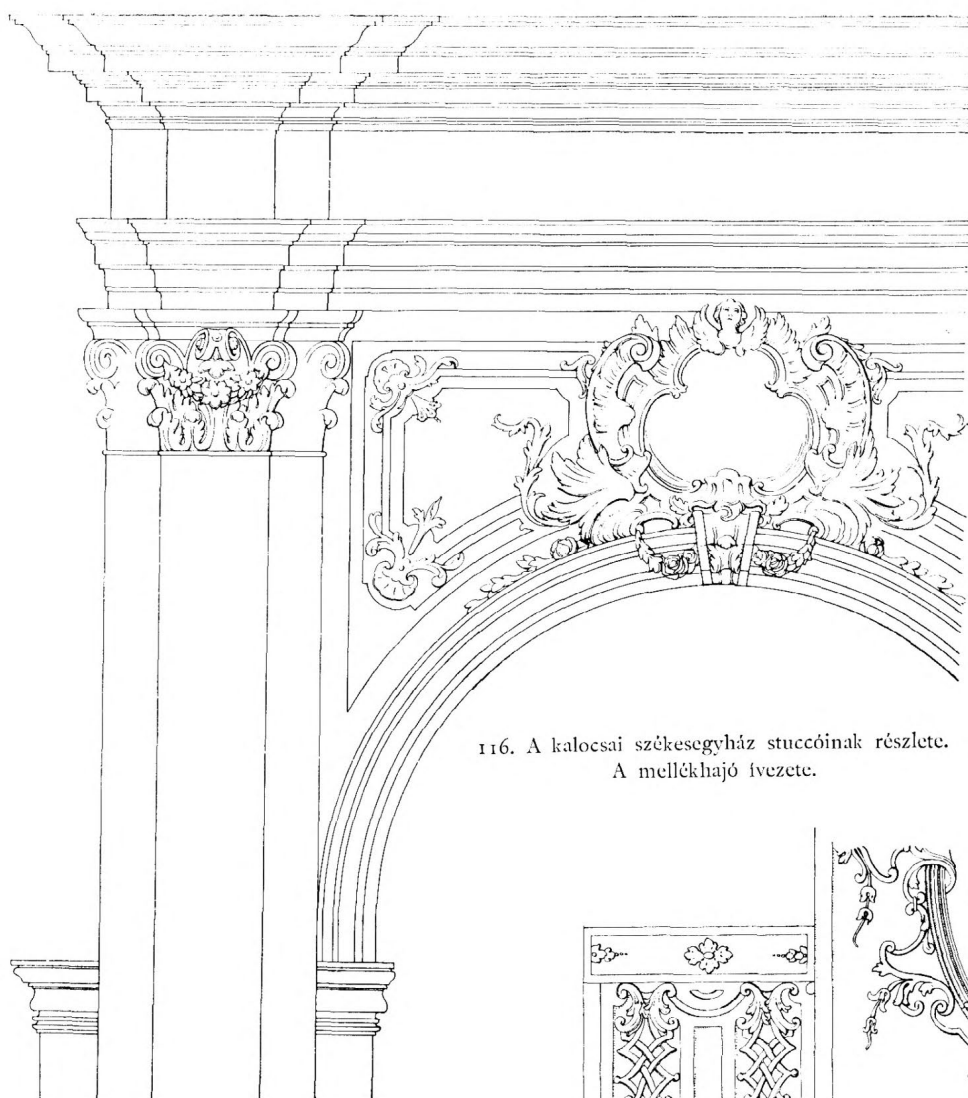
A székesegyháznak két magas tornya volt (Istvánffy); egyik tornyáról Patachich Gábor érsek megemlíti, hogy abban egy csodatevő Szűz Mária volt befalazva. Különbözik pedig a templom romokban hevert volna, a mi azonban alig hihető, mert nemcsak a mostani székesegyház falai követik híven az előbbinek körvonalait, hanem a szentélyzárás belső oszlopsora helyén tömör, félkörű fal húzódik egészen a főpárkány magasságáig, a mely különleges elrendezést a barokk mester semmiesetre sem választja, ha a körülmények itt — valószínűleg a szentélyfal ép állapota — nem szorítják arra. Tény az, hogy a körfal földalatti része még máig is mutatja a románkori apsis tömör kőkvaderekből rakott alapzatát (88. ábra), a mely ép úgy, mint a csatlakozó körfolyosó és a sugárszerűen elrendezett öt kápolna szoros összefüggésben volt egymással.

Az eredetileg fennállott szentélyapsis lefödése ugyanis eredetileg fölnyúlt a hajó főpárkányának magasságáig; a templom végződése tehát tökéletesebb, organikusabb volt, sőt a körüljáró egyrészt és apró conchái másrészt még külön lefödést nyerve, az így keletkezett szentélyzárás nagyon festői elrendezést mutatott (82. ábra).

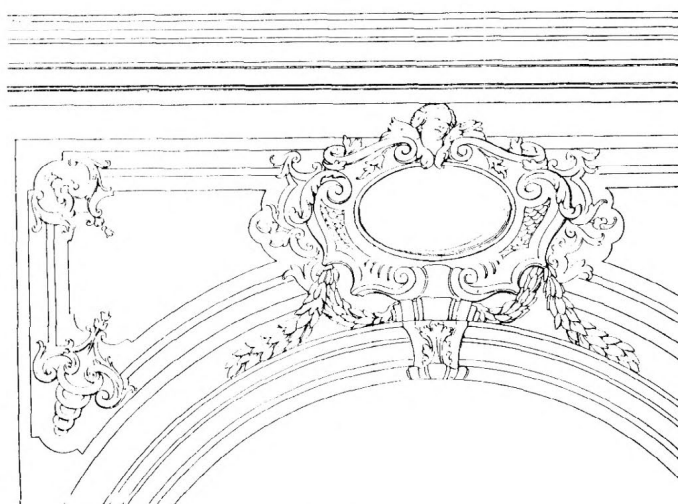
1691-ben Kollonich Lipót gróf biboros kalocsai érsek a törököktől visszavívott érseki székhelyen csekély számú híveinek kápolnát emelt s ott maga mutatta be az első szentmisét. Ez a kápolna azonban I. Lipót alatt szintén leégett.

Széchenyi Pál gróf, adminisztrátor szintén tervbe vette a székesegyház fölépítését, de röviddel kinevezése után történt elhalálása (1710.) ebben meggátolta. Utóda, Csáky Imre gróf szintén így járt vele.

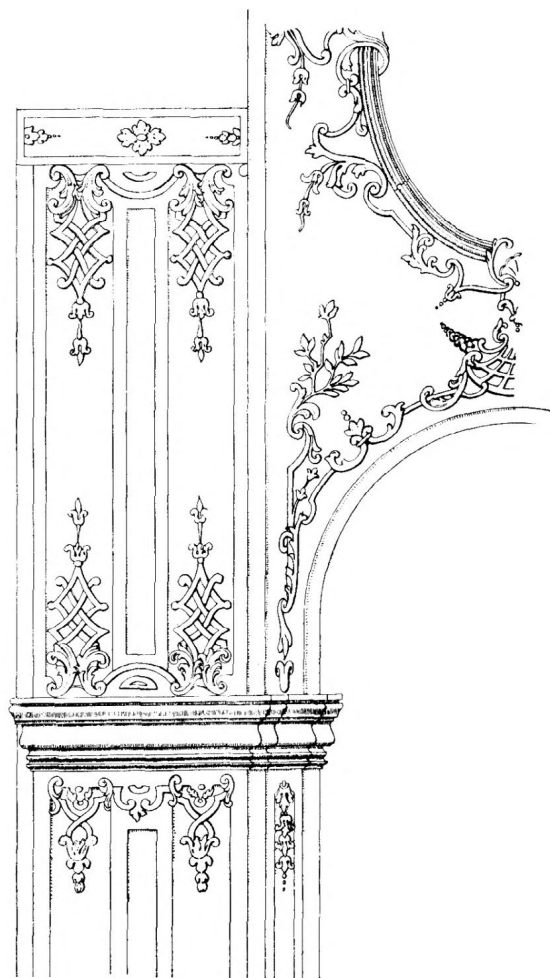
Zajezdai gróf Patachich Gábor érsek nevéhez fűződik a harmadik székesegyház felépítése.

116. A kalocsai székesegyház stuccóinak részlete.
A mellékhajó ívezete.

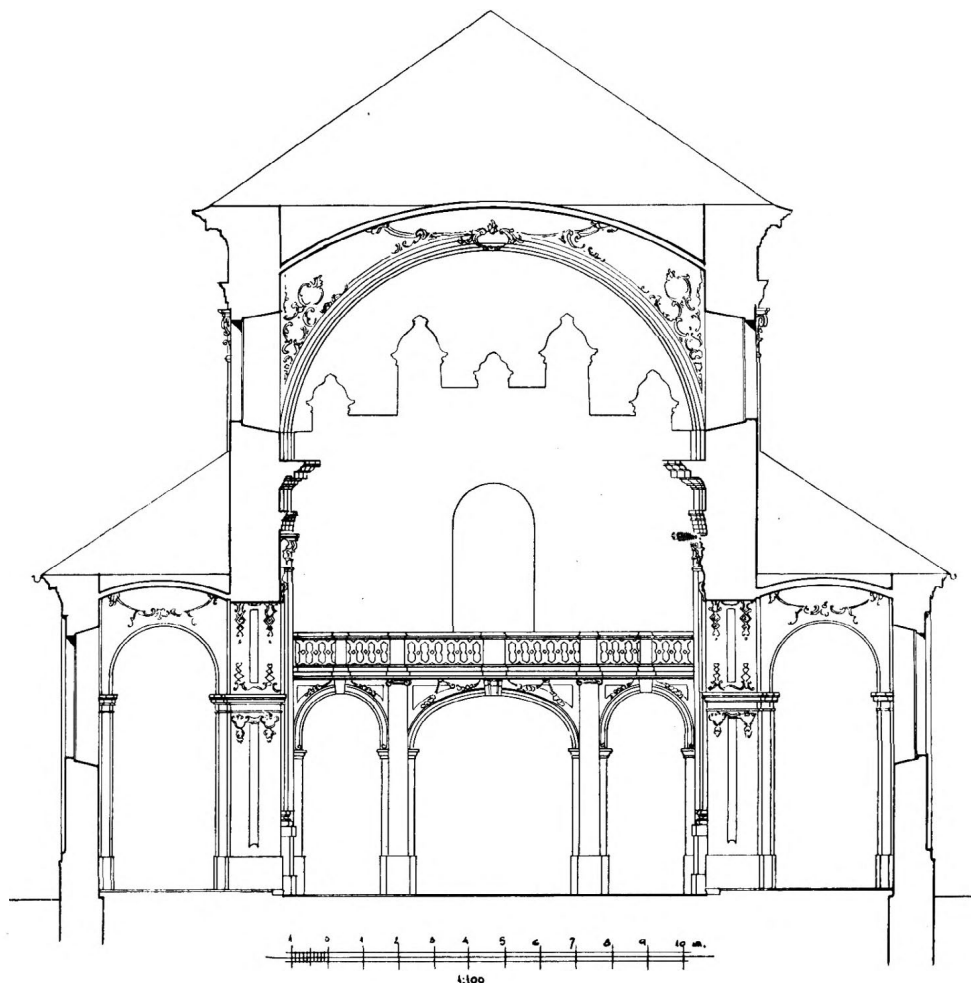
117. A kalocsai székesegyház stuccói.
Mellékhajók ívezete.

115. A kalocsai székesegyház stuccói.
Heveder részlete.

1735-től 1738-ig fölépült az első része, ekkor megakadt, mert az egyházmegyében épülő 13 templom túlságosan igénybe vette jövedelmeit s így a folytatás utódjára, gróf Csáky Miklósrá, befejezése pedig gróf Klobusitzky Ferenczre maradt, a ki 1754-ben fölszentelte az új székesegyházat (108. ábra). 1795-ben villámcsapás elhamvasztotta a tetőt és a tornyok sisakjait, mire gróf Kollonich László érsek a tornyokat, a fő- és oldalhajók tetejét vörösrézrel fedette.

1816-ban a villámcsapástól újólág elhamvasztott székesegyházat végre befejezték s augusztus 25-én Klobusitzky Péter szatmári püspök, Kollonich érsek fölkérésére, újólág fölszentelte a templomot.

118. A kalocsai székesegyház keresztmetszete.

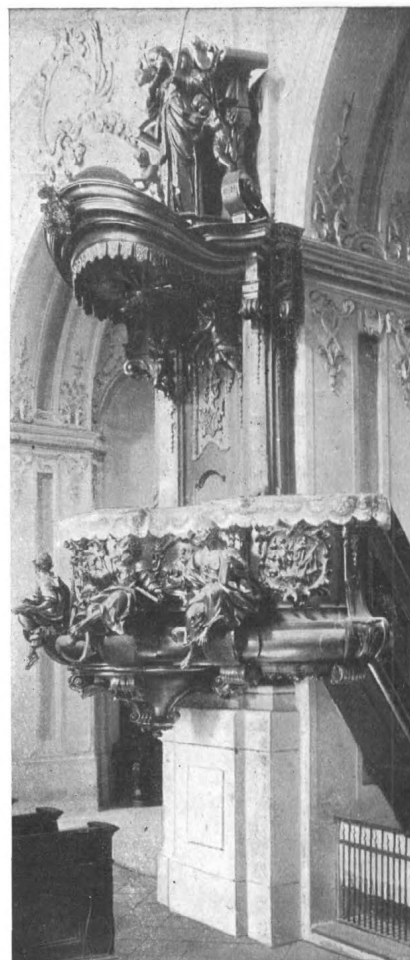
A kalocsai székesegyház mostani alakjában a második templom alapfalain épült, valószínűleg a még fennállott oldalfalak, torony és szentélyzárás falainak felhasználásával (l. 109. ábra). Mindössze az a változás történt, hogy a román templom kápolnakoszoruját elejtették és a főhajó pilléreit távolabb helyezték egymástól, miáltal a boltmezők száma is csökkent. De míg ez az utóbbi körülmény semmi hatással sem volt a székesegyház külső megjelenésére, addig a szentély körül elhúzódó kápolnakoszorú elhagyása kellemetlenül megcsonkította és megváltoztatta az ezen motívumon felépülő szentélyzárást (l. 111. ábra).

Innen magyarázható a szentély korábbi sivár, ki nem elégítő képe is, mely természetes és logikus nyúlványaitól megfosztva, tökéletlen, befejezetlen alkotást nyújt, a mi annál kellemetlenebb volt, mivel a székesegyház épen ezen csonka részével fogadta a vasút felől jövő idegent.

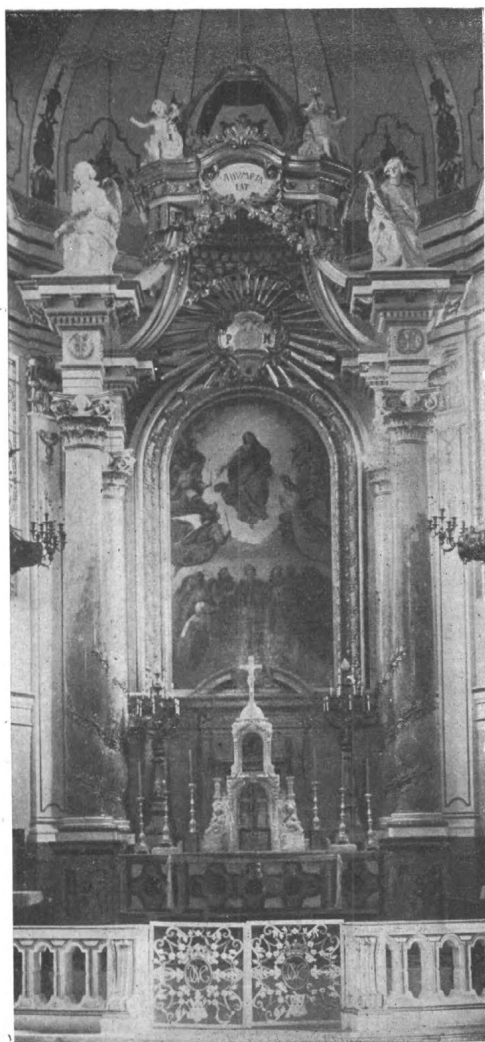
Ezen kellett elsősorban segíteni s így az 1907—1910 években foganatosított helyreállítási és bővítési munkák, a Műemlékek Országos Bizottsága hozzájárulásával, a szentély művészi kiegészítéséből indultak ki. Ugyanis a szentélytől jobbra-balra elterülő kanonoki és plébánosi sekrestyét körfolyosóval kötöttem össze, mely a románkori kápolnakoszorút pótolva, némileg visszaállította az ősi elrendezés festőiségét, különösen azzal, hogy a szentély végében elhelyezett kriptabejáró kápolnaszerű építménye kisméretű kupolájával kellemesen kiemeli és hangsúlyozza az épület hossz tengelyét (l. 110. ábra).

A szűkebb szentély alacsonyabb gerinczvonala vörösrézbadogból készült huszártoronyval van ellensúlyozva, úgyszintén a felemelt főtető, valamint a melléktetők egyrészt tetőablakkal, másrészt pedig attikafallal kapcsolódnak a régi homlokzathoz.

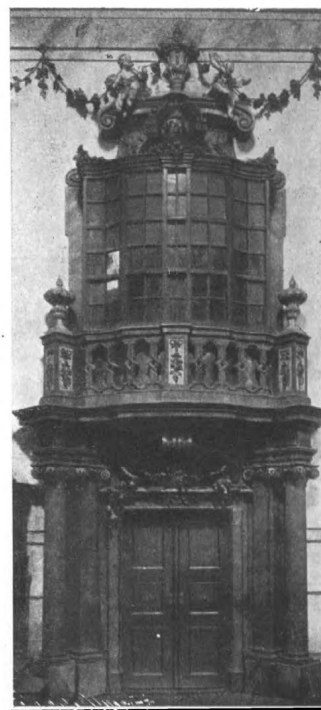
A homlokzat maga teljesen megmaradt, mindössze a főhomlokzaton a Patachich-czímer egy emelettel maga-

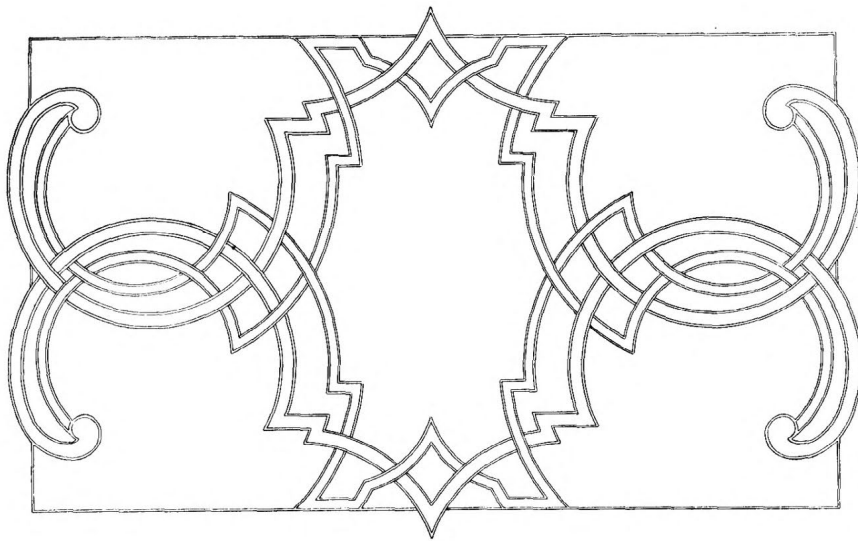
119. A kalocsai székesegyház szószéke.

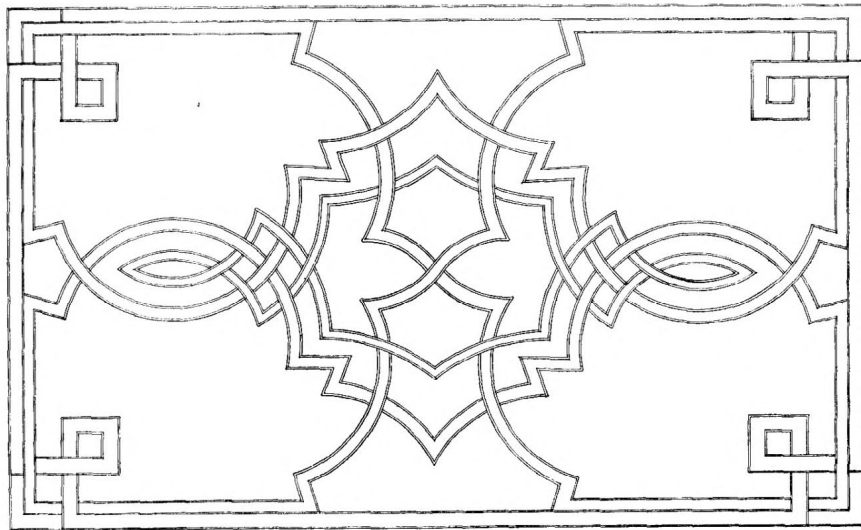
121. A kalocsai székesegyház főoltára.

120. A kalocsai székesegyház oratóriuma.

122.

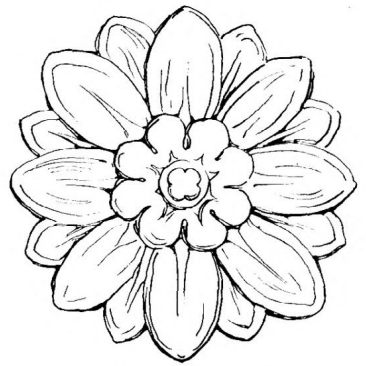

123.

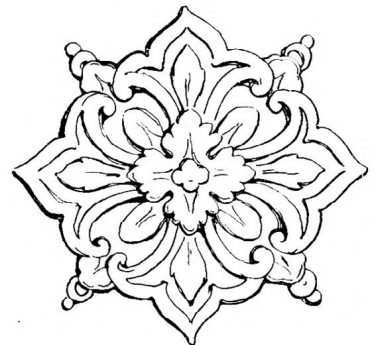

124.

122—124. A sekrestyeajtó intarsia-betétje.

127.

128.

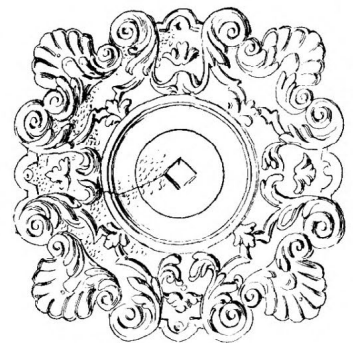
129.

127—129. Stucco rozetták.

125.

125—126. A kalocsai sekrestyeajtó sárgaréz veretei.

126.

sabbra tétetett, az eredetileg kontemplált helyére, hogy az így fölszabadult orommezőben helyt adjon a Boldogságos Szűz és a magyar szentek domborműveinek. Egyébiránt gondosan meg kellett szabadítani az egész homlokzatot az évszázados meszelés kergétől, úgyhogy most az ablak- és ajtókeretek gazdag kőfaragó dísze megint régi pompájában ragyog és dicséri mestere művészi vésőjét.

130. A kalocsai székesegyház belseje.

Az épület belsejét jellemzi a boltozatok és boltövek gazdag stuccódíszítése. Ezek a gyönyörű (l. 112—114. ábra), gazdag keretbe foglalt domborművek öt kompozícióban ábrázolják, — az orgona-karzattól kiindulva, — 1. Sz. Jeromos, 2. Sz. Ágoston, 3. Sz. Ambrus, 4. Sz. Gergely Egyházatyákat és 5. az Egyház diadalát. A szentélybe allegorikus relief készült.

Szépén egészítik ki ezeket a reliefeket az oldalkápolnákon és íveken gazdag változatosságban alkalmazott stukkódíszítések, melyek méltóan sorakoznak hazánk legszebb ilyfajú emlékei mellé (l. 115—117. ábra).

Mesterei valószínűleg olaszok voltak, legalább erre enged következtetni az érseki levéltár következő följegyzése a kanonoki sekrestyére vonatkozólag 1740-ből: «duo Stucaturistae ex Italia excolebant sacristiam archiepiscopalem, illustrando illam diversis sacrae scripturae figuris...» Simonetti Dániel szemináriumi tanár tervei szerint. A mesterek neveit nem írták fel.

A szentélyt és folytatólag a templom hajóját gr. Batthyány József érsek díszíttette 1768—70-ig és pedig úgy a templom belső berendezését, festését és aranyozását helyrehozatta, mint a stuccó-munkákat is készítette: «fornicem et latera variis ex gypso figuris, plastico labore...», tehát boltozás és egyéb munkákról is szól (l. 119—129. ábra). Azért teszem fel, hogy az egész templomot, mert egyrészt a szentély és hajó ornamentális díszei között semmi eltérés sem mutatkozik, holott az eltérés nagyon is feltűnő a kanonoki sekrestye darabos és a templom finom és lendületes stukkói között, másrészt pedig nem tehető fel, hogy a szentélyen egymagán két évig dolgoztak volna. Pattachich érsek 1783-ból származó ajánlólevele, melyet egy «Martinus Carolus Kellerer artis plasticæ magister» érdekében intézett a pannonhalmi főapáthoz, nem említi, hogy a templomon dolgozott és alighanem az ez időben épült kastély nagytermének stuccó-mesterére vonatkozik, mert külön hangsúlyozza az «ornamenta plastæ» kifejezést, figurális díszről pedig egyáltalán nem tesz említést.

A mint már említettem, feltűnő a különbség a kanonoki sekrestye és a templom hajójának stuccói között. Utóbbiak úgy általános elrendezés, valamint az egyes részletek — fejezetek, kartusok, hevederek és boltmezők — keretezésének kivitelében olyan magasan állanak, hogy hozzáfogható finomságú stuccó-munka abból az időből talán csak a — sajnos, 1912-ben lebontott — temesvári piarista templomon találtatott.

Ezen kiváló mesterek nevei nem jegyeztettek fel, még azt sem tudjuk, hogy milyen nemzetiségűek voltak, de feltehető, hogy mint abban az időben általánosan, és mint a kanonoki sekrestye példája is mutatja, ezek olasz földről, a stuccó igazi hazájából származtak hozzánk.

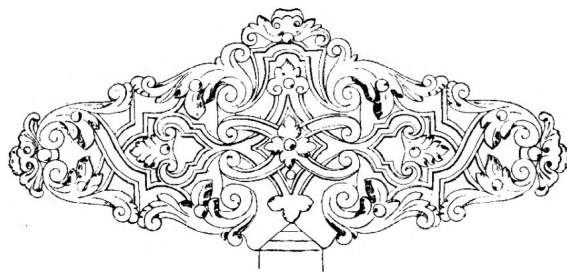
A templom belsejének befejezését a régi főoltár képezte. Ezt az «Egyházi tár» (Uj folyam 1835, I. füzet) szerint «négy, a párkányig szabadon emelkedő, két oldalt ívekkel csatlott faoszlopok és az ezek tetejéről merészen öszvenyuló, egy, a boltozatig magasadó gömbölyeg mennyezetet emelő hajlatok alkotják».

Ugyanezt az elrendezést mutatja az érseki palota dísztermében supraportában ábrázolt templomalaprajz is, úgy hogy tulajdonképpen nem kellett egyebet tennem, mint a Kunszt érsek romanizáló idejében barbár módon beállított ikonostázszerű byzanci izű oltár helyébe életrekelteni a régi baldachinos oltárt és ennek kiegészítéseképpen befejezni és lezárni a szentély hátsó falát (l. 121. ábra).

Mindkét feladat jól sikerült és most a székesegyház belseje régi fényében ragyog és Isten segítségével megint századokon keresztül szolgálhat magasztos hivatásának.

A helyreállítás költségeit, 330,000 koronát, a fenkölt gondolkozású megboldogult érsek, dr. Várossy Gyula viselte.

Foerk Ernő.

131. A kalocsai sekrestyeajtó sárgarézverete.

Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről.

I. Újonnan fölfedezett falfestmények Almakeréken.

Egy fél évszázaddal ezelőtt, a Magyar Tudományos Akadémia 1864. évi ünnepélyes közülésében tartotta meg a felejthetetlen Ipolyi Arnold «Magyarország középkori festészete emlékeiből» című előadását,¹ melynek tárgya leginkább a szepeshelyi székesegyházban levő nevezetes falfestmény volt, de amely a magyarországi középkori monumentális festészet egyéb emlékeinek felsorolására, vázlatos ismertetésére és méltatására is kiterjeszkedett. Ipolyinak még nem állott nagy anyag rendelkezésére. Azt állította, hogy «nem létezett már bazilika, nem egy dóm sem, de sőt alig egy falusi román kápolna vagy gótegyház, mely ha nem egészen, legalább részben kifestve nem lett volna», de ez részéről még inkább érzés, intuíció lehetett. A nem épen nagy számmal ismert emlékek tudományos feldolgozása is még a kezdet kezdetén volt. «A tárgy még nem ért meg», mondja Ipolyi. «Egyikért azért nem, mert sajátlag csak tegnap indulván ki műemlékeink vizsgálatára és keresésére, míg a feltűnőbb építészeti és szobrászati emlékek önként mutatkoztak és kínálkoztak a felszedésre: addig a gyengédebb természetű és hozzáférhetlenebb ritka festészetiek még gondosabb és mélyebb vizsgálatra várnak; s épen csak ezen adatok összeszedése közt is, az utóbbi időben oly jelentékeny emlékei merültek fel, hogy egy időre rendkívüliségük által a vizsgálat menetét megakasztották.» Évekkel utóbb, műtörténelmi tanulmányainak sajtó alá rendezése alkalmából már megjegyezhetette Ipolyi, hogy «azóta is . . . annyira felszaporodott folytatott vizsgálataink által ezen festészeti emlékeink száma, hogy azok összefüggő teljes összeállítása s előadása már is megkísérthető.»

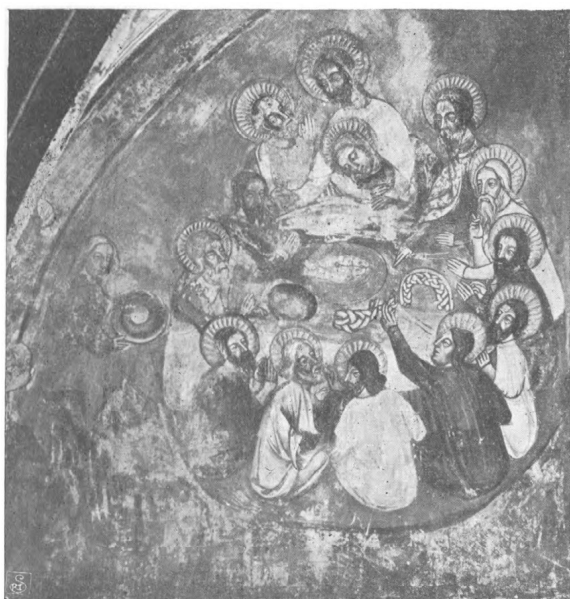
Erre a kísérletre Rómer Flóris vállalkozott. «Régi falképek Magyarországon» című terjedelmes műve, mely 1874-ben jelent meg az Akadémia archeologiai bizottsága által kiadott «Monumenta» sorozatában, már mintegy az ígéretnek beteljesedése volt, újabb, fontos állomás az idevágó tanulmányok útján, forrás, amelyből azóta ugyan sokan merítettek.

Rómer már az emlékek meglehetősen nagy számát ismeri, — igaz, hogy sokat csak mások közlései, fogvatékos rajzai, följegyzései vagy épen hallomás nyomán. Megkísérti már a főbb emlékek csoportosítását is, kézzelfogható, zárt csoport azonban csak a Vas és Zala megyében levő templomok falfestményeiből áll elő, amint általában ezeknek leírása foglalja el a könyv javarészét. A veleméri, turnischai (ma bántornyai) és martyánczi (ma mártónhelyi) festmények, amelyek Aquila János festő nevével vannak megjelölve, valamint a tótlaki templom festményei, melyek szintén neki tulajdoníthatók, önkényt kínálkoztak ily össze-foglalásra és részletes leírásra, melyben azonkívül még csak a szepesmegyei Zsegra község

¹ Ipolyi Arnold kisebb munkái I. köt. Budapest 1873. 219. l.

templomát díszítő falfestmények részesültek. Sok nevezetes mű csak vajmi rövid említéssel szerepel.

Rómernek követője, folytatója nem akadt és a könyvének előszavában nyilvánított ama remény, «hogy nemsokára a magyar festészet példányai az ország határán kívül is figyelmet fognak gerjeszteni,» mai napig sem teljesült.¹ A lefolyt évtizedek alatt azonban az anyag rendkívüli mértékben gyarapodott. Sok olyan freskósorozat került elő a mészréteg alól, amelyek ottlétét Rómerék csak az átütődő foltokból sejtették, amint mi is még csak az előtűnő nyomokból következtethetjük, hogy például a segesvári hegyi templom hajójának keleti falán az utolsó ítéletet ábrázoló nagyszabású festmény várja a fehér mészlepel alatt a föltámadást. A Műemlékek Országos Bizottsága következetesen és rendszeresen folytatja az emlékek felkutatását, feltárását és azok publikációjának előkészítését. Lehetetlen ez alkalommal mindazokat a műveket felsorolnom, amelyek Rómer óta kerültek napfényre. Rómer ú. n. nyugati — vas- és zalamegyei — képcsoportja jelentős módon bővült ki a bántornyai templomban mészréteg alatt lappangó sorozat kifejtése és a muraszombati templomban Aquila Jánoshoz igen közel álló ciklus fölfedezése által. Külön csoportot különböztethetünk meg immár Gömör megyében, ahol a süvetei kerek templom falképei a XIII. századból eredő gyér emlékeink sorába tartoznak, míg a későbbi geczalfalvi, mártónházai, karaszkói sorozatok, valamint a csetneki ev. templomnak gazdag, mind művészeti, mind ikonografiai szempontból nevezetes festett díszé műhelyi összetartozást mutatnak. Rómer csak futólag említhette meg a mohosi (előbb Nyitra-Poruba) templom szentélyét díszítő érdekes ciklust vagy az ócsai templomban levő XIII. századbeli képeket. Az utolsó években kerültek napfényre például a gerényi és podolini templomok falait díszítő gazdag sorozatok. Erdélyben oly nagy, részben a középkor határán túlmenő emlékcsoportot ismerünk,

132. Az utolsó vacsora.
Falkép az almakeréki ev. templom szentélyében.
(Veress Zoltán másolata után.)

amely a késő bizánczi művészeti gyakorlattal áll összefüggésben, kiegészítve azt a rendkívül gazdag, változatos képet, amelyet emlékeink tömege nyújt.

Ipolyi sejtelmé valóság: középkori falusi templomaink túlnyomó része festett díszszel büszkélkedett és e díszét — ha utóbb elrejtve is — igen sok esetben megőrizte. A falusi templomokra nézve csak kivételesen kedvező körülmények között érvényes a művészettörténetnek az a tanítása, hogy a csúcsíves építési mód következetes kifejlesztése nyomán a falterületek mindinkább összezsugorodnak és ezért a román építés korában virágzó falfestés is háttérbe szorul. Amint számtalan középkori templomunk nem részesült a fejlett szerkezeti eljárások vívmányaiban és ősi lapos deszкамennyezettel volt ellátva még a boltozatszerkesztés virágkorában is, úgy a támasztó szerkezet következetes alkalmazása segítségével a kapu- és ablaknyílások kibővítését is csak előkelő helyeken találjuk meg és a maradi jellegű, igénytelen,

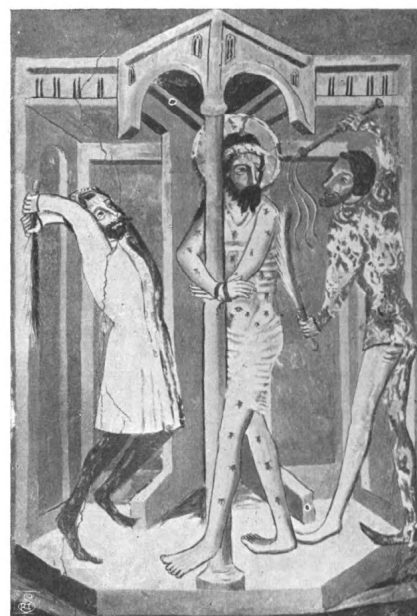
¹ Nemcsak hazánkban, hanem a külföldön is a középkori falfestés tudományos feldolgozása még hátrányban van egyéb kutatásokkal szemben. «Die monumentale Malerei des Mittelalters ist bis jetzt von der Kunsthochschule recht stiefmütterlich behandelt worden im Vergleich zu den eingehenden Studien, die man der Miniaturmalerei gewidmet hat.» *Bubert*, die romanischen Wandmalereien im Kloster Nonnberg in Salzburg. Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission, 1909. 25. 1.

szerkezetileg egyszerű falusi építkezés megtartja a román építészet nagy falfelületeit. Ezzel meg volt adva a festett dísz alkalmazásának lehetősége, sőt szüksége. Ez volt hivatva a gazdagabb architektonikus vagy plasztikus kiképzést pótolni, ez felelt meg a falusi igényeknek és anyagi lehetőségeknek. Ezért játszik a csúcsíves építés korában a falfestészet nagyobb szerepet a szerkezetileg fejletlenebb, tehát leginkább a falusi egyházakban, mint a kor színvonalán álló nagy templomokban és ismét a szegénységnek, a továbbfejlődés, későbbi művészeti tevékenység hiányának tulajdonítható, hogy a régi festmények inkább maradtak fenn faluhelyen, mint élénkebb művészeti élet középpontjaiban.

E helyzetből következik, hogy a szóban levő emlékeknek csak aránytalanul kis része tulajdonítható igazán kiváló mestereknek. Aquila Jánost, ha érdemesnek tartotta is nevét, sőt képmását is megörökíteni, nem tarthatjuk nagy művészeknek. E szerény festők, kik többnyire falusi templomok dekorálásával foglalkoztak, valóban nem úttörők, újítók. Műveikben nem is kereshetünk új gondolatokat, művészeti vívmányokat, de megtaláljuk bennök — ebben rejlik sajátos, nagy értékük — az illető korszakok átlagos művészeti színvonalát, a nagy középpontokból kisugárzó irányok elterjedését, kereszteződését. Így volt ez egyebült is, főleg Tirolban, melynek középkori falfestészete hasonló viszonyok között érvényesült és lényegében hasonló szempontokból ítélendő meg, mint a mi emlékeink.¹ Csakhogy a tiroli festészetben az olasz és északi festészet hatásainak mérlegelése a fő probléma, míg Magyarországon — a késő bizánczi erdélyi csoport kivételével — a Nyugat középkori művészetének Kelet felé való kisugárzása veendő különösen tekintetbe.

Tanulmányainkhoz immár a kellő segédeszközök is rendelkezésre állanak. Míg Rómer könyvében csak többé-kevésbé fogyatékos rajzokat közölhetett, amelyek az eredeti műveket többnyire erősen megváltoztatott módon reprodukálják, ma a Műemlékek Országos Bizottsága fényképeken kívül a tudományos igényeknek teljesen megfelelő színes másolatok oly gazdag gyűjteményét mutathatja fel, mely a maga nemében szinte páratlan. E másolatokat nagyjából két érdemes festőművész, Huszka József és Gróh István készítette, kik e mellett egyes emlékek és emlékcsoportok ismertetésével is hozzájárultak középkori festészetünk tanulmányozásához.

Az erdélyi szász vidékek templomaiban levő falfestmények közül még csak kevés ismeretes, — legnagyobb részüket még mérszéreg fedi. A legnevezetesebb közülök az almakeréki ev. templom festett dísz. Almakerék az Apaffiak nevéhez fűződik. Az ő ősi birtokuk volt. A község fölötti magaslaton külön sírkápolnája volt Apaffi Györgynek, kinek díszes síremlékét, a XVII. századbeli erdélyi szobrászat legkiválóbb alkotását, az ő tetemeiről vitték el, hogy a Nemzeti Múzeumnak adják el. Az ev. templom sekrestyéje alatt levő kriptában nyugodtak I. és II. Apaffi Mihály fejedelmek és feleségeik hamvai, melyeket Szádeczky Lajos fedezett föl és amelyeket a Műemlékek Országos Bizottsága az általa

133. Krisztus ostromozása.
Falkép az almakeréki ev. templom szentélyében
(Veress Zoltán másolata után.)

¹ «Wie zu jeder Zeit, arbeiteten auch damals und zumal in den abgelegenen Bergtälern Tirols neben den eigentlichen Künstlern auch zurückgebliebene derbe Handwerker, aber auch in rohesten Handwerksarbeiten aus der Wende des Jahrhunderts schimmern die Errungenschaften der Allgemeinheit noch irgend wiedurch.» *Weingartner*, die Wandmalereien Deutschtirols am Ausgange des XIV. und zu Beginn des XV. Jahrhunderts. Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalspflege, 1912. 3. 1.

Nem vette észre a képek átfestését, dicséri azok jó fenntartását és a leírásba is nem egy súlyos hiba csúszott be. Így a boltozat két mezejében az evangélistákat látja, holott a négy nyugati egyházatya ül ott, az evangélisták feljük lebegő jelvényeivel. A déli fal ívmezejére, a Szent György-kép mellé festett külön kép szerint az a jelenetet ábrázolja, midőn György lovag, fegyverzetét levetve, a megölt sárkányt a királyleány elé viszi, ki övét a lovag derekára csatolja. Ily érzelmes idyllre nem is gondolt a művész, aki egyszerűen a sárkányölő Szent Mihály arkangyalt és Szent Lőrinczet a vértanúságát jelző kis rosttal kezében festette egymás mellé. Érthetetlen, hogy Roth a Szent Ferencz stigmatizációját ábrázoló képet dominikánusoknak nézte, kiket regényes összefüggésbe igyekszik hozni a mellettük levő külön képpel. Itt Szent István, László, Imre, egy szent püspök, nyilván Szent Gellért és még egy dicsőfényes uralkodó képeit látjuk, míg Roth az Apaffi-család képviselőit ismeri föl bennök, továbbá az erdélyi püspököt, «aki Gyulafehérvárról jött, hogy a Domonkos-szerzetesek segédlete mellett a templomot felszentelje.»

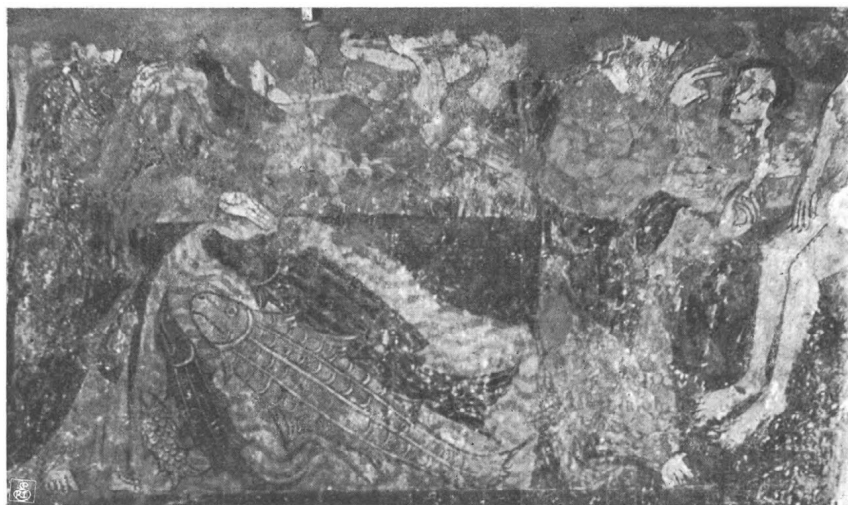
135. A világtetek és növények teremtmése. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában.)

A festmények korát illetőleg Roth nagy súlyt helyez a szentélyzáradék déli falán észlelhető 1405.-i bekarczott föliratra; ebből azt következteti, hogy a templom ekkor már ki volt festve és azt állítja, hogy az épület festményeivel együtt a XIV. század utolsó negyedében készült. A képek erős átfestése azok művészeti jellegének megítélését megnehezíti, mégis azok megközelítő chronologiai meghatározása a reájuk nem szükségképpen vonatkozó évszám figyelembevétele nélkül is lehetséges. A legnagyobb terjedelmű és leghatásosabb képek egyike, a Szent György-jelenetnek közeli rokonára találunk Mártonhelyen, ahol Aquila János 1392-ben festette ki a templomot. A két kép ikonografiai típusának, elrendezésének hasonlósága szembeötlő (V. tábla). A kompozíció fő elemei, a vágató lovas, a sárkány, a vár és a sziklán térdelő királyleány szinte azonos szerepet játszanak a két festmény elrendezésében. Hasonló különösen a ló kantárzata és a lovag fegyverzete is, ámbár ez utóbbi a mártonhelyi kopott képen csak nehezen ismerhető föl, Almakeréken pedig át van festve. Itt különösen Szent György keresztes tárcsapajzsa feltűnő, oly forma, mely megvolt már a XIV. század második felében, de átment a XV. századba is. Úgy látszik azonban, mintha az almakeréki kép a nagy hasonlóság mellett is fejlettebb fokon állana a mártonhelyinél. A vár architektúrájának

formái gazdagabbak, erősebben tagoltak mint amott és kivált a lovas beállítása a térbe, a tájkép téralkotó elemei már későbbi időre vallanak.¹

Az erős, durva átfestés mellett is figyelemreméltó a Krisztus ostromozását ábrázoló festmény (133. ábra). Itt az architektúrának olyan sajátos alakításával találkozunk, amely az olasz trecento festészetében gyökerezik és a XIV. század vége előtt alig fordul elő az Alpoktól északra eső művészeti területeken, míg ettől kezdve a közvetlen olasz hatás alatt álló tiroli falfestészetben, de egyebütt is fontos szerepet játszik. E festett építészet formáin kívül nevezetes annak optikai szerepe, a távlati hatásra való törekvés, a kép mélységének előidézése, oly álláspont, amely Aquila Jánosnál még alig észlelhető. Tehát, ámbár az almakeréki szentély mesterétől egyéb műveket, művészetére vonatkozó egyéb adatokat még nem ismerünk, valószínű, hogy a szóban levő festmények 1392, sőt 1405 után keletkeztek, amit a szentségház és nyugati kapuzat architektonikus és szobrászati dísze is megerősít.

Míg a szentélyben levő falfestmények nagy része sohasem volt bemeszelve, de a restaurálás által sokat veszített eredetiségéből, a templom hajójában az 1914. év nyarán foly-

136. Az állatok és Éva teremtése. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában.)

tatott helyreállítási munkák alkalmából eddig a mész alatt lappangó terjedelmes képczyklus került elő. A gondos kifejtésben Szóts Imre építésznek segítségére volt Veress Zoltán festőművész, aki a szentélyben levő, valamint az újonnan fölfedezett falfestmények egy részéről hű másolatokat készített a Műemlékek Országos Bizottsága számára.

Mint sok falusi templomunknál, Almageréken is a templom hajója dél felől nyerte fő világosságát, míg az északi gádorfal nagy felületét csak aránylag kis méretű csúcsíves két ablak töri át. A fal síkja szinte megkívánta a festészeti díszet, amint általában falusi templomainkban a szentélyen kívül az északi fal, amelynek gyakran egy ablaka sincs, a festő

¹ Figyelemreméltó ebből a szempontból a két sárkány alkatának különbsége is. Míg az almakeréki képen a sárkány négy lábú, határozottan hüllőszerű szörny, addig Mártonhelyen, ámbár feje a krokodiléra emlékeztet, két nagy füle van mint Almageréken és egyes részek ábrázolásában is megegyezik azzal, csak két óriási, sasszerű lába van és így nem annyira hüllő-, mint inkább madárszerű. Ez a típus fejlődése tekintetében megelőzi a másikat. Szent György küzdelmének jelenetében a négy lábú sárkány a XIV. század művészetében az Alpokon innen már előfordul, Olaszországban azonban csak a XV. században váltja föl a régibb formát. V. ö. *Otto Freiherr von Taube von der Isen*, *Die Darstellung des heiligen Georg in der italienischen Kunst*. Diss. Halle a. S. 1910. 52., 65. ll. — Az antik, bizánczi lovas Szent György-typust nem előre szeggett, hanem kinyújtott karral oldalt lefelé taszított lándzsával mutatja a jaáki templom főoltára fölött levő falfestmény.

V. TÁBLA.

Szent György küzdelme a sárkánnyal. Falkép a mártonhelyi r. k. templomban.
(Gróh István másolata után).

Szent György küzdelme a sárkánnyal; Szent Mihály és Lőrincz.
Falfestmény az almakeréki ev. templomban.
(Veress Zoltán másolata után).

tevékenységének fő tere és kivált hosszan elnyúló, frizszerű történeti ábrázolások alkalmazására önkényt kínálkozik. Szent László legendájának képsora is rendesen ilyen helyre került.

Almakeréken nem találkozunk középkori festészetünk e sajátos, nemzeti tárgyával. A falat az ó- és újtestamentumból vett képek nagy száma borítja, négy vízszintes sorban elrendezve, fölül a két ablak által megszakítva és alul alkalmazkodva a pillérekről fölnyúló archivoltok csúcsíves alakjához (134. ábra).

A sorozat fölül, nyugat felől kezdődik. Az első sor képei: a világtestek teremtése, a növények, állatok és Éva teremtése; Isten megmutatja Ádámnak és Évának a Paradicsomot; az első emberpár a Paradicsomban; a bűnbeesés és kiűzetés a Paradicsomból; Ádám és Éva földi élete; Kain és Ábel áldozata; Kain megöli Ábelt és Kain a gyilkosság után. A második sor, amely a fölötte levőnek folytatásaképpen keleten kezdődik, a megváltás történetének első részét adja a következő képekben: medaillon a kis Jézust ölben tartó Atyaisten képével; az angyali üdvözlés; a visitatio; Jézus születése és ehhez csatlakozva,

137. Az első emberpár a Paradicsomban, a bűnbeesés. (Falkép az almakeréki ev. templom szentélyében.)

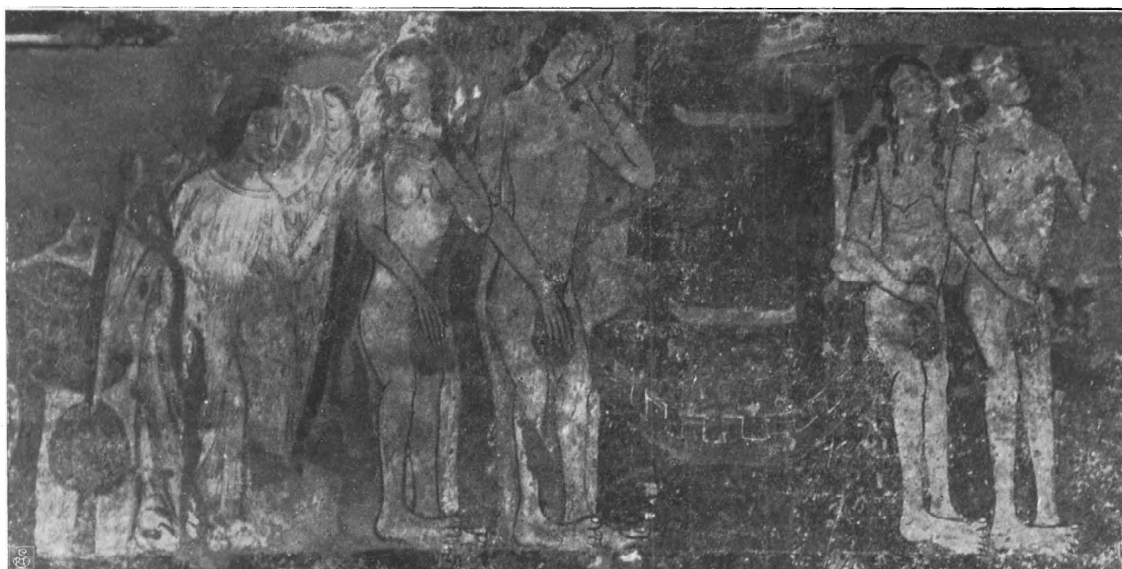
részben a kelet felé eső ablak alatti keskeny falmezőn a híradás a pásztoroknak; a három királyok imádása; a betlehemi kisdedek meggyilkolása; menekülés Egyiptomba; Jézus bemutatása a templomban és a fríz nyugati végén igen rongált kép, valószínűleg a 12 éves Jézus a templomban. A harmadik sor, amely feltűnő módon keskenyebb és jobban fölaprózott a két felsőnél, ismét nyugaton kezdődik és Krisztus kínszenvedésének történetét adja elő, az utolsó vacsorán kezdve Krisztus haláláig, tizenhárom képben. Az evangelium végső történetei foglalják el — keletről kiindulva — a legalsó, ismét szélesebb frízt: hét jelenet Krisztusnak a keresztről való levételétől mennybemeneteléig, továbbá Mária halála, Mária temetése és Mária mennybemenetele. A nyugat felé eső két utolsó kép erősen rongált: az egyik talán valamelyik apostol vértanúságát ábrázolja, a másiknak pedig épenséggel csak fölismerhetetlen töredékei maradtak fenn. A négy képsor alatt még az ívek, illetőleg a zárófalak által határolt keskeny falmezőkön nyugat és kelet felé Keresztelő János fejvétele és Alexandriai Szent Katalin vértanúsága, közbül pedig háromszor két-két szent képe látható.

A gazdag építészeti tagoltságú szentélyben a festmények elhelyezése az architektúra által teremtett keretekhez alkalmazkodik; itt az egyenletes, síma falterület csak a festészet eszközei révén elevenedik meg. Amott széles, erős hatású architektonikus és festett orna-

mentális keretek határolják az egyes képeket, itt a képek sűrű sorokban illeszkednek egymáshoz és míg az egyszerű vízszintes sávokon kívül a jeleneteket néhol ugyanilyen függélyes sávok választják el egymástól, másutt ez az eszköz is elmarad és az ábrázolás módja — a fríz természetének leginkább megfelelően — folyamatossá válik.

Feltűnő, hogy a szentélyben és hajóban ugyanazok a jelenetek is előfordulnak: Jézus gyermekségének és kinszenvedésének történetei. Bizonyos tehát, hogy az épület két részének kifestése nem egyidejűleg, egységes terv szerint készült. A helyzet megfejtése nem nehéz. A szentélyrész átalakítása és kifestése idején az északi fal képei már megvoltak, sőt talán már meg is koptak és aligha feleltek meg az új kor ízlésének. Újból festették tehát a szentély jó világítású, előkelő hatású belsejébe a szent történetek legnevezetesebbjeit, kiegészítvén azokat oly képekkel, amelyek egy vagy más szempontból kívánatosak voltak.

Az újonnan napfényre került sorozat művészeti sajátságainak vizsgálata kétségtelenné teszi, hogy itt a szentélyben levő képeknél jóval régibb művel van dolgunk.

138. Az első emberpár kiűzése a Paradicsomból. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában.)

Különös figyelmet érdemel a legfelsőbb képsor már tárgyánál fogva is. Míg középkori szobrászatunk emlékei közül a pécsi székesegyház nevezetes domborművei épen Ádám és Éva történetét is előadják, ótestamentumi jelenetek ily sorozatos ábrázolása Magyarország eddig ismert középkori falfestményei között még nem fordult elő. E képek megfestésénél a művész régi, közkeletű ikonográfiai típusokra támaszkodhatott. Az első emberpár történetének ábrázolása az ókeresztény időktől kezdve lényegében ugyanebben a körben mozgott, számtalanszor ismétlődött a művészet különböző ágaiban és legfőljebb a részletekben mutat tárgyi eltéréseket.¹

Sajnos, a sorozat kezdete erősen rongált állapotban maradt reánk (135. ábra). A világegyetem óriási gömbje az égitestek idomaival hatásosan fejezi ki a teremtés művének nagy kozmikus eseményeit. A teremtő Isten tovább halad és kezének intése alatt sűrű, tömör koronájú fák díszítik a földet, két szabályos sorban elrendezve. Odább ismét megjelenik Isten alakja és legott sajátos alkatú, nagy halak népesítik be a vizet, madarak a levegőt (136. ábra). Az emberek

¹ Az emlékek nagy számának felsorolása és ikonográfiai elemzése *Sanoner*-nál: *La bible racontée par les artistes du moyen-âge*. *Revue de l'art chrétien*, 1909. és köv. évf.

teremtésének csak második nagy jelenetét adja a művész, naiv, drasztikus módon ábrázolva Éva életrekelését az alvó Ádám kivett oldalbordájából.¹ Négyyszer ismétlődnek immár párosával az emberiség nagy tragédiájának protagonistái. Isten megmutatja nekik a Paradicsomot, majd mohón esznek az almából és maga a női fejű csábító kígyó is almát tart szájában (137. ábra). A Paradicsom pompás fái elmaradnak mögöttük; az angyal kitaszította őket. Ádám kétségbeesve hajtja fejét kezébe, Éva még visszatekint az elveszett Paradicsomba, melynek kapuja, vártorony módjára pártázattal övezve már ott sötétlik előttük. Tehetetlenül állanak a földi élet előtt és Éva támaszt keresve érinti meg Ádám vállát (138. ábra). A földi élet munkája és nyomorúsága: Éva pólyás gyermekét szoptatva fon, Ádám a földet műveli (140. ábra). Az első sor utolsó jelenetei igen rongált állapotban vannak; de felismerhetők még Kain és Ábel térdelő alakjai, amaz gabonát, ez bárányt ajánlva föl áldozatul. Kain orozva, hátulról üti le Ábelt gereblyével (140. ábra) és a legutolsó kép töredékében Kaint látjuk, gereblyéjével, a tett után.

Mily távol állanak e képsorban az ábrázolás eszközei a szentélyben levő képek részletező előadásától! A szintérnek semmi mélysége nincs és a teremtés, valamint a földi élet jeleneteiben a magas szempontból vett, a levegőtől vízszintes vonalban elváló föld csak schematikusan jelzi a helyzetet, míg a paradicsomi jelenetekben — a transzcendentális jelleg jelzésének kedvéért — a föld teljesen elmarad és tiszta fehér, neutrális a háttér. Sötét foltokban, erős silhouettekben jelennek meg a fák, oldalról, legjellegzetesebb nézetben föltüntetve a furcsa, fantasztikus halak, a melyek eleme époly schematikus ábrázolású mint a föld. Az alakok kifejezésének fő eszköze a pantomimika, igen hatásos, sőt ünnepélyes formában a teremő Istennél, kinek ismétlődő áldó-teremtő kézmozdulata művének egyes fázisait jelzi, míg ott ahol az első emberpárt bevezeti a Paradicsomba, a mutató jelentős motivuma igen kifejező módon érvényesül.² A fríz kellő közepére esik a bűnbeesés jelenete. A fától jobbra és balra, egymással szemben álló két alak mintegy a megállást, a tetőpontot jelzi, míg kétoldalt határozottan kifejezésre jut a balról jobbra irányuló előrehaladás, megerősítve, kiemelve a frízszerűség benyomását. Az erősebb, erőszakosabb mozdulatok, a bűnös emberpárt kitaszító angyal, a kapáló Ádám, a gereblyével lesújtó Kain visznek elevenséget a kompozícióba, siettetik a tovahaladást.

Annál inkább figyelemreméltó a felső képsornak ez a folyamatos előadása, mert a többiben már nem található meg, jeléül annak, hogy a mesternek különböző jellegű források, minták állottak rendelkezésére. A második képsor egyes jelenetei élesebben elválnak egymástól; igaz, hogy tárgyilag is változatosabbak és így az egység nehezen lett volna benne fenntartható. E képsor egyes képeinek nagy része aránylag igen jó állapotban maradt fenn; jóval nagyobb terjedelműek és gondosabban kimunkáltak is a harmadik sor elég zsúfolt képeinél és több szempontból megérdemlik, hogy egyenkint foglalkozzunk velük.

¹ Ádám teremtésének jelenete más sorozatokban is gyakran elmarad, így például az andloui plebániatemplom román kapujának domborművén, l. *Hausmann*, *Elsässische Kunstdenkmäler*, Strassburg, é. n. Taf. 102.

² V. ö. *Tikkanen*, *Studien über den Ausdruck in der Kunst*, I. *Zwei Gebärd mit dem Zeigefinger*, Helsingfors 1913. 44. köv. II.

139. Ádám és Éva földi élete.
(Falkép az almakeréki ev. templom hajójában.)

140. Kain megöli Ábelt.
(Falkép az almakeréki ev. templom hajójában.)

Ahogy Herrad de Landsberg körbe foglalt jelentős allegorikai ábrázolással választotta el a Hortus deliciarumban az emberiség történetének két nagy szakaszát, úgy itt is már alakjával is kiváló, transzcendentális tárgyú kép jelzi az evangéliumi történetek kezdetét (141. ábra). Tarka, kerek dicsfényben, szivárvány ívén ül az Atyaisten, teljesen frontális helyzetben, ölében tartva fiát, a ki jobbát áldásra emeli, baljában írástekerceset tart. Balra angyal alakja látszik a szivárvány fölött, amint összetett kézzel imádkozva tekint föl Istenre. Hasonló ábrázolásokkal egyebütt is találkozunk, a magyarországi középkori festészet emlékei sorában is, így például a podolini templom freskói között, ahol — ugyancsak medaillonban — az Atyaisten hasonló módon, vállánál fogva tartja a kis Jézust, csak hogy ott — a Szentháromság ábrázolásáról lévén szó — a galamb lebeg a gyermek fölött. A Fiúistennel ilyképen trónoló Atya típusának keletkezése nyilván két különböző ikonográfiai forrásra vezethető vissza, egyrészt a hieratikus bizánczi Theotokos-ábrázolásokra, másrészt az utolsó ítélet képeiben szivárványon ülő isteni bíró ábrázolására. A középkor későbbi folyamán régi ikonográfiai típusok ily kombinációja, továbbfejlesztése, új alkalmazása nem szokatlan. Így például az

141. Az Atyaisten Jézussal, az angyali üdvözlő. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában.)

assisi felső Szent Ferencz-templom egyik festett ablakán Krisztust látjuk, karjai közt Szent Ferenczel, szemben a gyermeket tartó Madonna szokott képével, amely nyilván hatást gyakorolt annak keletkezésére.¹ Valószínű, hogy ez az első kép szorosabb tartalmi összefüggésben van a következővel. Magyarországi falképeken sem ritkák azok az esetek, ahol az angyali üdvözlő jelenetében az Atyaisten a magasban tartja a kis Jézust, akitől sugarak indulnak ki Mária felé. Itt Almásyban a medaillonban imádkozó angyal nyilván Gábor, aki a következő képen üdvözli Máriát.

Ikonográfiai szempontból ez a kép a fejlett nyugati típust adja. Mária imazsámoly előtt térdel és mellén keresztbe tett kezekkel fogadja az angyalt, aki szintén térdelve jobb kezét áldó mozdulatra emeli, baljában virágszárat tart. A részletekben némi gazdagság: korsóból kinyúló lilomszár, gondosan ábrázolt imazsámoly, könyvtartóval, — oly elemek, amelyek e jelenet képeiben szinte állandókká válnak és a középkor végén mind az olasz, mind az északi művészetben nagy szerepet játszanak. A tér ábrázolása azonban még primitív.

¹ *Cristofani, L'iconographie des vitraux du XIIIe siècle de la basilique d'Assise. Revue de l'art chrétien, 1912, 358. l.*

Nehéz architektura, félköríves nyílással, a háttérben ház mutatja a jelenet színhelyét. Az alakok egészen az előtérben vannak, a mélység irányára való vonatkozások nélkül.

Némi perspektivai hatásra való törekvés mutatkozik abban a keskeny képből, mely az angyali üdvözlést Jézus születése képétől elválasztja. Mária és Erzsébet találkozása gondosan megkonstruált kapuszerű architektura keretében történik. A durva, némileg az asztalosmunkára emlékeztető tektonikus formák jellege merőben elüt azoktól az elegáns, finoman gótizáló építészeti részletektől, amelyek a szentély képein oly sűrűn előfordulnak.

Jézus születése érdekes képénél ismét fejlett nyugati typusról beszélhetünk (142. ábra). Míg a bizánczi művészet barlangba helyezi e jelenet színterét, itt — mint a nyugati ábrázolásokban általában — épület, istálló a színtér, noha csak négy oszlopra helyezett nyeregtetővel jelezve. Míg a bizánczi művészetben és a vele szoros összefüggésben levő nyugati művekben a jászolban fekvő gyermek Mária mögött, néha — symbolikus czélzattal — magasán emelkedik ki, itt Mária elé van helyezve, sőt az anya szorosan magához öleli gyermekét és táplálja őt. Régi, bizánczi

142. Visitatio, Jézus születése, hirdás a pásztoroknak. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában.)

eredetre megy viszont vissza Mária fekvő alakjának, illetőleg a derékaljnak sajátos ferdén, diagonális irányban való elhelyezése. A fő tárgyhoz fűződő kis jelenet világot vet az egész typus kiindulási helyére. Az előtérben balra Szent József ül és balkezelével elzárva a vesszőből font alacsony sövénykerítés nyílását, bottal tartja távol az előtte fekvő állatot. Ez — alighanem számár — ugyanilyen helyen szokott előfordulni párjával, az ökörrrel együtt olyan emlékeken, amelyek az egészen genreszerű typus elterjedésére a legnagyobb befolyást gyakorolták. Míg a régibb ábrázolásokon a hagyományos ökör és számár komolyan, talán symbolikus jelentőséggel áll a gyermeket magában foglaló jászol mögött, a XIII. század végétől kezdve Európaszerte elterjedt francia elefántcsontfaragványok e helyen, genreszerű elevenségben, alárendeltségben mutatják be őket. Ily példányok pl. a frankfurti Metzler-féle gyűjteményben, a darmstadti múzeumban, stb. láthatók.¹ Az egyik állat elhagyása, a fonott jászol helyett kerítés ábrázolása az almakeréki művész részéről talán a minta félreértéséből eredő önálló vonás.

A pásztor, a ki meglepetésében fölemeli kezét, amint botjára támaszkodva hallja az írássza-

¹ Noack, Die Geburt Christi in der bildenden Kunst. Darmstadt, 1894. 8. 1.

laggal lebegő angyal híradását, szinte vonásról-vonásra hasonló módon fordul elő a XIV. század elejéről származó francia elefántcsontdomborműveken. Erre a forrásra utal végül az egész cyklus legnevezetesebb képeinek egyike: a három királyok imádása (143. ábra). Mária trónon ül, térdén tartva a hosszú ruhás gyermeket, aki az elébe járuló első király ajándékát, az arany edényt átveszi és jobbjával megáldja őt. Ez az első király aggastyán, aki födetlen fővel térdel a gyermek előtt és mindkét kézzel nyújtja át ajándékát. Mögötte állanak társai. A középső bal kezével a gyermek fölött lebegő csillagra mutat, jobb kezében szelenczét tart és visszafordulva, a sorban utolsónak következő társára tekint, mintegy figyelmeztetve őt a megérkezés nagy eseményére, a csillagra, mely azt igazolja. Az utolsó király cziboriumszerű aranyedényt tart kezében. «Miért térdel az agg király és emeli föl ajándékát, miért mutat a másik a csillagra és miért beszél társához?» kérdi Kehrer, a három királyok imádásának monografusa.¹ A típus, mely a francia monumentális művészetben a XII. században lép föl, kiszorítva az ókeresztény-bizánczi típusra visszamenő korábbi ábrázolási módot és amely a XIII. századtól

143. A három királyok imádása. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában.)

kezdvé főleg elefántcsontfaragványok és miniatűrök közvetítésével az egész nyugati művészetben uralkodóvá válik, az egyházi színpályára vezethető vissza, mely Franciaországban a XI. század második felében a gregoriánus liturgia és trópusköltészet hatása alatt keletkezett. A királyok a templom szentélyében állanak meg. Egyikök a fonálon lelógó csillagra mutat és hangosan reázendít a rövid epiphania-antiphonára: «Hoc signum magni regis.» Azután — egymást kölcsönösen felszólítva: «Eamus ergo et inquiramus eum, offerentes ei munera, aurum, tus et myrrham», az egyik oltárhoz haladnak, egymásután letérdelnek Mária és a kis Jézus előtt és bemutatják ajándékaikat. Az első király fölemeli a magáét: «Aurum primo». Kehrer színpályatípusnak

nevezi az ábrázolásnak e határozottan kifejezett formáját, amely az almakeréki festményen kétségbenvonhatatlanul érvényesül, míg egyéb falképeinken, így már az 1377. évből való vele-méri festményen a királyok színes, gazdag fölvonulására esik a fő súly, valószínűleg ismét a vallásos színpályák hatása alatt, csak hogy ez ekkor már — a templomból a szabadba áthelyezve — más irányban, még pedig igen erősen befolyásolja az egyházi művészetet. A betlehemi kisdetek meggyilkolása a legterjedelmesebb, legnépesebb kép a második sorban (144. ábra). Látszik, hogy a művész nagy súlyt helyezett e pathetikus tárgy lehetőleg gazdag ábrázolására. Heródes trónon ül, melynek alakja, tektonikus szerkezete a Visitatio képén látható kapukeretre emlékeztet. Előtte térdel a hírnök, elbeszélve a mágusok távozását. Heródes testtartása, ahogy keresztbe tett lábakkal ül trónján, hasonló képekben gyakran előfordul és a mi középkori falfestményeinken is feltalálható, így például a muraszombati templomban levő képsorozaton. Sajátságos, hogy mindig zsarnokok, kegyetlen, kivégzést, kínzást elrendelő fejedelmek jellemzésére szolgál. A király hívására ott áll már a katonaság, amelyet

¹ Die heiligen drei Könige in Literatur und Kunst. Leipzig, 1909. II. köt. 129. 1.

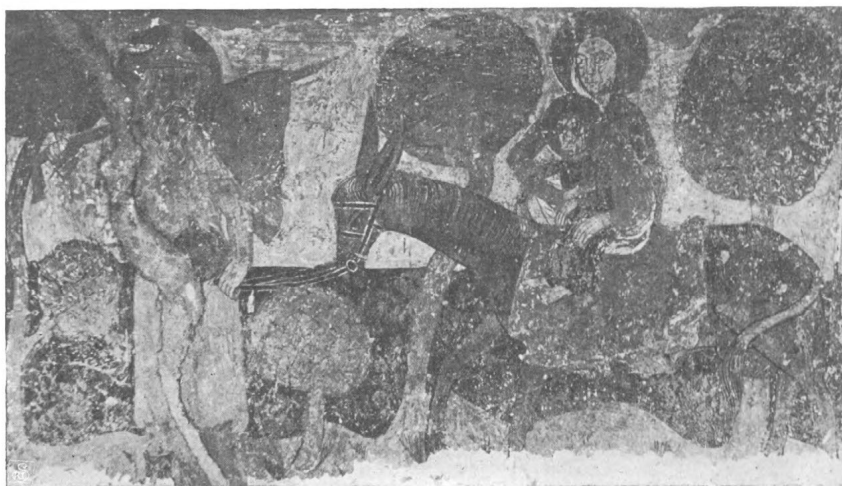
legott munkában látunk. De a kép teljesen híjával van annak a drámaiságnak, az öldöklés és az anyák fájdalma meggyőző kifejezésének, amelyet már Giotto adott padovai képén és amely épen ezt a jelenetet az újabb festészet legkedveltebb tárgyai közé emelte. Feltűnő itt a térbeliség hiánya. Az emelkedő, sötét talaj fölött a neutrális háttér látszik, az alakok lapo-

144. A betlehemi kisdedek meggyilkolása. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában.)

san vonulnak el előttünk és ahol a művész a katonák és az anyák csoportjaival tömeget akar ábrázolni, a mélység kifejezése nem meggyőző. Reánk nézve másban rejlik e kép értéke. Épen ez a jelenet, ezen kívül pedig különösen a Psychomachia, az erények és bűnök harcainak bemutatása, kedvelt alkalom volt a fegyverzetek részletes ábrázolására. Ez itt nem megvetendő, mert a festmények kormegállapításának segédeszköze lehet. A sisakoknak két fő formájával találkozunk: a lehajtott karimájú «vaskalappal» és a fejhez símuló «pikönhoggal», olyan formákkal, amelyek a XIV. század elején jöttek divatba és sokáig fönntartották magukat. Ugyancsak a kardok is a XIV. század uralkodó alakját mutatják. A test védelmére nagyrészt még a sodronyos vértzet szolgál, de emellett föllép már a lemezekből kovácsolt mellvas is és a katonák mindegyike vaskeztyűvel és vas szárral van ellátva.

A vérengzés képe után nyugodt idyll: a szent család menekülése Egyiptomba (144. ábra). A kompozíció a hagyományos vonásokat mutatja, a lehető legszűkebben kimért eszközökkel. Szent József vezeti a szamarat, amelyen Mária

145. Menekülés Egyiptomba. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában.)

146. Jézus bemutatása a templomban.
(Falkép az almakeréki ev. templom hajójában.)

E sor két utolsó jelenete közül az első, a bemutatás a templomban, még tisztán fölismerhető, míg a templomban vitatkozó Jézus ábrázolása csak az igen rongált kép helyéből és a kompozíciót sejtető egyes nyomokból állapítható meg (146. ábra). Mindkét képen kivált a nehéz, félköríves architektonikus részletek érdemelnek figyelmet, amelyek olyannyira eltérnek a szentélyben levő azonos tárgyú képektől (147. ábra).

A hátralevő képek közül különösen érdekes a Máriára vonatkozó hármas csoport. Mária halálának jelenete — *κοίμησις τῆς Θεοτόκου* — a bizánczi művészetben fejlődött ki és ott Mária történetének leggyakrabban ábrázolt, legjelentősebb eseménye, melyet a nyugati *legenda aurea*-ba is átment apokryph elbeszélések sok mellékes vonással ruháznak föl. Az ábrázolás magva a halottas ágyán vagy ravatalon kiterített Mária, kit az apostolok gyászoló serege vesz körül, míg mögötte Krisztus jelenik meg, karján tartva elhunyt anyja lelkét (148. ábra). A bizánczi művészet egyéb legendáris vonásokkal bővítve és reprezentatív gazdagságban szereti e jele-

147. Jézus bemutatása a templomban.
(Falkép az almakeréki ev. templom szentélyében.)
(Veress Zoltán másolata után.)

ül gyermekével. Az ifjú, ki a bizánczi képeken a számár vezetője és még Giotto padovai képén is — más jelenlevőkkel együtt — előfordul, elmaradt. Szent József, aki vállára támasztott botján hordja köpenyét, bizánczi típus.¹ A számárháton ülő Madonna majdnem teljesen frontális helyzetben van ábrázolva — akár a trónoló Istenanya, — míg Giottónál és a trecento más képein az előrehaladás irányában fordulva, inkább oldalról jelenik meg és így további differenciálást mutat. Különösen jellemző a háttér ábrázolása, a neutrális éggel, erősen emelkedő sötét talajjal, schematikus fákkal, mélység nélkül, amint maguk az alakok is teljesen laposan, a térbeli környezettel való összefüggés nélkül vonulnak el szemünk előtt.

netet bemutatni, míg a nyugati művészet többnyire csak a centrális csoportot veszi át.² Különösen nagy szerepet játszik ez a jelenet — gyakran Mária sírjátételével és mennybevitelével egyesítve — a francia székesegyházak kapuzatait díszítő domborműveken, ahol a hatásos, dekoratív elrendezés mellett az apostolok fájdalmának kifejezése a fő művészeti probléma, melynek megkapó megoldásával találkozunk például a strassburgi székesegyház egyik tympanonján. Cimabue, az assisi felső templom falfestményén szakít a tárgy hagyományos elrendezésével és — a lényeges ikonográfiai vonások megtartása mellett — kompozíciójának eredetiségével mélységet, drámai eleveniséget ad a régi tárgynak. Az almakeréki kép a megszokott typushoz ragaszkodik, a témát a szokott elren-

¹ L. Schäfer, Das Handbuch der Malerei vom Berge Athos (Trier, 1855), 175. l.

² Jellemző keleti ábrázolás pl. az athosi Iwiron kolostor evangeliariumában, *Kubm*, Allgemeine Kunstgeschichte III. 155. l. és pl. az óraljaboldogfalvi ref. templomot díszítő nagy falképsorozatban is; fokozott gazdagságban, nagy asszisztenciával, pl. a verriai Hagios Christos templomban, Saloniki közelében, 1315-ből, *Diehl*, Manuel d'art byzantin, 753. l. Kivételesen gazdag nyugati kép pl. Tirolban, a terlani plebániatemplomban, *Weingartner*, i. h. II. tábla.

dezésben, szigorúan szimmetrikus formában adja, kétségtelen azonban, hogy mintája nem a bizánczi művészet körében, hanem annak nyugati átdolgozásában keresendő. A bizánczi ábrázolásokban szokásos heves, de konvencionális taglejtések helyett itt a kifejezés mérsékeltebb, intimebb eszközeivel találkozunk és az apostolok kezeinek diszkrét, de kifejező játéka arra a fölfogásra vall, amely a Nyugatnak sajátja.

Mária temetésének és az Assumptionának képei lényegében a Dormitio szigorúan szimmetrikus elrendezését ismétlik. Amott az apostolok sorakozva fölemelni készülnek a ravatalt, itt az üres sír körül állanak, amely fölött ismét megjelenik Krisztus, Mária alakjával. Az erős mozgalom, kitörő gyász — örömteljes meglepetés, mely e jelenetek fejlett ábrázolásait jellemzi, itt hiányzik. A keleti szertartásosság közvetett hatása még érezhető, de már meg-

148. Mária halála. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában.)

tört, átalakult és — mint Mária halálánál — ha nem is egyéni, de schemákhoz már kevésbé kötött, tartózkodó jellemzés érvényesül, a Nyugat középkori művészetének szellemében.

Az almakeréki falképsorozat hátralevő képeinek vizsgálata csak támogatná, alig módosítaná azt az eredményt, amelyre a tárgyalt képek vezettek. Itt, a nyugati művészet keleti határának közvetlen közelében, a XIV. század közepe táján terjedelmes festett dísz nyert az újonnan épült templom hajója. Ide, a távoli Erdély eldugott falujába az ismeretlen, szerény festő révén eljutottak a korabeli nyugati művészet uralkodó típusai, ahogy azokat különösen a francia művészet fejlesztette ki és tette mintegy nemzetközivé. A művészetnek ez a foka évtizedekkel előzi meg azt, amelyet nálunk különösen a műveinek keltezése által igen fontos Aquila János tevékenysége jelez a XIV. század utolsó negyedében. Ez a művészet sok tekintetben még a román festészet eljárására emlékeztet és ámbár a testek formái nyúlankabbak, tagjaik hajlékonyabbak, mozdulataik könnyebbek a román festészet jellegzetes vonásainál, a fal síkjához való szigorú alkalmazkodás, a térbeliség kifejezésének hiánya, illetőleg fogyaté- kossága még a régi korra utal. Néhány évtized leteltével ez már túlhaladott állásponttá válik és a szentélyt díszítő festmények mestere már új vívmányokat érvényesíthet. Az almakeréki

régibb mester nagy műve nemcsak azért nevezetes, mert a legnagyobb terjedelmű, ikonográfiai szempontból leggazdagabb falképsorozatok közé tartozik Magyarországon, hanem azért is, mert történeti szempontból fontos, emlékeink sorában kevésbé képviselt fokot jelez. A szerkezetileg már érett, de formáiban még szigorú csúcsíves építészethez hasonlítható, középen a román művészet nehéz, tömör alkotásai és az eszközökben, lehetőségekben dúskáló, késő gótika között.

II. Volto santo-kép a csetneki evangélikus templomban.

A középkor fölfogása szerint a Megváltó kínszenvedésének tanúi között kiváló szerep jut Arimathiai Józsefnek és Nikodemusnak. Ők veszik le Krisztus holttestét a keresztről, — oly jelenet, mely a középkoron túl is fokozódó mértékben érvényesül a művészetben — és a drámai költészetben is előtérbe lépnek.¹ Józseffel áll összefüggésben a Grál mondája, míg Nikodemus igen régi tradíció szerint a megfeszített Krisztus képmásának készítője.² Ahogy az ájtatos hagyomány Lukács evangelistának Szűz Máriáról festett arcképeit tiszteletben részesíti, úgy több fából faragott régi feszületet Nikodemusnak tulajdonít. Ezek közül a leghíresebb a luccai székesegyházban, a Matteo Civitali által 1481 óta készített, pompás, kupolás tabernákulumban (tempietto) őrzött feszület, a Volto santo, melyet Dante is említ.³

A legenda legrégibb formája szerint Gualfredus, felsőolaszországi püspök, Pipin és Károly idejében Jeruzsálemben tartózkodván, álmában angyali híradás útján értesült, hogy Krisztus képmása, melyet Nikodemus faragott, az ő szállásával szomszédos házban, Seleukios nevű kereszténynél van elrejtve. Keresés után megtalálván a feszületet, azon töprengett, miként lehetne azt megmenteni, végre is elhatározta, hogy a tengeren elszállíttatja. A tengerparton, Joppénál csudálatos hajót találtak. Erre tették a feszületet, pompás ravatalra helyezve azt és a hajót evezők, kormány, legénység nélkül útnak bocsájtották. A hajót a hullámok a toszkánai tengerparthoz sodorták, ahol a luni hirhedt kalózok megpillantották és hatalmukba akarták keríteni, azonban a hajó egyre kisiklott előlük, míg a szomszédos Lucca város oda-sereglett lakóinak önkénynt megadta magát. Nehogy viszály keletkezzék a dologból, János, Lucca püspöke a Krisztus vérért tartalmazó edényt, amely a feszület mellett szintén a hajóban volt, átadta a luni püspöknek, a feszületet pedig ünnepélyesen elhelyezte a luccai Szent Márton-templom bejáratánál levő kápolnában.

Ez a Volto santo legendájának magva, melyben számos motívum egyesül, köztük a feszületnek a vizen való csudálatos utazása, a középkori elbeszélések kedvelt motívumainak egyike.⁴ A feszület rendkívüli tiszteletben állott Luccában. Pompás aranybrokát ruhát adtak reá — a szövő művészetnek ez az ága évszázadokig virágzott Luccában, — remek

¹ Mone, Schauspiele des Mittelalters. Karlsruhe, 1846. II. köt. 137. l. Nikodemus a holttest levétele közben siratja a Megváltó testének elváltozását:

O grimer tod, o bitter pin!
wie haustu huit den herren min
erzuget so gar jamerlich,
das er kaim menschen ist geleich.
ach got wie haustu din todes
haupt gehenckt! stb.

² Dobschütz, Christusbilder. Untersuchungen zur christlichen Legende. (Gebhardt-Harnack, Texte und Untersuchungen zur Geschichte der alchristlichen Literatur, N. F. III. Leipzig, 1899) 283. l.

³ Inferno, XXI. 48. — V. ö. Garrucci, Storia dell' arte cristiana, VI. 41. l.; Kereszty, Egy fejezet a keresztény ikonográfiából. Budapest, 1897. 26. l.

⁴ Günler, Die christliche Legende des Abendlandes. Heidelberg 1910. 74. l. A sopronmegyei Vimpáczi templomában levő óriási feszülethez is az a hagyomány fűződik, hogy azt a XVI. században Bécsben a Dunából fogták ki. A minoriták bécsi templomában helyezték el; innen 1783-ban, a rend feloszlatásakor került Vimpáczi.

műví koronát tettek fejére és a feszület a városnak valóságos jelképe lett, melynek képe luccai pénzekben, pecséteken nemcsak a középkorban, hanem még a XVII. században is előfordul.¹ Természetesen igen gyakran reprodukálták különféle nagyságban és minőségben és néha jeles művészek is készítettek róla többé-kevésbé hű másolatokat. Ilyen például egy angol magángyűjteményben levő kép, melyet Cosimo Rosellinek tulajdonítottak és amely a Volto santót Ker. János, Szent Márk, Padovai Szent Antal és Ferreri Szent Vincze közepette, lebegő angyaloktól körülvéve ábrázolja.² A Volto santót reprodukálja a budapesti Szépművészeti Múzeumban levő szép festmény is, amely nyilván a XVI. század elején keletkezett és felsőolaszországi, velencei vagy veronai festő műve (149. ábra). A művész a szabadba, gazdag tájkép keretébe állította a feszületet. A kereszten függő Krisztus nyitott szemmel, a fájdalom kifejezése nélkül néz maga elé. Testét hosszú, sötét ibolyaszínű, ujjas ruha takarja, melyet arannyal hímzett, gyöngyökkel dúsan megrakott szegélyek díszítenek. Pompás művűek az öv, korona, czipők, valamint a jobb láb alá helyezett zománczos kehely is, amaz ékszerek, fogadalmi ajándékok ábrázolásai, melyekkel a hívők a csudálatos szobrot idők folytán fölruházták. Magán a kereszten a kétoldalt fölül kiinduló és lilomalakban végződő sajátságos, ívszerű nyúlványok, melyek gyakran előfordulnak a Volto santo ábrázolásain, sőt azt egyéb ruhás feszületektől egyenesen megkülönböztetik, szintén nemes anyagból készült, későbbi toldaléknak tekinthetők.

Ahogy maga a Volto santo idők folyamán mind gazdagabb képet öltött, úgy fejlődött tovább a hozzá fűződő legenda is. A későbbi elbeszélések közül a legköltőibb és a képes ábrázolásokra is a legnagyobb befolyással volt a következő. Lucca városában egy öreg hegedős nagy nyomorba jutott, mert a fiatalok szebben énekeltek, muzsikáltak mint ő és így senki sem törődött már vele. Ekkor elment a templomba, leült a szent feszület alá, elkezdett hegedülni és énekelni, Istennek panaszolván el baját. A szobor egyik aranyczipőjét odavetette neki. Ezt fölvette a hegedős és hálás szívvel, vidáman ment ki a templomból, egy őr azonban elfogta és mint rablót a bíró elé vitte. A bíró époly kevésbé hitte el történetét, mint az őr és halálra ítélte. A kivégzés előtt azonban a hegedős leborulva, Isten segítségét kérte, mire a hóhér fölemelt kardjával megmerevedett és addig nem tudott mozdulni, míg a bíró vissza nem vonta az ítéletet. A nép pedig dicsőítette Istent és a

149. A luccai Volto santo. (Budapest, Szépművészeti Múzeum.)

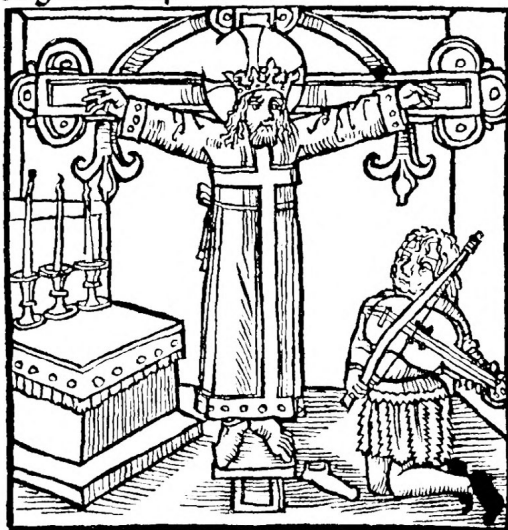
¹ *Stockbauer*, Kunstgeschichte des Kreuzes. Schaffhausen, 1870. 264. l.

² *Reinach*, Repertoire de peintures du moyen âge et de la renaissance. I. (Paris, 1905) 435. l. Az angyalok talán a legendának ama későbbi változatával vannak összefüggésben, amely szerint a feszületet angyalok készítették vagy legalább is Nikodemusnak annak elkészítésében segítségére voltak. — A Volto santo legendáját, illetőleg annak egyik részletét, midőn a tengeren csudálatos módon a kikötőbe érkezett szent szobrot ökrök által vont pompás szekéren, az összesereglett nép imádása közben fényes fölvonulással Luccába szállítják, Amico Aspertini szép freskója ábrázolja a luccai S. Frediano-templomban (1506—10 között). A feszületen, amelyet a püspök függélyes helyzetben tart, igen gazdagon hímzett ruha van, a derékon övszerűen körülhúzó és elől függélyesen lenyúló aranyhímes figurális díszű széles sávval. L. *Venturi*, Amico Aspertini. Archivio storico dell' arte, IV. 253. l.

csudatevő feszületet és a szegény hegedős nyomora véget ért. Ez az elbeszélés széles körben elterjedt és például az 1492-ben Lübeckben nyomtatott *Passionale* fametszetei között a *Volto santo* mellett ott látjuk a térdelő hegedős alakját is (150. ábra).¹

A *Volto santo* képei — a hegedőssel együtt vagy anélkül — részben zarándokok, részben luccai kereskedők révén, kik híres selyemszöveiteket Észak-Európa kereskedelmi központjaiban is árulták, világszerte elterjedtek. A luccai kereskedők távol földön is testületeket, czeheket alkottak, árúházakat létesítettek és a templomokban, ahol istentiszteletüket végezték, oltárt szenteltek a szent képnek, amelynek mását, mintegy városuk palladiumát, magukkal vitték az idegenbe. «Épen azon a nagy kereskedelmi úton, amely az aostai völgyből kiindulva, a Nagy-Szentbernáton át Németországba vezetett, igen sok kápolna volt a *Volto santo* kezdetleges, naiv ábrázolásaival. Annak nevével jelöltek meg ókori diadalíveket, így az aostait, valamint Svájc főbb városaiban sok kápolnát, amelyek ama képet őrizték magukban.» Az Alpokon túl Németországban, Észak-Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Ausztriában

**Van deme hyllighen kruce
in der stad Luca. dat me sūnte hulpe eod
de godes hulpe beth.**

150. Fametszet a lübecki 1492-i *Passionale*ből.
(Schnürer után.)

és állítólag Magyarországon is elterjedt.² Így eljutott oly helyekre is, ahol sem az eredeti, sem a későbbi legendákat nem ismerték és a hosszú ruhás crucifixus-ábrázolást, amely a középkor későbbi folyamán a kereszten függő Krisztus ruhátlan ábrázolása mögött teljesen háttérbe szorult, már meg nem értették, hanem keresztre feszített szakállas nő képét látták benne.

A tudományos kutatás már régebben kimutatta, hogy a különböző helyeken különböző név alatt ismert és tisztelt női szent, Kümmeris, Oncommera, Wilgefortis, Liberata a luccai Krisztus-kép félreértéséből származott.³ Ez a szent nő kivált Dél-Németországban, Svájcban, Tirolban, Belgiumban, Angliában és Hollandiában nagy tiszteletben állott.⁴ Abban a rendkívül gazdag ikonographiai cyklusban, amely a XVI. század elején Dél-Franciaországban az albi-i Ste Cécile-templom boltozatát díszítették, ott találjuk Szent Liberatát is⁵ és tiszteletének nyomára Magyarországon is akadunk.⁶

¹ Schnürer, Das *Volto santo*-Bild in der Burgkapelle zu Kronberg i. Taunus. Zeitschrift für christliche Kunst, 1913. 78. hasáb.

² Lazzareschi, Il culto del *Volto Santo* di Lucca in Germania. Archivio Storico Italiano, V. ser., tom. LXV. (1910) 97. l.

³ E szentről igen nagy, régibb és újabb irodalom keletkezett. Említendők például: Bergmann, St. Kümmeris. Mittheilungen der K. k. Central-Commission, I. (1856) 132. l.; Stockbauer, i. h.; Welzer-Welte, Kirchenlexikon, 2. kiadás (Freiburg i. Br. 1895) IX. köt. 851. l. és főleg Schnürer dolgozatai: Die Kümmerisbilder als Kopien des *Volto Santo* von Lucca. Jahresbericht der Görres-Gesellschaft für 1901 (Köln, 1902); Der Kultus des *Volto Santo* und der heil. Wilgefortis in Freiburg in der Schweiz, Freiburger Geschichtsblätter IX. (1902); Die Kümmeris- und *Volto Santo*-Bilder in der Schweiz, u. o. X. (1903). Már Cuiper bollandista 1727-ben az Acta Sanctorumban a Szent Liberatára vonatkozó adatok összeállításakor megjegyezte: «De sancta in titulo proposita acturus vastum ingredior labyrinthum, qui tot tamque variis semitarum anfractibus est implexus, ut mihi vix ullum ex eo exitum promittere ausim.»

⁴ Andree, Votive und Weihgaben des katholischen Volks in Süddeutschland. Braunschweig, 1904. 14. l.

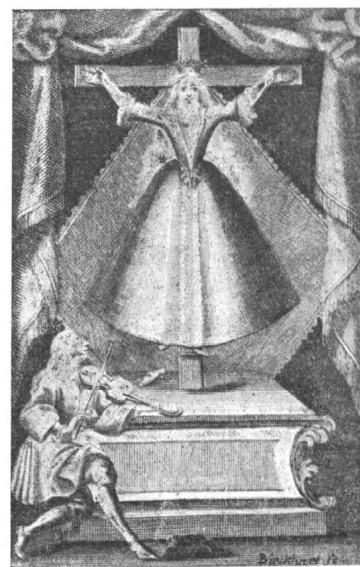
⁵ Auriol, La voûte de Sainte Cécile d'Albi et la tradition iconographique. Revue de l'art chrétien, 1913. 86. lap.

⁶ Esterházy Pál nádor 1711-ben alapítólevelet állíttatott ki a kismartoni ferencziek részére, kiknek átadja az ottani kálváriát, az emeletes kolostort, a mellette levő Szent Apollónia- és Wilgefortis-kápolnával. A kismartonhegyi kálvária és búcsújáráshely története. Győr, 1911. 25. l.

A kereszten függő alak hosszú ruhát visel, tehát nő, koronát visel fején, tehát királyleány. Ezt és a föltűnő szakállt legenda igyekszik megmagyarázni.

Wilgefortis Portugália pogány királyának leánya volt, de keresztény hitre tért és szüzességi fogadalmat tett. Midőn atyja a szicíliai királyhoz akarta férjhez adni, isteni vőlegényéhez, aki a kereszten halt meg, menekülésért imádkozott. Erre szakálla nőtt, mely elékeltelenítette, atyja azonban boszúból keresztre feszíttette. Szükség volt azonban még a Volto santo képein elterjedt hegedős magyarázatára is és ezt a legenda majdnem ugyanúgy adja, mint az eredeti legenda. Midőn a királyleány holtteste még a kereszten függött, egy szegény muzsikusként, kinek családja közel volt az éhenhaláshoz és Wilgefortis egykori jótékonyására emlékezett, odament és legszebb darabját hegedülte el neki. Erre a királyleány egyik aranczipője elébe hullott és ő azt magával vitte. Midőn annak elvesztét fölfedezték és a hiányzó czipőt nála megtalálták, mint tolvajt halálra ítélték. A vesztőhelyre vezető úton azonban a szegény muzsikusként azt kérte, hogy még egyszer játszassék a kereszten függő királyleány előtt. Megengedték, mire a királyleány a nagy tömeg jelenlétében másik czipőjét is odavetette neki. A király pedig és a nép megtért és a királyleányt tisztességgel eltemették.

Így fejlődött ki egy új szent legendája a luccai feszület meg nem értett képeiből. Sajátságos, hogy a kapcsolat tudata néhol megvan, sőt ugyanaz a kép mint Volto santo és a megfeszített királyleány szerepel. Így Hans Burgkmair 1507-ben készült metszetén, amelyen a hegedős képét is látjuk, fölül «Die Bildnus zu Luca» fölíratot, alul pedig «Sant Kumernus» legendáját olvashatjuk.¹ Másutt viszont a királyleány női testalkatával határozottan meg van különböztetve, sőt egy esetben, a rostocki Szent Miklós-templom falfestményein mind a luccai feszületnek, mind a királyleánynak ábrázolásait külön-külön megtaláljuk, fölíratokkal magyarázva.² Itt a különválás már teljesen végbe ment. Szent Kümernis jellegzetes ábrázolását mutatjuk be a 151. ábrán, Anton Birckhart augsburgi rézmetsző (1677–1748) metszete után.

151. Szent Kümernis.
(A. Birckhart rézmetszete után.)

Ott, ahol nincsenek feliratok, az egymástól inkább értelmökben mint megjelenésekben eltérő ábrázolások határozott megkülönböztetése nem mindig könnyű és csak a részletek vizsgálata révén derül ki, vajjon a Volto santo vagy Kümernis ábrázolásával van-e dolgunk. Ez a helyzet áll fenn ama festményre nézve is, amely Magyarországon — tudomásunk szerint — az egyetlen ilyen emlék.

A csetneki ev. templom belsejét díszítő, a Műemlékek Országos Bizottsága intézkedése folytán néhány év előtt a meszelés alól kifejtett érdekes, változatos tárgyú, különböző korokból származó falfestmények hosszú sorában, az északi mellékhajó hosszanti falán ott találjuk a hosszú ruhás feszületnek életnagyságú képét, mely a bemeszelés, rongálás következtében némileg megsérült ugyan, azonban — szerencsére — lényeges részeiben érintetlen és eredeti állapotában maradt reánk (152. ábra).

A csúcsíves ablak felső része által metszett, szabálytalan alakú falterületen, egyszerű geometriai kerettel körülvéve, sötétkék háttér előtt, távlatilag ábrázolt talapzatszerű részen áll

¹ *Schnürer*, Zeitschrift für christliche Kunst i. h., 82. hasáb.

² Hir steit dat cruce in desser figuren in wallande vñ dar is grot to sokent wēt der sehen grote mirakel an dē de it an ropē (ebben az alakban áll a keresztt Olaszországban, amelyet sokan felkeresnek a nagy csudák végett, amelyekben azok részesülnek, akik hozzá folyamodnak). — Sta unkumer des konighes dochter vñ portegal de se ert sē wil se bewaen vor kümer vñ smerte vñ vor armot (Szent Unkummer, a portugál király leánya. Aki őt tiszteli, azt megmenti bűtől, fájdalomtól és nyomortól). Die Kunst- und Geschichts-Denkmäler des Grossherzogthums Mecklenburg-Schwerin I. köt. Schwerin i. M. 1896, 158. l.

a kiterjesztett karú alak. Mint a Volto santo és Kümmernis-képeken általában, a keresztre erősítés itt sincs feltüntetve és sem a kezek, sem a lábak nem mutatnak sebhelyeket, sőt az épen fennmaradt jobb kéz nincs is tenyerével előre fordítva, hanem inkább oldalnézetben, áldásra emelt kézhez hasonlóan mutatkozik, a nem egymáshoz simuló, hanem szétválasztott lábak pedig határozottan álló helyzetben látszanak. Az aranyhárga kereszttel tehát inkább hátter, attributum, mint a kinszenvedés eszköze. Idomára nézve a luccai kereszthez csatlakozik, azonban vízszintes szára közepén, az alak feje mögött megtörik és a keresztszárak a hármaskarú helyett teljes keresztekben végződnek. A jellegzetes, lilomos végű ív igen nagy méretben, erős hajlással érvényesül.

A kereszttel előtt álló alak testét hosszú, sötét ibolyaszínű csuhaszerű ujjas ruha borítja, melyet a nyak és az ujjak kivágásán, valamint alul aranyhárga szegély díszít, a nyak szegélye pedig még a mellre lenyúló kereszttel megy át. Öv helyett vastag kötélt veszi körül derekát és elöl hosszan lelóg. A nyitott szemű, szakállas fejről a hosszú, hullámos haj kétoldalt a vállakra hull alá. A fejet nyitott, lilomos, gyöngyökkel ékített arany korona fűdi, mögötte kerek nimbus, a kereszttel jelével és gyöngydíszítés nyomaival.

Az alak testalkatán a női formák kifejezése hiányzik. Igaz, hogy ez némely Kümmernis-képen is így van, azonban a kereszttel jellegzetes alakja és a keresztes nimbus akkor is kétségtelenné tenné, hogy a művész a Volto santót akarta ábrázolni, ha ezt még egy figyelemre méltó vonás meg sem erősítené. Az alak bal lábán cipő van, a jobb láb födetlen és mellette ott látjuk a levetett cipőt, legalul pedig — noha csak igen kisméretű, elnagyolt ábrázolásban — a kelyhet is, amely csakis Krisztust illeti meg, míg a királyleány képen nem lenne helyén való. A kehely bizonyára a Nikodemus-féle feszület csudálatos tengeri útjának emléke és kapcsolatban van a vért tartalmazó edénnyel, amely az eredeti legenda szerint bizonyos mértékben a Grál-mondával való összefüggést adja meg. A kehely a Volto santo képein gyakran előfordul, így például a Stockbauer által közölt XIV. századi luccai pecséten is, úgy látszik, főleg olyan esetekben, midőn Krisztus mindkét lábán cipő van, tehát a hegedős legendájának érvényesülése előtt. Sőt nem lehetetlen, hogy épen a láb mellé helyezett kehelynek félreértett ábrázolása adott alkalmat a levetett cipő legendájának keletkezésére!

A csetneki Volto santo mellett ott térdel a hegedős. Összetett kézzel imádkozik; a hegedű és vonója ott van előtte.

A kép keletkezésének ideje a XVI. század elejére tehető. Rajzában, festési modorában már a középkori falfestészetet jellemző és Csetneken is sok példával képviselt rajzoló eljárással szemben erősebb plasztikával, a mintázás lágyágával, féltónusokkal találkozunk. A luccai csudatévő kép a középkor határán túl is sokáig megtartotta népszerűségét. Abban az időben, midőn a legendaképzés és ikonographiai továbbfejlődés általában megszűnt, jelenik meg Csetneken, a templom gazdag festett díszének közepette, a hagyományos típus szerint, a Volto santo világszerte elterjedt reprodukcióinak egyike nyomán, talán a messze földi zarándoklat emlékeképen.

III. A szepesmegyei Vörösklastrom és falfestményei.

A Káposztafalu közelében emelkedő hegyen, erdőség közepette, a XIV. század elején épült lethonkői, látókői — a tatárjárás emlékére Lapis refugii néven is nevezett — karthausi kolostor alapítását néhány évvel utóbb a Szepességben Szent Bruno rendjének második letelepülése követte.¹ 1319-ben Kakas mester, néhai Rycolphus comes fia, Mártonnal, a

¹ A Vörösklastromra vonatkozó adatok *Wagnernél*, *Analecta Scepusii* I., II. (Bécs, 1774) és III. (Pozsony—Kassa, 1778) kötetében. V. ö. *Rupp*, Magyarország helyrajzi története II. (Pest, 1872), *Dedek*, A karthausiak Magyarországon (Budapest, 1889).

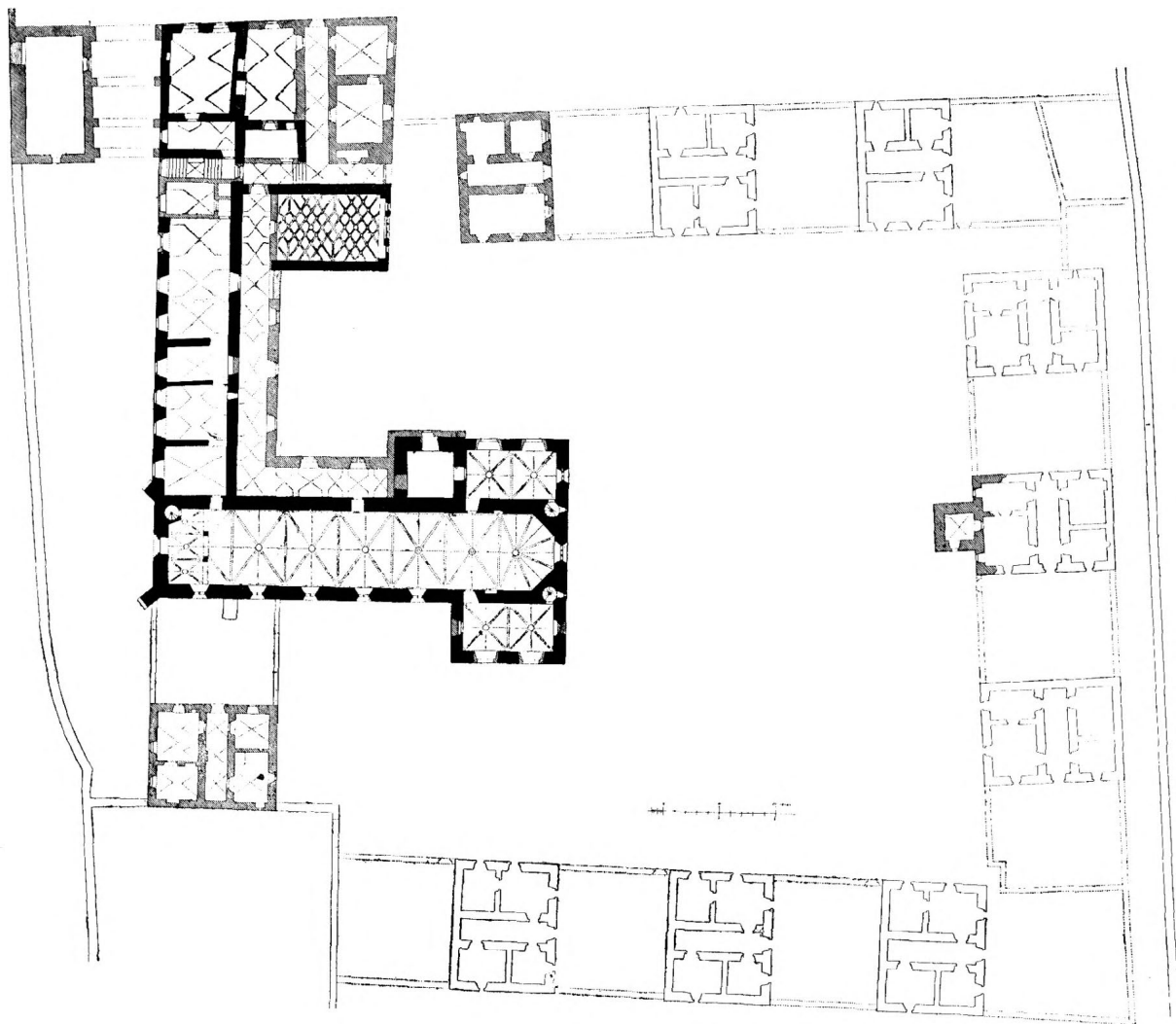
lethonkői kolostor perjelével és Goblinus karthausi szerzetessel megjelent a szépesi káptalan előtt és kolostor alapítására a rendnek ajándékozta birtokát, Lechnicz falut. Ezt az adományt, a melyet Róbert Károly 1320-ban hagyott jóvá, mind az alapító, mind más jótevők részéről mások is követték. Rycolphus, az időközben elhunyt Kakas mester testvére, 1330-ban 10 márka aranyon megvásárolja a dunajeczi konventtől Eőr falu ama részét, a melyet ugyancsak Kakas

152. A luccai Volto santo. (Falfestmény a csetneki ev. templomban.)
(Gróh István másolata után.)

ajándékozott a kolostornak. Később, 1409-ben Waldorff Pál, aki a világi életből a szerzet kebelébe vonult, valamint két fia és egyéb rokonsága odaajándékozta Richvald falu felét. Akkor már az anyakolostorból kibocsájtott raj önálló életet élt. Amaz fönn a magasban emelkedett, ez Lechnicz falu mellett, a Dunajecz folyó és az ország határának közvetlen közelében, az erdős hegyektől szegélyezett Szent Antal-völgyben talált hajlékot, szemben a már lengyel területen büszkén kiemelkedő Korona-hegygyel. János, az első, még a Lethonkővel közös perjel, 1337-ben Drugeth Villermus nádortól megszerezte Ófalut. Már 1344-ben külön perjele van : Goblinus, aki a kolostor építkezését előbbre vitte (*Claustri aedificia promovit*).

1351-ben a lethenkői kolostor Lechnicz és Relyova községeket végleg átadja es egyúttal a fiatal kolostort könyvekkel is ellátja.¹ A XIV. század további folyama a kolostor kiépülésének, újabb adományokkal, kiváltságokkal, kedvezményekkel való gyarapodásának ideje, — a nyugodt fejlődés boldog korszaka. Ezt azonban a XV. század első felétől kezdve a súlyos csapások egész sora váltotta föl, a lethenkői kolostorral együtt véget vetve a szent-antalvölgyi remeték szemlélődő és munkás békéjének is. Már 1431-ben Koributh Zsigmond emberei, csehek és lengyelek, megrohanják a kolostort, abban a hiszemben, hogy ott sok kincs van

153. A szepesmegyei Vörösklastrom épülecsoportjának alaprajza.

elrejtve. Teljesen kirabolják, de várakozásukban csalódva, a szerzeteseket részint felkonczolják, részint megkínózzák és az öreg perjelt, akit a kincsek elrejtésével gyanúsítottak, magukkal hurczolják. Hasonló támadások — főleg a husziták részéről — ismételten érik a kolostort, a melynek lakói elszélednek, csak a század második felében térnek vissza és látnak hozzá a helyreállítás keserves munkájához.

A XV. század bajai és veszélyei azonban a következő században ismétlődnek. Sokat szenvedett a kolostor I. Ferdinánd és Szapolyai János korának viszályai alatt, majd ismét fegyveres rablók támadják meg. Jogait minden oldalról megnyirbálják, vagyonától megfosztják.

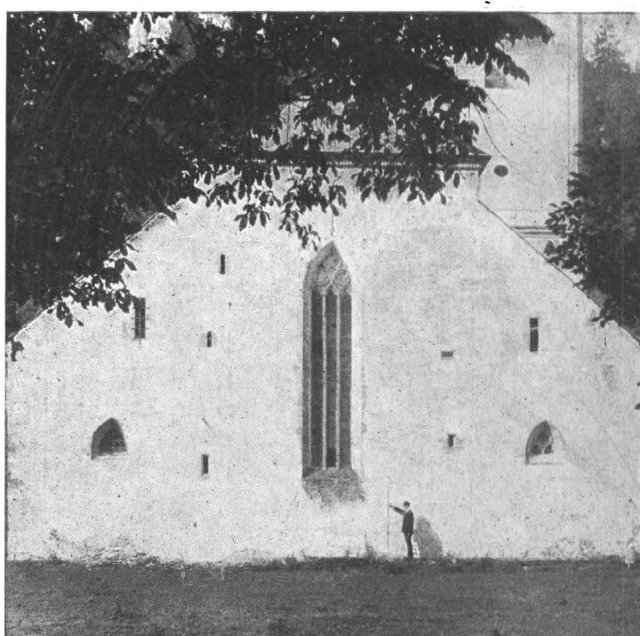
¹ A könyvek jegyzéke *Wagner* i. m. III. 180. l.

A század második felében teljes az elszegényedés, pusztulás. 1563-ban a perjel Piotrokowba utazik, hogy a lengyel király előtt panaszt tegyen a közeli Czorstyn vár kapitánya ellen, a ki erőszakosan elvonta a kolostortól a lengyel királyok által adományozott évi alamizsnát. Ekkor már a szerzetesek alig képesek életüket tengetni és a perjel panaszkodik, hogy nem utazhat Pozsonyba Miksa megkoronázására, mert nincs utiköltsége és nincs a kihez ezért fordulhasson.¹

1543-ban elpusztult a lethonkői zárdá is és az ottani szerzetesek Lőcsén, majd — miután ott az «eretnekek» miatt nem maradhattak — Lechniczen kerestek menedéket. I. Ferdinánd a lethonkői kolostort a szepesi káptalannak adományozta, utóbb azonban a karthausiak kérésére visszaadta nekik, oly föltétellel, hogy azt restaurálják. De a szerzetesek ekkor már majdnem valamennyien meghaltak és a kolostor romokban hevert még 1563-ban is, midőn Ferdinánd a kolostor fekvőségét a szepesi prépostnak és káptalannak adja át iskola céljára és a templom helyreállításának kötelezettsége mellett. Ugyanebben az évben a király a lechniczi zárdát is átadja a szepesi káptalannak. Ennek ugyanis nincs oly biztos, megerősített helye, ahova «a mostani zavaros időkben» szükség esetén menekülhetne és levéltárát elhelyezhetné. Azonban semmi sem volt már képes feltartóztatni a lechniczi kolostor teljes pusztulását, melyet a királyi rendelet részletesen ismertet.² A karthausiak részben kihaltak, részben elszéledtek, zárdájuk és javaik világi kézre kerültek.

1625-ben a palocsai Horváth családtól felsővadászi Rákóczi Pál vásárolta meg a kolostort és birtokát. Nála tartózkodott Repffius Udalrik János karthausi szerzetes, utóbb a lengyelországi paradicsomvölgyi zárdá perjele, a kinek tudósítása szerint Rákóczi azzal a szándékkal vásárolta meg a birtokot az «eretnekek» kezéből, hogy a kolostornak az egyház részére leendő visszaszerzését lehetővé tegye, ezt azonban halála megakadályozta.³

Repffius magát a kolostort is leírja. Adatai azokat a változásokat tekintve, melyek a kolostoron utóbb előállottak, nem megvetendők. «*Haec Carthusia est jam maiori ex parte collapsa. Clastrum quadratum integrum quidem sed ex una parte ad Aquilonem minatur ruinam. Cellae numero 14 ex quibus tres totaliter ruinatae, aliquot sunt separatae pro familia et inhabitatione. Exterior Domus est bene aedificata et renovata. Ubi Ill^m C. habitabat et hospites illius. Refectorium integrum cum Mensis et pulpito lectionis, et imaginibus, nisi modo aliquid innovatum sit per Haereticos. Ecclesia integra cum Choro et Sacristia, Altaria ab Haereticis destructa et violata. At per pie defunctum (t. i. Rákóczi Pál) aliquo modo restaurata. Bibliotheca ad quam itur per Sacristiam integra, libris plena tam ad chorum, quam ad Monasterium pertinentibus. Ubi multi sunt ex Carthus. Lapidis Refugij. Capitulum integrum, sine altari quia hoc combustum est. Mensa tamen manet. Et licet sint aliquae ruinae*

154. A Vöröskloster templomának keleti homlokzata.

¹ Wagner, I. 434. 1.

² Wagner, I. 435. 1., Rupp, II. 202. 1.

³ Relatio Vera et Sincera de Carthusia Legnicen Tituli Vallis S. Antonij. — Országos Levéltár, Acta Camald. de Lechnicz 6—10.

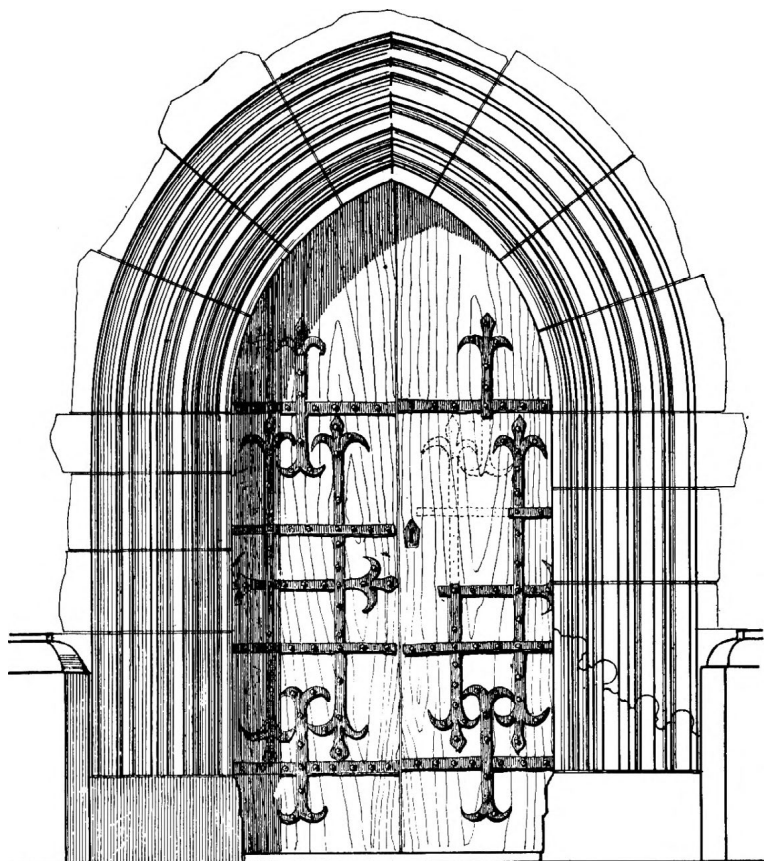
intus, Murus tamen circum circa est integer, qui et Molendinum duarum totarum intra claustrum ambit.»¹

Lényegében így maradhatott a kolostor a XVIII. század elejéig, midőn Mattyasovszky László nyitrai püspök, a ki azt a Rákócziaktól megvásárolta, 1705-ben végrendeletileg a camaldoliaknak adományozta. Ez a szerzet, a melynek szabályai, életmódja sok tekintetben megegyeztek a kolostor első lakóival, 1710-ben foglalta el új birtokát. A régi épületek helyreállítása és berendezése, új épületek emelése és a romok eltakarítása nagy munkát adott. A terjedelmes épületcsoport, a melyet vörös cserépfödéséről már a XVIII. században Vörösklastromnak neveztek, immár végleges formát öltött. Az új lakók a XVIII. század építésének fejlett eszközeivel

és egybűt is tapasztalható ügyességökkel, gyakorlati érzékökkel használták föl és egészítették ki a karthausiak kolostorának maradványait.

A Vörösklastrom történetében tehát három fő korszakot különböztethetünk meg: a XIV. században az első építkezés idejét, a XV. században a sokáig ismétlődő pusztítások és az ezek nyomán szükséges helyreállítások idejét, beleértve azt az időt, midőn a kolostor világiak kezén volt és végül a camaldoliak korszakát, a mely 1782-ben, a rendnek II. József által történt megszüntetésekor ért véget.

1820-ban az eperjesi gör. kath. püspökség fölállításakor az elhagyott kolostor a lechniczi uradalommal együtt a püspökségnek adatott át. Ezzel vette kezdetét a nagyrészt használaton kívül álló terjedelmes épületcsoport elhanyagolása és a tulajdonos által fel nem tartóztatott lassú pusztulása. Maga a templom is szomorú sorsra jutott: egykor díszes belseje az elhanyagolás, erőszakos rongálás, fosztogatás megdöbbentő képét nyújtja. A tűrhetetlen,

155. A Vörösklastrom templomának nyugati kapuja.

sőt szégyenletes állapot megszüntetése, a nevezetes műemlék méltó fenntartása céljából a Műemlékek Országos Bizottsága az 1906. évben indította meg a tárgyalásokat, miután az eperjesi püspökség lechniczi uradalmát eladta. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a bizottság előterjesztésére a Vörösklastrom épületcsoportját a törvény értelmében fenntartandó műemlékké nyilvánította, a helyreállítási terv és költségvetés is elkészült, azonban a tárgyalások immár közel egy évtized óta húzódnak és méltó gondoskodásban csak a kolostor északi szárnya részesült, a melyet a m. kir. erdőkinestár vett át a maga céljaira. Tetézte a bajt, hogy az 1907. év telén tűzvész pusztította a kolostort. Azóta kisebb-nagyobb költséggel járó ideiglenes jellegű javítások tartóztatják föl a végső romlást, a melynek azonban csak alapos, szakszerű helyre-

¹ Figyelemreméltó még Repffiusnak ama tudósítása, hogy a karthausiak végső távozásuk előtt levéltárakat a lándoki klarisszáknak adták át megőrzés végett. Mikor azután 1600 körül Radzivil krakói bíboros püspök egyházmegyéjének valamennyi apácázárdáját személyesen meglátogatta, a karthausiak iratait a krakói klarisszák Szent András-zárdájába vitette át biztonság kedvéért. Ott »integerrime asservantar».

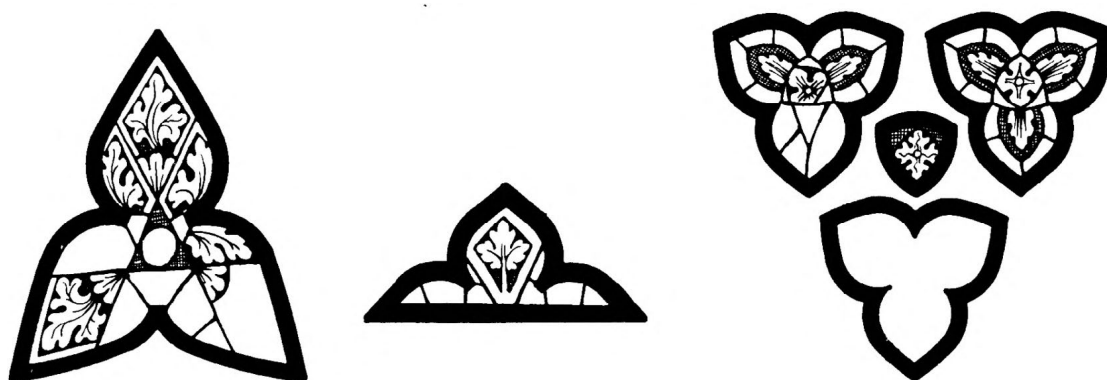

156., 157. A Vöröskloster temploma két ablakának mérművei.

állításal lehetne elejét venni és megmenteni az utókor számára a tulajdonosai által elpusztult engedett nagyérdékű és becsű műemléket, a mely az ország legszebb pontjainak egyikén, idegenek által sűrűn látogatott helyen emelkedik és sok évszázados történetével, festői megjelenésével, művészeti értékével elengedhetetlenné teszi a kegyeletes, céltudatos gondoskodást

A kolostor történetének említett három korszaka tisztán, fölismerhetően tükröződik vissza az épületcsoport egyes részein (153. ábra). Építészeti szempontból legjelentékenyebb maga a templom, a mely leginkább daczolt az évszázadok viszontagságaival és általában megőrizte az eredeti építés korának, a XIV. századnak jellegét.

A hat szakaszra osztott és a nyolczszög öt oldalával záródó egyhajós templom elnyújtott alaprajzával jellegzetes szerzetesi épület; fölépítésének szabatos szilárdságával és az általános elrendezés egyszerűsége mellett gazdag részleteivel Felső-Magyarország jeles templomai közé tartozik. Kiemelendő elrendezésének az a sajátossága, hogy a szentélyzáradék sokszöge kívül nem érvényesül. A szentélyhez csatlakoznak ugyanis kétoldalt a sekrestyék, a melyek keresztboltozatú belseje két-két négyzetes szakaszra oszlik fel. E sekrestyék mindegyike fölött emelet van, a mely kőbordákon nyugvó féldongás betonboltozattal van ellátva és esetleg rejtkehelynek, vagy a könyvtár elhelyezésére szolgált. Az emeleti helyiségekbe szűk csigalépcsők vezetnek föl, a melyek az apsis és sekrestyék között levő faltömegekben vannak elhelyezve. Ez elren-

158. Színes üvegezések maradványai a Vöröskloster templomának ablakaiban.

dezés következtében a szentélyzáradék és sekrestyék keleti fala egységes falsíkot alkot, a melyet középen a szentély nagy ablaka szakít meg, míg két oldalt a sekrestyéknek alsó részükben befalazott kisebb ablakai, az emeleti helyiségeknek egyszerű, szűk ablakai és a csigalépcsők világító rései látszanak. A keleti homlokzat ilyképen, a szentély fölött levő, de most ideiglenesen eldeszkázott háromszögű orommal, a sekrestyék félereszű fedelének megfelelő oldal-szárnyakkal, valamint az ablakok kompozíciójával mintegy főhomlokzat képét mutatja (154. ábra). A nyugati homlokzat fődíszé a kapuzat, a mely erősen tagolt, széles kőkeretének profiljaival már a XIV. század második felére utal. Magán a kapun régi vasalás van, a mint ily vasalások a Vörösklastromban még több helyen is előfordulnak, részben újabb ajtókra alkalmazva (155. ábra).

A templom ablakai, nevezetesen a nyugati homlokzat egy, és a déli oldal öt ablakra, melyek kettős osztásúak, valamint a szentély hármassal osztású ablaka, változatos idomú, gazdag mérműveiknek szerkesztési rendszerével, a formák zsúfoltságával, a mely nem felel meg kellő-

159. Krisztus az Olajfák hegyén.
Dürer rézmetszeti Passiójából. (B. 4.)

képen a fény behatolása követelményeinek, a nyugati kapuhoz hasonlóan a csúcsíves építés előhaladt korszakának szellemét árulják el (156., 157. ábra). Nyilvánvaló, hogy a templom építése, mely a XIV. század derekán indulhatott meg, a század vége felé húzódott el és ekkor nyerte e jellegzetes díszét.

Szerencse, hogy a későbbi századok viszontagságai, az ismételt dúlások ezeket az értékes műrészleteket megkímélték, úgy hogy azok — néhány kevésbé jelentékeny hiányt, sérülést nem tekintve — jó állapotban maradtak fenn. Igaz, hogy azok a festett ablakok, a melyek egykor a gazdag kőkeretekbe voltak beillesztve, — főleg a keleti nagy ablak áttetsző színességével pompás hatású lehetett — elpusztultak, a szerencsés véletlen azonban az egykori színes üvegezésnek legalább néhány töredéket fenntartotta számunkra, mi annál inkább figyelemreméltó, mert ismeretes, hogy régi templomaink hasonló díszéből csak igen-igen kevés maradt fenn. E töredékek némely ablak mérműves kőrácsában még látható eredeti üvegezések, többé-kevésbé gazdag levélmotívumokkal, a melyek vörös, zöld és sárga színekben pompáznak (158. ábra).

A többnyire ujjas levelek tagoltsága, rajza, helyenkint már szinte plasztikus hatás felé közeledő hajlítottsága teljesen megfelel magukban a mérművekben kifejezésre jutó művészeti iránynak.

A templom belseje mai, rendkívül elpusztított állapotában is még elárulja, hogy a camaldoliak, midőn a kolostort átvették, a templom belsejét teljesen rendbehozták, újonnan felszerelték, a kor szokásos módja szerint díszítették (161. ábra). E tekintetben a Vörösklastrom temploma szinte jellemző példája a XVIII. század restauráló eljárásának. Mint egyebütt, a főoltár itt is igen ügyesen, a helyi viszonyok és világítási hatások figyelembevételével van beépítve. A szentélyablaknak e korban annyiszor tapasztalható befalazása elmaradt, nyilván azért, mert a szentélyrésznek oldalablakai nem lévén, a szerzeteseknek szükségük volt arra, hogy a főoltár mögött ájtatosságaik végzésére elrekesztett rész közvetlen megvilágítást nyerjen. Hogy azonban a szentélyablakon beáradó fény bántó hatásának elejét vegyék, az oltár közepét tömören építették föl, míg kétoldalt, az elrekesztett részbe vezető ajtók fölött, Szent István és László aranyozott szobrai egy-egy nyílásban, a zárófal erősen megvilágított háttére előtt jelennek meg, úgy hogy tömegük, mozgalmasságuk e célzatos optikai elrendezés által kellőképpen érvényre jut. A XVIII. századra nézve jellemző a boltozat díszítése is. A régi kőbordák eredeti állapotukban maradtak, míg a boltozatközpontok gazdag, szeszélyes, sőt czikornyás stukkódíszítást nyertek. A főoltár, noha erősen rongált állapotban, még fönnáll, míg a mellék-

oltároknak csak romjai, töredékei maradtak fenn és a falfestés maradványai is csak itt-ott tűnnek elő. A XVIII. századbeli berendezésből néhány csekély értékű kép gazdagon faragott keretén kívül még az orgonakarzat pompás rácsa emelendő ki, továbbá a déli sekrestyében levő, intarsiás díszű hatalmas szekrény.

160. Krisztus az Olajfák hegyén. (Falkép a Vörösklastrom rectoriumában.)

(Tary Lajos másolata után.)

A camaldoliak, a kik a templom belsejét ily nagy mértékben, a maguk korának ízlése szerint átalakították, a torony fölépítése által annak külsejére is koruknak bélyegét nyomták reá. A felpillérekkel tagolt barokk torony, a melynek sisakját az 1907. évi tűzvész elpusztította, az északi sekrestye nyugati folytatását képező négyzetes helyiség fölött emelkedik.

Semmi nyom sem nyújt arra nézve felvilágosítást, vajjon itt már eredetileg is torony emelkedett-e. Az új jövevények teljesen átépítették a kolostort is, a mely ma általában a XVIII. század jellegét mutatja. Az ablakok régi kőkeretei azonban az emeleten még fölismerhetők, míg a földszinti ablakokat a helyreállítás alkalmából kibővítették. Egyes régi nyomok, faragott részletek azonban még elég nagy számmal maradtak fenn. Ilyenek: a keresztfolyosóból a templomba vezető északi ajtó, valamint a templomból a déli sekrestyébe vezető ajtó kőkeretei, a földművelésügyi minisztérium használatában levő (alaprajzunkon föl nem tüntetett) északi szárny boltozott bejárata és itt-ott egyes kőtagozatok.

A templom és kolostor rendbehozásán kívül a szerzetes remetéknek gondoskodniok kellett hajlékaik, czelláik felépítéséről is, hiszen maga a főépület csak hospicium, foresteria czéljait szolgálta. A czellák a régi épületcsoporthoz csatlakoznak, egymással falak, illetőleg az ezek

161. A Vörösklastrom templomának belseje.

közé eső kis kertek által vannak összekötve és kelet felé tágas, négyszögű udvart zárnak be. E czellák, voltaképen önálló házikók közül kettő még тұrhető állapotban van, a többi nyolcz romokban hever, de még ez utóbbiak alaprajza is megállapítható. Valamennyi egyenlő méretekben, elrendezésben épült, mindegyikben a bejáró folyosón kívül négy ilyen kis méretű, boltozott helyiség volt, a melyek hálószoza, műhely, kamara és kápolna czéljaira szolgáltak, hasonlóan, ahogy az más camaldoli kolostorokban is megvolt és Magyarországon különösen szépen Majkon maradt fenn.¹ Itt az előkelő alapítók bőkezűsége a czellák szilárdabb, gazdagabb fölépítését tette lehetővé és kivált az egyes kápolnák még csinos stukkódísz is nyertek, az alapítók kőből faragott czímerei pedig ott pompáznak a czellák homlokzatán, míg a Vörösklastromnál a körülmények szerényebbek voltak, az építés módja egyszerűbb, ámbár némely czellának homlokzatára festett czímerek maradványai arról tanuskodnak, hogy kegyes alapítók itt sem hiányoztak. Ily czímer nyoma látszik a

templom keleti részével szemközti czellához, a perjel hajlékához hozzáépített torony homlokzatán is.

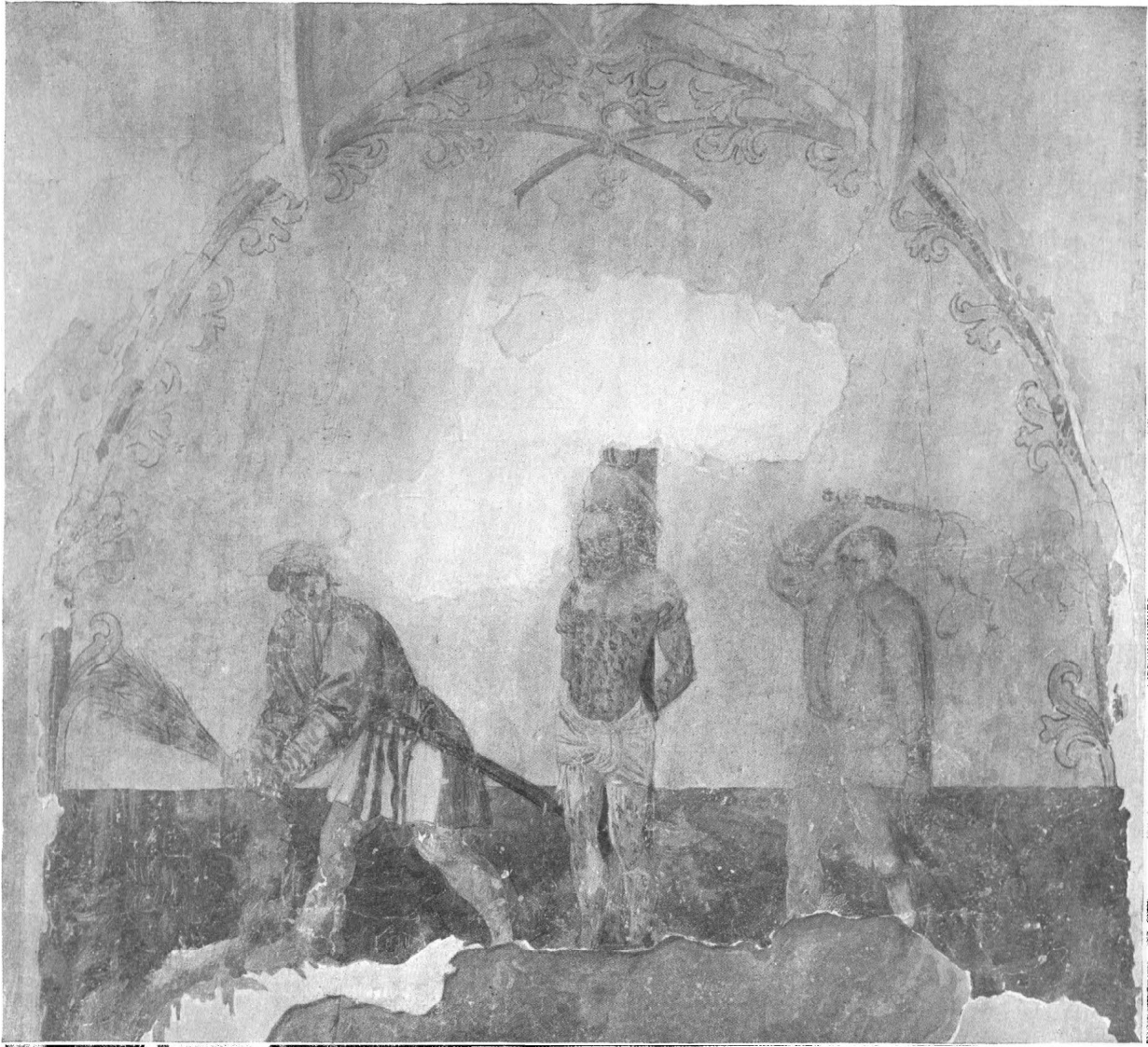
Visszatérve a főépületre, látjuk, hogy a templomot keresztfolyosó köti össze a kolostorral. Ez a folyosó, melyből a templom északi oldalába nyíló régi ajtó vezet, a camaldoliak korából származó boltokkal van ellátva, kétségtelen azonban, hogy az eredeti keresztfolyosó helyén épült, mert ennek, sajnos, csak csekély nyomai, az egykori boltozat vállkövei, még fennmaradtak azon épületrész déli falának külsején, a melynél a folyosó végződik. Ez a kolostor rectoriuma, melynek művészi kiképzése a kolostor története második korszakának legnevezetesebb emléke, a templom mellett az egész épületcsoport legbecsesebb része.²

A kelet-nyugati irányban elhelyezett és belsejében kilencz méter hosszú és hat méter széles helyiség a nyugati keskeny oldalában nyíló ajtón át a keresztfolyosóból közelíthető meg. Bőséges világosságát a szemközti keskeny falba tört nagy hármablakon és ettől jobbra-

¹ V. ö. dr. Nitsch Árpád János, Majk, a Bold. Szűz majki premontrei prépostságának, majd a Nepomuki Szent Jánosról nevezett camaldoli remetességnek története. Győr, 1910. 30. l.

² Külsejének képét, az előtérben levő czellaépület mögött lásd Magyarország Műemlékei, III. kötet, 234. lap.

balra két kisebb ablakon át nyeri. A refectorium külsején látható nyomok valószínűvé teszik, hogy ez az épületrész az első építés korára megy vissza, azonban — bizonyára a XV. század dúlásai után — a XVI. század első negyedében új kiképzést, díszít nyert. Teljesen erre az időre vall a gazdag, erősen plasztikus hatású hálóboltozat, a mely azonban egyszersmind arról is tanúságot tesz, hogy a refectorium a XVIII. században újabb átépítésen esett át.

162. Krisztus ostromozása. (Falkép a Vörösklastrom refectoriumában.)
(Tary Lajos másolata után.)

A boltozat rendszere ugyanis nyugati irányban folytatást tételez fel. Míg a terem szélessége megmaradt, annak régi, 12·5 méter belső hosszúságát az eredetileg az épület déli falának külsején végighúzódnó keresztfolyosónak, nyilván gyakorlati okból, északi irányban való vezetése, illetőleg a bejárat fal beépítése által megrövidítették.

A refectorium belsejét falfestmények díszítik, a melyek az 1910. évben kerültek a borító mészréteg alól napfényre. Nyilván azokra vonatkoztatható a «képeknek» az az említése, melylyel Repffinius leírásában találkoztunk. Az egyik falfestmény az 1520. évszámot viseli magán. Ez jelzi tehát a refectorium építésének, illetőleg helyreállításának teljes befejeztét.

A festmények a terem hosszanti falain a boltozat rendszere által tagozódó síkokat borítják, ezek csúcsíves alakjához alkalmazkodva. Mindegyik osztályban egy-egy nagy festmény, összesen tehát négy. Eredetileg azonban, a terem megrövidítése előtt, nyilván hat volt a képek száma, az építészeti fölosztásnak megfelelően. A fennmaradt festmények Krisztus kínszenvedésének egyes jeleneteit ábrázolják: az Olajfák hegyét és Krisztus ostorozását az északi, a Keresztvitelt és a Megváltót a kereszten a déli falon. Az elpusztult két kép tárgya talán Krisztus Pilátus előtt és az Ecce homo volt, azonkívül föltételezhetjük, hogy — a helyiség rendeltetésének megfelelően — a bejárat fölött levő falmezőt az Utolsó vacsora képe díszítette.

A festményeket alul erősen megrongált széles sáv szegélyezi, mely vörösbarna alapon elszórt egyes gyümölcsöket (alma, körte, szilva, stb.) mutat. Ezenfölül mindenütt jellegzetes ornamentális kerettel találkozunk: két oldalt, a hol a képsíkok csúcsíves hajlása kezdődik, nagy, kúszó levelekkel ellátott erős vesszők nyúlnak fölfelé, legfölül látszólag belefutnak a boltozat bordáiba, előbb még azonban egy-egy mellékhajtást bocsájtanak ki magukból, amelyek

163. A kereszthordozás.
(Falkép töredéke a Vörösklastrom rectoriumában.)
(Tary Lajos másolata után.)

középen összekötve mintegy tektonikus befejezést adják e növényi díszítménynek. Ennek elemei a középkori művészetben közkeletű motívumok alkalmazását mutatják, de szabályos, könnyen áttekinthető és indokolt elrendezésükkel, a levelek húsos rajzával és lendületével félreismerhetlenül elárulják a XVI. század fölfogását. Ez tűnik elő egyébiránt a képsorozat kompozíciójából is. A nagyterjedelmű, közel négy méter széles és negyedfél méter magas képsíkok egy-egy nagy jelenetet mutatnak, kevés, többnyire életnagyságú alakkal. A falsíkok fölaprózását, az egyes képek zsúfoltságát, a mely a késő középkort jellemzi, a XVI. század első negyedében egyseges, nagyvonalú elrendezés váltotta föl.

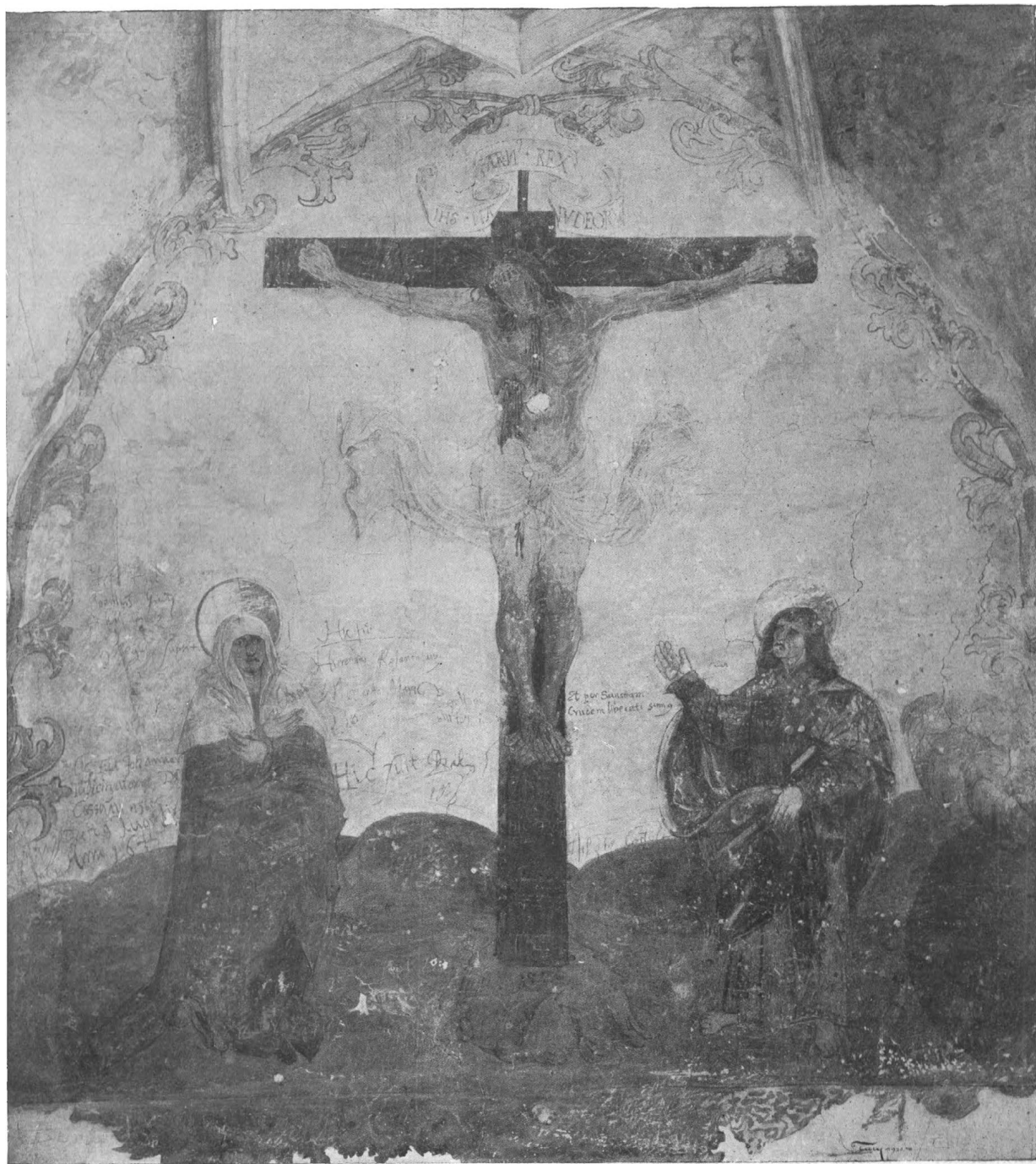
A négy kép közül az Olajfák hegye a legjobb fönntartású (160. ábra). Egyszersmind ez nyújt leginkább fölvilágosítást e művészet

eljárásáról, eredetéről. Krisztus hosszú, lila szín köntösben a kép közepén térdel és két karját fölemelve, fölfelé tekint a kereszt jelével ellátott kehelyre, mely sziklán áll. Kopár, vigasztalan a táj: sziklák, kövek mindenütt. Balra az előtérben a három apostol alszik, hátrább, dombhajlás mögül Júdás alakja látszik, két katonával, leghátul az Olajfák hegyének ábrázolásánál hagyományos palánk.

A kompozíció lényeges tényezői, az előtérben levő négy alak, Dürer egyik rézmetszetére vezethetők vissza, a mint ismeretes, hogy a kor északi művészetének épen a nagy német mester rendkívül elterjedt és megbecsült graphikai művei számtalan esetben szolgáltak minták, források gyanánt, a melyeket a művészek kisebb-nagyobb önállósággal értékesítettek. A XVI. század első negyedére nézve Dürer művészete mintegy összefoglalása, betetőzése volt a korábbi fejlődésnek, — réz- és fametszeteinek sorozatai a hatásos motívumok kincsesbányái, melyeket oly sokan kiaknáztak, gyakran épen nem leplezve ezt az eljárást, a mely a középkori művészet sok évszázados gyakorlatához csatlakozott.

Az Olajfák hegyének pathetikus jelenete Dürernek rézmetszetű és mindkét fametszetű Passiójában előfordul; azonkívül 1515-ben külön lapot is szentel neki, mely a mester marató kísérleteinek egyik érdekes példája (B. 19). A négy ábrázolás kompozíciója, pszichológiai fölfogása eltérő. A Vörösklastrom falképének a rézmetszetű Passio 1508-ban készült illető lapja

(B. 4) volt a mintája (159. ábra). Dürer itt a kínszenvedés keresztjét hordozó angyal hirtelen megjelenése által imájából fölriadó Krisztust mutatta be, heves mozdulattal, hirtelen fölemelt karokkal. A falfestmény Krisztusának kifejezése sokkal tompább, de még így is a megrettenés

164. Kálvária. (Falkép a Vörösklastrom refectoriumában.)
(Tary Lajos másolata után.)

taglejtése nem eléggé indokolt, mert az angyal megjelenése a festményen elmaradt. Félreismerhetetlen viszont, hogy a festő nemcsak a fő motívumot merítette Dürer metszetéből, hanem annak egyes részeit is követte. A ruházat elrendezése, a térdelő alak előtt a földre terülő sajátságos, négyszögű tömeggel, a Krisztus jobb czombjának idomát föltüntető drapéria — a megfordítva átvett alakon a bal czomb mutatja ezt az ábrázolási módot — a nagy

méretre való átvitelrel járó változtatások mellett, úgyszólván azonos. Az átvétel ténye az alvó apostolok esetében is világos. Dürer ezzel a három alakkal célzatosan, a renaissance-fölfogás szellemében mutatta be a testnek az alvás, illetőleg a kényelmetlen helyzetben való elalvás, akaratlan elszunnyadás közben előállott különböző elhelyezkedését. Az előtérben Szent Péter fekszik, fejét kezére támasztva; hátrább Szent János ültében ledőlt, kezeire hajtva fejét; Jakab apostol ülő helyzetben maradt, de őt is elnyomta az álom és két könyökét térdeire támasztva, fejét kezeivel támogatja, ahogy virrasztás közben elszunnyadt. Az alakok fő motívumain kívül a festő a metszet egyes részleteit is átvette, noha általában — a festmény megváltoztatott kompozíciójának megfelelően — eléggé szabadon járt el, Szent Jakabnak a festmény jobb szélén ülő alakja azonban a metszeten is ugyanezt a helyet foglalja el.

A következő festmény, a mely kivált alsó részén erősen megrongálódott (162. ábra), Krisztus ostromozását ábrázolja. Középen, oszlophoz kötve áll az Üdvözítő. Meztelen testét — csak lágyéka körül van fehér kendő kötve — az ostromozás nyomán kiserkedt vércseppek tarkítják. Két kízója közül a jobboldali, szögekkel ellátott háromágú ostorát ütésre emeli, másik kezében szintén ostort tart készenlétben. A baloldali alak erős lendületet vesz, a mint a hatalmas virgácsos, a melyet mindkét kezével fog, áldozatára sujtani készül. A két pribék — e jelenet hagyományos ábrázolási módjának megfelelően — lehetőleg durva, visszataszító megjelenésű. Mint egyebütt, itt is korabeli ruhájuk van, a baloldali széles karimájú kalapot visel, oldalán széles szablyát. Dürer metszetével összehasonlítva már az Olajfák jelenete is lehető egyszerűsítést, tágasságra, szélességre való törekvést mutatott. De ott már tárgyi szempontból is elkerülhetetlen volt a tájképi szintérnek habár takarékos ábrázolása. Itt — ellentétben például Dürer rézmetszetű Passiójának megfelelő metszetével, mely a belső tér gazdag távlati ábrázolását adja — a térbeli környezet föltüntetése teljesen elmarad és csak az igen magas szempontból tekintett sötétbarna talaj, a mely az alakok térdén fölül vízszintesen vonul végig, fejezi ki a jelenet helyét. A háttér a semleges, síma fal, ornamentális keretével. A kép középső tengelyét az oszlop, illetőleg az ahhoz kötött Krisztus alakja jelzi, két oldalt pribékekkel. Úgy látszik, hogy a művész nagy, monumentális hatásra törekedett, esetleg az olasz művészet befolyása alatt. Úgy látszik továbbá, hogy a festményeknek azok helyével összefüggő kompozíciójában valami célzat, rendszer volt: legalább is a refectóriumban föltételezett hat, illetőleg hét kép közül fennmaradt négy jelenet erre vall. Az Olajfák kertjének gazdagabb képével szemben van a csak három alakból álló Kálvária és az ehhez hasonló szimmetrikus elrendezésű Ostromozással szemben levő falsíkot a Kereszthordozás festménye díszítette.

Sajnos, ez az utóbbi igen erősen megrongált állapotban, csak töredékekben maradt fenn (163. ábra). Krisztus, a kinek testét az Olajfák jelenetéről ismert hosszú, lila köntös borítja, megrogyó térdekkel vonszolva elkínzott testét, hordozza a súlyos keresztet, a melyet mindkét kezével átkarol. Az előtte haladó pribék az Üdvözítő derekára kötött vastag kötélén fogva húzza előre. A kép bal feléből megmaradt csekély töredékek arra vallanak, hogy a jelenet gazdagabb kiképzést nyert: nyilván más alakok segítették a rendkívül hosszúszerű kereszt hordozását. Fő motívumára nézve ez a jelenet azokhoz az ábrázolásokhoz csatlakozik, a melyeken Krisztus hasonló helyzetben hordozza a keresztet és ez, mint itt, a térbe ferdén beállítva, perspektivai hatású. Ez az ábrázolási mód, a melylyel már E. S. mester egyik apró metszetén (Lehrs 195) találkozunk és a mely például ifj. Hans Holbeinnek ablakfestéshez készült ismert tusrajzán (baseli múzeum) is előfordul, szemben áll a másik fő típussal, a mely a kereszt súlya alatt összerogyó Üdvözítőt mutatja be (például Dürer nagy Passiójában, B. 10). A középkori művészetben kifejlődött ikonographiai típusok átmennek a XVI. századba. A Vörösklastromban levő falfestmény a jelenet színterének ábrázolásánál a Kálvária zord kopárságát ugyanazokkal az eszközökkel fejezi ki, melyekkel az Olajfák hegyének képénél találkoztunk: a fennmaradt töredék meredek, szaggatott sziklát, elszórt köveket mutat.

A kinszenvedés történetét a Kereszten függő Megváltó képe fejezi be (164. ábra). A festmény középső tengelyében emelkedik a magas kereszt, a melyen Krisztus teljesen kinyújtott karokkal, szigorúan frontális helyzetben függ, csak feje (a mely sajnos, rongált állapotban maradt reánk) hajlik le jobb vállára. Az erősen hangsúlyozott, a képkerület alakjával és a boltozat lenyúló bordáival összefüggő symmetrikus elrendezést a renaissance-fölfogás szerint fokozza a Krisztus lágyékát takaró fehér kendő végeinek lobogása, valamint a kereszt felső végére külön póznára erősített írásszalag szabályos, ornamentális hajlása. A feszülettől jobbra-balra, megközelítőleg egyenlő távolságban Szűz Mária és Ev. Szent János alakja áll. Mint az Ostorozás képén, szigorúan komponált hármast csoport áll elő. Mária nyugodtan áll, mellén keresztbe tett kezekkel; fájdalmát szájának erősen lehúzó szögletei és a nagy szeméből alápergő könnyek fejezik ki. János fölfelé, Krisztusra tekint és jobb karjának mozdulata követi tekintetét. Bal kezével vörös palástjának nehéz tömegét fogja föl. Ahogy a kereszten függő Megváltó, épúgy mint az oszlophoz kötött Krisztus alakja, a ruhátlan test ábrázolása tekintetében a középkor fölfogásával szemben a renaissance szellem érvényesülését mutatja, itt, a Kálvária képén, a mely a kereszt töve alatti kis halmon az 1520. év-számmal van megjelölve, Szent János alakja a középkortól átvett ruházat alakításában tanulságosan árulja el ezt az új szellemet. A drapéria gazdagsága középkori hagyomány, itt azonban nem annyira a ránczok sokaságában, a kelme erős töréseiben, mint inkább abban a félreismerhetetlen törekvésben nyilvánul, hogy nagy tömegeivel, határozott formáival fokozza magának az alaknak értékét, monumentális benyomását. Ebből a szempontból kivált a János fölemelt jobb karja alatt lehulló részlet erős lendületével, nagy vonalaival jellemző.

Általában ez a festmény mutatja be a leg-határozottabb formában azt a monumentális érzést, a mely a Vörösklastrom falképeinek ismeretlen mesterét eltöltötte és a mely annál inkább figyelemre méltó, mert ebben a korban a német művészet területén a falfestés emlékei vajmi ritkák és a kor új törekvései inkább a táblafestészet és graphikai művészet kisebb méretű alkotásaikban tükröződnek vissza. Ebből a szempontból is figyelmet érdemel még a kép háttérének egyszerű, egységes alakítása, az egymásba átmenő zöld halmok sorával.

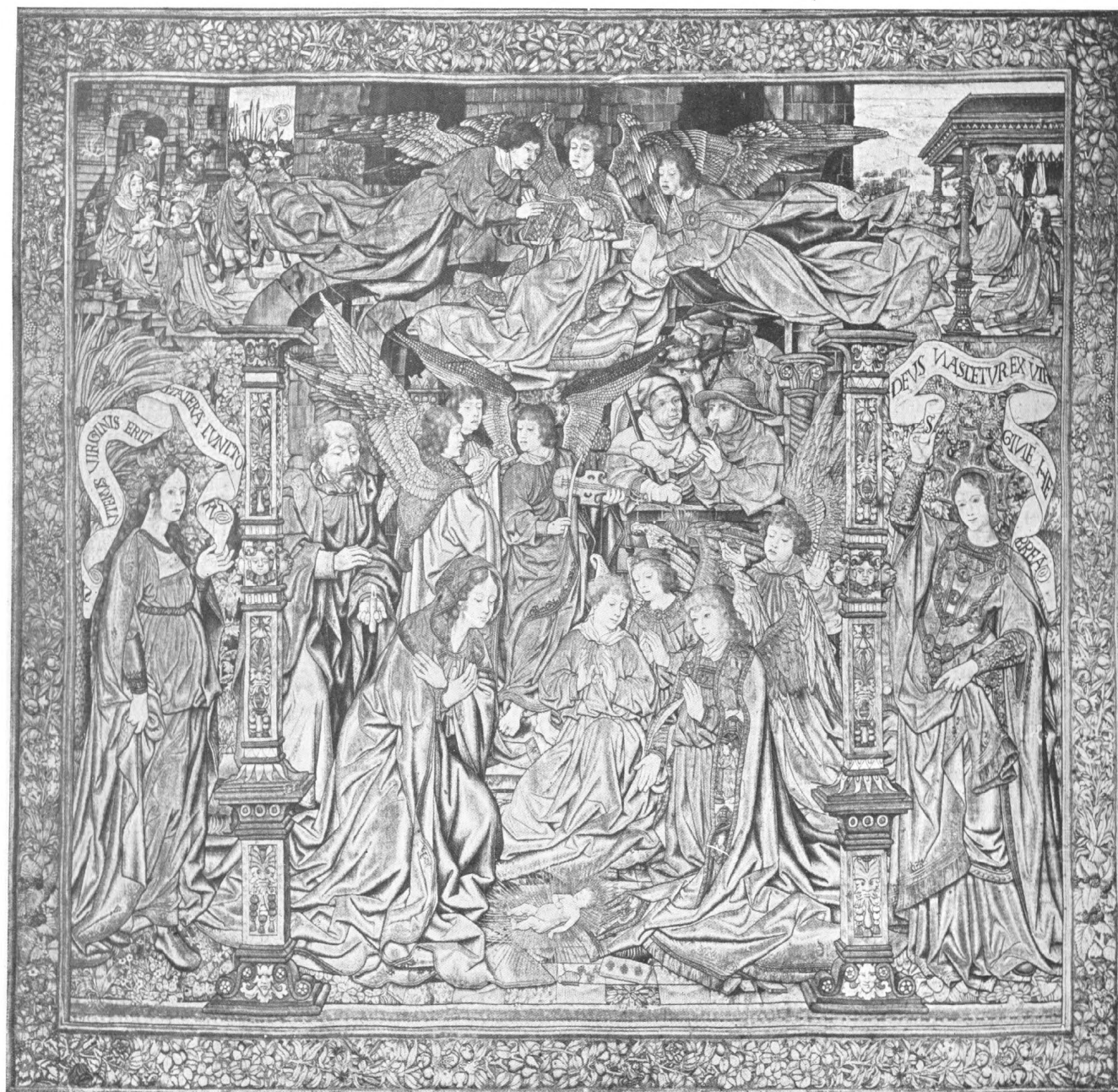
A refectoriumban fennmaradt falképek sorozatát, az ablakkal áttört falat díszítő két alak fejezi be. Távolatilag festett consolokon egyfelől püspök áll, a karthausiak fehér ruhájában, infulával és pásztorbottal, kezében nyitott könyvvel, a karthausiak szerzetéhez tartozó szent püspökök egyike (165. ábra), másfelől könyvből olvasó karthausi szerzetes, kezében a vértanaság pálmájával (166. ábra). A középkori művészetben gyakran előforduló ily alakokhoz hasonlítva ezek szélessége, testtömegüknek határozott kifejezése, ruházatuk ránczvetésének egyszerűsége tűnik fel, főleg azonban az őket bekeretelő gazdag ornamentika jellege, mely a nagy képek kereteiéhez csatlakozik. Alulról, a consolok mellől két oldalt egy-egy erős,

165., 166. Karthausi szentek falképei a Vörösklastrom refectoriumában.
(Tary Lajos másolata után)

vastag inda húzódik fölfelé, phantastikus, nagy, hasított leveleket bocsájtva ki magukból. Az alakok fölött az indák megvékonyodva és írásszalagokkal egybefonódva fejeződnek be. A gazdagság mellett a symmetriára, szabályos elrendezésre való törekvés az ornamentális kompozíció fő jellemző vonása. A középkori eredetű formák felhasználásában, alkalmazásuk módjában a renaissance felfogása nyilvánul, a mely a késő középkor phantastikájával szemben világosságra, áttekinthetőségre törekszik. Itt, e díszítő részletekben ugyanaz a szellem jut kifejezésre, mint a refectorium nagy falfestményeiben, a melyek hazánkban a XVI. század első negyedében a német renaissance érvényesülésének legkiválóbb emlékei a monumentális festészet terén.

Éber László.

Jézus születése. Budapest. Az Iparművészeti Múzeum kárpítja.

Az Iparművészeti Múzeum brüsszeli kárpitja.

Az 1914. év elején nagy föltűnést keltett művészi ügyek iránt érdeklődő körökben az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek egy igen jelentős gyarapodása: egy Jézus születését ábrázoló, XVI. századi brüsszeli kárpit, mely szokatlan szépségével méltán vonta magára a figyelmet. Annak idején az Iparművészeti Múzeum tudós igazgatója, Radisics Jenő egy előadásban ismertette a kárpitot. (VI. tábla.)¹

A kárpit történetére vonatkozó első adat 1601-be megy vissza. Ezen év január 26-án kelt Tycho de Brahenek, Rudolf király udvari csillagászának irata, a melyben Napragi Demetert, az idő szerint erdélyi püspököt figyelmezteti, hogy Perstein Bernát kiel polgár és kalmár javára 2823 birodalmi tallérról szóló és ugyanazon évi január 19-én már esedékes kötelezvényét beváltani, illetve tartozását lefizetni el ne mulassza. Nagyon valószínű, hogy ez a levél ugyanazon kárpitsorozatra vonatkozik, melyről később 1619-ben kapunk hírt. Napragi Demeter győri püspök 1619-ben bekövetkezett halálakor öt vagy hat flandriai kárpitot hagyott a győri székesegyháznak. Ezek közül csak egy maradt reánk, mely a legutolsó időkig a székesegyházban őriztetett, mígnem gróf Széchényi Miklós püspöki lakosztályába vitte át. Miután a kárpit — főleg az Archaeologiai Értesítőben közzétett ismertetés után² — tágabb körben ismertté vált, régiségkereskedők ajánlatot tettek annak megvétele iránt a püspöknek, a ki azt a székesegyház helyreállítására szükséges költségek beszerezhetése végett a vallás- és közoktatásügyi ministeriumnak ajánlotta föl megvételre, mert ellenkező esetben kénytelen lenne azt külföldre eladni.

Az ajánlat azonban nemcsak eredményre nem, hanem arra vezetett, hogy a régiségkereskedőkkel tovább folyhassanak a tárgyalások, melyek mellett — miután újabb ajánlatokat is tettek és szakértők a kárpitnak rendkívül magas értékét állapították meg, az a veszély forgott fönn, hogy a kiváló emlék, a mely a székesegyház alapítványszerű vagyonához tartozott, a püspök és káptalan kényszerhelyzete következtében külföldre kerül. E fenyegető eshetőség elhárítása végett báró Forster Gyula, a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke már korábban tárgyalásokat indított meg gróf Széchényi püspökkel és az 1904. év végén javaslatba hozta, hogy a kárpit a budavári királyi palota építésének és berendezésének akkor folyamatban levő befejezése alkalmából még folyósítandó javadalom terhére, a királyi palota berendezésére vásároltassék meg. Eleinte erre nézve is nehézségekkel kellett küzdenie, melyek hosszabb tárgyalásokat igényeltek, végre sikerült azok elhárítása és ő császári és apostoli királyi Felsége legmagasabb engedélyével a kárpit a királyi várpalota számára megszereztetett.

¹ Nyomtatásban megjelent: *Radisics Jenő*. Királyunk ajándéka. Magyar Iparművészet. 1914. 3. sz. p. 105.

² *Ebenhöch Ferencz*. A győri székesegyház régi flandriai kárpitja. Archaeologiai Értesítő. 1889.

Így a kiváló emlék sorsa végleg biztosítva volt, midőn pedig Ő Felsége a Múzeum-barátok Egyesületének megalakulása alkalmából annak védnökségét legkegyelmesebben elfogadta, egyidejűleg a kárpitot az egyesületnek ajándékozta, mely azt az 1914. év elején az Iparművészeti Múzeumnak örök letétként engedte át. Így az közkinccsé vált és annak közvetlen tanulmányozása lehetővé tette, hogy immár a tudomány mai eszközeivel kísértsük meg a hozzáfűződő kérdések megoldását.

I.

A falkárpit-műhelyek, melyek Brüsszel városát világszerte híressé tették, legnagyobb virágzásukat a XV. és még inkább a XVI. században érték el. Ezen századokban — az arrasi műhelyek hanyatlása után, — ezek ragadták magukhoz a vezető szerepet és megtartották egészen XIV. Lajos koráig. Ekkor a Gobelin-gyár lépett a helyükbe.

A kárpitok saját korukban a legkeresettebb művészeti termékek közé tartoztak és igen nagy értéket képviseltek. Az uralkodó családok végrendeleteiben, kincstári leltáraiban becses kincsekként szerepelnek. Nagy részük épen drágaságuk miatt uralkodók és az arisztokrácia rendelésére készült és ezeknek palotáit díszítette. A kárpit tulajdonosának életével elválaszthatatlanul összeforrt. Magával viszi, ha utazik, hogy útközben díszítse lakását, magával viszi a csatába, hogy sátorának falain fölakassza. Vitézi tornáknál a kárpit a sorompók ékessége és ünnepi dísz ad az utcáknak és tereknek az uralkodók bevonulásánál. És ha nem elegendő a kárpitállomány a szükségesnek látszó pompa kifejtésére, nagy ünnepségeknél egyik fejedelmi udvar kölcsön kéri a másik kárpitjait és azokkal díszíti föl palotájának falait. Ugyanígy kerültek elő nagy ünnepekkor a templomok kincstáraiból a szebbnél szebb kárpitok, hogy a templom felölthesse ünnepi köntösét.

Ezen kárpitok ábrázolásaik gazdag anyagát a legszélesebb körből merítik: a történelemből, a vallásos, mythologiai mondákból, allegoriákból, közmondásokból. Gyakran találkozunk az egykorú háborúk jeleneteivel, sőt a közönséges életével is, még pedig úgy a nagyúr kedvteléséből, vadászat, lovagi szerelem, udvari életből, mint a paraszt nyersebb mulatozásából, vagy munkájából vett jelenetekkel. De minthogy a kárpit a paloták díszének dekoratív eleme, egész fölületét gyakran csak növények gazdag lombozata fűdi, melynek zavartalan harmóniájába itt-ott belejátszik egy-egy elegáns vagy ötletes formájú madár vagy állat képe.

A kárpitok gyakran egyszerűen valamely népszerű festmény kópiájaként készültek, mint pl. a Louvre egyik igen jelentékeny darabja: Szt. Lukács, a mint a Madonnát festi, a mely Roger v. d. Weyden, most Münchenben levő eredetije után készült.¹ Ez a szokás a XVI. sz. folyamán mind gyakoribb lesz: az Alba herczeg birtokában levő Krisztus sírbatétele hű másolata Bernard van Orley brüsszeli képtárban lévő festményének. A «Mester a koczkával» metszetei nyomán készültek Michel Coxie szabad átdolgozása után a Château de Pau szép kárpitjai, Psyche történetével.

Leggyakrabban azonban a kárpit külön erre a használatra tervezett karton után készült. Ebben az esetben két lehetőség nyílt: a művész vagy csak kis méretű tervet rajzol, a melyet azután más, ügyes rajzoló visz át nagyobb méretekbe és előállítja a kárpit kivitelére alkalmas kartont, vagy maga mindjárt végleges nagyságban készíti el azt. Ez utóbbi esetben második rajzoló nem szerepel. A karton minden esetben átmegy a műhely tulajdonosának birtokába és akárhányszor reprodukálható.

A brüsszeli kárpitműhelyek számára dolgozó művészek között a legjobb nevekkel talál-

¹ Roger v. d. Weydennek 1695-ben elégett városházi festménye hű másolatának tartották a berni Múzeum kárpitját is, mely Herkenbald történetét mondja el, de ezt újabban újra, erős érvekkel kétségbe vonta: H. Brandt. Kunsthistorisches bei einem Mystiker des fünfzehnten Jahrhunderts. Teppich aus dem Lausanner Domschatz im Museum zu Bern. Repertorium für Kunstwissenschaft, XXXVI. Neue Folge. I. Bd. Heft 6.

kozunk, így Barend v. Orley, Michel Coxie nevével. Jan Cornelis Vermeyenről tudjuk, hogy Osztrák Máriától 1529-ben állandó fizetést kap kárpitkartónok tervezéséért.¹ A későbbi időkben kivált Rubens és a díszítő részletekben annyira gazdag J. van Hoecke dolgozik a kárpitműhelyek számára.²

Van azonban még ezenkívül egy igen nagy tömege a kárpitoknak, melyeknek keletkezéséről nincsenek pontos okirati följegyzéseink s melyeknek szerzője ismeretlen. A kárpitműhelyeknek épen e névtelen termékeivel szeretnék ezen tanulmány keretében foglalkozni és azoknak helyes megértését egy újabb szemponttal teljesebbé tenni.

Tudjuk, hogy ezen műhelyeknek voltak állandó rajzolóik, a kik csakis az illető műhely számára dolgoztak. Ezek egyéniségük vagy mondjuk művészi leleményességük foka szerint több vagy kevesebb önállósággal végezték munkájukat. A művészek esetleges gyöngéjét könnyen feledhetővé teszi a kárpitok első pillanatra szembe ötlő sajátossága: a kárpit elsősorban, már technikájánál, rendeltetésénél fogva is, dekoratív alkotás. A térbeli környezet és ennél fogva az egész légkör is meghamisítva, szükségszerűen dekoratívva idealizálva jelenik meg szemünk előtt.³ Ebben a térben, melyben a valóság részben elhallgatva, részben megmásítva érvényesül, az élet talán előkelőbbnek és gazdagabbnak látszik, de bizonyos mértékben egyhangúbb, azaz egyformább is. Az érzelmek kifejezése nemesen letompítottabb, méltósággal teljesebb, mint az életben, de ezzel kapcsolatban annak sok árnyalata elmosódik, az érzelem közvetlen ereje elgyöngül és lehetségessé válik, hogy egy és ugyanazon alak más és más kárpiton újra meg újra föltűnjön, a nélkül, hogy a szemlélő észrevenné, valójában melyik jelenet szereplőjeként született meg eredetileg. A rajzoló egyes alakokban gondolkodik, melyeket, mint a sakfigurákat tologathat ide-oda, állandó sablónokban, a melyek jóformán minden jelenetbe beleillenek, egyrészt, mert az egyes bibliai jelenetek alakjai mindig ugyanazok, másrészt, mert a legtöbb jelenet az előkelő társaság egy-egy összejövetelénél nem igen sokkal látszik többnek. Ha névfölírások nem jeleznek a személyek kilétét, sok esetben távolról sem sejthetnők, hogy mi lehet az ábrázolás tárgya (Pl. Eresichthon és Mestra története a brüsszeli képtárban).

Ezen alakoknak nagy részét a kárpitrajzoló valahonnan kölcsön veszi. Esetleg szintén kárpitról, már akár azon műhelyből valóról, a melynek ő is dolgozik vagy másról. De kutató szeme másfelé is keres: a régebbi és modern németalföldi festők művei, akármely iskola közkezen forgó, népszerű metszetei és a német és olaszországi útról haza hozott gazdag anyag mind szívesen látott források. Keres jellemző, jelentékeny alakokat, olyanokat, a melyek magukban is annyi tartalommal és abszolút művészi értékkel bírnak, hogy kiemelve saját, eredeti környezetükből és új, idegen környezetbe belehelyezve se veszítsenek semmit értékükből, sőt lehetőleg új környezetüket is a saját jelentőségük fokára emeljék. A kárpitok egészben monumentális karaktere némiképen megkívánja, hogy méltósággal és tekintélyvel teljes alakok legyenek. Ez az átvételnek is kényszerítő és természetes előfeltétele, mert különben nem volna semmi értelme.

A még mindig hiányzó alakokat azután a rajzolónak végre magának kellett hozzáadnia, a mi természetesen az egészben a legnehezebb föladat volt, főleg azért, mert itt dőlt el, vajjon az ő teremtményei tudnak-e a kölcsönvett alakokkal egyensúlyt tartani? Ez az ő művészi képességeinek próbája, a melyet nem mindig sikerül megállania.

¹ E. Ritter von Engerth. Nachtrag zu der Abhandlung über die im kaiserlichen Besitze befindlichen Cartone, darstellend Kaiser Karl V. Kriegszug nach Tunis von Jan Vermeyen. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses. IX. 1889. p. 419. és tovább.

² Lehnert. Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes. Berlin, II., p. 49.

³ H. Havard. La Tapisserie. Les Arts de l'ameublement Paris, p. 58., 59., igen tanulságos módon mutatja be egy XVI. sz.-i flamand kárpiton a különbséget a kárpit dekoratív és a valóság természetes perspektívája között.

Az egyszer jól sikerült alaktól vagy csoporttól nem könnyen tud megválni a művész. Mindig újra meg újra beleilleszti jeleneteibe, hol kisebb módosításokkal, hol egyszerűen, leplezetlen nemtörődomséggel híven másolva. Ha csoportról van szó, némelykor jobban kiépíti, némelykor megnyirbálja és minden gondolkodás nélkül akár ötször is újra fölhasználja.

Ezután következik az, hogy a művész ezen különféle elemek közé összekötő alakokat illeszt bele és épen ezek az alakok azon részei a kárpitoknak, melyeknek gyöngesége vagy hanyag megrajzolása miatt bizonyos stílusbeli egyenetlenség állhat be és a melyek közül egész pontosan ki lehet válogatni az átvett részleteket. Minden, környezetéből jelentékenységgel kirívó alakot egy kis kereséssel föl lehet fedezni eredeti helyén.

Az ily módon keletkezett kárpit tiszta művészi, mondjuk abszolút értéke erősen szenved, mert lesüllyed a műhelymunkák színvonalára. A kézművesség fogalma tolakszik képzeletünkbe. A művészi érték helyébe a műhelyszerű és kézművesi érték, a tisztán művészi cél helyébe az üzleti lép.

Typikus példaképen idézem a salzburgi Nonnberg-kolostor egy igen szép kárpitját, melyen az alakoknak valóságos mozaikszerű összeillesztése észlelhető.¹ (VII. tábla. 1. ábra.) A kárpit tárgya a Pietà. Hátul a Golgotha hegye, melyen a kis alakokban ábrázolt két lator Dürer fametszetéről — Kálvária hegye (B. 59.) — van tükörképesen másolva. (195. ábra.)

Krisztus alakja teljesen egy Trentóban levő, később tárgyalandó sorozat Keresztlevételének a Krisztusa (172. ábra), Mária nagyon rokon egy Aixben levő sorozat ugyanilyen tárgyú jelenetének Máriájával. (202/b. ábra.)

A jobboldal kulcsolt kezű férfi alakját, e szomorú jelenet méltósággal annyira teljes szemtanúját, szintén nemcsak ezen kárpit számára teremtette alkotója, újra találkozunk vele egy madridi sorozatnak, Keresztelő Szent János történetének, harmadik darabján, Ker. Szent János prédikációjának hallgatói között,² azzal a csekély különbséggel, hogy míg Madridban mustrás brokátból, itt moiré selyemből van a ruhája. (VII. tábla. 3. ábra.)

A kétségbeesetten fejéhez kapó férfi ugyanezen sorozat negyedik darabján, Krisztus keresztelésén lehajtott fejjel ül.³ Itt csekély változtatások is mutatkoznak.

A baloldal három női alakját hajszálnyi pontossággal megtaláljuk ugyanazon madridi sorozat második darabján, a hol Ker. Szent János búcsúzik anyjától,⁴ mielőtt a pusztába mepne. (VII. tábla. 2. ábra.) Ott mint passzív, a búcsútól kevéssé megindult néző közönség, itt mint Krisztus siratásának jelenetét kísérlő alakok jelennek meg és minthogy ebben a környezetben találkozunk velük, nyugalomuk nem gyöngébb érzélem, hanem az érzelmi letompítottság benyomását kelti. Ezzel a jelenet erősen reprezentatív, és egyben fokozottan monumentális jelleget kap.

Mellékesen megjegyzem, mivel a műhelyszerűség és az egyszer megteremtett alakok ideoda betolása szempontjából érdekes, hogy ugyanezen madridi kárpit egy másik alakjával viszont egy château-de-paui kárpiton találkozunk; ez is Ker. Szent János történetét mondja el, eredetileg 8 darabból álló sorozatban, melyből ma már csak 5 van meg.⁵ A jobb felső sarok jelenete Madridban azt a jelenetet mutatja be, midőn Keresztelő Szent János, még mint gyermek megismerkedik a Poenitenciával. A Poenitencia alakja királyi koronával kibontott hajjal körülvelt fején, korbáccsal kezében van ábrázolva. A château-de-paui kárpiton Ker.

¹ Közölve M. Dvořák. Österreichische Kunsttopographie. VII. Bd. Die Denkmale des Stiftes Nonnberg in Salzburg. Bearbeitet von Dr. H. Tietze mit archivalischen Beiträgen von Frau Regintrudis von Reichlin-Meldegg O. S. B. Wien, 1911. Taf. XXXIII. p. 174. az 1738-iki leltárban így említve: «türkischer Töbich, mit gutem goldt durcharbeitet». Talán egyike azon 3 kárpitnak, melyeket Anna von Pütterich apátnő 1590-ben 10 forintért vásárolt.

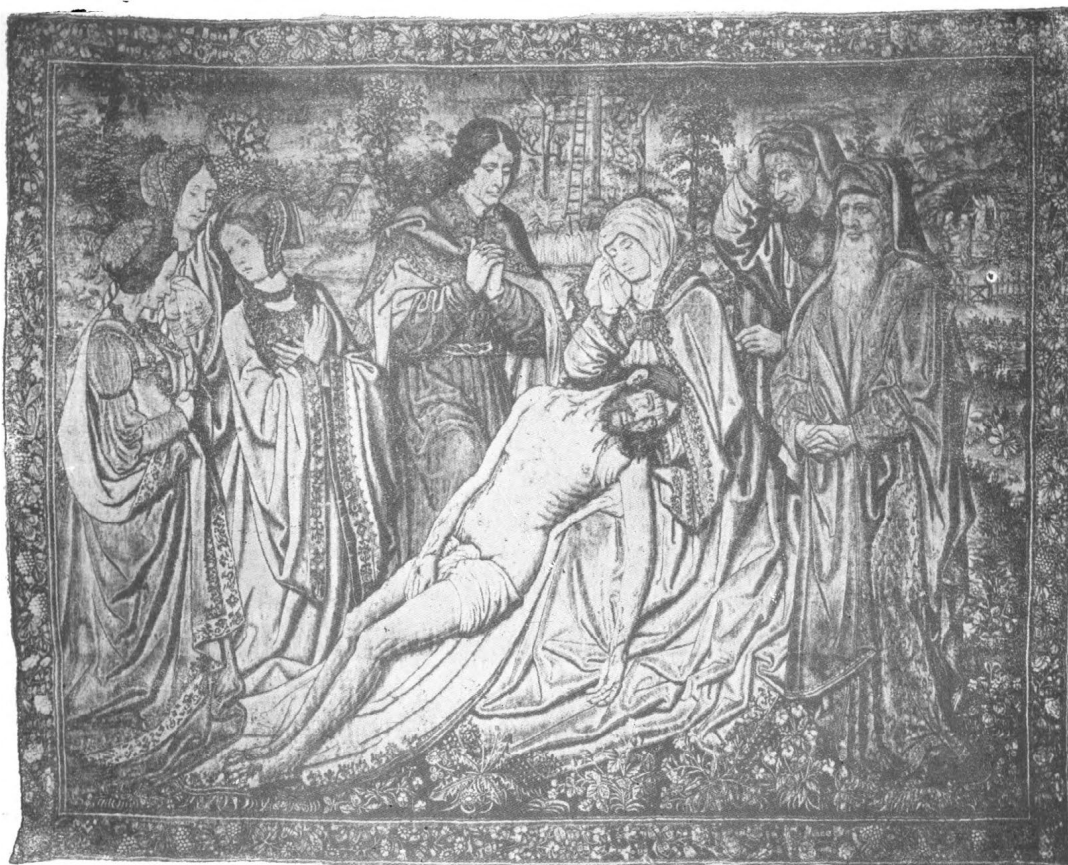
² Comte de Valencia de Don Juan. Tapices de la Corona de España. Madrid, 1903. Lám. 16.

³ Comte de Valencia. Tapices ... Lám. 17.

⁴ Comte de Valencia. Tapices ... Lám. 15.

Közölve Eug Müntz. Tapisseries, broderies et dentelles. Paris, 1890.

VII. TÁBLA.

1. Pietà. Salzburg. Nonnberg kolostor. Kárpit.

2. Ker. Szent János búcsúja anyjától.
Kárpit részlete. Madrid.

3. Ker. Szent János prédikációja.
Kárpit részlete. Madrid.

Szt. Jánost falevelekből készült ruhában látjuk ugyanennek a nőnek a társaságában.¹ A château-de-paui kárpitok egyik női alakja viszont budapesti magántulajdonban, Baumgarten egyetemi magántanár kárpitján tér újra vissza.

Így az egymástól függés példáinak végtelen sorozatát lehetne összeállítani. Minden alak valahonnan való. Mindeniket megtalálom valahol összekötő kapcsaként egy végtelen összefüggésnek. Műhelyszerűség ez a legtágabb értelemben, legtöbb esetben a nélkül, hogy a termék csekély értékű műhelymunka benyomását tenné, művésziatlenné válna, mert a kivitel és technika

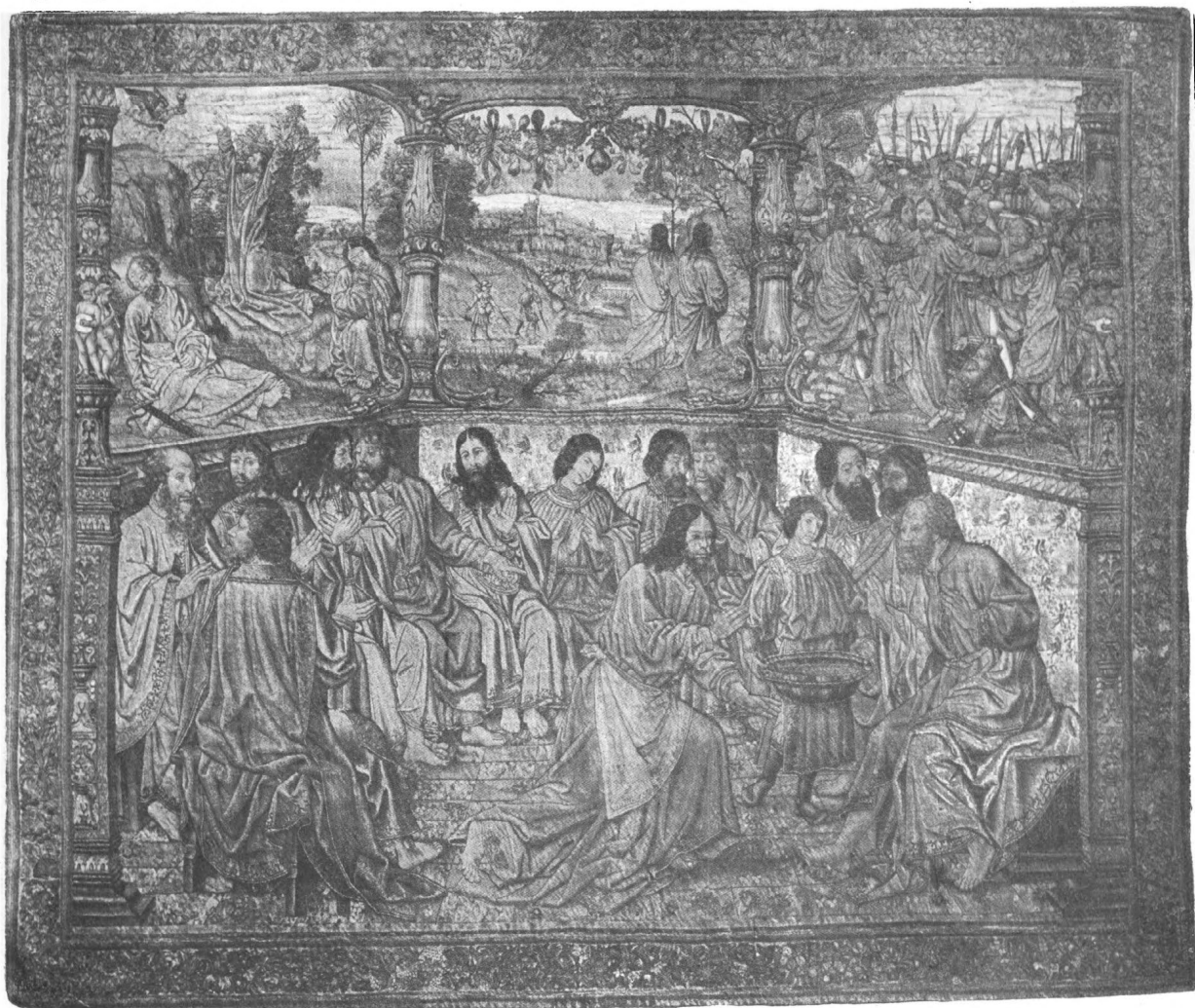
167. Jézus születése. Trento. Seminariumi Múzeum. Kárpit.

tökéletessége, az összeválogatott alakok nagyszabású volta a kompozíció és fölfogás dekoratív ereje ellensúlyozzák a műhelyjellegét. Ez magyarázza a folyton fölújuló törekvést, hogy a kárpitokat valami ismert művészegyéniséggel hozzák kapcsolatba.

A műhelyszerűség kitűnő példaként idézhetem királyunk ajándékát és a vele kapcsolatos trentói sorozatot. (VI. tábla és 167.—173. ábra.) Szerzője a mindenünnen csipegetés, a mindenkitől kölcsönzés elvének nagy képviselője; még abban a korban is, melyben a tulajdonjog

¹ *André Gorse. Étude sur les Tapisseries du Château de Pau. Pau, 1881. p. 8., ismeri a madridi sorozatot, de nem veszi észre ezt az egyezést; sőt kiemeli, hogy a két sorozat jelenetei tökéletesen különböznek. Miután a madridi jelenet ismerete föl nem tartóztathatta gondolatmenetét, azt véli, hogy itt talán a bibliában elhallgatott Herkules és Omphale történet analógiájával van dolgunk!*

nem olyan ismert fogalom a művészet és irodalom körében, mint ma, — virtuóz a kölcsönzésben. A budapesti kárpit igen gazdag kompozíciójú. A főjelenet a középen Krisztus születését ábrázolja. Mária leborúlva imádja a gyermek Jézust, mögötte József áll, gyertyával kezében, hogy az istálló sötét homályát egy kissé földerítse, a dudás pásztorok a háttérben húzódnak meg. Az istálló tele van éneklő és zenélő, imádó angyalokkal, a levegő is megtelt hozsannát éneklő égi küldöttekkel. A nagy, ujjongó örvendezésnek csodálatosan élénk és vonzó jelenete ez. Az istálló, melyben a jelenet játszódik, sajátos és a kárpit kívá-

168. A Lábmosás. Trento. Seminariumi Múzeum. Kárpit.

nalmainak megfelelő dekoratív építmény. Könnyű renaissance-kori oszlopokon emelkedik a boltozás nélküli, csak ívekből álló tetőzet, melynek ódon istálló jellegét a háttérben látható romfal adja meg. A kárpitot körülfutó virágfüzér és a renaissance oszlopok között keletkezett keskeny mezőkben egy-egy Sibylla van elhelyezve, gazdag ruhában és fejdíszszel, kezükben Krisztus születésére vonatkozó föliratos szalagokat tartva. A felső sarkokban balra a Három királyok, jobbra az Angyali üdvözlés, mellette egészen kicsiny alakban Gideon a gyapjával, mely Mária szűzességének ó-testamentomi jelképe.

A mint mondtam, ezeket a kárpitokat igen gyakran többször is megszőtték és így nem fog meglepni, ha ezt a szép kárpitunkat a trentói Seminarium múzeumában újra megtaláljuk. (167. ábra.) A szerencsés véletlen úgy hozta magával, hogy itt ez a darab nem egymagában

maradt ránk, hanem az egész, teljes sorozattal együtt. Lehetséges, hogy a sorozat többi darabja is egyezett a Napragi-félével, noha ez nem föltétlenül bizonyos. A mi darabunk egészben több gonddal készültnek látszik amazoknál, finomabb szövésű.

A mi kárpitunk és a trentói között csak minimális eltérések vannak, ezek talán meg lehettek a többi darabnál is. A trentói kárpitot jobbról-balról még egy-egy renaissance-kori oszlop foglalja be, melyet kis zenélő puttók gyűrűje tesz változatosabb és gazdagabb formájúvá. Ez a két oszlop erős támaszképpen szól bele a kárpit szerkezetébe. Felfogja azokat a motívumokat, a melyeket a budapesti kárpiton erőtlenség, mintegy a főjelenethez kívülről oda-

169. Krisztus Kaifás előtt. Trento. Seminariumi Múzeum. Kárpit.

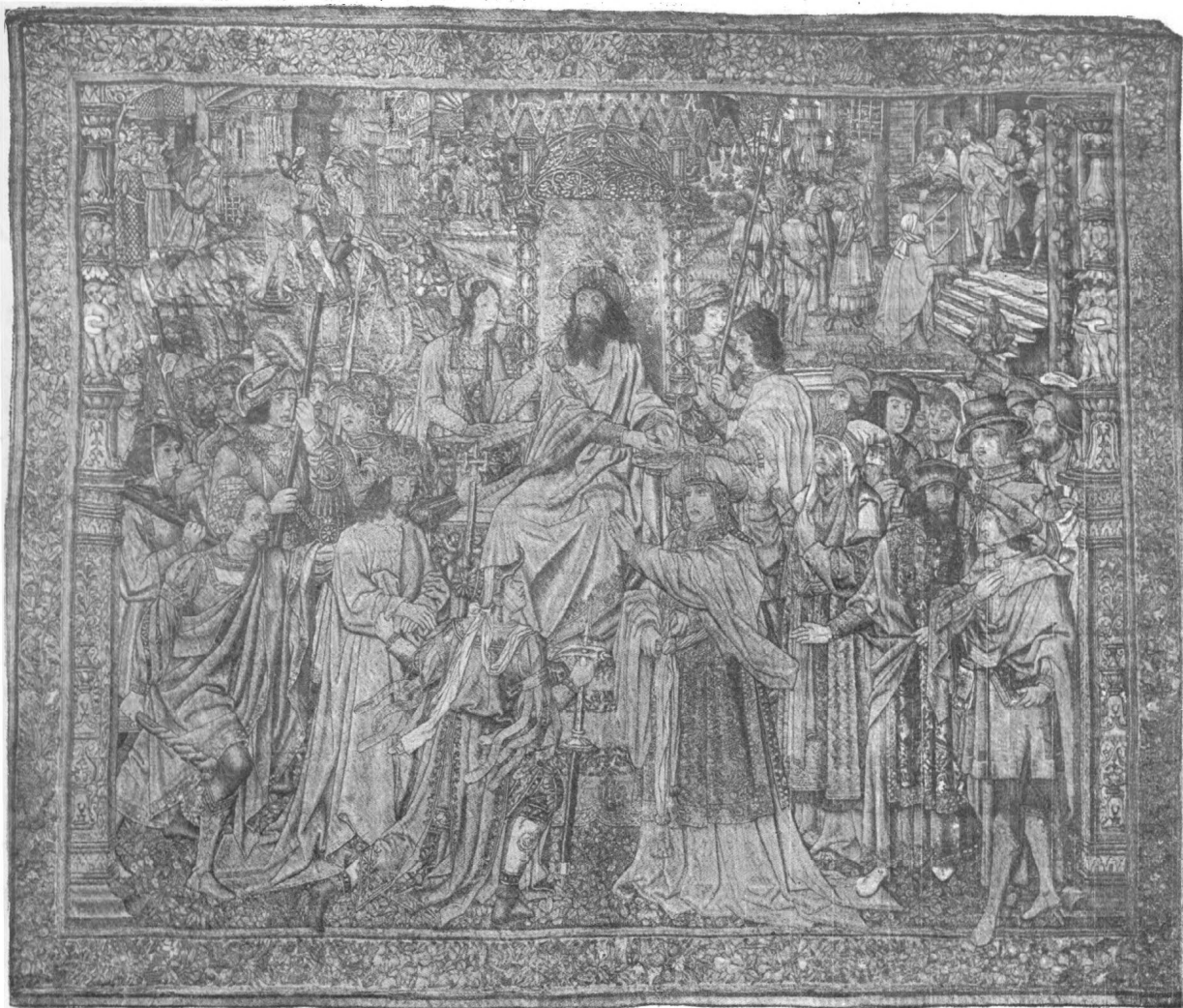
tapasztottan, szabadon kihangzóan engedett a művész lebegni. Ezeket a részeket a művész most erős kézzel, hatalmas egészszé foglalja össze. Ezek az oszlopok a sorozatnak csak egy darabjáról, Kaifás kárpitjáról hiányzanak.

A kárpit magassági kiterjedése is különbözik a két kárpiton. A budapestin egy réteg levegővel több van. Nem mondhatnám, hogy az Angyali üdvözlét loggiájának teljes kiemelkedése a szabad égből szerencsés dolog volna. Még jobban hangsúlyozza a szélső részek laza összefüggését. Ellenben a középrésznek mintha javára válna az, hogy az angyalok tágabb légkörben mozoghatnak.

A trentói sorozat második darabjának a Lábmosság a tárgya. (168. ábra.) A szoba, melyben a jelenet lejátszódik, felső felében egymástól alacsony, széles oszlopokkal elválasztott három nagy ablakkal a szabadba, a jövőbe nyílik. Meglessük Krisztust a Gethsemáne-kertben az emberi csüggedés egy gyöngye pillanatában, látjuk Judást, a mikor csókkal elárulja a mestert.

A középső ablak pedig az egész sorozat legfinomabb kompozícióját mutatja. Dombos vidéken, kis bokrok állnak a menők útjába. Messziről a háttérben Jeruzsálem falai és kapui látszanak, arrafelé tart egy sereg vidám katona. Elvesznek a messzeségben. A közelben csak két magános ember jár. Az egyik még egyszer, utoljára visszanéz a Golgotha hegyére, a másik komoran nagy léptekkel megy előre: Az Úr tanítványai. Mélységes melancoliával van telítve a levegő.

A harmadik darab főjelenetén Krisztust Kaifás előtt találjuk. A kis jelenetek Herodesnél mutatják őt és a néptől bántalmazva. (169. ábra.)

170. Krisztus Pilátus előtt. Trento. Semináriumi Múzeum.

Azután találkozunk vele Pilatusnál. Pilatus kezét mossa. A felső jelenetekben ostromozzák, töviskoszorúval koronázzák Krisztust. Pilatus próbálja a népet engesztelni, megmutatja az agyonsanyargatott embert a tömegnek: Ecce Homo. (170. ábra.)

Változik a kép: Krisztus viszi a keresztet a Golgothára. Útközben találkozik Veronikával. Egy utolsó csoda és az út tovább vezet a felső jelenethez, a Keresztrefeszítéshez. (171. ábra.)

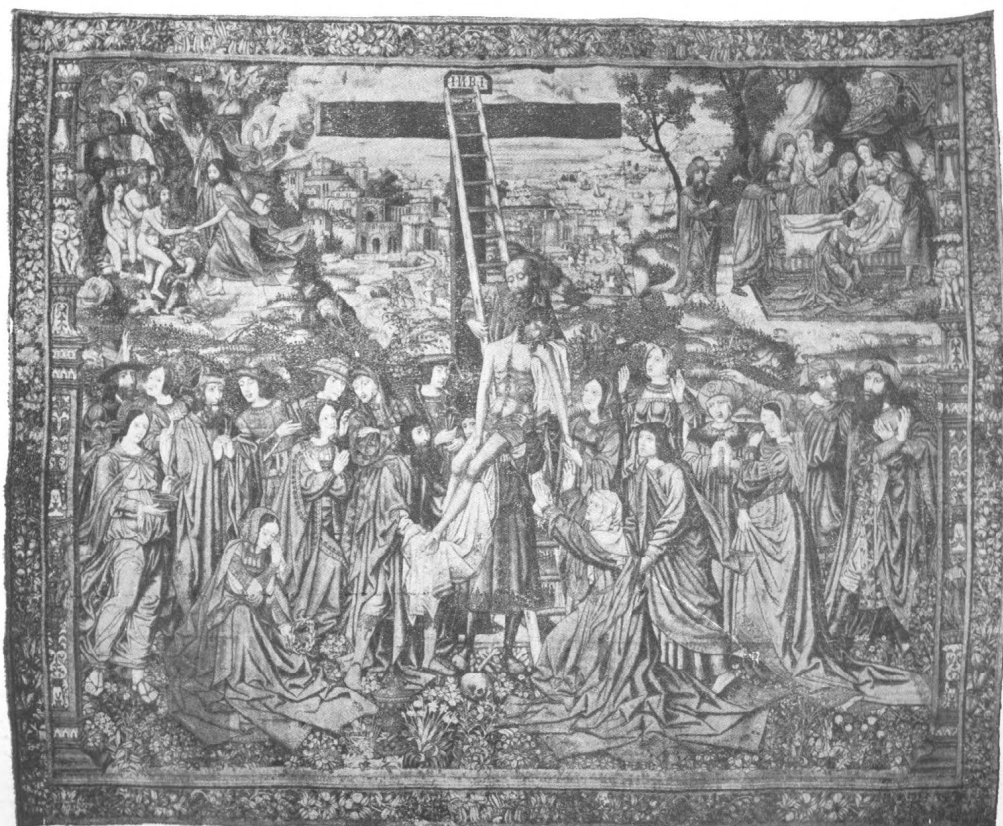
A hatodik darab a Keresztlevétel, a Sírbatétel jeleneteit mutatja és végül látjuk a már föltámadottat a pokol előtornáczában. (172. ábra.)

Végül a hetedik kárpit Krisztus találkozását mutatja Péterrel és Mária Magdolnával, a Noli me tangere jelenetét, a főjelenet pedig föltámadását. (173. ábra.)

VIII. TÁBLA.

1. A Keresztvitel. Madrid. Kárpit.

2. Krisztus levétele a keresztről. Madrid. Kárpit.

Ezen trentói sorozatot, melynek történetét már többször ismertették,¹ levéltári adatok szerint Bernhardus Clesius bíboros 1531-ben vásárolta 1000 tallérért.

¹ Dr. Ritter von Birk. Mitteilungen der k. k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. XII. Bd. I. Heft. Neue Folge. Wien. 1886. p. 8.

Dr. A. Wöl. Beiträge zur Geschichte der Gobelins im Dome zu Trient. Mitteilungen der k. k. Centralcommission. XIV. Bd. Neue Folge. 1888.

Mitteilungen der k. k. Centralcommission. XVI. Bd. I. Heft. Neue Folge. 1890. Notizen. p. 83.

Dr. A. Wöl. Das Castell del Buon Consiglio zu Trient. Mitteilungen der k. k. Centralcommission. XXIII. Bd. Neue Folge. 1897. p. 132.

171. A Keresztvitel. Trento. Semináriumi Múzeum.

Sac. V. Casagrande. Arazzi fiaminghi preziose memorie dei P. Vescovi di Trento. Trento, 1903. Különnyomat a «Rivista Tridentina»-ból. III. évf. No 2.

Egyéb, irodalmi méltatásai:

Pier Andrea Mattioli. Il magno palazzo del cardinal di Trento. 1539. Velence. 1858-ban részben újra kiadták Trentóban.

Michel Angelo Mariani. Trento, con il sacro Concilio et altri notabili. Trento. 1673. p. 159.

Conte Girolamo Graziadei. Memorie, storiche, ossia Cronaca della città e del Vescovato di Trento dal 1776 al 1824. M. S. ad 12. Febr. 1818.

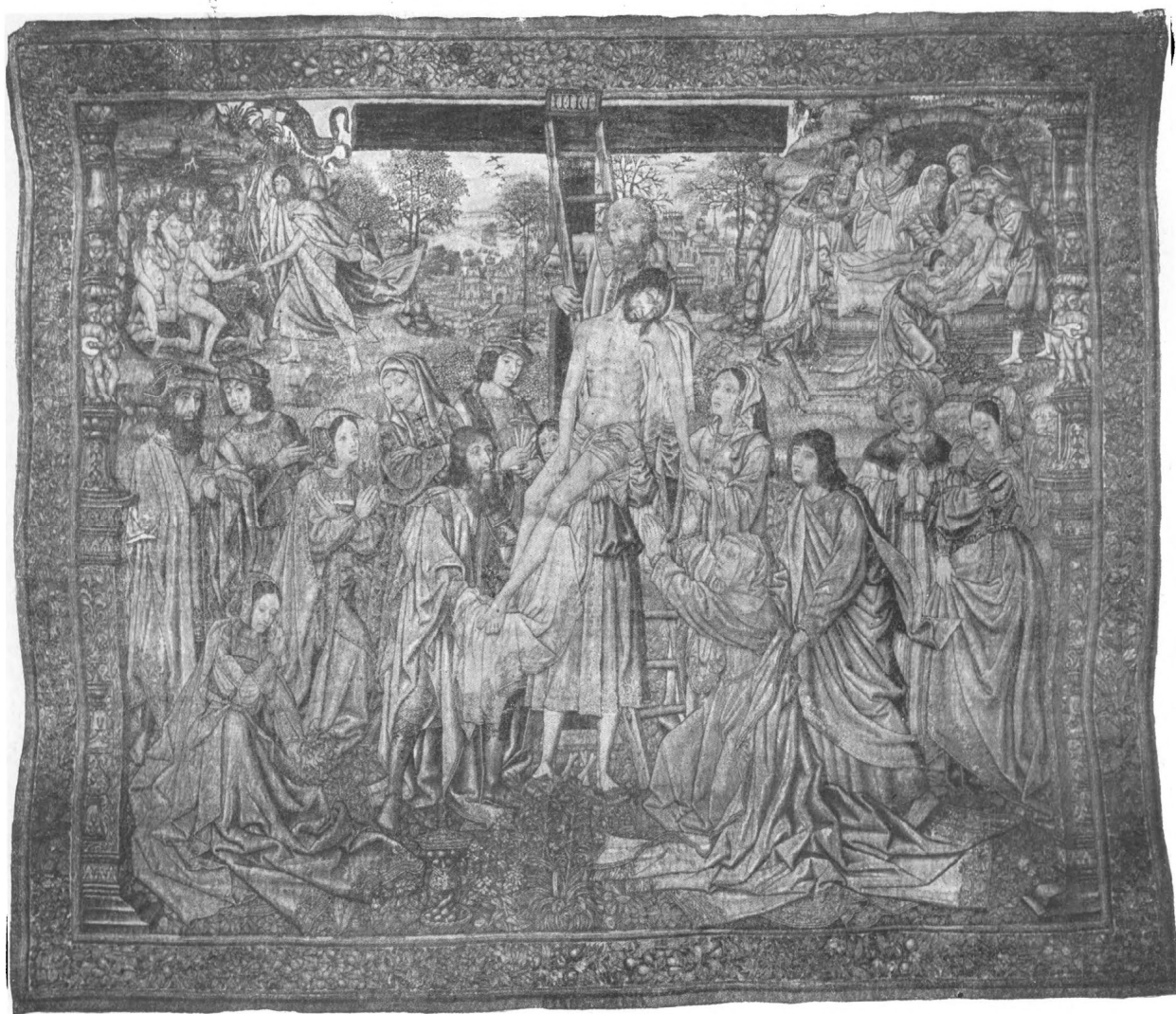
Perini. Trento e suoi contorni. 1859. p. 29.

N. Toneatti. Saggio d'illustrazione del duomo di Trento. 1872.

Ambrosi Francesco. Trento e il suo circondario. Trento. 1881.

Hogy ez a sorozat nyilván a műhely kedveltebb darabjai közé tartozott, arról tanuskodik az az érdekes tény, hogy a sorozat két darabját, — a Keresztvitelt és a Keresztlevételt — újra megtaláljuk spanyol királyi birtokban.¹ (VIII. tábla. 1. 2. ábra.)

A két madridi és a megfelelő trentói kárpitok között már nem olyan csekély az eltérés, mint a trentói és budapesti darab között. A madridiak jóval nagyobb és tekintélyesebb darabok, sokkal gondosabb és aprólékosabb kivitelű munkák is.

172. Krisztus levétele a keresztről. Trento. Semináriumi Múzeum.

Ha komolyabb vizsgálat tárgyává tesszük ezen kárpitokat, csatlakoznunk kell azon véleményhez, mely a madridiak keletkezését korábbra helyezi.² A trentóiak ügyetlenül vannak

¹ *Comte de Valencia. Tapices...* Lám. 18—19. p. 13. állítja, hogy ausztriai Margit flandriai kormányzó kincseinek 1523-ban készült leltárában már említés történik róluk, mint újonnan vásárolt dolgokról. A leltárban azonban, a melyet *Michelent* közölt (*Inventaire de Marguerite d'Autriche. Bruxelles. 1870.*), a kárpitok említését nem találtam és így a fenti adat aligha helyes. A párisi nagy világkiállítás katalógusa (*Catalogue des Objets d'Art exposés au Pavillon Royal de l'Espagne à l'exposition universelle de Paris de 1900.*) a kiállításon bemutatott kárpitokról azt mondja, hogy ausztriai Margit Brüsszelben 1524-ben vásárolta őket. Hogy ezen adatot honnan vette, nem tudom.

² *A. Thiéry. Les inscriptions et signatures des tapisseries du peintre bruxellois Jean de Bruxelles appelé aussi Jean de Rome (Jan van Room alias van Brussel) peintre de Marguerite de Savoie régente des Pays-Bas. Louvain. 1907. p. 31.*

kétoldalt levágva. A legfeltűnőbb ez a Keresztvitel baloldali csoportján: a csoportot behajló felső testével kerek egészsze lezáró női alak levágása kellemetlenül félszeggé teszi a trentói kárpiton ugyanazt a csoportot, különösen, mivel véletlenségből a pillér kiugró formái is belevágnak a csoportot fölülről lezáró nőnek arczába. A kisebbedés folytán egy egész sereg alaknak el kellett maradnia. A menet jobbról-balra haladva, félkört formál nyüzsgő emberekből; néha szembejövők megakasztják egy kissé az emberáradatot, hogy aztán még

173. Krisztus föltámadása, Trento, Semináriumi Múzeum.

nagyobb erővel hömpölyöghessen előre. A trentóin ez a tömeg belső gyűrűjében egy egész sorral megfogyva, erőtlenné lesz: már nem is tömeg.

Jelentékeny változás történt azáltal is, hogy a durva katona helyére, a ki megrúgja Krisztust, most elegáns, szép fiatal nemes jött, a ki egy kicsit furcsán hat abban a tisztnben, a melyet itt teljesítenie kellett.

Erősen érezhető a csonkítás a felső régiókban is. Sok finom járulék elmaradt. Krisztus a keresztfán nagyon lapos helyre szorult össze, alig maradt valami a nézőközönségből, a ló az egyik kereszt mögé került és elveszett a finom tájképi részletek mellett Ábrahám áldozatának két igen finom, apró alakokkal bemutatott jelenete is, amely ó-téstartomni célzás

Krisztus fölálkozására, mint a hogy az első darab Gideonja jelképe volt Mária szűzességének. Ugyanezeket a változásokat szenvedte a Keresztlevétel jelenete is (VIII. tábla. 2. ábra). A háttérből egész Jeruzsálem elmaradt, helyébe egy kisebb város jött. Ennél a kárpitnál csak egy dolgot akarok külön kiemelni, mert érdekesnek és meggyőzőnek tartom. A madridi példányon a szögeket tartó fiatal férfi mellett áll egy karját összekulcsoló öreg ember, felső testével odahajol és a fülét odatarthatja egy másik férfinak, a ki mellette áll és kezét a vállára teszi. Ez nyilván mond neki valamit, halkán, nehogy más meghallja, és az öreg mozdulatából látszik, hogy súlyt helyez arra, hogy meghallja a megjegyzést. A trentói kárpiton megint ott találjuk az öreg embert, ép úgy figyel most is, ép oly óvatos kíváncsisággal hallgatódzik, mit mondanak neki, — de társa beleütközött volna a pokol előtornáczába siető Krisztus lábába, — és így az öreg embernek magára kellett maradnia.

174. Rogier van der Weyden műhelye.
Angyali üdvözlés. Brüsszel. Képtár.

Még egy érdekes apróságot említek. A trentói oldalsópilaszterek ornamentikájában van egy érthetetlen momentum. A pilaszter egyenes profilú alsó részének ornamentikája alúlról egyharmad magasságban két részre oszlik. A fölülről eső ornamentum utolsó nyitott kelyhébe egyenes záródású háromszögű kis rész illeszkedik bele, ezzel a motívumot teljesen elvágva. Ezzel találkozunk össze az alúlról föltörekvő ornamentum álló, nyitott kelyhébe. Ez az ornamentika így nem érthető. A magyarázatot megkapjuk Madridban, a hol az álló kelyhen egy kis férfialakot fedezünk föl. És most már világos a kis háromszög célja is: eredetileg ennek a szoboralaknak kis baldachinja volt. Az alak kihagyása a motívum teljes értelmi fölbojlását vonta maga után.

Mielőtt rátérhetnék végre az egyes alakok eredetének kutatására, kénytelen vagyok a könnyebb áttekinthetés kedvéért már itt még egy-két sorozatot a tárgyalásba bevonni, melyeknek egyes darabjai érdekes váriánsait szolgáltatják a trentói sorozat jeleneteinek. Ezek egyébként már szóba is jöttek a salzburgi kolostor kárpitjának tárgyalásánál.

Itt első helyen az aixi székesegyház kárpitsorozata áll. A sorozat, mely fölírása szerint 1511-ben a canterburyi székesegyház számára készült,¹ 27 jelenetben mondja el Mária és Jézus életét.

Másodszorban említendő két kárpit Forlíban, a Pinacoteca Comunaleban. Mind a kettő Krisztust a keresztfán ábrázolja és a forlí helyi följegyzések szerint a kincsekben gazdag néhai Sant-Agostino templomból származik.²

A harmadik sorozat Madridban van és Keresztelő Szt. János történetét mondja el négy darabon. Föntebb már említettem.³

II.

Említettük, hogy a kölcsönzésekhez szükséges anyagot kárpitok, korabeli festmények, metszetek és olaszországi reminiscenzenciák szolgáltatták.

¹ M. Fauris de Saint Vincens. Mémoire sur la Tapisserie du Choeur de l'Eglise Cathédrale d'Aix. Paris. 1812.
p. 4. Achille Jubnial. Les anciennes tapisseries historiques. Paris. 1838. reprodukál egy pár jelenetet.

² E. Calzini. Notizie di Romagna. L'Arte. 1902. V. p. 347 és 348.

³ Comte de Valencia. Tapices . . . Lám. 14., 15., 16., 17.

A németalföldi festészet termékei közül a trentói sorozatra elsősorban a *Rogier van der Weyden-műhely* egy nagy oltárképe hatott, mely ma a brüsszeli képtárban van. Tárgya: a Szt. Szűz örömei és fájdalmai.

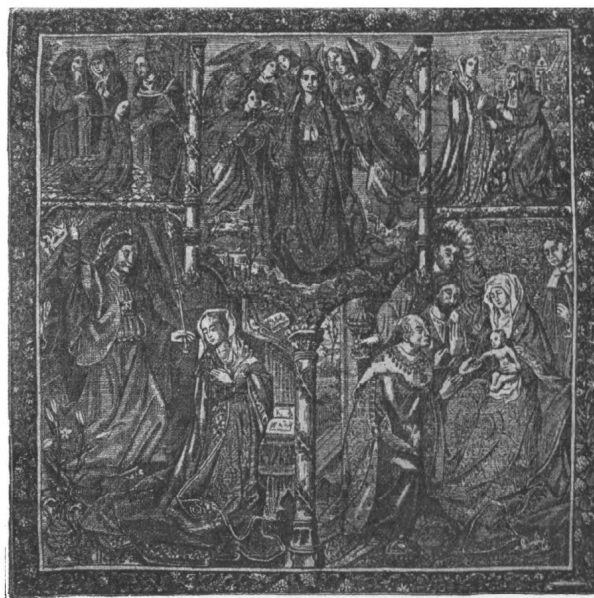
Bennünket az oltárnak három jelenete érdekel közelebbről:

1. *Az angyali üdvözlés* (174. ábra). A hely, a hol a jelenet játszódik, egyszerű kis építmény, házikó vagy loggia. Egyik oldalán egészen nyitva van, itt nézünk be mi, a másik oldalon utczára nyíló ajtó van, a melyen át az angyal jött. A fal, a mely az ajtónyílás mellett az épület ezen oldalán maradt, az erős rövidülés miatt majdnem két vastos pillérnek látszik. Mária a szokásos ábrázolási mód szerint épen imazsámolyánál térdel, mikor az angyal jövetelét hallja. Fejét félíg feléje fordítja és hallgatja az üdvözlést. Keze, mely még csak az imént imára volt összetéve, most a buzgó imádságokozta belső lelki feszültség megszakadása következtében, — könnyen kinyílik, de a letevés mozdulata abba marad, mert a történők újra, más irányban teljesen lekötik a figyelmét. Lesüti szemét és egész alakja nyugodt, feszült figyelést árul el. Ruhája nagy szélességben terjed el körülötte, úgyszólván teljesen odaér a falhoz és a felső test vonala és az alsó test dús ruházata között így mély, félkörű öböl keletkezik. Ebbe van belekomponálva az angyal alakja, a ki a levegőben röpülve adja Máriának tudtára az ígét. Térdelő helyzetben röpül, ruhája a sebes röpüléstől még hátracsapódik, a térd formái körül erős, nagy hajtékokkal félkörű vonalat írva le. A két félkör, Mária homorú és az angyal domború félköre egymásba illeszkedik. A kompozíció ezen módja a két alakot egymás fölé helyezi és a legszorosabban egy zárt egészsze forrasztja össze.

Ennek a festménynek nyomán készült a budapesti és a trentói első kárpit jobboldali felső jelenete: az Angyali üdvözlés (175. ábra). Az épületből loggia lett, a falból, mely úgyis pillér benyomását keltette, oszlop. Mária kevés változással megmaradt. Nem húnnya le a szemét, hanem fölnéz az angyalra, de a fej tartását nem változtatja meg, úgyhogy ennek a fölnézésnek valami különös árnyalata van. Csak szemét fordítja arra. Mintha egy kis, csöndes humor nevetne e jelenetben, — bizonyára a művész akaratán kívül — mintha Mária nagyon kíváncsi lenne az angyalra, de ezt nem szeretné elárulni. Tenyerei erősebben szétnyílnak, miáltal az álmélkodás hétköznapi meg nyilvánulásának a mozdulata lett az előkelő meglepetettségéből. Egészben: Mária elvesztette méltóságát és az angyal kerekedett fölül. Nagyobb területet is foglal el. Előbbi, szerény mozdulata most szélessé vált, majdnem az egész szobát elfoglalja. Lebegő, nagy palástot is kapott, a mely a ruhája bő uszályával együtt még a loggián túl is kiterjed. Jobbkezét fölemeli, balkezét a liliomos pálczával kinyújtja. De a tömegek összekomponálása, a lényeg ugyanaz maradt. Az angyal alsó teste félkörű hajlással ép úgy beleilleszkedik Mária ruhájának vonalába, a mely a maga részéről szintén félkörű hajlással kezdődve, végső kihangzását az oszlop mellett éri el. A jelenet ugyan-

175. Angyali üdvözlés.
Részlet a budapesti
kárpitról.

176. Jelenetek Mária életéből.
Kárpit az egykori Spitzer-gyűjteményből.

azon sajátságos keskeny, magas arányai megmaradtak. Az ágy a párnával és a zsámoly is ott maradt a helyén.

Az angyal alakjánál két elem olvadt egybe. A festmény angyala és egy másik angyal, mely a Spitzer-gyűjtemény egy darabjáról került ide. A kárpit öt jelenetet mutat be Mária életéből (176. ábra). Egészben régiesebb, mint a budapesti, a jelenetek még csúcsíves architektúrával vannak egymástól elválasztva. Mária alakja itt más. Nemesebb, szűziesebb és szemérmesebb mint a budapesti. De az angyal egészen lényegtelen változások mellett (a szárnyak helyzete kissé más, a ruhából valamivel több látszik stb.) teljesen azonos.¹

177. Rogier van der Weyden műhelye. Krisztus sírbatétele, Brüsszel. Képtár.

Ezen jelenet szabad változatát mutatja az aixi angyali üdvözlés. A szoba szélesebb, azért Mária uszálya is hosszabb lett, ki egyébként nagyon hasonló a brüsszelihez, csak kissé jobban hátrahajlik a felső testével. Lényegesebb az a változás, a melyet az angyal szenvedett. A lábak helyzete egészen megváltozott, épen azért, mert szélesebb a kompozíció. A karok alig térnek el a budapest-trentói és a Spitzer-gyűjtemény kárpitjának angyaláétól. A szentlélek nehézkes szentfénytől körülveve, elég ügyetlenül van a kompozícióhoz hozzátoldva, hogy a Mária fölött támadt ürt kitöltse.

2. *Krisztus sírbatétele* (177. ábra). Nem az egész jelenet, csak annak gerincze van átvéve. Egyik tanítványa, Krisztus hóna alá nyúlva, fölemeli, egy másik a lábánál segít. Ezáltal Krisztus majdnem ülőhelyzetbe kerül. Így találjuk őt meg a trentói sorozaton és Madridban is, de már nem a Sírbatétel jelenetén, hanem a Levételen (172. ábra. VIII. tábla és 2. ábra). Itt az a tanítvány, a ki leemeli, a létrán áll, jobb kezével ebbe fogódzik, bal kezével fogja Krisztust a hóna alatt, épúgy, mint Brüsszelben. Krisztus alakja teljes pontossággal van átvéve a festményről. Lelógó kezét egy nő fogja meg, a ki a karját is támogatja. Alúlról rászorul az alátámasztásra, mert különben épenséggel nem volna indokolva Krisztus ülő helyzete. A kompozíciót alúlról szintén egy tanítvány zárja be, de ez már csak az egész kompozíció szempontjából érdekes, egyébként részletgezést nem mutat.

Az előbbi fejezetben utaltam rá, hogy a salzburgi Nonnberg-kolostor kárpitja ugyanczen Krisztusnak egy variánsát adja (VI. tábla. 1. ábra).

3. *Krisztus hű követői elhagyják a sirt* (178. ábra). János távozóban még egyszer visszafordul: nehezen tud elválni Urától. Egész tartásában, mozdulatában van valami rendkívül kicsavart és ügyetlen. Hátulról látszik, a feje profilban balra fordul s bal kezét vágyódó mozdulattal nyújtja ki Krisztus sírja felé, miközben az előretörekvés mozdulatával jobb kezét előre tartja. Ez a mozdulat az alak erős kilépésével van összhangzásban. Valami visszahúzza, de Krisztus parancsa előre hajtja. Ez az alak a festményen vörös, föltűnő ruhát visel, dominálja a jelenetet, mintegy az egésznek gerincze. A mi művészünknek is szemet szúrt. Belemásolja a Lábmosás kárpitjának felső középső jelenetébe: Krisztus tanítványai elhagyják a fölfeszítés színterét (179. ábra). Fölfeszítés, mert hátul még látszik a zsidók és katonák tömege. Két tanítványa van az előtérben, az egyik, János, mentében még

¹ Közölve: J. Guiffrey. Histoire de la Tapisserie depuis le moyen âge jusqu'à nos jours. Tours. 1886. p. 157. és E. Müntz. La Tapisserie. Paris, p. 139.

egyszer visszafordul, látjuk az arczélét. Ugyanaz a tompa, lapos profil. A bal kéz mozdulata elmaradt, azért a ruhát másik vállára veti, a mi azonban az egésznek benyomását a legkevésbé sem változtatja. Az alsó testen megmaradtak a hajtékok úgy, mint a festményen. A lábnál korrektúrát végzett a művész, mert arra Jánosnak nagyon is nagy szüksége volt. A jobb kéz mozdulatát átveszi a kísérője, a ki különben is könnyen tekinthető János váriánsának.

A második németalföldi művész, a kitől mesterünk kölcsönzött: *Aelbert Bouts*. Ennek a mesternek a brüsszeli képtárban levő Utolsó vacsoráján (180. ábra.) van egy igen szembeötlő apostol. A jobbközépen ül, hátát fordítva felénk. Jobboldali szomszédjához fordul, vele beszélgetve, mialatt bal kezét az elszörnyűködés és elutasítás mozdulatával nyitott tenyérrel tolja el magától. Ezt az alakot a mi mesterünk beleültette a Lábmosás jelenetébe. (168. ábra.) Itt a bal sarkon uralkodik, egy kicsit meghízott és hogy a teret kitöltse, lábát egy kissé szélesebb mozdulattal tolja ki, — mely változás elég ügyetlenül történt, — de egyébként teljesen azonos, még székének a faragása is. Érdekes, hogy ez az alak tulajdonképpen nem is Aelbert Bouts teremtménye, hanem Düreré. Jól ismerjük a fametszetes kis passzió Utolsó vacsorájáról (181. ábra., B. 24). Onnan szakadt ide Aelbert Bouts ezen festményébe, mely nagyjából nem egyéb, mint atyja, Dirk Bouts egyik főművének, a löweni Péter-templom nagy oltárképének az átdolgozása. Ez is azon számos változtatás sorában foglal helyet, a melyek részben az új idők változott ízlését, részben Aelbert Bouts művészi inferioritását világosan mutatják.¹

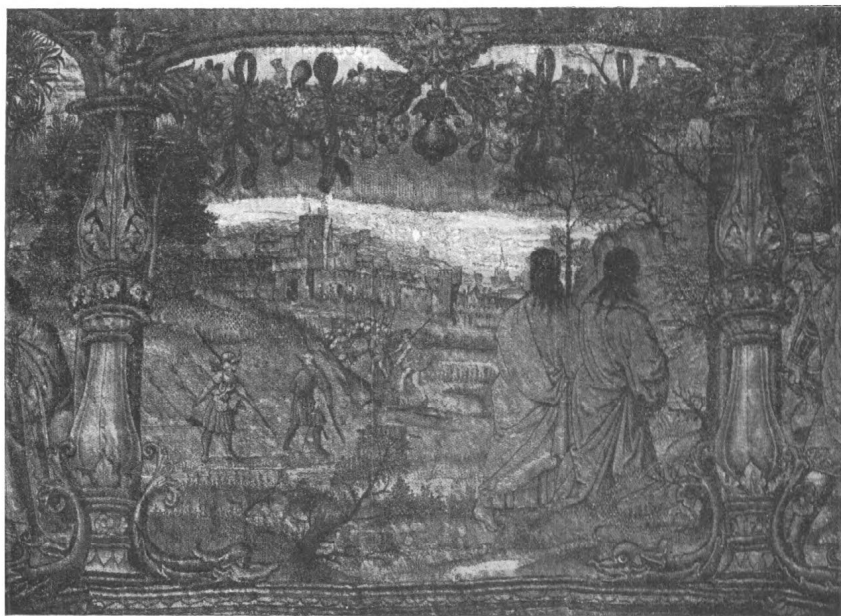
Ez az alak, a mint azzal a majdnem egészen egy síkban lefolyó, túlzottan heves és túlzottan jobbra forduló mozdulatával belekerül a jobboldal csoportjába, egyszerre magához rántja a kompozíció súlypontját. Valami különös, szédítő körforgásfélét érzünk, a mikor erre a festményre nézünk, mert a symmetriát hordani hivatott két középalak jobbra fordulása fölbontja az előbbi szép arányosságot, a tömegek pompás egyensúlyát.

Nem sok értelme van ennek az alaknak a Lábmosás jelenetén: nem tudjuk, mi ellen tiltakozik olyan nagyon, de mivel az egész társaság olyan

¹ *Karl Voll* (Die Alt-Niederländische Malerei. Leipzig. 1906. p. 134.) a két Utolsó vacsora egymáshoz való viszonyának rendkívül finom fejtegetésénél erről a változásról nem emlékezik meg.

178. Rogier van der Weyden műhelye. Krisztus tanítványai elhagyják a sírt. Brüsszel. Képtár.

179. Krisztus tanítványai elhagyják a fölfeszítés színterét. Trento, Kárpit részlete.

180. Aelbert Bouts. Utolsó vacsora. Brüsszel. Képtár

mesterünk egyoldalúan csak a régi iskolából merítette inspirációit. Ugyancsak a brüsszeli képtárban látható egy nagy triptychon, *Ismeretlen flamand művész* munkája, melynek közép-része a Három királyokat, jobb szárnya a Bemutatást a templomban, bal szárnya Jézus születését ábrázolja (183. ábra). Mária ott térdel a kis Jézus mellett, áhitatos imádatba merülve, mellén keresztbe tett karokkal, görnyedt háttal. És ugyanezzel a szent áhitattal térdel a Jézus-gyermek előtt a budapesti Jézus születésén és Trentóban is. Az az egészen minimális változtatás, melyet mesterünk rajta végez, hogy födetlen fejét fátyollal födi le, az alaknak

181. A. Dürer. Utolsó vacsora. Kis fametszet-passzio. (B 24.)

nagyon előnyére vált. Ezen csekély változtatás egyszerre sokkal szemérmesebbé teszi Máriát és az egész jelenetet ezzel a mennyei tisztaság benyomása felé erősen fokozza. Ez a Mária az egész sorozat legszebb, legnemesebb alakja. Eredetét nem is lehet teljesen az ismeretlen németalföldi művésznek tulajdonítani. Két elem olvad benne össze: a felső felén hibás forlí kárpit Máriája, — fejét nem tekintve, — szintén nagyon rokon ezzel a budapest-trentói Máriával. (184. ábra). Hogy itt tényleg a forlí Mária kombinált változatával van dolgunk, mutatja az, hogy ugyanezen sorozaton belül még kétszer találkozunk vele: a trento-madrídi Keresztlevétel baloldali csoportjában és a trentói Föltámadás kárpitjának Noli me tangeréjén, Mária Magdolna alakjában.

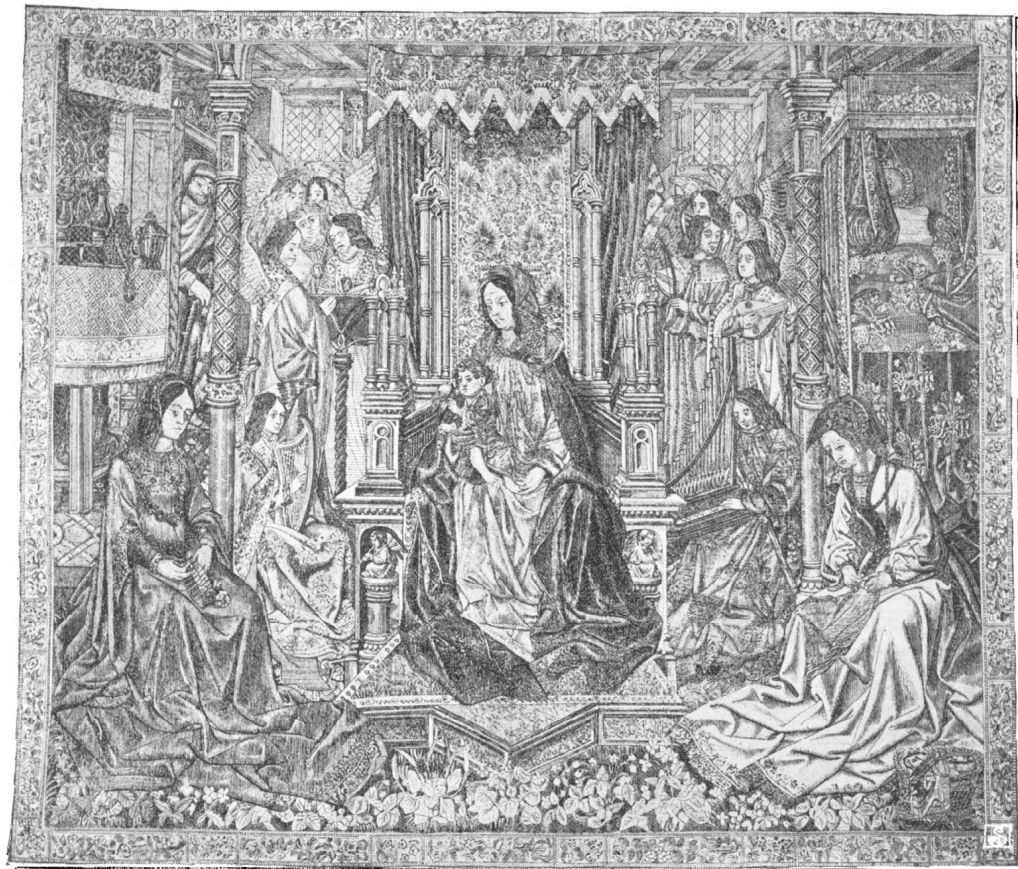
Ugyanez a női alak fordul elő a madridi Moralitások négyes sorozatában Turnus temetésének kíséretében is^{*} és még

^{*} *Comte de Valencia. Tapices . . . Lám. 23.*

érthetetlen élénkséggel vitatkozik, ő sem tűnik föl. Az egész jelenet értelme el van hibázva. Az apostolok tipikus mozdulataiból látjuk, hogy ez tulajdonképpen az Utolsó vacsora jelenete volna Krisztus, Péter és a szolgáló gyerek nélkül, így azonban két jelenet elég értelmetlen összehozását kell benne látnunk, noha egyébként a zárt kör, melyet az alakok képeznek, az egész kompozíció, nem mondható szerencsétlenné. A dolog magyarázata talán az, hogy a Lábmosás alakjait megtalálta a mester az aixi kompozíciók között (182. ábra). Krisztus teljesen azonos, Péteren történtek változtatások, a gyermek helyett János áll ott, csupa, az egész szempontjából lényegtelen változtatás, és utóbb adta hozzá a többi, — talán szintén valahonnan vett — alakot, nem véve észre, hogy nem együvé valók. A nem egységes és gondolatszegény tervezés megboszlúta magát. Mert találkozunk ugyan ezen két jelenet összehozásával, de mesterünk nem erre gondolt, különben be kellett volna tolnia az Utolsó vacsora asztalát.

Nem kell azonban azt hinni, hogy

IX. TÁBLA.

1. Mária a gyermek Jézussal. Kárpít az egykori S. Donato palotából.

2. Quentin Massys köréből. Szent Anna harmadmagával. Páris. Stephan Bourgeois birtokában.

3. Dürer. Madonna majommal. (B. 42.)

egy madridi kárpiton, mely Krisztusnak anyjától való búcsúját ábrázolja.¹

Jézus születésének Máriaja egy kárpiton fordul elő, mely azelőtt George Duruynek és nejeének a birtokában volt,² azután eladatott és ma Jacques Seligmann párisi műkereskedő birtokában van.³ (199. ábra.)

182. Lábmosás. Aix. Székesegyház.

Holbein legújabb életrajzírójánál találunk. Glaser a donaueschingeni passziót 1499-re teszi és 1500-ra valószínűvé tesz egy második németalföldi utat.⁴ Lehetséges tehát, hogy Holbein Németalföldön megismerkedett a brüsszeli kárpitművesek egynémelyikével és hogy a trentói sorozat mestere így jutott a donaueschingeni Kaifás ismeretéhez, talán Holbein egy magával hozott, a donaueschingeni passzióhoz készült előtanulmánya vagy egy rajza révén, ámbár lehetséges, hogy egész más, közvetett úton.

Mesterünk második német mintája az Alpokon inneni legnagyobb művésztől: *Albrecht Dürertől* származott. Dürer metszetei révén akkor úgyszólván Európa összes népeinek ismert és kedvelt, erősen utánzott művésze volt. Természetes tehát, hogy a kárpitművesek sem zárkóznak el a hatása elől.⁵

¹ U. o. Lám. 27.

² Közölve *Carle Dreyfus*. La collection Saint-Albin-Jubinal-George Duruy. Les Arts. 1905. N° 45. sept. p. 12.

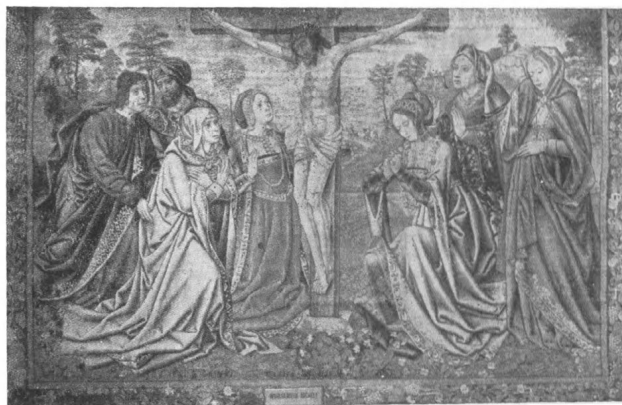
³ A Seligmann cég előzékeny közlései szerint.

⁴ *Curt Glaser*. Hans Holbein der Ältere. Leipzig, 1908. p. 39. és p. 168.

⁵ *Dr. A. von Eye*. Albrecht Dürers Leben und künstlerische Thätigkeit in ihrer Bedeutung für seine Zeit und die Gegenwart. 1892. utal már erre p. 87. Egyébként más német művészek metszetei is szolgáltak előképül kárpitokhoz, mint pl. Hans Sebald Beham tánczó parasztjai. Közölve *Dr. John Böttiger*. Svenska Statens Samling af Väfda Tapeter. Historik och Beskrifvande Förteckning. Stockholm. 1898. III. p. 17., Pl. I., vagy más példa a bécsi császári Múzeum egy darabja, mely Wolgemut-Pleydenwurff fametszetek nyomán készült. *A. Weixelgärtner*. Ungedruckte Stiche. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses. XXIX. 1911. p. 367.

183. Németalföldi mester 1520 körül. Jézus születése. Szárnyasoltár részlete. Brüsszel. Képtár.

184. Krisztus a keresztfán. Forlì. Pinacoteca Comunale.

185. Az idősebb Hans Holbein. Krisztus Kaiás előtt. Donaueschingen.

Hogy a mi művésznünk olyan nagy mértékben fordult motívumokért hozzá,— mint a hogy bizonyítani lejjebb alkalmam lesz, — az Dürer egy igen szembe-
szökő sajátága miatt természetesen látszik. Dürer az izolált alakok művésze. Különösen korábbi metszetei azt a benyomást kel-
tik, hogy az alakokat egyen-
ként látta, egyenként tar-
totta őket érdekeseknek és
így ezekből az egyalakok-
ból illesztette össze kom-
pozícióit. Művészi fantá-
ziája nem a kompozícióit,
az egészet látta meg először,
hanem az egyes alakot. Igen
sok metszetén egy motívum
javára némileg el is hanya-
golja a kompozíció egé-
szét, kiegészítő részleteit.
Nagyon is kirívó példa erre
a «Marienleben» című so-

rozat Körülmételésének (B. 86.) baloldali gyertyavivője, ez a csodálatosan élő és ruganyos alak. Dürert az egész jelenetnél legjobban az érdekli, hogy ez az alak kellő könnyűséggel áll-e ott, ruhájának redői a kíváncsú előkelő bőségben omlanak-e karcsú alakja körül és a gyertya nyugtalan fonadékának fölfelé egyenletesen halkuló rhythmusával és merész fölshökésével

186. Krisztus Heródes előtt.
Trentói kárpit részlete.

hogyan illeszkedik bele a hajtékok szabadabb és lágyabb játékába. Az egész alakban van valami büszke és diadalmas. Egymaga áll és a vonalrhythmusa mégis annyira gazdag, ezen egy alaknak mégis annyi jelentékenységi súlya van, hogy az egész jobboldal zsúfoltan álló tömegével szemben tartja az egyensúlyt. Lehet-e csodálni, ha mesterünk Dürernek ezen sajátágát fölismerte és egyben fölismerte az ebből reá hármló előnyt is? Neki egész jeleneteken kívül izolált alakokra is volt szüksége és egész természetesen inkább olyan helyről vette, a hol ezeket nem kellett előbb egy egész kompozícióból kiragadnia, hanem egyedülálló, izolált alakokat készen kapott. A munka egyrészt meg volt könnyítve, másrészt ez az egyes alakokban való gondolkodás mintegy kezesség a jelentékenységre nézve is.

Ismert tény, hogy a madridi nagy Apokalypsis kárpit-sorozat¹ Dürer népszerű Apokalypsis fametszet-sorozatának

¹ *Comte de Valencia. Tapices . . . Lám. 82—89.*

kibővített utánzata.¹ Négy lapot (a szeleket föltartó négy angyal [B. 66.], a sárkánnyal küzdő szt. Mihály [B. 72.], a babyloni nő [B. 73.] és az angyal a mélység kulcsával [B. 75.]), kivéve, a többi lapot egészben vagy részben megtaláljuk a madridi sorozatban.

Egy drezdai sorozat tele van Dürer Marienlebenjének, a kis és nagy passzióinak részleteivel.²

A hamburgi múzeum egy kárpitján, Dávid történetének egy jelenetén, Dürer «Herkules» nevű metszetének (B. 73.) néhány alakjával találkozunk.³

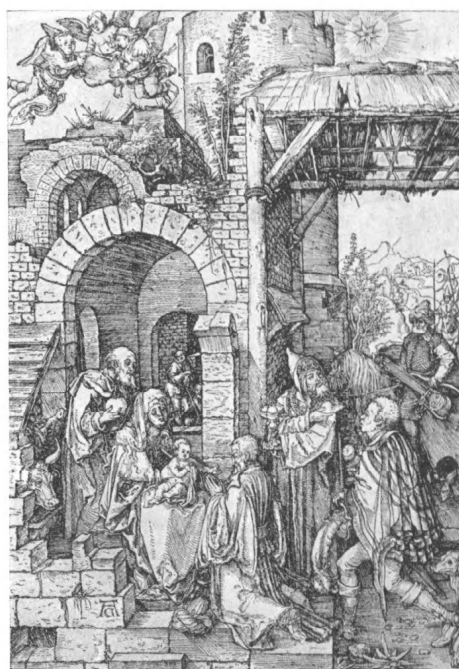
A Marienleben egyik lapja, Mária születése, (B. 80.) szolgál mintául egy ma Amerikában, a Haentschel-féle gyűjteményben levő kárpitnak,⁴ stb. stb.

Így a trentói kárpitsorozat is át meg át van szöve Dürerből vett jelenetekkel.

Jézus születésének kárpitján a felső bal sarok ábrázolása, a Három királyok jelenete Dürer Marienleben című fametszet-sorozatából van kivéve (B. 87.).⁵ Mária, a gyermek, József és két király teljesen azonos, a többi részletben változtatások történtek (187. és 188. ábra).

A Lábmosás háttal a néző felé fordított ülő apostoláról, mely Aelbert Boutson át jött ide, már volt szó. A másik jelenetnél, az Olajfák hegyén önmagával kétségbeesetten viaskodó Krisztus alakját szintén Dürer kis rézmetszet-passiójának ugyanezen jelenete inspirálta. (B. 4.)⁶

Krisztus Pilátus előtt a Dürer-alakokban leggazdagabb jelenete a sorozatnak (170. ábra). A főjelenet jobboldali csoportjában nem kevesebb mint öt alak van hol innen, hol onnan

187. Dürer. A három királyok. Marienleben. (B. 87.) Tükörkép.

¹ Régebbi írók Rogier van der Weydennek tulajdonítják a kárpit-kartonokat, (Kunstblatt. 1853. p. 452.) ugyanígy tesz Wittert is. (Les tapisseries de Liège à Madrid: Notes sur l'Apocalypse d'Albert Dürer ou de Roger van der Weyden. Liège. 1876.) Noha látja a kapcsolatot Dürerrel, úgy magyarázza, hogy Dürer másolta Rogier kárpitjait és hogy nagyon gyarlón másolta. A. Wauters (Wittert könyvéről szóló bírálatában: L'Art. 1876. IV. p. 70. és később, Les tapisseries bruxelloises című könyvében. Bruxelles. 1878.) mondja csak ki, hogy a kompozíciók nem Rogier van der Weydentől erednek.

² Emil Kumsch. Die dresdner Passions-teppiche und ihre Beziehungen zu Dürer. Mitteilungen aus den sächsischen Kunstsammlungen. Jahrgang V. 1913.

³ Justus Brinckmann. Das hamburgische Museum für Kunst und Gewerbe. Hamburg. 1894. p. 94.

⁴ Közölve: J. Guiffrey. Les tapisseries du XIIe à la fin du XVIe siècle. Paris. p. 156.

⁵ Radisics J. Id. m. p. 109.

⁶ A nélkül, hogy ebből további következtetéseket mernék vonni, megemlítem, hogy ugyanezen jelenet Pétere föltűnő egyezést mutat felső testében a Jacob Cornelisz van Oostanen-műhely egy nagy oltárképének ugyanilyen tárgyú jelenetén látható Jakab apostollal. Közölve: Dr. Franz Dülberg. Früh-holländer II. Altholländische Gemälde im Erzbischöflichen Museum zu Utrecht. Haarlem. Tafel IX.

188. A három királyok. Trentói kárpit részlete.

189. Dürer. Krisztus körülmetélése. Részlet. Marienleben. (B. 86.) Tükörkép.

gondosan összekeresgélve. Az oldaloszlop mellett álló alak, a ki bal lábával a kárpitból kilép a virágfüzérre, szintén a Marienlebenből került ide. Ott Krisztus körülmetélésének jeleneténél, (B. 86.) a főcsoporttól elszakítva, a maga teljes szépségében mintegy kínálkozott mesterünknek a kivágásra (189. ábra). Eredeti helyén, a mint fent említettem, óriás gyertyát tart a kezében, ezt Pilátusnál nem teheti; helyette balkezébe könyvet kap, üresen maradt jobbját, mely az imént még a gyertyát fogta át, most heves beszélgetésben, bizonygató mozdulattal a mellére szorítja. Ruhája megmaradt, csak sapkájára kapott rojtot és valami turbánfélét, a mely alól nehezen hámozzuk ki az eredeti formát. Elég naiv fogás, ha ezzel fölismerhetetlenné akarta volna tenni. A szakállas alak, a melylyel beszélget, nemrégén még Sapor, perzsa királynak mutatta büszkén a 10,000 keresztény vértanúságának végrehajtását (B. 117., 24. ábra). Egy kissé megfiatalodott azóta, fehér szakálla feketére változott, meg is fogyott és a perzsa turbán helyett kalapot kapott. De azért mégis egészen jól fölismerhető. A mozdulat maga, a bő, ránczos alsóruha, a brokát felsőrész díszes nyaknyílásával és az átvető bő leple, a széles szegélyek, mind félreismerhetetlenek. A két alak között emelkedik, széles karimájú, nagy kalappal egy kövér, tősgyökeres német polgárnak a feje (191. ábra). Ezt majdnem változatlanul vette át a mester az Apokalypsis Evangelista Szent János vértanúságát ábrázoló jelenetének (B. 61.) néző közönségéből, csak egy széles lánczot akasztott a nyakába, — a kárpit természetszerűleg pompázóbb a fametszetről, — egyébként minden megmaradt. Még a kedves kis szalagcsokor is a kalapon. Mellette balra, világos fejkendő alatt hullámos hajú öreg nőt látunk, sajátzerűen csontos, érdekes vonásokkal, a fölemelt fej daczára lehúnyt szemmel. Ezt ugyancsak a Szent János vértanúságát bámuló tömegeből válogatta ki mesterünk. És még egy alakot, illetőleg csak nagyon keveset belőle. Az oszlop mellett, a néhai gyertyavivő fölött látható egy férfi, a ki bő gallérjába burkoltan áll ott, a gallér bő szövetéből mintegy hurkot csinálva, melyben jobb karját nyugtatja. Csak a kéz feje bujik ki. Ez az alak Dürernél egészen a bal előtérben áll. Mesterünk csak fejét és a felső test egy részét vette át és rövid szakállt adott neki. Nagyon jellemző mesterünkre, hogy ilyen tisztára ürkitöltő alakoknál is valami előképet keres, mert művészi invenczióját nem akarja vagy nem meri igénybe venni.

190. Dürer. A 10,000-ek vértanúsága. (B. 117.)

A felső két nagyobb jelenet, Krisztus ostromozása és az Ecce homo a maguk egészében vannak Dürer nagy fametszet-passiójából átvéve. Krisztus ostromozásánál (B. 8.) Dürer kissé zavaros és túltömött kompozíciója helyett tisztult csoportot kapunk (192. ábra). Mesterünk válogatva járt el. Krisztust és az egyik ostromozót szolgálai hűséggel átvette, (a szolgának még a rongyos térdét sem foltozta meg,) azután a katonát, a ki a virgácsot kötözi a földön, meg a jelenetet szemlélő Pilátust. Ez utóbbit nem adja tükörképesen, az alakokat jobban szétolja és egy-két alakot hozzá is ad még.

Az Ecce homóból még többet vesz át. Az épület, a maga helytelen perspektívájával Dürernek ezen korai

fametszetéről van véve (B. 9). A jelenet valamennyire számottevő alakjai közül csak az előtér szembe forduló kövér polgára hiányzik, kinek helyébe jelentéktelen alakot tol be, a melynek váriánsát a főjelenetben is meg lehet találni. Itt is hozzáad néhány alakot és a kompozíciót itt is szétolja (193. és 194. ábra).

Krisztus kereszttvitelében megint gazdag Dürer-anyag van földolgozva. A két latorral és az őket bottal hajtó hóhérrel találkozunk a már egyszer említett 10,000-ek vértanúságán, (B. 117.) a háttér sziklái mögött eltűnő, megkötözött keresztények között (190. ábra). Mesterünk csak épen hogy fölöltöztette az egyik latrot. A hóhér, a ki hajtja őket, csak szakállát vesztette el, egyébként ruhájának kis díszítő apróságait is híven lemásolta a mester. A ruha gallérja, vállra eső sarkával, még a kis ráncz is, a mi rajta a karok egyenlőtlen állása miatt a hát közepén képződik, a gombosdíszű karnyílás, mindezek az apróságok, híven meg vannak tartva.

191. Dürer. Evangelista Szent János vértanúsága. Apokalypsis. (B. 61.) Tükörkép.

192. Dürer. Krisztus ostromoztatása. Nagy passzió. (B. 8.) Tükörkép.

Nagyon valószínű, hogy Dürer ezen részletkompozíciójához Schongauer adta az impulzust. Az egész hemzsegező menettel, a magas sziklák mellett kanyarodó úton haladó keresztény áldozatokkal már Schongauer nagy Kereszttvitelén (B. 21.) találkozunk. Kevés váriánssal ott találjuk a menetben a két latort is,¹ kik Dürernél keresztényekké nemesítve, a kárpiton újra latrokká süllyedve jelennek meg. A két lator egyébként is érdekes példája a motívumok vándorlásának. Schongauertől kiindulva, Düreren át számtalan kompozícióban találkozunk velük. Az erős mozdulat, a melylyel a két lator hevesen egymásfelé fordúlva, két éles profilt fordít felénk és egyben erős lépésben halad előre, annyira összetett mozdulati motívum, hogy föltétlenül érdeklődést kelt. Innen magyarázható talán a két alak oly gyakori ismétlése.²

A menet többi alakja között már csak egy Dürer eredetű van: a jobboldal létravívője.

¹ Ezt a két alakot úgyszólván szolgái hűséggel másolta be az idősebb H. Holbein a frankfurti passzió kereszttvitelébe. Curt Glaser nem tesz erről említést.

² A kárpiton kissé torzítva jelennek meg. Ezek is azon alakok közé tartoznak, melyeket J. Guiffrey Les Tapisseries du XIIe à la fin du XVIe siècle p. 116. grimaçantesnak nevez.

193. Dürer. Ecce homo. Nagy passzió.
(B. 9.) Tükörkép.

A létrát nyakába akasztotta és kalapját erősen behúzta szemébe, az alól sötét pillantásokat vet reánk. A Nagy passio Keresztvitelén (196. ábra, B. 10.) jóformán ugyanazon a helyen, — de természetesen tükörképesen, — újra megtaláljuk. Mivel mesterünk Dürernél csak fejet talált, a testet magának kellett hozzáadnia.

A felső jeleneten, mely Krisztust a keresztfán ábrázolja, ugyancsak Dürer-elemekre bukkanunk. Krisztus és a két lator alakja Dürer fametszetű Kalváriájáról (B. 59.) van ide beillesztve (195. ábra). Krisztus egyenesre kinyújtott, kissé szenvedő, de mégis uralkodóan diadalmas alakja és mellette az egyik görcsösen összehúzódtott, a másik mereven kinyújtott test nem engednek kétséget az eredet fölött. Föntebb említettem, hogy a salzburgi kárpit hátteréhez ugyanez a Dürer fametszet szolgált alapul (VII. tábla. 1. ábra.)

Nem tartom lehetetlennek, hogy a trentói kárpit madridi változatánál az ájult Mária csoportját balról bezáró női álló alak gondolata ugyanezen fametszetről ered.

A trentói kárpitokon nem találtam több Dürertől vett alakot. De még egy pillantást akarok vetni a vele kapcsolatban levő egyéb kárpitokra.

Az említett forlíi kárpit, mely Krisztust a kereszten ábrázolja, ugyanazon sablon szerint van komponálva, mint a trentói darabok: egy nagy jelenettel, a felső sarkokban kisebbekkel. A felső bal sarok Krisztus keresztvitelét mutatja. (197. ábra) A kompozíció nagyjából Dürer Nagy passiójának ugyanilyen tárgyú jelenetéből (B. 10.) van véve. Krisztus alakja, a fúró és a szép, háttal álló «statiszta» híven vannak másolva, a létravivő a fejéhez egész testet kapott. (196. ábra.) A túlsó sarkon látjuk Krisztust, a ki nyugodtan tűri a bántalmazásokat, miközben két pribék készíti a keresztet a fölfeszítéshez. Az egyik, a ki nagy fúróval, velünk szembe fordulva dolgozik, a már többször említett 10,000-ek vértanúságáról került ide (B. 117).

194. Ecce homo. Trentói kárpit részlete.

Ott egy keresztény püspök szemét fúrja ki ezzel az óriás fúróval, itt a keresztet. Egyébként pontosan van másolva (190. ábra).

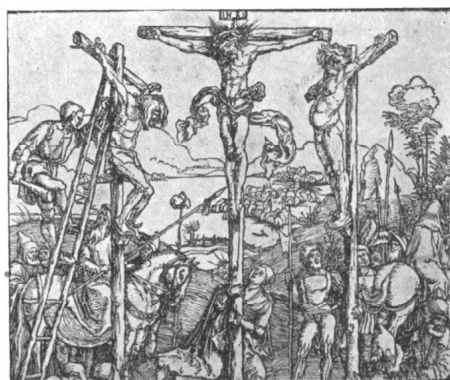
Ugyancsak a kereszt fúrásához használja föl ezt az alakot, — mint a hogy tulajdonképpen arra is volna való, — a Dürer-iskola egyik festménye a drezdai királyi képtárban.¹

Az említett madridi sorozat Keresztelő Szent János történetében csak egy egész apró dolgot vesz át

¹ Közölve Dr. V. Scherer. Dürer. Klassiker der Kunst. Stuttgart und Leipzig. 1906. p. 81.

Dürertől. Mindjárt az első darabon, melyen Zakariás nevet ad az újszülöttnak, Zakariás és Erzsébet között ott találunk egy kis kutyát. Megható, milyen elhagyottan és majdnem szomorúan néz reánk, minek benyomását föltűnően apró méretei még fokozzák. Ez a kutya szent Eustachius (B. 57.) vadászkutyái közül tévedt ide, a hol tulajdonképen igazán nincs mit keresnie.¹

Itt adom egy másik kárpit tárgyalását is, mert általános kompozíciója és egyes részletei egyezése miatt talán szintén ebbe a körbe tartozik,² (IX. tábla. 1. ábra.) ámbár ezt a föltevésemet a stilkritika semminemű egyéb bizonyítékával erősíteni nem tudom, mert a kárpitot magam nem láttam, sőt még kielégítő fényképet sem tudtam róla kapni. Mária a gyermekkel ölében magas trónuson ül és gyöngéden átkarolja a madárral játszó Jézus kis testét, lábát is fogja, hogy le ne essék. Körülöttük az egész terem telve van éneklő és zenélő angyalokkal. Kétoldalt kisebb fülkék, jobbra hálószoza, balra József áhitatos óvatossággal most jön be az ajtón. Jobbra-balra kézimunkával elfoglalt előkelő nők. A kárpitot a korábbi irodalom a Demidoff hercegek birtokában, a firenzei S. Donato-palotában tudja, de hogy azóta hova lett, nem tudom.³ Valamikor majd előkerül mostani, lappangó helyéről. Reánk nézve érdekessé épen a benne található Dürer-elemek miatt válik. Mária és a gyermek alakja visszamennek Dürer Mária a majommal (B. 42.) nevű rézmetszetére (IX. tábla. 3. ábra). De

195. Dürer. A Kalvária hegye. Részlet. (B. 59.)

¹ Dürernek pompásan eleven kutyái úgy látszik a németalföldi kortársak különös tetszésének örvendettek. Csak egy-két példát hozok fel a festészet és kárpitszövés keretéből. Ismert tény, hogy szent Eustachius látomásának másik kutyáját Jan Gossart Mabuse dolgozta bele Naworth Castleben, Earl of Carlisle birtokában levő ifjúkori festményébe, mely a Három királyokat ábrázolja. (E. Weisz. Jan Gossart, gen. Mabuse. Sein Leben und seine Werke. Parchim i. M. 1913.) — Szent Eustachius egy harmadik kutyája, az álló, nagy kutya tűnik a szemünkbe egy keresztvitelen, melyet a Louvre-ban Aertgen van Leyden művének tartanak. Felix Graefe, ki ezt a festményt Hemessen munkái közé osztja be, nem tesz említést erről az átvételről. (Jan Sanders van Hemessen und seine Identification mit dem Braunschweiger Monogrammist. Leipzig. 1909. Tafel IX). — A münchen-schondorfi Röhrer-gyűjtemény egy festményén, mely a Bles-csoportba tartozik, Mária bemutatásán a templomban, egy kis passzióbeli kutyával találkozunk. A Krisztust Pilátus előtt ábrázoló jelenetből (B. 31.) került ide, egyébe Dürer átvételekkel együtt. (Anna majdnem pontosan a Marienleben Mária-jával [a 12 éves Kr. a templomban. B. 91.], az áldozati bárány ugyanezen jelenet áldozati bárányával egyezik. Az egész jelenet főideáját szembe-szökően a fametszetes kis passzió azon jelenete adja, melyből a kutya híven van véve.) K. Voll alapeszméjében szellemes munkájában (Entwicklungsgeschichte der Malerei in Einzeldarstellungen. I. Altniederländische und alt-deutsche Meister. München. 1913.) egész fejezetet szentel ennek a festménynek, a nélkül, hogy ezekre a fontos és a korra jellemző átvételekre figyelmeztetne.

Hogy egynéhány kárpitra átvándorolt Dürer-kutyát is említsek, idézek egy madridi sorozatot: Róma alapítását (közölve: Comte de Valencia. Tapices ... Lám. 41–46.), mely számtalan Dürerből vett motivum mellett adja a Marienleben két kutyáját, egyet arról a lapról, melyen az angyal megjelenik Joachimnak (B. 78.), a másikat Mária és Erzsébet találkozásának lapjáról. (A sorozat egyéb Dürer-átvételei a következő lapokról származnak: Ev. szent János mártiriomsága. (B. 61.) A 10,000-ek mártiriomsága (B. 117.); a Marienlebenből: az angyal megjelenik Joachimnak, (B. 78.) Találkozás az aranykapunál (B. 79.), Mária bemutatása a templomban (B. 81.), Mária eljegyzése (B. 82.). Friedländer valószínűnek tartja Barend v. Orley részességét ezen kárpitok karton-tervezetében. A gróf Tiele-Winckler birtokában, Moschenben levő Jákob története, melyet B. v. Orleynek tulajdonítanak, egyik jelenetén ugyancsak ezen utóbb említett kis Dürer-kutyát mutatja. Ez a sorozat is mutat még egyéb átvételeket, pl. Jákob és Ráhel találkozásának kárpitján a hátul álló pásztor kevés variánsal a Marienleben Három királyok című lapjáról van véve. Azon jelenet dudásának Dürer eredetére, melyen Jákob megosztja nyáját Lábánnal, már J. Lessing figyelmessé tesz. (Die Wandteppiche aus dem Leben des Erzvaters Jacob. Vorbilder-Hefte aus dem kgl. Kunstgewerbe-Museum. Berlin. 1900. Heft 25. p. 3.)

² Közölve: P. Leroi. Le Palais de San Donato et ses collections. X. l'Art. 1880. I. p. 113. és Eug. Müntz. Tapisseries, broderies et dentelles. Paris. 1890. IX. tábla.

³ 1880 márcz. 15-én elárverezték az egész nagy gyűjteményt, ekkor kallódott el a kárpit is. Catalogue des Objets d'Art et d'ameublement ... dont la vente aura lieu à Florence, au Palais de San Donato. Bruxelles. Paris. 1880.

196. Dürer. Krisztus keresztvitele. Nagy passzió. (B. 10.) Tükörkép.

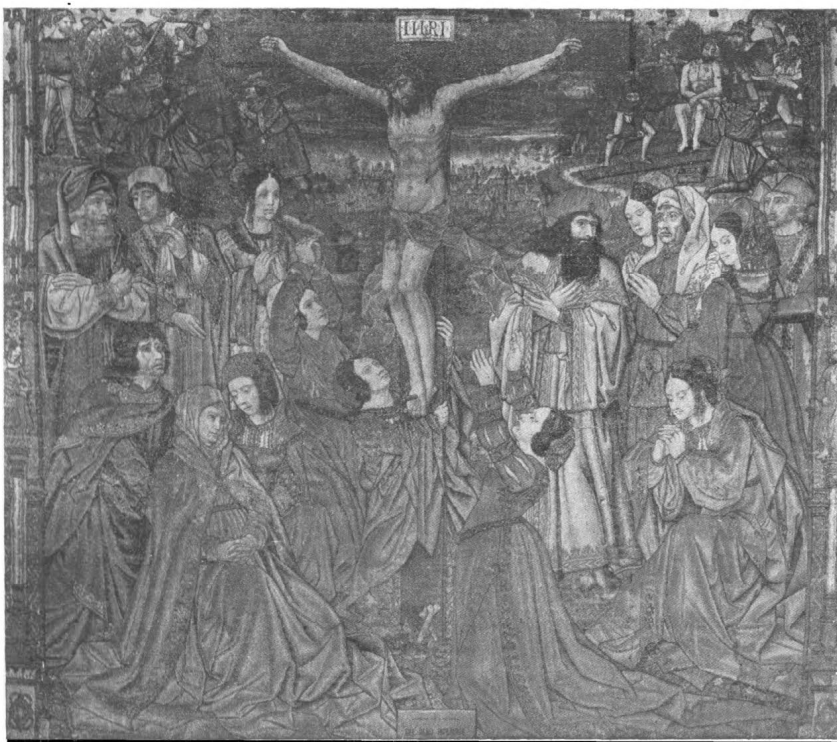
az átvétel talán nem ment egészen egyszerűen. Dürer metszete előbb egy németalföldi festő kezébe került, a ki Quentin Massys körébe tartozik (IX. tábla. 2. ábra). Festménye 1910-ben Stephan Bourgeois párisi műkereskedő birtokában volt, hogy ma hol van, azt megállapítani jelenleg nem lehetséges. A művész a két alakhoz még hozzákomponálja Annát és a Szentlelket és így Dürer amúgy is eléggé száraz kompozíciójából rettentően sivár és mesterkélt festmény lesz. Dürer eredetijét a legapróbb részletekig (Mária ruhájának szabása) híven másolja, egy-két kisebb változtatást mégis tesz. A legfontosabb, hogy Mária elteszi a könyvet és szabadabbá lett kezével megfogja a gyermek lábát. Ugyanígy találjuk az egykori S. Donato-palota kárpitján. A kárpit, mestere talán csak a németalföldi művész munkáját ismerte. Tőle vette át a két alakot. Felöltöztette a gyermeket és Mária ruháját is bővebbre vette. Új széles trónusán nem ülhetett volna abban a kis testhez álló, leányos ruhában. A nyak körüli elrendezést megtartotta.

Minthogy ma már egész bizonyosnak látszik, hogy Dürer ezen Madonnája olasz mintára készült, a továbbadás láncza még egy szemmel növekszik és a kárpit mestere talán már harmadkézből, a német Düreren és a németalföldi mesteren át, olasz földről kapta az inspirációt.

Igen természetes, hogy a trentói sorozat mesterét az olasz művészet is érintette. Ez a hatás a Keresztlevétel madridi változatán érzik erősebben. De nagyon mélyenjárónak azért nem lehet tekinteni. A hogy a renaissance oszlopok és a Lábmosás kárpitjának delfinjei és gyümölcsfüzére is tulajdonképpen nem igazi, olaszos művészi érzés megnyilvánulásai, ha-

nem csak a divat kedvéért, kívülről jövő, nagyon is külön hozzábiggyesztett elemei az egésznek, úgy a személyek között is egy női alakban tömörül össze mindaz, a mit olaszosan akar elmondani a művész. A baloldali bájos nőalakja, a maga kecses, könnyű lebegésű járásával, gyöngéd kedvességével és ruhájának nyugtalan, fürgé hajtékaival bizonyosan nem született Németalföldön. Erős rokonságot mutat a firenzei XV. sz.-i művészetel, különösen a firenzei XV. sz.-i metszetek nőalakjaival.

A forrásokra vonatkozó fejtegetéseink eredménye a következő táblázatban foglalható össze:

197. Krisztus a keresztfán. Kárpit a forli Pinacoteca Municipaleben.

Mesterek	Fölhasznált művek	Trento-Budapest Jézus születése	Trento Lábmosság	Trento Krisztus Kaifás előtt	Trento Krisztus Pilatus előtt	Trento-Madrid Keresztvétel	Trento-Madrid Levétél a keresztről
<i>Rogier van der Weyden műhelye</i>	Angyali üdvözlés	Felső jobb jelenet Egészben	—	—	—	—	—
"	Krisztus sirbátétele	—	—	—	—	—	Krisztus és az öt a keresztről leemelő tanítvány
"	Krisztus tanítványai elhagyják a sirt	—	Felső középjelenet János alakja	—	—	—	—
<i>Albert Bouts</i>	Utolsó vacsora	—	Főjelenet Háttal ülő apostol	—	—	—	—
<i>Niemelalföldi mester 1520 körül</i>	Krisztus születése	Főjelenet Mária alakja	—	—	—	—	—
<i>Hans Holbein</i>	Krisztus Kaifás előtt	—	—	Felső bal jelenet Heródes és Krisztus alakja	—	—	—
<i>Albrecht Dürer</i>	Ev. Szt. János vértanúsága	—	—	—	Főjelenet Három alak	—	—
"	A 10,000-ek vértanúsága	—	—	—	Főjelenet Egy alak	Főjelenet Két látór és a hóhér	—
"	A Kalvária hegye	—	—	—	—	Felső jelenet Krisztus és a két látór	—
"	Mária élete Krisztus körül- metélése	—	—	—	Főjelenet Egy alak	—	—
"	Mária élete A három királyok	Felső bal jelenet Egészben	—	—	—	—	—
"	Kis passzió Utolsó vacsora	—	Főjelenet Háttal ülő apostol	—	—	—	—
"	Nagy passzió Krisztus ostorozása	—	—	—	Felső bal jelenet Egészben	—	—
"	Nagy passzió Ecce homo	—	—	—	Felső jobb jelenet Egészben	—	—
"	Nagy passzió Keresztvétel	—	—	—	—	Főjelenet A létravívó	—

III.

A trentói sorozat más brüsszeli kárpitokhoz való viszonyának kérdése rendkívül bonyolult. A kárpitok nagy tömegének még eddig ismeretlen volta miatt az összefüggések földerítésében teljességre nem is tartok igényt. Az az óriási tömege a kárpitoknak, melyek közé a mi darabunk beékelődik, úgy hat ránk, mint egy nagy chaotikus szövevény, egy óriáshálózat, melynek egyes elemei teljesen elvesztik egyéni, illetve személyi jelentőségüket. Az egyes szálak, ha egyszer

198. Jézus születése. Kárpit az egykori Spitzer-gyűjteményből.

követni kezdjük őket, a legkülönbébb egyéniségeket, mint láncszemeket fűzik össze. Egy-egy ujonnan keletkezett kárpit motívumai azon pillanatban — úgy látszik — közkinccsé váltak. A voltaképeni tulajdonost nélkülöző ezen motívumoknak sötét káoszába hadd világítsunk bele egy pár percze a budapest-trentói kárpitok világával, még pedig a dolog természeténél fogva először teljesen inperszonálisan tekintve az anyagot.

Már az első kárpit — *Jézus születése* — egész áradatát tárja föl a változatoknak és motívum-azonosságoknak.

Itt áll első helyen az egykori Spitzer-gyűjtemény egy kárpitja: Jézus születése. Az alakoknak általános elhelyezése megfelel a trento-budapesti Jézus születésének, csak a röpülő angyalok maradtak el. Ezenfölül egyes alakok teljesen egyezők, pl. két angyal és a gyermek. Ez a kompozíció kétségtelenül közvetlen előzője a budapest-trentóinak (198. ábra).

A második kárpit, mely a budapest-trentói egész kompozíció változatát adja: J. Seligmann kárpitja. Ez valószínűleg későbbi, mint az előbb tárgyaltak. Úgy, hogy a budapest-trentói

kompozíció a Spitzer-¹ és a Seligmann-féle kárpit közé ékelődik be. (199. ábra.) A kárpitot középen gazdag oszlop választja két részre, az így keletkezett két mezőben balra Jézus születése, jobbra a Három királyok jelenete van ábrázolva. Jézus születése egészben változtatást adja a budapesti kárpitnak. Az egész jelenet a magasságba van nyújtva, azért szükségszerűleg eltolódások történtek, de egyébként nagyjából megmaradt a régi elrendezés. Mária, — a ki teljesen olyan, mint Budapest-Trentóban, — átmegy a túlsó oldalra, József letérdel. Mögöttük a budapest-trentói három térdelő angyal kevés változtatást szenved, a három álló kiesik. Az angyalok mögött némi változatokkal ott maradtak a dudások is. Fölöttük a három röptülő angyal. A háttér romjai sajátos ellentétben vannak a baldachin és az oszlop gazdag architektúrájával és mivel a baloldalon az oszlopnak hiányzik a megfelelő párja, mely a baldachint a túlsó oldalon is támogatná, bizonyos mértékben nyugtalanságot érzünk: mintha a támasztól megfosztott baldachin le akarna zuhanni az alatta lévő társaságra.

200. Jézus születése.
Kárpit az aixi székesegyházban.

199. Jézus születése és a Három királyok. Kárpit J. Seligmann tulajdonában, Párisban.

József, a ki a kárpit egyetlen, erős változást szenvedett alakja, az aixi Jézus születéséről van véve (200. ábra). Ez az aixi változat kétségtelenül korábbi és mind a párisinál, mind a budapest-trentóinál gyöngébb. Az angyalok túlságosan nagyok és esetlenül leérnek egészen Mária és József vállára. Mintha rajtuk térdelnének. Az egymás fölé helyezkedő formátlan tömegeknek egy kompozícióba való zsúfolása által kellemetlenül csúnya vonalat kapunk. Mária alakja még jóval régiesebb, mint Budapest-Trentóban. Úgy tűnik föl, mintha a Seligmann-kárpit összefoglalása volna a budapest-trentói és aixi jelenetek motívumainak.

Az angyalok csoportjainak külön-külön is megvannak a változatai.

A térdelő angyalcsoporthoz tartozó változatát megkapjuk egy kárpiton, mely a nürnbergi Nassau-házból származik és ma a müncheni Bayerisches Museum-ban van. A kárpitot tölgyfa választja két részre. Baloldalt Jézus születése, jobbra a Három királyok jelenete látható.

¹ Közölve: La Collection Spitzer. I. Paris. 1880. Pl. IV.

Jézus születésén ott találunk a négy térdelő angyalból hármat: a nagy köpenyegest, azt, a ki Budapesten csak félig látszik és azt, a ki hátul nagy csodálkozásában és ujjongásában két kezét fölemeli és tenyerét felénk fordítja.

A jobboldali térdelő angyal előfordul külön a Viktória- és Albert-Múzeum egy hasonló tárgyú kárpitján.¹ Ez az angyal kezét mellén keresztbe teszi, de tartása, szárnya, köpenye teljesen azonos a budapest-trentói angyalal; úgyszólván minden egyes ránczát követhetjük a bő gallérnak, egészen a rojtos végződésig, csak hogy egy újabb kor ízlése szerint minden szabadabb életet kapott a budapest-trentói darabon. Másik variánsa Madridban van, a Mária életét ábrázoló sorozat harmadik darabján, Jézus születésén.² Itt ezen az alakon kívül a dudás is teljesen azonos a londoni dudással.

Az álló angyalok változatát szintén több kárpiton kapjuk. Előfordulnak a Viktória- és Albert-Múzeum kárpitján és ez utóbbiak egész pontos másai a régebben Firenzében, az egykori S. Donato-palotában levő kárpiton (IX. tábla. 1. ábra). Ez utóbbi két kárpit angyalaival kapcsolatban a genti oltárt és Jan Van Eycket szokták emlegetni.³ Lehetséges föltevés, hisz tudjuk, hogy ép ez az angyalcsoport mennyire népszerű és utánzott volt a Van Eyck utáni művészetben. Lehet, hogy ezek az angyalcsoportok is azok hatása alatt keletkeztek, noha ezt nem tartom föltétlen meggyőzőnek. Bizonyos, hogy a budapest-trentói darabok és Van Eyck között a kapcsolat már nagyon is távolinak és kissé önkényesnek tetszhetnék, hacsak a firenzei és londoni angyalokat nem tekintjük közvetítőknak. A londoni, firenzei kárpit angyalainak és a budapest-trentóiaknak együttvéve még egy kombinált változatát nyújtja a lyoni Musée des Tissus egy darabja, a Halál lovagja.⁴ Végül ezeknek az angyaloknak változatát még egy igen kedves kárpiton látjuk, mely a szent Szűzet ábrázolja, ölében a gyermek Jézussal, a kinek ravennai Szt. Ambrosius gyümölcsöt ad. A kárpit két példányban van meg. Az egyik azelőtt Ravennában volt,⁵ 1907-ben mint Firenzében lévő említették,⁶ de ma nyoma veszett,⁷ a másik példány Lyonban, a Musée des Tissusban van.⁸ A három angyal lágyabb és kerekesebb csoportot alkot, mint az előbbieken, de a kapcsolat határozottan nyilvánvaló. Noha kissé szét húzott, de szintén rokon angyalcsoport fordul elő a vaticani Múzeum egy kárpitján, mely az oltári szentséget ábrázolja.⁹

A röplő angyalokhoz változatokat szolgáltat a párisi (J. Seligmann), aixi kárpit és a madridi Mária életének Jézus születése, azonkívül ugyancsak Madridban az Episodok Mária történetéből nevű két darabból álló sorozat második darabja, Jézus bemutatása a templomban¹⁰ és ugyancsak egy madridi kárpit, mely Szt. Gergely miséjét ábrázolja.¹¹

A baloldali Sibylla fejét nagyon híven megtaláljuk egy madridi kárpiton, mely a moralitások négyes sorozatába tartozik: a női kentaur és az egyszarvú közé beékelve.¹²

A *Lábmosság* aixi variánsáról már volt szó (168. és 182. ábra.) és a korábbi irodalom már

¹ Közölve: Jos. Destrée. Tentoonstelling van oude Kunst in Brussel. Onze Kunst. V. 1906. No 1.

² Comte de Valencia. Tapices ... Lám 5.

³ J. Destrée. Tentoonstelling ... p. 11. és P. Leroi. Id. m. p. 113.

⁴ Közölve: R. Cox. L'art de décorer les tissus, d'après les collections du Musée historique de la Chambre de Commerce de Lyon. Paris. Lyon. 1900. Pl. LA LB LC.

⁵ Gerspach. Correspondance. Florence. Revue de l'art chrétien. 1905. p. 194.

⁶ L. Cloquet. Les Anges. Revue de l'art Chrétien. 1907. p. 299 csodálatos módon így: «par Corno, à Florence».

⁷ Dr. Gerevich Tibor magántanár úr szíves közbenjárásával Carlo Gamba gróftól megtudtam annyit, hogy a Lovatelli családnak ezen kárpitja, melyet talán a ravennai del Corno családtól örökölt, több mint 40 éve eladatott.

⁸ Közölve: R. Cox. Id. m. Pl. LXIII.

⁹ Közölve: G. Migeon. Les Arts du Tissue. Paris. 1909. p. 239.

¹⁰ Comte de Valencia. Tapices ... Lám 8.

¹¹ Comte de Valencia. Tapices. Lám 2.

¹² U. o. Lám 5.

megállapította azt a szoros viszonyt, mely a madridi Szt. Gergely miséjének bal felső jelenete¹ s a trentói Judás csókja között fennáll.² Krisztus és Judás alakja félreismerhetetlenül összeköti a két kárpitot.

Kaifás kárpitjának nincs variánsa.

A *Kézmosás* nagyobb jelenetének szintén nincs. Ellenben egy kis, eldugott jelenetnek, — balra az Ostorozás mellett, — a Töviskoronázásnak megvan Aixben a változata. Krisztus és az előtte kalapot emelő, térdelő férfi, a ki a nád vesszőt nyújtja neki, úgyszólván azonosok a két kárpiton (170. és 201. ábra).

A *Keresztvitel* (171. és VIII. tábla 1. ábra.) felső jelenetéhez, a mely Krisztust a keresztfán ábrázolja, analógiát szolgáltat egy kárpit, mely az «Erények és bűnök küzdelme» vagy a hét főbűn sorozatába tartozik³ és egy drezdai Keresztvitel, melyet a Dürer-átvételekkel kapcsolatban már egyszer említettem.⁴ Az elájuló Mária alakja és János nagyon rokonok a trento-madridival és viszont nagyon emlékeztetnek Rogier van der Weydennek egy csoportjára, mely az antwerpeni Múzeumban levő triptychonnak, — a Hét szentség, — középrészén látható. A Jánostól támogatott Mária itt körülbelül épúgy roskad össze a kereszt lábánál.⁵ Krisztus alakja nagyon rokon a forli kárpitok Krisztusával (184. és 197. ábra), Magdolna a Dürer alakos forli kárpit Magdolnájával (197. ábra).

A kárpit főjelenetén, a Keresztvitelen is van egy csoport, mely többszörös analógiákat nyújt. Ez Mária baloldali csoportja. Megvan Forliban már, azon a kárpiton, melynek felső jelenetei Dürerből vannak véve (197. ábra). Itt szélesebben széthúzva találjuk meg a csoportot. Mária ölbetett kézzel roskad össze a kereszt alatt, egy kísérőnője és János támogatják esésében. Ez a jelenet szolgált alapul az aixi ugyanilyen tárgyú jelenethez, de ennek mestere csudálatos nemtörődomséggel járt el; mintha a művészi hatás nála a legutolsó szempont lett volna (202/a. ábra). A jelenet nagyjából át van véve. Krisztus alakja ugyanaz, csak a földhöz közelebb van hozva. A kompozíció többi részére nézve a mester levágta a forli kompozíciót majdnem a kereszt mellett, még pedig olyan vonallal, mely egyenesen kettévágta Máriát, kinek jobb vállát és karját teljesen elvitte és vele együtt természetesen Jánost is. A csoportból csak a Máriát támogató nő alakja maradt meg és a fél Mária. A kompozíció ezáltal természetesen egészen suta lett és meglepően otromba, kézművesi jelleget kapott. A többi alakot módosítva megtartotta a művész. Mária fölött Forliban egy imádkozó nő alakja volt. Ezt a mester elhagyta és helyébe arrébb tolt egy férfi alakot, a mely azelőtt egy másik férfival beszélgetett s most, mivel társa kiesett, a fél Mária fölött már csak önmagával társalog. Ez a hanyagság annál meglepőbb, mert maga a férfi megváltozott, tehát csak a beszélgetés funkcióját gondolta megtartandónak a művész. A túlsó oldalon nagyjából megmaradt a kétségbeesett Magdolna és a turbános férfi. A síró nő új hozzáátétel. A kezét tördelő nő és a két beszélgető

201. Krisztus töviskoronázása.
Kárpit az aixi székesegyházban.

¹ *Comte de Valencia. Tapices ...* Lám 4.

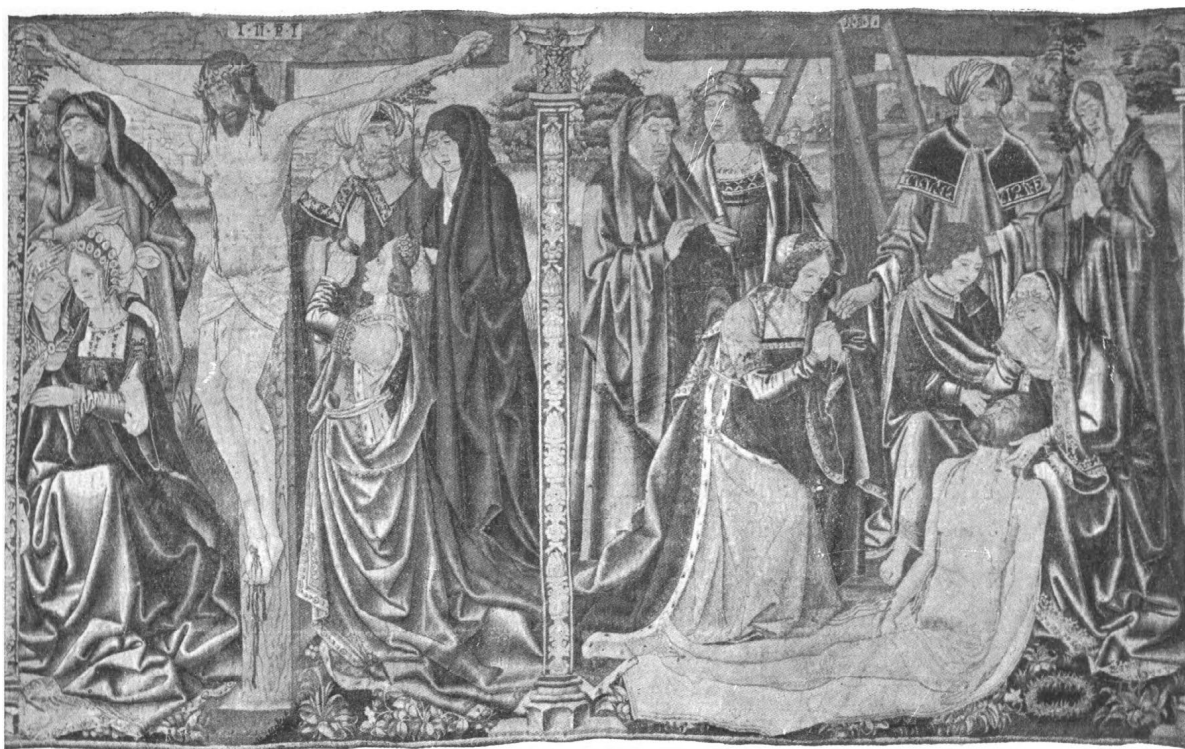
² *Thiery. Id. m. p. 35.*

³ Ez a kárpit két példányban van meg: 1. de Zuylen de Nyevelt de Haar báró birtokában, 2. a Goldschmidt testvérek birtokában, Frankfurtban. Közölve: *D. T. B. Wood. Id. m. p. 217. No 5* és *Jos Destrée. Tapisseries et sculptures bruxelloises à l'exposition d'art ancien bruxellois. Bruxelles. 1906.*

⁴ Közölve: *E. Kumsch. Id. m. IV. tábla.*

⁵ Közölve többek között: *Pol de Mont. Le Musée d'Anvers. Anvers. No 393, 394, 395.*

férfi variánsokkal az aixi Pietàra került (202/b. ábra). A két beszélgető férfi változata előfordul a trentói Keresztlevétel baloldalán is. Mária csoportja Madridban javított kiadásban jelenik meg (VIII. tábla. 1. ábra). János alakja szorosabban össze van komponálva Mária alakjával, oly módon, hogy majdnem Mária mögé, feje Mária feje fölé került. A csoportot balról lezáró nő a kompozícióban új. A csoport azonban, mint egész, meglehetősen szerencsétlenül van betolva. Egy jeleneten, mely Krisztust a keresztfán ábrázolja, tehát egy külsőleg nyugodt jeleneten, természetesnek találjuk, hogy Mária fájdalmában összeroskadva kényelmesen helyezkedik el a kereszt közelében, mert itt bőven van hely. Különösnek találjuk azonban ugyanazt a széles elhelyezkedést a Keresztvitel jelenetén. Az izgatott, nyüzsgő tömeg erősen törtető menetével sajátságos és zavaró ellentétben van Mária nyugalmas magaelhagyása. Két, hangu-

202 a. Krisztus a keresztfán. — 202/b. Pietà. Kárpit az aixi székesegyházban.

latban és mozgásban eltérő irányú momentum, két nem összegondolt és egymás hatását leromboló tényező. Csak lassan veszi észre az ember, hogy Mária nem a tömeg közepén roskadt össze, hanem egy kis dombon, a melyen túl vonul el a tömeg. Gyengül a csoport hatása a trentói darabon, a hol a kompozíciót lezáró nő alakja hiányzik, a csoport tehát egészen a kárpit szélére kerül (171. ábra). Különös furcsán van odalapítva az oldaloszlophoz, annyira, hogy ennek kiugró formái belenyúljanak a csoportot fölülről lezáró nő arcába. Egy kissé talán ennek a csoportnak a hatása alatt keletkezett egy másik madridi kárpit, mely Krisztust a keresztfán ábrázolja, s melynél különösen a kísérő nő alakja látszik meggyőzően rokonnak.¹ (204. ábra.)

A madridi változat katonája — a ki Krisztust megrugja — a forlí kárpiton található meg, abban a kis, bal, felső jelenetben, melynek többi alakja a Nagy passióból van véve (197. ábra). Itt más ruhát hord és más változást is szenvedett, de eredetét azért nem tagadhatja.

¹ *Comite de Valencia. Tapices ...* Lám. 30

A forlii kárpittal a madridi Keresztvitelt és Keresztlevételt még egy kis apróság köti össze. A jobboldali oldaloszlopon álló kis férfialak mind a két kárpiton teljesen azonos. A felső szöglet sarokkitöltő díse is azonos, sőt, hogy az oszlopot kellő hosszúságra emelje, a mester fönn a forlii csúcsíves oszlop tetejéről kölcsönvett motívummal toldja meg. Renaissance architektura csúcsíves befejezéssel!

A *Keresztlevétel* kárpitja (172. ábra és VIII. tábla 2. ábra.) a maga egészében adja variánsát a brüsszeli Musées royaux du Cinquantenaire legszebb kárpitjának, melynek rajzolója Maître Philippe (203. ábra). Destrée óta ismeretes,¹ hogy a Pietàt ábrázoló kárpit gerinczét Perugino firenzei Pietája szolgáltatta. A trento-madridi és a brüsszeli kárpit a Keresztlevétel két egymásra következő jelenetét állítja elénk. Keresztlevétel és Pietà, mégis az általános elrendezés szempont-

203. Pietà. Kárpit. Brüsszel. Musées royaux du Cinquantenaire.

jából nagyon hasonlóak. A közepén álló kereszt adja meg az alaphangot. A kis, felső, jobb jelenet mindkettőn a Sírbatételt, a felső bal jelenet Krisztust a pokol előtornáczában ábrázolja. A schéma ugyanaz, a kis jelenetek határozott változatai a brüsszeli Pietának. A brüsszeli kárpit Sírbatételének egyik siratónőjét megtaláljuk a trento-madridi Keresztvitelben, a Mária csoportját fölül lezáró nőben (171. és VIII. tábla. 1. ábra).

Szép alakja a trentói Keresztlevételnek Mária, a ki fájdalmában térdre roskadva, végtelen vágyakozással nyújtja föl mind a két karját Krisztusért. Meglepő bensőség és melegség van ebben a Máriában, kissé idegenszerű is ebben a társaságban. Mária megtalálható egy XVI. sz.-i himzett kereszten a brüsszeli Musées royaux du Cinquantenaireben.² A kereszt bal szárnyán, medallionban a Keresztlevétel van ábrázolva és Máriának alakja érdekesen meg-egyezik a két ábrázoláson. A többi alak eltérő. Lehetséges, hogy a himzés a kárpitról kölcsönzött, de éppen Mária bensőségteljesebb, közvetlenebb lénye arra vallana, hogy mind a

¹ J. Destrée. Maître Philippe. p. 10., 11.

² Közölve: Mme I. Errera. Collections de Broderies Anciennes. Bruxelles. 1905. Pl. XV. p. 38. N° 52.

kettő egy közös forrásból merített. Talán ennek a Máriának a hatása alatt keletkezett egy másik Keresztlevétel Máriája is Madridban¹ (205. ábra.) Ez a kárpit ugyanazon négy darabból álló sorozatba tartozik, melynek egy másik darabjáról, mely Krisztust a keresztfán ábrázolja (204. ábra), a trentói Keresztvitel Mária-csoportjával kapcsolatban már volt szó. Itt természetesen csak az ülő Mária felső teste jöhet tekintetbe és föltűnő a kísérőnő alakja, a ki teljesen rokon a trentói Keresztvitel Máriájának kísérőjével.

A Keresztlevétel madridi változatán (VIII. tábla. 2. ábra) az átvétel szempontjából még egy érdekes alak van: a jobboldali férfi, a ki különösen modoros hajlású testével rögtön szembe ötlük. Ezt az alakot hajszálnyi pontossággal átvette az előbb említett, Madridban levő kárpit, mely Krisztust a keresztfán ábrázolja (204. ábra). A sorozat, melyhez ez a kárpit tartozik,² későbbi

204. Krisztus a keresztfán, Madridi kárpit.

keletű, mint a trento-madridi. Régebben Rogier van der Weyden³ vagy Quinten Metsys⁴ nevével próbálták kapcsolatba hozni, újabban azonban fölsímvén a kárpit újszerű, 1520 tájékára utaló formanyelvét, Barend van Orley nevében állapodott meg a tudományos közvélemény. Teljes mértékben hozzájárulhatunk Friedländer azon fölfogásához, hogy Barend van Orley⁵ a sorozatnak csak két darabját készítette, még pedig azokat, a melyek Krisztust

¹ *Comte de Valencia. Tapices ... Lám. 31.*

² *Comte de Valencia. Tapices ... Lám. 28—31.*

³ Így *A. Wauters* is (*Les Tapisseries bruxelloises. p. 60.*). A kifejezés élénkségében és erejében Rogier van der Weydent ismeri föl. Ez ellen a vélemény ellen küzd *A. Springer. Die Madrider Teppiche. Literaturbericht. 131 Photographien aufgen. von Laurent in Madrid. Fo. Repertorium für Kunstwissenschaft. I. 1876. p. 177.*

⁴ *Comte de Valencia. Tapices ... p. 21.* Így említve a párisi világkiállítás katalógusában is, p. 18—19. Ugyancsak így *F. Calmettes. Les Tissus d'art. I. Tapisseries françaises. La Revue de l'art. 1900. 8. p. 239.*

⁵ *M. Friedländer. Bernart van Orley. Jahrbuch der königlich preussischen Kunstsammlungen. 1909. p. 155—166.*

az Olajfák hegyén ábrázolják és a Keresztvitelt. Erre a kettőre lehetne vonatkoztatni azt a följegyzést, mely szerint ausztriai Margit, Németalföld kormányzója 1520-ban, Pierre Pannemaker szövővel Barend van Orley jelenlétében szerződést kötött a passio két jelenetét ábrázoló kárpitra.¹

A másik két darabnak, melyek Krisztust a Keresztfán (204. ábra) és a Keresztlevétel (205. ábra) jelenetét ábrázolják, a legnagyobb mértékben egyenlőtlen a stílusa. Egyes alakok, mint a Levételen különösen János és Mária, a maguk föloldott, lágyabb formáival olyan benyomást tesznek, mintha van Orleyjel valami határozott vonatkozásban volnának, mások viszont egész régies modorosságúak, mint épen az az alak, a mely a madridi Keresztlevételről került ide.² A fölfeszített Krisztus mellett a kereszt alatt, ott találunk a mellén összekulcsolt kézzel egy nőt, a ki elhagyatottan kesereg a háttérben. Ehhez a brüsszeli Musées royaux du Cinquantenaire

205. Krisztus levétele a keresztről. Madridi kárpit.

Keresztlevétele, Maître Philippe gyönyörű kárpitja, szolgáltatta a mintát (203. ábra), — közvetve Perugino. Ennek a nőnek az ölében Perugino eredeti Pietáján és az utána készült brüsszeli kárpiton Krisztus holttetemének a lába pihent.

Veronika édes bájjal áll ott a kereszt alatt ruhájának lengő, lebegő könnyűségében, kedvesen törekeny kényeskedéssel fogja kendőjét.³ Ez a határozottan toscanai, XV. sz.-i alak megint sajátságos ellentétben van ezekkel a hol tipikusan régies, hol újdivatú, érett németalföldi alakokkal.

¹ A Keresztvitel másodpéldányban megvan a párisi Musée Jacquemart-Andréban, a többi darab az Alba herceg-féle gyűjteményben, Krisztus a keresztfán a drezdai Iparművészeti Múzeumban.

² A föntebb szóba jött, himzett kereszt közeli vonatkozását a kárpitművesek ezen köréhez, mutatja az is, hogy Krisztus holtteste a kereszten és ezen Keresztlevételen föltűnő módon egyezik.

³ E. Kumsch, Id. m. p. 21. Veronikában Germaine de Foix portréját ismeri föl.

206. Krisztus mennybemenetele.
Kárpit az aixi székesegyházban.

kárpitot. Az aixi kárpit már erősen megnyirbálva adja vissza, de Krisztus egész pontosan megmaradt (a korona híján), a trentói már csak Krisztus alakját tartja meg, a többi teljesen megváltozott.

Mária alakja az aixi Mennybemenetel jelenetén a mintához képest megváltozott, de teljes pontossággal megmaradt régi formájában azon a jeleneten, mely Krisztus diadalát ábrázolja. Ezen utóbbi jelenet schemájához, nevezetesen Krisztus alakjához az inspirációt viszont ugyancsak a hét főbűn sorozatának a Louvrebán levő darabja szolgáltatta.²

A Föltámadás jelenetének egy katonájához, a ki az előtérben két térdre roskadva, a fénytől vakítva védekezve emeli föl karját, mintáját szintén csak a hét főbűn sorozatának egy kárpitjáról vette, mely a burgosi székesegyházban van (207. ábra). Az Igazságosság karddal támad az Emberre, a kiről a Könyörületesség hárítja el a csapást.³ Az Ember katonaruhát kapott, de mozdulatáról első pillanatra megismerszik, hogy eredetileg ütés ellen védekezett. Még most is úgy néz maga elé, mintha az Igazságosság megjelenésétől rettegne.⁴

Az álló katona alakjához, a ki szintén fölemeli a karját, az aixi Föltámadás felénk háttal fekvő katonájának a felső teste szolgáltatta az előképet.

Magdolna alakját a Noli me tangere jelenetén, a mint említettem, a forlí kárpit szolgáltatta. A felső jelenetek Krisztusához a trento-madridi pokol előtornáczába siető Krisztus adja a variánst, Maître Philippe Pietáján pedig szintén a pokol előtornáczába siető Krisztus, a

melyiknek viszont az aixi ugyanilyen tárgyú jeleneten van a megfelelő párja.

Tekintsük még röviden az összehasonlításul idézett kárpitok egymáshoz való viszonyát.

Az aixi Mária születésének jelenete megvan igen csekély variánsokkal a madridi Keresz-

207. Részlet a burgosi székesegyház egy kárpitjáról.

¹ Közölve: D. T. B. Wood. Tapestries of the seven deadly sins. The Burlington Magazine. XX. 1911—1912. p. 219. No 7.

² Közölve: D. T. B. Wood. Id. m. No 8.

³ U. o. No 2.

⁴ Érdekesen állítja össze a Kr. e. V. sz.-ba visszamenőleg az ehhez a typushoz tartozó alakokat J. Meder. Neue Forschungen zur Dürer-Forschung. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses. XXX. 1911—12. p. 220—221.

telő Szent János történetének azon darabján, melyen Zakariás nevet ad az újszülöttnek. Ezen kárpit bal felső jelenete Keresztelő Szent János születését ábrázolja. A kettő — igen kevés különbséggel — azonos, csak a gyermekkel foglalkozó nők egyike került hátra a Máriát ápolók közé.

Krisztus keresztelésének az ábrázolása¹ csekély változatokkal ismétli az aixi vele egy tárgyú schémát (208. és 209. ábra). Ugyanennek a kompozíciónak még egy változata a brüsszeli Musées royaux du Cinquantenaire egy kárpitja, gazdagabb modorban, a mely állítólag egy Bécsben levő kazuláról vette az inspirációját.²

Az egyes alakok is föltűnő módon hasonlítanak egymáshoz, sőt teljesen azonosak az aixi és madridi Keresztelő Szent János sorozaton, és a forli két kárpiton, de ezekre itt nem terjeszkedhetem ki. A rokonság az eddig mondottakból is eléggé kiderül.

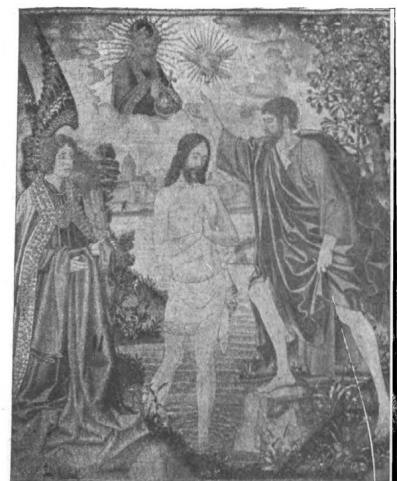
Érdekesnek tartom még megemlíteni, hogy az aixi jeleneteket egymástól elválasztó pilaszterek egész pontosan visszatérnek Keresztelő Szent János madridi sorozatának két darabján, azon, melyen Zakariás nevet ad az újszülöttnek és azon, a melyen János anyjától búcsúzik, mielőtt a pusztába menne.

Variánszt szolgáltat egy aixi jelenethez, Mária mennybemeneteléhez a Spitzer-gyűjtemény azon kárpitja, melynek az Angyali üdvözetet ábrázoló jelenete a budapest-trentói azonos jelenetnek variánsa (176. ábra) és egy kárpit, mely a berlini Iparművészeti Múzeumban van,³ csak hogy ez utóbbinál a jelenet Mária koronázásával van kombinálva (210/b. és 210/a. ábra). A kárpit ezen felső része megint teljesen azt a schémát követi, melyet a hét főbűn egyik kárpitján, Krisztus Mennybemenetelének jelenetén látunk.⁴

Még egy járulék fontos ezeken a kárpitokon, a mely a trentói sorozatot sok más kárpittal összeköti: a brokát. A legérdekesebb egy madaras brokát: kettős sasok, a fejük fölött összefogó nagy koronával kecsesen illeszkednek bele egy folyondáros mustra négyszögének sarkába, míg a váltakozó sorban egy hátrahajló nyílt szárnyú sas kapaszkodik bele az indákba. Az így keletkezett, csúcson álló folyondár-négyszög belsejében egy-egy sugaras levélornamentumtól vagy csak sugaraktól körülvett griff ül. A sym-

208. Krisztus keresztelése, Madridi kárpit.

209. Krisztus keresztelése.
Kárpit az aixi székesegyházban.

¹ *Comte de Valentia*. Tapices ... Lám. 17.

² *J. Destrée*. Tapisseries et sculptures ... p. 30.

³ Közölve: *Julius Lessing*. Bildwerkereien. Das Museum. IV. Jahrg. Berlin—Stuttgart. Tafel 49.

⁴ De Zuylen de Nyevelt de Haar báró birtokában. *D. T. B. Wood*. Id. m. No 7.

metrikus, folyondáros motívumokat összefogó gyűrű vagy korona az olasz renaissance brokátok egyik föltünően jellemző sajátsága.¹ Az egész motívum azonban inkább keletinek látszik. Ez a brokát tudtommal 1511-ben tűnik föl először, az aixi sorozat két darabján: a Lábmosáson és a Szentlélek eljövételén. Ezután keletkezett 1513 körül Herkenbald halála a brüsszeli képtárban, Jan van Room és Maître Philippe okiratokkal hitelesített műve,² a mely Herkenbald baldachinos ágyának hátsó falán ugyanezt a motívumot mutatja. 1518-ban újra találkozunk vele a sabloni Mária-szobor történetét elbeszélő kárpiton, mely szintén a brüsszeli Musées royaux du Cinquantenaireban van.³

A kárpiton uralkodó baldachinos középépítmény díszítésére ezt a brokátot a trentói sorozat mestere úgy Kaifás, mint Pilátus trónusánál alkalmazza. A Lábmosás jeleneténél a falon ugyanezt a brokátot találjuk. (Ebben is, mint az egyes főalakokban egyezik aixi változatával.) Találkozunk vele Keresztelő Szent János névadásánál a pólyás gyermek dísztakaróján is, és a madridi Morálítások azon darabján, melyen már fölfedeztük a budapest-trentói sibylla fejét. Itt a női kentaur díszes nyeregtakaróján van kivarrrva. Ez a brokát lóg a falon egy eljegyzést ábrázoló kárpiton is, mely Czartorisky herczeg birtokában van.⁴

Ugyanaz a brokát díszíti Mária trónusát a San Donato-palota kárpitján.

Érdekes, hogy az állítólagos Barend van Orley-féle négyessorozatnak épen ama két darabján találkozunk újra ezzel a brokáttal, a melyet főntebb van Orleynek tévesen tulajdonítottunk ismertünk föl és a mely egyéb tekintetben is mutatott megegyezést az eddig tárgyalt kárpitokkal: annak a nőnek ruhája van ebből a brokátból, ki az ájúlkozó Máriát támogatja. Ez a nő, mint tudjuk, Forlí, Aix, Madrid, Trentóban mindenütt ott van Mária mellett, a sorozat két kárpitján úgyszólván azonos. Emlékezzünk a szerződésre, melyet ausztriai Margit 1520-ban Pannemakerrel kötött: kapcsolatba szokták hozni ezekkel a kárpitokkal. Ebből és az előző tényekből meggyőző szükségszerűséggel előáll egy harmadik: vagy nem készült a négyes sorozat teljesen Pannemaker kárpitműhelyében, vagy nem fogadhatjuk el azt a vélelényt, mely ezen madaras brokátot szinte gyárjegynek fogja fel.⁵ Mert a trentói sorozat egész bizonyossággal nem Pannemakernél készült és ha két gyár használja ugyanazt a jegyet, akkor már nem is gyárjegy.

IV.

Láttuk, hogy a trentói mester igen sok kárpittal és ennél fogva természetesen több mesterrel is a legszorosabb kapcsolatban van.

A következőkben az volna már most a feladatunk, hogy ezeket a mestereket lehetőleg különválasszuk egymástól. Ezt azonban nagyon megnehezíti, hogy az első tervezet készítője nem mindig egyúttal a karton készítője is s így az több kézen menve át, eredeti formájából mind többet veszít. A míg végre a szövő keze alól is kikerül a kárpit, az eredeti formákból nem sok marad. A másik körülmény, mely könnyen megtéveszti a kutatót: a motívumok gyakori átvétele.

¹ M. Dreger. Künstlerische Entwicklung der Weberei und Stickerei innerhalb des europäischen Kulturkreises von der spätantiken Zeit bis zum Beginne des XIX. Jahrhunderts. Wien, 1904. p. 219.

² Közölve: J. Destrée et Paul Van den Ven. Tapisseries des Musées royaux du Cinquantenaire à Bruxelles. Bruxelles, 1910. Pl. 14., 15.

³ Közölve: J. Destrée és Van den Ven. Id. m. Pl. 25., 26.

⁴ Közölve: A. Darcel és E. Guichard. Les tapisseries décoratives du garde-meuble. Paris. J. Baudry. e. n. Pl. 1.

⁵ J. Destrée. Donation Isabella Errera. Bulletin des Musées royaux des Arts décoratifs et industriels. I. 1902. Bruxelles és J. Destrée. Étude sur les Tapisseries exposés à Paris en 1900 au petit Palais et au Pavillon d'Espagne. Bruxelles, 1902. p. 34.

Az első mester, a kinek több munkája jött szóba, az ú. n. «Erények és bűnök mestere». Főművei a Hét főbűn vagy az Erények és bűnök harca,¹ a madridi Mária életéből vett jelenetek,² Epizódok Mária életéből,³ Szt. Gergely miséje,⁴ a Tékozló fiú Leo Nardus birtokában Suresnesben,⁵ Krisztus diadala két változatban, egyszer a brüsszeli Musées royaux du Cinquantenaireben,⁶ másodszor Pierpont Morgan birtokában,⁷ Szűz Mária glorifikációja,⁸ a Pásztorok imádása a Viktória- és Albert-Múzeumban. Ezekhez kapcsolandó a müncheni Bayerisches Museum kettőstárgyú, végtelenül kedves kárpitja és a Spitzer-gyűjtemény kárpitja (176. ábra.), melynek a Három királyok imádását ábrázoló jelenete majdnem teljesen azonos a müncheni kárpit jobboldali jelenetével. Ez az egy Spitzer-féle kárpit érdekes módon három művészt is köt össze. Először: önmagát másolta a művész a müncheni kárpiton, másodszor:

210/a. Mária mennybemenetele Berlin. Iparművészeti Múzeum. Kárpit. — 210/b. Mária mennybemenetele. Aix. Székesegyház. Kárpit.

az aixi sorozat mestere fölhasználta kétszer is Mária Mennybe menetelének kompozícióját és végül a trentói sorozat mestere az Angyali üdvözlés angyalát merítette innen.

Ennek a mesternek a körébe tartozik a Spitzer-gyűjtemény kárpitja, mely Jézus születését ábrázolja (198. ábra). Ezt a művészt a legtöbb művén két próféta vagy apostol alakja

¹ Az egyes darabok hollétét lásd D. T. B. Wood. Id. m.

² Comte de Valencia. Tapices. Lám 3., 4., 5., 6.

³ U. o. Lám. 7., 8. Krisztus bemutatása a templomban másodpéldányban megvan Martin Leroy birtokában, Párisban. Közölve: G. Migeon. La collection de M. Martin Le Roy. Les Arts. 1902. nov. p. 1.

⁴ Comte de Valencia. Tapices. Lám. 2.

⁵ J. Desrée. Tapisseries et sculptures bruxelloises. p. 9.

⁶ J. Desrée és Van den Ven. Id. m. Pl. II., 12., 13.

⁷ Közölve: Catalogue de la Collection de Somzée. 1901. p. 73. No 527. Pl. XX. és P. G. Konody. Die kunsthistorische Sammlung Pierpont Morgans. Kunst- und Kunsthandwerk. Wien, 1903. p. 155. W. J. Loftie (Some artistic aspects of the coronation, — 1. Regal Pegeantry. The Magazine of Art. 1902. p. 411.) az arrasi gyár termékének mondja ezt a kárpitot.

⁸ Közölve: Catalogue de la Collection de Somzée. 1901. p. 73. No 528. Pl. XXII.

jellemzi, kik ott ülnek a kárpit jobb és bal sarkán, iratszalagokat tartva a kezükben. Ezen motívummal a Credo-kárpitokra emlékeztetnek.

Ez a rendkívül termékeny művész nagyon szereti a saját alakjait. Mindig újra és újra alkalmazza őket. Így például a madridi Krisztus bemutatásán a főpap alakja egész csekély változásokkal (szakáll, prémgallér, kéztartás) megtalálható a müncheni kárpit jobboldali jelenetén, a három király között, még a ruha brokátja is ugyanaz. Teljesen azonos alakok a müncheni Jézus születésén levő József alakja és a lyoni kárpit Ravennai Szent Ambrosiusa, azon csekély eltéréssel, hogy Ambrosius mögött ürkitöltés végett nagy, öblös vonalban lebeg a ruha, míg Józsefnél erre semmi szükség sincsen és József lámpát tart a kezében, nem körtét, mint Szent Ambrosius. Erősebb variánsokkal ugyan, rokonságban állnak ezek az alakok még a madridi Jézus születésének Józsefével és a burgosi székesegyház egy allegorikus kárpitjával is, mely utóbbi a Hét főbűn sorozatának egy darabja.¹ Ezen kárpit jobb sarkában Jézus születése látható, melyen ismét József alakja variál az előbb említett alakokkal.

Ugyanezen a kárpiton Isten alakja a kis jelenetben, mely Jézus születése fölött balra látható, teljesen azonos a Mária életének egy kárpitján, az Angyali üdvözlésen ábrázolt Istennel.² És előszeretettel alkalmazza Ádám és Éva alakjait is, melyeken nagyon is érzik a Van Eyck-eredet. Ott vannak Krisztus diadalán (Brüsszel. Musées royaux du Cinquentaire), Pierpont Morgan kárpitján, egy kárpiton, mely Krisztus eljövételére vonatkozó jóslatokat ábrázol³ (Madrid) és a Hét főbűn első kárpitján. (De Zuylen de Nyevelt de Haar báró gyűjt.)⁴

Ez a művész az összes kárpitrajzoló művészek közül a legszeretetre méltóbb és leggyöngédebb. A késő gótikus kornak egyik utolsó, túlfinomult képviselője, kinek formalitását az újkor ízlése legkevésbé sem érintette. Törekény emberei könnyen megremegő érzékeny belső életet élnek, valami testetlen finomság van bennük, valami végtelen bájú halk kedvesség. Erősen előugró homlokcsontjuk alatt mélyen fekvő, nagy szemük telve bensőséggel, telve lélekkel s tekintetükben a gyöngeség természetes kísérőjének, a szomorúságnak fojtott tüze lappang.

A második mester, a ki a trentóiival erős vonatkozásban áll: Maître Philippe. Művei közül eddig még csak a Herkenbald halálával (211. ábra), a Pietával⁵ és a Halál lovagjával (Lyon, Musée des tissus) foglalkoztam, de egy-kettő kivételével egész biztossággal ide számíthatók azok a kárpitok, a melyekből Destrée Maître Philippe oevréjét összeállítja. Főművei ezen a hármon kívül: a Szent Kereszt megtalálása (Musées royaux du Cinquentaire, Bruxelles),⁶ Dávid és Bethsabe,⁷ mely kibővített másolata egy madridi Dávid- és Bethsabe-sorozat egyik darabjának,⁸ Mestra és Eresichthon története (mindkettő a brüsszeli képtárban),⁹ Átkelés a Vörös-tengeren (valamikor a Salverte-gyűjteményben)¹⁰ Andromeda megszabadítása¹¹

¹ Közölve: D. T. B. Wood. Id. m. p. 213. No 3.

² Comte de Valencia. Tapices. Lám. 4.

³ Comte de Valencia. Tapices. Lám 7.

⁴ D. T. B. Wood. Id. m. p. 213. No 1.

⁵ A. Pinchart. Notice sur deux tapisseries de haute lisse du XVIe siècle, conservées au Musée royal d'antiquité à Bruxelles. Bulletin des Commissions royales d'art et d'archéologie. IV. 1865. Bruxelles. p. 332—338. — megállapítja, hogy ezen kárpiton szerzője Barend van Orley.

⁶ J. Destrée és Van den Ven. Id. m. Pl. 18.

⁷ Azelőtt a Somzée-gyűjt.-ben. Catalogue de la collection de Somzée. III. Bruxelles. 1904. Pl. 70.

⁸ Comte de Valencia. Tapices. — Lám 8., 9., 10., 11. Ugyanez a madridi kompozíció még egy harmadpéldányban is megvan Goluchowban. Közölve: Georg Minde-Ponel. Die Kunstsammlung Czartoryski in Goluchow. Zeitschrift für bildende Kunst. 1915. p. 204. Abb. 14. Ez is sorozathoz tartozik, melynek többi darabjai is föltűnő rokonságban vannak a kárpitművesek ezen körével.

⁹ Catalogue de la Collection de Somzée. 1904. Pl. 71. és 72.

¹⁰ Közölve: Catalogue des tableaux de l'École française objets d'art et de riche ameublement du XVIIIe siècle, tapisseries gothiques et de la renaissance, composant l'importante collection de feu M. de Salverte. Mai. 1887. No 211. p. 54.

¹¹ Közölve: J. Destrée. Maître Philippe. p. 25.

(Leopold Goldschmidt birtokában, Párisban), az Eljegyzés, mely azelőtt a Somzée-gyűjt.-ben volt¹ és XII. Lajos második házassága.² Ezt a sort meg szeretném toldani a Louvre egyik kárpitjával, a Szerelem áldozataival.

Ez a művész sokkal modernebb mint az első. Ha nem is tudnók határozottan, hogy főművéhez Perugino kompozícióját vette át, mégis egész határozottsággal állíthatnók, hogy igen sokat tanult az olaszoktól. Az egész kompozíció látásához a számtalan apró részleteken nehezen átvergődő, késő gótikus formalítás helyett itt határozottan nagyvonalúságot találunk. Alakjaiban van valami érett egyszerűség és tisztult nyugodtság, a mi határozottan az Alpokon túlról jön. Mintha nem volna véletlen, hogy éppen Perugino Pietáját másolta. A mi azonban mégis régies a művészen, az az erős függőleges vonalosság, a mely műveit jellemzi. Ez legkevésbé a Pietàn és Herkenbald halálán, de szembetűnően meg van minden más, neki tulajdonított kárpiton.³

Egy harmadik mester művének tartom az aixi 27 jelenetet (182., 200., 201., 202., 206., 209. és 210/b. ábra), a berlini Mária Mennybemenetelét (210/a. ábra.) és J. Seligmann párisi kárpitját (199. ábra). Az aixi sorozat szerzőjére vonatkozólag különféle föltevések merültek föl. A kárpit első ismertetője úgy okoskodik, hogy a nőalakok rendkívüli finomsága arra vall, hogy itt flamand kartonok után föltétlenül angol művész dolgozott. Majd így folytatja fejtegetéseit: Quentin Matsys rajzolta talán a nőket és a szomorú jeleneteket, Jérôme Dubois vagy Bouhio rajzolhatta a pokol előtornáczának, — hová Krisztus lesiet, — démonjait és a tájképeket, sőt az is lehetséges, hogy Jan Mabuse is dolgozott rajta és a kartont talán ő küldte Angliába.⁴

Ma már azt hiszszük, hogy a mester ismerte ugyan Quentin Matsys műveit,⁵ de vele nem azonos; hogy brüsszeli mesternek kell lennie, bizonyítja a Herkenbald halálával egyező brokát és szegélydísz,⁶ de bizonyítja a trentói sorozattal való szoros összefüggése is.

Sajnos, a vízszintes föliratos szalagon, a mely a Töviskoronázást elválasztja azon jelenettől, mely Krisztust a Keresztfán ábrázolja, éppen a legfontosabb szó sérült meg idővel annyira, hogy nem lehet elolvasni: Me fecit ... anno domini millesimo quingentesimo ondecimo. Esetleg a karton készítőjének a neve volt ott olvasható, esetleg csak a szövőé, de az is nyomra vezethetett volna.

Egész bizonyosan ugyanezen mester munkája a berlini Mária Mennybemenetele is (210/a. ábra), melyben Friedländer szintén Quentin Matsys iskolájának a hatását látja és a melyet 1510—1520 közé utal.⁷

Ezen mester további munkájának tekinthető J. Seligmann kárpitja és nagyon valószínű, hogy ez az aixi sorozatnál is, a berlini darabnál is későbbi (199. ábra).

Minden jel arra vall, hogy ezen csoport mestere ismerte Quentin Matsys modorát. Művein határozott erőlködést látunk a drámai előadásra, annyira, hogy a dekoratív szempont sokszor erősen háttérbe szorul. A cselekmény legerősebb, legszenvedélyesebb hullámai Judás csókjában, az Ostorozásban és a Töviskoronázásban csapnak föl (201. ábra.), mire aztán különösen semmitmondóvá és erőtlenné apadnak a Pietàn. (202/b. ábra). Ugyanez a drámaiság,

¹ Catalogue de la Collection de Somzée. 1901. Mai. p. 73. No 529. Pl. 22.

² Catalogue de la Collection de M. Georges de Montbrison. Mai. 1904. p. 96. A katalógus a kartont Hans Holbeinnek tulajdonítja.

³ A. Wauters (Bernard van Orley. Paris, 1893. p. 10.) Maître Philippet Barend van Orley idősebb bátyjának tekinti (ez az álláspont ma már kétféleképpen megvan czáfolva), Thierry (Id. m. p. 26) ezt a föltevést elveti és Valentin van Orleyt, — Philippe és Barend atyját, ajánlja a kárpitok szerzőjéül. Teljesen érthetetlen és indokolatlan, hogy miért akar erővel a családban maradni.

⁴ Fauris de Saint-Vincens. Id. m. p. 7.

⁵ J. Destrée (Tapisseries et sculptures, p. 10.) azonosságot állapít meg Matsys brüsszeli Mária halála és az aixi sorozat ugyanilyen tárgyú jelenete közt. Azonban a két jelenet nem mutat több hasonlóságot, mint a mennyit a tárgy azonossága megkíván. János kéztartásában is csak elég messzemenő hasonlóságot láthatunk.

⁶ U. o. p. 33.

⁷ J. Lessing. Id. m.

erős mozgásra való törekvés nyilvánul meg J. Seligmann kárpitján, ezen is tűnik föl legérzékenyebben, hogy az a drámaiság tulajdonképpen üres, az alakok alapjában véve merev élettelenségükkel azt a benyomást teszik, mint Oberon sípjával hirtelen megállított bábúk. Az emberek széles, majdnem erőszakosan heves mozdulatokat tesznek, pl. az öreg király a Királyok imádásán. Széles mozdulattal térdel le, miközben bal kezével a serleget nyújtja a gyermeknek, — a ki maga is rendkívüli elevenséget és mozgékonytságot fejt ki, — jobb kezét kellemetlenül szögletes mozdulattal a térdére támasztja. A fiatalabb király, ki színpadias lendülettel mozog, külön figyelmet követel magának. De mindezen mozdulatok drámaisága üres.

Ezen mester munkáinak körvonalait sajátságos lágyság jellemzi, föltűnő határozatlanság, elmosódottság, sokszor nagy hanyagság. Csak a Seligmann-kárpit szertelenül hosszú mór királyát kell megnéznünk, hogy erről meggyőződjünk, vagy ha ülő alakot keresünk, nézzük az aixi sorozat Mária születésének gyermeket fürdető nőjét és a Hegyi beszéd hallgató nőjét. Erre a mesterre legerősebben az Erények és Bűnök mestere hatott.

Igen közel áll ehhez a mesterhez a madridi Keresztelő Szent János életének szerzője, — de nem azonos vele. A közeli rokonság nemcsak Mária születésének és Krisztus keresztelésének majdnem teljes azonosságából és az elválasztó pilaszterek Madridban való föltünéséből derül ki, hanem az arcztípusok erős rokonságából is: az aixi János apostol teljes pontossággal található meg a Névadás kárpitján, Madridban. A többi alak is erősen rokon. Azonban Keresztelő szent János életének mestere annál jelentékenyebb művész, erősebb érzéke van a kompozíció arányossága és zártsága, a kárpit dekoratív hatása iránt, alakjában több a nyugodt és nemes előkelőség. Nagyrészt ezen sorozat alakjaiból van összeállítva a salzburgi Pietà, talán ugyanezen mestertől.

Ismét külön mestertől való a forlíi két kárpit (184. és 197. ábra). Mestere Dürert ép oly jól ismeri, mint a trentói sorozat és Keresztelő Szent János életének mestere. A művész viszonya a XV. sz.-hoz nemcsak a csúcsíves architektúrából tűnik ki, hanem abból is, hogy a ruha alatt levő test anatómiája iránt sokszor igen gyöngé az érzéke. A fölül hibás kárpit (184. ábra) Magdolnájának mozdulatát képtelenek vagyunk megérteni. Nem tudjuk fölismerni, ül-e, térdel-e vagy valami különös módon guggol-e? mert a művész elfelejtette az egyik térdét a földre helyezni. Javítva kapjuk a mozdulatot a másik kárpiton. És ha fölláttani próbálnók, Magdolna mellett eltörpülne a mögötte álló férfi és ugyanígy van Mária a turbánossal. Az egyes alakokat, — melyek a fölfogás egyszerűségében és nagyságában Maître Philippe Pietájának alakjaihoz állanak igen közel, — néha rendkívüli finom gyöngeség jellemzi, (például Mária a hibás kárpiton), néha meglepő nyers, majdnem durva erőteljesség, (pl. János), de majdnem minden alakja szembeszökően zömök.

A Dürer-alakos kárpitot (197. ábra) régebben Peruginónak, utóbb Dürernek tulajdonították, a fölül hibásat Wolgemutnak.¹

Végignéztünk azon művészek munkáin, a kik a trentói sorozat mesterével egy körbe tartoznak, kikkel szorosabb kapcsolatban van s a kiktől motívumait csenegeti, ezzel tehát ahhoz a ponthoz értünk, a hol végre levonhatjuk a végső következtetéseket eddigi fejtegetéseinkből.

A trentói sorozatnál három fontos kérdés vár megoldásra. Az első kérdés: hol szőtték a kárpitokat?

A gyár kérdése teljesen tisztázva van már. A trentói sorozat utolsó darabján, a Föl-támadáson, egy katona ruháján ez olvasható: Peeter de Arsettl (?) Bruesel. Előbb ezt a föl-írást Pieter de Asselt,² Peeter de Arsettis³ vagy Peeter de Aasettlnak⁴ olvasták, az utóbbi

¹ E. Calzini. Id. m. p. 348.

² Zu den Gobelins im Dome von Trient. Kivonat Dr. A. Ilg cikkéből, megj. Mitteilungen des Österreichischen Museums. No 5. 1886. Mitteilungen der k. k. Centralcommission. XII. Neue Folge 1886. p. 68.

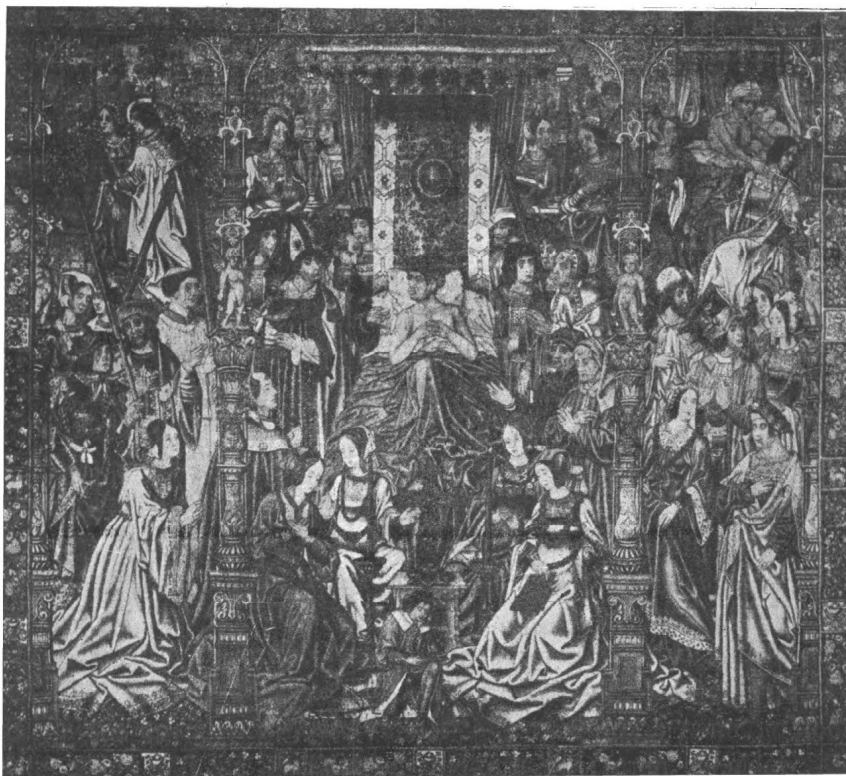
³ Dr. Alois Wölfl. Beiträge zur Geschichte etc. Mitteilungen etc. 1888. p. 15. és Ebenböck F. Id. m. p. 8.

⁴ G. Schmelarx olvasási kísérlete. Említve Mitteilungen. 1890. XVI. Notizen. p. 83. és Pulszkyé. A győri alakos kárpit. Archéológiai Értesítő. 1889. p. 17.

olvasási módot Aelstra magyarázva. Utóbb az Arselle, Arzeele, Herzeele olvasási módok is szóba jöttek,¹ de végeredményben mégis Aelstban állapodott meg az általános vélemény,² értve ez alatt azt a híres Pierre van Aelst nevű kárpitszövőt, kinek a műhelyében Raphael kardonjai után készültek a világ legnagyobb hírű kárpitjai. Ezen magyarázat mellett szól és minden kétséget kizáróan bizonyít az, hogy a Keresztvitel kárpitján a szöveget vivő hóhér tunikáján ezt olvassuk: Aelst.³ Ez az egy szó minden további vitát fölöslegessé tesz.

A második kérdés: mikor szőtték a kárpitokat?

A kárpitok keletkezési idejét pontosan meghatározni nem lehet. De vannak bizonyos adatok, a melyek határpontokat jelölnek meg, a melyeknél korábban vagy később nem keletkezhetek. Végső határpont 1528 május 16. A mint ugyanis tudjuk, ekkor hozták azt a törvényt, hogy minden Brüsszelben szőtt kárpitra rá kell szőni Brüsszel város czímerét és

211. Jan van Room és Maître Philippe. Herkenbald halála. Kárpit a brüsszeli Musées royaux du Cinquanteaireban.

a két B betűt egyoldalt, a gyáros vagy tulajdonos nevét másoldalt.⁴ A legkorábbi határ 1511, az aixi sorozat keletkezési ideje, mely sorozattól, — a mint tudjuk, — a trentói mester motívumokat kölcsönzött.

Előbb keletkezhetett a két forlii kárpit, 1510 körül. Ezt követte az aixi sorozat 1511-ben, mely után készült a madridi két darab, talán 1512—1515-ben. Mindezek után szöheték a trentói sorozatot, melynek János születése mindenesetre egyik legutolsó darabja. A mintául szolgáló Mária alakja nem keletkezhetett korábban, mint 1518—1520 körül. Ezzel tehát a trento-budapesti Mária is előre tolódik 1518—1520 tájékára.⁵ A trentói sorozatot közvetlenül követi Seligmann kárpitja.

¹ Thiéry. Id. m. p. 31.

² J. Destrée. Tapisseries et sculptures. p. 29.

³ J. Destrée. Étude sur les tapisseries exposées à Paris en 1900 au Petit Palais et au Pavillon d'Espagne. Bruxelles. 1903. p. 53. és Maître Philippe. p. 21.

⁴ A. Wauters. Les tapisseries de Bruxelles et leurs marques. L'Art 1881. III. p. 242.

⁵ Radisics J. Id. m. p. 109. az 1509. és 1517. közötti években keletkezettnek tekinti a budapesti kárpitot.

A harmadik kérdés: Ki a sorozat mestere? Régebben általánosan Dürert tartották annak,¹ de gondoltak Quentin Matsysra is, hivatkozva arra, hogy Matsysnek már Aixben ismert sorozata van.² Tartották a szerzőt általában csúcsíves izlésű brüggei mesternek is,³ végül még Jan Gossart Mabuse neve is szóba jött.⁴ Figyelmet csak Destrée és Thiéry újabb véleményei érdemelnek, kik két nevet emlegetnek: az első Maître Philippe, a másik Jan van Room nevét. Ámbár nem szabad a fölíratoknak túlságos nagy fontosságot tulajdonítani, mert igen sokszor csak értelmetlen dekorációképen jelennek meg, még sem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a felíratot, melyet a trento-madridi Keresztvitel két katonájának a ruháján olvashatunk. A Mária és János mögött menő kürtös hátán: J Rom áll, a buzogányos térdén fordítva: Mor J · J RoM, fordítva szöve Mor J Jan van Room vagy Jan van Brussel nevű művész neve lehetne.

Jan van Room először 1510-ben említetik, a mikor szoborterveket készít Brabant hercegéről és hercegnőjéről, mely szobrokkal a brüsszeli Palais de Condenerget környező udvar kerítésének a pilléreit akarták díszíteni. 1516-ban három síremlék-tervezetet készít ausztriai Margitnak. 1517-ben és 1521-ben pecsétterveket készít V. Károlynak.⁵ Ezekből az oklevélileg bizonyított adatokból kiderül, hogy Jan de Room, — a ki egyébként udvari festő volt, — erős dekoratív tehetségű művész lehetett, mert különben nem bízták volna meg folyton dekoratív feladatokkal. És másodszor föltűnő, hogy minden feladatát illetőleg csak a tervezésről tudunk, a kivített — úgy látszik, — sohasem ő végezte. Nem fogunk tehát csodálkozni, ha azt halljuk, hogy az 1513 körül keletkezett Herkenbald halálához (211. ábra) a kisméretű tervezetet Jan van Room készítette és ezt a kisméretű tervet vitte aztán át Maître Philippe a kartonra, mely után a kárpit készült. A művészi rajz szempontjából bármekkora fontosságot tulajdonítsunk is annak a művésznek, a ki a kartont készíti, tehát a tervet végleges formába önti, az egésznek kompozícióját, vázát, stílusát mégis csak az első tervezet készítője adja meg;⁶ és ha összehasonlítjuk a Herkenbald halálával azt a kárpitot, mely Krisztust Pilátus előtt ábrázolja (170. ábra), látnunk kell, hogy a jelenet általános koncepciója azzal mennyire rokon. A középen baldachinos ágy ott, baldachinos trónus itt, melynek hátfala különös módon ugyanabból a brokátból van, karfájának putto-díszje azonos Herkenbald kárpitján az elválasztó oszlopon álló puttóval. Ép így a többi alak elrendezése is azonos, emelt centrum felé özönlő néptömeg. Fönn jobbról-balról kisebb jelenetek. Fővonásaiban ugyanezt az elvet követi a Levétel a keresztről Trento-Madridban (172. ábra és VIII. tábla. 2. ábra). Nagyjából ugyanez a kompozíciója Kaifás kárpitjának és az egykori S. Donato-palota kárpitjának is (IX. tábla. 1. ábra); ez utóbbin megtaláljuk az ülő nőt az előtérben és az elválasztó oszlopokat is, melyeken túl jobbra hálósobát látunk, sőt a baldachinos trónus mögött ép úgy esik le nagy, nehéz hajtékokkal a függöny, mint Herkenbald halálos ágyán).

Az első terveket a trentói sorozat kárpitjaihoz tehát Jan van Room készítette, vagy legalább is az ő legszűkebb köréből került ki. A kartonok kivitele valószínűleg nem az ő munkája. Általában nem tarthatom a sorozatot egy mester kezétől rajzoltnak. És ebben meg is találjuk — az átvételek mellett — a második magyarázatát annak, hogy a kárpitsorozat

¹ Dr. A. Wözl. Beiträge. p. 15. és *Ebenhöch*. Id. m. p. 13.

² Pulszky F. Id. m. p. 14. és utána *Török Kálmán*. Iparművészet könyve. Bpest. 1912. III. p. 500.

³ *Comte de Valencia*. Tapices. p. 13.

⁴ L. Oberziner. Gli arazzi del Duomo di Trento. Rassegna d'Arte. 1901. p. 116. — úgy találja, hogy Dürerrel összekötésbe hozni semmi művészeti kritérium nem jogosít föl. Úgyszintén Casagrande Id. m. p. 9. és E. Kumsch. Id. m. p. 21.

⁵ A. Pinchart. Notice sur deux tapisseries de hautelisse... p. 322—358.

⁶ M. Friedländer (Könyvbírálat J. Destrée Tapisséries et sculptures Bruxelloises című könyvéről. Repertorium für Kunstwissenschaft. XXXI. 1908. p. 69.) ugyanezen a véleményen van, mikor Destréevel szemben Wautersnek ad igazat és kijelenti, hogy inkább Jan van Roomot kell «stilbestimmendnek» tekinteni, mint Maître Philippet; de a mi kárpitunkat mégis Maître Philippe művének tartja. (Radisics. Id. m. p. 111.)

olyan egyenetlen benyomást kelt. Egészen föltűnő egyes darabok rendkívüli gyöngesége. Az a kárpit, mely Krisztust Kaifás előtt ábrázolja, kirí az egész sorozatból (169. ábra). Föltűnik már azáltal, hogy Holbein kompozícióján kívül egyebet nem vesz át. De föltűnik azzal a nagy hanyagsággal és tehetetlenséggel is, melylyel az egyes alakok rajzolva vannak. A csoportok, minthogy óriás fejű emberek mellett nevetségesen kicsi fejek himbálóznak végtelen hosszúságú testeken, meglepően kuszált benyomást tesznek. A hatás annál kellemetlenebb, mert a nagyfejű hátul áll, a kisfejű elől, mi pedig mégis csak azt szoktuk meg, hogy az alakok hátrafelé kisebbedjenek. Már maga Krisztus alakja teljesen tiszta képet ad a mesterről. Aránytalanul kicsi a feje a mögötte állókhoz képest s ezalatt a fej alatt képtelen hosszúságban nő Krisztus teste, a befejezését végre az őt rángató katona lába előtt érve el. Egyáltalán hol van Krisztus lába és hol van a teste?! Alig hihető, hogy ez valóban Krisztus lába. Rettenetesen pórias, széles, otromba formátlanságával oly benyomást kelt, mint fotografiai fölvételeknél véletlenül az előtérbe került kezek és lábak. Menynyivel nagyobb ez, mint a vézna fölső test kezei!

Ilyen megdöbbenően hanyag rajzú a baloldal csoportjában a kifelé tekintő, alabárdot tartó katona, kinek rendkívüli finomságú feje az Erények és Bűnök mesterének hatását mutatja, míg lába valósággal groteszk ellentétet képez vele. Alsó lábszára majdnem olyan széles, mint a feje a sisakkal együtt.

Nehezen képzelhető el, hogy ezen jelenet kartonját ugyanaz a mester rajzolta mint Jézus születésének jelenetét. Micsoda óriási távolság választja el ezen jelenet biztos kezű, lágy és dallamos vonalvezetésű művészt attól az otromba látású mestertől, Máriát és az angyalokat azoktól a durva zsidó tuskóktól, a kik Kaifást ránczigálják. Lehetséges, hogy ez a sorozat utoljára készült darabja, melyet nagy hirtelen, a többihez hevenyészve hozzákaptak. Ez az egyetlen a trentói darabok közül, a melyen hiányzik az oldaloszlop.

A többi darab épen a kompozícióban igen erős, a mit az előbbin teljesen nélkülöztünk. Kitűnő Jézus születése, a Lábmosás, a Keresztlevétel és Pilátus kézmosása. Igen érdekes, a hogy a nagy és kis jelenetek elhelyezésének alapján véve egyhangú törvényszerűségén variációkkal próbál segíteni. Krisztus születése a két Sibyllával úgy tűnik föl, mintha szárnyasoltár volna. Mindenesetre ez lebegett a művész szeme előtt, a mikor a kompozíciót kigondolta. A következő darabokon ezt a schemát elejti és ezáltal a sorozat azt a benyomást teszi, mintha voltaképen egy kápolna teljes fali díszül készült volna. Jézus születése az oltárkép, a hosszanti falakra van gondolva a többi hat jelenet, az oltárképpel szemben az ajtó. A Lábmosás kárpitja újabb változatot hoz a kompozícióba, a mennyiben a kárpitot magasságban kétfelé vágja s ezzel a fölső részben három egyforma nagyságú jelenetet kap.

A finomabb hangulatok emberét mutatja a Lábmosás kárpitjának fölső középjelenete. (168. és 179. ábra.) Ebben a jelenetben a mester igazi tudatos művészszé nő, a művészi hatás raffinált virtóuzává. A mint ezt a jelenetet, a maga nagy csöndjével, Judás csókjának külső és az Ima belső eseményekben gazdag jelenete közé beékeli, úgy érezzük, hogy ez az egyetlen mód volt, ezen két izgalmas jelenethez a szükséges ellentétet megadni, mi nemcsak egyhangúvá nem engedi válni a jelenetek halmozását, hanem még erősen fokozza a hatásukat.

A trentói sorozat alakjai föltűnően karcsúak és finom vonásúak. Sokszor szembeötlően régiesek, sokszor megérzik mesterük igyekezete, hogy lépést tartson a modern korrallal. Krisztus föltámadásán ott találunk a középen egy ülő katonát, kinél a mester majdnem gyermekesen fitogtatja a távlati rövidülésről frissen szerzett tudományát, csak a lábaknál, különösen a bal lábánál ingadozik erősen. (Ennél az alaknál úgy tetszik, mintha ismerte volna Piero dei Franceschi önarcképét a borgo s. sepolcroi Föltámadáson.) Közvetlenül mellette azonban ott fekszik az Erények és Bűnök mesterétől mozdulatában vakon átvett alak és a baloldal rendkívül ügyetlenül leesett katonája.

A művész legkirívóbb sajátága a nagy önállótlanóság. Nem egészben, más technikába való átültetésről van itt szó, nem is egy-két, többé-kevésbé lényegtelen reminiscenciáról vagy akár hű. átvételről, hanem az átvételeknek olyan tömegével és olyan természetével állunk szemben, mely méltán ejthet bámulatba. A művész gondosan és óvatosan nyeseget ki idegen munkákból egész jeleneteket, egyes alakokat, sőt egyes kis fejeket, a legkisebb morzsát sem találva eléggé kicsinek arra, hogy érte ne hajoljon. Az az ügyesség, a hogy ezen kölcsönvett motivumokat észrevétlenül belecsúsztatja a kompozícióba, a hogy ezek teljesen beleolvadnak egy nyüzsgő tömeg kavardásába, végül, a hogy ezen gyakran majdnem ellenőrizhetetlen kicsiségű motivumok belejátszanak az egészbe, hogy a mellékes részek kiválósága is csak az egész hatását növelje: ez már tapasztalt routinier képét idézi föl bennünk. Az egész eljárás látszik az igyekezet, hogy annak titkát leplezze. Erre mutat az a gyakorlott raffinement, melylyel a csoportok egyes alakjait más-más helyről kutatja föl és aztán mindeniknél szembeötlő elváltozásokat próbál eszközölni. Dugdosva vesz át, de nagy, gyakorlott ügyességgel is. Művei minden önállótlanóság dacára igen sikerült munkák, innen magyarázható, hogy a kárpitok irodalma annyira megegyezik a legnagyobb dicséreteiben.

★

Örömmel távozzunk a gondolatban rekonstruált kápolnából, melynek falidíszét ez a hét kárpit alkotta: a szerencsés véletlen az egész sorozat legkedvesebb, a mester legsikerültebb művét őrizte meg számunkra.

Hoffmann Edith.

Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók.

Hunyadi János hitvese a vajdahunyadi várban az Aranyháznak nevezett rész elé eredetileg nyitott, ma ablakokkal zárt loggiát építtetett és azt freskókkal ékesíttette. Azok a festmények, melyek az ablaknyílások felett láthatók, Möller István szerint, ki a vár helyreállítását vezeti, azt a hagyományt tüntetik fel, mely Hunyadinak Zsigmond királytól és Morzsinai Erzsébettől való származásáról maradt fenn.

A képsorozatot Möller «Magyarország Műemlékei»-nek III. kötetében a vajdahunyadi vár építési korszakairól megjelent dolgozatában ismerteti.

Egyik képen fiatal férfi jobb kezével mintha hívná a szemben álló fiatal leányt, ki felemelt jobb kezében országalmát tart. A második képen a férfi balkezét szívére téve s jobb kezében gyűrűt tartva vágyódva néz a leányra, kinek tekintete és balkeze visszautasítást jelent. A harmadik képen már áldott állapotban, bekötött fővel jelenik meg a nő, ki jobbájával mutat a balkezeiben levő karikán látható két gyűrűre. A negyedik kép szőkefürtű szép fiút, kezében országalmával, ábrázol, kinek feje fölött mondatszalog volt, melyből ma már csak a Johannes szó maradványa olvasható. A fiú, (Hunyadi János) jobb kezével reá mutat a szemben levő arra az alakra, mely Möller szerint az ifjú Mátyást ábrázolja vadkanvadászaton.

Történetíróink nagynevű nestora, Fraknói Vilmos nem fogadja el ezt a magyarázatot, sőt határozott kifogást tesz az ellen. A Turul 1914. évi 2-ik füzetében «Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók» cím alatt megjelent cikkében kijelenti, hogy Möller dolgozata Hunyadi János származásáról téves történeti következtetéseket és megállapításokat tartalmaz, melyeknek helyreigazítását azon kegyelet is követeli, melyet történetünk egyik legnagyobb alakjának emléke sugalmaz.

Fraknói elítéli Möller nyilatkozatát, mely szerint Hunyadi «anyja gyanánt teljes határozottsággal Morzsinai Erzsébetet nevezi meg. Pedig ezen állítást «merő képtelenségnek» bélyegzi meg... Varju Elemér a «Hunyadiak síremlékeiről» szóló jeles tanulmányában, melynek éppen műtörténeti következtetésekre támaszkodó alapos fejtegetéseit ezzel a felhívással zárja be: Dobjuk félre egyszersmindenkora, most már visszavonhatatlanul a Morzsinai Erzsébetről szóló együgyű históriát».

«Ezek után — így folytatja Fraknói — őszinte sajnálattal kell kijelentenem, hogy az érdemdús műtörténész, mikor kombinációk alapján történeti igazságnak tünteti fel azt, a mit a történetírás kezdettől fogva mesének tart, illetékessége határain túllépett».

A tudós főpap a következő szavakkal zárja cikkét: «Magyarország Műemlékei» szerkesztőjének elfogulatlanságában és igazságszeretetében bízva nem kételkedem, hogy a következő kötetben helyreigazító fejtegetéseimet figyelemre fogja méltatni».

Ez kötelességem és ennek a legnagyobb készséggel felelek meg, midőn fejtegetéseit ezennel közlöm. Sőt bizonytalan lévén, hogy a Műemlékek IV. kötete mikor fog megjelenni,

már a Turul következő első számában óhajtottam a felhívásnak eleget tenni. Arra a meggyőződésre jutottam azonban, hogy ez nem lehetséges az előzmények kifejtése és ismertetése nélkül, mert különben nem tekinthető át a maga egészében a kérdés, melyre válaszolni kell.

Válaszom ez által szükségképen oly terjedelmet vett, melynek a Turul keretében már nem lehetett helye és így megjelenése Magyarország Műemlékeinek jelen IV. kötetére maradt.

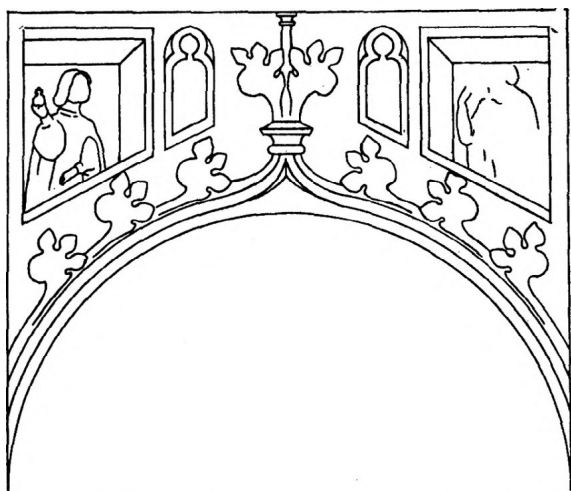
★

Möller a festmények ismertető cikkben foglalt megállapításainak eredményét a következőkbe vonja össze: «ezt ábrázolja Hunyadi János hollós címere, melyet Zsigmond királytól kapott.

A hagyomány a falfestmények tanúsága szerint történeti igazságon is alapszik.

Az értékes falképek hivatva vannak világot vetni Hunyadi János származására, mely tudommal mindeddig még bizonytalanságban van.»

A Magyarország Műemlékeinek írói tanúságot tehetnek arról, hogy lelkiismeretesen iparkodom teljesíteni — az írói szabadság kereteinek teljes tiszteletben tartása mellett — szer-

212. Falfestmény a Mátyás-loggia második ablaka fölött.

kesztői kötelességemet. Magam sem tudom, hogy «a hagyománynak történeti igazságon is» alapulására vonatkozó állítást miért nem szelidítettem az által, hogy a történeti igazság állításának és súlyának terhét Möllerre nézve, ki különben bizonyos kétséget fejez ki, midőn azt mondja, hogy Hunyadi származása «tudommal mindeddig még bizonytalanságban van», megkönnyítem és áthárítom a történetírókra, kik ezt a «történeti igazságot» megállapítják.

Elnézésem okozta, hogy egyrészt a mondatban az «is» szócskát kellő helyére át nem tettem és másrészt a történetírókra néhány szóval nem hivatkoztam. Még az író beleegyezésére sem lett volna szükségem, hogy a kifogásolt szöveg ekként szóljon: A hagyomány a falfest-

mények tanúsága szerint «is» történeti igazságon alapszik, mint ezt történetíróink közül számosan, a legjelesebbek is megállapítják.

Ily szövegezéssel — szabad hinni — a tudós főpap megelégszik és a sérelemnek még csak árnyéka sem éri Möller által a történetírókat, kiknek ítéletére mint köztudomásúra és önkényt értendőre való hivatkozás szorosan véve nem is volt szükséges.

Mielőtt Fraknoi fejtegetéseire áttérnék, nem mulaszthatom el, hogy elsősorban is ne válaszoljak arra az észrevételére, mintha Möller adós maradt volna a felelettel a hozzá intézett kérdésre, hogy mely munkából merítette azt az állítását, hogy a jegygyűrűt az esketési szertartáshoz karikára fűzték és a pap onnan vette le azt. Möller az én közvetítésemmel azonnal tudomására hozta Fraknoi püspöknek, hogy ez a szokás az ő emlékezetében évtizedek óta csak oly ismeretesnek jelentkezett, mint a mai esküvői szokásoknak egyik vagy másik része, melynek liturgikus munkában talán nyoma sincs azon egyszerű oknál fogva, mert a kath. egyház és kanonjog különös alakszerűséget erre nézve nem is szab elő és így felvilágosító adat ily munkában nem is kereshető, hanem legfeljebb valamely esküvői leírásban fordulhat elő. Ő emlékezik arra, hogy ezt tudós papi embertől is hallotta, sőt talán valamely könyvben is említést talált a szokásról. Több ismerősének írt Németországba felvilágosítás végett, kiktől vélte, hogy hallott a dolgról és én közöltem Fraknoival, hogy a mint a válasz megérkezik, Möller azonnal fogja azt tudatni, ki azonban választ mindeddig — bizonyára a duló háború

miatt — nem nyert. Ám a tudós főpap kérdésére nem késtünk az előzetes feleletet azonnal megadni.

Kénytelenek vagyunk egyébiránt megjegyezni, hogy az egész kérdés a dologra nézve semmiféle súlylyal sem bír. A festő úgy ábrázolta a gyűrűkre s így a házasságra való utalást, mint ő azt legjobbnak képzelte. Ez teljesen független attól, hogy karikára fűzve vitték-e vagy sem az esketési szertartáshoz a gyűrűket, mint ezt Möller mondotta, de minek nyomát Fraknoi a liturgikus és egyéb művekben nem találta.

A kép nem ábrázol házassági szertartást, hanem jeleneteket a férfi és nő közt, melyek elseje a házasság ígértét, másika pedig az ígértet beváltásának sürgetését látszik jelezni.

De nincs is szükség arra, hogy Möller szaktársaitól várjunk felvilágosítást, mert egyrészt a festő, mint említők, úgy ábrázolta a jelenetet, mint ezt ő legjobbnak vélte, mert másrészt annak bizonyítására, hogy a gyűrűnek mily jelentősége volt és ez mily módon jutott kifejezésre a leánykérésnél és az eljegyzésnél, nem kell a külföldre hivatkozni. A szokásról a hazai gyakorlat tanuskodik. B. Apor Péter írja le «Metamorphosis Transylvaniae» művében (Kazinczy Gábor szerint való kiadás 1863. 376. l.): «Az kézfogás után . . . az legény . . . az jegyes-gyűrűt béküldötte, azt az leány elvette, akkor az leánynak valamelyik asszony atyafia egy gazdag skofiummal varrott keszkenyőre vagy az kitől mint tölt ki, olyan keszkenyőre, mentől tisztességessebb gyűrűt akasztván, az legénynek ugyanazoktól, kik az leány gyűrűit bevitték volt, kiküldötte . . .»

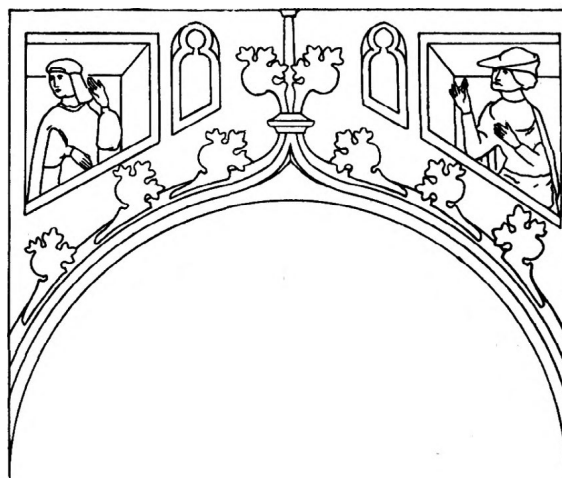
«Az adott gyűrűt a házassági ígértet jelképének, sőt biztosítékának tartották, világosan mutatják Batthyány Ferencznek Thurzó nádorhoz intézett sorai, melyekben elmondja, hogy Zrinyi György megszerette a télen Bánffy Gáspárné leányát, ki a gréci herceg udvarában volt «és annak is gyűrűt adott, hogy elvésszi». Előkelők különösen gyémántgyűrűt adtak jegygyűrűként, viseltek azonban követlen, karikagyűrűt is. (Weichhart Gabriella, Keresztelők, házasság és temetés Magyarországon 1600—1630. 25, 26 l.)

A hunyadi festményen mindkettő előfordul. A férfi köves gyűrűt mutat fel, olyant, milyen a várban levő kőcímeren is látható, míg a nő kezében a karikán két egyszerű karikagyűrű van.

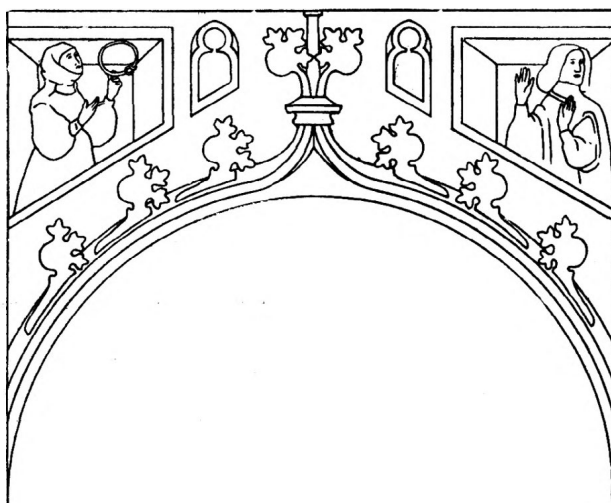
Nem hallgathatjuk el, hogy a jegy- vagy gyűrűváltásnál, a kézfogásnál, elkendőzésnél ma is szokásban van több helyütt a gyűrűknek a vőlegényi kendőre huzása.

Azt hiszszük, hogy az elmondottakkal annál inkább sikerült eloszlatni azt a kifogást, melyet a tudós főpap támasztott, mert mint mondtuk, a festmény nem egyházi szertartást ábrázol és így a festmény magyarázatára nézve közönyös az a kérdés, vajjon a pap a karikáról vette-e le a jegygyűrűket, vagy sem.

A Fraknoi által felvetett kérdés tulajdonképpen két részből áll. Egyik a festmények magyarázata. Meg vagyok győződve, hogy Fraknoi nem vonja kétségbe Möller műépítészek azt a feltétlen szabadságát, melynek alapján a festményekből oly következtetést von-

213. Falfestmény a Mátyás-loggia első ablaka fölött.

214. Falfestmény a Mátyás-loggia harmadik ablaka fölött.

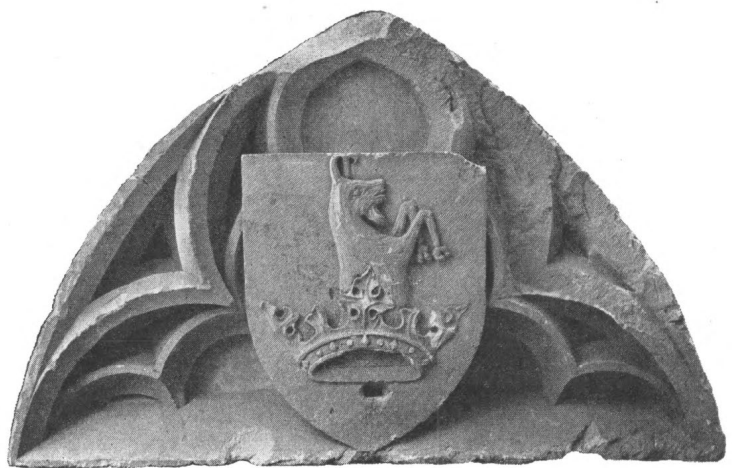
hasson le, melyre ő tanulmányai alapján jutott. Viszont másnak is megvan az a feltétlen joga, hogy saját következtetéseit úgy állapítsa meg, mint azt leghelyesebbnek találja. Csak példaképpen hozom fel a sok között az *Amor sacro e profano*: Tizian e remekművének magyarázatára vonatkozólag évszázadok óta folyó fejtegetéseket. Nemrégiben is jelent meg tanulmány a Fraknói által is oly nagyon értékelt kép magyarázatáról, vajjon mely költeményt tárgyal és kit ábrázol az?

Rómer (Régi Falképek, 146. l.), ki a képeket Möllerrel majdnem megegyezőleg írja le s abban, hol a férfi gyűrűt mutat, a nőt menyasszonynak mondja, azt a véleményét fejezte ki, hogy «semmi kétely, hogy itt Tristan és Izolde, a lovagkori románczok legismertebb alakjai szolgáltak festészeti alapul».

Egy perczig sem szabad kétkedni a fölött, hogy Fraknói nem kívánta Möllernél sem korlátozni az őt megillető jogot, még ha magyarázatát «önkényes, téves, merész, tarthatatlan» szavakkal illeti is.

Legendák, hagyományok alapján, döntő bizonyítékokkal éppen nem támogatott — hány és hány — történelmi eseményt adnak elő a történelmi művek a nélkül, hogy íróik ezért a vádlottak padjára kerüljenek! Így vagyunk a Hunyadi legendájával is, melyből számos történetíró — köztük maga Fraknói — kétséget nem engedő határozottsággal, mint tényt és történelmi igazságot fogadta el Hunyadinak a Morzsina Erzsébettől való származását. Ez tehát a kérdés másik része, mely a történelmi igazságot illeti. Ez külön, hosszabb fejtegetésnek lesz tárgya.

Mielőtt történettudósaink hervadhatatlan érdemekkel koszorúzott vezérének érdemlegesen válaszolnánk, előre kell bocsátanunk, még ha a történelmi munkákban könnyen felfalálható dolgokat ismétlünk is — Hunyadi származásáról a krónika- és történet-íróknak ellentmondó előadásait. Szükségünk van ezek ismertetésére, hogy megfelelő képet adjunk a kérdéssel és Fraknói kifogásaira és nehézményeire kellő alapon kíséreljük meg a választ igaz tisztelettel és hódolattal az ő személye iránt és meghajolva azon nagy tudományú munkásság előtt, melylyel a magyar történetírást oly magasra emelte és oly hatalmas művekkel gazdagította.

215. Ablak fölötti tympanon Szilágyi-czímerrel a Hunyadi-loggiából.

I. Régi íróink Hunyadi származásáról.

Mint áll ma a Hunyadi-kérdés? Fölötte sajnos, de ma is igaz az, mit gróf Teleki József a Hunyadiak kora Magyarországon című monumentális művében írt (I. k. 26 l.) «Hunyadi János eredetét, nemzetségét még mindig homály fedi s ennek tökéletes elosztatásához oklevelek és hiteles adatok fogatkozásában nem is igen lehet reményünk. Történeti tényt szilárdul okoskodásokra alapítani helytelenség».

Nagybecsű munkáikkal folytatják ugyan az ő művét Fraknoi és a «Hunyadiak Korá»-nak befejezését Csánki és más jeles íróink, ámde épen Hunyadi eredete tekintetében nem vagyunk előbbre ma sem, mint Teleki idejében, több mint hat évtized előtt. Még csak arra nézve sem jutottunk tisztába, mire már Teleki reá mutat, hogy Hunyadi anyjának második férje is volt, kit Teleki (26 l.) Csolnokosi Jariszlónak nevez meg.

Teleki a fiúk közül Hunyadin kívül csak ifjabb Jánost nevezi meg («ha az egykorú emlékektől, számos oklevelektől minden hitelt megtagadni nem akarunk»). De még utána is akad történetíró, ki róla, a már másfélszázad előtt megnevezett fiúról sem tud!

Ezzel kapcsolatban arra is kell utalnunk hogy bár már Teleki okmányilag igazolja, hogy Hunyadinak Klára nevű nővére csak anyára volt vele testvér, történetíróink a nemzedékeken ötödik mindig Hunyadi atyjának leánya gyanánt a Hunyadiak közt sorolják fel, sőt más leányokat is vesznek föl anélkül, hogy ezt kellően igazolnák.

Teleki azonban, jóllehet szerinte (35 l.) mendemonda Kaprinainak kéziratából felfedezett azon állítása, hogy Hunyadi anyja, kinek első férje Hunyadi Hollós János volt, másodszor Buthi Jaroszlávhoz, és harmadszor Csolnokosi Voykhoz ment férjhez, mégis megengedi, hogy Hunyadi anyja harmadszor is férjhez ment, mert egyrészt kijelenti, hogy «első férjének halála után Csolnokosi Jariszló nevű emberhez ment férjhez», másrészt pedig azt állítja, hogy Hunyadi Klára nevű féltestvére «gyaníthatólag a Csolnokosiak közül» való, tehát lehetett más atyától is és ezen esetben Hunyadi anyja ő szerinte is harmadszor is férjhez ment volna.

Nincs tisztázva a kérdés Mátyás királynak anyai nővérektől származott első unokatestvéreire nézve sem.

Teljesen téves alapon történt a Vajdahunyadra vonatkozó adomány tényének tárgyalása is. Abban a Telekiével homlokegyenest ellenkező irányban mégis, melynek célja az volt, hogy a Hunyadinak hunyadmegyei kenézcsaládból származását állapítsa meg, történetíróink kutatásai határozott következtetések felállítására vezettek.

Ujabb időben kutatásaikkal különösen Csánki Dezső, Wertner Mór, Thallóczy Lajos, Karácsonyi János, Varjú Elemér szolgáltatott adatokat, melyek Hunyadi atyjának, magának Hunyadinak származása és rokonsága iránt nyitottak ajtót újabb hypothesiseknek, melyek ha részben élénkebb vitákra is adtak alkalmat, részben — sajnos — teljesen kihasználatlanul maradtak. Minderről alább fogunk megemlékezni.

Hunyadi Jánosnak, továbbá özvegyének, ki Mátyás király előtt csak nyolcz évvel halt meg és Mátyásnak idejében élő volt a hagyomány, hogy Hunyadi Zsigmond király fia egy erdélyi oláh nemes leánytól. Maga Bonfini, Mátyás történetírója mondja el az általa mesének nevezett történetet, melyet szerinte a németek költöttek a mindig irigykedő Cillei grófok alattomos mesterkedésére.

Zsigmond az általa áldott állapotba jutott leánynak gazdag adományon kívül gyűrűt adott át, hogy majdan ezzel igazolja és küldje hozzá születendő gyermekét. A leányt ezután csakhamar egy oláh nemes vette el, ki tudta leendő neje áldott állapotának történetét. Az anya Zsigmondtól született fiát Jánosnak nevezte el, kinek kezéből, midőn anyja ölében feküdt,

egy alkalommal oda repülő holló ragadta el a drága gyűrűt. A szinte kétségbeesett anya kérésére a férj íjat fogott, nyilával a hollót lelőtte s a gyűrűt visszaszerezte. A gyönyörű gyermeket később felvitték Budára Zsigmondhoz, ki a gyűrűt és fiút magáénak elismerve, őt jószággal gazdagon megadományozta.

Teleki szintén azt mondja, hogy az egész történet mese, mit megczáfolni nem nehéz, mert Hunyadi főként Alberttól és nem Zsigmond királytól kapta jószágait, már pedig ha Zsigmond fia lett volna, akkor nem csak jószágokkal ajándékozta volna meg, hanem, mivel törvényes fia nem volt s a törvénytelen származás különösen fejedelmek közt megbecsületlennek nem tartott, s az örökösödésből nem rekesztetett ki, Hunyadira «talán országait is reászállítja».

Bonfini azonban ezt Telekinél határozottabban fejezi ki: «quis ambigat Sigismundum non solum agro, sed regno etiam . . . hunc esse donaturum?»

Bonfini Hunyadi atyját Buthinak nevezi, (Joannes Corvinus Buthi Valachi filius) ki az írónál, mint Teleki felsorolja, Buth vagy Buthus, Butho, Buthoe, Voyk Butus, Voik Buthi, Vuk Buti, oklevelekben pedig Woyk vagy Wayk nevezet alatt fordul elő.

Bonfini, kit Ranzano (Epitome rerum hungaricarum), Mátyásnak szintén olasz írója is követ, Buthi eredetét a római Corvinusokra vezeti vissza, ezek nemzetségét pedig egyenesen Jupiterre! A Corvinusoktól való származtatásra alkalmat szolgáltatott a holló címér. Dáciában fennmaradt a Corvinusok, illetőleg az ezektől leszármazó Valerianusok nemzetségének emléke «kőiratokban, fenn Corvin nevű helységben, mint ezt nyilván bizonyítja — mondja Teleki — Bonfini». Bonfini állításán alig lehet csodálkozni, de meglepő, hogy azt «nyilván bizonyításul» Teleki elfogadja.

Bonfini következőleg szól: «Állítják, hogy (Zsigmond) az atyai név hírére Jánost még mint serdülő ifjút a havasontúli vidékekről Erdélybe hozta, a Hunyadi jószágokkal, melyek Erdélynek Oláhország mellett fekvő legszélsőbb részén fekszenek, az ügyek sikeres végzése miatt megadományozta».

Más helyen a következőket írja: «Hunyadi János, Hunyad földén, melyet egykor Zsigmond királytól kapott ajándékba, magas hegyen várat épített, melyet csendes vizek nyaldosnak körül és melyet mesterség és természet segélyével annyira megerősített, hogy semmi ellenséges támadástól se féljen».

Thuróczi János az ő Magyar krónikájában azt mondja, hogy Hunyadi nemes és előkelő havasontúli családból született, (nobilis et claro transalpinæ gentis de gremio natus) kit, mint mondják, Zsigmond király hozott a hazába és ajándékozott meg Hunyad várával.

Heltai Gáspár az ő «Kolosvarot» megjelent Magyar krónikájában (1575, a nagy győri 1789-iki kiadás tévesen teszi 1574-re) a következőket mondja: «Nem az Bonfinius Mesternek írása szerint: Hanem az igaz história szerint, Mellyet hallottuk azoktól, kiknek attyok szolgálta régen az Hunyadi Jánost és sok ütközetekben forgattanak vele. Mert az olasz Bonfinius kedveskedni akarván Mátyás királynak, a Romaiakról hozzá állá az ő eredetét és olaszt csinál belőle, De a dolog nem úgy vagyon: Hanem mind ebben az írásban meg találod írván, Igy higyed az historiát igaznak lönni».

«Mikoron Krisztus urunknak születése után irnának 1392-ben . . . vala akkoron az Havas-elvő Vajdaság a Magyar korona alatt, miképpen a Moldova Vajdaság-is. Hogy pedig az Havas-elvő Vajda megholt vala; marada utánna két fia, egyiknek Dán, a másiknak Mirtse vala neve. Az Dán Vajda esztét elvesztvén, Török Tsászárhoz küldé, és ahoz ragaszkodék, és népet kére tőle az attyafia Mirtse ellen.» Mirtse «kiszökék az országból, és Magyarországba jöve, és feljöve Budára 'Sigmund királyhoz . . . és lábaihoz esvén, erősen könyörge néki, hogy ő Felsége hamar látna a Havas-elvő földhez». Zsigmond meghallgatta Mirtse kérését és hadba indult Dán és a török ellen. «És Budáról kiindulván, Magyar országon által méne es beméne Erdélybe. Mikoron az Istrigy mellett, Deván fellyül, táborba szállott volna» ismerte meg

Zsigmond a Morzsinaí nemes leányt, ki tőle áldott állapotba jutott. A hadból «visszajövének annak utánna, esmét Erdélyen által méne es esmét megszálla az Istrigy mellett, szinte az előbbeli helyen». Ekkor adta a gyűrűt «jegyűl», és ezenkívül «czédulát» is Zsigmond a leánynak.

Férjéről a következőleg szól Heltai: «... egy Havas-elvő Bojér... Voik Buthi kiszökött vala Havas-elvő földéből a nagy egyenetlenségért. Avval közlé dolgát a szép Morzsinaí. Az látván az ő szépségét és gazdagságát, házastársul vévé az Morzsinaít».

Voik Buthit, midőn békésebb idők következtek be, Mirtse vajda visszahívta hazájába. «Felvévé Voik Buthi az ő szép feleségét, és hazaméne véle Havas-elvő földébe... Nem sok üdő mulván a szép Morzsinaí igen szép ifjat szüle Buthinak. És megkeresztelvén azt Jankulának nevezék őtet».

«Üdő mulva, mikoron Sigmond király esmét bement volna Havas-elvő földébe... az

Morzsinaí felvévé a gyermeket, az Jankulát és béméne a királyhoz és eleibe tévé a gyermeket és a tzedulával a gyűrűt». Ezeket a király látván «igen kezde örülni az Jankulának. És meghagyá az Asszonynak, hogy üdő mulva felhozná a gyermeket Budára».

«Üdövel meghala az ura Morzsinainak: és kijöve az ő szép fiával, az Jankulával, esmét az ő bátyjaihoz Erdélybe és ott lakék nálok.»

Egy alkalommal az anya házi dolgának végzése, jelesen mosás miatt földre tette a fiút s kezébe adta a gyűrűt «hogy avval játszodnék és veszteg hallgatna». Ekkor történt, hogy holló kapta ki a fényes gyűrűt Jankula kezéből, kinek kiáltására oda szalad az anya s látva, hogy a holló elrabolta az ő és gyermeke talizmánját és egy fára szállott vele, bátyjához, Morzsinaí Gáspárhoz futott és nagy zokogással beszélé el mint járt. Morzsinaí erre a hollót ijával szerencsésen lelőtte és visszaszerezte a gyűrűt, melynek történetét is elmondta az anya neki.

Ezután megtörtént a Budára utazás.

Zsigmond a fiút «mindjárt megajándékozá Hunyaddal Deván felül és környüle való jószággal... A hollót pedig, kinek egy arany gyűrű volna orrába, azt adá tzimmerül az Jankulának és az egész Morzsinaí nemzetnek. És az Morzsinaí nemzetnek szép jószágot ada az Hátzagban» (Hátszegben).

«Hazajövének, mind elfoglalák az jószágokat: és úgy lakék a szép Morzsinaí az ő fiával Hunyadon, és ott felnőve az Jankula:

onnét nevezteték annak utánna Hunyadi Jánosnak. «Az annya is — így folytatja Heltai — ott közel Hunyadhoz hala meg és eltemetve vagyon egy faluba, kinek Telek neve, ha jól megemlékezem felőle».

Petthő Gergely az ő Rövid Magyar Krónikájában (1660), azzal a változtatással mondja a történetet, hogy a Budára való utazás közben történt a gyűrű elrablása.

Petthő a következőleg nyilatkozik a származás egész történetéről: «De én eztet egynehány jeles Erdélyi Historicusokból így Olvastam, mely dolgot, hihető, hogy az Erdélyiek, Bonfiniusnál jobban tutták».

Se Heltai, se Petthő nem említik, hogy Buti Vojk feleségét Erzsébetnek hívták. Benkő az ő Transylvániájában az ismert történetet közölve, zárjel között hozzászeli: (mondják, hogy Erzsébetnek hívják). Benkő (Transsylvania I. 560., 569.) határozottan kijelenti, hogy «véleményünk szerint János Zsigmondnak Morzsinaí nemes oláh leánytól természetes fia». Erre később is visszatér. Corvin János királylyá választatásáról szólva felhossa, hogy midőn ellene törvénytelen származása és így a királyi méltóságra kevésbé méltó volta miatt felszólaltak,

216. Festett ablak-bélet a Mátyás-loggiában.

217. Festett ablak-bélet a Mátyás-loggiában.

Corvin hivei azzal válaszoltak, hogy Hunyadi János is törvénytelen származású volt, «de a királyoknál mégis nagyobbnak mutatta magát: és ha őt a magyarok nem birták volna, már régen, nemcsak a magyarok, norikumiak és németek, hanem az egész kereszténység ügye elveszett volna».

Bonfini, Heltai, Petthő előadása változtatva is előkerül.

Schmidt András szerint (Czvittinger David Spec. Hung. litt. 110 l.) Mátyás kezéből ragadta el a holló drága gyűrűjét, ki azonban nyilával lelőtte a rablót és visszaszerezte a gyűrűt, míg Cortesius Sándor (de Mathiae Corvini . . . laudibus bellicis Carmen) az ő dicsőítő énekében azt mondja, hogy Szilágyi Erzsébet a hollót csőrében gyűrűvel álmában látta és ez a látomása jelezte király fia jövőendő sorsát.

Heltai előadását számos írónk elfogadta. Mint Teleki is mondja (29. l.) elfogadták «több, különben igen tiszteletreméltó íróink, mint Liszt (Teleki Lisztit Lisztnek nevezi), Curaeus, Pethő s mások a régiebbek, Palma, Gebhardi, Benkő, Engel, Hormayr s. a. t. a későbbiek közül.» Liszti (Liszti János veszprémi, majd győri püspök, Adnotationes Scriptores rer. hung. Kovachich. I. 335—336) így nyilatkozik: Potius Patre Sigismundo Imperatore et Matre Valacha (natus). Később így folytatja: «ez Mátyás igaz leszármazása, nem a rómaiakról hamisan levezetett, nem is szégyenlette sohasem Mátyás ezt vallani».

Decsynek (Osmanographia, III., § 79., 80. M. Sz. Korona 415. l.) Teleki (I. 33.) tévesen tulajdonítja azt az állítást, hogy Hunyadi törvényes fia Zsigmondnak és Máriának, ki őt dalmátországi fogságában szülte, mert éppen ezt tagadja és Zsigmond fiának tartja Martzinai nemes lánytól.

Más írók: Ens Gáspár (Historia Hung. 109 l.), Kerchelich szerint Nagy Lajos királyunk nejeinek, Erzsébetnek, Scaliger Jánostól természetes fia született, ki a király leányával Hedviggel Lengyelországba költözött és ennek lett volna fia Hunyadi.

A Scaligerektől való leszármazást teljesen más úton vezette le 1598-ban megjelent Theatrum genealogicum című művében a német Henninges Jeromos, kinek genealogiai furcsa következtetéseit Wertner részletesen ismerteti A Hunyadiak cím alatt megjelent dolgozatában (A Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. 11-ik évkönyve, 1900).

Teleki, Ens és Kerchelichnek arra az állítására, hogy Hunyadi Erzsébet királyné fia lenne, Hunyadira nézve súlyos megjegyzést tesz. Azt mondja (32. l.), hogy ha ez az állítás igaz lenne, Hunyadi «a legsötétebb hálátlanság bélyegétől nem menthetnők fel, hogy vérségéről megfélemlkezve, Zsigmond leánya, Erzsébet ellen, idegen mellett fogott fegyvert».

Sőt erre, midőn Teleki felsorolja, hogy Hunyadi után, ki «elejétől fogva Ulászló pártján volt és minden alkalommal tüzesen kikelt az asszonyi kormány ellen», kik csatlakoztak Ulászlóhoz, újból visszatér (207. l.) így szólván: «Így Hunyadinak, kit Zsigmond császár vitt lépcsőről-lépcsőre felebb, példája elragadá mind azokat, kiket megint Zsigmond emelt ki a porból, hogy jóltevőjének leánya ellen keljenek ki . . . Szomorító bizonyossága annak, milly ritka erény az emberek közt a háladatosság».

A Hunyadiak nagyérdemű írójának ez a megjegyzése — úgy véljük — nincs helyén.

Az ország kormányzásának vitelében a hála vagy hálátlanság szorosan véve — bármennyire sajnálkozhatunk is e fölött — ismeretlen fogalmak. És ki kellene zárva lenni annak az eshetőségnek, hogy tetszés és érdek szerint érvényesülhessenek. A jelen esetben arról volt szó, hogy Zsigmond halála után magyar királyllyá az választassék, ki az országot különösen a terjeszkedő ozman hatalommal szemben leginkább megvédelmezheti. Azt mondani, hogy az ellentétes áramlatok közt erre az óriási, nehéz feladatra Erzsébet születendő gyermeke legalkalmasabb lett volna, valóban nem lehet. Még feltéve, hogy Hunyadi Zsigmond fia, Albert király feleségének, Erzsébetnek természetes féltestvére lett is volna, Hunyadi előtt elhatározásában csakis az ország érdeke lehetett a döntő. És vádnak még a vérségi összeköttetés révén sincs semmiféle helye. Hiszen maga Teleki mondja: «nem akarunk igazságtalanok

lenni, el kell ismernünk azt is, hogy sokakat ezek közül a haza minden magánérdekeken felül álló javának őszinte kívánsága menthetővé teszen».

Teleki a különböző állítások ismertetése után Hunyadi anyjára nézve a következőket jelenti ki (43. l.): «Egyedül Heltai említi Buthi feleségének nemzetségi, Cortesius pedig keresztnévét. Ebben kénytelenek vagyunk megnyugodni s őt ezekhez képest Morzsinay Erzsébetnek nevezni».

Ez a «nemzetség, mondja tovább, a karánsebesi vagy sebesi, halmosi és miháldi kerületekben birtokos és több előkelő nemzetségekkel rokonos család előfordul még a XVI. század végén is».

Telekire hivatkozva mondja Nagy Iván is (VII. k.) hogy Hunyadi anyja ebből a krassó-megyei kihalt családból származik, sőt Morzsinay Erzsébet atyjául Marzsinay Sándort nevezi meg. Leírja a család címérét is, melyben azonban nincs holló, pedig Heltai azt írja, hogy Zsigmond a Morzsinaik Erzsébet családjának is a hollót csőrében gyűrűvel adta címérül.

Mint azonban az adatok, melyekről később lesz szó, bizonyítják, a hunyadmegyei Morzsinaiak, kiktől Erzsébet származott, teljesen különböznek a krassómegyeiektől. Benkő József szerint Erzsébet oláh nemes család szülöttje volt, Teleki szerint (43. l.) «a család pedig oláh nem lehetett, mert az Erzsébet név az oláhoknál nincs divatban».

Cornides Dániel szerint Hunyadi a Korvin régi lengyel családból származik, melynek egyik ága Bosnyába szakadt. Ennek volt tagja Hrana (holló) Wk, ki Neemana István bosnyák király alatt vitézkedett s jószágokat nyert és akitől Woyk vagy Vuk Buti, Hunyadi atyja eredett.

Mások Hunyadi lengyel eredetét eltérő változattal is fejtegetik.

A lengyel eredetre vonatkozó állítás részleteit és alaptalanságát körülményesen fejti ki Wertner a Hunyadiak című már említett czikkében.

Pray György, gr. Teleki szerint, oláh vajdától származtatja Hunyadit és pedig azért, mert Oláh Miklós, esztergomi érsek (1553—1568), a Hunyadiak rokona, azt állítja, hogy Mátyás király az ő atyját Istvánt, mint oláh fejedelmek ivadékát akarta azon tartományban vajdának tenni. Azonban Teleki határozottsággal azt veti ellen, hogy Mátyás és Oláh rokonsága, továbbá az a körülmény, hogy Hunyadi nővére Dán oláh vajda fiához ment nőül és ennek István fia volt Oláh Miklós atyja, éppenséggel nem bizonyítja Hunyadinak oláh vajdától származását. Sőt még az sincs bebizonyítva, hogy Dán vajda fiának felesége Hunyadinak nővére volt. Ezt Teleki (42. l.) ugyan elfogadja, azonban Karácsonyi János tagadja.

Nem hallgathatjuk el, hogy Pray a Teleki által idézett helyen (Annales Regni III. 186.) az oláh vajdától való származást épen nem mondja. Annyit említ meg (6. jegyzet), hogy az egykorú írók, mint Aeneas Sylvius és itt-ott mások is oláhnak mondják Hunyadit és pedig véleménye szerint azért, «quod Transylvaniam Valachi quoque incolunt vel quod veterem Daciam in qua Coloniae Romanae habitabant, et a quibus Valachi nostri orti sunt, respicere videntur: alioquin nemo Hunyadi ex factiosis genus externum, sed generis solum mediocritatem objecit, quod certe, si Valachus origine fuisset, facturi erant».

Pray felemlíti, hogy Hunyadit oláh származásának elég valószínűen véli Bél, ki szerint a Hunyadi-címérben Oláhország címéréből az emberfő előfordulna. Erre az idézett helyen mondja Teleki: «Nem sokkal többet nyom azon körülmény, hogy Hunyadi címérében néha találjuk az oláh főt, mely Oláhországnak is címere; mert bár ezen jelenetet megmagyarázni nem

218. Hunyadi-címér a lovagterem első oszlopfején.

tudjuk, úgy mégis bizonyos, hogy ezen fő a címertudományban nem ritka dolog». Azt véljük, hogy Teleki itt többet mond, mint az, kire hivatkozik: Bél Mátyás, ki a likavai vár nyugati kapuján három címert látott csőrében gyűrűt tartó hollóval. Egyiknek pajzsán emberi fő van, mely Bél szerint Oláhországra utal s melyet Corvin János atyjának tart. (Not. Hung. II. 573.) («Scuto . . . humanum caput, quale insignia Valachiae referunt, incubat, quod equidem, patris Johannis Corvini fuisse reor.»)

Engel (Geschichte des ung. Reichs, IV. Th. II. Abth. 158. l.) Zsigmond oláh hadjáratára nézve mondja, hogy «egyébiránt ezt a hadjáratot megjegyzésre méltóvá teszi az a regény, melyet Zsigmond Morsina nemes oláh lánynyal Hunyadmegyében szőtt és melynek gyümölcse Hunyadi János születése lett volna».

Fessler az ő «Mathias Corvinus»-ában Hunyadiról annyit említ, hogy «rég, de elszegényedett családból Oláhországban származott». A Geschichte von Ungarn művében azonban bővebben kifejti a kérdést (II. k. 427. l.): «Szorgalmas kutatások meglehetősen bizonyossá tették, hogy ő Hunyadi Oláh Vojk, erdélyi nemes és Morzsina Erzsébet fia volt. Az Oláh név (Walache) valamint az a körülmény, hogy atyja hosszabb ideig Oláhországban tartózkodott, sokaknak, kik a nagy embert a magyar nemzettől irigyelték, alkalmat nyújtottak őtet oláhnak adni ki, jóllehet több igaz magyar család az Oláh nevet viseli és abból, hogy valaki hosszabb ideig tartózkodik valamely országban, még nem következik, hogy annak bennszülöttei közé tartozik».

Ime, ily eltérők a nézetek Hunyadi származása iránt.

Egymásnak ellentmondanak a születési helyére vonatkozó feljegyzések is. Bonfini Oláhországban, Corvinus, Hollós községben keresi Hunyadi születése helyét. Pray György (Annales Regni, III. 186) szerint is Erdélyben született: «Siquid igitur in ambigu conjectura ad veri similitudinem exacta valet, natus est Hunyades apud Valachos. Aut mihi quidem, et rectius videtur apud Transilvanos nobili quidem, sed tenui loco. . .» Az 5. jegyzetben pedig ezt mondja: «Belius I., II. Not. Hung. p. 573 ex scuto Joannis Corvini, quod humanum caput, fere ut Valachia, insigne refert, Valachum genere Joannem Hunyadiem fuisse satis probabiliter censet.» Heltairól tévesen mondja Teleki (57 l.), hogy Hollósnak nevezi a községet és Hunyad megyébe helyezi, mert ő, mint fentebb idéztük, határozottan akként adja elő, hogy a Zsigmonddal való ismételt találkozás, a Voik Buthival való házasság Déva vidékére, Morzsina lakóhelyére esik, honnan Voik Buthi az áldott állapotban levő anyával Oláhországba ment, hol János fia született, kivel azonban férjének csakhamar bekövetkezett halála után az anya Hunyad megyébe visszajött. Heltai Hollós községet egyáltalán nem említ.

Kaprinai, Georch Illés, Fejér György szintén Hunyad megyében keresik Hollós községet, hol azonban ily nevezetű hely nem létezik. Liszt (helyesebben Liszti) szintén Oláhországba, Piatra da Corvo, vagy Hollókő nevű várba, hol Oláh Miklós elei laktak volna, teszi Hunyadi születése helyét: «Piatra da Corvo castellum in Transalpina, Hollo kew dictum, quod majores Nicolai Olahi archiepiscopi Strigoniensis possederunt.» Mig Chalkondylas görög író szerint Hunyad városában született és Janus Pannonius (Hunyadira készített sírversében), továbbá Cuspinianus is Hunyadot, Vrancsics Antal esztergomi érsek (1569—1573) azonban Hátszeget mondja születése helyének. Rozsnyai Dávid szintén hunyadmegyei születésűnek mondja. (1664. Mon. Hung. VIII. 383.)

Meg kell említenünk, hogy V. Miklós pápa is Hunyadot mondja 1450. levelében (Gyulafehérvári Batthyány-Könyvtár): «In castro Huniad Transilvaniensis Diocesis, in quo originem dictus Johannes de Huniad traxisse dicitur».

Ez alapon mondja Bunyitay Vincze is, hogy «Itt született maga Hunyadi János is». (A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei, 5. l.)

Bizonytalanság uralkodik az írók között önként érthetőleg Hunyadinak nemzetiségére nézve is, mert az erre vonatkozó kérdést maga a születés helye még el nem dönti.

Teleki szerint (45. l.) csak Bonfini és Liszt tartják Hunyadit oláhországi oláhnak, kiknek véleményét azonban a Bél Mátyás által említett (de nem bizonyított) az a körülmény, hogy Hunyadi czímerében az Oláhország czímeréül használt oláh fő is néha előfordul (ezt azonban Bél nem mondja, hanem csak azt, hogy látott egy címert ily emberfővel), épen-séggel nem támogatja, mint ezt Teleki is kiemeli. Lisztire nézve mégis téved Teleki, mert ő csak azt mondja «matre valacha natus», de nem teszi hozzá, hogy Oláhországból.

Fejér (Genus, 256.) Oláh érsek kétségtelen bizonyítékú nyilatkozatára hivatkozik, mely szerint Hunyadi carnalis nővére (Oláh csak sorort mond): Marina, havasalföldi származású volt. Fejér szerint tehát nem tagadható, hogy Hunyadi is oláh volt, azonban arra nézve, vajjon atyja a havasontúli Dácziában fennmaradt római telepekről, vagy pedig az ide költözött oláhok és bulgároktól származott, mindenki tetszése szerint vélekedhetik, mivel azonban saját maga állítását gyöngíti.

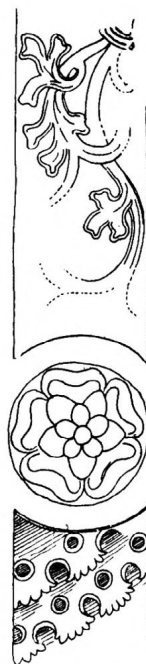
Megemlítendő, hogy Fejér (259. l.), ki annak a nézetnek hódol, hogy csak midőn Wayk 1409-ben Hunyadot adományul kapta, hozták át Hunyadi Jánost Magyarországra, ebben a körülményben találja magyarázatát annak, hogy a latin nyelvet nem tudta. Ezzel Fejér mégis önmagának mond ellen, mert más helyen elfogadja azt a nézetet, hogy már Hunyadi elei bírták Hunyadot. Fejér következtetése azonban Thuróczi, Bonfini és mások után az, hogy Hunyadi a havasontúli Corvinus, Hollós községben Vojk, oláh atyától, de erdélyi oláh nemes leánytól, Morzsina Erzsébettől 1386 körül született. Ez év megfelel Hunyadi azon életkorának, melyről 1448 szept. 17-én IV. Jenő pápához intézett levelében szól és amelyet Fejér épen ezen oknál fogva fogad el a sok helyen említett 1390 márcz. 30 helyett. (Genus, 260. l.) Ez Hunyadi eredetére nézve Fejér véleménye, ki a következő szavakkal fejezi be Hunyadi származásának történetét: «nobis simplex veritas, quae nec invidiae, nec gentili insolentiae lenocinatur, fuerat consecranda» (Genus, 340. l.): sem az irigység, sem a nemzeti büszkeség előtt meg nem hajló egyszerű igazságot követtük.

Az egykorú írók, valamint a régiebbek nagyobb része Hunyadit Teleki szerint (44. l.) közönséges oláhnak tartja. Thuróczi nézve azonban téved Teleki, mert Thuróczi világosan mondja, mint már idéztük, hogy havasalföldi (nobili et claro transalpinae gentis de gremio), mit azonban Budai Ferencz az ő Polgári Lexiconában határozottan visszautasít.

Lucius János (De Regno Dalm. et Cr.) egyenesen erdélyi oláhnak tartja Hunyadit: «Az Erdély oláhjai közt született Hunyadi János is büszke volt a római Corvinus-családból származására». (Scriptores rer. hung. Schwandtner, III. 459. l.)

Hunyadinak oláh nemzetiségére nézve azonban nagy a bökkenő. Az oláh és erdélyi elnevezés igen gyakran azonosított, mint ezt Teleki — a régi és újabb írókra hivatkozálag is — kifejti (45. l.). Különösen felhossa azt, hogy az erdélyi magyarokat, jelesen a hunyad-megyeieket, kik közt igen régi ős törzsökös magyar családok találatnak, könnyen mondják ma is oláhoknak. Még inkább megtörténhetett ez a régi időben, midőn a magyarokkal szoros összeköttetésben álló Piccolomini Aeneas Sylvius sem tudta, hogy Erdélyben, Magyarország ezen részében, a szászokon, székelyeken és oláhokon kívül magyarok is laknak, sőt az Erdélyben megfordult Istvánfi sem tesz említést magyarokról.

Piccolomininél — nézetünk szerint — mégis érthető, ha külön nem említi meg a magyarokat. Azt mondja ugyanis, hogy Erdélyt németek, székelyek és oláhok lakják. Ámde a székelyekről hozzáteszi, hogy ők a legrégibb magyarok, mert ők jöttek hajdan először be a régi Magyarországból. Megbocsátható tehát, ha még külön nem említi meg a székelyeken kívül a magyarokat is. Az oláhokat itáliai fajnak mondja, azonban kevés található az erdélyieknek, ki magyarul ne tudna.

219. Festett ablak-bélet a Mátyás-loggiában.

Teleki hivatkozik arra, hogy a XIV. és XV. században is voltak hazánkban Hunyadiak, kikkel mégis a vérségi összeköttetés éppen nem bizonyítható.

Kerchelich Ádám és utána Aranka, mondja Teleki, nem elégsznek meg azzal, hogy Hunyadi családja magyar volt, hanem azt állítják, hogy Hunyadi a Székely-családból vette eredetét. Azonban ily családnak még létezése is bizonytalan, annyiival kevésbé van bizonyítva, hogy Hunyadi abból származott. Azért mondja Fejér (Genus, 303. l.), hogy ha ebből a családból eredett volna Hunyadi, akkor nem lett volna szükséges, mint ezt Roo után idézi, hogy Hunyadi, ki ármányt sejtve, nem akart a meghívásra Bécsbe menni, azt válaszolja Cillei sértő megjegyzésére, hogy míg saját családjának hirneve vele kezdődik, addig Cilleivel az ő őseinek dicsősége véget ér. (Gerardus Roo, Annales, 221. l.)

Meg kell mégis emlékeznünk arról, hogy Kerchelich nem foglal el álláspontot. Felemlíti ugyan a Zekel-nemzetségből való eredetet, hivatkozva Thuróczi-ra is, ki Zekel Jánost a kormányzó consanguineusának mondja, de Hunyadinak a Zsigmondtól való törvénytelen, vagy Nagy Lajos feleségétől és Scaligertől való származásáról szóló üres vélemények felhozatala után következő szép nyilatkozattal fejezi be a kérdés tárgyalását: «de mivel tudjuk, hogy ily kérdés semmi közérdekkel nem bír, azt örömet elhagyjuk. Inkább akarom tudni János kormányzónak az ország körül való jeles érdemeit, mint származását; és nagyobbra tartom az ő erényeit, mint az ő nemzetségét. Szép neves családból születni, de sokkalta dicsőbb azokkal az erényekkel bírni, melyek nemcsak az eredet foltját megszüntetik, hanem az összes utódok előtt dicsőséggel, szeretettel, érdemmel tündöklének.» (De regnis Dalm. etc. Not. Prael. 270.)

Ha Teleki szerint (56. l.) a Hunyadi nevet előnévnek téve, más vezetéknévre van szükségünk, «inkább fogadhatjuk el az Oláh nevet, mely alatt mind Hunyadi atyja, mind ő maga, több oklevelekben fordul elő s a mely egyfelől eredhetett onnan, hogy családja közönségesen oláhnak tartatott, úgy másfelől ezen véleményre igen könnyen alkalmat is szolgáltatott».

Fejér György, gr. Teleki is idézik az okleveleket, melyek az Oláh vezetéknévet említik. Zsigmond király 1434 jan. 17-én Baselből és 1435 jun. 2-án Nagyszombatból kiadott okleveleiben Hunyadi «Egregius Johannes dictus Olah, filius condam Woyk de Hunyad aule nostre miles», sőt magát Woykot is «Oláh de Hunyad»-nak nevezi Albert az 1439. kelt oklevélben.

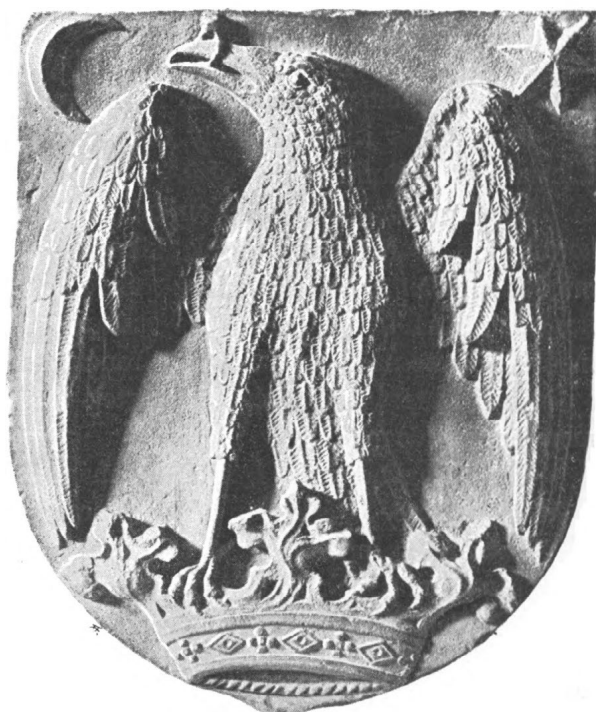
Budai Ferencz is az ő Polgári Lexiconában, úgy mint Teleki és mások, ismerteti az írók különböző állításait és meleg szavakkal fejtegeti Hunyadi magyar származását. Ő nem akad meg Hunyadi atyjának Woyk Buti nevén. «Ez is arra vezet bennünket, hogy az ő (Hunyadi) atyját magyarnak hívjuk, ha ugyan igaz az, hogy Sz. István királyunknak más neve Woyk volt; ezt a Bethlen Domokost pedig, a ki 1452. esztendő tájban erdélyi vajda volt, Butinak hítták; mert Sz. Istvánt és Bethlen Domokost, minden magyarnak tartja és kell is tartani.» Erre az eredményre jut fejtegetéseiben Teleki is, a ki egyrészt bebizonyíthatónak tekinti, hogy Hunyadi erdélyi magyar régi nemes család ivadéka, másrészt elfogadhatóvá teszi azt, hogy Hunyadi «atyja Erdélyből Oláhországba szakadt s ő maga vagy itt jött a világra, vagy legalább ifjúságának nagy részét itt töltötte» (46. l.). «Nem czáfolhatja meg magyar eredetét, melyet . . . családjának régi nemes birtokából Hunyadon és nemzójének Hunyadi családnevéből nem minden alap nélkül következtethetünk, annak Buth és Woyk, mint némelyek gondolják oláhos neve; mert mind a kettő hihetőleg keresztnév és a magyaroknál sem volt egészen ismeretlen.» Teleki állítását nem erőltetni meg az, hogy Istvánnak anyja, mint Karácsonyi kimutatja, Atleydis, lengyel volt és ő adta fiának a Vajk nevet. Teleki több példára hivatkozik, melyek szerint Buth, Woyk, mint személy és helynevek fordulnak elő. Az általa felsoroltakhoz csatolhatjuk még a Buti névre 1292-ből (Monumenta Eccl. Strigoniensis) a következőket is: Bud, Budi, Budus, Budur, Budo, Budul személyneveket, valamint a ma is létező személy és helyneveket: Vojkffy, Vajkay, Vajk, Vojkfalva.

«Szinte bizonyosnak mondhatjuk, így fejezi be a kérdés tárgyalását Teleki (56. l.), hogy Hunyadiak mind atyjára, mind anyjára nézve sajátunk, valószínűleg talán többnek, hogy a már előbb virágzott Hunyadi-családnak ivadéka, mely alkalmasint Oláh vezetéknévvel is élt, kétségenkívülinek, hogy már ősei birtokos magyar nemesek voltak, a holló címerral a magyar királyok adományából éltek.»

Nemcsak érthető és természetes, hanem szükséges és a történetírókat megillető kötelességből folyik, hogy Hunyadi származásának felderítését vizsgálódásuk és kutatásuk tárgyává tesszük.

Az bizonyos, hogy Hunyadi az írók jelentékeny része oláh származásúnak tartja, sőt maguk a királyi oklevelekben előkerül vezetéknévül «Oláh» és «dictus Oláh». De ez sem dönti el a kérdést, épen úgy nem, mint Német, Horvát, Bosnyák, Rác, Szerb, Tót, Bolgár, Lengyel stb. családok nemzetiségi neve nem rontja le, nem szüntetheti meg magyarságukat, annál kevésbé, mert el kell fogadni, mint tudósaink megállapították, hogy az oláh elnevezés egykoron foglalkozást jelentett, mint több írónk szerint a székely is, mely szó határórt jelent. Ennek ellentmond ugyan Werbőczy (III. 4.), ki szerint a székelyek szittyák népből első bejövetelekor Erdélybe került szittyák és elferdített névvel hivatnak székeleknek és ellentmond a régi székely jog, mint ezt Szabó Károly kifejti s mint Wenzel Gusztáv is mondja az ő magánjogában, hogy «az erdélyi székelyeknél a társadalmi és birtokviszonyok rendezése a régi hún birodalom intézményeiben gyökereznek». Ám az ellentét megoldásához alapos fejtegetéseivel járul Sebestyén Gyula a Magyar Honfoglalás mondái című művében (59—81.).

Igaz, hogy már Hunyadi idejében van szó, mint ez Stibor vajdának 1399. évi okleveléből kiténik, «úgy a magyar, mint az oláh nemesek»-ről. László király 1457 aug. 29. oklevele Nobilibus Walachis et Kenesys szól. A «Nobiles Walachos instar verorum Nobilium» felmenti az adózástól. (Pesty, Szörénymegyei oláh kerületek, 74). Ez faji különbségre is engedhetne következtetést, ámde valószínű, hogy itt a kenézségből kiinduló megkülönböztetéssel, kenézi szervezetről eredhető megjelöléssel találkozunk, még ha ezen, különben is csak ideig-óráig tartó jelenségnél nem is lehet hivatkoznunk a nemességi intézmény belső fejlődési jelenségeire. A nemesség az Árpádok patrimonialis uralma alatt, sőt az Anjouk idejében bekövetkezett változások után is még messzeállott a nemességnél zárt keretétől, mint ezt Werbőczy kifejti. Egészen különálló volt a nemesség a székelyeknél. Ámde mennyi jelenség és tagozódás. A Székfü által nagy tanulmánnyal ismertetett serviensek, a familiarisok osztálya. Az egytelkes nemesek helyzete, továbbá a praedialistáknak hadiszolgálatból eredt szervezete, nemkülönben a szepesmegyei lándzsás nemesek (sedes nobilium decem lanceatorum) állása, kik közül tiz-tiz tett a király körül szolgálatot. A nemesség a turopoliaiaknál. Némely tagozódás a H. K. érvényrejutása után is, a teljesen kialakult rendiségben is fenmaradt. Annyi azonban bizonyos, hogy a rendiség alapjainak az Anjou-korban kezdődő lerakásánál, illetőleg a nemesi rend tagozódásának ezen korban már létező állapotában és kialakulásában, mint ennek fejlődési

220. Hunyadi-czímer az Aranyház földszinti ablakán Vajdahunyadon.

folyamatát tanulságosan fejti ki Illés József az Anjou-kori Társadalom című dolgozatában, nem talál gyökeret a kenézi szervezet.

Bármint is álljon azonban a dolog Hunyadinak «Oláh» nevére, kenézi származására, valamint a magyar és oláh nemes elnevezésre nézve, ez egy szemernyit sem változtat Hunyadi magyar voltán. Ő minden izében magyar marad. A magyar nemzetnek legdicsőbb, legnagyobb alakjai közé tartozik, bármi volt legyen is származása, még ha nem is ringott volna, mint többen állítják, hazánkban az ő őseinek bölcsője.

Mindazok, kik a királyság megalapítása óta e hazában megtelepedtek, nem lettek-e magyarok? Nem váltak-e Szent István óta Jókai Új földesúráig mind a nemzet véréből, lelkéből magyarokká? Nem lettek-e a magyar szent korona tagjaivá és magyarokká nemcsak a köz- és magánjog intézményei által, hanem az ország hagyományai, földje, levegője és mind az által, mi a haza eszményéhez tartozik?

«Azt, a ki maga is nemes szívet, lovagias szellemet hozott magával ide, magához ragadja az új honfitársak egyező jelleme, közös bajok, közös szenvedések egymáshoz törnek bennünket s végül meghódít mindenkit a közös remény egy közös jövőendő után» — mint Jókai írja.

És különös jelenség, mely más országokkal, jelesen Francia- és Németországgal ellentétben, csak nálunk mutatkozik.

Ki merné állítani, hogy mindazok a német nevű tudósok, katonák, írók, művészek, kereskedők, iparosok, gyárosok, kiknek őseik költöztek be Franciaországba, és kik a kultúra minden ágában a civilizációnak az emberei nem hálájára érdemes munkásai voltak, nem francziák s az ő működésük és tevékenységük nem a franczia lélek és erő kifejtése? És ki merné Németországban azokról a franczia származású férfiakról, kik a tudomány, a művelődés, az igazgatás terén dicsőséget szereztek a német szellemnek, azt mondani, hogy nem németek, mert nevük idegen!

Csak Magyarország irányában más a felfogás. Itt, ha valaki idegen nevű és külföldön is kitűnik jelessége által, arról Piccolominivel mindjárt készek azt állítani, hogy nem magyar és tehetsége és működése nem a magyar zseninek, nem a magyar szellemnek megnyilatkozása s alkotásának és kulturális működésének dicsősége nem a magyar nemzetet illeti!

Ha talán feleslegesnek látszanék is, mégis szükséges röviden foglalkoznunk a Teleki által is ismertetett azzal a kérdéssel is (27. l.), hogy Hunyadi «egészen alacsony születésű volna», mit szerinte «következtetni még sem lehet», «mert holló címerrel már elei éltek, Hunyadot bírták s már apja udvari lovag (miles aulicus, fényes udvari hivatal) volt... de különben is mint egészen új ember, még fiatal korában nem nyerte volna el Szilágyi Mihálynak... hugát, Erzsébetet nőül».

Teleki méltán hivatkozik (50. l.) Zsigmond királynak 1409 okt. 18-án kiállított és most már ismételten hasonmásban is közölt adománylevelére, mely szerint Hunyadvárát «Woyk lovagnak (militi aule nostre) és általa Magas és Radul atyáról való (carnalibus) fivéreinek és Radul (atyáról való: patrueli) unokafivérének, valamint János fiának (Hunyadi Jánosnak) és a megnevezettek örököseinek új adomány czímén adományozta». Teleki, mint már említettük, még hozzáteszi, hogy az «új adomány» «kétségen kívül oda mutat, hogy már Hunyadi János ősei is birtokában voltak ezen jószágnak és így annak családja már több nemzedékeken keresztül a magyar birtokos-nemesek sorába tartozott».

Ha feltétlenül figyelmen kívül is kell hagyni a br. Naláczy Józsefnek ponori Thewrewk Józsefhez intézett levele szerint állítólag létezett és állítólag tűz által megemésztett oklevelet, mely szerint Woyk atyja: Hunyadi nagyatyja, Serbe 1378-ban Nagy Lajostól adományt és nemességet nyert, Teleki mégis saját szavaival határozottan kijelenti, hogy Hunyadi családja — már ő előtte — több nemzedéken át birtokosnemes volt. Erre azonban semmi bizonyíték nincs, sőt ennek ellenkezőjét fogjuk alább kimutatni, mert teljességgel téves Teleki állítása, hogy Hunyadi ősei Hunyadvár birtokában voltak.

Az mégis bizonyos, hogy László király a Hunyadi részére engedélyezett címerbővítésről 1453 febr. 1-én kiállított oklevelében világosan kijelenti, hogy Hunyadinak már elei éltek a magyar királyok adományából a hollós címerrel.

Teljesen alaptalan tehát, midőn Dlugosz János, a lengyel történetíró, Hunyadiról, kinek kortársa volt, azt állítja, hogy alacsony születésű, kit Ulászló emelt fel a homályból és szegénységből: «Exinde Johannes de Huniad vix antea cognitus, nomen quaesivit, homo obscuro loco natus, sed celsioris animi et magnarum rerum cupidus quem Wladislaus ex obscuro et inopi clarum atque opulentum effecit». Továbbá «Non attenta conditione sua, quae tunc erat humilis et exigua, sola virtute illius delectatus, ipsum contra Turcos Capitaneum ordinat.»

Ugyanő, ki előadásában sokszor Hunyadiellenes, — hiszen nem átalítja megvádolni Hunyadit azzal, hogy szándékosan hagyta veszni a várnai csatában a királyt! — idézi, hogy Frigyes császár «hominem obscurae stirpis»-nek mondja. (1877. évi kiadás XII. 798., XIII. 661., 662., 727., XIV. 263.)

Ha Teleki szerint a Hunyadiak már 1409 előtt több nemzedéken át, tehát már Károly Róbert idejében Hunyadvár urai és magyar birtokos-nemesek voltak, valóban nem egészen értjük, hogy miért kell keresnie Hunyadinak «nem valamely előkelő fényes családból» való eredetét, mely szavai különben igen hasonlítanak Piccolomini Aeneas Sylviusnak ez ügyben tett nyilatkozatához, mely szerint «haud altis ortus natalibus».

Miért fejtegeti Teleki egyrészt azt, hogy Hunyadi anyjának Chohnokosi Jariszlóhoz férjhez meneteléből «még sem lehet azt következtetni, hogy Hunyadi egészen alacsony születésű volt volna». Miért kívánja másrészt a nem fényes származást László királynak a görgényi és dévai uradalmakat Hunyadi János részére adományozó 1453. évi oklevelével bizonyítani, melyben a király azt mondja, hogy Hunyadi «törekedett, hogy oda, hová legtöbben mások segítségével és atyáik révén jutnak, a maga nagy munkájával, erejével, tehetségével és buzgókodásával emelkedjék, legtöbb dicsőséggel vélvén az utódok előtt kitűnni és ahhoz emelkedő nevének díszét és méltóságát kapcsolni».

Nincs helyén, hogy diplomákban szokásos általános kifejezésekből és a hivatali stylus ilyen vagy olyan fordulatából oly következtetéseket vonjunk le, melyekhez a tények megállapítása szükséges. Nem különösen akkor, midőn még diplomákban is tévedések fordulhatnak elő és midőn éppen maga Teleki mondja és pedig magára a szóban levő adománylevélre, hogy hibázik a király, azt mondván Hunyadiról, hogy Zsigmond alatt nyert először adományt (50 l.). Mily könnyen tévedhetünk! Ime Teleki örökbecsű művében egy helyütt azt mondja, hogy «nem merjük következtetni, hogy Hunyadot már Hunyadi János atyja bírta» (49. l.), folytatólag pedig az 1409. évi adománylevelét alapján kijelenti, hogy már Hunyadi ősei is Hunyadvár birtokában voltak.

A tévedéseknek azonban még ezzel nincs vége, mert mint Csánki Dezső felemlíti, az 1409. évi adománylevelét hibásan helyezi Hunyadot nem Hunyad, hanem Fejér vármegyébe.

Ha már a ténykörülményekre vonatkozólag előfordulhatnak tévedések, miként lehetne az 1453. évi diplomának Hunyadit dicsérő szavaiból Hunyadi alacsony származására vonni következtetést, szemben azzal a ténnyel, mely valóban semmiféle kétséget nem enged meg, hogy atyja Hunyadvár ura volt!

Még szólni kell Hunyadi születésének idejéről. Ő maga írja a pápának 1448 szept. 17-én, hogy a hatvan évet meghaladta: «Jam supra sexaginta numeramus annos, quibus pene continuis furiam illum, facemque bellorum sustulimus, in privatam curam, in privata quoque unius gentis arma conversam». (Fejér, Genus, 123. l.) Mire vonatkoznak az évek? Hunyadi korára-e vagy az ország háborúira? Inkább az előbbire utal a valószínűség.

Bár életkor meghatározásában sokszor tévedések fordulhatnak elő, mégis alig kételkedhetünk, hogy Hunyadi tudomással bírt éveit számáról és íródeákja a levélben helyesen fejezte ki azt, mit megíratni kívánt és nem lehet feltételezni azt, hogy a Hód és Vásárhely

helységek iránt az ország főpapjai és zászlósbai által 1450. márcz. 3-án Hunyadi és fiai javára kiállított oklevélben tett kijelentés szerint: ipse Dominus Gubernator illiteratus existens huiusmodi consensum ex Ignorancia et inadvertencia fecisset Cancellarius autem suus similiter Inscius extitisset. Hunyadvárának Zsigmond által adományozásakor tehát Hunyadi 21 éves, halálakor pedig 68 éves volt és így születése az 1388. évre esik.

Teleki szerint «születése idejét nagy csalódás nélkül 1387 körül tehetjük».

Ez csakugyan elfogadható azokkal szemben, kik 1390-re és későbbre, sőt oly időre is teszik születését, mi tulajdonképen már képtelenség lenne.

Érdemes tudósunk, Wertner is Hunyadi születését 1388-nál sokkal későbbre helyezi. Ez valóban alig érthető Hunyadi saját nyilatkozatával szemben és még kevésbé érthető Wertnernek az a kérdése, hogy mivel Hunyadi maga mint fiú is szerepel Zsigmond adománylevelében és ennél fogva 21 évesnek kellett lennie, miként lehetett volna Vajk, a már 21 éves fiúnak atyja csak testőr: aulæ nostræ miles!? A többi okokat mellőzve, még csak azt hozzuk fel, mi Wertner szerint «a földolog». Zsigmond csak Hunyadi Jánost említi meg az adománylevelében, tehát más gyermeke nem volt Woyknak. Ha még lettek volna gyermekei, Zsigmond azokat is biztosan bevette volna az adománylevelébe. Már most nehezen lenne elhihető, mondja Wertner, hogy legközelebbi gyermeke csak a 21 éves János fia után született volna, mert Vajk 1409-ben mint testőr és egyetlen gyermek atyja, még meglehetősen fiatal férfi volt. Kell tehát, hogy János születése 1388-nál sokkal későbbre helyeztessék.

Az előzmények elfogadhatatlanok, nem lehet tehát a következtetéseket sem elfogadni, különösen nem akkor, ha azoknak ellentmond magának Hunyadi Jánosnak levele és ellentmond a leghatározottabban maga Wertner, midőn Hunyadi 1409-ben 21 évesnek állítja.

221. Hunyadi-czímer a vajdahunyadi vár erkély-gyámkövén.

II. Zsigmond király 1409. évi adománylevele Hunyadvára iránt Vajk és fia (Hunyadi) János és Vajk fivérei részére.

A Hunyadi származása iránt felvetett kérdésnek a maga egészében való áttekintése és megbírálása szükségessé teszi, hogy foglalkozzunk Hunyadvárnak a Hunyadi-család részére történt adományozásával és a család czímerével is.

László király 1453 február 1-én Pozsonyban a tordamegyei Görgén és hunyadmegyei Déva váraknak adományozása iránt kiadott oklevelében azt mondja, hogy nagyatyja Zsigmond Hunyadit különös királyi szeretetére méltónak találta és ő adományozta meg első birtokkal országunkban és még magasabb méltóságokra is emelte volna, ha e világból nagyatyja ki nem költözött volna: «Singulari quodam regio amore dignus habitus et fotus, ac per eum prima hereditate in hoc regno nostro donatus fuerit, altioribus adhuc eo tunc sublimandus honoribus, nisi ipse avus noster e vita excessisset.» (Fejér, Genus 180. l.)

Teleki a királynak ezt a kijelentését, mint már említettük, hibásnak itéli, mert Zsigmond Hunyadi atyját 1409 okt. 18-án kelt oklevele szerint «megajándékozta Hunyad helységével, még pedig új adomány czíme alatt; mi kétségen kívül oda mutat, hogy már Hunyadi János ősei is birtokában voltak ezen jószágnak és így annak családja már több nemzedékeken keresztül a magyar birtokos nemesek sorába tartozott». (I. 50. l.)

Teleki és utána mások is ez állításukkal tévedést követtek el.

De ki merné Telekit és utána más történetírókat szemrehányással illetni, mert a magyar adományrendszernek alapját, alaptételét, mely szerint az adomány a koronából indul ki, nem vették kellően figyelembe és az új adományt nem a király ténykedésére vonatkoztatták, ki a koronára visszaszállt vagy már birtokában levő jószágot újra adományozta, hanem az adományosra nézve újított, ismételt adománynak tekintették.

A Hunyadiak Zsigmond adományából kapták 1409-ben «Hunyadvárt» (az adománylevél így mondja) és pedig nem olyképen, hogy annak birtokában mint régi adományosok megerősítettek, hanem a király kegyéből csak ekkor jutottak először a vár és az uradalom birtokába. Hogy ez így van, az oklevélnek egész szövege mutatja: Zsigmond kijelenti, hogy Woykot hú szolgálatiért kegyére kívánja méltatni és hogy ezután még buzgóbban szolgálja őt «dulcedine remunerationis praegustata» megjutalmazásának izleltetéséül, Hunyadvárnak nevezett királyi birtokával megadományozza örök joggal és visszavonhatatlanul. Már az, mi még királyi birtok; az, mit izleltetől adnak, valóban nem lehet már korábban adott és élvezett jószág birtoklásának megerősítése!

Itt kétségnek helye nem lehet és ezért nem fogadható el Fejérnek (Genus, 33. l.) br. Naláczy József által Thewrewk Józsefhez 1820 aug. 8. intézett és már említett levelére alapított az az állítása, mely szerint a valóhoz hasonlít, hihető: simile vero est, hogy Nagy Lajos Woykot 1378-ban adományban, azután nemességben részesítette, mivel Zsigmond őtet udvari vitézének vagyis nemesnek, V. László pedig nemességgel jelesnek mondja. (Ponori Thewrewk, Három Értekezés VIII, XIX.)

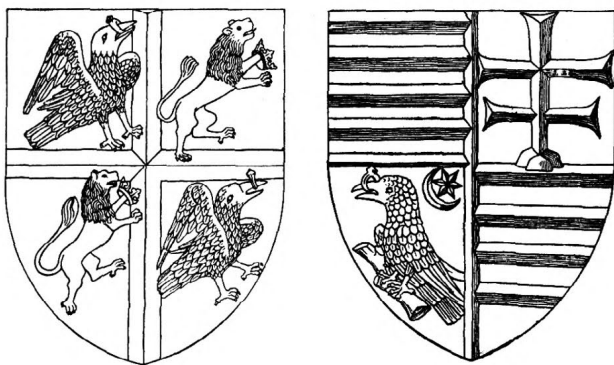
Az 1409. évi oklevelet ismételten, hasonmásban is közölték. Bár közismeretű annak szövege, dolgozatunk végén — tekintve rövidségét is — újból adjuk azt, hogy teljes legyen szemünk előtt a Hunyadiak által Zsigmondtól nyert adományra vonatkozó oklevelek szövege. Dr. Csánki Dezső országos főlevéltárnok nagy szíveségéből tesszük közzé az erdélyi káptalan bizonyoságlevelét is arról, hogy Zsigmond király Visegrádon, 1409 okt. 18-án kelt iktató parancsa értelmében Batizy László királyi ember és a káptalan megbízottja Sorbe fia Waykot,

ennek fivéreit Magast és Radult, unokafivérét Radult és fiát Jánost a nekik adományozott Hunyad nevű királyi birtok tulajdonába 1409 október 28-án, miután a várakozási három nap alatt senki részéről ellenmondás nem történt, szabályszerűen beiktatták.

Megjegyzendők a nevekre nézve a következő eltérések. Az adománylevélben, valamint ez utóbbinak és az iktatási jelentésnek: statutorio-relatoriának 1410 febr. 10-én kelt átirásában Wayk helyett Woyk, Sorbe helyett Serbe, Radul helyett Radol, Hwnyad helyett pedig Hwnyadvar és Hvnnyadvar olvasható. Ezekre a változásokra kíváncsian reá mutatni annak feltüntetése végett, hogy sokszor mily kockázatos és nehéz a nevek betűiben előforduló eltérésekből döntő következtetéseket vonni, mint ezt éppen a fentemlített nevekre nézve felmerült vita is mutatja.

Hunyadvárhoz tartozott Csánki Dezső szerint Hunyadi János kora óta kétségkívül az ott álló kastélylyal vagy várral együtt Haczak (Hátszeg), három város: Hunyad, Haczak, Bódogasszonfalva és 44—55 helység. A vár összes tartozékai közt 1506-ban és 1510-ben előfordul a temesmegyei Morzsina-kastély és város is vámjával. (Magyarország T. Földrajza, V. k.)

Alább még idézzük a Súlyom-Fekete által közölt oklevelet 1414 július 1-éről. Ebben az

222—223. Zárókövek a vajdahunyadi lovagteremben a Hunyadi-czímerrel.

erdélyi alvajda Nádas László, Hunyadi Wayk vitézt (kit Egregiusnak czímez: «Egregius vir Wayk miles de Hwnyad», mint fiát Hunyadi Jánost Zsigmond király 1434. évi oklevelében) felszólítja, hogy Zalasdi Miklós és testvérei sanyargatásával hagyjon fel, mert különben «ipsi a districtu castri domini nostri regis alienarentur et desolarentur». Ebből a kifejezésből Súlyom-Fekete Ferencz azt következteti, hogy Zsigmond adománya, az 1409. évi oklevél csak ígéret maradt, mit az adománnyosoknak beiktatása világosan megczáfol.

Az adományozási rendszer tudvalevő-

leg az Anjouk alatt nyerte azt a kialakulását, mely szerint az megszűnéseig hazánkban fennállott.

Minden birtok a szent koronából ered és oda tér vissza, hogy azt a király újra érdemes személynek adományozhassa. Ez az új adomány, a nova donatio, melylyel a király az ő jogát, a ius regiumot az adományosra ruházza. Az, kit a király az adományban részesített, új adományos és birtoka új adomány. Egészen más, ha valaki korábbi törvényes birtoklás czímén, jogai oltalmára, elvesztett levelei pótlására kér új adománylevelet. Erről szól Mátyás 1464:XX. t.-cikke: kiknek oklevelei ellenségektől és hatalmasaktól elvették, ha igazolják, hogy ők és elődeik azon javaknak és birtokoknak, melyeket az elvett levelek illettek, békés birtokában voltak, birtokaikat új adományunk czíme alatt, titulo novae nostrae donationis adni fogjuk és adományozandjuk. Ezt a törvényt az 1715:LXX. t.-cz. az 1545:XXXVIII. t.-cikkre is hivatkozva, megújította. Jogtudósaink mind ezt tanítják. Így Kövy Sándor, Kelemen Imre. Utóbbi így szól: Nova donatio universe accepta, Collatio est, qua Majestas alicui, bonum per familiam jam prius diu, et pacifice possessum, de recenti impertitur, cum clausula: In cujus pacifico Dominio progenitores suos perstitisse, seque persistere, asserit etiam de praesenti. Ez tehát régi jog megerősítése. Ezzel szemben áll a király részéről az első adományozás, mely mint Kövy mondja «est acquisitio et prima collatio, nec est confirmatio».

A jeles jogtudós, Frank Ignác tanár tanítja, hogy valaha minden adományozás új adomány czímén történőnek mondatott, mert a szent koronára visszaháramlott jószágok teszik az adománvozás tárgyát. A király a korona tulajdonában levő, vagy visszaháramlás

útján reászállott birtokot újra adományozás útján ismét érdemes honfinak adományozza és az illető adományos új birtokot nyer.

Ezt mondja Zsigmond király is 1409. évi oklevelében: «Quandam possessionem nostram regalem Hvnjadvar vocatam . . . ex certa nostra scientia, Praelatorumque et Baronum nostrorum consilio, ac novae nostrae donationis titulo et omni eo iure, quo eadem ad nostram spectant collationem donamus».

Ez világosan új adomány, mely most adatik; mint Frank mondja új keresmény, nova acquisitio, nem pedig «régiebb, hiányos vagy nem hiányos levél és jelen birtok mellett ismételt adomány, iterata donatio», illetőleg a régi adomány megerősítése, melynek záradéka az oklevélben, mint említettük, a korábbi birtoklást állapítja meg a következő szavakkal: in Cujus pacifico dominio progenitores suos perstitisse seque persistere asserit etiam de praesenti.

Például hozható fel az eredeti, az első új adományra Zsigmond adománylevele 1387. jul. 25-éről Losonczy László részére (Pesty, Krassó m. III., 65.), továbbá más adománya (Fejér C. D. X. I. 454. l.), melylyel Kanizsai János esztergomi érsek Nyerges-Újfalu, Bajóth, Maróth, Mocs, Süttő, Csenke stb. birtokait nyerte: «... novae donationis titulo, et omni iure, quo eadem ad Nostram regiam rite et rationabiliter pertinere dignoscuntur collationem, de nostris regiis manibus dedimus.» 1388. In festo conceptionis Virg. Gl. Példa egyebek közt az az oklevél is, melylyel Zsigmond a királyi kápolna comeseinek rendelt jószágokból Pilis megyében bizonyos birtokot *kíbasít* és azt a nevezett esztergomi érseknek «novaeque nostrae donationis titulo» adományozza 1395. évben (Pray, de Sigillis, 119. l.).

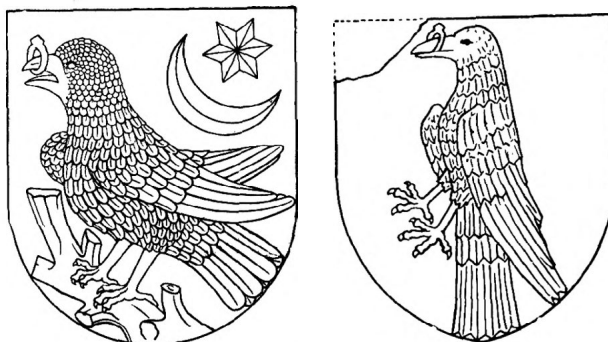
De példa Ulászlónak 1440. aug. 9-én kelt adománylevele, melyben mindkét Jánosnak, Hunyadi Wayk fiai szörényi bánoknak adományozza Sólymost, Berekszót, Nyavalyást, Buryánt Hunyadban és Bosárt Temesben «nove nostre donacionis titulo et omni eo jure quo eadem nostre regie dignoscuntur spectare collacioni, de nostris regis manibus.»

Szól erről Verbőczy is (I. 37. §. 6.) és pedig Lajos és Zsigmond adományleveleire hivatkozólag: «Az adomány pedig azért és annyiban mondatik újnak, mivel akkor és ujonnan történt a birtokoknak a fejedelem által való adományozása, aminthogy fenséges fejedelmek, néhai Lajos és Zsigmond császár s magyar királyurak némely kiváltság- és adományleveleiből láttam és olvastam az új adomány czíme alatt történt birtokadományozásokat . . . annak felemlítése nélkül, hogy a felkérő elődei ily új adomány mellett nyert birtokok és birtokjogok birásában valaha voltak vagy maga az adományos lett volna, hanem . . . a fejedelem által akkor ujonnan s nem korább történt részére a birtokadományozás.»

Még világosabbá teszi Verbőczy ugyanezen 37-ik czímbe a különbséget a következő fejtegetéseivel. Az új adományt kétféleképen lehet venni: «Először az ország szent koronáját vagy fejedelmünk hatóságát illetőleg, kire az adományozás tartozik. Másodszor pedig» adományosokra, t. i. «a nemzetségbeli fítestvérekre s nőágbeliekre nézve».

«Fejedelmünk joghatóságát illetőleg azonban az új adomány nem kíván s nem is feltételez korábbi adományt. Mert ha a korábbi adomány törvényesen tétetett, azon birtokjogot nem szükség újból felkérni, hanem inkább a korábbi adományt kell megerősíteni.»

«Mert ha előbb is ezen jogok és birtokok felől adományt birt volna, akkor nem új adományt kellett volna nyerni, hanem inkább a korábbi megerősíteni», mert «szükség tudni, hogy a mostani időben azon záradékkal beiktatni szokott új adomány: — melynek vagy

224. A kápolnának, 225. a Hunyadi-loggiának egy-egy záróköve a Hunyadi-czímmel Vajdahunyadon.

melyeknek, hogy elődei békés birtokában voltak s maga is jelenleg van, állítja — nem egyéb, mint a korábbi törvényesen tett adomány újabbi megerősítése, mely saját kifejezés értelménél fogva mindenkor korábbi adományt vagy a birtokoknak egyéb szerzését feltételezi . . . sőt ez a megerősítés szükségesnek nem is látszik, mivel a megerősítés nem az adomány vagy birtokjog birásának szükségére, hanem csak jobb voltára van.»

Már világos Verbőczy tanítása szerint is, hogy a Hunyadiak 1409 előtt Hunyadra nézve sem adománynyal nem birtak, sem annak birtoklásában egyébként nem voltak.

A fentebb idézett adományleveli szöveget állapítja meg Zsigmondnak a Hármas könyvbe bevett az a rendelete is, mely a Nagy Lajos, özvegye Erzsébet, továbbá leánya Mária királynő által kiadott adomány- és szabadalom-leveleknek 1406 szent György napjáig leendő bemutatására vonatkozik s mely rendelet az adománylevél mintáját közli (II. R. 14. §. 29.), míg folytatólagosan olvasható Zömléni Gábor deák vallomása, melyben felsorolja az általa készített koholt okleveleket.

De föltűnteti az új *adományozás* és az új *adománylevél* közti különbséget az 1609. évi 73. t.-cikk is a taksáknak eltérő összegben való megállapításával.

Valóban érthetetlen, hogy mint okozhatott a «nova donatio» oly sok zavart és miként lehetett az «új» donatióból a feltétlenül értendő «rég» donatiót kiolvasni! Dr. Wertner is a Hunyadiak című cikkében azt állítja, hogy Hunyad már 1409 előtt a Hunyadi-család birtokában volt, sőt Fejérre hivatkozálag mondja, hogy már 1378 óta, de csodálkozik, hogy 1409-ben mégis koronabirtok volt, míg Varju, ki az új adományt szintén a régi, korábbi adománynak állítja, a Hunyadi-család régi birtoklását abból is következteti, hogy Hunyad már 1399-ben sem királyi birtok (mi, mint alább kimutatjuk, szintén téves állítás).

Kétségtelen, hogy Zsigmond volt az, ki először ajándékozta meg a Hunyadiakat jószággal; ez az első adomány Hunyadvár volt és az erre vonatkozó adománylevélben maga Zsigmond először nevezi meg Hunyadi Jánost és ő vezeti be a magyar történetbe azt a nevet, melyből örök fény árad a magyar nemzetre.

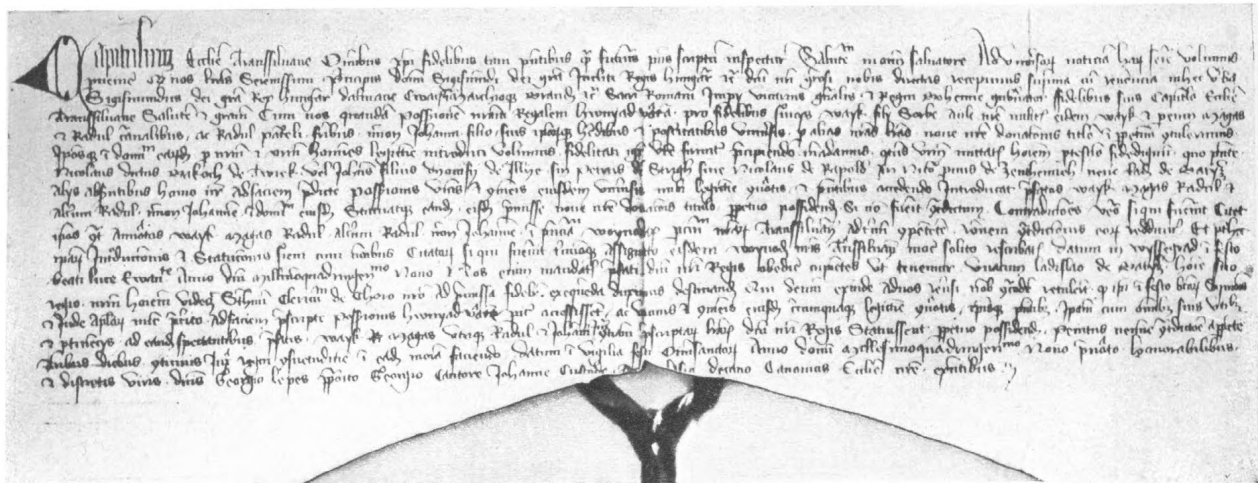
Adománylevél és iktatás egyaránt feltűntetik, hogy itt nem ismételt, megerősített régi, hanem szoros értelemben vett új adományról van szó.

Azonban nagyon feltűnő, hogy Woyk gyermekei közül az adománylevélben több nincs megnevezve, mire szükség különben sincs, csak Hunyadi János. Zsigmond király csak őt veszi név szerint az adományosok közé. A király az adományosok közé iktatja Woyk két fivérét, még unokatestvérét is, de nem említi meg Woyk többi gyermekét. Nem feltűnő-e ez? Az adománylevél kijelenti, hogy az adomány az utódoknak is szól: hereditibus et posteritatibus. Ezek közt van János is, de a király még külön is megnevezi őt és egyenesen az ő utódait is az adományosok közé veszi!

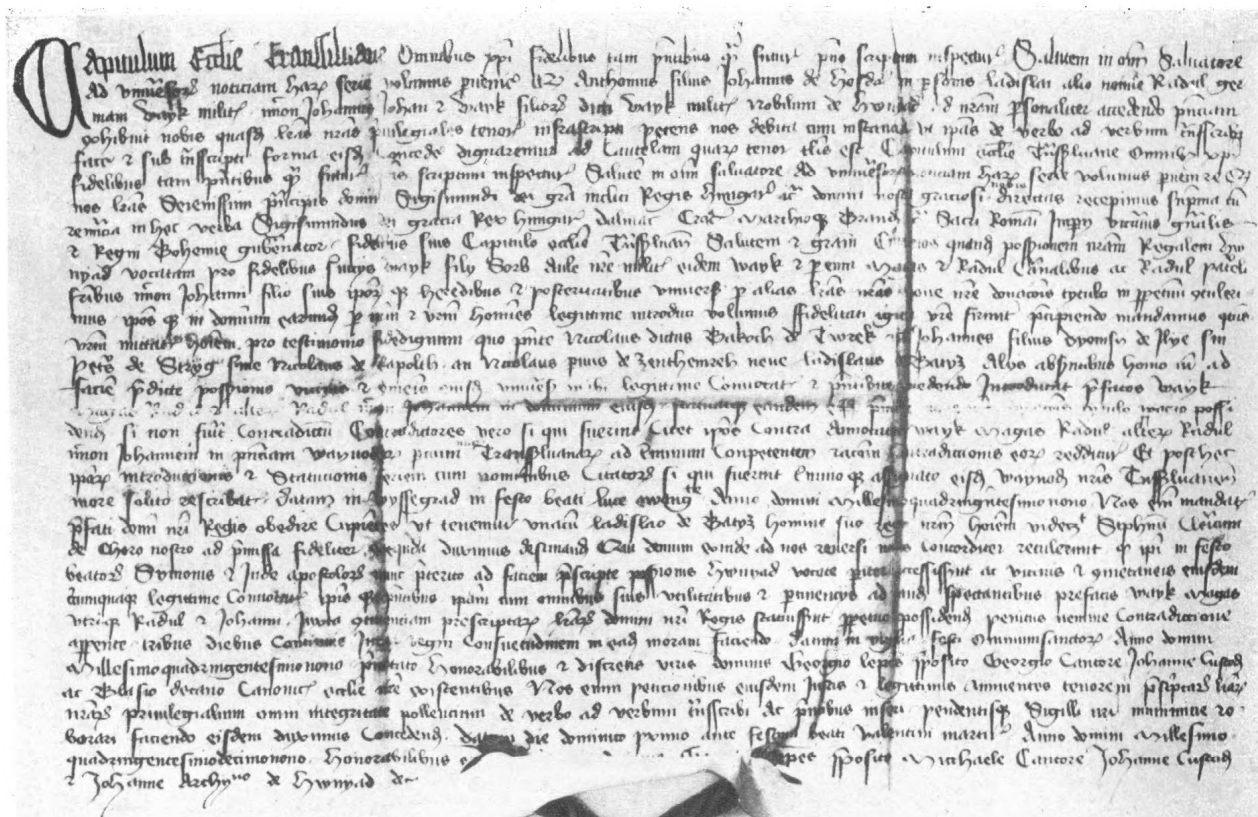
Csak később kerül elő még két fiú neve, midőn az erdélyi káptalan «Anthonius, filius Johannis de Hosdad in personis Ladislai alio nomine Radul, germani Wayk militis, necnon Johannis, Johan et Wayk, filiorum dicti Wayk militis, nobilium de Hwnyad» kérésére 1419 febr. 12-én átírja ugyanazon káptalannak 1409 okt. 31-én kelt iktató levelét, a mely szerint Zsigmond királynak ugyanazon évi okt. 18-án kelt iktató parancsa értelmében Waykot, testvéreit: Magast és Radult, unokafivérét: Radult és fiát: Jánost Hunyad birtokába beiktatta.

Ebben az átírásban már Hunyadi János két fivérének Johan- és Wayknak neve is előfordul, mi természetes, hiszen Wayk az atya már nem élt és így meg kellett nevezni örököseit, de ez nem változtat azon a tényen, hogy az adománylevélben Zsigmond király csak Hunyadi Jánost nevezi meg, pedig kizártnak tekintendő, hogy az adományozás idején, az 1409-ben 21 éves Hunyadinak fivérei csak ez idő után születtek volna.

Há még szükséges indokolás, hogy az 1409. évi adomány az első, az új adomány a a Hunyadiak részére, akkor azt László királynak 1456 május 12-én (feria quarta proxima ante festum Penthecostes) Budán kelt új oklevele a régi adományról szolgáltatja, melylyel

1. Az erdélyi káptalan bizonyítáglevele (1409 okt. 31.) Wayknak, fivéreinek Magasnak és Radulnak, unokafivérének Radulnak és fiának (Hunyadi) Jánosnak Hunyad birtokába foganatosított beiktatásáról.

2. Az erdélyi káptalan Wayk vitéz fivérének Lászlónak, más nevén Radulnak, továbbá (Hunyadi) Jánosnak, Johannak és Wayknak, Wayk vitéz fiának kérésére 1419 febr. 12. átírja a káptalannak 1409 okt. 31. kelt íktató levelét, mely szerint Waykot, fivereit Magast és Radult, unokafivérét Radult és fiát (Hunyadi) Jánost Hunyadvár birtokába beiktatta.

Hunyadi Jánost és örököseit és utódait Hunyadvára és városa és a temesmegyei Komyáth kerület birtokában megerősíti.

Ennek az oklevélnek létezésére az országos főlevéltárnok, dr. Csánki Dezső jeles műve, Magyarország Történelmi Földrajza tett figyelmessé. A nagynevű tudós az oklevelek sorozatában felemlíti ezt az oklevelet és szíves volt annak másolatát is kiszolgáltatni.

A diploma szövege eddig — tudunkra — nyomtatásban nem jelent meg és így azt ismeretésünk végén szintén közöljük.

Ez az oklevél ellenmondást nem tűrő bizonyíték, mert ismétli Zsigmond adományozását Hunyadra tehát megvan a Hunyadiaknak az ő első *adományuk*: a nova donatio és megvan Verbóczy és Frank szerint az ismételt adomány az új *adománylevellel*: az anterioris donationis confirmatio.

Az oklevél első fele Hunyadi dicséretét tartalmazza, ki a háborúban nemcsak számos legkedvesebb barátját és fivéreit és udvarához tartozóit vesztette el, hanem saját vérét is bőségesen ontotta: «non solum carissimos plures et amicos et fratres ac familiares, belli sibi calamitate raptos amisit, sed et proprii sanguinis plurimum effudit».

Az adományozás szempontjából nagyfontosságú ez az oklevél, de más szempontból is érdekel bír, mert ebből tudjuk meg, hogy nemcsak Johan, a frater minor, a miles militum harcban esett el, mint ezt már maga Hunyadi írta, hanem a másik fivér: Wayk is.

Fontossá teszi ezt az oklevelet V. Lászlónak az a kijelentése is, hogy Hunyadot, valamint Ikes kerületet nagyatyja Zsigmond, a komyáthi kerületet pedig atyja Albert adományozta «neki».

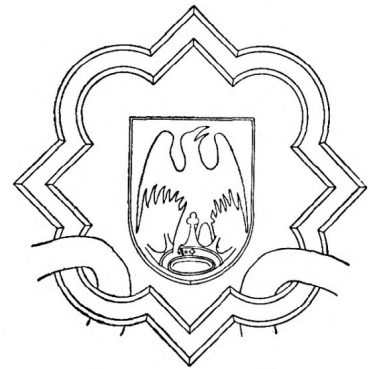
László adománylevelének a nova donatióra vonatkozó része a következőleg szól: «. . . Castrum Hunyad appellatum, nec non opidum similiter Hunyad . . . Item districtum Komyat nuncupatum in Comitatu Themesiensis . . . alias per Serenissimum condam principem dominum Sigismundum Romanorum Imperatorem, ac huius (így) Regni Hungarie etc. Regem, auum nostrum Item districtum Ikes nominatum . . . alias per condam Excellentissimum principem dominum Albertum Regem genitorem nostrum carissimos, ut asseritur sibi collatum et donatas. In quarum pacifico dominio Idem Comes Johannes, post pretactas donationes dictorum progenitorum nostrorum se perstitisse et persistere asserit etiam de praesenti . . . memorato Johanni Comiti, suisque heredibus et posteritatibus universis nostre donationis titulo, dedimus donauimus et contulimus, ymmo damus donamus et conferimus . . . »

Ugyanily módon és ugyanazon nappal állít ki László király Hunyadi és utódai részére nova donatio-t a ráczországi Rwdischa mezővárosról is.

Ime ez a megújított, nova donatio, a régi adománynak megerősítése régi adomány vagy birtokbanlétel alapján. Az idézett esetekben megvan mindakettő.

De már ezt megelőzőleg ugyanazon év április 4-én Létha várát László király újra adományozza Hunyadi Jánosnak és általa anyai testvérének (uterina soror-t mond kétszer az oklevél) Dengelegi Pongrácz vajda özvegyének és László, János, András fiainak a szokásos formulával: in quarum pacifico dominio perstitisse et persistere asserit etiam de presenti. (Fejér, X. 495.)

Nem kételkedünk, hogy a Hunyadvárra vonatkozó ez a második oklevél végleg eldönti a kérdést, még ha az 1409. évi adományleveléből, annak egész szövegéből, az adományos Wayk atyjának Serbének (Sorbe-nek) megjelöléséből nem is tűnnék ki, — mi azonban kétséget nem szenvedhet — hogy Serbe még nem volt Hunyadnak birtokosa, hanem fia, Wayk által jutott az a Hunyadiak tulajdonába, miről a beiktatás is tanuskodik.

226. Hunyadi-czímer a Mátyás-loggia czímersorozatából Vajdahunyadon.

De idézzük magának Zsigmond királynak régi adomány megerősítésére vonatkozó új adománylevelét 1406-ból (in vigilia festi Corporis Christi), melyben Lopathaky Csuka fiának Dénesnek adományozza a komjáti kerületi Lopathakát: «quam (possessionem) . . . hactenus more keneziatus tenuissent et possedissent et in cuius dominio ipsi existerent de presenti, sibi et per eum prescriptis fratribus suis, ipsorumque heredibus universis noue nostre donacionis titulo per nos dari supplicavit et conferri . . . prescriptam possessionem Lopathaka alionomine Michalyanch vocatam quam utfertur ipsi et eorum progenitores more keneziatus, hactenus tenuissent et possedissent, et in cuius dominio existerent de presenti . . . noue nostre donacionis titulo dedimus donauimus et contulimus stb.»

Ugyanily szöveggel állította ki László utódja Mátyás király is adományleveleit azok számára, kik már birtokban voltak. Ezt bevette Kovachich az ő Formulae Styli művébe, melyből két formulát idézünk. Az egyik azért is érdekes, mert a király ebben az ő atyját, ki a pápa által neki adományozott hercegi címzet sohasem használta, hercegnek nevezi (529. l.): «Portiones possessionarias in possessionibus T. et T. vocatis, in Comitatu T. existen. habitas in quarum pacifico dominio ex donatione condam Illustris Principis Domini Johannis de Hunyadi, praedicti Regni Nostri Hungariae Gubernatoris, Genitoris nostri carissimi per certa tempora perstitisse, seque ipsos persistere asserunt etiam de praesenti . . .

Memoratis T. ipsorumque heredibus et posteritatibus universis Novae nostrae donacionis titulo dedimus, donavimus et contulimus.»

Másik azért érdekes, mert ez a nova donatio kenézségre vonatkozik és e mellett a formulában nemcsak az említetik meg, hogy a felkérők annak birtokában voltak és vannak, és ennél fogva nyerik azt az adományosok «novae donacionis titulo», hanem a nova donatio előtt még külön megemlítetik, hogy «ismét és újból» «denuo et ex novo» kapják az adományt, mint ez a kifejezés máskor is előkerül. (533. l.)

«. . . Keneziatum villarum nostrarum T. et T. in Districtu de T. habitarum in cujus pacifico Dominio . . . ab antiquo perstitisse ipsique persistere asserunt etiam de praesenti simulcum cunctis ipsius Keneziatus utilitatibus et pertinentiis, Terris scilicet Arabilibus, fenetis, pascuis, molendinis, proventibus, obtentionibus, servitiis et muneribus, generaliterque quarumlibet utilitatum et pertinentiarum integritatibus . . . ad ipsum Keneziatum rite et legitime spectan. praemissis sic ut praefertur stantibus et se habentibus T. et T. quo ad unam et T. quo ad secundam partes. Ipsorumque Heredibus et Posteritatibus universis denuo et ex novo ac novae nostrae donacionis titulo dedimus, donavimus et contulimus . . . sub illis tamen conditionibus oneribus et servitiis quibus ceteri Kenesii annotati districtus T. suos Keneziatus tenere consueverunt tenendum possidendum pariter et habendum proventibus nostris et Castrorum nostrorum ac Juribus alienis semper Salvis Juris . . .»

Régi adomány megerősítésére példa Ulászlónak Themeselew Dees fia, Péter fiai: László és Dees részére 1440-ben Nagylukavicza, Tapolchán s egyéb birtokok újra adományozásáról, továbbá ugyancsak Ulászlónak 1444-ben kiadott adománylevele is Byzerei Miklós Hunyadi János familiarisa részére: «Possessiones Wolachicales . . . in districtu Karansebes habitas in quarum pacifico dominio idem Nicolaus de Byzere seque et fratres suos infrascriptos ex collacionibus condam Serenissimorum principum dominorum Sigismundi et Alberti huius Regni nostri Hungarie Regum predecessorum a certis retroactis annis extitisse et eciam de presenti existere . . . asserit . . . memorato Nicolao de Byzere . . . ac per eum Ladislao . . . ac heredibus et posteritatibus eorum universis Noue nostre donacionis titulo . . . dedimus donavimus et contulimus . . .»

Például szolgál Hunyadi Jánosnak mint kormányzónak (nomine et in Persona Serenissimi Principis domini Ladislai) szintén régi adományt megerősítő új adománylevele 1447-ből (in dominica Judica) Themesseli Péter fiai Dezső és László részére: «porciones possessionarias in possessionibus Themessel stb. . . In quarum domynio prefati Desew ac Ladislaus pacifice

ad nostrum scitum persistunt eciam de presenti . . . dedimus, donavimus et contulimus, Noue nostre donacionis titulo . . .»

Továbbá Mátyás király régi birtoklást megerősítő új adománylevele 1464-ből Wrani György, ugyanazon évből Macskási Jakab, 1484-ből Gerlysthey Jakab részére Gerlysthe, Marsyna és egyéb birtokok iránt. (A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek. Pesty Frigyes, 1876. 67—73., 77—80., 83.)

A korábbi birtokláson alapuló új adomány formulája a soltészságoknál is alkalmazást nyert. Erre példaképen a későbbi időkből felhozható, midőn Pálffy Tamás nyitrai püspök 1672-ben az apátfalvai soltésztságot (*liberum officium judicatus sive Scultetiae* (ut vocant), melynek használatában Zavodni Mihálynak és Andrásnak elődei régtől fogva voltak, minden hasznaival, jogaival, kiváltságaival «*titulo novae donationis dedimus, donavimus et contulimus.*» (Schwartner de Scult. 183.)

Világos, hogy minden ily adomány alapja az előbbi jogos birtoklás és innen van az a jogelv, melyet Frank így fejez ki: *nova donatio tantum legitimo possessori prodest.*

De az ismételt adományra nemcsak az állandó birtokbantartás, hanem a jogtalan elfoglaló vagy a zálogos ellen annak újra elnyerése is alkalmat szolgáltatott. Az előbbire példa Nagy Lajos adománya 1368-ban, ki Balk oláhok vajdája és fivére Beythi Drag részére Senyét (a szathmármegyei Egyházas Sennye) adományozza *nove donationis nostre* czímén és megsemmisíti azt az adományt, melyet erre a birtokra ravasz csalárdsággal Gathi Elleus fia László eszközölt ki. (Új Magy. Muz. 1854. II. k. 119—132. gr. Kemény.)

És itt kell szólnunk arról az állításról, mintha Zsigmond nem tüntette volna ki Hunyadi Jánost. A tényállás teljesen más, mint azt előadni szokták. Már különösen kiemeltük azt aényt, hogy legelső ízben Zsigmondtól nyert Hunyadi családja adományt és az adománylevelében őt, ki úgyis örökös, még külön megnevezi és neki is és örököseinek is adja Hunyadvárát.

Erre határozottan reá kell mutatni és szembeállítani azzal, hogy midőn László király újra adományozza Hunyadinak és örököseinek 1456 május 12-én Hunyadot, Komjátot, Ikest és ugyanazon napról állítja ki a megújított adománylevelet a ráczországi Rwdischa mezővárosról is, az adománylevelek nem említik meg Hunyadinak, az ország volt kormányzójának, dicsőséges hadvezérének fiait: Lászlót, ki már Dalmát-Horvátország bánja és Mátyást! Nem kell-e tehát feltűnni annak, hogy Zsigmond az ő 1409. évi adománylevelében külön nevezi meg az ismeretlen Wayknak akkor ismeretlen fiát Jánost?!

És hiába történik hivatkozás Thuróczi és Bonfinira, mert ezek szerint is nem az atyát, hanem a fiút, Hunyadit hozta be «*mint mondják*» Zsigmond az országba, ki különben is az adománylevelében egyetlen szóval sem említi az atyának Woyknak érdemeit, hanem csak a szokásos formula szerint alkalmas helyen és időben tett szolgálatait, holott például a Kapiak őseinek, a Tétényieknek 1405-ben adományozott czímerről szóló oklevelében Zsigmond ugyan-csak kiemeli a Tétényiek hadi érdemeit. (Br. Nyáry, Heraldika, 229. l.)

Zsigmond azonban még külön is részeltette Hunyadi Jánost birtokokban. Ugyanis 1434 jan. 17-én azon 1200 arany forintért, melyet neki néhai Hunyadi Woyk fia: *egregius Johannes dictus Olah* kölcsönzött, az aradmegyei Papi helységet s a Maros folyón levő gázlónak hozzátartozó felét zálogul adja Olah (Hunyadi) Jánosnak és fivérének Jánosnak (*ac alteri Johanni, fratri ipsius Johannis Olah carnali*). Majd a következő év jun. 2-án Zsigmond újabb intézkedést tesz. Hunyadi János még 300 arany forintot kölcsönöz, visszaadja Papit és a marosi gázlót, de e helyett Zsigmond Komjáthi várost és az egész komjáti kerületet adja Oláh Jánosnak és fivérének (*Johanni Olah et per eum . . . alteri Johanni, fratri suo carnali*).

Majd 1437 szept. 21-én kelt oklevelében a Hunyadi és fivére által már más czímen amúgy is zálogban bírt komjáti kerületet Zsigmond ujólag zálogba adja azon 1250 arany forint fejében, melyet néhai Hunyadi Woyk fiainak, a két Oláh Jánosnak fizetni tartoznék az általuk kiállított 50 lándzsásért, a következő három hónapra minden lándzsásért 25 forintot számítva.

De László király is különös említést tesz Görgény és Déva várakra vonatkozó 1453. évi adománylevelében arról, hogy Zsigmond mennyire kitüntette Hunyadit, ki királyi urát nemcsak a koronázásokra kísérte (1414, 1433) és Csehországba is követte, hanem minden egyéb ügyei és a hadi dolgok intézése körül teljes életében, buzgóságának mindenkor hűséges szorgalmával elválthatatlanul szolgálta, miért is «singulari quodam regio amore dignus habitus et fotus», Zsigmond először adományozta meg őt birtokkal és még nagyobb tisztségekre emelte volna, ha el nem halálozik.

Arról tehát nemcsak nem lehet szó, hogy Zsigmond Hunyadit ki ne tüntette volna, hanem ellenkezőleg, mint ezt különben Teleki is saját maga korábbi állításától eltérőleg kiemeli, különös kegyében részesítette őt.

Szová kell tennünk azt a kérdést is, vajjon a Hunyadi adományleveléből lehet-e következtetést vonni Hunyadi János korára és kivüle még más gyermekek létezésére is.

Wertner Mór ugyanis, mint erről fentebb már megemlékeztünk, azt állítja «A Hunyadiak» cím alatt megjelent és már idézett dolgozatában, hogy Hunyadinak 1409-ben legalább 21 évesnek kellett lennie, mert az ez évi adománylevelében neve előfordul. Hunyadi korának megállapítására nincs szükség az adománylevelet segítségül hívni, mert megmondja azt maga Hunyadi 1448. évi levelében. Az adományleveléből vonni következtetést Hunyadi korára nem lehet. Zsigmond király kijelenti a rendes formula szerint, hogy Hunyadvárát Woyk utódainak és örököseinek is adományozza. Ezek között benn van Hunyadi János is, sőt megnevezve csakis ő. De ez az ő korával semmi összefüggésben sincs, mert arra nézve, hogy a netán már létező örökösök név szerint és bizonyos kortól beveendők, semmiféle jogszabály nem létezik. Az adományozás egyszerűen az utódok részére, rendszerint nem szerint való különbség nélkül történik, esetleg világosan kimondva mindkét nembelieknek, vagy csak a fiúknak, vagy ezek kihaltával a nőknek is.

Sőt nem lehetne a nagykorúsággal sem kapcsolatba hozni Wertnernek azt a megjegyzését, hogy Hunyadinak legalább 21 évesnek kellett lennie, mert a nagykorúsághoz a római jog 25 és Werbőczy szerint a magyar jog 24 éves kort kívánt, míg a törvényes kor a betöltött 12 évvel következik be.

Mátyás király 1486. évi nagy végzeménye után következő, de a törvénytárban nem foglalt rendelkezések az életkorra nézve nem éppen nagy különbséggel megfelelnek Werbőczy tanításának (I. 111. §. 6.), mely szerint 12 év ügyvédrendelésre, 16 adósságról és zálogcímről, 18 arany, ezüst, egyéb ingójavakról, 24 minden birtokról való intézkedésre ad jogot. (Mátyás decretuma a M. T. Akadémia könyvtárában: Impressum in Lypczk 1488.)

Mátyás most idézett végzeménye megemlíti a 20 évet is, melynek betöltésével a praediumok iránt lehet rendelkezni.

Egyszóval sem a korra, sem a gyermekek számára nézve az adományleveléből nem vonható következtetés.

A rendes formula az, hogy a jószágok az «örökösöknek és utódoknak» «heredibus et posteritatibus» adatnak.

Ha Hunyadi János az adománylevelbe azonkívül, hogy ő, mint az adományos Wayk fia az örökösök közt úgyis bennfoglaltatott, még mint közvetlen adományos külön is bevétetett és az ő utódaira és örököseire is kiterjesztetett az adomány, jóllehet az reá, mint Wayk fiára úgy is vonatkozott, ez világosan azt jelenti, hogy Zsigmond király Hunyadi Jánost határozottan meg akarta nevezni és iránta különös kegyet kívánt tanusítani.

Ennélfogva az az állítás, hogy mivel Hunyadi két fivére az adománylevelben meg nem nevezetett, ekkor még nem is éltek, teljesen önkényes és mivel sem támogatható. Az adománylevelben megnevezés nélkül is benn voltak.

Viszont azonban, midőn Wayk halála után az erdélyi káptalan az adománylevelet a többi adományosok és örökösök számára 1419-ben átírja és az örökösök gyanánt az eredeti

adományosokon, t. i. Wayk két fivérén, unokafivérén és Hunyadi Jánoson kívül csak ennek két fivérét: az ifjabb Jánost és Waykot nevezi meg, világos, hogy Hunyadi János atyjának Wayknak — legalább ebben az időben — sem több fiú, sem leánygyermek nem volt.

Be kell vallani mégis, hogy arra nézve, vajjon Wayknak leánygyermekai — ha ugyan . . . lettek volna — feltétlenül értendő-e az örökösök és utódok (maradékok) között, észrevétel, sőt kifogás is lenne tehető azok által, kik Werbőczy tekintélyére joggal hivatkoznak.

Az adománylevelek záradékai ugyanis az adományosokat következőleg határozzák meg: 1. hereditibus et posteritatibus; 2. hereditibus et posteritatibus masculini sexus; 3. hereditibus et posteritatibus utriusque sexus universis; 4. hereditibus et posteritatibus primum quidem masculini ac post horum defectum etiam femini sexus universis; 5. hereditibus et posteritatibus, legatariis item cessionariis. A hereditibus et posteritatibus magában bizonytalan záradék és illetheti a fiágot kizárólag és mindkét ágot is. Annak erejét a szerzés gyökere határozza. Királyi adományban ezen szavak csak fimaradékot jelentenek, mit Werbőczy (H. K. I. 18) abból magyaráz, hogy a királyi adományok eleinte és közönségesen hadi szolgálatok jutalmára adtak, már pedig nők, leányok nem szoktak és nem is tudnak katonáskodni. Ellenben nem adományi javakban (H. K. I. 19) a jószág a fi- és leány-maradékokat egyenlően illeti. Innen az a jogi elv, hogy az adományi javak csak a fiágot, ellenben az adományon kívüli jószágok mind a két ágot illetik. Extra-donationalia bona utrumque sexum concernunt, donationalia vero solum masculinum; nisi contrarium certo constet. (Kövy).

Werbőczy (I. 17.) azt tanítja, hogy «ámbar maradékok (posteritates) neve alatt mindazok értetnek, kiknek atyjok vagy anyjok után törvény szerint kell örökösödniök, akár férfiak, akár nők legyenek . . . mindazonát országunk régi s jóváhagyott szokásánál fogva örökösök alatt csupán a törvényes fiak értetnek, kik az atyai jogokban örökölni szoktak.

Ámbar abban az esetben, ha az atyai vagy anyai birtokok és birtokjogok mind a két ágot, tudniillik úgy a fiúkat, mint a leányokat is illetik, az örökös nevet a leányok is (jöllehet nem tulajdonképen) viselhetik».

Ámde a hereditibus et posteritatibus kitétel értelme fölött megoszolnak a vélemények. Némelyek szerint ez mindkét nemű örökösökre vonatkozik. A heredes alatt, mint mindenkor, a fiú-, posteritates alatt a nőörökösök értendőek és csak a Hármaskönyv behozatala után jött létre változás az utriusque sexus hozzáadásával, mely által a heredes et posteritates alatt mind a fi-, mind a nőörökösök és maradékok értendőek.

Mások azonban Werbőczynek imént említett tanítására támaszkodva azt állítják, hogy posteritas alatt nők is érthetők ugyan, de nem az atya minden vagyonában való örökösödére, hanem csak a H. K. I. 17. cz. 4. §-ában megjelölt jószágokban.

Dózsa az ő Erdélyhoni Jogtudományában (265. l.) határozottan azon vélemény mellé áll, hogy «az utriusque sexus» kitétel hozzáadása nélkül igtattatott heres és posteritas szó a Hk. kelése előtti szokás szerint is csupán fiörökösöket jelent».

Dózsa tehát szigorúbb mint Werbőczy.

Mi a tágabb értelemez, ahhoz ragaszkodunk, hogy a nők nem voltak kizárva. Nem tagadható ugyan, hogy eredetileg a jószágadományozásnak, a nemességnek alapja a hadi érdemek szerzése és jutalmazása volt, ámde az is bizonyos, hogy a honvédelem tekintetéből az ország birtokosaira háramló kötelezettségeknek, ha nem is személyileg, a nőutódok is megfelelhetek és meg is feleltek az ő fi-ivadékaik. Arról, hogy a leányok kizárása nem is volt föltétlen jogi elv, az adományozási záradékok tanuskodnak. Nem volt tiltva az sem, hogy az első szerző a záradék értelmében a csak fiukat illető jószágokat mindkét nemű ivadékoknak is adhassa a fiúk kihalásáig vagy királyi jóváhagyással azon túl is. Ha pedig a záradékban a hagyományosok és engedményesek meg voltak említve, ellenben a leányok nem, akkor az adományosok közé, mielőtt a hagyományosok és engedményesek jutottak volna sorra, mégis bevétettek a leányok, mert nem lett volna igazságos, hogy kevesebb joggal birjanak,

mint a hagyományosok és engedményesek. (Frank I. 272, 274, 470. Kövy Sándor, *Elementa jurispr.* 101, 106, 145).

El kell fogadni, hogy akkor, midőn Werbőczy az ország szokásjogát följegyezte, már az a jogelv fejlődött ki, hogy kétes esetekben adományi javakban csak fiúk, a nem adományiakban pedig fiúk, leányok egyaránt örökösödnek; ámde ebből azt következtetni, hogy az adományrendszer behozatalával a hereditibus et posteritatibus záradék a nők kizárását eo ipso jelentette, még sem lehet. Ha pedig a szándék az volt, hogy a nők az adományból kizárassanak, akkor ez expressis verbis ki is mondatott. Bizonyítékul a jelen esetben a legjobb tanúra, magára Zsigmond királyra hivatkozhatunk. Zsigmond 1398-ban Chornai Mihály fiának Lászlónak adományozza a verőczei Szent Bertalan birtokot: *suisque hereditibus et posteritatum cunctis sobolibus*. Tehát fiúknak és lányoknak. Ha azonban László *«absque haeredum solatio sexus masculini»* halna meg, az adomány Kanisay esztergomi érsekre és Kanisay Miklós és Istvánra, Lászlónak anyjáról való fivéreire szálljon (*fratribus uterinis*). (Fejér, C. D. X. 2. 562.) A Losonczy László részére 1387 jul. 25-éről szóló, már említett adománylevél is *hereditibus et posteritatum cunctis sobolibus* kifejezést használ. Ugyancsak Zsigmond 1427-ben a temesi ispán Gara Jánosnak és nejének tesz adományt: *«haeredibus et posteritatibus ipsorum universis»* ámde csakis *«sexus duntaxat masculini»* (Schwartner, de Scultetiis 56. l.).

Világos, hogy ha nincs megemlítve a nők kizárása, akkor ők is az adományosok közé tartoznak.

Tekintettel a Zsigmond király adományaiból vett példákra is a hunyadvári adomány esetében bizvást mellőzhető az a föltevés, hogy midőn Wayknak unokafivére is bevétetett az adományosok közé az ő örökösei és utódaival együtt, akkor Wayknak saját leánygyermekai kizárattak volna. Ha ez lett volna a szándék, akkor ezt világosan kifejezésre is juttatták volna.

Ezen nem változtat az, hogy később, mint fentebb erre utaltunk is, a gyakorlat másképen alakul.

Schwartner is a mondott helyen felemlíti, hogy a kir. Curia határozataival (D. 26., p. 176. cf. D. 17, p. 58., et D. 25., p. 141.) vált már törvényes gyakorlattá, hogy bár a haeredes után a posteritates is megemlíttetnek az adománylevélben, a nők az adományosok között csak akkor értethetnek, ha mindkét nemű utódok világosan megemlíttetnek.

Hány testvére volt tehát Hunyadinak? Ő maga mondja 1442-iki levelében, hogy *«ifjabb Hunyadi János, vitézek vitéze, legkedvesebb testvérem»* (Joannes minor de Hunyad, miles militum, charissimus frater) Erdélyben elesett. Más fivéről nem is szól; azonban szól Waykról az 1419. évi átírás és László király 1456. évi adománylevele is, mely megemlíti, hogy Hunyadi az ő fivereit a csatákban elvesztette (*fratres belli sibi calamitate raptos amisit*). Bár a *frater* szó sokszor különböző értelemben kerül elő, itt kétség nem lehet, mert az 1419. évi transcriptum azt mondja, Wayk fiai: János, Johann és Wayk. Tehát az okirat szerint ez a három testvér Wayk fia volt.

De voltak-e Wayknak leányai és így Hunyadinak nő testvérei? Erre azt kell válaszolnunk: nem. Az 1419. évi transcriptum nem említi meg őket, tehát nem voltak, mert különben mint Wayk utódainak, örököseinek meg kellett volna nevezetniök.

Hunyadi Klárát azonban megnevezi mint *«soror uteriná»*-t, anyai testvérét. Ez tehát nem Hunyadi Wayk leánya. A mi pedig Marinát illeti, Argyesi Manzilla feleségét, ezt Karácsonyi is kihagyja. Azonban beveszi a nemzedék-rendbe az ismeretlen nevű leányt, egy Székely nevű nemes feleségét. Erre nézve Karácsonyi (Turul, 1901. évf.) azt mondja, hogy Dlugosznak sem hiszi el, hogy ennek fia horvát-szlavon bán volt; mi pedig hozzátesszük, hogy nemcsak Dlugosznak, hanem nagy sajnálatunkra, Dlugosz mélyen tisztelt kanonok és történettudós kollégájának sem hisszük el, hogy ez Hunyadi Wayknak leánya volt, nemcsak azért, mert az 1419. évi transcriptum meg nem említi, hanem a következő fölötté egyszerű oknál fogva sem.

Zsigmond 1409-ben adta az adományt Wayknak, fiának Jánosnak s Wayk két édes- és egy unokafivérének.

A Súlyom-Fekete Ferencz által az ő gyűjteményének oklevelei közül A Hunyadmegyei Történeti Társulat I. Évkönyvében (76. l., 1882) közölt és 1414. júl. 1-én kelt oklevél szerint Wayk ebben az évben még élt, míg az 1419. évi transcriptum szerint 1419-ben már nem volt életben. Még ha fel is tételezzük, hogy Wayk már 1414 második felében meghalt és Hunyadi Wayk özvegye sietett újra férjhez menni, az új házaspárnak 1415—16 előtt gyermeke nem lehetett. Ha ez leány volt és férjhez ment 17—18 éves korában, gyermeke előbb nem lehetett mint 1433—34-ben. Már azt elhiszük, hogy Hunyadi László 20 éves korában horvát bán, de azt mégsem hiszük el, hogy az ismeretlen Székely fia 1448-ban, 14—15 éves korában bán volt és hogy a rigómezei csatában elesett.

A korra vonatkozó kifogás még akkor is állana, ha Súlyom-Fekete oklevelének hiteléhez esetleg kétség férne és azt tételeznők fel, hogy Hunyadi Wayk már 1409-ben is meghalhatott volna.

Karácsonyi azt mondja, hogy az igazság útjában álló törmelékeket elhárította. Sajnos, még ő is hagyott törmeléket, mert a Hunyadi-nemzedék-rendbe bevett ő is két oly leányt, ki nem Hunyadi leány. Nem tudjuk kinek leányai. Nincs helyük a Hunyadiak sorában. Akkor szabad csak bevenni őket, ha be lehet bizonyítani, hogy Hunyadi Wayk leányai voltak.

Ezt Wertner is iparkodik bebizonyítani. Szerinte a kormányzónak három nőtestvére volt: 1. Marina, ki Dan oláh vajda fiához ment nőül és ennek volt unokája Oláh Miklós, esztergomi érsek, 2. Klára, ki Dengelegi Pongrácz felesége lett és 3. a harmadik leány, kinek neve ismeretlen, volt neje az erdélyi kövendi Székely Jánosnak, ki Wertner szerint is a rigómezei ütközetben 1448. okt. 17-én elesett.

Wertner, ki Telekivel szemben azt vitatja, hogy Klára Hunyadinak apáról, anyáról való édes, mert «uterina»-nak nevezett testvére volt, csodálkozik azon, hogy nemcsak Teleki idejében, hanem még mai napság is akadnak olyanok, kik az uterinus kifejezés alatt az ugyanazon anyától, de más atyától származott testvért értik, már pedig megczáfolatlan, hogy az okiratok az uterinus alatt mindég az ugyanazon atya és anyától származó édes testvért értik, míg az egy atyától, de más anyától valót «carnalis» megjelölés illeti.

Erre nézve előzetesen csakis annyit jegyzünk meg, hogy talán Teleki mégis tisztában lehetett az «uterinus» megjelölés értelmével!

Kifogásaink egyébiránt a következők:

Különbféleképen lehet a frater és soror megjelöléseket az oklevélben érteni. Igen sokszor nem a szülőkről, az atyáról vagy anyáról való testvéri viszonyt, hanem csak a rokonságot, sőt még nem is a vérségi, a családi, hanem a szellemi rokonságot jelentik. Példa maga Hunyadi, ki «juramento sibi fratrem et amicum adoptat» testvérül fogadja Szokolchai Pongrácz kapitányt (Fejér, Genus 126. l.). Vagy Hunyadi, ki öcscsét, ifjabb Jánost frater charissimusnak nevezi, ugyanezt a kifejezést használja olyan irányában is, ki nem fivére. Így 1451. jún. 12-iki levelében Kenderes munkácsi várnagyot is frater-jének mondja. «Ősi balkáni, hozzánk átszármazott szokás minálunk is a testvérül fogadás, a probra timstvo . . . erősebb kötelék a vérrokonságnál is.» (Thallóczy, Jajeza tört. 238). Frater carissimus a senator, az imperator is. A frater condivisional is osztályos fivér, ha nem tudjuk igazolni, hogy csakugyan fivéről van szó.

A jogtudósok, a legjelesebb tanárok azt tanítják (Frank, Principia Juris C. H., I. 103.) «germani dicuntur qui utrumque parentem communem habent; consanguinei (vulgo carnales) si solo patre, uterini, si sola matre communi jungantur». A későbbi magyar kiadásban, a Közigazság Törvényében így szól: Egy apától és egy anyától: fratres germani, egy apától más anyától: consanguinei seu carnales, egy anyától más apától: uterini.

Bartal Antal szótárában is így találjuk: carnalis atyáról és uterinus anyáról való testvér.

Wertner állítása ellenében is ez a szabály és így fogják ezt jövőben is tanítani.

Wertner főbizonyítéka egy oklevél a Wenczel-féle okmánytárból (XII. k. 623. l.). Elolvastuk az 1298-ból való okiratot s benne a következőket találtuk: János mester megjelenik «cum fratribus nostris carnalibus et non uterinis».

Ezt nem lehet másként érteni, mint hogy János mester megjelent az ő atyáról való fivéreivel, kik vele nem egy méhből származnak. Testvérek, de nem egy anyáról: non uterini.

Róbert Károly is 1326-ban (C. D. VIII. 3. 183.) mondja «ipsi Gregorio, exceptis aliis fratribus uterinis . . . dedimus, donavimus».

Wertner tévedése szembeötlő. Az uterinus a szó értelme szerint nem jelenthet mást, mint ugyanazon anyától, ugyanazon méhből származást. Valóban különös és bámulatosan önkényes az uterinus kifejezésből az atyára vonni következtetést. A helyes fogalomnak egyenesen ellentmond.

A tévedés feltüntetésére bizonyításul azokra az oklevelekre is hivatkozhatni, melyekben szó van épen Hunyadi János fivéreiről és anyai nővéréről Kláráról, kit maga Hunyadi nevez «uterina soror»-nak. Az 1409. évi adománylevelében Wayk fivérei «carnalis» fivéreknek, atyáról való unokafivére «patruelis»-nek nevezetik. Ifjabb János, a kormányzó öccse «de sanguine» és «carnalis» fivérnek említetik a királyi adománylevelekben.

Hiszen az atyáról és anyáról való testvéri viszonyt a «germanus» szó fejezi ki. Ezt használja László király 1457-ben, ki Mátyást bátyja Hunyadi László irányában «germanus»-nak nevezi. És Dlugosz is ezt a szót használja Hunyadinak arra az állítólagos nővérére nézve, kit Giskrának szánt volna.

Wertner különben saját magának mond ellent. Ha ő egyrészt elfogadja, hogy a «carnalis» csak atyáról való fivért jelent, miből következtetve azt kell mondanunk, hogy ifjabb Hunyadi János és Wayk a kormányzónak atyai féltestvérei, másrészt azt vitatja, hogy midőn László király 1453-ban ifjabb Jánost Hunyadi «sanguine frater»-jének mondja, ez édes fivért jelent, mint különben Thuróczi is a Zsigmond háborúiból és a Morzsina-i hagyományból is ismeretes két oláh vajdáról, Dán és Mircséről, kik fivérek voltak, mondja: ambo eodem sanguine nati, akkor be kellett volna bizonyítania, hogy midőn ifjabb Jánosra, mint fivérre alkalmaztatnak a «de sanguine» és «carnalis» kifejezések, ezek mint nem azonosak egymást kizárják és a két János vagy atyáról-anyáról, vagy pedig csak atyáról való fivérek.

Telekinek feltétlenül igaza van, midőn Klárát csak anyáról való testvérnek mondja. Kétségtelenül igazolja ezt az a tény is, hogy az 1419. évi adománylevel-átírásban az örökösök közt a 3 fiún kívül senki meg nem neveztetik, már pedig ha Hunyadi Wayknak leánya lett volna, akkor az az örökösök között előkerült volna. Hunyadi Wayknak leánya vagy nem született, vagy nem maradt. Ha Hunyadi Jánosnak volt anyai testvére, akkor az ő anyja e szerint vagy mint özvegy ment férjhez Waykhoz, vagy ennek halála után lépett újra házasságra.

Igaz, hogy a római jog kifejezéseiben is volt bizonyos tágitása a meghatározásoknak. Mint említettük, a germanus édes testvért, a consanguineus vagy carnalis atyáról és az uterinus anyáról való féltestvért jelent. Ám előfordult az is, hogy a consanguineus atyáról és anyáról való testvért jelenthetett, továbbá, hogy a germanus csak az ugyanazon atyától származó testvéreket is jelölhette, mint mindezt Forcellini szótára bővebben kifejti. Azonban az nem fordulhatott elő, hogy épen az uterinus, mi világosan az anyára mutat, egyenesen az atyától való származást is jelentse. Ez már teljességgel érthetetlen. Forcellini világosan mondja: Uterinus qui ex eodem utero prodiit, hoc est, qui matrem eandem, non tamen eundem habuit patrem; uterinis fratribus opponuntur consanguinei, qui de uno patre nati.

Joggal lehet azonban felvetni a kérdést, vajjon az oklevelekben helyesen alkalmaztattak-e mindenkor a kifejezések s különösen helyesen alkalmaztattak-e akkor, midőn az, kinek nevében az oklevelet kiállították, a nyelvet, vagy a jogi kifejezéseket nem tudta, vagy talán maga az íródeák sem volt tisztában.

[illegible][illegible]

V. László királynak 1453 febr. 1-én kelt czímerbővítő oklevele Hunyadi János részére.

Különös, hogy a «carnalis» szó magyarázatát ott, hol felvilágosítást kellene találni, nélkülözzük. Forcellini szótárában a frater carnalisra a magyarázat az, hogy secundum carnem. Páriz-Pápaiéból ez is hiányzik, míg a consanguineus nála atyafit jelent. Kreszneritsében sem találjuk meg e szavakat. Ellenben Ducange szótára, ha a jogi műszó jelentése nem nyújtana bizonyosságot, teljes zavarra adhatna alkalmat, mert szerinte carnalis, genuinus, carnalis frater, uterinus, proprius. Filius carnalis, pater carnalis, carnales germani.

A consanguineust VII. Gergely unokafivére alkalmazza I. Gézához intézett levelében (1075): Consanguineus tuus (Patruelis Salamon). Ulászló, 1508 nov. 1. fratrem charissimum, fratrem nevezi Brandenburgi Györgyöt, míg 1518 decz. 19. consanguineus et nepos-nak.

A kételyeket maguk az oklevelek is előmozdíthatják a fentebb említett ok miatt, ha ugyan nincs közelebbi megjelölés, mint VII. Gergely levelében. V. László, ki Hunyadi Lászlót és Mátyást «germanus»-oknak nevezi, 1454 nov. 11-én kelt adománylevelében Barius Miklós és carnalis fivére Bánfalvai Barius László, továbbá kisvárdai István és carnalis fivére Aladarius és atyáról való unoka- vagyis patruelis fivére kisvárdai Miklós, végre Vethési Albert és carnalis fivére Vethési Miklós részére teszi az adományt (Formulae Styli 193. l., Zichy okmánytár, IX. 468. l.), épenúgy mint Zsigmond is 1409-ben Hunyadi Woyk és két carnalis fivére és egy atyai unoka- vagyis patruelis fivére részére, ellenben az erdélyi káptalan 1419. évi transsumptuma Wayk két carnalis fivére közül a még életben levő Lászlót, más néven Radult germanusnak nevezi. V. László most említett adománylevelében szinte kételkedve kell olvasni, hogy mind három családban atyáról való féltestvérek voltak az adományosok, ha tudjuk, hogy Zsigmond Hunyadi Wayk fivéreit carnalisoknak, a káptalan pedig a még életben levőt germanusnak nevezi.

Ha a carnalis megjelölés a jogi műszó helyes alkalmazásával használtatott Hunyadi János fivéreire: ifjabb Jánosra és Waykra, akkor a következtetés ebből az lenne, hogy Hunyadi János atyja Wayk kétszer nősült. Egyik feleségétől származott a kormányzó, a másiktól ifjabb János és Wayk.

Az iránt, hogy Klára anyáról volt féltestvére Hunyadinak, kétség nem foroghat fenn, mert oklevelileg kétszer is nevezi őtet «uterina» nővérének. Tehát Hunyadi anyja kétszer ment férjhez. Egyik férjétől származott Hunyadi, másiktól Klára.

Az, mit Fejér mond Oláh érsek nagyanyjáról Marináról, hogy, mint fent idéztük, «soror uterina»-ja volt Hunyadinak, teljesen önkényes.

227. Ablatympanon Hunyadi János címerével, a Hunyadi-loggiából Vajdahunyadon.

III. A Hunyadi-ház címere.

Szükséges még jelen ismertetésünk keretében a Hunyadiak, továbbá a Szilágyiak és Szapolyaiak címerével is foglalkoznunk. Ez azért fontos, mert egyik tudósunk: Varju Elemér a gyulafehérvári székesegyházban eddig Hunyadi Jánosénak tartott sírtáblán látható, de általa a Szapolyai-családnak tulajdonított címerből von döntő következtetést Hunyadi származására.

Részletesebben kell tárgyalni a kérdést annál az oknál fogva is, mert a Hunyadi-címer és más címerek is több változatban kerülnek elő s vannak oly részletek, melyek — mint erre számtalan és számtalan az eset — több címerben fordulnak elő.

Hunyadi János címerére nézve bizonyítékokat László király egyik oklevelében, melylyel Hunyadi János címerét bővítette és azokban a kőokmányokban találunk, melyekkel mint címerekkel Hunyadvárt Hunyadi János, majd hitvese Szilágyi Erzsébet — fiuk, Mátyás király valószínűleg alig — ékesítették azoknak az építkezési munkálatoknak folyamában, melyeket a vár átalakítása, megújítása, bővítése céljából fogantatosítottak.

A Hunyadi-címerről feltétlenül döntő bizonyítékot László király előbb említett és 1453 febr. 1-jén kelt adománylevele szolgáltat, melylyel a Hunyadi-címert megbővítette. A bővítés fehér mezőben vörös oroszlán, mely ballábával aranykoronát «tart vagy mintegy felajánl». Az oroszlán jelezni kívánja az oklevél szerint Hunyadi oroszláni bátorságát és az ő fáradozásait és buzgóságát, melylyel — így szól a király — «koronánk jogait és azok birtokát . . . felségünknek átszolgáltatta és visszaadta és az ő kiváló segítségével bennünket azok kormányzásába szerencsésen bevezetett». A mezőnek fehér színe pedig Hunyadi «igaz hűségét és buzgóságát» jelezi.

A bővített címer kékkel és ezüsttel négyfelé osztott pajzs, melynek első és negyedik tagjában teljesen balra fordult holló csőrében gyűrűvel és második és harmadik tagjában szintén balra fordult ágaskodó vörös oroszlán ballábával aranykoronát tartva látható. Ellenben Hunyadi 1455. és László fia 1456. évi pecsétjén az oroszlán van az első helyen: az első és negyedik tagban.

A címeres levélen a pajzs balra dől és ez magyarázza meg, hogy ily módon a címerképek balra néznek. Azonban, mint Bárczay felemlíti (A Heraldika kézikönyve 26. l.), a pecséteken a heraldika szabályainak megfelelőleg a címerképeket jobbra fordították. Bárczay nem egészíti ki a címer leírását azzal, hogy az arany- és ezüstfoslányokkal körülvett pajzson ül a sisak és e fölött van az aranykorona, melyből nem a kibontott, (mint a Révai-lexikon mondja és mutatja) hanem a zárt aranyszárny emelkedik ki. Ez is a bővítéshez tartozik. Az adománylevél világosan megemlíti az arany koronás sisakot (galea aurea coronata) és sisakbokrétául az «aranyszárny»-at.

Az adománylevél megadja a család eredeti címerét is «... elődeink, Magyarország dicső királyainak kegyelméből előlemlített János gróf a jótevő ajándékkal elődeinek és házának adományozott címer, vagyis a nemesség jelvénye gyanánt kék mezőben (in campo flaveo seu coelestino) szárnyát kissé emelő, természetes színében festett és csőrében aranygyűrű alakját tartó hollóval bírt».

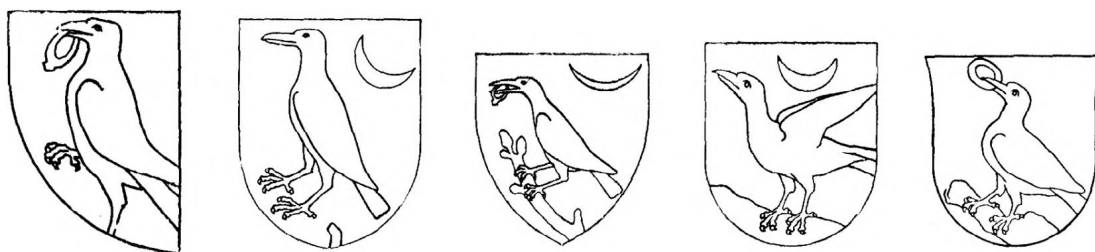
A szárny állása különböző. Az adományleveli címeren a holló kissé emeli szárnyát, míg a Bárczay által közölt és jobbra fordított pecséten a szárny teljesen a testre simul. A holló a bővített címerben nem áll ágon s mivel az oklevélben feltüntetett holló a szöveg szerint a régi címert mutatja, világos, hogy ezen oklevél szerint a holló nem állott ágon.

A lexikonok a bővített címeren kívül közlik az eredeti címert is. Ebben a pajzsra fektetett sisakra oromdíszul a teljesen kibontott szárnyú és koronán álló holló van helyezve, sőt ennek jobblába előtt a koronára hatágú csillag fekszik, melyet felülről a holdsarló fog át, holott az V-ik László által adott bővített címerben, mint említettük, oromdíszul csakis csukott szárny, mely a koronába illeszkedik, látható. A bővített címerben a címerkép egyszerűen a hollót ábrázolja, ennél fogva a lexikonok által közölt eredeti címernek koronás, holdsarlós és csillagos tartozékokkal ábrázolt hollója teljesen önkényes.

Hogy honnan merítették az eredeti címernek ily összetételét, nem tudjuk. Annyi mégis bizonyos, hogy a vajdahunyadi várban létező különböző címerekből, valamint a pecsétekből is annak részleteit össze lehet állítani.

Különben a régi korban elég bizonytalanság uralkodott a címerekre nézve. A nemesség és a címer használata nem azonos fogalmak. Az, kinek a király birtokot adományoz, nemesség válik. Az adományos, mondja Frank, az által, hogy saját jogon bír jószágokat, a királyi szolgák kötelékébe soroztatik. (Frank, I. 85. Werbőczy, I. 4.)

Czímer külön, nemesség nélkül is adományoztatott. Frank ennek állítólag legrégibb példájául hozza fel, midőn Károly Róbert Miklós mesternek különös szeretete jeléül 1326-ban címeres levelet állít ki. Nemességet pedig birtokadományozás nélkül királyaink már előbb is

228—232. Hunyadi János címere az Országos Levéltárban levő pecséteken.

szoktak adományozni, várjobbágyokat és másokat korábbi szolgálataik alól felmentven és a királyi vitézlő szolgák sorába iktatván. (Frank, I. 86, 87, I. 114—115.)

A címerlevelek elnevezését is megmagyarázza Frank. A deák név, litterae armales onnan eredt, — mint ismeretes — hogy a régi vitézek fegyveres játékra fődött arczczal jelenvén meg, utóbbi megismerés végett bizonyos jeleket viseltek. Ezeket hajdan főleg a pajzsra festeni és egyéb fegyverekre vésni szokták és innen a fegyverek címereinek, armorum insignia vagy egyszerűen csak «arma» neveztettek.

Kezdetben azonban a címerek önkényesek és bizonytalanok voltak. Bárkinek joga volt ellenőrzés nélkül címert felvenni és használni. Utóbb a főemberek egyhez kezdtek ragaszkodni, nem engedvén, hogy azzal mások is éljenek. Így váltak később a címerek örökletesekké és nemzetségiékké, midőn az ősről lassan az utódokra szálltak és gyakorlatba ment, hogy a címer és használatának joga kiváltságképen a királytól kéressék. Így a fegyver jeleiből nemzetség jelei lettek, nemzetségi címer, insignia gentilitia. De a régi szokott nevek armorum insignia, arma, litterae armales megmaradtak.

A címerhasználat e szerint eleinte szabad volt, sőt a magyar nemesi rend a polgári renddel szemben határozott hátrányban volt a XV. századig a testületi címerek tekintetében. Tulajdonképpen csak a XV. század második felétől kezdve kívántatott az állami hatalom megerősítése és szüntettetett meg a címer önkényes felvétele.

Az igénytelen vidéki nemesség a címerrel nem sokat törődött. Nagy volt azon nemesek száma, kik régente, midőn szabad tetszéstől függött a címer, nem lévén ilyenre szükségük, elmulasztottak címert választani s a címerhasználat kora, mely tulajdonképpen az Anjouk alatt a banderialis rendszer és a tornák behozatalával következett be, őket címer nélkül

találta. Róbert Károly és utódai kezdték egyes híveik címereit oklevelekben pótolni vagy javítani. Mint említettük, az eddig ismert legrégibb címeradományozási oklevél, armalis, mely azonban csak sisakdíszre vonatkozik, Imre fia Miklósé (1326), továbbá Donch mester, zólyomi főispáné (1327), Kolus-é (1330). Ez után hosszú, 50—60 évi időszak leteltével következik be az uralkodók által új és teljes címerek adományozása. (Csoma, M. Heraldika 15, 16, 29, 30, 31, 33). Arról azonban, hogy a címer használata még sem volt szigorúan korlátozva, tanuskodik az a körülmény, hogy bár a címeradományozást III. Frigyes felségjogai közé számította, mégis szükséges volt azt I. Lipótnak 1658. évi császári hitlevelével emelni birodalmi törvénynyé. (Br. Nyáry, Heraldika 76., 82., 138., 173. l.). Bárczay szerint is (Heraldika 39., 41. l.) a legrégibb címeradományok Róbert Károly idejéből valók. Ez után új, teljes címeradományozás első ismert példája lenne Szirmay Antal szerint Zekell Péter 1380. évi armalisa. Oklevelileg azonban bebizonyítottan első armalis, Csentevölgyi Demeter préposté (1398) Zsigmondtól, ki 1401-ben Semsey János, majd 1405-ben a Kapyak őse: Tétényi András, Tétényi Péter és a Haraszti-család számára adott ki címerlevelet (Csoma, 34, 36, 38), mely utóbbiban a címer is ki van festve.

Az őserediségekben hadijelvényül szolgáló címert Magyarországon elsőben is a zászlón alkalmazták, midőn az Árpád-korban a főurak saját zászlós jelvényeik alatt vezették csapataikat a király zászlaja alá. (Csoma, 10. l.) Az 1897-ig ismert 65 armalis, címerez levél között azonban csak kettő nemesítő levél. A legrégibb ismert magyar nemesi koronás sisak Kávási Gergely fiának 1354. évi sisakpecsétén látható. (Br. Nyáry, 109. l.) A XIV. század második felétől kezdve találkozhatni ugyanis a fejedelmi címereken kívül az előkelő nemesek sisakjain is koronával. Zsigmond idejében már nem ritkák. Így a Semsey Jánosnak 1401-ben adományozott címeren is előfordul, melynél még az a jelenség is felemlítendő, hogy itt a pajzs már kettéosztott. A Vadkerti Vincze-család 1415. évi armálisán is látható a sisakkorona. Nevezetes azonban Gara Miklós címerének VI. Károly francia király 1415 márcz. 26-án kelt oklevelével történt bővítése aranykoronával a sisakon. Ezt a bővítést Zsigmond király 1416-ban megerősítette.

Ugyancsak Zsigmond volt az, ki 1416-ban a Jánokiak és Zásziak részére kiadott armálisában tíz arany márka birságot — mely felerészben a kamara és felerészben a sértett felet illeti — szabott a nevezett adományosok címerének bitorlóira. (Br. Nyáry, 240. l.)

Az önkényes eljárás azonban többé-kevésbé hosszú időközön át — mint említők — megmaradt.

És ebben a tekintetben tapasztalható elnéző gyakorlat bizonyos mérvig érthető is volt, mert maga a címer még nem is jelentette a nemességet, hiszen még a XVI. században Werbőczy mondja (I. R. 6. cz.), «hogy nemesek birtokadomány nélkül is tétetnek és hogy a nemesség bizonyítására címer nem szükséges, mert a fejedelemtől valakinek adott címer nem nélkülözhetetlen a nemességhez, hanem csak jobb voltára van. Mivel címer egyszerű adományozása nem nemesít senkit».

László király ugyan világosan mondja, hogy elődei engedélyezték Hunyadi «szülőinek és házának» a nemesség jelvényéül a csőrében aranygyűrűt tartó hollót kék (flaveus seu coelestinus) mezőben, azonban homályban hagy bennünket aziránt, hogy elődei (kik csak Zsigmond és Albert lehettek) mikor és mily módon adományozták a címert. Az erre vonatkozó oklevél reánk nem jutott. És kérdés, létezett-e egyáltalában ily oklevél? Mint láttuk, Hunyadvár adományozása által a Hunyadiak az ország nemesi birtokosai sorába tartoztak. Választhatták ők maguk a címert. Erre külön oklevélre nem is volt szükségük, mint annyinak és annyinak nem! De a király oklevél nélkül is adhatta és bizonyára adta is beleegyezését a címerhez, melyet Hunyadi «in omni usu palam prae se tulit», mint László király mondja és annak első használata Hunyadira bizonyára akkor következett be, midőn Zsigmondot külföldi útjaiban kísérte és midőn a király, Konstanczban hosszan tartózkodva, bőven adományozta a

czímereket és így alig valószínű, hogy elmaradt volna Hunyadi részére a címeres levél kiállítására.

Az mégis, hogy volt-e előbb is oklevél vagy nem, fontossággal valóban nem is bír. Azonban nagyérdekű és fontosságú lenne tudni azt, hogy Hunyadi János, illetőleg, mint első helyen megnevezett adományos, esetleg már atyja miért választotta címerül a gyűrűs hollót?

A többi adományosokat meg sem említjük, mert róluk írás vagy pecsét reánk nem jutott és Hunyadi két testvéréről is csak annyit tudunk, hogy harczban estek el. Arra tehát, hogy miért került holló a címerbe, választ csak a hagyomány és Heltai ad, hallgat azonban a történettudomány, melynek sok jeles írója visszautasítja Heltai előadását és csakis annyit enged meg, hogy Hunyadi anyját Morzsina Erzsébetnek hívták.

Lássuk már most a Hunyadi-címer változatait kömlékekben, a legilletékesebb helyen, a Hunyadi várban. Itt azok első megjelenését 1444-re, tehát körülbelül arra az időre, melylyel az országos levéltár Hunyadi-pecsétei kezdődnek, lehet tenni abban az esetben, ha a korábbi címerek — pedig alig hihető, hogy a várnak keletre esett első kapuja és bejárati ajtaja fölött az 1409—1444. évek közti időből valami címer ne lett volna — el nem pusztultak.

Egyik címeren, mely a kőtörmelékéből kikerült erkély-gyámkövet díszít (221. kép), a csukott szárnyú és jobbra néző holló ágra kapaszkodik és csőrének felső részével tartja a gyűrűt. Feje mögött van a fogyó holdsarló és ebben csillag. (1452. évből.)

A Hunyadi-loggia boltozatának szintén a törmelékbe jutott zárókövén a jobbra néző és csőrében gyűrűt tartó holló csukott szárnyával, ág, csillag, hold nélkül van ábrázolva. (225. kép; 1452-ből.)

Ugyancsak az 1452. évből valók a következő címerek. A lovagterem boltozatának egyik zárókövén jobbra néző holló, ágon, gyűrűvel csőrében, félhold és csillaggal, úgy mint a lovagterem első oszlopának alább említendő fejezetén (218. kép).

Ugyanezen boltozat másik zárókövén az országos címerben ágon álló és csőrével gyűrűt tartó holló szintén jobbra néz. Mögötte fogyóhold csillaggal (223. kép).

Ugyancsak ezen boltozat egyik gyámkövén jobbra néző, ágon álló holló, csőrében gyűrűvel. A félhold és csillag sem hiányzik.

A lovagterem első oszlopának fejezetén ágon áll kifeszített szárnyakkal a jobbra néző holló és nyitott csőrének szintén felső részével tartja a gyűrűt. A hold növekvő sarlója a beillesztett csillaggal előtte látható. (1452. évből; 218. kép).

Az 1446 táján épített kápolna karzata fölött levő boltozat záróköve sisakot mutat foszlá-nyokkal, rajta korona és ebből két szárnyával mint oromdísz kiemelkedő és jobbra néző holló az egész gyűrűt csőrében tartja és nem függ le, mint rendesen, annak alsó részéről. A holló balszárnya fölött látható a fogyó hold, benne a csillag (265. kép).

A kápolna boltozatának két zárókövén látható címerben a holló, csőrében gyűrűvel, jobbra néz. Csillag, félhold a baloldalon. (1446-ból; 224. kép).

A Mátyás-loggia földszinti közép ablakán is látható a címer. Koronából kinövő s jobbra fordult holló. Balról csillag, jobbról fogyó félhold. (1460 körül; 220. kép). Ugyanezen időből a Mátyás-loggiában az ablakokkal szemben levő falra festett címerek sorozatában a többiek-nél kiemelkedőbben ábrázolt címerben aranykoronából kinövő nyitott szárnyú holló, csőrében gyűrűvel. Csillag és félhold nélkül (226. kép).

A kápolna ajtaja felett levő pajzsban és pedig annak talpában látható a gyűrűt tartó és ágon álló holló; fölötte a sisak és e fölött a korona, melyből a holló mint oromdísz emelkedik ki. A koronától jobbra van a vízszintesen lefelé fordított holdsarló s benne a csillag (250. kép).

Ugyanabból az évből (1453), melyben Hunyadi a bővített címert nyerte, ékesíti a kaputorony ajtaja fölötti tympanont Hunyadi János ezen bővített címere szembenéző két hollóval és két oroszlánnal. A hollók csőréből a gyűrű lelóg. Ág, csillag, félhold hiányzik. A pajzsot angyalok tartják, úgy mint Gyulafehérváron is a székesegyházban Hunyadi László síremlékén egy-egy pajzstartó angyal áll a jobbról és balról alkalmazott címer mellett (233. kép).

A Hunyadi-loggiához tartozó törmelékek közül két bővített címér került elő. Mindkét holló és mindkét oroszlán balra néz. Ág, csillag, félhold hiányzik. (1453. évből; 227. kép.)

A lovagterem boltozatának két zárókövén szintén előfordul a bővített címér. A hollók és oroszlánok balra néznek, megegyezően az előbbi címérrel. (1452-ből; 222. kép.)

Bárczay, mint említők, kifejti, hogy a címerképekül alkalmazott állatokat jobbra kell fordítani, hogy a balkarra akasztott pajzsban az ellenség felé nézzenek. Erre utal Csoma is. (55. l.) A pajzs használatának megszűnésével azonban erre már nem volt szükség, minélfogva a szemlélő irányában balra fordítottak. Mindez azonban változást szenvedhet, így az összetett címerekben, nehogy a férj címérének — például — oroszlánja hátat fordítson a nő címérékének. Bárczay szerint felnegyedelt pajzsban az állatokat egymás felé fordítani szintén nem volt szabad. Valamennyinek az ellenség felé kellett néznie.

Bárczay kifogásolja, hogy Hunyadi eredeti címérlevelében a címerképek mind balra néznek. Jobbra kellene nézniök. A kaputorony ajtaja fölötti bővített címérben a címerképeknek új állása fordul elő. A pajzs jobb tagjaiban a holló és oroszlán balra, bal tagjaiban pedig jobbra fordulnak. A holló nem áll ágon, sőt a gyűrű is hiányozni látszik csőréből.

Bizonyos, hogy a Bárczay által említett szabály az eredetnek és a használatnak megfelel. Seyler szerint (*Geschichte der Heraldik*, 204—206. l.) Castilia és Léon négyelt pajzsa a westminsteri apátsági templomban egy sírkövön 1290-ből lenne a legrégebb négyelt pajzsú címér. Ebben a két oroszlán jobbra néz. Ennél állítólag régebb lenne a spanyol címér négyelt pajzsa.

A négyelt pajzsok keletkezésének egyedüli okául azonban nem két címér egyesítése tekintendő, mert arra bő alkalmat a címérbővítés is nyújtott és mint Seyler mondja, «vannak négyelt pajzsok, melyek két címerképet tartalmaznak, melyek mindegyike elégséges lenne egy címér alakítására, melyek azonban nem két címérből, hanem már eredetileg mint négyelt címér alkalmaztattak».

Hunyadon az említett Hunyadi-címérben tehát — ha Bárczay tétele minden időre állana — a címerképeknek szembe helyezése helytelen lenne. Úgy véljük, a későbbi időre ez nem áll, mert később az a heraldika szabálya és az a folytonos gyakorlat, hogy a címérképek szembe néznek.

Mint Csoma mondja (75. l.), osztott pajzsra Zsigmondtól Mátyás haláláig kevés a példa. Hunyadién kívül a Béc-címér, továbbá a Lipthay- (1476), Nagylachei- (1480), Török-család (1481) címerei.

Ha a Hunyadiak más emlékeit nézzük, azt tapasztaljuk, hogy Tövisen Hunyadi János templomának ajtaja fölött levő tympanonban kifejtett szárnyakkal szemben állva ábrázoltatik a holló. A tympanon alatt levő felírás előtt az ország almája látható. (1449.)

A gyulafehérvári székesegyházban ifjabb Hunyadi János síremlékén ágon áll a holló és csőréből lelóg a gyűrű. Meg van a csillag és félhold. (1440-ből.)

Ugyanott Hunyadi László síremlékén az átfaragott címérben az ágon álló csukott szárnyú holló balra néz. Csillag, félhold hiányzik.

Mátyás királynak a budavári koronázó templom déli tornyán levő országos címérében a szív-pajzsban ágon áll a lezárt szárnyú s fejét felemelő holló, csőrében a gyűrűvel. A pajzs bal felső sarkában van a holdsarló a csillaggal. (1470. 234. kép.)

Ezen kívül Mátyás építkezései — megbecsülhetetlen és soha sem pótolható veszteség — elpusztultak. Szomorú, hogy ebben az esetben is elmondhatjuk, hogy kő kövön nem maradt. Még csak hírmondó is alig. Az is inkább külföldön.

De lássuk azt is, hogy mily különbözőképen ábrázoltatik a Hunyadi-címér annak kőben és pecséten első megjelenésétől (1446) egész Corvin János haláláig (1506) terjedő időben az országos levéltár okleveleinek pecsétein.

Az országos főlevéltárnok nagy szíveségéből készített összeállítás meggyőző felvilágo-

sítást nyújt arról a változatosságról, arról az ingadozásról, mely a Hunyadi-czímernél is előfordul.

I.

Hunyadi János által használt címeres pecséteket 1443 márcz. 30-ától 1456 ápr. 7-ig tartalmaz az országos levéltár. Előfordul

1. szárnyát lebbentő, lebegő holló gyűrű nélkül, félholddal (1443. három).
2. Ágon álló holló gyűrűvel, félholddal, hat (1446. három, 1447. egy, 1448. kettő).
3. Ágon álló holló félholddal (1447. egy és 1448. egy).
4. Álló holló félholddal, ág nélkül (1449. kettő).
5. Álló holló félholddal, gyűrű és ág nélkül (1449. egy, 1450. három, 1452. egy és 1452-ből valószínűleg még kettő, töredezett).
6. Álló holló félholddal, csőr alatt lebegő gyűrűvel, ág nélkül (1451. egy).
7. Négyelt (az adományozottnak fordítottja), a holló gyűrűvel, ág és félhold nélkül (1453. egy, 1454. egy és 1457-ből Hunyadi László oklevelén a négyeltnek egy negyede: az oroszán).
8. Ágon álló holló, félholddal, valószínűleg gyűrű nélkül (1456. egy).

II.

A Mátyás király által leginkább használt címeres pecsétek változatos előállítását a következő oklevelek mutatják:

1. Álló holló (1458. négy, 1459. egy).
2. Álló holló gyűrűvel (1489. egy).
3. Álló holló gyűrűvel (herald. balra) (1487. kettő).
4. Ágon álló holló (többi rész kétes) (1470, 1473, 1474. egy-egy).
5. Ágon álló holló gyűrűvel (1486. herald. balra egy, 1489. kettő, 1490. egy).
6. Ágon álló holló félholddal (1489. egy).
7. Ágon álló holló gyűrűvel, félholddal (1464. tizenegy, 1465. egy, 1466. három, 1474. egy, 1486. egy).
8. Mátyás király középpecsetén 1477-ből, a vágásos nagy pajzsot környező hat kisebb pajzs egyike a családi címert mutatja. A holló gyűrűt nem tart a csőrében, nem is látszik ágon állni, feje mögött hold.

III.

A Corvin János által használt címeres pecsétek különfélesége a következő oklevelek pecséteiből látható:

1. Ágon álló holló. Többi rész elmosódott (1492. egy, 1495. egy).
2. Ágon álló holló gyűrűvel (1493. egy, 1495. kettő, 1496. négy, 1497. kettő, 1498. egy, 1499. egy, 1500. egy, 1504. öt és valószínűleg 1490. egy és 1495. egy).
3. Ágon álló holló gyűrűvel, félholddal (1494. egy). A pajzsot angyal tartja.
4. Ágon álló holló, herald. balra, fej és nyak herald. jobbra, valószínűleg gyűrűt tartva (1496. egy, 1497. egy, 1498. egy, melynél a gyűrű tisztán látszik).

Látjuk a nagy változatosságot. Egy azonban feltűnő. A bővített címert Mátyás nem alkalmazza. Igaz, a beszterczei oroszánhoz később mint cseh király megszerezte a cseh oroszánt is, de ez nem gátolta volna, hogy a családi címert ne a bővítettet használja. Igaza van tehát br. Nyárynak, midőn azt mondja, hogy a «Hunyadi-ház azontúl is csak egyszerű ősi címere mellett maradt», mint ezt Bárczay is felemlíti. Azonban tulságba megy

Wertner, midőn abból, hogy Hunyadi sem 1450. évi oklevelének pecsétjén, sem pedig pénzein levő címereiben a hollót csőrében nem ábrázoltatja gyűrűvel, azt is következtethetőnek tartaná, «hogy a gyűrűrablásról szóló legenda később: Mátyás idejében, vagy éppen tán mesegyártó udvarában keletkezett, vagy legalább is *nem volt még általánosan ismeretes* Hunyadi János idejében»! Helyreigazításul megemlítjük, hogy a holló a hunyadvári címerekben is gyűrűt tart csőrében.

Bél szerint lenne Hunyadi-czímer oláh fővel is. Ezt azonban megtalálni nem sikerült, már pedig ha valahol, akkor Hunyadon kellett volna annak nyomára akadni. Bátran kimondható, hogy a Bél által koczkáztatott «vélekedés»-nek semmi alapja sincs.

A címér részleteinél szólnunk kell még a pajzstartókról is azért, mert ez előfordul a Hunyadi Lászlóéknak tartott sarkophagon.

Pajzstartó korán, az Árpádok alatt is előfordul, jelesen sas, sárkány.

Angyal, mint pajzstartó, már Zsigmondnak 1397. évi pecsétén látható. Ez idő után pajzstartó: egy vagy kettő, több család címerénél szerepel. Így Gara László nádorénál (1449). Hunyadinak angyalos címerű pecsétje van kormányzósága idejéből, míg a hunyadvári lépcső toronyajtaja fölött levő és angyalok által tartott bővített címer 1453-ból való, abból az évből, melyben a bővítés adományoztatott.

Szilágyi Mihály kormányzói pecsétjén a pajzstartó a Hunyadiak hollója.

Később Szapolyai Imre (1476), Corvin János (1490), Kinizsi Pál (1494), Perényi Imre nádor (1504), Szapolyai János erdélyi vajda (1526) és testvéröccse György (1524) címerpajzsait szintén angyalok tartják.

A XVII. századig a pajzstartók használata tulajdonképpen önkényes, kivételesen azonban nálunk már előbb is királyi adományozás tárgya volt. Így II. Lajosnak Kanizsay László részére kiállított címerbővítési levele a pajzstartókat világosan megemlíti.

Nagy eltérés és bizonytalanság mutatkozik a címerek részleteire nézve.

A Garázdák, horogszegi Szilágyiak és többen közös címerlevelőket Zsigmondtól 1409-ben nyerték. Címerök a pajzs ezüst udvarában lángokból kiemelkedő kőszáli vadkecske aranyozott szarvakkal és körmökkel. A kecske első lábával zöld fenyőfát tart és a pajzs fölötti sisak koronájából is ugyanazon módon nő ki.

A fenyőfa sokszor elmarad és a kecske nem lángokból, hanem koronából nő ki.

A Szilágyi-czímer Vajdahunyadon, beleértve a Hunyadi-loggia törmelékeiből előkerült három címert is, tízszer fordul elő. A kecske koronából nő ki, kivéve egy esetet, midőn a korona hiányzik. Egyszer jobbra, másszor balra fordul. A fenyőág egyszer megvan, másszor elmarad.

Mi azonban a Szapolyaiak címere, mely a jelen esetben bennünket szintén közelebbről érdekel?

Szapolyai Imre nádor pecsétje szerint a pajzsot angyal tartja. A pajzsban három halomból kinövő s jobbra fordult farkas tátott torokkal. Jobblába előtt hold, teste mögött csillag. Szapolyai János király pénzén a farkas kiöltött nyelvvel, hold és csillag nélkül van ábrázolva. János Zsigmond talléra 1562-ből a farkast szintén kiöltött nyelvvel, de nem három halomból, hanem lángokból kinőve mutatja. A fogyó hold közvetlenül a nyelv előtt, míg a csillag a fej mögött látható (243. kép).

A farkas mozdulata is szokott változni. Egyszer mintha lábaival és szájával a hold után kapna, másszor egyszerűen állva és a hold egészen az orrára illeszkedik.

János Zsigmond gyulafehérvári díszes síremlékén a farkas nincs kiöltött nyelvvel s a fogyó hold és csillag közvetlenül orra előtt és fölött vannak. A lábak azonban nem farkas-, hanem kecskelábak hasított körömmel.

A Szapolyai-czímer későbbi időben bővítést mutat. Mint Varju mondja, Szapolyai Imre utolsó éveiben kezd a farkasos címer mellett újat is használni, a melynek ábrája ágaskodó

XII. TÁBLA.

Hunyadi János bővített cílmere az 1453. évi adománylevélről.

egyszarvú és mivel ez sírkövén is († 1487) előfordúl, «kétségtől bizonyos, hogy az egyszarvú címér Szapolyai Imre anyjáié volt».

Nyoma nincs, hogy Mátyás király adta a Szapolyaiaknak a bővített címer, mely négyelt pajzsból áll, mint a Hunyadi bővített címerben és két-két mezőben a két farkas, illetőleg egyszarvú szemben áll.

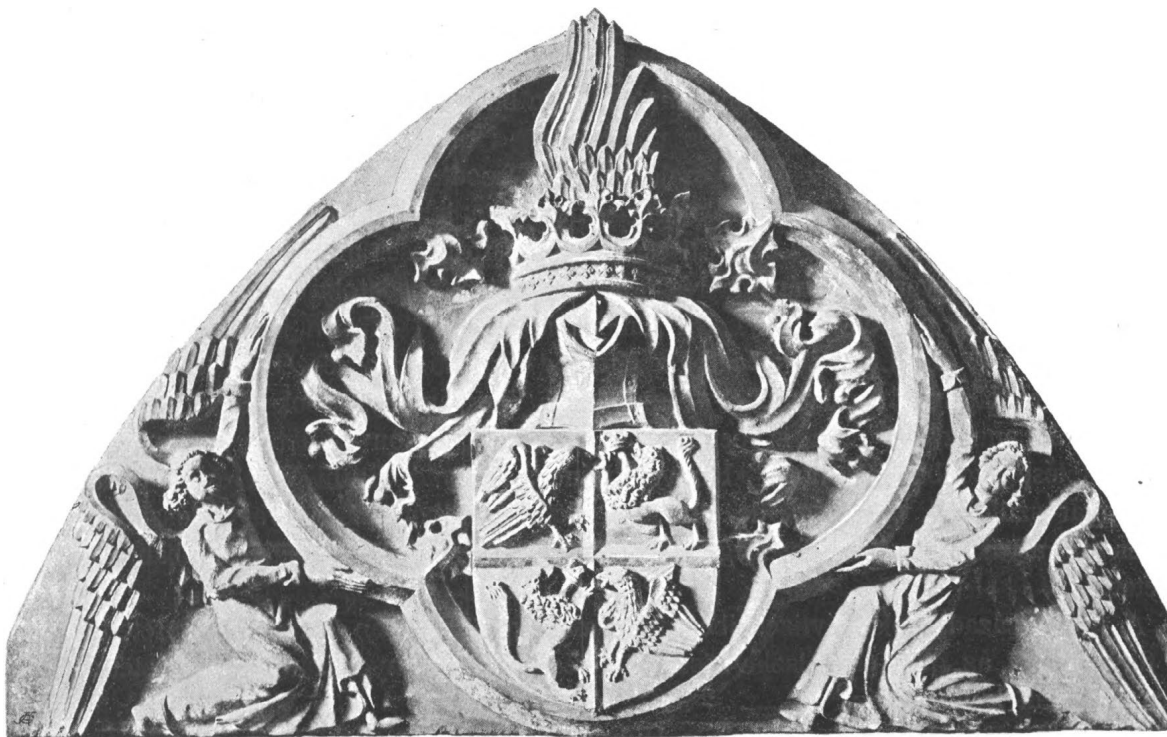
Szapolyai István, Imrének fivére 1495 óta olyan pecsétet is használ, a melyen egyedül az egyszarvú látható; sírkövén pedig másodrendű szerep jut az ősi címeralaknak. A sírkő főhelyén álló négyelt pajzs két mezejében előforduló farkas-ábránál az egyikén megvan, a másikon nincs meg a csillag.

A főrendiház üléstermében farkas ugyan a címeralak, de két jobb lábbal és emellett nem együtt, vízszintesen, hanem szétterpeszkedve (244. kép).

Szapolyai György 1524. évi pecsétén összesodort kettősfarkú farkas koronából nő ki (263. kép).

Ime, a farkas egyszer hármashalomból, másszor lángokból, harmadszor pedig koronából emelkedik ki. Három változat. És, mint alább erre még visszatérünk, királyaink pénzein a hármashalom hányszor és hányszor hiányzik!

Ezeket véltük a címerekre nézve szükségesnek megemlíteni, mielőtt áttérnénk Varju véleményének ismertetésére, ki a Szapolyai-címerben talál döntő bizonyítékot Hunyadi származására nézve.

233. Hunyadi János címere Vajdahunyadon a kaputorony melletti csigalépcső ajtaja fölött.

IV. Újabb történetíróink Hunyadi János származásáról.

Lássuk most már, hogy Teleki monumentális műve után, ki, mint ezt különben más írók is tették, a régi és az újabb szerzőknek Hunyadi származásáról szóló véleményeit részletesen említi, mennyivel vitték előbbre tudásunkat azok a nevezetes történészeink, kik később tették közzé tanulmányaikat és kutatásaik eredményeit.

Idézzük elsősorban is Szalay Lászlót. Ő «Magyarország történeté»-ben a mily rövidséggel, ép oly határozottsággal mondja, hogy «Hunyadi János, fia hunyadi Olah Vojknak, egy elszegényedett s Havasalföldre szakadt erdélyi nemesnek és Morsinai Erzsébetnek».

Fraknoi Vilmos az ő «Magyar Nemzet Történeté»-ben (1873) részletesebben, de még nagyobb határozottsággal is nyilatkozik.

«Hihetetlennek látszott, mondja, hogy korának leghatalmasabb alakja a nagy tömegből vált legyen ki. És ezért majd Róma patriciusaitól származtatták, majd Olaszország fejedelmi házaival hozták rokoni kapcsolatba; sőt találkoztak, kik Zsigmond magyar király fiának tartották.

Az újabb nyomozások *kétségtelen tény* gyanánt hirdetik, hogy Erdélynek régi magyar nemes családjai egyikéből származik. Atyja Hunyadi Vuk (Vojk), kinek már elei is birták volt Hunyadot.

Anyja, Mörzsina Erzsébet, a magyar Alföldön birtokos, több előkelő nemzetséggel rokonságban álló családnak volt sarja. János valószínűleg Hunyadon 1387 körül született. Voltak-e fivérei, nem tudjuk. Nővérei előkelő családokba házasodtak; általok jött rokonságba a Székelyekkel és Pongráczokkal.» Ime, Fraknoi szerint, ez a kétségtelen tény, a történeti igazság.

Nem mellőzhetjük Charles Louis Chassin francia író becses művét: Jean de Hunyad, melyet kétségtelenül a magyar emigránsok részéről szolgáltatott adatok és Teleki nagy művének segélyével is írt. A mű először a keleti háború idejében, 1855-ben jelent meg, míg második kiadása 1859-ben. A «Les deux Jean de Hunyad» című első részében (223—242 l.) foglalkozik az író Hunyadi születésével. Elmondja a hagyományt «sok történetíró ismétli azt, megengedvén annak, ha nem is betűjét, de magvát» (sinon la lettre, au moins l'esprit). Következtetése azonban az, hogy «Hunyadi János, Hunyadi Buthi Vuk és Morsinai Erzsébet fia, magyar szülőktől, elég régi, de elszegényedett családból származva, valószínűleg Erdélyben és az atyai megyében, esetleg mégis valamely ismeretlen oláh faluban 1387 táján született».

A mult század utolsó évtizedeiben tudósaink közül többen érthető előszeretettel fordították figyelmüket az oláh és délszláv összeköttetések tanulmányozására. Ez felvetette Hunyadi származásának kutatását is.

Csánki Dezső «Hunyadmegye és a Hunyadiak» cím alatt a Magy. Tört. Társulat 1887. évi kirándulásának nagygyűlésén tartott felolvasásában (Századok 1887) tárgyalta Hunyadi származásának kérdését. Szerinte szláv eredetű, de már Magyarországon meghonosodott volachus családból eredett. Ősei kenézek vagy vajdák, törzsfők voltak. Egyiket, ki Toti helységben, épen Hunyad megyében viselte a kenézi tisztelet, ismerjük is. Hunyadi anyját pedig a demsusi Mursina-családból származottnak véli.

Dr. Réthy László a Turul 1884. évi folyamában (II. k. 137. l.) foglalkozik az oláhok beköltözésének kérdésével. Kifejti, hogy azt a rác, bolgár, czinczár, albán és rumén elemekből álló balkáni pásztornépséget is, melyet a középkor «Volachi» néven nevez, a jobb legelő szüksége kezdte hajtani Magyarország déli vidéke felé már a XIII. században.

Folytatta fejtegetéseit «Az oláh nyelv és nemzet megalakulása» című művében (1887).

Az oláhságban nem nemzetiséget láttak nálunk, mondja Réthy, de nomád-típusú lakosságot, mely a görög felekezetbe tartozott. Kézai krónikája írja már, hogy Vlachi = pastores.

Az oláh név fogalma a milyen bő volt a középkorban, oly nehéz annak keretén belül a nemzetiséget meghatározni. De nem lehetetlen és a Hunyadiak eredetére is vethetünk világot. A család nevei közt a Šerb és Radul neveket találjuk. Ezzel azonban a rumén eredetet nem lehet megállapítani. Bolgáriában a Radul, Dragul rumén személyneveket mindenfelé viseli a bolgár nép, a moldva havasellói vajdaságokban pedig Kantemirek, Kantakuzinok (fanariota görögök) viselték a Serban nevet.

A Hunyadi-család — mondja Réthy — valóban az oláh népből való. Oláh származásuknak ügye nézete szerint el van döntve. De azzal mit sem mondtunk — folytatja —, mert a középkorban az oláh név nem volt egyenértékű a ruménnel úgy, mint ma. A balkáni új lakosok, a szlávok, a pásztornépeket oláhoknak nevezték. A Vlach egyjelentésű a pásztorral, szemben a földműves, mesterember, szabad emberrel. Világos, hogy a Hunyadiak csak annyiban oláhok, a mennyiben oláh népek fölött vajdaskodtak. Szláv nyelvűek és műveltségűek.

A Hunyadi-család is az oláh nép köréből való, de nemzetiségre nézve aligha rumén, inkább délszláv volt. Ezt a Vojk vagy Vuk név mutatja, a mi Vk-nak is íratik. A Vuk ugyanis szerb nemzeti név s Farkast jelent.

Különben kétségtelen, hogy Hunyad megyének e korban sok szerb lakossága volt, a hunyadi várhoz tartozó jobbágyság (földművelők) jó része is szerb eredetű.

A szerb vitézi énekek is sokat emlegetik Hunyadi Jánost és Mátyás királyt. Egy ilyen Lazarević czár és egy szebeni oláh nőtől származtatja Hunyadi vagy Szibinyani Jankot. Ime ez Réthy véleménye.

Idézzük az ország ezeréves fennállásának ünnepelésére kiadott és Szilágyi Sándor által szerkesztett hatalmas művet, a Magyar Nemzet Történetét (1895). Ennek III-ik kötetében az író csodálatraméltóan nem is foglalkozik a Hunyadiak származásának kérdésével. A magyar történet egyik legeslegnagyobb alakja eredetének nem tud többet szentelni, mint azt a szűk és határozatlan kijelentését, hogy a délvidék harcaiban nagy szerepet vivő délszláv társadalom szülte!

Hunyadi «délszlávból meghonosodott társadalomnak a szülöttje, mely a török terjeszkedése elől hazánkban biztos menedéket találva, oly nagy szerepet vitt a délvidék védelmi harcaiban. Nagyatyja, Serbán, a hunyadmegyei oláhok kenéze volt; atyja, Vojk, már udvari vitéz Zsigmond király szolgálatában, a ki urától 1409 okt. 18-án Hunyad várát királyi adományúl kapja s ez által a magyar nemesek sorába emelkedik» (620. l.).

Acsády a Magyar Birodalom Történetében (1903, I. k., 607. l.) azt írja, hogy sokáig komolyan hitte a történetírás Hunyadinak Zsigmondtól és Marsinay Erzsébettől való származását, mi szerinte alaptalan, mert «oláh, de katolikussá lett s házasságai útján elmagyarosodott családból származott. Atyja Vojk, katona, udvari vitéz és jómódú tekintélyes birtokos volt, ki leányait magyarokkal házasította össze».

Varga Ottó szintén a millenniumra írt és a Kisfaludy-társaság által koszorúzott pályaműben: Magyarország történetében bántó szövegezésű könnyedséggel — a közismert tényállás

234. Mátyás király czímere a budavári koronázó templom déli tornyán.

ellenére — veti oda a nemzet és az egész keresztény világ örök dicsőségű hőséről, hogy «apja csak egyszerű bocskoros nemes ember (Hunyadvár ura), ősapja pedig oláh birkapásztor».

Sokat foglalkoztak a krónika- és történetírók a Morzsinai-családdal is, melyből Hunyadi anyját származtatják.

Ujabb időben dr. Wertner Mór a Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társulat 1900. évi Évkönyvében a Hunyadiak cím alatt megjelent becses munkálatában ismertetvén a család eredetét és nemzedékrendjét, szól a Morzsinai-családról is.

Mint alább még szóba fog kerülni, Járai Péter erdélyi alvajda és haczaki várnagy előtt 1360-ban panaszt tett Murk fia, Myk, hogy Mozsana fiai: Sztojan és Buljén, továbbá Koszta unokái: Balata, Baj, Surb és Nán őt kizárták Reketye és Nyires nevű kenéz birtokaiból. Az alvajda elutasította a panaszt és Nyirest egészen, Reketyét kétharmadban Mozsana fiainak és egyharmadban Koszta unokáinak ítélte oda.

Wertner szerint a felsorolt személyek között a Hunyadiak őseit is szabad keresni. Koszta unokája, Surb csak a Serb vagy Sorb névnek latinizálás útján történt módosítása és ily formán Vajk atyjával, Sorbbal azonos. Szerinte ezt még más körülmény is támogatja. A Morzsinák a Koszta-unokákkal rokonok voltak. A hagyomány és krónika egyetértőleg azt mondja, hogy Hunyadi János atyja, Vajk a hunyadvári birtokaival határos Reketye és Demsus helységeknek vele rokonságban álló Mursinai Erzsébet nevű hajadon úrnőjével lépett házasságra. Ebben a hagyományos és krónikai adatban nagy történeti mag rejlik.

Mozsana fiának, Stojánnak fiai Musina és János 1404-ben már Demsus helységben is birtokosok. Musinából alakul ki lassan a Morsinai családnév. Wertner szerint Morzsina Erzsébet, a reketyei és demsusi birtokos azon Mozsana-nak ivadéka, kinek fiai Koszta unokáival osztoztak és kiktől a demsusi és reketyei Morzsinák, Morsinaiak származtak. Kinek leánya volt Morsinai Erzsébet, nem tudjuk, mondja Wertner, de valószínűség szerint Bolján ivadéka.

Wertner azon határozott véleményének ad kifejezést, hogy Hunyadi Vajk a vele rokon Erzsébetet vette feleségül és ennek a Vajknak atyja, Sorb, azonos személy Kosztának 1360-ban szereplő unokájával, Sorbbal, minél fogva a Hunyadi-család első őseinek Kosztát kell tekinteni.

És itt kell megemlékezni a már Teleki által közölt (X., 393. l.), majd Csánki Dezső részéről (A Magy. Tört. Társ. 1889 évi kirándulása, Magyarország tört. földrajza V. k. 22, 165 l.) felemlített oly oklevélről, mely Hunyadinak családi összeköttetésére és birtoklására szolgáltatnátna adatot.

Bojtori István a hunyadmegyei Bojtor helységben levő egész birtokrészét 1453 jun. 22-én eladta Hunyadinak és általa László és Mátyás fiainak 203 forintért, továbbá Hunyadon a Zalasd vizének az Egredbe (László erdélyi alvajda 1302. évi ítéletlevele szerint ez a «fluvius Egrug»: Egrögy, Egerügy, a mai Cserna) beömlésénél fekvő telekért, végre a Thotiban fekvő kenézségért, úgy, a mint ezt ipa Sorb bírta és pedig azzal a kikötéssel, hogy ő az említett Hunyadi-birtokok révén hadba vonulni nem tartozik.

Wertner azt vitatja, hogy Sorb a tóti kenéz Bojtori Istvánnak az ipja, nem pedig Hunyadi Jánosé, mert a szöveg szerint a «suus socer», «az ő ipa» szavak csakis Bojtorra, nem pedig Hunyadira vonatkoznak. Ezt el is kell fogadnunk. Másképen nem érthető az oklevél, melynek szövegét dolgozatunk végén szintén közöljük.

Csánki Dezső Történelmi Földrajzában (V. k.) részletesebben foglalkozik a Morzsinai-családdal a hátszegvölgyi Demsus falu családainak ismertetésénél.

Demsus: a középkorban Damsos, Demses, Dampsos stb. néven előkerülő helységből eredt a Dem(p)sesi, (Damsosi, Domsosi) család. Innen «egy másik nevezetes család is nevezte magát, mely szintén kenézségen kezdte s a XV. század folyamán a megye legnagyobb nemesi családai közé emelkedett. Eleinte Nyeresi, azaz Nyiresi néven szerepel arról a Nyeres vagy Nyires helységről, melyet Reketyével együtt még a XIV. század első felében telepített».

Azután Dampsosi, később Reketyei. Lassankint az alapítónak Musana, Mursina keresztnévéből alakul ki a család neve: Mo(r)sina vagy Morsinai, Morsonai stb. dampsosi, később reketyei előnévvel. Mindent összevéve, részben vagy egészben mintegy 27 helységben voltak birtokaik.

A Hátszegtől nyugatra eső Reketyét, melyet Péter erdélyi alvajda és haczaki várnagy 1360. évi ítélete szerint az oláh Koszta bizonyos Musana segítségével telepített, egyharmad-részen Koszta unokái és kétharmadban Musana fiai: Stoján és Bolyen kapták; a Reketyétől odább eső Nyirest pedig, melyet Musana és testvérei alapítottak, egyedül Stoján és Bolyen kapták kenézi jogon. Ez oláh kenézek lehettek a későbbi Morsina(i) vagy Mursina(i) család alapítói. Nagy Lajos 1380-ban Mosina fiát, Nyiresi Stojánt a hunyadmegyei Poloniczával és Bobócs-mezővel adományozza meg. Sztoján fiai, Nyeresi Musinát és Jánost 1404-ben iktatják Reketye és Domsos helységi részeik birtokába. Nemes Musina kenéz és édes testvérei János és Pogan, Domsusi Sztoján fiai részére Stibor vajda 1412-ben megerősítette a Pítrusz birtokra vonatkozó adományukat. Albert király alatt 1438-ban Damsosi János fiát, Istvánt, másként Mursinát és testvérét Sandrint iktatták 10 helyiség és 3 rész birtokába. A családdal ezután folyton találkozunk az oklevelekben.

A «haczaki kerület nemessége» nevében hét piros pecséttel (ennek használata ekkor még királyi kiváltságon alapult nevezetes jog volt) megerősített oklevelet állít ki Hunyad városában 1513-ban az aranymosás szabályozása iránt. A hét aláíró közül reketyei Morsina András, malomvizi Kendefi László, reketyei Morsina Ferencz, Csolnokosi Péter neveit említjük fel.

Morsina község több volt. Egyik a Hunyadi-család birtokába jutott és pedig az, melyet Karapch oláh nyert egykor Nagy Lajostól, kinek adománya alapján a csanádi káptalan 1361-ben akarta beiktatni Solumus (Sólyomos) és Ikus birtokába Zorna unokáját, Karapch oláhot és testvéreit. A határok megállapítása után ez csak 1364-ben sikerült és Nagy Lajos indítatva érezte magát 1365 szept. 22-én Ikusról és a hozzátartozó falvakról, ezek közt Margináról (Morsina) adománylevelet állítani ki Karapch (Karapch Olachus filius Ladislai, filij Zarna Olachy) az ő hű udvari szolgálja (aule nostre familiaris) számára. (Pesty, Krassó vm. III. 71.) Albert 1439 szept. 27-én elzálogosítja az egész ikusi kerületet Morsina mezővárossal együtt a két Hunyadi Jánosnak azon 4000 aranyforint összegért, melyet Szörény, Görény, Orsova, Miháld és Peth kir. várak védelmére fordítottak. Később V. Lászlónak 1456 május 12-én kelt adománylevelével Hunyadi János birtokába jutott, mint láttuk, új adományképen. Hunyadinak két levele ismeretes, melyek Mursina (és Marsina)-ban keltek 1448 júl. 15. és 1455 szept. 7-én.

Hunyad vára az ahhoz tartozó Haczak, Morsyna és Monostor várakkal Corvin Jánosra szállt, de Báthory István lefoglalta azokat. Bikoli Bikly János szerezte vissza a várakat és szolgáltatva vissza 1505-ben Corvin számára, kinek nevében Enyingi Török István és kisaszszonyfalvi Istvánfy István az átvételt elismerik. Már Corvin özvegye menti fel ugyanazon év máj. 17-én enyingi Török Imrét Hunyadvárra és a hozzátartozó Monostor és Morsinára nézve minden felelősség alól. Petrovics 1551-ben Morsinát és Monostort bevette és lerombolta, de utóbb felépítették, mert ugyanő Kazán pasától kérte a két kastélyt. Báthory Zsigmond 1597 máj. 27-én enyingi Török István hunyadmegyei főispánnak és Török János fiának, Bálintnak adományozza a Hunyad megyében fekvő Marczina (Marchina) és Monostor mezővárosokat. Hunyaddal együtt változtak tulajdonosai. Hunyadot Bethlen Gábor is megszerzte, de Török Katalinnak adományozta Hátszeggel, Marsina (Marchina) kastélylyal és helységgel. Török István 1617-ben elzálogosítja Marsina várát Bethlen Gábornak, ki 1620-ban a vajdahunyadi várat Marczina mezővárossal stb. ifj. gr. Bethlen Istvánnak adományozza

235. Mátyás király aranya
(kétszeres nagyítás.)

Sokat változott tulajdonosa és ismételten változott hovátartozandósága is. Egyszer Temes, másszor Hunyad megye területéhez tartozott s bár az 1518:XXXII. t.-cz. Temes megyéhez visszacsatolását rendeli el, 1596. évben Báthory Zsigmond Hunyad megyéhez tartozónak mondja. Azt a körülményt, hogy Morsina Hunyad várával szoros kapcsolatban állott, mutatja — mint Pesty felemlíti —, hogy 1504-től 1513-ig a vajdahunyadi, hátszegi, morsinai és monostori várak ugyanazon várnagy alatt álltak (Krassóvármegye 1884, II. k. II. r.).

Marzsina Facset mellett fekszik és Vajdahunyadtól légvonalban 49 $\frac{1}{2}$ kilométerre esik. Pesty szerint «Marsina mostani lakosai érdekes multjukról még hagyományt sem őriztek meg, pedig ki nem hallott Morzsinay Erzsébetről, a nagy hős Hunyadi János anyjáról? A Morzsinay- vagy Marsinai-család a karánsebesi tartományban birtokos volt a XV. és XVI. században és nevét az eddig ismertetett Marzsínáról vette. A nevezett Erzsébet Morzsinay Sándor leánya és Voyk felesége volt».

Ujabb alapot jelölt ki Hunyadi őseinek keresésére Thallóczy Lajos, ki Nagy Lajos és a bulgár bánság című nagybecsű dolgozatában (Századok, 1900, 581—615) közli Nagy Lajosnak Himfy Benedekhez, volt temesi ispánhoz, ki Péter öccsével együtt bulgár bán is volt, Zólyomból 1374 júl. 6-án intézett levelét, melyből kiderül, hogy a Bazarád-családbeli Sándor vajda fia László (Vladu, Lajk) elől «néhány elégedetlen oláh főember, névszerint Laystai Voyna fia Dragomer fia Stoykan, néhai Neeg ispán testvére Danchul, Voyk fia Radoszlo (Raduslu, Radul) és Selibor, a vajda udvari embere menekülve vagy megbízásból Lajos királyhoz mentek Zólyomba panaszt emelni».

«Nemcsak politikai indokok teszik nevezetessé — mondja Thallóczy — ezt az oláh küldöttséget. A Laysta föld az Oltba ömlő Lothur folyó mellékén a magyar király adományából már 1233-ban Kristyán fia Korlád ispánnak jutott s úgy látszik, hogy csak a XIII. század óta települtek oda a Vojna-nembeli kenézek népeikkel, a kik ekkor az oláh vajda joghatósága alatt állanak. A panaszlók neve részben szláv, mint Voyk fia Radoszlo, Selibor, részben balkáni oláh, mint Neeg, Danciu. Részletes topographiai tanulmányok alapján igen fontos fejezetét lehetne felderíteni az oláh incolatusnak. Ekkor lehetne majd — folytatja jegyzetben Thallóczy — lehető bizonyossággal tisztába hozni a Hunyadiak eredetét is, a mivel Wertner Mór tagtársunk próbálkozott meg mindenestre figyelemreméltó tanulmányában. A magunk részéről e kérdés tisztázására nézve a XIV. századbeli összes oláh bevándorlások, topographiai elhelyezkedésök s a havasalföldi viszonyok lehető felderítését tartjuk szükségesnek.»

Thallóczy ugyancsak 1900. év nov. 12-én a M. T. Akadémiában tartott székfoglaló értekezésében — melynek tárgya tulajdonképen a bosnyák területi vlach elemek fejlődése volt — az oláh incolatus kérdését is felemlítette. Kijelentette, hogy alapvető Réthy László az az elve, mely szerint az oláhság eredetét a pásztori ethnikum szemmeltartásával kell keresni. A rumunság megalakulását a Balkán-félszigeten kell keresni, hol máig vándorló, a régi korbéli leírással megegyező vlach-rumun pásztorelem él.

Eddig Karácsonyi János indúlt Thallóczy által a Századokban kijelölt úton Hunyadi őseinek keresésére. A Turulban (1901, 49—53. l.) «Adalék Hunyadi János származásához» cím alatt megjelent cikke foglalkozik a kérdéssel.

Karácsonyi szerint Hunyadi János rumun származású magyar hős vala és hivatkozik arra, hogy nagyatyjának Serbe, atyjának Voyk (Vajk) neve egyáltalában nem fejthető meg a magyar nyelvből s nem is volt használatos a magyaroknál vagy a rég azokká váltaknál. «Ez maga figyelemreméltó dolog. I. Vajk egyik testvérenek «Magas» neve nagyon csábít ugyan, hogy magyarnak tartjuk, de ha tudjuk, hogy e személynevet másutt Mogos-nak, Magus-nak írják és a magyarságba még be nem olvadt családok használják, ezt a bizonyítékot sem fogadhatjuk el.»

Vitás pont, hogy Hunyadi atyja erdélyi vagy havaselyi születésű-e? Thuróczi világosan mondja, hogy nagy vitézségeért Vojkot Zsigmond Havaselyről (Oláhország, Transalpina) költöztette hazánkba, mások ellenben, kivált az újabb történetírók, ezt tagadják.

Karácsonyi szerint «A Hunyadi I. Vojk vagy atyja nem lehetett rég hazánkba telepedt s itt lassan felemelkedett kenéz vagy valami oláh kerületi vajda... ily állásból nem lehetett jószágos, címerleveles nemessé emelkedni. A Hunyadi-ősöknek... előkelőbb s a magyar királyi udvar politikájáért üldözött bojároknak kellett lenniök, mert különben nem kaphattak volna oly nevezetes uradalmat, mint a hunyadvári, már csak azért sem, mert annak elajándékozása az erdélyi vajda jövedelmének, hatalmának sérelmével járt».

Karácsonyi Thuróczinak ad igazat Hunyadi atyjának beköltözésére nézve és hogy «a Hunyady-ősök közt éppen a Radul és Vojk nevek fordulnak 2—2-szer elő... aligha csalatkozunk, mondja Karácsonyi, ha az 1374-ben hazánkba menekülő Radul fia Vojkot Hunyady I. Vojk nagybátyjának tartjuk».

«A magyar történetírás dicsősége lesz, ha az ezen kérdésre vonatkozó döntő bizonyítékot, a vajdahunyadi vár elajándékozásáról szóló első adománylevelet mielőbb felmutatja.»

Tekintve, hogy az első szent királyt Vojknak hívták, alig fogadható el a Vojk-névből vont határozott következtetés. Ezt már Budai Ferenc is — mint említők — fejtegette. Ha a magyar trón örökösét Vojknak hívták, akkor magából ebből a névből nem lehet Hunyadi Vojknak oláh voltát bebizonyítani. Különben is Vojk nem oláh, hanem szláv név, mint ezt több író közt Teleki és Fraknoi is kiemelik és különösen Teleki fejtegeti a Vojk és Buth névnek a magyarok közt is szokásos használatát.

Karácsonyi a Turulban megjelent ezen cikkében ugyancsak erős szavakkal illeti a Mátyás király korában a pénzért és udvari kegyért hazudozó hizelgőket; az ingyenes, de szerfelett hiszékeny krónikásokat, végre az oklevélhamisítókat, kik megtévesztik az igazságot őszintén szerető férfiakat is, mint Kaprinai, Kerchelich, Teleki József, Nagy Iván és Réthy.

A hizelgőkkel hamar végez Karácsonyi. A mesemondó krónikásra pedig azt a történeti igazságot olvassa, hogy Zsigmond nem járt Erdélyben 1394 előtt, a midőn pedig Hunyadi már legalább hét éves vala. Némuljon el, mondja, a kit nyilvánvaló hazugságon kapnak.

Sajnos, erre mégis szabad legyen megemlíteni a következőket. A mesemondók akkor még nem ismerték Ráth Károly művét, a magyar királyok utazásairól, ki szerint azonban Zsigmond már sokkal korábban járt Erdélyben. Nem tudták még, hogy a moldvai hadjárat, midőn állítólag először ment Zsigmond Erdélybe, nem 1390-ben, hanem 1394 és 1395-ben történt, mint a mesemondók után sok száz évvel később élt történetírók kikutatták. Különben vannak, kik ha Karácsonyival nem is 1394-re, hanem csak valamivel előbbre: 1393. évre teszik a hadjáratot, mint ezt a Teleki művét követő Jean de Hunyad írója is idézi (225. l.), ki Hunyadi születését 1387 felé helyezi, kijelentvén, hogy az 1393 év «igaz az oláhországi hadjáratra, de hamis Hunyadi születésére nézve». De hol van a feltétlen bizonyosság, hogy Zsigmond nem volt-e előbb is Erdélyben. Nem fogják-e valamikor későbbi kutatások ezt is kideríteni? Hiszen maga Karácsonyi mondja (Kath. Szemle 1915, 912. l.), hogy ha Mircse vajda Zsigmond segítségét kérte Dán vajda ellen, ez az 1387—1394 évek közé esik.

Ha királyainknak születéséről és eltemetéséről, a reájuk vonatkozó más legfontosabb eseményekről sokszor nem tudunk biztos adatokat, hol van az a hitelesített napló, hol vannak azok az oklevelek, melyek királyaink tartózkodásának minden hetét és ennek történetét elélnkbe tárnák?

A jó Heltai krónikája 1575-ben jelent meg. Nem feltűnő-e, hogy ekkor még létezett, még élő volt a hagyomány? Nem meglepő-e az akkor, midőn Magyarország már minden oldalról le volt igazva, midőn élete fentartásáért kellett annyi ellenséggel szemben küzdenie? Ugyan ki törődött volna akkor Mátyás királylyal? Vajjon kinek lett volna érdeke «nyilvánvaló hazugságokat» koholni a hagyomány feljegyzésével.

És a jólelkű tudós Karácsonyi «hazugságon kapással» vádolja mind a krónikaírókat és — bizonyára az ő véleménye szerint súlyosabb bírálathoz alá eső — történetírókat is, — ha olyasmit mondanak, mi a tényállással meg nem egyezik?

Ismételjük, nem meglepő-e, hogy a hagyomány azokban az időkben is fennmaradt? Nem szabad-e ellentétül hivatkoznunk arra, hogy szomorú megdöbbenéssel és szégyennel kellett Franciaországban a katonai állításoknál arról a tényről meggyőződni, hogy az 1870. évi porosz háború után alig húsz évvel a katonaköteleseknek óriási száma sejtelemmel sem birt a «rettenetes év»-ről, az «année terrible»-ről, Franciaország leveretéséről, nem tudtak Elsass elvesztéséről és nem I. Napoleon nagy haditetteiről, ki egész Európát lábai alá tiporta!

És még egyet mondunk Heltai védelmére. Még ha tudta volna is, hogy Zsigmond előbb nem volt Erdélyben mint 1394-ben, ez a körülmény a hagyomány elnémitására alkalmas nem lett volna, mert Hunyadi lett volna 6 vagy 7 évvel fiatalabb, mindez éppenséggel semmit sem változtathatott volna Hunyadi pályájának nagy eseményein.

A mi a Karácsonyi által említett okmányhamisításokat illeti, ezek bizony nagyon sajnálatosak. Kukuljevič kimutatta, hogy Marnavics Tomko János († 1639) hamis genealogiát készített a Marnavich családról. Karácsonyi Margalits horvát tört. repertoriumára hivatkozva (I. k. 105—110) előadja, hogy a bulgár Marnavichokkal való rokonság (Hunyadi János a nisi Marnavich Györgynek consanguineusa lett volna) hamisított okirattól vétetett. Ugyanezt állítja Karácsonyi Hunyadinak «Joannes de Zekel» vagy «Joannes Zekel» névvel megjelölésére; Chionoki Vojknak, mint Hunyadi János osztályos atyafiának: — frater condivisionalis — megnevezésére nézve is.

Sajnálatos hamisítások. Azonban ártatlanok. Sokkal súlyosabb, sokkal fontosabb hamisítványok ismeretesek a tudós Karácsonyi előtt. A Csolnokiakra, kikről alább még lesz szó, és Marnavichokra pedig megjegyezhetjük, hogy ők nem hamis, de még igaz okmányaikkal sem állanak útjában Hunyadi származása kiderítésének.

Karácsonyi jóhiszemű tévedőnek tekinti Oláh esztergomi érseket, midőn azt állítja, hogy Marina, Argyesi Manzilla neje Hunyadinak nővére volt, pedig Karácsonyi szerint «legfeljebb valamelyik unokahuga lehetett.»

Legio azon írók száma, mondja Karácsonyi, kik Heltai meséjének hatása alatt állanak és elfogadják, hogy Hunyadi János anyja Morzsinay Erzsébet vala. Ámde a Heltai idejében létezett Morzsinay család csak akkor vette fel a magyarosabb hangzású Morzsinay nevet, eredetileg azonban «csak Rekettyei, másként Demsusi Morzsina nevet viselt». A Morzsinay vagy Morzsinay nevet nem is viselhette akkor, mert Hunyadi születése idején Morsina a Rékásy családé, azután a királyé vala s a Morzsina-, a későbbi Morzsinay család akkoron csak szegény erdőt irtogató kenéz család vala s a társadalmi különbség miatt lehetetlen, hogy Hunyadi János atyja, Hunyadvárának ura Morsinai lányhoz szállhatott volna le!

Wertner Mór is, mondja Karácsonyi, a Morzsinay-meséből indul ki s mivel Rekettye helység egyik telepítőjének Kosztának unokái közt Sarb nevűt talál, ezt egynek veszi Hunyadi János nagyatyjával Serbével.

Wertner a Turul ugyanazon évfolyamában (1901) válaszolt Karácsonyinak. Hivatkozik arra, hogy sokkal nagyobb urak, császárok és királyoknál is előfordult, hogy alacsonyabb sorsú nőt vettek el. De ezt mellőzve Mosina fia Stoyan Nagy Lajostól 1380 szept. 12-én adományt nyert: már Nyiresi Stojan; «de Nyires» és magyar nemes.

A mi pedig Kosztának unokáját illeti, az nem Sarb, mint Karácsonyi írja, hanem Surb és a Serbe és Sorbe (mely néven Hunyadi nagyatya kerül elő) ugyanaz a személy lehet. Dolgozatának eredménye, folytatja Wertner, annak kimutatásában rejlik, hogy Surbnak fia (ki Hunyadi atyja: Vojk lehet) házasságra lépett a telepítésben Kosztával társul működő Mozsana másik fiának, a fentemlített Stoján fivérének Bolyennek leányával.

Mozsana a demsusi Muzsina, Morzsinay család alapítója. «Heltai előadásából, mondja

Wertner, csak az az egy mag válik ki, hogy nem valamely magát Morzsina nevű helység után nevező családdal, hanem az 1360 előtt élt Musana utódaival, Demsus és Rekettye társbirtokosaival, a Demsusi Morzsina család tagjaival van dolgunk».

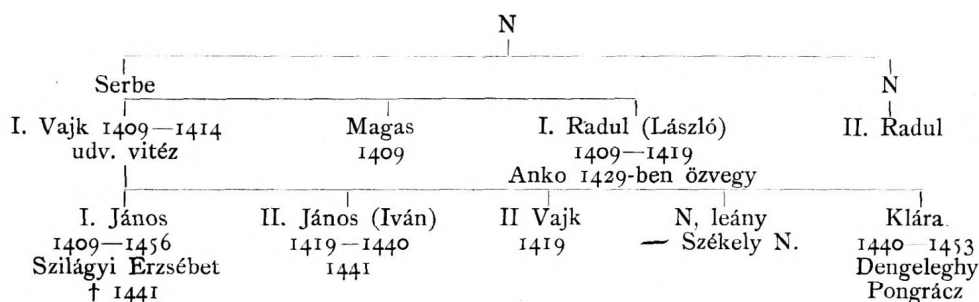
Karácsonyi következőképen fejezi be dolgozatát: «Három nemzet tartja magáénak e magasztos keresztény hőst, a magyar, az oláh és a szerb. Melyiknek van igaza...

Tudjuk, nagyon jól, hogy az «oláh» szó a Hunyadyak korában még nem jelentett nemzetiséget s így attól a Hunyadiak ősei lehettek délszlávok, albánok és rumunok egyaránt.»

«A törmelékek eltakarítása után talán kevesebbet látunk, de ez a tiszta való.»

Karácsonyi ezt a «Mátyás király emlékkönyv»-ébe (1902) «Mátyás király ősei» cím alatt írt cikkében is fejtegeti.

«Adjuk... a biztosan megállapított igazságot és először is a pontos nemzedékrendet Mátyás királyunk őseiről:

Karácsonyi megjegyzi, hogy Hunyady leánytestvérei közül egyiknek nevét sem tudjuk, csak azt, hogy Székely nevű nemeshez ment férjhez. Ennek fia Székely János, ki a rigómezei csatában elesett 1448-ban, de nem volt tót és horvát bán. Azt, hogy Szentgyörgyi Székely Tamás az auranai perjel Székely János testvére lett volna, Karácsonyi nem meri elhinni Dlugosznak.

A nagy hősnak másik leánytestvére Klára volt. Férje Dengeleghy Pongrácz 1444 nov. 10. elesett a várnai csatában.

Ime ez a törmelékek eltávolítása után, Karácsonyi szerint, «a tiszta való».

Érdemes tudósunk Varju Elemér is a «Magyarország Műemlékei» I. kötetében (1905) megjelent érdekes és becses cikkében Hunyadi származásának kérdésével foglalkozva bírálat alá veszi Wertner Mórnak azt a dolgozatát, melyben Morsinai Erzsébetnek a Hunyadba átköltözött Mosynától való származását tartja lehetségesnek.

Mosynának két fia volt: Stoyan, ki 1380 sept. 12-én kir. adományt nyert, és Bolyen. Ez utóbbitól származott Wertner szerint Morsinai Erzsébet. Varju azonban azt vitatja, hogy Bolyen 1380-ban már nem élt, mert különben neve előfordulna az adománylevéiben.

Stoyan fiai: Musina és János királyi adomány alapján iktattatják be magukat 1404-ben Reketye és Demsus hunyadmegyei helységi birtokrészeikbe, többek közt Nyiresbe is. Ezentúl de Damsus, de Nyires, de Rekettye predicatummal kerülnek elő a család tagjai.

Jánosnak két fia István és Sandrin szerepel, többnyire mint homo regius az oklevelekben, kiket Albert király erősít meg 12 helyen fekvő birtokaikban.

«Feltehető-e, elképzelhető-e — kérdi Varju is, mint Karácsonyi — ... hogy az udvari lovag ... oláh kenéz családjában keres magához való élettársat? ... hogy Hunyadvár ura Musinának, a nyiresi telepesnek valamelyik unokáját emeli magához?»

Varju határozottan elfogadja, mit Thuróczi mond, hogy «Hunyadi Vajkot Zsigmond király hozta be Havasalföldről». «Sajátságos — folytatja — hogy ennek a Mátyással egykorú krónikásunknak, a kinél megbízhatóbb hírmondónk nincs, senki sem vette hasznát a

Hunyadiak eredete kutatásánál. Még Karácsonyi János sem hisz neki (Turul, 1901. 53. 1.) s azt mondja, hogy «alapjában véve igaza van, csak az időre s az I. Vajkot jutalmazó királyra nézve téved egy kissé». Pedig, ha valaki, úgy Thuróczi tudhatta az igazságot Mátyás származásáról; tudhatta elsősorban Guthi Ország Mihály nádortól, a kitől krónikájának maga által szerzett részeihez a legtöbb tudósítást nyerte.»

Nem veszi rossz néven a tudós író, ha kifogásokat teszünk azokkal szemben, miket felhoz. Thuróczival bizony foglalkoztak azok, kik Hunyadi eredetét keresték. Például felhozható gróf Telekin kívül, ki világosan mondja (61. 1.), hogy «ő magát is (Hunyadit) Zsigmond hozta magával Oláhországból», Buday Ferencz, ki Thuróczinak egyenesen nem ad hitelt, mert hallomásból beszél.

Mit is mond Thuróczi? Azt, hogy akkor az országban bátor szívű vezér Hunyadi János vala.

Kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy ezt Thuróczi krónikája nélkül is tudjuk. Ő azonban hozzá teszi, hogy a havasontúli nemes és kiváló család szülötte volt. Ime a származás nehéz kérdésének eldöntése! De mivel bizonyítja ezt Thuróczi? A következő szavaival: «Mert mondják, hogy Zsigmond király ezen vitéz atyjának jelessége által indítatva, őtet a havasontúli részekből saját birodalmába hozta és az ő országának lakosává tette».

Thuróczi tehát mit sem bizonyít, hanem egyszerűen közli: «mert mondják», hogy Zsigmond ezt és ezt tette. Ez a «mondják» közvetlenül vonatkozik a megelőző állításra: Hunyadinak származására is. De ha Thuróczi tudta az igazságot, miért nem mondta meg? Miért «mondatik»-ra alapítani argumentációját?

Nem mond tehát többet Thuróczi sem, mint Bonfini, kinek előadása szerint Hunyadi római elődöktől származva atyjának Corvinus, Hollós községében született és a hír szerint Zsigmond még mint serdült ifjút hozta be a havasontúlról Erdélybe és ott megadományozta.

Thuróczi is, Bonfini is, «úgy mondják»-ra fektetik előadásukat és ugyanazt mondják.

Nem védjük Karácsonyit. Legkevésbé a mi részünkről szorul ő erre, de mégis fel kell említenünk, hogy ő elfogadja Thuróczi (nem bizonyított) állítását. Miért mondja tehát Varju, hogy Karácsonyi sem hisz neki, holott határozottan kimondja, hogy Thuróczinak «alapjában igaza van». Már ezzel úgy vélem Thuróczi is, de Varju is megelégedhetik.

Nem hallgathatjuk el, hogy Varju a neki kedves tételre épen oly könnyen talál igazolást, mint a mily könnyedséggel tekinti igazolatlannak a neki nem kedveset. Szerinte Vajk 1387—89 körül kerülhetett hazánkba, mint havasalföldi menekülő vajda. Vajk nagy szolgálatokat tett Zsigmondnak, ezért nyeri már 1399 előtt Hunyadvárát, ez évben ugyanis Hunyadvára szerint már nem királyi birtok. Mindezt azonban nem bizonyítja, sőt ez ellen erőltető okokat is hoz fel. Azt mondja, hogy Vajk Hunyadvára adományozásakor még nem is volt magyar birtokos, mert az 1409. évi adománylevelével egyszerűen Wayk filius Sorbe-nek nevezi. De miként lehetett akkor Varju szerint már 1399 előtt Hunyadnak mégis adományos birtokosa?

Csak elnézés lehet, midőn Varju Fejér Codexéből a X. II. k. 719. lapján közölt oklevélre hivatkozik, mint bizonyítékra, hogy Vajda-Hunyad 1399-ben már nem királyi birtok. Ezt az oklevelet Stibor erdélyi vajda és szolnoki főispán (feria tertia in vigilia circumcisionis Domini 1399) adta ki, melyben megtiltja úgy a magyar, mint az oláh nemeseknek, a várnagyoknak és alvárnagyoknak és különösen a haczaki és hunyadi várnagyoknak, hogy az azon vidékre árúkkal menő szebeni polgárokat — azok egyike által elkövetett emberölés miatt — ne akadályozzák, ne tartóztassák fel, ne zaklassák. Már ebből az oklevélből azt, hogy Hunyad nem királyi birtok, valóban nem lehet kiolvasni.

Varju némi túlságba is viszi az indokok keresését. Kérde, hogy miként is mehetett volna Vajk leánynézőbe Nyiresre, mely jó messze a Hátszeg vidékén feküdt. Ellenben Dem-sust ugyancsak a Hátszeg vidékén «közül fekvő»-nek találja. De honnan tudja Varju, ha

szerinte, mint ezt bebizonyítani is véli, Vojk felesége valamely pozsegamegyei Szapolyai-ágból származott, hogy háztűznézésre ennek a Szapolyai-lánynak lakóhelye közelebb volt, mint Hunyadhoz a hátszegi járási Nyires!?

És mit mondjunk Varju ama kérdésére, vajjon elképzelhető-e, hogy Wayk az udvari lovag, Hunyadvár ura, leszálljon a nyiresi telepesekhez és innen emeljen magához élettársat!? Mi is Wertnerrel tartunk, kik azt hiszik, hogy bizony sokszor előfordult abban az időben is, hogy akárhányan, magasabb állásban levők, élettársukat nem saját társadalmi állásukból választották.

Voltak más oláh kerületi oláhok is udvari katonák. Így például azok a «Wolahy de komyath Aule Regie milites», kik az aradi káptalan 1422. évi oklevele szerint bizonyos birtokról intézkednek (Pesty, Szörény m. oláh ker. 57.).

Ámde a jelen esetben ennek a kérdésnek felvetésére Varju részéről és, mint fentebb említettük, Karácsonyi részéről is teljesen hiányzik az alap azon egyszerű oknál fogva, mert Wayknak, hogy 1387 körül fia születhessen, 1386 körül kellett megházasodnia. Ekkor Zsigmond még király sem volt és Wayk csak 22 év multán lett Hunyadvár ura és így pironkodás nélkül szállhatott volna le Morzsinaai Erzsébethez! Különösen pedig akkor, ha figyelembe vesszük, hogy már Nagy Lajos 1380-ban és utódai is a Musina—Morsinay család tagjait birtokadományokban részesítették, azok tehát már birtokos nemesek voltak.

Különben ily okok felhozatala semmiféle meggyőző erővel nem bírhat, mert a mérlegelésnek alapja teljességgel hiányzik.

Példaképen ugyanazon idő más igen feltűnő esetére hivatkozunk. V. Henrik angol király, ki az azincourti győzelmet aratta a francziákon és 1421-ben a Troyes-i békekötés őt a francia trón örökösévé nyilvánította, az általa megtámadott VI. Károly leányát, Katalint vette nőül. Henrik halála után Katalin Tudor Owenhez ment férjhez, ki egyszerű katona volt az angol hadseregben és unokája mint VII. Henrik az angol trónra jutott.

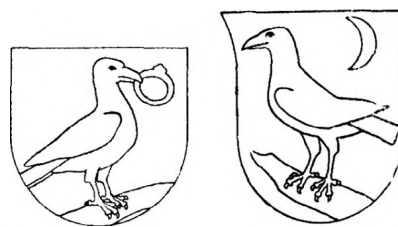
Valóban különösnek tűnik fel Varjunak az a kérdése is, hogy a Marzsinaiaiak miért mernek csak 70—80 évvel a Hunyadi család kihaltja után előállani a Hunyadiakhoz való viszonyukkal. Szegény Morzsinaiaiak ugyan mit vétettek? Nem kértek soha semmit, semmi igénynyel nem állottak elő rokonsági címen. A történetet vagy mesét Heltai közli. De nem, még Heltai előtt létezik a hagyomány vagy mese! És ugyan mit várhattak volna a Morzsinaiaiak 70—80 évvel a Hunyadi család kihaltja után a családdal való rokonságból? Talán már a Morzsinaiaiak is kihaltak.

Ámde a Szapolyaiak sem mertek a Hunyadiakhoz való viszonyukkal előállani.

És hogyan van, hogy Hunyadi, az ország kormányzója sem emlékezik meg az ő íródeákjáról Szapolyai Imréről és csak félszázad multán Mátyás alatt jutnak a Szapolyaiak az Imre deák által a legmagasabb polczra.

A Thurócziira vonatkozó hivatkozásnál azonban még bizonyos helyreigazításra van szükség. Thuróczi felemlíti, hogy — mint mondják — Zsigmond Hunyadi Jánost behozta az országba. Ugyanígy szól Bonfini is. Fejér György Hunyadi családjáról írt művében egyik helyen (Genus 13. l.) jól idézi Thuróczit, másik helyen (255. l.) már úgy változtatja szavait, mintha Zsigmond Hunyadi atyját, genitorem ipsius hozta volna magával az országba.

Karácsonyi is, Varju is azonban azt állítják, hogy Thuróczi szerint Zsigmond Hunyadi atyját hozta Havasalföldről az országba. Karácsonyi (Turul, 53. l. 1901) nagyon határozottan nyilatkozik. «Thuróczi János világosan mondja, hogy I. Vojkot nagy vitézségeért Zsigmond király Havaselyről (Oláhország, Transalpina) költöztötte hazánkba». Ezt pedig Thuróczi épenséggel nem mondja.

236—237. Mátyás király czimere az Országos Levéltárban levő pecsétekről.

Ez helyreigazítást kíván. Thuróczi ugyanis nem Vojkra, hanem Hunyadira magára mondja, hogy őt az országba hozták. Szükséges latinul is idézni a szöveget: «Erat tunc in regno miles magnanimus, nobili et claro transalpinæ gentis de gremio natus, Joannes de Hunyad, homo bellicosus, dirigendasque res bellicas natus, Hunc hominem, ut dici præsumitur, futura pro regni tutela, rebus per ipsum gestis testantibus, fata ab alto elegerant, peregrinisque de partibus regni Hungariæ deduxerunt intra oras. Fertur enim, quod rex Sigismundus virtutis nomine genitoris militis huius pulsatus, illum partibus de transalpinis suum traduxisset in dominium, suique regni illum incolam effecisset et nihilominus digna, perpetuaque eundem munitiois Hunyad possessione, ubi nunc castrum nobile, aspectuque delectabile erectum est, dotasset».

«Vala akkor az országban Hunyadi János, nagy bátorságú vitéz, havasontúli nemes jeles és nemzetség sarja, harczias . . . , hadviselésre született ember Ezt a férfit a gondviselés, a mint tettei alapján állítható, eleve arra szemelte ki, hogy a jövőben az ország védelmezője legyen, a miért idegen vidékről Magyarországra vezette. Mert állítják, hogy őt Zsigmond király, a kinek figyelmét ezen vitéz atyjának jelessége magára vonta, behozta a havasokon túli részekből saját birodalmába és országa lakosává tette és ennek megfelelően Hunyad erősségének, a hol most a nevezetes és gyönyörű vár emelkedik, méltó és örökös birtokával megajándékozta.»

Az első rész Hunyadira vonatkozik. A második is világosan ő reá. Az «illum» őtet, nem atyját illeti; mert ha nem reá, hanem atyjára lenne vonatkoztatandó, akkor Thuróczi, ha csak véletlenül vagy készakarva nem fogalmazta helytelenül a szöveget, nem azt mondja, hogy «virtutis nomine genitoris illum», hanem «genitorem ipsius», mint ezt Fejér egyik helyen tévesen így is írja.

Bonfini (1581 kiad. 4231.) még határozottabb szóval mondja «mert bizonyítják, hogy Zsigmond Jánost még serdült ifjút a havason túli részekből Erdélybe hozta, a hunyadi jószágokkal megajándékozta».

Mint fentebb már említettük, az ország ezeréves fennállásának ünnepére kiadott magyar történetnek III. kötete a Hunyadiak származásának kérdésével nem foglalkozik, csak annyit mond, hogy Hunyadi «délszláv társadalom» születtje.

A negyedik kötetben, mely egyenesen a Hunyadiakról szól, Fraknoi a származás kérdését nem említi meg.

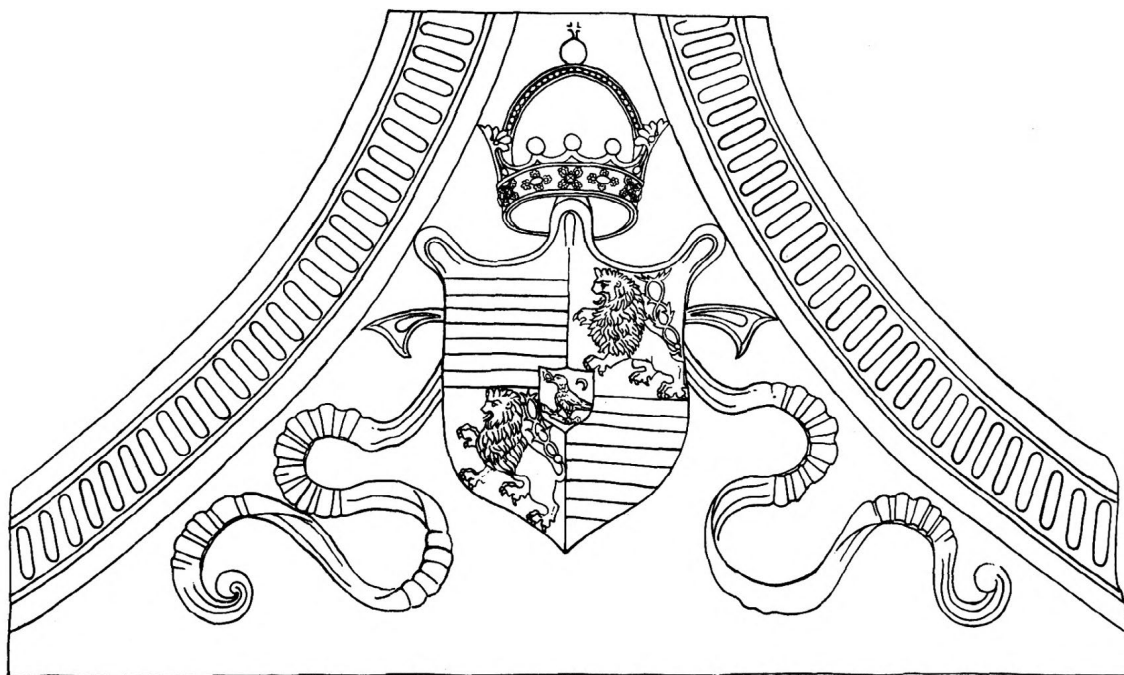
Egész rövidesen tárgyalja azt abban a nagy munkájában is, melyet Mátyás királyról írt (1890); a következő szavakkal: «Mátyás atyjának elei az oláhok elnevezésével összefoglalt albán, rumén és bolgár eredetű pásztornéphez tartoztak».

Kérdezhetnők azt, hogy az egymással homlokegyenest ellenkező három néptörzsből tehát melyikhez tartozhattak Hunyadi elei? és pedig annál inkább, mert a millenniumi mű III. k. szerint délszláv társadalom születtje. Erre a hosszú idő óta nyílt kérdésre Fraknoi csak Szilágyiról írt nagybecsű tanulmányában adott, bár okokkal nem támogatott feleletet azt mondván, hogy Hunyadi «a hunyadvári oláh kenéz dicső fia».

És Hunyadi János anyja ki volt? Erre nézve csak annyit mond, hogy «Vojk nemcsak a király kegyét küzdötte ki vitézségével, hanem előkelő hölgy kezét is». És kivel bizonyítja az utóbbit Fraknoi? Jegyzetben idézi Bonfini, ki Hunyadi János anyjáról feljegyzí, hogy a «görög császárok házából származott». Idézi továbbá Kaprinait is, ki felemlíti, hogy Hunyadi János és Mátyás a Marnavicsokat: Albania és Thessalia fejedelmeit az ő kedves vérrokonainak czímezik, «De ezen(k) authenticitása nem áll kétségen felül». Akkor tehát nem is bizonyíthatják. Ámde Bonfini is csak azt mondja, hogy az anya császári vérből származottnak «credita est», némelyek pedig őt Theodosius-ra visszavinni «audent». Fraknoi tehát Bonfinival bizonyít, ki maga azonban nem bizonyít semmit sem. A Marnavichokkal pedig a bizonyítást ki kell zárni azon egyszerű oknál fogva, mert mint Karácsonyira is hivatkozólag fent említettük, az egész Marnavich-rokonság oklevél-hamisítványon alapszik.

És szabad legyen kérdezni, hogy Bonfini, ha hosszan bizonyítgatja, hogy a Zsigmondtól való származás mese, miért nem mondja meg egyszerűen, hogy a nagy király nagyanyjának, a kereszténység világszerte ünnepelt hőse anyjának mi a neve. Teljességgel lehetetlen, hogy ő ezt — ha akarta — ne tudta volna. És e helyett Bonfini «credita», «audent» szavakkal görög császárokat emleget és a helyett, hogy az apára, Waykra nézve is megmondaná legalább azt, mit most már mi is tudunk, de ő feltétlenül, közvetlenebbül és jobban tudott, — hosszú lapokon át Hunyadi János atyjának s Mátyásnak származását a római Corvinus családra vezeti vissza és azokat, kik azelőtt Hunyadi dictus Oláh névvel fordulnak elő az oklevelekben, Corvinus dictus Hunyadiaknak nevezi.

Bonfini mindenről hallgat. Hallgat Corvin János születéséről is, pedig bizonyára jobban tudhatta származása történetét, mint a késő utódok, kik a boroszlói polgármester leányát,

238. Vörös márvány dombormű Mátyás király címerével a Magyar Nemzeti Múzeumban.

Kresz Borbálát mondják anyjának és ez, mint Fraknoi egyik cikkében olvashatjuk «teljes valószínűséggel bir és újabb történetíróink által elfogadtatott».

Bonfini ott, hol szólania kellene, hallgat, ellenben kifogyhatatlan abban, mit nem tudott, abban, mit ő talált ki.

Jogosítva vagyunk-e, ha a Zsigmondtól való származást mesének tartjuk, arra hivatkozni döntő bizonyítékul, ki maga is meseköltő? «Nem új gyanu, mondja Teleki, hogy a ravasz olasz . . . csupa hízélgésből koholt». Ezt mondja különösen Teleki (38. l.) Mátyásnak a Corvinoktól származására nézve. Bonfini, bár azt állítja, «miként Mátyás a dolgot szülőitől hallotta, mint előtte több ízben monda, semmi más erősséget elő nem adván, ebben sok hitelt nem érdemel». Ezt még erősebben fejti ki Decsy. (Osmanographia III, 162.)

Csodálkozunk kell, hogy Fraknoi, ki idézett műve szerint albán, rumén és bolgár eredetű pásztornépre viszi vissza Hunyadi származását, erről, Mátyásról szóló nagy munkájában csak mellékesen, odavetett jegyzetben emlékezik meg (73. l.). Egyszerűen közli Piccolomini Aeneas Sylvius megjegyzését, hogy Hunyadi oláh volt. Közli azét a férfiút, kit Mátyás ellensége, III. Frigyes titkárává, tanácsosává tett és 1442-ben poeta laureatus-ává ünnepélyesen megkoszorúzott, mi német földön, mint Voigt György mondja «hallatlan cselek-

mény volt» és a ki mint activ diplomata írta, hogy legyünk hypokriták, mert mindenki az és húzzunk hasznát az emberekből a szerint, a milyenek.

Piccolimini írja 1448-ban Miklós pápának a rigómezei ütközetről szóló levelében a várnai csatára visszatérve, hogy Hunyadi is elesett volna Várnánát «ha futásban nem keresett volna menedéket; de oláh ember, a vidék ismerője és ravasz elméjű levén, a veszélyt, melynek hálójába a többieket ejtette, fáradság nélkül elkerülte».

Ugyanebben a levelében mondja, hogy «licet errare, falli atque mentire, etiam principes queant».

Hazaárulással vádolja meg Hunyadit, ki «közhír» szerint az országot már Ulászló alatt megszerezni, majd az árva V. Lászlót attól megfosztani törekedett.

Megbízható-e a kétségkívül bámulatos tehetségű tudós, költő, diplomata, jogász, ki azonban annyira csodálni való változatosságot tanúsított, hogy kötelességének ismerte, midőn pápává (II. Pius) megválasztatott, nemcsak azokat visszavonni, miket mint az ellenpápa támogatója mondott és írt és miket egyházi szempontból helyteleneknek tekintett, hanem Cyprusi Károly által híres és rendkívül elterjedt ismeretes novellájára emlékeztetve, egyebeket is, bár még «Európa»-jában is bántó megjegyzések foglaltatnak Hunyadira és a magyarokra.

Piccolomini az erdélyi és oláh elnevezést azonosnak vette (getae quos partim valachos, partim Transylvanos nominant) s ő legyen döntő, midőn azt mondja, hogy nem annyira a magyaroknak, hanem inkább az oláhoknak, kiktől született, dicsőségét gyarapította.

Piccolomini, ki 1446-ban vette fel az egyházi rendet és 1458-ban választott pápává, már 1447-ben aug. 17-éről intézett a kölni egyetem rectorához visszavonó levelet: Epistola retractationis. Majd 1463 ápr. 26-án kibocsátotta ünnepélyes retractatióját is in minoribus agentes bullájában és visszavonta a műveiben elkövetett hibáit. «Azokat, miket nagy számban kiadott iratainkban találtok, mondja a pápa, utasítsátok vissza, vessétek meg. Kövessétek azt, mit most mondunk, hidjeteink inkább az öregnek, mint a fiatalnak, ne becsüljétek magasabbra a világít, mint a papot, Aeneam rejcite, Pium recipite».

Ha az írók többsége Hunyadit régi időktől fogva oláh eredetűnek tartotta, újabb időkben ez még kibővül azzal a véleménynyel, hogy kenéz-családból származik és, mint fentebb idéztük, Fraknoi is ujabbban oláh kenéz fiának állítja.

Ez nagyon ellenkezik azok állításával, kik atyját Oláhországból átmenekült vajdának vélik. Magában véve egyik is, másik is lehetséges lenne. A mi különösen az utóbbit illeti, erre nézve nem csak semmi bizonyíték nincs, hanem inkább valószínűség forog fenn az ellenkező feltevésére.

Ha ugyanis Hunyadi atyja vagy nagyatyja menekülő vajda lett volna, az csak természetes, hogy, mint Nagy Lajos a Bazarád elől futó s az ő pártfogását kereső Karapchról az adománylevelben ezt megemlíti, Zsigmond sem mulasztja el Serbe vagy Wayk menekülő vajdai minőségét annál inkább felemlíteni, mert az ő szolgálatába léptek.

Ha pedig Wayk és Serbe kenézek lettek volna, akkor legközelebb az a valószínűség állott volna, hogy Zsigmond kenézi voltukat felemlítse és elsősorban is a kenézi birtokkal, melynek már élvezetében vannak, adományozza őket meg. Azonban Zsigmond nem ezt teszi, hanem egyszerre ajándékba adja nekik a Hunyad-vári királyi uradalmat 50—60 faluval és Wayk érdemeiül a királyi cancellaria nem ír egyebet, mint alkalmas időben tett szolgálatokat. Mily másképen szól az adománylevel három évvel előbb, 1406-ban Lopathakai Csuka fia Dénes és társai részére, kiknek a *tíz jobbágy*-telket tevő Lopathakát, melyet már mint kenézséget elődeik is birtak és annak ma is birtokában vannak, új adományul ajándékozza. Mily hosszú dicséretben részesíti Dénes érdemeit a viselt hadjáratokban, kiemeli a Hervoja

ellen a boszniai kir. hadseregben teljesített kiváló szolgálatait. Kenézség gyanánt már is bírt 10 jobbágYTELEK adományozásának okolására ennyi dicséret! (Pesty, Oláh kerületek 54. l.)

Hasonlóképen Ulászló 1443 ápr. 16. malomvizi Kende János és fiainak, Hunyadi János familiarisainak is bőséges hadi érdemekért ad két «*possessio Walachialis*»-t: Szentpétert és Reyét (Sólyom-Fekete 33. l.).

Ellenben Wayknál, ki kir. várt és uradalmat kap adományba, csak a legközönségesebb formula használtatik.

Wayknál tehát nem ismerjük az adatokat sem az ő menekülő vajdai voltára, sem a Hunyad-vári adományt megmagyarázó érdemeire, sem pedig az ő kenézi minőségére nézve.

Az öreg tudóst, Kőváry Lászlót azonban nyugtalanították azok a fejtegetések, melyekkel legújabb íróink az oláh nép alakulására és a kenézi szervezetre vonatkozó munkálataikban Hunyadi János oláh eredetét tárgyalták.

A Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társulat II-ik évkönyvében (1900) panaszkodik, hogy midőn mint a M. Tört. Társulat tagjai Hunyadmegyének 1887-ben vendégei voltak, egyik felolvasásban azzal köszöntötték vendéglátóikat, hogy kétségessé tették magyar eredetüket. Hazament — és így folytatja — elővette Erdély Történelmének első kötetét (114—116.) és benne a kenézekről írt cikkelyét, melyben előadta, hogy az erdélyi történetbúvárok már a forradalom előtt tisztázták a kérdést és arra az eredményre jutottak, hogy nemcsak a királyi váraknak, hanem az egyes családoknak is voltak kenézei s ha voltak, azt kérdehetjük már most, miféle natio volt a földesúr s ha nem volt magyar, kinek kenéze volt?

Az akkor lefolyt vitára, mint Kőváry folytatólag említi, névtelen munka adott okot, mely azt vitatta, hogy az erdélyi kenézek oláhok voltak. A vita folytán kiderült, hogy Erdélyben mindenfelé, még a székely földön is voltak kenézségek és legtöbb Hunyadban, Erdély legnagyobb megyéjében. Ez az eszmemenet kelthette fel azt a gondolatot, hogy a hunyadmegyei családok e kenézek utódai. «Különben, hogy a hunyadmegyei kenézek később magyar családok törzseivé lehettek, történeti ténynek vehetjük.»

Ugyancsak Kőváry mondja az ő történetében, hogy «ezen kenézségek idővel vajdaságok, ispánságokká nevedtek. A királyi várakhoz tartozó kenézek többnyire egyezményleveleket kaptak, melyek . . . a kenéznek . . . törvény előtt nemesi állást biztosítottak». Ehhez hozzátehetjük, hogy századokon át természetes folyamat a beköltözötteknek a magyar nemzet testébe való beolvadása. Egészen természetes, hogy a kenézek is magyar családokká váltak, másokká nem is lehettek. Már Piccolomini mondja (Európa 301. l.), hogy «az oláhok itáliai nép, . . . az erdélyieknek azonban kevés jártas férfit találsz, ki a magyar nyelvet ne tudná».

Tekintve, hogy Hunyadi kenéz-családból eredetnek sok történetírónk állítja, indokoltnak mutatkoznék bővebben kifejteni a kenézi és kenézségi intézményre nézve a kutatások eddigi eredményeit és pedig különösen Hunyadmegyében. Ez azonban külön feldolgozásnak tárgya, melyet különben is hosszú ismertetésünk keretébe most már nem illeszthetünk be. Itt csak annyit, hogy a kenézi szervezet lakatlan, miveletlen vagy elpusztult területeknek települők által benépesítésére szolgált, kik az őket betelepítő kenézek igazgatása és bíraskodása alatt maradtak. A föld főura azonban a király, illetőleg ha a telepítés magán földesúri birtokon történt, a földesúr maradt, ki irányában a betelepítettek bizonyos szolgáltatásokra pénzben vagy természetben köteleztettek.

Az erdélyi kenézségek szervezésével különösen gróf Kemény József foglalkozott 1846-ban, majd 1854-ben megjelent dolgozataiban.

A kutatásokat tudósaink — élükön Csánki Dezső — Hunyadi származásának kérdésére is kiterjeszkedőleg újabban is folytatták.

Csánki (Magyarország Tört. Földrajzában, V. k. 36. l.) a kenézségek alakulása tekintetében két irányzatot különböztet meg.

A XV. század eleje óta, midőn Hunyad uradalma a Hunyadiak birtokába s királyi ado-

mány címén a terület mind nagyobb része magánosok kezére jutott, a dévai vár kerülete egyszerűen nagy királyi uradalommá válik, a melyhez tartozó falvakban vagyis kenézségekben a kenézek természetesen inkább haladnak a jobbágyi állapot és a falusi jobbágybíró, mint a szabad, bárcsak feltételesen, szolgálmányokkal és adózással terhelt szabad, azaz nemesi állapot felé.

Más volt az alakulás a már Nagy Lajos korában, 1360 táján is haczaki kerületnek nevezett fennsíkon. E tájakra csupa oláh népségek telepedtek le magukkal hozott szlávok kenézi szervezetükkel. Egy-egy ily oláh kenéz gyakran egynél több, néha jóval több kenézséget alapított s a letelepedett oláhságnak olyforma birtokosa és ura lett, mint a magyar nemes, azzal a megszorítással, hogy a föld ura a király maradt, kinek nevében az erdélyi vajda, illetőleg annak embere: a haczaki várnagy gyakorolta a hatóság jogait s bár a birtok szabadnak tekintett, attól kenézei a haczaki várhoz katonai szolgálatot és pénzben adózást teljesítettek. A királyok ily kenézeknek engedélyeket, majd kiváltságokat, adományokat osztogattak lakatlan területek benépítésére, kenézségek alapítására, majd meglevő kenézségekre.

A haczaki kerületben kialakult eme kenézségek a király képében az erdélyi vajda által kinevezett haczaki várnagyok alatt bizonyos önkormányzatban éltek, mint ez Nagy Lajos és Zsigmond okleveleiből kitűnik.

Azok a birtokok, melyeket kenézségi szolgáltatások mellett királyaink a korona-uradalmakból átengedtek, nem sokáig maradtak a nemesi jószágadományozás keretén kívül.

Az átmenet a teljes nemesi adományi rendszerre természetes fejlődés volt.

A szolgáltatásokat s kötelezettségeket nem tekintve, a kenézek oly szabadon birták — mint Csánki kifejti — az ő kenézségeiket, mint a megyei nemesek az ő nemesi birtokaikat.

Hűtlenség esetében a király vagy a vajda megfosztja a hűtlen kenézt a jószágtól és másnak adományozza.

Az országos nemesi rendbe való beolvadás minden fokozata nem állapítható ugyan meg, így szól Csánki, de mégis legegyszerűsebb példát mutat a malomvizi Kendefi-család, Kende fia: Kende és János, kiket mint fentebb említők, a haczaki várhoz a malomvizi kenezatus után fizetett adótól Zánthowi Laczk Jakab vajda 1406-ban, tetszése tartamára (usque nostrum ad beneplacitum), majd Hunyadi 1451 máj. 9-én a királynak, az erdélyi vajdának és az esztergomi érseknek járó ötvenedtől örökre felmentette. (Sólyom-Fekete. Vázlatok 29., 35. l.).

Ennek az állapotnak s fejlődésnek felel meg, hogy míg 1435-ben a király a haczaki kerület nemeseinek s kenézeinek esküdtjeivel és összeségével, illetőleg beleegyezésével tesz kenézi adományt, a század vége felé II. Ulászló már a haczaki kerületnek csupán nemeseihez és birtokosaihoz intézi rendeletét, mikor Biklit főispánjokul rendeli ki s az ottani nemesség összeségének adományoz bizonyos réteket, legelőket s aranymosó-helyeket s a haczaki kerület nemessége nevében állítja ki hét nemes a hunyadvári aranybeváltást és az aranymosást szabályzó említett oklevelet.

E fejlődéssel egybevágólag a XV. század közepe óta fokozatosan a kerület oláh eredetű nemessége is a főispánok s alispánjaik országos nemesi megyei hatósága alá kerül.

Csánki idézett művének V-ik kötetében (1914) Hunyadmegye haczaki (hátszegi) kerülete birtokosságánál újra megemlékezik Hunyadi származásáról. «A haczaki kerületi szláv-oláh eredetű kenéz-birtokosság és birtoklás intézménye már a fejlődés eme fokán is erős magyar hatásokat mutat. Még beljebb hozták ezt a birtokosságot a magyar nemesi társadalom kötelékébe, sőt testébe a XV. század harmadik évtizedében mind nagyobb erővel megújuló török hadjáratok, melyeknek folyamán, főleg az erdélyi vajdai tisztet is viselő és ép e vidékről való, ősei vagy rokonsága szerint hasonló eredetű Hunyadi János használja fel nagyobb mértékben . . . a haczaki kerületnek . . . már szintén nemesi jogot is élvező kenézi birtokosságát, a köteles hadi szolgálatra.» Ez magyarázza meg, mint ezt Csánki Történelmi Földrajzának már II. kötetében (1894) mondja, hogy ez időtől hadi érdemeikért mind sűrűbben emel-

ték a királyok nemesi rangra a kenézeket, de bizonyos hadi és adóbeli szolgálmányok meghagyásával: kenezii nobiles.

Arra nézve azonban, hogy Hunyadi János kenéz-családból származik, mi Csánki szerint alig szenved kétséget, okiratszerű adatunk eddig nincs, sőt mivel a vlach és oláh két különböző fogalom, az egyik pásztort, a másik fajt jelentett, a kenézi származás keretén belül nyílt kérdés marad, hogy mily nemzetiségű kenézi családhoz tartozott volna Hunyadi.

Thallóczy a Jajcza történetéről írt nagybecsű művében szintén a Balkánról beszármazottnak tartja Hunyadit. «A Hunyadi-ház igazán magyar-balkáni nemzetség». (58. l.) «Hunyadiék a Balkánról beszármazott magyar nemzetséggé váltak» (60. l.).

Lehetetlen, hogy jelentőséget ne tulajdonítsunk annak, midőn maga Zsigmond az ő okleveleiben Hunyadi Wayk fiait: Hunyadi Jánost «Oláh» Jánosnak és «Oláh nevezetű Jánosnak», fivérét szintén Oláhnak nevezi (1434, 1435, 1437), majd Albert király mindkét Jánost «Hunyadi Oláh» fiainak. Ez kétségtelenül azt mutatja, hogy mielőtt a Hunyadi név használata általánossá és elfogadottá vált, a családot «Oláh» vezetéknévvel jelölték meg, minek több oka lehetett. Minthogy abban az időben az oláh név még nem jelentett nemzetiséget, — a foglalkozás, jelesen a kenészség, melyhez a vlach, oláh név fűződött, valamely családi összeköttetés vagy egyéb viszony vagy tartózkodás a havasontúli országban és más egyéb körülmény, mint erre ma is elég példa van, szolgálhattak alkalmul az Oláh-névvel való megjelölésre, melyet azonban az egyideig felváltva használt, de az adományozott hunyadvári uradalom után a családot feltétlenül megillető Hunyadi név, mely az Oláh-névvel kapcsolatban, mint Hunyadi Oláh is előfordul, később teljesen használaton kívül helyezett.

A vlach, oláh szó jelentése Hunyadi származásának megállapítása miatt is még sokáig fogja íróinkat foglalkoztatni.

Legújabban tárgyalja azt Takáts Sándor, ki már a Magyar Nyelv II. évfolyamában (1906) a Census Valachorumnak nevezett pásztoradó, huszadról Sztronga cím alatt közölt ismertetésében, majd 1915-ben a M. T. Akadémia által közzétett Rajzok a Török világból című művében (II. 295—335) élénk világot derít a vlach-oláh kérdésre s a kenészség szervezetére.

Törvénykönyvünknek Census Valachorum kifejezését a fordítók «mindig oláhadónak fordítják. De ez a fordítás hibás; mert ha igaz volna, hogy a vlach szó oláht jelent, akkor arra a furcsa eredményre jutunk, hogy egész Felső-Magyarországban Csehországig, aztán a Dunántúl, Sopron, Vas, Veszprém s. a. t. megyékben oláhok laktak. S mivel egészen nyugodtan állíthatjuk, hogy ez nem igaz, el kell fogadnunk, hogy a vlachus szó nemcsak voláht vagy oláht jelentett, hanem pásztort is. Azokon a vidékeken lakó vlachok tehát, a melyeken oláhok soha sem voltak, nem oláhok, hanem vlach nevű pásztorok voltak. Világosan kitűnik ez az oláhok és vlachok szokásainak és rendtartásának különbségéből. A magyar közigazgatás teljesen másképen kezeli a vlach nevű pásztorsereget, mint a szó szoros értelmében vett oláhokat. Az adózás is teljesen más volt az oláhoknál és más a vlach nevű pásztoroknál. Az oláhok például nem fizették a sztronga nevű pásztoradót, hanem csupán a tretina nevű oláhadót... Az egyházi adózás is teljesen más volt az oláhoknál és más a vlachoknál.»

«A míg a vlachok a magyar vidékeken hamar beolvadtak a lakosságba, fent a havasokon sokáig megmaradtak nemzeti szokásukban. Itt különben, önállóan, saját kiváltságaikkal éltek. A sedes Walachales vagyis a pásztorszékhelyek akár a vlachusoké, akár a ruténeké, a közönséges adózástól mentesek voltak. A pásztorok adó helyett csak sztrongát fizettek. (A szerző részletesen kifejti, hogy ez huszadlás volt; azért nevezték vigesima oviumnak is). A vlachus és a rutén pásztorszékhelyek élén kenézek és soltészok (Zwltiz sive judices) állottak. Mindkét szó ugyanazt (vagyis a bíróságot) jelentette. A németek lakta tájakon a pásztorszékhelyek örökös bírait soltészoknak, az északkeleti rutén és vlachus falvakban kenézeknek, az oláh falvakban pedig vajdáknak nevezték.»

Minthogy a sztronga nevű pásztoradó a vlachok, a rutének (oroszok) között szélteben járta, míg az oláhok adóját az egész országban tretinának nevezték, «ebből az adóból azonnal megállapíthatjuk, mondja Takáts, vlach avagy oláh volt-e valamelyik falu népe.»

A kenézek, kik között voltak főkenézek, marhával szolgáló, továbbá gyalogszeres, sőt henye kenézek is, a falu székin csak kisebb ügyekben ítélezhettek. Az igazi bíraskodás a vajdák dolga volt, kik mellé, ha adószedéssel is foglalkoztak, krajnikokat vagyis járási előjárókat is adtak.

Habár sokak szerint elég tisztán áll a kenézségek szervezete, épen Takáts nagybecsű műve mutatja, hogy a részletek meg kiegészítést, felvilágosítást igényelnek és pedig annál inkább, mert míg Erdélyben a kenézi szervezet a XVI. század elejétől kezdve megszűnőfélben van, az ország többi részeiben a kenézek és soltészok által való telepítés még fennmarad és mert bővebb megvilágítást kíván azoknak a részben ugyanazon néven ismert közegeknek működése, kik a pásztorság, a pásztorfaluk ügyeit intézték és azoké, kik a mezőgazdaság vitelére alakított telepeket, jelesen a hunyadmegyei kenézségeket igazgatták.

Még inkább igényli azonban a fölvilágosítást az a kérdés, hogy hol és miként foglaltak helyet a kenézi szervezetben Hunyadi ősei, mirenézve eddig okleveles adat bizonyítékul nem mutatható fel.

★

Ezekben ismertetvén a Hunyadiak származására nézve történetíróink újabb kutatásait, nem látjuk fölöslegesnek röviden közölni azt is, hogy miként jutott azok eredménye kifejezésre lexikonainkban.

A lexikonoknak rendeltetésök az, hogy a tudományos kutatásoknak leszűrt eredményeit lehető szabadsággal és rövideggel ismertessék meg és tegyék közkincsévé mindazoknak, kik a művelődés után vágyódva ismereteiket ennek segítségével kívánják bővíteni, mert nincsenek abban a helyzetben, hogy önálló tanulmányok alapján szerezzék meg azokat.

Arra, hogy mit mondanak a lexikonok, úgy hiszem, joggal hivatkozhatni, mert tükrét kell adniok annak, mit a tudósok megállapítottak s mit a tudomány állása szerint meg kell ismertetni.

Összehasonlítás kedvéért talán kívánatos a régiekre is hivatkozni.

Már az Oest. National-Encyclopädie (VI. k. 490. l. Wien, 1837), mondja Hunyadi Jánosról, hogy «1392-ben született, biztos források szerint Zsigmond császár fia oláh bojárnőtől, név szerint Morssinay Erzsébettől. Ez, még mielőtt szült volna, férjhez ment Woyk Buti oláh bojárhoz, kit hosszú ideig a flucska apjának tartottak, de azután csakhamar meghalt. Nehány évvel ezután az anya a fiúval és fivérei egyikével Budára utazott. A fiú az anyja által a császártól kapott gyűrűvel igazolta előtte származását. Erre elnyerte Hunyadvárosát 60 faluval».

A régiebb Brockhaus-lexikonok szerint (1845, 1863) a hagyomány Hunyadi, ki 1393 körül született, Zsigmond természetes fiának mondja Morssinay Erzsébettől. Az újabb csak annyit, hogy Hunyadon 1387-ben született.

A General und Universal Lexicon (1869) szintén határozottan kijelenti, hogy «természetes fia Zsigmond császárnak és az oláh bojárnőnek Morssinay Erzsébetnek».

A Szent István Társulat Egyetemes Encyclopaediájában (1871) a Hunyadiról megjelent cikk írója szerint Hunyadi János «legvalószínűbb, hogy hunyadi Oláh Vojknak, egy elszegényedett erdélyi nemesnek s Morsinay Erzsébetnek köszönte lételét. Született Hunyadon vagy a közelfekvő Hátszegen 1387 körül».

Mit mondanak a legújabbak? A Pallas Lexikon IX-ik kötetében (1895) a Hunyadiakról közzétett cikkben az író a «meglehetősen tisztázott kérdésnek» tárgyalásairól az eredményt a következőkben ismerteti. «A Hunyadi-család albán, rumén, bolgár, szerb, cincár elemekből

összeverődött oláh népfajból veszi eredetét. Hunyadi János ősei a Balkán-félszigetről átözönlő vegyes nyelvű néptörzsek vajdái és kenézei közül valók lehettek, nem rumén, hanem délszláv (talán bolgár) fajnak, kik rokonságban állottak több délszláv és albán fejedelmi családdal. A mai értelemben csak annyiban mondhatók oláhoknak, a mennyiben rumének fölött is vajdáskodtak».

«Első ismert őse Serb, ki a XIV. század végén a hunyadvármegyei oláhok kenézségét birta és Hunyadvárát kapta adományként s belépést a magyar nemesi társadalomba. Fiai Radul, Magos és Vojk. Vojk és osztályos rokonai 1409-ben Zsigmond királytól új adományként kapták Hunyadot. Neje volt a demsusi Muzsina nevű nemes oláh családból származó Muzsinai vagy Morsinai Erzsébet (rendesen Morzsinay néven szerepel). Ezen Erzsébettől, ki férje halála után Csolnoki Jánoszlavhoz ment feleségül, Vojknak következő gyermekei születtek: 1. Mária, férje Argyesi Manzilla, kitől a hatalmas Oláh-család származott; 2. ismeretlen nevű leány, férje Székely és anyja lett Székely János bánnak és Tamás aurániai perjelnek; 3. ifj. Hunyadi János † 1441; 4. id. Hunyadi János».

Révai Nagy Lexikonának 1914-ben megjelent IX. kötetében a Hunyadiakról szóló cikk a következőket mondja:

Hunyadi Vojknak, Hunyadi János atyjának «Neje volt a demsusi nemes oláh családból származó Morsina Erzsébet, kitől Vojknak következő gyermekei születtek: 1. Mária (férje Argyesi Manzilla; 2. leány (férje Székely N.); 3. ifj. Hunyadi János, a kormányzó öccse; 4. id. Hunyadi János, ki némelyek szerint Piatra di Corvo (Hollókő) vagy a hunyadmegyei Hollós nevű várban, mások szerint Hunyadon vagy Hátszegen született volna és Heltai szerint Zsigmond király törvénytelen fia lett volna».

239. Szilágyi-czímer a Mátyás-loggia földszintjének középső ablakáról Vajdahunyadon.

V. Hunyadi János fivérének sírköve a gyulafehérvári székesegyházban.

Sajnálatraméltó, hogy abba a homályba, mely Hunyadi családjának eredetét és annak tagjait borítja, az előrebocsátottak szerint, vajmi kevés adat világít. Írásos adat alig van és a melyek reánk jutottak, sok kérdést megoldatlanul hagynak és kételyeket is támasztanak. Hiányoznak a születési és halálozási adatok és hiányoznak vagy csak romokban maradtak fenn azok a síremlékek, melyeket hamvaik fölé állított a családi és nemzeti kegyelet és hála. De lehet-e csodálni ezt, midőn a pusztítás nem kímélte meg az országalapító Szent István, Szent László, Nagy Lajos, Mátyás síremlékeit sem, nem egyetlen egy királyét sem, kivéve III. Béla és hitvese kőkoporsóit, melyeket az anyaföld biztosított a szentségtörő kezek ellen.

A gyulafehérvári székesegyházban három síremlék maradt fenn, melyeket a Hunyadiaknak tulajdonítanak: Jánosnak, a kormányzónak, a szerencsétlen Lászlónak és a kormányzó fivérének, kit ő maga «Joannes minor de Hunyad, miles militum, frater noster carissimus» névvel illet. Csakis ezen ifjabb János síremlékén maradt meg a felírás.

A felírást igen hiányosan már Fasching (Nova Dacia), Kreckvitz (Transsylvaniae Descriptio 1685, 1688), majd Benkő (Transsylvania) is kiadták.

Szereday Antal gyulafehérvári nagyprépost 1791-ben *Collectio continens tabulas monumentorum* című ismertetésében a felíratot a következőleg közölte: Miles Joannes vocatus frater gubernatoris sit iunctus coelicis choris anno MCCCCXXXIII de Huniad és tovább Hic est tumulus Iohannes miles Iunior de Huniad vocatus frater eius. Ugyanígy közli Kazinczy is erdélyi 21-ik levelében, kivéve, hogy iunior helyett minor-t tesz és évszámul MCCCCXXXIII-at vagy IIII-et idéz. Fejér György (Genus 297, 298) Benkő után adja a kettős felírást, mely megegyezik Szeredayéval, azzal a különbséggel, hogy iunior helyett szintén minort mond és az évszámot MCDXLIV-el adja. Teleki azonban helytelenül idézi Fejért, midőn minor helyett iuniort mond. Viszont Fejér is téved, mert ugyanazon műve 50. lapján Szeredaynak Not. Cap. Albensis-re hivatkozólag angelicis-t mond, holott Szereday szövegében coelicis szó foglaltatik.

Teleki Szereday után ismerteti a felírásokat, kinek «előadását, mondja, annyival inkább kénytelenek vagyunk elfogadni, mivel a sírirat az újabb időkben, mint ezt saját tapasztalásomból mondhatom, annyira megromladozott, hogy azt elolvasni majd lehetetlen». Ebben mégis Teleki bizonyára részint a hely szűke, részint a homály miatt, melyben a Hunyadiak koporsói, különösen a Miles Hunyadi sarkophagja állottak, tévedésbe esett, mert a felírás néhány töredezett szón kívül jól olvasható.

Aranka György 1811-ben a sarkophagon levő felírásokat a következőleg ismerteti: Felső sorban «János nevű katona, a Gubernator Attyafia. Jutott legyen a mennyei karokhoz. 1434. Eszt. Hunyadi». Alább «Itt temettetett ifjabb János katona, a ki Hunyadinak hivattatott; az ő Öttse». Tehát, folytatja Aranka, «Három Hunyadi Jánosról legyen emlékezet: nintsen két-ség. Egy a Gubernator; más az Attyafia, az 1434-béli, harmadik az Ifjabb János az ő Öttse». Az 1434-beli Jánosról azonban Aranka kijelenti, hogy mit sem tud róla. Ennek ellenében Kazinczy Erdélyi levelében azt mondja, hogy «Aranka tévedésben van. Ez a János, az 1434-ben elhalt és az ifjabb János a gubernator öccse azon egy személy s a két írás ugyan azon sírkő felső táblájának jobb és bal karimáján áll. Minek kell az epigraphe anachronismusát s az író ügyetlenségét oda magyarázni, hogy azon egy koporsó kőbe két Jánost tettek volna be? A két test abban helyt sem talált volna».

Kétségtelen ezek szerint, hogy Aranka a sarkophagot és a síriratot két Hunyadi sírjának tulajdonítja, nem pedig csak gyanítja, mint Teleki mondja, ki szintén elnézésből említheti azt, hogy Aranka «Hunyadi Jánosnak két hasonló nevű testvér tulajdonít» (I. k. 48.), mert ő csak az egyiket mondja Hunyadi öccsének, másikat atyafiának nevezi.

Fejér is kettős sírhelyet és kettős feliratot mond. Szerinte a miles vocatus frater Gubernatoris, kire az 1444. halálozási évszám vonatkozik, Hunyadi János fivére, az alter Joannes, míg a iohes miles minor de hunyad vocatus frater eius: Zekel János, Hunyadi János consanguineusa.

Fejér határozottan két síriratot idéz, téved tehát Teleki, midőn a két felirat és kettős sír ellenében azt vitatja, hogy «Szereday nagyprépost csak egyes sírkövet ír le», holott maga Teleki külön-külön idézi a feliratnak a miles Joannesre és a Johannes miles junior de Hunyad-ra vonatkozó szövegét.

Mint látjuk, a halálozás idejéül az írók különböző évet állapítanak meg, sőt az ugyanazon évet is különböző számokkal jelölik meg. Maga a felirat pedig hiányos.

Midőn kérésemre gr. Mailáth püspök készségesen megengedte a koporsók lapjainak szét-szedését, gipsz-másolatok készítése és annak megállapítása végett, vajjon nem találhatók-e a lapok közt vagy a koporsók alatt valamely részletek a megcsonkított síremlékekből, a köriratot nagyobb pontossággal lehetett elolvasni.

Meg volt állapítható világosan, hogy az év 1440 a következő számokkal MCCCCXXXVV. A négy C után három tizes és bár szokatlanul, de kétségtelenül két római V következik. A mi pedig magát a feliratot illeti, ez is teljesen olvasható és kétség csak a miles minor de huniad szövegének befejezésére: egy kitört szóra és két szó három részletére nézve volt a «sit iunctus celicis choris» szavak előtt.

Varju Elemér a gipszmásolatok elkészítése után már így olvasta a felírás szövegét: Hic est tumulus miles Johannes vocatus frater gubernatoris sit iunctus celicis choris anno dniM CCCCCXXXVV de huniad zc. hic est tumulus iohes miles iunior de huniad vocats frater eius (dem domini guber) natois. sit iunctus celicis choris.

A szöveg olvasásában két részlet megállapítása bírt döntő fontossággal. Az évszám és de huniad szavak után világosan ZC betűk, fölöttük rövidítési jellel, következnek. Voltak — köztük a gyulafehérvári székesegyház történetével évtizedeken át foglalkozó Beke kanonok — kik úgy vélték, hogy a rövidítés Székelyre vonatkozik. ZC = siculus, régies használatban Ziculus = Székely. Ily összevonás azonban teljességgel önkényes és képzeleti. Felmerült az is, vajjon nem lehet-e «etiam» összevonása a két betű? E két betű magyarázatánál azonban még fontosabb volt, hogy a miles minor de huniad vocatus frater eius után külön következő három betű az eius-hoz tartozik-e és dem-nek olvasandó-e? Dr. Gárdonyi Albert, a székesfőváros főlevéltárnoka volt szíves ezek iránt véleményt mondani, ki kijelentette, hogy a ZC feltétlenül «etc» és az «eius» után következő három betű «dem».

Az ő nagy szivességének köszönjük a felírás következő szövegét és felosztását. Az első rész: Hic est tumulus miles Johannes vocatus, frater gubernatoris sit iunctus celicis choris. A második rész: Anno domini MCCCCXXXVV de Huniad etc. hic est tumulus Johannes miles iunior de Huniad vocatus frater eiusdem fratris gubernatoris sit iunctus celicis choris. A fratris szó betűi ki vannak ugyan törve, de Gárdonyi a megmaradt töredékekből teljes bizonyossággal állapította meg a hiányzó részeket, valamint megállapította azt is, hogy a sokszor minor-nak olvasott szó világosan iunior, mi kétséssé tette, vajjon Szereday és Fejér helyesen olvasták és idézték-e Hunyadi 1442. évi okleveléből az egregius Joannes Minor de Hunyad szavakat és a minor nem juniornak olvasandó-e? A kételyt dr. Csánki Dezső osz-

240. Szilágyi-czímer a vajdahunyadi várból.

latta el, ki oly szíves volt egyrészt megállapítani, hogy Hunyadinak Fejér által Szereday után idézett és János fivére és saját maga lelkiüdvére Bolgár, Cserged, Diomal és Tinod adományozása mellett az erdélyi egyház s káptalan javára kiadott alapítólevele nincs ugyan meg az országos levéltárban, azonban megvan Hunyadi iktató parancsa 1442 január 3-áról a Kolozsmonostori Conventhez, a káptalannak a nevezett birtokokba léendő beiktatása iránt. Ebben az oklevélben a megjelölés kétséget kizárólag Johannis iunioris de Hunyad és nem minoris.

Ez a kérdés ezzel teljesen tisztázva van, annál inkább, mivel a statutorium mindenkor az adománylevél szövegét tartalmazza.

A mi az eiusdem szót illeti, ez döntő fontosságú a sírirat szövegében, mert kétségtelenné teszi, hogy akár a gubernatorra, akár ennek fivérére vonatkozzék az eiusdem, az ugyanazon gubernatornak fivére vagy a gubernator ugyanazon fivérének fivére arra a második fivére utal, ki a sírban fekszik.

Gárdonyi szerint a szöveg annyira világos, annyira reá mutat a sarkophagban eltemetett két halottra, hogy ez iránt kétségnek helye nem lehet. A sírfelirat határozottan két személyről: a miles Johannes-ról és a Johannes miles iunior-ról szól. És mégis majdnem tanácstalanul állunk a szöveg megfejtése előtt. Inkább csak mellékesen említjük meg, mintha a szöveg nem egyenletesen folynék. A halálozás évszáma után következik a «de huniad etc.» és ez után ismét Johannes miles iunior de Huniad.

Ezt azonban Gárdonyi azzal magyarázza, hogy az első de Huniad etc. a nemzeti névet jelzi, míg a második a nemzetségnek megjelölt tagját.

Mint van az, hogy a miles Johannes vocatus frater gubernatoris után nincs kitéve a halálozási évszám? Ebből az lenne következtethető, hogy a síremlék abban az évben állíttathatott, melyben a miles Johannes eltemetett és ezért maradhatott el az évszám. Ha elfogadható lenne, hogy ez a miles a Rigómezőn elesett Székely János, mint erről alább szólunk, akkor az év 1448 lenne.

Feltűnik továbbá, hogy a körirat a Johannes miles iuniort miért nem nevezi a kormányzó fivérének és miért mondja róla, hogy ő a kormányzó ugyanazon (tehát előbb már említett) fivérének fivére?

Gondolkozóba eshetnénk a fölött is, vajjon az eiusdem és a fratris nem tévedés-e a talán szakgatottnak látszható szövegben?

Azonban alig képzelhető, hogy az «eiusdem fratris» szavakat a köriratot véső saját magától vagy ötletszerűleg faragta. Ez tudatosan történt, már pedig ebből azt is lehetne következtetni, hogy ilyképen utalás történik arra, hogy a Johannes miles iunior nem közvetlen összeköttetésben fivére a kormányzónak, hanem abban a fivéri viszonyban van vele, mint melyben a miles Johannes áll a kormányzóval.

Ha azonban két Hunyadi Jánosról van szó, kik a kormányzónak fivérei voltak, akkor ki ismeri Hunyadinak atyáról való két János fivérét, kit a Hunyadi név megillet?

Erre a kérdésre a választ csakis az 1409. évi adománylevélről az erdélyi káptalan által 1419. évben kiadott átírás adhatja, mely világosan megjelöli a főadományos első szerző: Hunyadi atyja, Wayk fiait, úgy mint Johannest, vagyis Hunyadi Jánost, ki már az első adományosok között megnevezetett, továbbá Johant és Waykot. Az adománylevél káptalani átírásából tehát a kérdésre azt a választ nyerjük, hogy Hunyadi Jánosnak atyáról csak egy fivére van, kit Jánosnak hívnak és ez a káptalani átírásban megnevezett Johan, kiről Hunyadi János már 1442 január 3-án mint halottról emlékezik meg.

A sarkophag a Joannes iuniornak 1440 vagy 1441-ben bekövetkezett elhalálozása után tudvalevőleg csak évekkel később készült, miről világosan tanuskodik a sírirat, mely Hunyadi kormányzónak nevezi, ki azzá csak 1446-ban választatott. A sarkophag csak ezen idő után készülhetett. Talán — mint fentebb említők — a rigómezei ütközet után.

Az előadottak szerint Hunyadi Jánosnak a síriratban megnevezett két János fivérét hiába

keressük. Ha tehát a sírirat szövegének feltétlen helyességére nézve netán támasztható kételyek ellenében is Hunyadi Jánosnak az ifjabb Jánoson kívül létezett volna még egy János fivére, ezt már másutt, mint atyáról való fivérei közt lehet keresni.

Thuróczi az ő krónikájában (P. IV., C. 46.) azt mondja, hogy «Zekel János, a kormányzó úr consanguineusa a Rigómezőn 1448-ban elesett».

Erre Istvánffy Thuróczy krónikájának birtokában levő példányán a lap szélére feljegyezte, hogy ezen Zekel Jánosnak «neve Secula vala; így hivaték az oláhoktól és ráczoktól, a magyaroktól pedig Hunyadinak; a jobb keze levágtatott és Erdélyben Fejérvárt fekszik eltemetve». Fejér hozzászól (Genus, 297—8. l.), hogy sírírata így hangzik: «hic est tumulus iohes miles minor de hunyad vocatus frater ejus». Fejér tehát azt a Jánost, kit Hunyadi ifjabb fivérének és 1442-ben már elesettnek mond, felcseréli Zekel Jánossal, ki 1448-ban esett el, mi világos tévedés, mert ő maga közli (46. l.) Hunyadi 1442. évi oklevelét, melyben egregius Joannes Minor de Hunyad, az ő elesett legkedvesebb fivérének lelki üdvéért mondandó misékre alapítványt tesz.

Aranka György az ő értekezésében (1811.) Hunyadi Jánosról szintén azt vallja, hogy «az Őss neve Székely volt. Lehet, hogy azok közül a Székelyek közül, kiket István király Hunyadvármegyébe szállított volt... határok őrzésére» «eredetere nézve Székely volt és Székelynek is hivattott... még egy vagy talán több Testvére-is volt; mindenik Hunyadi János».

Teleki szerint (I. 26.) Hunyadi «anyja első férjének halála után egy ismeretlen nemzeti-ségű Csolnokosi Jariszló nevű emberhez ment férjhez». Ezt némileg másképp mondja Benkő (Transsilvania, I. 559.). Szerinte azután, hogy János atyja, kit Buthi özvegyen hagyott, Zsigmond király kegyével halmozva Erdélybe visszatért, csakhamar Jariszló nevű oláh nemeshez ment férjhez, kitől fiai voltak: Chionaki Dan, Vojk, Péter és János, kik Hunyadi János példájára csakhamar magyarokká lettek.

Budai Ferencz is Polgári Lexiconá-ban elfogadhatónak tartja, hogy a kormányzó anyja, Morzsina Erzsébet első férje halála után jószágos nemes oláhhoz, Jariszlóhoz ment férjhez, kitől Dan, Vojk, Péter és János fiai lettek. Ezeknek ajándékozta Hunyadi János a Csolnokos falut, «melyről ragadt aztán reájok a csolnokosi név a Jariszló helyett».

Budai sem tartja az ifjabb Jánost Hunyadi fivérének, hanem «vér szerint való atyja fiá»-nak, mit azonban elfogadhatatlan okkal: azzal kíván bizonyítani, hogy egy atyának két egyforma nevű élő gyermeke nem szokott lenni, miből, mondja Budai, «erőltetés nélkül ezt lehet kihozni, hogy a nagy Hunyadi Jánosnak más atyjafiai is voltak, a kiknek szintén úgy Hunyadi volt nevök, mint neki és ennek a fehervári templomban fekvő Jánosnak az atyját is Hunyadinak hitták».

Hunyadi anyjának Vojk halála után Csolnokosi Jariszlóval való házassága mégis bizonyítva nincs. Azonban vannak oklevelek, melyekkel Hunyadi János és Mátyás király a Csolnokosiaknak jószágokat, mentességeket adnak.

Dr. Csánki Dezső adatai (Hunyadmegye és a Hunyadiak. Századok 1887. Magyarország T. Földr. V. K. 169. l.) kétségtelenül bizonyítják, hogy Hunyadi kormányzótól nemes Csolnokosi Dán (a néhai Jaroszláv) fia és édes testvére, János, valamint a Sorbe fiai: Vajk és Péter a haczaki kerületi Csanokos vagy Csolnokos helységet, melyet eddig kenézi jogon bírtak, kir. új adományul 1446-ban, in festo ascensionis Domini (Fejér Genus, 100. l. tévesen mond 1447-et) nyerték. Mátyás király pedig 1464-ben Vajk fiának Lászlónak új adományul adta Csolnokost, Ohabát és Dobokát.

241. Szilágyi-czímer az Országos Levéltárban levő pecsétről.

242. Szilágyi-czímer az Országos Levéltárban levő pecsétről.

Karácsonyi gyanút táplál ugyan a Csolnokosiak iránt, azonban az itt idézett és dr. Csánki által olvasott oklevelek hitelességéhez szó nem fér. Karácsonyi az általa erőteljesen hangoztatott hamisítást arra a szabadalomlevélre, arra a híres inhibitorium mandatumra vonatkoztatja, melylyel Hunyadi kormányzó Csonokosi Waykot, kit osztályos fivérének — frater condivisionalis — nevez és fiait Lászlót és Sandrinust, továbbá Csonokosi Jaroszlav fiát Dant a hadkötelezettség és adózásoktól felmenti 1447-ben s melyet Fejér is (Genus, 111. l.) Bethlen Gábor hiteles átiratából közöltnek mond, míg dr. Csánki Báthory Gáboréból ismeri azt.

Erre a Benkő Transsilvániá-jában olvasott exemptionalisra mondja Kazinczy idézett erdélyi levelében, «melly csak annyit tesz, mintha Benkő a vármegyéről szólván, azt monddotta volna, hogy ott a Királyi Parancsolatoknak semmi erejek nincs, míg nem publicáltatnak. Ez a Csolnakos falu egész San-Marino Erdély' testei között».

A F. M. Minervában a levél — már Kazinczy halála után 1831-ben — azzal a megjegyzésével jelent meg, hogy «A nem nagy hely egy kisdud respublicának képzeltehetik, 's status in statu. Minthogy ártalmas a nagy testnek ez a kis testecske épen nem lehet: méltó, hogy elsősegei tovább is tiszteltessenek. Nem mernék itt hinni Benkőnek is, ha báró Jósika

János, Hunyadvármegyei volt főispán s mostan tartománybeli főbiztos s felső-szállás-pataki Kenderesi Mihály, Hunyadvármegyei volt főbíró, most kormányzó tanácsos urak bizonyossá nem tettek volna, hogy a dolog nincs különben».

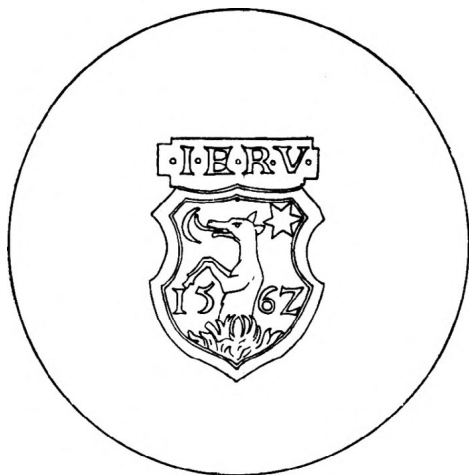
Ehhez magunk részéről pedig hozzátehetjük, hogy a Csolnokosiak mentességére nézve Hunyadmegyében csak úgy vannak tanuk, mint Kolozsvártt arra a tudvalevő tényre, hogy Mátyás király az ő szülőházát mentességekben részesítette. Akár hamisítvány tehát az ártított oklevél, akár nem, a tény mégis az, hogy Csolnokoson bizonyos mentességek érvényben voltak.

És akár hamisítvány ez az oklevél, akár nem, ez a kérdés teljesen független attól, vajjon lehettek-e a Csolnokosiak Hunyadinak rokonai, mint ezt többen állítják, köztük Fejér is (Genus, 297., 298. l.), ki őket

Hunyadi osztályos unokafivéreinek (patruales condivisionales), míg a Rigómezőn elesett és a magyarok által Istvánffy szerint Hunyadinak hívott Zekel Jánost consanguineusának nevezi.

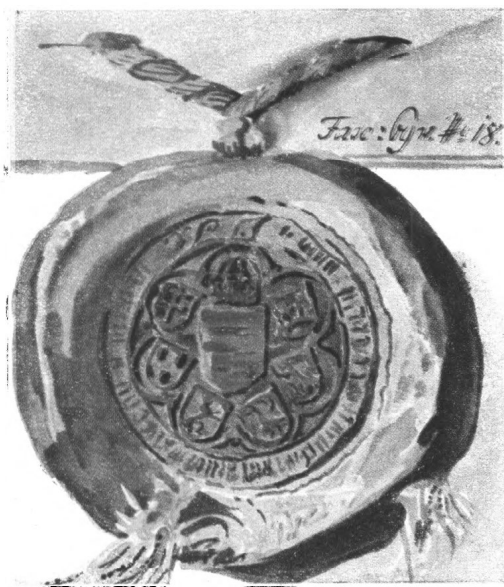
A Csolnokosiakra vonatkozólag Karácsonyi azt mondja, hogy még Teleki Józsefet is megtévesztette a «frater condivisionalis» kifejezés és ebből gondolta Hunyadi anyját Csolnokosi Jariszlóhoz férjhez mentnek, holott épen Teleki jelenti ki (46. l.), hogy osztályos atyafiságra Hunyadi 1447. évi oklevele nem bizonyíték, «mert mint látók, Buthi özvegye később egy Csolnokosihoz ment férjhez és így ered ezen kérdéses atyafiság».

A mi Zekel Jánost illeti, Teleki a zágrábi és varasdi nemeseknek Hunyadi Zekel János ellen intézett 1447. évi panaszlevelére kijelenti (I. 54. l.), hogy az Hunyadi kormányzót nem illethette, de igenis «Zékely Jánost, Hunyadi rokonát, ki mint tudva van . . . ezen évben küldetett le mint tótországi bán, egyenesen ezen két panaszt tevő nyakas és a Cilleiekkal tartó vármegyék megzabolázására; ez tehát erővel lépvén fel, könnyen adhatott alkalmat a vádra. De hogy a panasz valósággal is ellene van intézve, bizonyítja a levél további folyama hol mindenütt a Zékely név magára fordul elő». A mi pedig Istvánffy, Kerchelich, Aranka, Fejér azt az állítását illeti, hogy Zékely János bán, ki a rigómezei ütközetben esett el, a kormányzónak rokona volt és Hunyadinak is nevezteték, erre Teleki megjegyzi, hogy «ő (Zékely) ennek (Hunyadinak) nővére fia levén, ebből sokat nem következtethetünk; az pedig, hogy ő valaha a Hunyad névvel élt volna, helytelen állítás. E mellett tudjuk, hogy ezen

243. János Zsigmond tallérja 1562-ből.
(Közel kétszeres nagyítás.)

XIII. TÁBLA.

1. Mátyás király középpecsétje 1477-ből.
(Orsz. Levéltár DL. 13561. szám.)

2. Szilágyi Mihály kormányzói pecsétje.
(Orsz. Levéltár DL. 15220. szám.)

3. Hunyadi János pecsétje.
(Orsz. Levéltár DL. 14477. szám.)

4. Mátyás király nagypecsétje.
(Orsz. Levéltár DL. 19109. szám.)

244. Szapolyai-czímer a főrendiház
üléstermében.

kérdéses Zekel család mindig Szent Györgyi vagy Kövendi előnévvel élt». Teleki (63. l.) Hunyadi ismeretlen keresztnévű második nővére fiainak tartja Székely János bánt és Székely Tamás vránai perjelt.

Karácsonyi maga részéről is kijelenti, hogy Hunyadi ezen nővérenek fia volt Székely János, ki a rigómezei csatában elesett, de nem volt tót és horvát bán, mint erről ismertetésünk más helyén szoltunk — azt pedig nem hiszi el, hogy Tamás, az auraniai perjel, Jánosnak fivére lett volna.

Ime tehát Hunyadi rokonságában János fivérén kívül még két János lett volna: Csolnokosi Jariszló fia és Zekel János, Thuróczi szerint az ő consanguinea vagy a fent közöltek szerint az ő unokaöccse.

Mint Karácsonyi kijelenti, a zágrábi és varasdi nemeseknek Zekel János ellen Kerchelich által közlött panaszlevele hamisítvány ugyan, de ez nem változtat azon a kérdésen, hogy mily rokoni fokban állott Hunyadihoz.

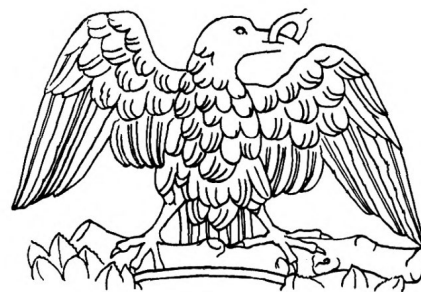

245—247. Mátyás király aranyai (kétszeres nagyítás).

Miként lehetne a különböző adatok ellentmondásait kiegyenlíteni? Ki lehet a miles Johannes a Johannes miles junior mellett, kit — csodálatos módon — Istvánffy, Benkő, Fejér Zékely Jánosnak állítanak.

Ime, mennyi még a homály és a kétely Hunyadi családjára nézve az 1409. évi adománylevelnek és az adománylevel 1419. évi átírásának napfényre kerülése után is. És a helyett, hogy a meglevő homály és kétely elhárítására fordítanék a teljes törekvés, a felderítés útjába újabb akadály kerül az által, hogy a Hunyadiaknak még korábbi adománylevelét keressük, mint azt, melyet Zsigmond 1409-ben adott nekik. Gróf Teleki tévedést követett el, midőn azt állította, hogy Hunyadvárt már Hunyadi ősei is bírták és ezt még fokozta azzal a kijelentésével, hogy Zsigmond 1409-ben csak a korábbi adományt erősítette meg, még pedig nem is Hunyadi János, hanem az ő atyja részére, holott az oklevél világosan tanúsítja, hogy Zsigmond annak ellenére, hogy Hunyadi János megnevezése teljesen fölösleges volt, őt még különösen is megnevezi s neki különösen is adományozza Hunyadot.

Teleki véleményéhez csatlakozott jeles történettudósunk Karácsonyi is, sőt azt mondja egyik nagybecsű dolgozatában, hogy «a magyar történetírás dicsősége lesz, ha ezen kérdésre vonatkozó döntő bizonyítékot, a vajdahunyadi vár elajándékozásáról szóló első adománylevelet mielőbb felmutatja».

248. Mátyás király czímere vörös márvány
domborművön.
(Magyar Nemzeti Múzeum.)

Ez hiú remény. Teljesen meddő, lehetetlen munkára való felhívás oly adománylevelet keresni, melyet sohasem állítottak ki.

A kutatásnak azonban még nagy a területe. Kazinczy 100 év előtt fájdalmas hangon említette az előtte letelt időkre vonatkozólag, hogy «toljuk-el a Magyar Ég legdicsőbb ragyogású csillagáról a ködöt, melyet születésére Történetíróinknak szunnyadékonysága vont».

Ezóta mily óriási munkát végezett a magyar történetírás! Megírta hatalmas és halhatatlan művét: a Hunyadiak korát Teleki és folytatják azt történetíróink nagynevű nestora Fraknói és különösen a Hunyadiak korának befejezését Csánki és az ő követőik.

Széles és nehéz kutatásokat kíván még különösen a Hunyadi-család eredetének és rokonsági viszonyainak megállapítása és világosságba helyezése. Ha azonban ezen a téren a Hunyadiak kortársai nem tudtak teljes világosságot teremteni, sokkal terhesebb a feladat az utódokra, hogy öt század után jussanak kedvezőbb eredményre. Ámde ennek eléréséről lemondani nem lehet és nem szabad. Buzgó kutatásokból és még rejtőző okiratokból eddig ismeretlen adatok által újabb világosság áradhat ki, melynek fénye el fogja háríthatni szemeink elől az igazságot eltakaro homályt.

249. Mátyás királynak a budavári koronázó templom déli tornyáról a templom belsejébe helyezett eredeti címere, Székely Bertalan festményeivel.

VI. Hunyadi László sarköve a gyulafehérvári székesegyházban. Morzsina vagy Szapolyai leány-e Hunyadi anyja?

Az előrebocsátottakban összefoglalván a történettudósoknak Hunyadi származására vonatkozó véleményét és állásfoglalását, most már áttérünk annak a kérdésnek méltatására, vajjon elfogadható alapon nyugszik-e a Fraknoi cikkében Varju kutatására fektetett az az ítélet, mely méltatlankodva utasítja vissza több legjelesebb történetírónk véleményét és annak még csak feltevését is, hogy Hunyadi anyja Morzsina Erzsébet lehetett.

Hosszú utat kellett megtenni, hogy dolgozatunknak ehhez a részéhez juthassunk. De szükséges volt az, hogy megismerjük az egész területet, mert különben tájékozatlanul állanánk ott, hol állást kell foglalni.

Fraknoi kifogása az, hogy a hunyadvári képsorozat és a hagyomány között összefüggés egyáltalán nincs és ezt éppen Möller magyarázata teszi kétségtelenné.

Itt a felfogásban gyökeres eltérés van a történetíró és az építész között, mert különben nem mondhatná Fraknoi azt, hogy a képsorozat és a hagyomány között az összefüggés hiánya éppen Möller magyarázata szerint kétségtelen.

Ahhoz, hogy a férfi alakja király lehessen, Fraknoi a királyi méltóság attribútumait követeli. Erre valóban nincs szükség. Zsigmond aligha ismerkedett meg koronával fején s királyi palástban a hagyomány Morzsina Erzsébetével, a mint az sem valószínű, hogy Mátyás király vadászaton díszes fehér mentében járt, mint egyik különben igen szép képen láthatjuk.

A királyi méltóság attribútumaira szerelmi idyllnél valóban nincs szükség, különösen pedig nem jelen esetben, midőn az ország almája ismételtelen előfordul a festményen és jelzi, hogy a szereplők egyike király.

Arra nézve, hogy a festő valóban az országalmát ábrázolta, semmi kétség sincs, mert a kereszt, bár — a másolásoknál a képeknek szakavatatlan mosása következtében — homályosan, de ma is látható és erről a különböző időben készült másolatok is tanuskodnak.

Különben annak a főkérdésnek eldöntésére, vajjon a festmény a hagyományt ábrázolja-e vagy sem, teljesen lényegtelen és mit sem jelentő az a kérdés, hogy szokták-e a jegygyűrűket karikára fűzni vagy sem. Ha a freszkók olasz festője így festette, ezt azért tette, mert az, mint említettük, a szokásnak felelt meg.

Az, hogy a gyűrű karikán van, a jelentésen mit sem változtat. Magyarázatra nem szorul, mert a gyűrű felmutatása már önmagában megmagyarázza annak jelentését, főleg ha figyelmünket az áldott állapotban levő nőre fordítjuk.

Megjegyezzük azt is, hogy a képcsoportozatban a férfi által a nőnek felmutatott gyűrű teljesen megegyezik a várban a Hunyadiak címerében levő gyűrűvel.

Fraknoi különös súlyt helyez arra, hogy a hagyomány két főjelenetet beszél el: egyikben a király az áldott állapotba juttatott leánynak gyűrűt ad át, hogy fiú születése esetére származását a gyűrű felmutatásával igazolja, a másikban pedig a leány útra kel fiával a királyi udvarba, de útközben a játszó gyermek kezéből holló ragadja el a bizonyítékul szolgáló gyűrűt.

Fraknoi szerint a freszkók festője nem a hagyományt akarta ábrázolni egyrészt, mert akkor szükségképp szerepeltette volna a gyermeket és a hollót, másrészt a házassági ígéretet és teljesítésének megtagadását mellőzte volna.

Meglepő Fraknoinak az a kívánsága, hogy miért nem ábrázolta a festmény teljesen úgy a hagyományt, illetőleg Bonfini szerint mesét, mint azt Bonfini előadja. Erre egyszerű a válasz. A vajdahunyadi olasz festő 1460 körül még igazán nem tudhatta, hogy Bonfini mit fog írni néhány évtized múltán vagy mit még később Heltai.

Már hogy a festő miként fejezze ki alkotásában azt, mit ábrázolni akart, az az ő felfogásától függött. Vagy, ha valakinek beleszólása volt, az csak Szilágyi Erzsébet, Hunyadi özvegye lehetett.

De nem is hagyományról van szó. Hiszen a szereplők még éltek, vagy alig valamivel előbb haltak el, úgy hogy a festő nem is a hagyományt, hanem azt ábrázolta, a mit a vár úrnője a falon megörökíttetni kívánt.

A képcsoport a maga sorrendje szerint beszédes még némaságában is. A hagyomány alakjai megjelennek előttünk. Meg az ő viszonyuk szülötte: a szép gyermek, kinek kezében van az ország almája és reá mutat a képsorozatban Mátyásra.

De két kérdést teszünk fel, anélkül, hogy Bonfininak az ő előadásában nem mindenkor mutatkozó megbízhatóságát is felvetnők. Az egyik a következő: Hol van a biztosíték arra nézve, hogy Bonfini teljesen híven jegyezte fel a hagyományt? Ennek Bonfini adhatja a hitelességét?

Legendát, mely szájról-szájra jár, ilyen vagy olyan változatokkal lehet feljegyezni. Vajjon alapos indoknak tekinthető-e, hogy a festmény azért nem ábrázolhatja a hagyományt vagy mesét, mert nem alkalmazkodik Bonfini előadásához? Vagy azért, mert feltüntet oly jelenetet, melyről a legenda — Bonfini szerint — meg nem emlékezik, t. i. arról, hogy ígérettel nyerte-e meg a leány kezét Zsigmond, ki azonban ígértét nem teljesítette?

Igaz, Bonfini nem szól az ígéretről, ámde talán az ő tanúsága nélkül is bizvást elhihetjük ezt — a körülményekből folyólag önként is érthető és — az ily esetekben a törvényszéki tárgyalások tanúsága szerint is szokásos dolgot.

Bonfini már mint hagyományt jegyezte fel Hunyadi Jánosnak Zsigmondtól való származását.

Az iránt, hogy a Hunyadi hitvese által építtetett loggiában az ablakok közti falmezőkre, amelyekkel szemben levő falon a Hunyadiakkal valamely czímen összeköttetésben levő családok czímerei is láthatók voltak, mily festészeti ábrázolás jőjjön, lehetetlen a kétség, hogy ebbe maga Hunyadi özvegye közvetlenül be ne folyt volna.

És feltesszük most azt a kérdést is, hogy midőn a hagyomány Hunyadi János származásáról létezett, az ő hitvese megengedte volna-e, hogy az ő általa lakott Aranyházban az általa építtetett loggiának falán oly jelenet örökíttessék meg Mátyás királyválasztásának legelső éveiben, mely kegyeletlenség lett volna a Hunyadi származására való vonatkoztatás által? Azt hiszem, hogy erre a kérdésre, feltéve, hogy a festmény a hagyományt ábrázolja, nem lehet kétséges a válasz.

Természetes, hogy a festészet alkotásaiban minden részletnek meg van a maga jelentősége. Így van ez Hunyadon is, hol az egész képsorozat Möller szerint megfelel Hunyadi János származása hagyományának. Ha az okmányok hitelességét pecsétek igazolják, helyesen mondja Möller Magyarország Műemlékeinek III. kötetében, hogy itt is, mintha Szilágyi Erzsébet a festményben jelentkező okmány bizonyítását az akkor szereplő családoknak a szemben levő falra festett czímereire bízta volna.

Legyen szabad némi ellenmondást is felemlítenünk a Fraknói czikkében. Szerinte a «kegyelet» Hunyadi iránt követeli annak hangoztatását, hogy nem alapszik történeti igazságon a hagyomány, melyet Bonfini után Fraknói is említ, «valószínűleg Czillei Ulrik, a Hunyadiak esküdt ellensége» koholt.

Ha mint Fraknói is kijelenti, Mátyás korában (teljes megnyugvással mondható, hogy fényes tanúságok szerint később is) «a törvénytelen származást nem tartották megbélyegzőnek» (sőt!) s a trónjutás akadályának és törvénytelen fiának «Corvin Jánosnak sem szolgált volna törvénytelen származás akadályul a magyar korona elnyerésében»; ha a hagyománynak valóságban alapulása nem vetett volna «árnyékot» sem Mátyásra, sem atyjára, sőt mint Heltai mondja, Mátyás katonái az ő Zsigmondtól való származását dicsőségnek is tekintették, — akkor vajjon miért szükséges a hagyomány kitalálását «esküdt ellenség»-nek tulajdonítani (különben nem

is hihető, hogy Czillei képes lett volna hagyományt teremteni) és miért szükséges a hagyomány ellen a kegyelet nevében tiltakozni? — Hiszen Mátyás hitvesének atyja Ferdinánd király, a Hunyadi János által egyideig a magyar trónra jelölt arragoniai Alfonz fia is törvénytelen volt — és ennek törvénytelen leányát, Máriát, Pius pápa hosszas tárgyalások után nyerte meg feleségül (Voigt, E. S. de' Piccolomini III. 28) unokaöccse Nanni Todeschini fia: Antonio számára.

A kegyelettel inkább látszik össze nem férőnek Fraknoi részéről az az állítás, hogy Szilágyi a szerinte méltatlan Mátyás letételére és trónjának elfoglalására gondolt, mert «csakis ily módon magyarázható» Mátyással való ellenségeskedése.

250. Hunyadi-cizmer a kápolna ajtaja fölött.

Ha a kegyelet felemlítésének a Hunyadi hagyomány esetében helye lehetne, akkor inkább kell a Nagy Lajos feleségétől és Scaligertől való származást visszautasítani, melyre nézve Teleki, nem tudjuk miért, a «természetes» fiú elnevezést használja, ennek pedig házas nőnél nincs helye. Más név illeti meg a született gyermeket.

Honnan lenne következtethető Fraknoi szerint megdönthetetlenül, hogy Hunyadi hitvese nem hitte el a hagyományt? honnan másrészt, hogy jóllehet Mátyás szívesen látta a Corvinus-családból származásának hirdetését — sőt ezen a néven került a világtörténetbe az ő örökdicőségű nagy neve — és János fiát Corvinusnak nevezte el; honnan lenne következtethető mégis Fraknoi szerint, hogy Mátyás ezt komolynak nem tartotta? Hiszen több nemzetségünk van, melyeknek oly régi családoktól való leszármazása is általán elismertetik, melyekről tudvalevő, hogy már kihaltak. És Mátyás anélkül, hogy hizelgőknek adjon hitelt, miért ne vélhette volna lehetségesnek a római származást, midőn tudósok, köztük éppen Pic-

colomini állították, hogy az oláhok Itáliából átköltözött nép és így ha elődei oláh eredetűek voltak, akkor ez a római származásra nyújtott az akkori felfogás szerint kapcsolatot. Nem is kellett ehhez királyi szokásos gyöngeség, melyet Tubero Lajos apát († 1527) az ő Commen-tárjaiban említ, ki ezeket mondja Mátyásról: forsā consulto regum vitio, assentatoribus facile crediderit, se a Romanorum civium veteribus colonis, qui geticum agrum nunc quoque magna parte incolunt, progenitum esse. Az sem változtat a dolgon, ha Bonfini a Hunyadiaknak a római Corvin-nemzetségből való származását tisztán hizelgésből fejtette ki, vagy mint Pray elég szigorúsággal mondja «turpi assentationis studio gratiam Mathiae potius, quam veritatem sectatus est» (Pray Annales III. 186.)

Különösen erélyesen kifogásolja Fraknoi azt, hogy Möller Hunyadi anyja gyanánt Morzsina Erzsébetet nevezi meg, holott ezt az állítást Varju Elemér a Magyarország Műemlékeinek I. kötetében foglalt és «műtörténeti következtetésekre támaszkodó alapos fejtegetéseiben» «merő képtelenségnek», «együgyű históriának» «bélyegezte meg», mert a gyulafehérvári székes-egyházban levő és Hunyadi Lászlónak tartott, Varju által azonban Hunyadi Jánosnak állított sarkophagon levő két címér közül az egyik a Szapolyai-címér, mely tehát szerinte világosan igazolja, hogy Hunyadi anyja Szapolyai-leány.

Ha valaki ezt vitatja vagy éppen be is bizonyítja, készséggel meghajlunk, ámde az ellen határozott állást kell foglalni, hogy ne legyen szabad azokhoz a történetírókhoz csatlakozni, kik Hunyadi anyját Morzsina-leánynak tartják.

Mielőtt Varju Elemér fejtegetéseire térnénk, legyen szabad még a következőket fel-
említeni.

A bőbeszédű Bonfini végtelen hosszan, egész az unalomig fejtegeti Mátyás származását a római Corvinusoktól. Ezzel szemben Mátyás fiának származását egy szóval sem érinti. Bámulatos hallgatás. Ezt még értjük Mátyás életében s míg füstbe nem ment Corvin János királysága az oligarchák versengése miatt, mely a nemzetet a mohácsi vészbe, fejlődésének több százados sírjába taszította.

Ámde mi tartotta vissza Bonfini attól, hogy megnevezze Hunyadi anyját, ha az a görög császároktól származott? Mi ok volt ezzel hallgatni? És ha Corvinusban, Hollósban született Hunyadi János, mely helység létezéséről még jeles tudósunk, Csánki Dezső sem tud, miként lehetséges, hogy ez a birtok sehol, semmiféle oklevélben elő nem fordul?

Ha pedig Hunyadi anyja Szapolyai-leány volt, mint ezt most már ismételten idézett nyilatkozata szerint Fraknoi is, korábbi határozott kijelentésétől eltérőleg, Varju fejtegetései alapján elfogadja, ugyan miért hallgatták volna ezt el? És miként lehetséges az, hogy Szilágyi Erzsébet, ki még Czillei címérének! is helyt adott Hunyadi várában, oly kegyetlen volt az ő dicső férje iránt, hogy férje anyjának címérét meg nem örököltette saját családi várában: ott, hol számos más család címérét előkelő helyen festményben és kőben feltüntette.

És mi okuk volt a Szapolyaiaknak, hogy eltítkolják a kereszténység nagy hősével és fiával, a nagy királylyal való rokonságukat? Miért titkolta azt még Szapolyai János is, hiszen talán csak nem lett volna hátrányos királylyá választatására a velők való rokonság?

Más kérdés felvetésének is van helye. Teleki közölte, már említők, azt az okmányt, melyből kitűnik, hogy Hunyadinak Klára nevű nővére volt. Ennek a nővérnek létezését maga Hunyadi bizonyítja, és pedig mint anyjáról való testvérét (soror uterina) említi. Tehát Hunyadi anyjának kétszer kellett férjhez mennie. Ki volt a Klára atyja? Hunyadi Vajk előtt volt-e férje Hunyadi anyjának vagy az ő halála után? Maga az a tény, hogy Hunyadi anyjának más férje is volt, a combinatiók tág terét nyitja meg. Elhiszük, hogy az ifjabb, a minor Hunyadi János a kormányzó Jánossal atyai testvér. Mindkettő Joannes dictus Olah és mint Zsigmond ismételten mondja fratres carnales vagy László király szerint sanguine frater és «utrique Joanni Oláh, filii quondam Voyk de Hunyad.»

De ha más atyától származott Klára, mily jögon veszik ezt a nemzedékrendbe történetíróink

mint Voyk de Hunyad leányát. Még Karácsonyi és Varju is. Hiszen bizonyos, hogy az a Klára nem volt Hunyadi-leány.

Annak a kérdésnek tárgyalására, hogy Hunyadi anyja Szapolyai-leány volt-e, mint ezt Varju vitatja, szükséges a gyulafehérvári székesegyházban levő három síremlékről még egyszer szólni.

Egyik Joannes Miles iunior: ifjabb Hunyadi Jánosé. Ez kétségtelen a rajta levő felírás szerint, mely azonban kétszer említi a Joannes nevet egyszer miles, másodszor miles iunior megjelöléssel, mint fentebb fejtegettük. A másik mint Hunyadi Lászlóé, a harmadik mint a kormányzóé ismeretes. A síremlékeket már báró Bajtay József püspök 1766-ban felnyitatta, mint ezt Szereday nagyprépost írja Notitia V. et N. Capituli Albensis című ismertetésében (87. l. 1791), hogy a Hunyadi sírjára nézve a közvéleményhez meggyőző bizonyíték járuljon: «Altumque erui subjectum eis humum jusserat, quo reperiundo quopiam Dacico Pannonici Istius Herois Joannis Hunyadi exuviarum monumento, communi illius depositionis fideiclarus, luculentisve testimonium accederet; verum enimvero, me ipso jussa haec exequente, et rei actae praesente, nil tale repertum.» Sajnos, mit sem találtak!

Kazinczy az Erdélyi Levelek XVII-ikében (F. M. Minerva 1831, 747. l.) leírja az emlékeket: »... Valóban három sarcophagot láték meg fejekkel a déli falhoz értetve, minden polcizat nélkül. Koporsó és koporsó közt csak annyi hézag, hogy a néző közéjük férhessen. Itt fekszik a három Hunyadi; Vajda-Gubernator közben; jobbjára mellett fia László, balra a Miles Militum testvéröccse a Vajda-Gubernatornak. De a három sírkő üres. Vad kezek szórták el a nemzet szentjeinek hamvait.

Felírást egyedül a nagy katona kövén látni. Annak lapos felső táblája karimáján e szók állanak: Miles vocatus frater gubernatoris sit iunctus coelicis choris anno dni MCCCCXXXIII. de Hunyad hic est tumulatus iohs minor de Hunyad vocatus frater eius.

A hős pánczélosan fekszik a sírfedél tábláján, s lábai oroszlánt taposnak. Az oldalkövek közepében boglár s a három boglárón címer: jobbról madár, hihetőleg sas, reppenő szárnyakkal; balra a haza négy folyamjai. A lábkő boglárában a holló gyűrűstül.

Táblájára van kiterítve a Gubernator is. Szakála kerek és rövid. Fején félarasznai magasságú süveg; nem prémes kalpag; s a süvegből széles hajlángó toll, mint a spanyol sapkán; ami nyilván a Faragó játéka; hozzászokhatott olyanokat faragni a külföldön. Jobbjában kormánypálcza; baljáról szablya függ. Testén sarkig érő dolmány s annak egyik vége felakasztva övéhez, hogy térde kitéssék s a szem a dolmányt papi talárisnak ne ismerje. Az egyik oldalkövön lovascsata; a másikon török foglyok, hátrafűzött kezekkel. A lábkő felén pajzs s azon a Gorgon feje, rettegettséget terjesztve és halált. Valamely később kéz s igen tanulatlan, a fej Vánkosába ezt véskélé: Johannes Hunyadi CoRVIN. — Ha ez a Gubernator sírköve-e? Az; ezt kiáltja a fejedelmi pallást, ezt a kormánypálcza, és a két oldalkő relíeffje; s ez és a Miles Militum köve egy korra mutatnak; későbbi fejedelemnek cifrábbat faragtak volna s nem maradt volna el a név. Aztán fel szabad, fel kell tenni, hogy aki a három követ előbbi helyéből ide téteté, amott együtt lelé a hármat és ott többeket is talált; s hogy a többek közül ide e hármat azért hozatta, mert ez már akkor is a Jánosé s Lászlóé tartatott.

László is oroszlánt tapos a maga felső tábláján. A kő jobb oldalán Geniusz tartja a Hunyadi-ház címerét; másik oldalán ismét Geniusz egy oroszlánfőt, mely kínosan nyújtotta ki nyelvét; a lábkőn valamely állat lába, átlóve láncsával. A szűkképzetű Szobrász ide nem tudva jobbat gondolni, mint egyik oldalra a vitézség spoliát, a láb helyre lábakat; hanemha talán az oroszlánfő oda játszanék, hogy a hóhérpallos oroszlánerejű hősnek vette fejét, és hogy az előre hatalmasan hágdosó lábakat a halál futásokban akasztotta el. Ama faragcsáló itt is hagyá keze nyomát. LADISL. HUNYA. CoRV. — A lábkő boglárán F. C. A. K. ismét a kértlen kéz karmolása. — Porondkőből van mind a három sarcophagus; a boglárákhoz fejr almárvány van véve.»

A három síremlék nem vörös márványból való, mint Varju mondja, hanem magyar-igeni mészkőből. Nagy Géza szerint «minden kétség megszűnésével a kormányzóét Hunyadi Mátyás vagy Szilágyi Erzsébet készítette Hunyadi János emlékére 1470—1480 körül». Veress Endre szerint «a három emlékmű teljesen elütő jellegű, három különböző időben készültek látszik.»

Fraknói a Magyar Nemzet Történetének IV. kötetében 625. l. (1896) Ipolyit követve határozottan nyilatkozik, midőn azt mondja, hogy a síremlék Hunyadi Jánosé, fiáé és fivéréé.

«Magas sarcophagon Hunyadi János alakja nyugszik, fejedelmi palástban, kócsagos kalpaggal, egyszerűen átövezett sűrű gombos hosszú dolmányban. Az arc nagy része, a szemek, orr, száj tetemesen megsérültek... a teljes sűrű szakáll és a bajusz jól kivehetők. Jobb keze hiányzik... A sarcophag mindkét oldalát domborművek borítják... a menet élén lovagló vezérben Hunyadi Jánost, a mellette levő kisebb alakban fiának egyikét ismerhetjük föl... a rajz világos és jellemző... A harmadik sarcophagon Hunyadi László fiatal, karcsú alakja, palástban, páncélban nyugszik. Az arcvonásokat itt sem lehet többé kivenni... Valószínűleg egyidőben készült mind a három síremlék, Hunyadi János özvegyének megrendelésére.»

A templomot ért pusztítások alatt az emlékek nemcsak igen nagymérvű csonkításokat szenvedtek, hanem Lászlócn és atyjáén akkor, midőn azok újabb elhelyezéséről gondoskodtak, meglevő részeit avatatlan kezek átdolgozás és átfaragás útján a XVI. század közepén kijavították és megújították, sőt a kormányzó sírfödelén látható mesterjegy után következtetés vonható a kőfaragó személyére is.

Ha valaki az átfaragást kétségbe vonná, meg fog hajolni azon bizonyíték előtt, hogy a kormányzó sarcophagján a letört jobb kar alatt a palástba oly díszítés van faragva, mint a palásznak a kar által el nem takart részén. Már azt csakugyan nem kell bizonyítani, hogy a kar alatti részhez csak a kar letörése után lehetett férni.

Nem lehetetlen, hogy Istvánffy Miklós ezt a sírkoporsót mondotta Zekel Jánosénak: «ennek neve volt Secula, így hivaték az oláhoktól és trákoktól, már Hunyadnak a magyaroktól, jobb keze az ütközetben levágatott és Erdély Fejérvára-ban fekszik eltemetve.»

Az 1915. év nyarán Zala György szobrászművész és Möller István műépítésszel újból megvizsgáltuk a síremlékeket s az ő szakértői megállapításaiknak még a kétkedő előtt is szemmel láthatóvá kell tenniök a megcsonkított síremlékek átfaragását:

Hunyadi János síremléke eredeti fedőkövének szélességéből, mint ezt a sírláda reconstitúciójának 251. sz. alatt látható rajza mutatja, 32·5 cm., míg hosszúságából 53 cm. hiányzik és a fedőkö a XVI. század közepén újonnan faragott levéldíszes renaissance-szegélyt nyert.

Az eredeti sírládának belső ürege a meglevő oldalkövek méretei alapján szerkesztve 0·53 m. széles, 1·76 m. hosszú volt. Ez teljesen megegyez a sarcophag fedőlemezén levő test méreteivel, mint a hogyan természetesen a sírláda üregének olyan nagynak kell lenni, hogy abba a holttest beleférjen. Ámde a XVI. század átfaragása után a fedőlemezről a takaró rész aljának felfekvő felülete oly sírládának felel meg, melynek külső méretben hossza 1·73 m., szélessége 0·705 m. és mely belső üregében a meglevő oldalkövek vastagságának figyelembe vételével csak 1·23 m. hosszú, 0·205 m. széles, már pedig ebbe az üregbe kifejlett és a fedőlapon is 1·76 m. magassági mérettel ábrázolt test be nem fér. (252. kép.)

Ebből is világos a fedőkőnek átfaragása, mert el sem gondolható, hogy eredetileg olyan sírláda készülhetett, melybe a behelyezendő holttest bele sem fér. És itt utalunk Möller által a Műemlékek bizottsága kiadványainak I. kötetében közölt arra a rajzra, mely feltűnteti a sírkövön levő alaknak a csonkítás előtt létezett méreteit.

Az eredeti alak, mint a mérések igazolják, az anatomia teljes tudásával és tökéletességgel készült, ellenben annak mai megjelenése az átfaragás után nyers durva formákat mutat. Ez a munka nem a síremléket készítő szobrász kezéből ered, hanem azt kőfaragó végezte, aki jegyét a kőre reá is véste.

Világos, hogy ketten működtek közre, az első a XV. század értelmes szobrászmestere, aki anatómiai szabatsósággal készítette Hunyadi János alakját, a második a XVI. század közepén működő kőfaragó, aki durva értelmetlenséggel és anatómiai ismeretek nélkül az alaknak legnagyobb részét átfaragta, a sík felületeket lapos vésővel lekaparta, a fejet is egészen átformálta.

Az átfaragott felületeken mutatkozó pitykés vésésmódot az eredeti alak kifaragásánál nem is használták.

Ez az eljárási mód egymaga is elárulja az átfaragást, mely alakítás még a jobb kar alá olyan helyre is kiterjedt, ahova a faragásnak ily kezelésénél a véső, mint már említők csak a síremléknek megcsönkítése után juthatott.

A miles, az ifj. Hunyadi kőkoporsója egy darabból van faragva és ez a körülmény teljességgel megczáfolja azt az ismételt hangoztatott véleményt, hogy az külön lapokból állt, sőt oldalai valamikor a kormányzó sírládájához tartozhattak!

A sarcophagba a kő súlyának könnyítése végett vájt üreg szabálytalan. Szélessége és magassága mintegy 30 cm.; hossza 145 cm. lehetett. Ebbe egy testet sem lehetett illőn elhelyezni, nem kettőt. A sarcophagot tehát, nyilván maga a sír fölé helyezték.

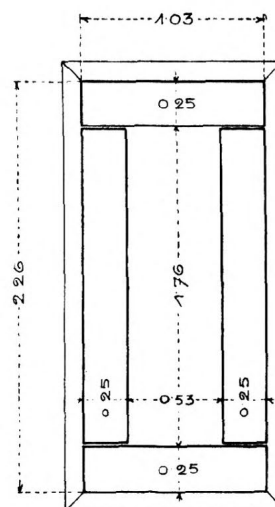
A miles koporsóján az alak már annyira meg volt csonkítva, hogy a kőfaragónak nem is volt elég anyaga, hogy abból — bármily durvasággal is, — az arcot valamiképen megújíthassa olyképen, mint a kormányzóén és Lászlóén. Ezen a kettőn ugyanis még lehetséges volt az alaknak csonkított részeit újra formálni és a kormányzóénál renaissance-kerettel borítani a megrövidített és keskenyített sírlap széleit. Ennél a két sírkőnél tehát nem szabad szem előtt tévesztetni azt, mint többen tették, hogy a lapok némely részei a XV. század eredeti művei, mások pedig a megcsönkített anyag XVI. századi átdolgozásának részletei és így ez utóbbiakból nem szabad oly következtetéseket levonni, melyekre csak akkor lennének jogosítva, ha az emlékek az eredeti alaknak, az eredeti arcznak a megcsönkítés és átfaragás előtt való állapotát tüntetnék fel. Valóban érthetetlen lenne előttünk annak még csak feltételezése is, hogy Szilágyi Erzsébet megtűrte volna, hogy dicső férjének és szerencsétlen fiának vonásai oly torzarcokban örökíttessenek meg, mint azokat a csonkítás után az átfaragás feltünteti!

A Hunyadi Jánoséna tartott sarcophag elkészítésével megbízott képfaragóról pedig azt a merészséget talán még sem szabad feltenni, mint ezt Varju vitatja, hogy találmra választott volna kődarabot, s kezdette volna abból kifaragni művét és csak később vette volna észre, hogy nem főg rajta elférni a nagy hős alakja.

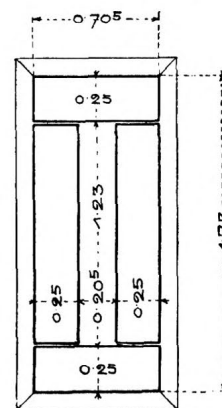
Mindez kétségbevonhatatlan, mert ezt a sarcophagok megvizsgálása, mint Möller szakszerűleg kimutatja, és az erdélyi Múzeum-egyletnek 1912. évben Gyulafehérvárt tartott vándorgyűlésen, sőt már előbb a Múzeumok és könyvtárak orsz. szövetségének 1909 szept. 27-én tett kirándulásán a helyszínén kifejtette, feltétlenül igazolja, ha csak a kétszer-kettő-négynek ellentmondani nem akarunk.

Ez a kirándulás szolgáltatott alkalmat a Hunyadi-sírok felett új vitára, midőn Möller a székesegyház restaurálásának munkálatait és egyúttal a Hunyadi síremlékeket is ismertette. Möller és Varju ellentétes véleményben voltak.

Beke Antal, a gyulafehérvári székesegyház történetével évek hosszú során át foglalkozó kanonok is utólag a «Közművelődés» lapban beleszólt a vitába. Szerinte is barbár kéz s tudatlan merészség írta Hunyadi László

251. Hunyadi János sírládája eredeti állapotában.
(Rekonstruált alaprajz.)

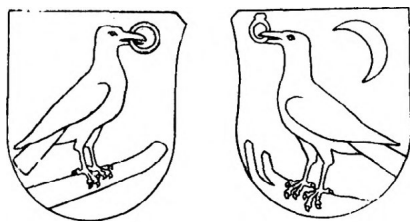

252. Hunyadi János sírládájának alaprajza, mai állapota szerint.

nevét az emlékre, mely Zápolya János királynak Izabella királyné rendeletére alkotott emléke. Bekének «főargumentuma» az, hogy «sem hollós czímer, sem korhű hasonlóság sehol sincs» és az alaknak érett kora s a fön a királyi korona töredéke is Zápolyára vall s bizonyítja ezt János Zsigmond Testőrkapitánya Giovanandrea Gromo is, kinek értesítése szerint 1565-ben kálvinisták rontottak a templomba s mindent összezúztak, kivéve három-négy síremléket: Hunyadi Jánosét, Szepesi Jánosét, a mostani király apját és két másikat (Gromo megnevezi Martinuzziét és Izabella királynéét is. Ezek közül hármát mond igen finomnak). Beke még azt is állította, hogy soha okmányt sem látott arról, hogy Hunyadi Lászlót Gyulafehérvárt temették el. Ez ellen felszólalt dr. Temesváry János Szamosújvárról, idézve Szilágyi Mihály ismételt közlött levelét 1458 márcz. 20-áról a nagyszebeniekhez, melyben felszólítja őket, hogy küldjenek Hunyadi László temetésére és gyászünnepélyére követeket Fehérvárra.

A meglehetősen személyeskedővé vált vitában Beke azt is mondta, hogy keresték a síremléken Szilágyi kecskés czímerét is, de ő ezt «50 év alatt soha sem látta.» (Közművelődés 1909 okt. 7., 14., 21., 28., nov. 4.)

Varju is Gromo-ra, János Zsigmond olasz testőrkapitányára hivatkozik, ki azt írta, hogy három igen finom márvány-síremlék maradt fenn: Hunyadié, János királyé és Martinuzzié. Varju most azt állítja, hogy két Hunyadi-síremlék maradt fenn, mert kétségtelen, hogy Gromo a később Hunyadi Lászlóénak tartott sírkövet nézte János királyénak.

253—254. Mátyás király czímere az Országos Levéltárban levő pecsétokról.

Varju az ő tanulmányában kifejti, hogy az a síremlék, mely mint Hunyadi Jánosé ismeretes, Bocskai István fejedelem sírlapja, a Hunyadi Lászlóénak tartott síremlék pedig az atyjáé: Hunyadi Jánosé.

Varjuval azonban ellentétben Veress Endre a Magyarország Műemlékeinek szintén I. kötetében megjelent cikkében ugyancsak Gromora való hivatkozással Hunyadi László sarcophagját János királyénak és Hunyadi Jánosét csakugyan a kormányzóénak és pedig azon síremlékének tartja, melyet Castaldo olasz tábornok 1551-ben készíttetett, mint ezt titkárának Centorionak Comentarii della guerra di Transilvania című művéből vett adattal kívánja bizonyítani.

Felemlítetük a Johannes Hunyadi Corvinus és Ladislaus Hunyadi Corvinus neveket jelző feliratok apokrif volta. Sőt Varjunak az Archaeolog. Értesítőben megjelent és alább említendő cikke szerint nem is «vésett, hanem inkább karczott késői, igen ügyetlen hamisítvány.» Ismételjük, apokrif feliratokról nem lehet szó, mert azok nem karczottak, hanem szépen vésettek és az átfaragás idejéből, a XVI. század közepéről valók, amidőn tudhatták, hogy kiket ábrázolnak a sarcophagok, de reá vésték a neveket, hogy megjelöljék a sírköveket, melyeknek feliratai elpusztultak. Maga Varju mondja 1905. évi tanulmányában, hogy «szinte bizonyos, hogy úgy erre (a kormányzóénak nevezett tumbára), mint a Lászlóénak tulajdonított sírkőre ekkor (az 1658. évi török, tatár pusztítás után) vésték rá a neveket.» És feltesszük a kérdést, hogy ha Hunyadi János sarcophagja Bocskaié lett volna, akkor miért ne tették volna az ő nevét reá és ha Hunyadi László sírlapja az ő apjáé lett volna, miért nem az ő nevét, ha pedig János királyé lett volna, miért nem ezét?, mert világos, hogy az egy időből származó átfaragás és a nevek vésetése nem véletlenül, hanem rendeletre történt.

És az ellenkező adatokkal szemben nem lehet Gromo-ra hivatkozni annak bizonyítása végett, hogy három helyett csak két Hunyadi-emlék van, mert hiszen ő csak egyet mond és nem kettőt. Már pedig kettőre abból következtetni, hogy Gromo a Hunyadi Lászlóét hibásan János királyénak nézte, még sem lehet, mert Gromo-t ez iránt meg nem kérdezhetjük.

Varju egész határozottsággal kijelenti, hogy Hunyadi László síremléke nem Lászlóé, hanem atyjáé és pedig megdönthetetlenül következteti ezt abból, hogy az emléken a kor szokásának

megfelelőleg jobbról a Hunyadi czímer: az apáé, míg baloldalon a Szapolyai czímer: az anyáé látható, tehát «bizonyos, hogy a tumba Hunyadi Jánosé, a szobor az ő szobra s a czímer az anyjának a címere.»

Erre, az általunk már fentebb mondottak alapján ismételjük, hogy a síremléket a megcsonkítás után — sőt hangoztatnunk kell, hogy mindezek az emlékek pusztítást többször is szenvedtek, — átfaragták, és a megcsonkított fejek maradványaiból az arcot valamiképen újra alakították.

Hunyadi László síremlékén mondja Zala, az alak teste fiatal, karcsú. Az a körülmény is, hogy tört visel, fiatal emberre vall. Az arczon durván mutatkozik a lefaragás. A szemgolyó kijebb áll a járom csontnál. A szemek szögleteiben látható apró ránczok nem szobrász kezétől erednek, hanem később készült kontár karczok, amelyekből nem szabad az alak korára következtetni.

A XVI. században használt római betűk, «melyek — írja Zala György szobrászművész — az átfaragott mindkét síremlék fedőlapján láthatók, kétségtelenül egy kéz vésetei, valamint az átfaragás is mindkét fedlapon egy és ugyanazon kéz értelmetlen formatudásával, illetőleg tudatlanságával készült; viszont az anatómiai tudás és a compositio művészember munkája és így kétségtelen, hogy átfaragás előtt Hunyadi János alakja a fedlapon egészen más felületet mutathatott. Hunyadi László alakja tökéletesebb, kevésbbé átfaragott.»

A legnagyobb mértékben szembeötlő, hogy a címerpajzsok is meg vannak csonkítva, melyeken a címerek is átfaragáson mentek keresztül. A pajzsok a korabeliektől eltérőleg a hátrafaragás által domború alakot kaptak. A Hunyadi-czímerben a holló feje a megcsorbitott kövön már el sem fér s a már csonka pajzs csorbulatára van faragva s a koponya domborulata a pajzs első síkjára alá nyúlik. A megcsonkítást s átfaragást az is bizonyítja, hogy a címerből nemcsak a csillag és félhold, hanem még a gyűrű is hiányzik. A hollóból valami hosszúlábú gázló lett.

A bal czímer is át van faragva. A kőfaragó a megcsonkított címer-pajzson, melynek síkját domborúra faragta, a címerképet is átvéste, miről az egészen lapos kezelés tanuskodik.

Ez a czímer a Hunyadi Lászlóra valló síremléken csak Szilágyi Erzsébeté lehetett. Ezen czímer ágaskodó kecskéje megtévesztésig hasonló a Szapolyai-család czímerében levő farkashoz s a megcsonkításnál a czímer oly állapotba jutott, hogy eredetileg kecskét vagy farkast ábrázolt-e, nem lehetett már megkülönböztetni. Így juthatott kecske helyébe farkas. Hol van tehát a biztosság, hogy a ma látható czímer eredetileg az átfaragás előtt is a Szapolyai-családé volt?

A Szilágyi-család czímerében, úgy mint a Garázdáékéban lángokból kinövő kecske van, mely fenyőágot tart szájában. Ez a fenyőág egyszer ott van, másszor meg nincs. A lángok helyett pedig korona van. Sőt épen Vajdahunyadon a Szilágyi-czímer kecskéje fenyőág nélkül és nem lángokból, hanem koronából nő ki.

Fentebb már szoltunk a Szapolyai-czímeréről. Hármassal kinövő farkas, mely nyelvét kiölti. Előtte jobbról fogó félhold s balról csillag.

A farkas egyszer kiölti nyelvét, másszor nem. A farkas rendszerint egyfarkúnak ábrázoltatik, de előfordul kettős farkakkal is. Egyszer elmarad a csillag, sőt a hold is, másszor nem. Egyszer fent van a csillag, másszor lenn. És a csillag és hold (mint számos más czímerben) előkerül a Hunyadi-czímeren is.

Van oly Szapolyai-czímer, melyben a farkas inkább kecskéhez hasonlít. Szapolyai János Zsigmond gyulafehérvári síremlékén a farkas kecskekörmű.

255. Mátyás király czímere a boroszlói városházáról.

A Szilágyi-czímer koronájának ágai hasonlóak a lángokhoz és a lángok hasonlóak a halmokhoz.

Vajjon ki nyújt biztosítékot az iránt, hogy a megcsonkult pajzsok és címerek átfaragásánál nem lett-e a kecskéből farkas, a lángokból vagy koronából hármassal halom?

Bizony könnyen alakítható a Szilágyi-czímer koronájából vagy lángjából, milyent Hunyadon látunk, oly hármassal halom, mint azt János király aranypecsétje mutatja. Sőt előfordul, hogy a Szapolyai-czímer farkasa lángokból is emelkedik ki, mint ez Szapolyai tallérján látható.

Szapolyai Imrének pecsétjén pedig a farkas nem halmokból, nem lángokból, hanem koronából nő ki.

De még nagyobb példára hivatkozunk.

Mit látunk az országos címernél? A hármassal halom, a kettőskereszt ezen kiegészítő része, mint br. Nyáry felhossa (Heraldika 39. l.), királyaink érmei között 230 évi időszak alatt másfélszáz érmen hiányzik és csak 28-on van jelen.

Lehet-e tehát a Szapolyai-czímet, mely az átfaragás után tűnik annak fel, mint abszolút bizonyítékot állítani oda, midőn Hunyadon, hol annyi címet látunk az Arany-ház loggiájában és másutt is, épen csak a Szapolyaiakét nem találjuk se festményben, se kőben? Lehetséges-e, hogy Szilágyi Erzsébet elmulasztotta férje anyjának címerét akár egyik, akár másik módon megörökíteni?

És ki tudja bebizonyítani, hogy Hunyadi atyjának volt-e már címere és ki ismeri a XIV. századi Szapolyai-czímet?

Veress Endre, ki Hunyadi László síremlékét János királyénak állítja, azt mondja, hogy «a rajta levő két címerkép a Szapolyaiak farkasát vagy kecskét, hollót avagy rosszul sikerült sziléziai sast ábrázol, amelyet a király anyja a Tescheni hercegnő viselt, nem vitatjuk.»

Bár Varju a címet Szapolyaiénak és ezt döntőnek vitatja arra nézve, hogy Hunyadi anyja Szapolyai-leány volt, még más körülményt is hoz fel állításának támogatására. Azt, hogy Szapolyai Imre Hunyadi János udvarában nevelkedett fel, titkára lett s Mátyás király trónrajutása után egy évvel királyi kincstartóvá lesz s még tovább szédületesen emelkedik. Magától vetődik azonban fel a következő kérdés. Miként lehet az, hogy sem Mátyás, sem a Szapolyaiak soha sem említik fel a rokonságot; azt, hogy Hunyadi János anyja Szapolyai-leány volt?

Ez Varjura nézve rejtély, melyet oly módon vél megoldani, hogy «ha feltesszük, hogy Hunyadi Vajk olyan Szapolyai-ágból választotta feleségét, amely fiágon már hihalt vagy kihaltban volt. Ez esetben az ezen házasságból eredő Hunyadiak s a Szapolyai család élő tagjai között olyan távoli az összeköttetés, hogy ezt rokonságnak a legjobb akarat mellett sem lehet nevezni.» Ez a Szapolyai ág a XIV. században élt Szapolyai Jánosé, kinek három leánya lehetett. De a jövő kutatásnak tartja fenn Varju, hogy ennek a Szapolyainak egyik leányát vette-e el Hunyadi Vajk vagy más Szapolyai ágból házasodott.

Varju két dolgot mégis mint tisztázottat jelent ki. Először azt, hogy a gyulafehérvári egyházban csak a két Hunyadi Jánosnak van sírköve, másodsor. hogy Hunyadi János anyja nem Morsina Erzsébet, hanem Szapolyai leány s ennél fogva Magyarország két utolsó dinasztiáját rokoni kötelék fűzte össze.

Nem kívánunk arra a kétségtelenül akaratlan ellenmondásra különösebben utalni, hogy Varju egyrészt azt állítja, hogy a Hunyadiakat a Szapolyaiakkal rokoni kapocs, rokoni kötelék fűzte össze, másrészt pedig kijelenti, hogy erről a kapocsról azért hallgat mind a két család, mert feltehető, hogy Hunyadi atyja a Szapolyaiaknak kihalt vagy kihaltban levő ágából vett nőt s így ezt az összeköttetést a Szapolyai család élő ágai irányában «rokonságnak a legjobb akarat mellett sem lehet nevezni.»

Úgy véljük, hogy a rejtély megoldását abban kell keresnünk, mi legközelebb fekszik. Abban, hogy nem volt meg a rokoni kötelék. Hunyadi anyja nem volt Szapolyai-leány. Ezért

hallgat mind a két család: Hunyadi János; az ő hitvese Szilágyi Erzsébet, ki annyi címei között mellőzi férje anyját; ezért hallgat Mátyás, kinek, midőn Szapolyait szepesi örökös gróffá teszi, bizonyára nem volt oka, hogy Szapolyainak csak «ingenium»-át és «morumque honestas»-át említse fel, ha Szapolyai-leánynak lett volna unokája. És hallgatnak a Szapolyaiak is! Még hallgatnak Corvin János halála után is, midőn a fejedelmi mérhetetlen vagyont házasság által kívánják megszerezni és hallgatnak, midőn Szapolyai János a magyar trónra támaszt igényeket. Talán csak nem lett volna ártalmukra sohasem a Hunyadi rokonság felemlítése?!

De hallgat Bonfini is. Ugyan neki, ki oly áradozó szavú, mi oka lett volna hallgatni, hogy a Hunyadiak a nagy hatalomra s óriási vagyonra jutott Szapolyaiakkal rokonságban vannak? Mi oka lett volna, hogy ha a Varju által Hunyadi Jánosnak tulajdonított síremléken szerinte a Szapolyai-czímer van, mint Hunyadi János anyjé? Azon a síremléken, melyet Fraknoi állítása szerint Hunyadi özvegye, mások szerint maga Mátyás készíttetett. Mi oka lett volna Bonfininek és a többieknek a hallgatásra, midőn a síremléken ország-világ láthatta, hogy a Szapolyai-czímer Hunyadi anyjának a Szapolyai-leányt nevezi meg.

Azt, hogy csak két Hunyadi-émlék van, Varju véglegesen be nem bizonyította, mert a Gromo-ra való hivatkozás — mint említettük — nincs helyén s mert önmaga is csak annyit mond, hogy «hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a kétszáz évig Hunyadi Jánosénak tartott emlékszóbor valójában Bocskai István fejedelemé».

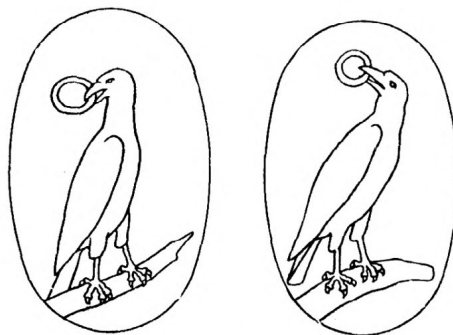
Varju azt az állítását, hogy a Hunyadi Lászlóé gyanánt ismeretes síremlék Hunyadi Jánosé — mint láttuk — a síremléken levő átfaragott Szapolyai-czímerre fekteti és ezzel eldöntöttnek tekinti azt is, hogy Hunyadi anyja Szapolyai-leány volt. Ámde ez az átfaragott címer egyedül, még ha az mai állapotában feltétlenül Szapolyaié is, nem lehet kétségtelen bizonyíték.

Elfogadjuk, mit Varju mond, hogy «előttünk fekszik a kőbe vésett okirat, bizonyító erejére nézve pecsétes hártaszeletnél semmivel sem alább való». Ámde ennek az okiratnak sértetlennek kell lenni. Zsigmond király 1412 ápr. 16-án kelt oklevelének szavaiból idézzük a formulát: Csakis «non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua earum parte suspectas ymmo mere et sincere veritatis integritate prepollentes» (Sólyom-Fekete i. h. 24. l.) oklevelet lehet elfogadni.

A hártaszeleten nem szabad változtatásnak lenni: «Absit omnis rasio, cancellatio, correctio, littura, innovatio.»

Ha pedig látjuk, hogy a kormányzóénak tartott sírkőről hiányoznak az alak lábainak alsó részei, a sírlap át van faragva, megkeskenyítve és rövidítve, a teljesen megcsonkított fej kövéből új arcz faragva, sőt az átdolgozás oda is terjedt, hova az eredeti alakon véső nem is juthatott, akkor egyedül az átfaragott kőből döntő bizonyítékot megállapítani nem lehet.

Egyáltalán nem lehet feltétlen bizonyosságot átfaragott címerre alapítani, midőn sértetleneken is gyakran fordulhatnak elő hibák. Vitákra bőséges alkalmat nyújtó elég sok eset fordul elő síremlékeken és felírásokon. Legyen szabad legújabb időből kettőt felemlíteni. Egy időben a pénzügyi kormány igazgatása alá tartozó dohányjövedék némely gyártmányainak dobozain a magyar címerben hármaskereszt alkalmaztatott. Közvetlenül a pénzügyminisztériumhoz fordultam a hibás címer alkalmazásának megszüntetése végett és az elnöki osztály akkori vezetője (nemsokára az ország nagynevű pénzügyminisztere és miniszterelnöke) meglepetéssel ismerte be, hogy amivel Mátyás király a pápa előtt csak fenyegetődött, azt a pénzügyminisztérium megtette és Magyarország kettős keresztjét hármaskeresztté változtatta. Ekkor

256—257. Corvin János címere az Országos Levéltárban levő pecsétéről.

rendelte el a pénzügyminisztérium, hogy a hármast kereszt a dobozokon újra kettősre változtattassék vissza.

A másik példa az új Országházban alkalmazott címereket illeti. Ezeket a Thaly Kálmán elnöklete alatt álló bizottság állapította meg és íme a főrendiházi ülésterem falán Zsigmond király luxemburgi címere kimaradt, míg Szapolyai címerébe rosszul stylizált farkas két jobb lábbal s nem együttes, hanem szétválasztott tartással került.

Ha ilyesmi megtörténhetik a közigazgatásban, ha előfordulhatnak hibák okiratokban, törvényekben, vajjon nem lehetséges-e, hogy egy kőfaragó, festő vagy írnok szintén hibát kövessen el?

Varju az Arch. Ért. 1907. évi folyamának első füzetében újból foglalkozik ugyan a Hunyadi-síremlékek kérdésével, azonban kijelenti, hogy válasza hosszú időkre az «utolsó szó leend». Azt hitte, hogy a Magyarország Műemlékeiben megjelent dolgozata «záróköve» az egész eszmecserének «miután emberileg lehető legnagyobb bizonyossággal tisztázta a kérdés velejét». «Felhozott bizonyítékaim annyira kézzelfoghatók voltak, hogy igazam tudatában nyugodtan letehetném a tollat.» Ez annyit jelent: Roma locuta, causa finita. Az ellentmondást tulajdonképpen kizáró nyilatkozatai után mégis megnyugtatóan szolgál az érdekes tudós az a lojális beismerése, hogy «többféle téves nézeteim helyreigazítása után» újabb dolgozatban mondja el azokat az eredményeket, melyekre mások hozzászólásainak figyelembevételével és az emlékek gondos tanulmányozásával jutott.

Beismeri, hogy a koporsók nem márványból, hanem magyarigeni mészkőből vannak. Sajnos azonban, hogy Varju Möllernek azt az állítását, mely szerint Hunyadi László sírköve a bánya felsőbb, lágyabb rétegéből, atyjáé pedig mélyebb, sötétebb színű, keményebb rétegből való, nem egészen komoly okfejtésre használja fel Möller ellen. A felsőbb rétegből való kő Varju szerint régebbi, mint az alsóbb, melyre a feltárás később került, tehát Hunyadi László sírköve előbb készült, mint Hunyadié és «a két emlék elkészítése közt eltelt időt, tekintve, hogy egy kőbánya kiaknázása nem tartozik a leggyorsabb munkálatok közé, mindenesetre évtizedekre kell szabnunk».

Ez Varju szerint az egyedül megengedhető következtetés, melylyel azonban, így folytatja: «nagy bámulatunkra... Möller úr saját kijelentésével merőben ellenkezőt hirdet, mikor pár sorral alább azt írja, hogy az a kő, melynek Hunyadi Lászlónál ifjabb voltát csak az imént bizonyította be, «Hunyadi János XV. századi eredeti követ képezi».

Ne vegye rossz néven a tisztelt tudós észrevételünket, de ily okfejtéssel még sem volt helyén élnie. Abból, hogy Hunyadi László sírköve felsőbb rétegű kő, mint Hunyadi Jánosé, semmiféleképpen sem következik, hogy az utóbbi később készült. Különben is valamely bányának ugyanazon kori rétege hosszabb vonalon és több helyen fordulhat elő. Tévedés az is, hogy a felsőbb rétegű kő régebbi, mint az alsóbb rétegű. Az ellenkező áll. A felsőbb az újabb és az alsóbb a régebbi, a természetes képződési folyamat szerint. Ámde ez a felvetett kérdésre teljesen közönyös. A XV. században is, csak úgy mint most, faragtak követ már a rómaiak által is használt korábbi vagy későbbi rétegből. Valamely emlék lehetett sokkal későbbi képződésű kőrétegből épen úgy, mint valamely később készült emlékhöz amelynél korábbi képződésű réteg szolgáltathatta az anyagot. Sőt ma is van még oly rétegű kő Magyar-Igenben, melyből a Hunyadiak emlékei készültek és ma is lehetne azokból emléket állítani, mert tudvalevőleg századok múltán is megmaradhat ugyanazon rétegnek kiaknázatlan része, melyből még bányászni lehet. A tisztelt tudós következtetése tehát kellő alappal nem bír és ő maga lett volna hivatva a Möller szemére vetett annak a következtetlenségnek rébuszát megfejtetni, hogy miként képezheti Möller szerint a Hunyadi László emlékének «ifjabb» rétegből származó kő «Hunyadi János XV. századi eredeti követ».

Möller azt mondja, hogy a Hunyadi János emlékének mindhárom lapja: két oldal és maga a fedőlap a XV. század második felének eredeti alkotásai; kőanyaguk egy és ugyan-

azon rétegből való s ennek «természetszerű következménye», hogy a sírkő, mint ezt a hagyomány mondja, csakugyan Hunyadi Jánosé.

Tagadhatatlan, hogy Möller meggyőződésének kifejezése erősebb, mint bizonyítéka. Elégéses lett volna azt mondania, hogy mivel a hagyomány Hunyadi Jánosénak tulajdonítja az emléket s mivel a Hunyadiakra vonatkozó két oldallapot és a fedőlapot a hagyomány együvé tartozónak találta és azok köve egy és ugyanazon rétegből való, «természetszerű következtetés» és nem következmény», hogy a sírlap Hunyadiat ábrázolja. Ily következtetés Varju állításával szemben talán nemcsak laikusoknál, hanem másoknál is hitelre találhat és hogy talált is, a hagyomány igazolja. Különben Varju nem is egészen helyesen idézett, mert Möller azt állította, hogy a Hunyadi Jánosénak tartott sírlap és a két dombormű összetartoznak, mert ugyanazon rétegű kőből vannak, míg Hunyadi László sírlapja más rétegből való.

Varju kijelenti, hogy a hagyomány még szakavatott embereket is megtévesztett és így ő «is elhitte, jobban mondva elhitette magával», hogy a Hunyadi Jánost ábrázoló «durva faragvány XV. századi munka».

«Ma már csak egy ember hiszi, hogy ez a kődarab a XV. században került először a szobrász keze alá és ez Möller István úr, de ő is azt tartja, hogy mai alakját a XVI. században újból való átfaragás által nyerte. Valóságban, amint a rávéssett mesterjegy kétséget kizáró módon bizonyítja, 1560—1580 között készült.»

Varju szerint kiderült, hogy a Hunyadi Jánosénak állított sírkő a XVI. század készítménye, ennél fogva nem az övé és pedig annál kevésbé, mert a hagyomány által a Hunyadi Lászlóénak tartott síremléken jobboldalt a Hunyadi-, baloldalt a Szapolyai-czímer látható, mi világosan bizonyítja, hogy a sírlap Hunyadi Jánosé s a Szapolyai-czímer által «az is beigazolódik, hogy Hunyadi Jánosnak eddig ismeretlen anyja a Szapolyai családból vette eredetét. «... arra, hogy ... valaki ellenkezőt állíthasson, mondja Varju, gondolni sem mertem. S megtörtént, hogy ketten is «leczáfoltak».

Szerinte Möller kettős bizonyítékot hoz fel: egyik, hogy a síremlék oldalain és fedőlapján «a jelleg és az eredeti faragási mód teljesen azonos», másik, hogy a domborműves oldal-köveken ábrázolt magyar lovasalakok közül az első sorban levőknek ruházata főbb vonásokban ugyanolyan, mint a fedélkövön ábrázolt alak ruházata.»

Az első «nyomós» érv Varju szerint nem ér semmit, mert Möller maga állítja, hogy a fedélkövet a XVI. században alaposan átfaragták. Ennél fogva csak «látnoki tehetséggel felruházott» ismerhetné a fedőlap eredeti faragási módját». És így teljesen lehetetlen, hogy összehasonlítsuk az átfaragott fedőlapot az át nem faragott domborművekkel.

Itt Varju többet bizonyít, mint maga Möller akart, ki világosan megjelöli, hogy a XVI. századi kőfaragó, midőn a lapot a pusztítás után megrövidítették és megkeskenyítették, még a régi alak bizonyos részleteit is megkímélte annak ellenére, hogy a sírkő körül az új, levél-díszes renaissance párkányt faragta ki. A régi faragási mód megítélésére maradt tehát még Möllernek anyaga az átfaragás után is.

A ki pedig azt nem látja, hogy a megcsonkított sírkövet a rombolás után fogatosított durva kijavításnál kisebbre vették, az vagy nem akarja, vagy ellenkező nézetéből eredő elfogultsága miatt nem képes azt látni.

Varju az átfaragás következtében Möllernek a ruházat hasonlóságára vonatkozó észrevételét teljesen tárgytalannak tekinti, mert az összehasonlításra nincs alap. Azonban mégis, ha talán vonakodva is, szóba áll a ruházatra nézve is, bár kijelenti, hogy Möller «bátran hallgathatott volna a dologról», mert sem a sűrű gombsor, sem a palást, sem a gallér, melyek Möller szerint az alakon és a domborművek lovasain hasonlóságot mutatnak, nem korhatározó, mert mindez visszanyúlik részben a XIV. századba, sőt egész az ókorba és divatja fennmarad sokáig, sőt részben máig tart.

Legyen szabad Varjunak ebből a czáfolatából azt a bizonyítékot levonni, hogy Möllernek

ennélfogva szabad a XV. századi alakon és domborműveken oly öltözékét keresni, mely a XV. században Varju szerint is divatban van, még ha, mint ő mondja, nem is korhatározó.

Varju azonban főszólyt fektet arra, hogy Hunyadin levő paláston látható gallér ezen formája csak 1545-től kezdve ismeretes és hogy a domborműveken ábrázolt alakokon nincs palást, annál kevésbbé gallér, hanem csuklya. Tehát ezen fordul meg a dolog. Gallér-e vagy csuklya?

Azután még felhossa Varju, hogy a Hunyadi fején később kori lengyel süveg van, haja kurtára van nyírva, mi lovagnál megalázó, gyalázatos, szakállá és bajusza van, mi főrendűnél akkor képtelenség s buzogányt tart, mire középkori sírkövön nincs példa. Varju azonban kijelenti, hogy Möllernek ilyen ellenvetésekre is van felelete. És e felelet (melyet azonban — ezt meg kell említenem — előbb adott, mint az ellenvetéseket hallotta) az, hogy az egész sírkövet átfarmálták, átfarmagták. Ezt Varju ismételt is «ötlet»-nek nevezi és bizonyos gúnynyal iparkodik czáfolni a sírkő megcsontkítását és átfarmagását, holott az alakot, melyről Varju azt mondja, hogy «durva farmagvány» és melylyel Bocskayt tisztelték meg — Varju szerint már eredetileg olyannak, milyennek látjuk, tervezték, miről tanuskodik az egyik bakancsnak ma is meglévő széle és sarka.

Úgy véljük, hogy nemcsak Möller, hanem mindenki, ki alaposan megnézi a síremlékeket, azt állítja, hogy azok át vannak farmagva. Azonban mi még az átfarmagás érvének segélye nélkül is merjük mondani, hogy ha Zsigmond, a magyar király és római császár büszke volt a szakállára, akkor talán még sem lehetett a szakállhordás lealázó. Ipolyi és Fraknoi írják, hogy Hunyadi János, Ujlaki Miklós és a főpapok, kik a XV. század hetvenes éve előtt haltak meg, szakállal és bajusszal vannak ábrázolva. Később... leborotvált arcot látunk, ugyanis az egyházi és világi urak egyaránt, Mátyás példáját követve, olasz divat szerint, szakállt és bajuszt többé nem viseltek. (A M. Nemzet Története 4. k. 631. l. Ipolyi kisebb munkái I. 193, 202.)

Hasonlóképen bírálja Varju a hagyomány szerint Hunyadi Lászlót, ő szerinte pedig az emléken alkalmazott Hunyadi- és Szapolyai-czímerből következtetőleg Hunyadi Jánost ábrázoló sírkőnek átfarmagására nézve a Möller által felhozott «szellemes feltevéseket» is. Tagadja egyfelől a címereknek átfarmagását, másfelől «feltételezve a képzelt átfarmagás esetét,» ha a Szapolyai-czímer teljesen össze volt zúzva, a kőfarmagó Varju szerint kétségtelenül vagy megkérdezett egy literatus embert, esetleg megbízóját a címer iránt, vagy pedig egy könyvben megnézte, hogy ki volt Hunyadi László anyja, vagy «ha pedig csak valamennyi látszott is a címerből, lehetetlen volt hármassal halomnak nézni a koronát s még lehetetlenebb volt a pajzson olyasmint látni, a mi a Szilágyi-czímerben sohasem volt, t. i. félholdat és csillagot».

Ha Möller feltevései «szellemesek», ne vegye rossz néven Varju, de az övét is azoknak lehet mondani, főleg, ha mint az érdekes tudós előtt eléggé ismeretes, hogy mily sok hiba fordulhat elő oly esetekben is, hol az valóban csodálatot keltő. Ezt azonban máshol még fel fogjuk említeni.

Varju végkövetkeztetése az, hogy: 1. a két sírkő nincs átfarmagva. 2. A hagyomány által Hunyadi Lászlónak tartott sírkő az atyjáé. 3. A hagyománytól Hunyadi Jánoséé állított sírkő pedig ismeretlené. Ezt korábban Varju Bocskayéé vélté, most azonban korábbi nézetétől való eltérésének indokolása nélkül ismeretlen emberének s a XVI. század eredeti, jellegzetes alkotásának tartja a «durva farmagványt».

Azt is állítja Varju, hogy 1536-ig vagy 1565-ig «nem történhetett baja a Hunyadi-emlékeknek».

A székesegyházat már 1438-ban feldúlták a törökök s a következő évben az erdélyi káptalan követe járt Esztergomban, hogy a székesegyház helyreállítására felvegye a Palóczi György esztergomi érsek által hagyott 1000 forintot.

És vajjon az után, hogy ott már a síremlékek állottak, az örökös harczok között nem

következhettek-e be akárhányszor rombolások a templom belsejében anélkül, hogy az egész templom feldúlásáról lehetett volna szólni, mint 1438-ban.

Mátyás király síremlékét Székesfehérvárott már halála évében megbecstelenítik és feltörik Miksa katonái! És háborúk nélkül is hányszor és hányszor vannak sírablások és pusztítások, sőt kegyeletlenség, durvaság és gonosz indulatok előtt hányszor és hányszor nem találunk kiméltre az emlékek. Kell erre példákat felhozni a legújabb időkig és időkben?

258. A vajdahunyadi kápolna karzatának részlete a Szilágyi-czímerrel.

Miként lehet a Hunyadi-síremlékekre azt mondani, hogy nem voltak a XVI. század közepéig megcsontkítva, midőn az emlékek békés időben is annyi pusztításnak vannak kitéve még a jelenben is!

Azt hiszszük, hogy a fent felsoroltakban már eléggé sikerült kitüntetni Varju állításainak tarthatatlanságát. Itt csak azt említjük még meg, hogy ha fel is tennők, hogy a síremlékek 1536-ig vagy 1565-ig nem voltak megcsontkítva, ez az évszám az átfaragás ellenében semmi-féle bizonyítékul nem szolgál.

E helyütt azt sem hallgathatjuk el, hogy a N. Múzeumban a síremlékek gipszmásolatainak felállításánál a lapok másképp helyeztetek el, mint a gyulafehérvári székesegyházban az eredetiek. Hunyadi János síremlékének a török csatajeleneteket ábrázoló domborművei Hunyadi

László sírtáblájához illesztettek. A Kendiek síremlékéről származó két keskeny lap egyike (a renaissance díszítménynyel) a fejdalhoz való áttétellel Hunyadi János síremlékénél, mint eddig, meghagyatott ugyan, azonban másika : a Kendi-czímerrel, mely eddig Hunyadi Lászlóéhoz volt illesztve, most szintén Hunyadi János sarkophagájához lábfelől illesztetett.

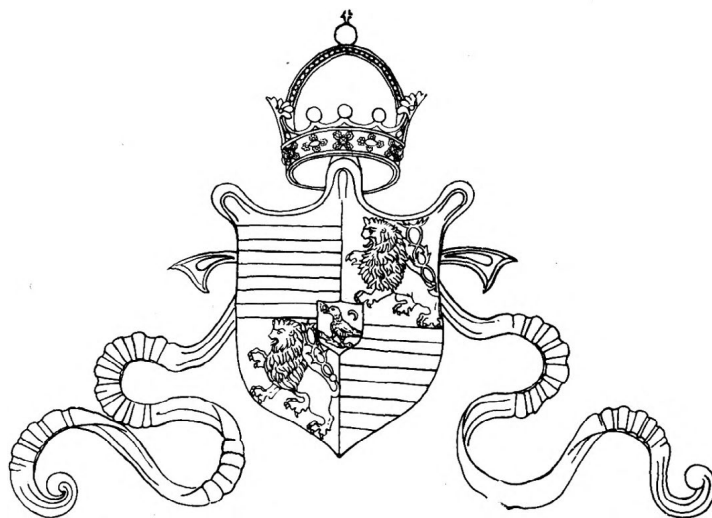
Ez meg nem engedett elhelyezés. A felállításnak ugyanannak kell lennie, melyet a templomban az eredeti emlékek emlékezet óta mutatnak. Ezt önkényesen megváltoztatni nem lehet. Ez nem is szorul indokolásra.

De ha nem is tekintjük, hogy milyen a templomban levő összeállítás, ezt a Múzeumban megváltoztatni azért sincs helyén, mert a legnagyobb határozottsággal Varju Elemér által élére állított azt a kérdést, hogy a sírszobrok Hunyadi Jánosnak vagy Lászlónak vagy másnak emlékei-e, a Múzeumban tetszésszerűleg eldönteni nem is lehet, és nem különösen akkor, midőn arra nézve, vajjon kiket ábrázolnak a sírszobrok, változó nézeteket vallott, — tudva-levőleg — maga az érdemes tudós is.

Nincs helyén továbbá a változtatás azért sem, mert Hunyadi János síremlékénél a felső lap szélességi mérete kisebb, mint az ahhoz illesztett és eredetileg a Kendi-síremlékhez tartozott elő és hátsó lap mérete, melyet az összeillesztés kedvéért keskenyebbre faragtak. Nem tartozhatnak tehát össze, mert ily nagyjelentőségű munkát ily nagy hanyagsággal szobrász nem készíthet. Az össze nem tartozást igazolja az anyag különbsége is. A Kendi-síremlékhez tartozó két keskeny lap bukovai márványból, míg a Hunyadi sírszobra magyarigeni mészkőből van.

Ha most a Kendi Ferencz és Antal síremlékéről fennmaradt keskeny lapok közül az angyalok által tartott címertábla is Hunyadi János síremlékének kiegészítésére alkalmaztatik, ellentétben a gyulafehérvári elhelyezéssel, ez annál indokolatlanabb, mert a változtatásból azt is lehetne következtetni, mintha a Hunyadi Jánosnak tulajdonított síremlék a Kendié lenne, míg Hunyadi Lászlóét a Múzeum egész határozottsággal Hunyadi János sírkövének tünteti fel, pedig az utóbbi sírtáblát utólag faragták keskenyebbre, amidőn a renaissance-szegélylyel díszítették.

A hagyománynyal és a templomban levő felállítással ellenkező ez az elrendezés, önkényesnek és indokolatlannak mutatkozik már azért is, mert a csatajelenetek és Hunyadi sírlapja a kő anyaga és a méretek szerint összetartoznak, ellenben a Kendi-lapok Hunyadi János sírlapjával sem anyagban, sem méretekben meg nem egyeznek.

259. Mátyás király czimere a Nemzeti Múzeumban levő márvány domborművön.

VII. Tévedések a történeti tények körül.

Möller megállapította a hunyadi várban az Aranyház loggiájának építési korát, a vakolatnak és festményeknek egyidőben készültét, megállapította a festmények jelentését és ebből következteti azt, hogy a festmények Hunyadi János származásának hagyományáról szólnak. Ha ez a hagyomány igaz, akkor az tény, és ha tény, akkor történeti igazság.

Nem szabad Möllernek műtörténeti következtetéseket vonni festményekből, szobrászati, építészeti művekből, szerkezetekből, formákból? Nem szabad neki tényeket megállapítani, mi mindenünknek joga?

Hiszen Varju, kinek indokolását Fraknoi elfogadja, szintén műtörténeti szempontból, egyetlenegy átfaragott és így nem hiteles czímerből következteti, hogy Hunyadi anyja Szapolyai-leány volt és ez a következtetés mégis tény és történeti igazság?

Ha a következtetés helyt nem álló, akkor az tényt nem állapíthat meg és így nem is lehet történeti igazság. Möller következtetése elfogadható vagy nem fogadható el a szerint, mint kiki ez iránt vélekedik, de ez nem változtat azon a jogán, hogy kutatásainak eredményét megállapíthassa és legjobb tudása szerint következtetéseit levonhassa és nyilváníthassa.

Világosabban és érthetőbben mint Hunyadon alig lehet történelmi festményt ábrázolni és ha a képek jelentését kétségbe vonjuk, akkor nem szabad egyrészt általánosságban összes megokolásképen arra hivatkozni, hogy a festmény nem felel meg a hagyománynak vagy mesének, úgy mint azt Bonfini a festmények készítése után több évtizeddel jónak látta az ő munkájában előadni, másrészt ismét általánosságban azt állítani, hogy a képcsoportokat a műépítész önkényesen és tévesen magyarázta.

Möller hibája azonban több, mint mit a képeknek és a hagyománynak megegyezésére vonatkozó állításával elkövet. Ő nemcsak elfogadja a falfestményt a hagyomány ábrázolásául, hanem mindjárt Morzsina Erzsébetet nevezi meg annak hősnőjéül. Bizonyos, hogy a hagyomány ma is megvan.

A Hunyadtól nem messze eső Telek községben, hol Heltai szerint meg is halt, volt a templom falába a hagyomány szerint Morzsina Erzsébet sírköve beillesztve. Ezt ma is mondják. Állítólag még 1848 előtt vették azt ki a falból Telek lakosai s a patakba dobták attól való félelmükben, hogy a sírkő miatt elveszik tőlük templomukat. A sírkövön nem lett volna egyéb felírás, mint Hic jacet Elisabetha Morsinay, mater Joannis Hunyadi. Ha ez lett volna a felírás, akkor ez kevésbé sírkőre, mint inkább emléktáblára mutat. Tornyai Sándor vajdahunyadi járásbíró, kivel a vár restaurációjának megindítása után érintkezésben voltunk, buzgalommal kereste egyidőben az emléktáblát, melyről jegyzetei is voltak. Sajnos, ezek — állítólag — még életében veszték el és így újabb időben minden törekvés, mely közelebbi adatok megszerzésére irányult, eredménytelen maradt. Kétely, homály fűdi az egész dolgot.

De érdemel-e Möller elítélést azért, hogy Hunyadi anyjának Morzsina Erzsébetet vallja, midőn ezt nemcsak a hagyomány mondja, hanem történetíróink legjelesbjei is állították, hogy azt, ki nemzetünk nagy hősének életet adott, Morzsina Erzsébetnek nevezik. És hibát követ el Möller, mert azt mondja, hogy mit történetírók, közöttük nem kisebb, mint maga Fraknoi, történeti igazságnak hirdettek, ugyanazt fejezi ki a falfestményekben ábrázolt hagyomány is?

De ha csakugyan tévedett is Möller, nem szabad-e neki is tévedni, mint ez alól a történetírók sincsenek kivéve, kiknek szintén van alkalmuk tévedéseiket újabb kutatások, eddig ismeretlen adatok napfényre kerülése által helyreigazítani?

Ez azonban már kapcsolatban áll azzal, mit bírálatának végén mond Fraknói, midőn sajnálatát fejezi ki, hogy Möller «mikor combinatiók alapján történeti igazságnak tünteti fel azt, mit a történetírás kezdetétől fogva mesének tart, illetékessége határain túl lépett».

Nem veszi rossz néven a nagy nevű tudós, ha ezen kijelentése ellenében észrevételeinket nem hallgathatjuk el.

Azt, hogy valamely előadás a valóságnak megfelel-e, mindenünk jogosítva van keresni és, ha lehet, meg is állapítani. A mult eseményeire nézve ez — miután az igazságot csak közvetett úton ismerhetjük meg — kétségtelenül fölötte nehéz, főleg ha hiányosak és ellentmondók az adatok és az értesítések. Azok összehasonlításán és a kapcsolatos események és körülményekből vont következtetéseken alapul az igazság meghatározása.

A történeti igazságot nemcsak a történetírók szabják meg. De hány és hány történeti igazságot állapítottak meg a legjelesebb történetírók is műveikben «combinatiók alapján», melyekről utólag ők maguk ismerték el, hogy azok igazaknak nem bizonyultak, hanem mesék, valótlan-ságok? És hány és hány oly ténybeli állítás van a történelmi munkákban, az iskolai tankönyvekben és mily temérdek történeti igazságot tartalmaznak külföldi történelmi munkák különösen Magyarország ellen, melyek a legnagyobb igazságtalanságok, a legnagyobb valótlan-ságok.

De mellőzve a külföldet és a hazában maradvát, hány és hány hagyomány van, melyet elfogadunk «combinatiók» nélkül. Ezzel túllépünk illetékességünk határait? Vagy elfogadjuk külön «combinatiók» alapján és ekkor még inkább ér a szemrehányás, hogy illetéktelenül jártunk el?

Ha más valaki combinatiók alapján téved, az már megbocsáthatatlan lenne? És szabad legyen most éppen az ellenkezőből kiindulva megemlíteni azt, hogy lehetnek és vannak hagyományok, melyekhez nyulnia a történetíró hidegen számító kutató kritikájának nem is szabad, ha például azok a közjogi intézményt vagy a legbensőbb vallási kegyeletet sértenék.

Szó sincs róla, hogy ezt Hunyadi származásának kérdésére értjük, ámde azt hiszszük, hogy ha lehet történetírónak tévednie, akkor talán megbocsátható, ha történelmi hagyományról műtörténeti combinatiók alapján Möller azt mondotta, hogy az a történelmi hagyomány történelmi igazságnak látszik, mint ezt maguk a történetírók hirdetik.

Ezzel nem lépte át illetékessége körét, csakúgy nem, mint Varju, ki szintén műtörténeti következtetéssel átfaragott címerből kívánja megállapítani, hogy Hunyadi László sírköve Hunyadi Jánosé.

Arra nézve, hogy történetírók sincsenek megóva — és ez természetes, mert emberi dolog — tévedésektől és «Történeti igazság» gyanánt adhatnak elő tényeket, melyekről utólag, kutatásaik alapján, kimutatják, hogy azok nem tények, nem történeti igazságok, néhány esetet felhozunk épen a nagynevű történetíró műveiből.

Egyik munkájában az áll, hogy Joakhim bán elrabolta V. István fiát, Endrét, hogy őt Rudolf leányával eljegyezze, pedig László herceget, a trón örökösét vitte a kapronczai várba, ki innen jutott mint IV. László mindjárt a trónra és ugyanez a király «Kun László — olvassuk ugyanott — testvérgyilkossággal tetézte vétkeit. Orgyilkosokkal fojtatta vízbe Lengyelországban Endre fivérét» Sok bűn terhelte Kun Lászlót, de orgyilkos még sem volt.

Szerinte Hunyadi 1431-ig (tehát 42 éves koráig) «még egyetlen tettet sem vitt véghez, a mit a király jutalmazásra, a történetírás feljegyzésre érdemesnek tarthatott», Szilágyi Erzsébetnek tehát Hunyadi «nem tünt fel kíváncsatos kérő gyanánt. Szerény állást foglalt el, (Szilágyi M. 15. l.), de Szilágyi Erzsébet a nagy férfiú valódi értékét legelső ismerte fel».

A tudós egyik műve szerint Hunyadi «alacsony sorsból» küzdötte fel magát, másik munkájában azt olvassuk, hogy atyja, Voyk már udvari katona, ki Zsigmondtól Hunyad várát mint újjított adományt nyerte; «a homályból, alacsony sorsból kiemelkedett» Hunyadi János, hugait legelőkelőbben adja férjhez: «Egyik leányát az oláh fejedelem fiával házassítja össze; másik kettőt előkelő erdélyi nemesek: Dengelegi Pongrácz és Székely János veszik nőül.»

Ha «nővéreit mind előkelő családokba házassítja be», miként lehetséges ez az ismeretlen, szerény állású férfiúnak? Mikor? A Szilágyi Erzsébettel való házassága előtt, midőn még ismeretlenebb és szerényebb állású volt, vagy házassága után, de ugyan mily korban lehettek volna ekkor az ő nővérei, kiket sikerül előnyösen férjhez adnia?

És ha oly ismeretlen, oly szerény állású Hunyadi, miként lehetett, hogy az előkelő Szilágyi Mihály az ő szolgálatába megy katonáskodni, már «a pueritia» «juventute»?

De ha Hunyadi 42 éves koráig mit sem tett, mi királyi jutalomra érdemes lett volna, akkor miként lehetett az, hogy a király mégis 20 éves korában Hunyadvárával megajándékozta. És mi érdemeset tett Wayk, kiről a történetírók semmit sem jegyeztek fel, hogy Hunyadot adományba nyerje? Csak nem azért a nagy hírért, melylyel Oláhországban mint annak lakója, Thuróczi és Bonfini szerint birt?

Mennyi ellentmondás, melyeket Zsigmond király 1409 évi adománylevele megczáfol.

Ki a királyi birtokot, Hunyad várát 60 községgel kapja adományul: annak fia, ki megnevezetten szintén adományos, «alacsony sors»-ban mégsem lehet. De más észrevételt ismételten kell tennünk. Két leánya közül az egyik: Klára, a Dengelegi Pongrácz felesége, nem is a Hunyadi Voyk leánya, nem Hunyadi-leány. Anyáról féltestvére Hunyadinak. Hogy kinek a leánya, azt még a történetíróknak kell megállapítani. A másik vagy éppen harmadik leányról nem is tudjuk, hogy csakugyan Hunyadi János anyjának gyermekei és az ő féltestvérei-e?

Nagy történetíróknak egyik műve szerint ifjabb Hunyadi János 1434-ben, másik szerint 1442-ben esett el Szent-Imrénél (az ütközet Fejér szerint márcz. 9-én, míg az elesett Lépes erdélyi püspök sírkövééről Szereday nagyprépost által közlött (1791) felirat szerint 1442 márcz. 18. történt). És Acsádi a Magyar Birodalom Történetében róla, a szörényi bánról azt állítja, hogy síremléke szerint «egyszerű vitéz, katona (miles)» volt, ki 1440-ben veszté életét a haza szolgálatában.

260. János király pecsétje.

Szilágyi Erzsébetről egyik helyen Fraknoi művében azt olvassuk, hogy 1482 elején halt meg, másik helyen pedig 1484 táján.

Mátyás fia, Corvin János származásáról ugyanő többször szól. Először azt mondja, hogy «teljes valószínűséggel bir s régibb és újabb történetíróink által elfogadtatott», hogy «Mátyás 1469 tavaszán cseh királylyá választatásakor Boroszlóban megismerkedett a boroszlói polgármester leányával... És e viszony gyümölcse volt János, ki 1470-ben született.»

Később azt írja, hogy 1473 ápril 2-án született, de a történetírók azon állítása, mely szerint János anyja Krebil Péter, boroszlói polgárnagy Mária leánya volt, egykorú és közel egykorú adatokban nem bir alapot. Egy 1810-ben írt színdarabra vezethető vissza. Krebil leányai közt Mária nem is fordul elő.

Még később újra változtatva olvassuk tőle a hagyományt: «Hogy Borbála volt keresztneve, csak későbbi okiratból tudjuk, hogy sziléziai előkelő családból származott, száz esztendővel később egy magyar történetíró jegyezte föl.»

Már most melyik változatnak adjuk az elsőséget?

Budai Ferencz pedig az ő Polgári Lexiconában így adja elő a történetet: «Házasságon kívül született, a mint mondják, egy sziléziai leánytól, a ki, mint némelyek vélik, a Sandreczky

grófi familiából lett volna. Mások azt írják, hogy Ausztriában Stein nevű városbeli leány volt édes anyja, mások ismét azt állítják, hogy magyar leánytól...

Horváth Mihály előadása szerint azonban «Krebsz, mások szerint Krebil boroszlói polgármester bájos leánya, kinek a hagyomány Mária nevet adott, szerelemre gyulasztá az ifjú király szívét s e szerelem gyümölcse lett Corvin János». Ugyanezt mondja Fessler is (Geschichte v. Ungarn III. 155): «Mit Mátyásnak a házaselet megtagadott, azt adta meg neki egy szerelmi viszony.»

Szalay László is sziléziai hagyományra hivatkozálag mondja, hogy Corvin János boroszlói nő szülötte. Van azonban állítólag legenda arra is, hogy a frigyet nem Boroszlóban kötötték, hanem Váczon.

Legyen szabad még más példákat is felhozni az előfordulható tévedésekre nézve.

A későbbi századok fejleményeit előlegezi Fraknoi egyik műben, midőn azt állítja, hogy már «Szent István... több néposztályt különböztetett meg: az első volt a főpapság, a második a főnemesség, végre a harmadik a köznemesség. Ezen három osztály tagjai földeiket teljes tulajdonjoggal birták és résztvettek mint az ország rendei az országgyűléseken is.»

Ugyanazon műben olvasható, hogy a nyitrai várnak Zobor nevű parancsnokát a győzelmes magyarok a róla nevezett helyen felakasztották.

A Milleniumi hatalmas műben foglalt előadása szerint a gyulafehérvári székesegyház északi kapuja elé Lazo János erdélyi főesperes kiválóan díszes előcsarnokot építtetett 1512-ben. Az egész mű pedig a XIII. és a XV. század alkotása. Az eredeti, az alap a román, mely később gót boltozatot nyert. A tornamegyei Lászlai (= Lazo, Lazoyanus) azonban, ki mint apostoli gyóntató Rómában 1523-ban elhalt és Szent István vértanúnak — állítólag Szent István király által építtetett — templomában feliratos kővel megjelölt sírba eltemettetett, a belső és külső ajtót renaissance-stylben megújította és egyéb díszítésekkel is ékesítette.

Épen oly tévedés az az állítás, hogy Hunyadi ezen székesegyházat újra építtette, hiszen minden korábban épült, sőt a székesegyház nyugat felé, mint az egyszerű szemlélő előtt is feltűnik, be sem fejeztetett, hanem a kaput, mely mai állapotában a legújabb kutatások szerint még Széchy püspök idejéből, a XIV. századból való, beillesztették a közép, a főhajó boltozata alá s a kapu fölött a nyílást befalazták.

Eredetileg a marosszentimrei templomot sem Hunyadi építtette. Ez román alkotás. Hunyadi azonban átalakította és helyreállította.

Téves állítás az is, hogy Sztoyka püspök a XVIII. század közepén a gyulafehérvári templom szentélyét alapjából újra építtette. Ezt maga a szentély czáfolja meg, melynek a püspök csak külső falát látta el új burkolattal. Azokat, kik nem figyelték meg a falakat, tévedésbe ejtette a püspök munkálatát a szentély északi oldalába illesztett fekete márványlapon megörökítő hosszú felirat, mely az alapjából való újjáépítésre engedett következtetést, bár a felirat is tulajdonképpen csak a régi alakban való helyreállításról szól: Sanctuarium hoc vetustate labefactum, ruinaeque proximum ad veterem plane formam a solo restituit.

Hasonlóképpen ugyanazon műnek a Mátyás korára vonatkozó részében olvassuk, hogy Pesten a belvárosi plébániatemplom «a XV. század utolsó éveiben épült újra csúcsíves stylben, a mint az mai napig fönnmaradt», azonban belső díszítésében a renaissance művészetének jelentékeny része volt.

Ezzel ellentétben tudvalevő, hogy a templom román alkotás; meg is vannak az eredeti tornyok alsó részei, belül a friesek ma is láthatók. A gót alakításból a szentély van meg, míg az újjáépítés a török hódoltság utáni időből való.

Az előbbieken felsorolt példák után hivatkozzunk a szemünk előtt történetekre. Királyunk a nemzet nagy öröme *proprio motu* elrendelte III. Béla és hitvese hamvainak a testükön talált királyi jelvényekkel és ékszerekkel együtt a budai koronázó templomban örök nyugalomra leendő elhelyezését. Díszes síremléket is emeltetett egyik kápolnájában, mely III. Béla

és hitvese kápolnájává alakíttatott át. Az eltemetés 1898-ban nagy ünnepélylyel ment végbe, melyen Vaszary, az ország primása emlékezetes beszédet mondott. És Acsádynak alig öt év múltán 1903-ban megjelent «Magyar Birodalom Történeté»-ben az olvasható, hogy a III. Béla és hitvese sírjában lelt királyi jelvényeket 1846-ban a budavári Nagyboldogasszony templomának ásásakor találták és azokat a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzik.

Rákóczi és hívei, valamint anyja Zrinyi Ilona és Thököly földi maradványait dicsőséges királyunk 1906-ban hozatta haza Törökországból és azokat Kassán és Késmárkon helyeztette örök nyugalomra. A nagy ünnepélyességgel végrehajtott temetés, melyről a kormány az országos levéltárba helyezett jegyzőkönyveket vett fel, október 29-én és 30-án történt. És néhány hét múltán a magyar törvénytárnak jogtudósok által magyarázott kiadása azt állítja, hogy a temetés november 5-én és 6-án volt.

Ha már ily tévedések előfordulhatnak, vajjon miért ne tévedhetne egy közönséges kőfaragó betűben, számban, címerben?

A tévedések mindenféle körülmények hatása alatt sokszor a leggondosabb figyelem mellett sem kerülhetők el. Különös, hogy ez éppen a Hunyadiakra nézve legfontosabb okmányokkal is megtörténhetett és pedig a nagynevű főpapnak Mátyásról írt örökbecsű művében, melyben Zsigmond király 1409. évi adománylevelének keltére nézve három ellenkező adatot találunk.

A hasonmás alatt a cím 1409 october 19-ét, a hasonmás szövege fölött october 8-át mondja, míg a szöveg utolsó sorában (helyesen) october 18-át találjuk, ellenben a szövegbe nyomott képek sorozatában, továbbá az «aláírások és oklevelek kelte» címezése alatt ismét october 19-ét olvassuk. A hasonmás szövege pedig conferimus helyett ferimus-t mond.

Vajjon az olvasó, kivéve azt, a ki talán utána jár, hogy az oklevél kelte: «in festo beati Luce evangeliste», mely napnak felelt meg 1409-ben, melyik datumot higgye el a három közül?

Szabad-e tehát megcsönkített síremléknek száz év után átfaragott címeréből anyakönyvi hiteles kivonatot kiállítani, holott, mint már ezt máskor is említettük, magukban a diplomákban is tévedés fordulhat elő. Erre példa maga a Hunyadiak részére 1409-ben kiállított adománylevel is, mert Csánki Dezső szerint a királyi kancellária valószínűleg tévedésből mondja, hogy Hunyad vára Fejér megyében van s nem a már számos oklevélben említett Hunyad vármegyében fekszik, mely megyének nevét éppen Hunyadvár adta.

★

Az előrebocsátottakban iparkodtam híven ismertetni a Hunyadi János származására vonatkozó kérdés tárgyalásának egészen az utolsó időig terjedő fejleményeit. Kitűnnek ezekből egyrészt azok az akadályok, melyek legjelesebb történetíróinknak is megnehezítették a döntő ítélet meghozatalát vagy azt éppen meg is akadályozták, másrészt pedig szemmel láthatóvá teszik, hogy az ítélet mily változásokat szenvedhet a szerint, a mint egyik vagy másik körülmény nagyobb vagy kisebb súlylyal esik a döntés mérlegébe és a történeti tényeknek ellenmondást nem tűrő erejével ruháztatik fel vagy attól megfosztatik sokszor még akkor is, midőn erre újabb adatok nem nyújtanak alapot.

Reámutattunk az ítéletek és vélemények megváltoztatásának több példájára és pedig főleg magában a Hunyadi-kérdésben. Távol állott tőlünk, hogy következtetlenségre akarnánk ez által reá mutatni. Oly nagy tisztelet és oly őszinte hódolat érzelmeit tápláljuk azon tudós iránt, ki történetíróink élén áll, és ki ezen ismertetésnek megírására hozzám intézett felhívásával az alkalmat szolgáltatta, hogy azok ily szándéknak még csak gondolatát is kizárják.

Ezen példák által czélom volt a figyelmet arra az indokolt méltányosságra irányítani, melyre bizonyára számíthat a Hunyadvár építészeti korainak írója, ki ma is hisz a legendában és ma is ragaszkodik azoknak a történetíróknak véleményéhez, kik azt állítják, hogy Morzsinai Erzsébet volt Hunyadi anyja.

Önkénytelenül is Humboldt Vilmosra gondolunk, ki az *Über die Aufgabe des Geschichtsschreibers* című tanulmányában (W. von Humboldts Werke IV. B. 35—38. 1.) következőleg nyilatkozik: «A mi megtörtént, az az érzékvilágban csak részben látható, a többit hozzá kell érezni, következtetni, kitalálni. Az, mi belőle megjelenik, szétszórta, szakadozott, magános; mi a darabokból álló művet egybeköti, az egyest valódi világosságába helyezi, az egésznek alakot ad, a közvetetlen megfigyelés elől el van vonva. Az csak az egymást kísérő és egymásra következő körülményeket veheti észre, nem magát a belső okozatos összefüggést, a melyen pedig egyedül nyugszik a belső igazság is Ennélfogva mi sem oly ritka, mint a szó szerint igaz elbeszélés, mi leginkább bizonyítéka egészséges, jól szabályozott, tisztán megkülönböztető főnek és szabad, tárgyilagos kedélyállapotnak; ezért hasonlít a történeti igazság bizonyos mérvig a felhőkhöz, melyek a szemek előtt csak a messzeségben nyernek alakot; és ezért a történet tényei az ő egyes összekapcsoló körülményeikben alig több, mint a hagyománynak és a kutatásnak eredményei, melyeket valóknak elfogadni meg-egyezőnk, mert azok, mint magukban leginkább valószínűk, az egésznek egybefüggésébe is legjobban illenek» és tovább így ír: «Két utat kell tehát egyszerre követni, hogy a történeti igazsághoz közeledhessünk, az eseménynek pontos, pártatlan, kritikai kifejtését és a kikutatottak összekapcsolását, az azon eszközök által el nem érhetőnek megsejtését. A ki ezen

261. Szapolyai Imre
címere sírkövén.

utaknak csak elsejét követi, elhibázza magának az igazságnak lényegét, ellenben a ki épen ezt (az első) a másodikon elhanyagolja, abban a veszélyben forog, hogy azt (az igazságot) az egyesben hamisítja meg Minél mélyebben hatol be a történetkutató genieje és tanulmánya által az emberiség megértésébe vagy a természet és a körülmények őt minél emberiebben hangolják és ő minél tisztábban érvényesíti emberiségét, annál tökéletesebben oldja meg munkájának feladatát. Ezt bizonyítják a krónikák. Közöttük a jóktól sok elferdített eseménynél és némely szembetűnő regénél épen a leghitelesebb történeti igazságnak alapját senki sem vonhatja meg.» Ha talán feltétlenül nem is fogadható el Humboldtnak ez az ítélete, mégis sok igazság van abban és különösen illik Hunyadi származásának történetére.

Teljesen igaza van Fraknóinak, midőn azt állítja, hogy az elhagyott leánynak és a zálogul adott gyűrűnek történetét festményekben is — különösen a középkorban — sokszor láthatjuk. A történet ősrégi és örökű. Wertner az ő fentemlített tanulmányában a szentírásból Támár és Juda történetére is hivatkozik. (Olvasható Mózes I. könyvében: a Genesisben, XXXVIII. fej.)

A mily készséggel közöltem a mélyen tisztelt tudósnek Möller műépítész cikke ellenében tett észrevételeit, épen oly őszinteséggel tartozom kijelenteni, hogy az általa kívánt helyreigazításra a tárgyi alap hiányzik.

Hiányzik a műépítésznek arra az állítására nézve, mely szerint ő a festményben a Bonfini és Heltai által közlött hagyomány megörökítését látja, mert mint már ismertetésünk elején is mondtuk, a festmény műtörténeti bírálata s a hagyomány alapján ő azt a következtetést vonhatja le, melyet leghelyesebbnek, legmegokoltabbnak talál, épen úgy mint másnak is szabadságában áll ellenkező meggyőződéséből kifolyólag bebizonyítani, hogy Möller téves következtetéseket vont le a festményben előadott jelenetekből.

Hiányzik a helyreigazítás tárgyi alapja Möllernek arra az állítására nézve is, mely szerint ő Hunyadi anyjának Morzsina Erzsébetet nevezi meg. Legyen szabad kijelentennem, hogy a nagy tudós szavairól, melyekkel Möller állítását mint Varju által műtörténeti következtetésekkel bebizonyított «merő képtelenséget» «bélyegzi meg», nem szabad mást feltételeznem mint azt, hogy szavai többet mondanak, mint az ő gondolatában, az ő szándékában volt.

Legelőkelőbb történetíróink elfogadták, hogy Hunyadi anyja Morzsinai Erzsébet volt, ezt tanítják ma is tudósaink által szerkesztett legújabb lexikonaink.

Lehet-e ezt az állítást és lehet-e ezzel azokat a kiváló írókat, kik ezt vallották és vallják a «merő képtelenség» «megbélyegzésével» illetni?

Maga hírneves tudósunk is egy időben azt a határozott álláspontot foglalta el, hogy újabb nyomozások szerint kétségtelen «tény», hogy Hunyadi régi magyar nemes családból származik és anyja Morzsinai Erzsébet.

Lehet-e kifogást emelni Möller ellen, hogy ő történetíróinkhoz, az ő nagynevű nestorukhoz ragaszkodik, az ő állításukat vallja s ebben megerősíti őt a vajdahunyadi fal-festmények?

Azt, hogy Fraknoi régi álláspontját elhagyta, nem is tudtuk és nem tudtuk, hogy — ha azt elhagyta — mivel okolta meg. Csak azt tudjuk, hogy a Turul 1914. évi folyamában megjelent cikkében Varju tanulmányára hivatkozik, ki «merő képtelenségnek» «bélyegzi» meg a Morzsinai Erzsébetre vonatkozó «együgyű históriát» egy átfaragott címér alapján, melyet Varju azon a sarkophágon lát, melyet a hagyomány és íróink között maga Ipolyi és Fraknoi Hunyadi Lászlóénak, Varju Hunyadi kormányzóénak, Veress pedig János királyénak állít.

Vége hiányzik a helyreigazításnak alapja arra a kifogásra nézve is, mintha Möller «illetékessége határain túllépett» volna, «mikor combinatiók alapján történeti igazságnak tünteti fel azt, mit a történetírás kezdettől fogva mesének tart». Hiányzik az alap, mert mint mondtuk, történeti igazságnak azt, hogy Hunyadi anyja Morzsinai Erzsébet volt, nem Möller állapította meg, hanem a legnevezetesebb történetírók vallották és ezt fogadta el Möller, midőn ő is egyrészt azt a meggyőződését fejezi ki, hogy Hunyadi anyja Morzsinai Erzsébet, mint ezt történetíróink hirdetik, másrészt «combinatiók alapján» ezen felül arra a következtetésre is jutott, hogy a festmény a Morzsinai Erzsébetre vonatkozó hagyományt fejezi ki.

Hiányzik tehát a helyreigazítás alapja nemcsak azért, mert nevezett műépítészünk nem új történeti igazságot fedezett fel, hanem azért is, mert tényt, történeti igazságot a történetíró illetékessége nélkül is lehet megállapítani.

Ha nagynevű történetírónk 1873. évi művében azt mondja, hogy Hunyadinak «voltak-e fivérei, nem tudjuk», holott öcsésének síremléke Gyulafehérvárott mindenki előtt ismeretes és Fejér már a mult század negyedik tizedében, majd nemsokára Teleki is kifejtette, hogy Hunyadi Jánosnak hasonnevű öccse volt, sőt a magyar emigránsok közreműködésével Chassin által röviddel Teleki munkája után Párisban közzétett műnek egyik fejezete egyenesen a «két Hunyadi Jánosnak» van szentelve; ha ugyanő egykor «kétségtelen tény gyanánt» hirdette, hogy Hunyadi Erdély régi magyar nemes családjai egyikéből származik; már atyjának elei bírták Hunyadot; anyja Morzsinai Erzsébet a magyar alföldön birtokos, több előkelő nemzetséggel rokonságban álló család tagja: akkor Hunyadvár építészé valóban elnézést érdemelhet és nem lépte túl illetékessége körét, ha ő még tovább is a nagy történettudóstól megállapított «kétségtelen tény»-hez tartja magát és nem «megbélyegezendő» állítás, ha ő — legjelesebb történetíróinkat követve — Morzsinai Erzsébetet állítja Hunyadi anyjának és pedig annál kevésbbé, mert Fraknoi részéről jegyzetben való hivatkozás Bonfininak «credita» és «audent» szavakkal támogatott mende-mondájára, nem erőltetheti meg azt, mit ő maga hirdetett ténynek, történeti igazságnak.

Ha újabb kutatásai más tényt, más történeti igazságot állapítanak meg, akkor készséggel hajlik meg azok előtt mindenki, de még ez esetben sem lenne megbélyegzendő azok állítása, kik azt hitték, hogy Hunyadi János anyja Morzsinai-leány volt és nem lépték túl

262. Szapolyai-címér a kassai székesegyházban.

illetékességük körét azok sem, kik például Hunyadi anyjának származására nézve a legkülönbözőbb és legkülönösebb állításokat koczkáztatták vagy Hunyadi atyjának két, esetleg három leánygyermeket, ellenben Hunyadi Jánoson kívül egy fiút sem tulajdonítanak.

Mindezek után őszinte sajnálattal jelentjük ki, hogy helyreigazításnak nem a mi részünkről van helye.

★

Válaszunk és ismertetésünk valóban igen hosszúra nyúlt. Talán megmagyarázza azt a tárgy nagy terjedelme és fontossága, melynél fogva számos részletre kellett felvilágosítás kedvéért kiterjeszkedni.

A mélyen tisztelt tudósnak a Turulban megjelent felhívására válaszunkat kétségtelenül egészen rövidre is foghattuk volna. Ámde ha a kérdésnek alapját a maga egészében elő nem terjesztjük, nem nyújthattunk volna elégséges támpontot annak megítélésére, vajjon feleletünket helyes és elfogadható megokolással sikerült-e támogatni.

Tudjuk, hogy a kérdés megoldását jelen dolgozatunkkal — érdemben — bizony nem vittük előbbre, de talán mégis sikerült a megoldás egyenes útjából legalább részben elhárítani némely oly felfogások és körülmények vitatását, melyek a kérdésnek ez ideig nem tisztázására, hanem inkább elhomályosítására vezettek és talán sikerült — Karácsonyival szólva — az útból itt-ott törmelékét is hárítani el.

Legyen szabad a következőkben összegezni azt, mit az egész ügynek ismertetéséből a tényállás tisztázásának előmozdítására levonni lehet.

Kétségtelenül feltűnő és nem szabad az előtt a tény előtt szemet hunyni, hogy midőn a Hunyadiak két kortársa és történetírója, Thuróczi és Bonfini a Hunyadiaknak Havasalföldről átszármazásáról szólnak, a főszemély nem az atya: Wayk, hanem János a fiú. Thuróczi és Bonfini mind a ketten ugyanazt mondják. Nem az atyát hozta be Zsigmond a hazába, hanem figyelemmel az atya jelességére, a fiút. A főszemély tehát nem más, mint a fiú. Ennek jelentőségét el nem ismerni nem lehet és ezt meg kell említenünk.

Thuróczi és Bonfini nyilatkozatának ezen jelentőségén nem változtat az a körülmény, hogy mindketten nem tényről, hanem csak hírről szólnak. «Mondják» hogy Zsigmond behozta «a még serdülő Jánost». Jánosnak az országba való ez a behozatala tulajdonképen csak a hagyomány enyhe kifejezésű változatának tűnhetnék fel, mely világosan Jánossal, a «felserdült» (ephebus) ifjúval hozza Zsigmondot kapcsolatba.

Jánosnak még mint ephebusnak Oláhországból az atya híre miatt való behozatala magán viseli a valótlanág jellegét. Szembeötlő, mintha ez az egész előadás mást akarna mondani, mint a valót. Idegen országból hozzon be Zsigmond egy gyermeket azért, mert az atyának ott nagy híre volt és így reméli, hogy fia majd ha megnő, Magyarországon fog végbe vinni nagy tetteket? De ki volt ez a kiváló férfiú, ki tud valamit az ő nagy tetteiről? Nem tudunk róla mást Zsigmond adományleveléből mint, hogy őt Vajknak s atyját Serbének hívták és azt tudjuk, hogy Zsigmond a fiút végbeviendő nagy tetteiért előre megjutalmazza Hunyadvárral s az óriási uradalommal. Van-e itt a valószínűségnek látszata?

Mi egyáltalán nem osztozunk azok véleményében, kik Thuróczi és Bonfini «mondják»-jára azt vallják, hogy Zsigmond Oláhországból hozta be Jánost és hogy akár atyja Wayk, akár nagyatyja Sorbe, menekülő vajda lett volna, mint ezt több történetírónk mondja.

Az 1409. évi adománylevelében Zsigmond Sorbe fiának, Wayk udvari vitéznek hívségéről, hű szolgálatairól szól, melyeket alkalmas helyeken és időkben teljesített és ezekért akarva királyi kegyét tanusítani, adományozza neki a jutalom előízleltetésére mint remuneratio praegustata Hunyad várát, hogy ezentúl buzgóbban serkentessék szolgálatra. Nincs itt szó, mint Bonfini és Thuróczi említi, semmiféle kiváló hadi erényekről, nagy tettekről, hanem alkalmas helyen és időben való szolgálatról és jövő szolgálatra való buzdításról: a legegyszerűbb

formuláról. És ha már valahonnan, akkor ebből az adománylevélből kellene kitűnnie Wayk kiváló jelességének, melynek kedvéért Thuróczi és Bonfini «mondják»-ja szerint a serdülő Jánost az országba hozta és kellene valamiképen kitűnnie annak is, hogy mint menekülő oláh vajdákat fogadta be a királyi kegy Waykot és fivéreit az országba. Ha pedig már létező Hunyadi vagy más családból származott volna, akkor az adománylevélből ennek is ki kellett volna derülnie.

Minden ily feltevésnek azonban az adománylevél ellentmond.

Azonban a nevezett két történetírónak annál az előadásánál, mely szerint nem Wayk, hanem fia: János a főszemély, még sokkal fontosabb annak a ténynek megállapítása, hogy a Hunyadi-család Hunyadvárát első, új adományul nyerte 1409-ben. A család előbb nem volt annak birtokosa. Teljesen téves az ellenkezőt hosszan bizonyító gr. Telekinek és az őt követőknek az az állítása, hogy már Hunyadi János ősei is birtokában voltak ezen jószág-nak és így családja Hunyadvára birtoklása címén tartozott már több nemzedéken keresztül a magyar birtokos nemesek sorába. Gr. Teleki állításának nincs semmi alapja. Zsigmond volt az, ki Hunyadi atyját, két fivérét és egy unokafivérét és ezenkívül magát Hunyadi Jánost, a fiút a hunyadi adománynyal kitünteti.

Zsigmond nem elégszik meg azzal, hogy Wayknak adja a hunyadvári nagy királyi birtokot, nem azzal, hogy az örökösöknek is adja, hanem az örökösök között már előre egyenesen megnevezi Jánost és az ő örökösait is beveszi az adományosok közé.

Ki nem akarja látni, hogy Zsigmond nem kíván azzal megelégedni, hogy János az örökösök között mint Wayk fia úgy is benn lenne, hanem külön is megnevezi Jánost és az ő örökösait? Ki nem akarja itt látni a határozott szándékot, a feltétlen biztosítást, hogy János meg legyen világosan, minden kétséget kizárólag nevezve az adománylevélben?

Vajjon nem feltűnő-e, hogy bár az adománylevél önkényt érthetőleg vonatkozik Jánosra és feltétlenül biztosítja az ő jogait, Zsigmond mégis megnevezi Jánost mint adományost, ámde Wayk többi fiáról hallgat?

Hunyadi János valószínűleg hunyadmegyei és pedig kenéz-családból származik. Ezt azonban mindeddig feltétlen bizonyítékokkal támogatni még nem lehet. Családjának oláh eredetét abból lehetne következtetni, hogy Zsigmond király nem ugyan az adománylevélben, hanem későbbi okleveleiben a család tagjait «Oláh» vezetéknévvel illeti. Így Zsigmond mind Hunyadi Jánost, mind fivérét ifjabb Jánost «Hunyadi Oláh»-nak vagy «Oláh nevezetű János»-nak nevezi. Sőt később Albert király 1439. évi oklevelében az ő atyjoknak Wayknak is az «Oláh» vezetéknévet adja (Oláh de Hunyad), míg Ulászló őt 1440-ben Hunyadi Woyknak (Woyk de Hunyad) nevezi. Ám ez önmagában véve még feltétlenül nem döntő ok, mert nem lehet bizonyossággal megállapítani, hogy oláh eredet, vagy foglalkozás vagy pedig esetleg más körülmény, alkalom vagy esemény idézte elő az «Oláh» vezetéknévvel is való megjelölést a Hunyadi név mellett.

Az egykorú írók Hunyadi oláh eredetűnek mondják. E mellett szól a Hunyadi Jánosra halála után, továbbá Mátyásra az ő életében alkalmazott Corvinus név is, melyet Mátyás a trónutódjául ohajtott törvénytelen fiának, Jánosnak adott. Ez Mátyásnak ama véleménye mellett szól, hogy ha nem is hitte a római Corvinusoktól való leszármazást, de elfogadhatónak tartotta római eredetét olyképp, hogy családja az Italiából átköltözött ama néptörzsből eredett, melynek keletkezése Bonfini szerint a rómaiakra nyúlt vissza. Ha mégis figyelembe vesszük, hogy az oláh, a vlach szavak akkor még pásztort jelentenek és a szláv eredetű pásztorknál létezett a kenézi szervezet, mely épen Hunyad-ban, hová szlávok nagy számban költöztek be, fejlett ki legerősebben, ez a körülmény a Hunyadi-család szláv eredetére is enged következtetést, mint szláv eredetűek voltak a Szilágyiak, a Garázdák és az országnak ma

263. Szapolyai-czimer
1524-i pecsétről.

is virágzó számos nemzetsége. Az a kérdés tehát, hogy Hunyadi magyar, vagy szláv vagy oláh családból ered-e, eldöntetlen marad mindaddig, míg a Hunyadi-elődök családi és birtoklási viszonyaira nézve felvilágosítást nyújtó adatok napfényre nem jutnak, mire pedig alig lehet kilátás, mert ha ebben a tekintetben a kortársak nem voltak képesek tudomást szerezni, vajmi nehéz ez majd hatodfél század után.

Az adománylevélnek az erdélyi káptalan által 1419. évben kiállított átírása fontossággal több szempontból bír. Ezt az átírást Wayk fivérének Radulnak «*alio nomine László*»-nak kívánságára adták ki. Tehát Wayk ekkor már nem élt. Ez bizonyos és nemcsak feltehető, mint Wertner mondja. Wayk azonban 1414-ben még életben volt, mert ez év júl. 1-jén Nádas László erdélyi alvajda felhívja őtet, hogy zalasdi Miklósnak és testvéreinek sanyargatásával hagyjon fel.

Az átírás Wayk örökösei között nem nevez meg leányokat. Wayknak tehát leányai vagy nem voltak, vagy már meghaltak, mert az átírásban neveik szintén szerepeltek volna.

Hunyadi János fivérei közül Johan, vagy ismertebb néven Joannes minor, helyesebben junior 1440 vagy 1441-ben halhatott meg.

Ulászló 1440 aug. 9-én még «*pro utroque Joanne filiis Woyk de Hunyad, Banis Zewriensibus*» állítja ki az adománylevelet és megemlíti, hogy ifjabb János Havasalföldön a török ellen vitézül harczolt. Azonban Hunyadi János 1442 január 10-én kelt alapító oklevelében, melylyel a János fivérének és saját magának lelki üdvére szolgáltatandó misék iránt intézkedik, ezen öccséről már úgy emlékezik meg, mint ki az erdélyi részekben a haza ügyében elesett és a gyulafehérvári templomban van eltemetve. Kétségtelen tehát, hogy Joannes iunior elhalálása az említett két oklevél kiállítása közti időbe: 1440. vagy 1441. évbe esik. Ha a sírfelirat az évszámot helyesen tünteti fel 1440-nek (XXXVV), akkor ez év második felében.

Szereday gyulafehérvári nagyprépost látta még 1791-ben a szentimrei csatában elesett Lépes püspök sírkövét, melyen püspöki alak, kezében pásztorbottal, fején püspöksüveggel volt ábrázolva a következő felírással (*Collectio continens Tabulas 10 l. 1791.*) ... Georgii. Corpus. et. ossa. Praesulis. Transylvani. Lepes. Cognominati qui Tvrcarvm. gladio. ***Zent. Imreh* statur****. In Campo. ***** Trvncatvr. Die. Bis. Nono. Martii. Anno. Domini. Millesimo. CCCC. XL secundo. E szerint a csata 1442 márczius 18-án volt és így kétségtelen, hogy a Hunyadi János 1442 januárban kelt levele szerint már holt ifjú János nem ebben az ütközetben esett el, melynek emlékét Borbánd és Gyulafehérvár közt ma is egy szerény kőalkotás idézi fel, bár csak talapzata lehet a régiből, míg a többi része már újabb, gyarló készítmény.

Hunyadinak Wayk öccse azonban 1442-ben még életben volt, mert lehetetlen, hogy róla, ha már halott, ugyanazon alkalommal ne emlékezett volna meg.

Mikor halt meg, nem tudjuk, csak azt, hogy 1456-ban már nem élt, mert László király a Hunyadi János részére kiállított új adománylevélben azt mondja, hogy fivereit harczban vesztette el ... et fratres ... belli sibi calamitate raptos amisit.

Téves dr. Wertnernek az az állítása, mely szerint bizonyos, hogy Wayk 1440-ben nem élt, mert különben Ulászló a bátyjainak tett adományt reá is kiterjesztette volna. Az a feltevés, hogy ha a király a család egyik tagját megadományozza, akkor szükségképen, «biztosan» a másíknak is kell adományban részesülnie, bizonyítékul valóban nem tekinthető.

Hunyadi atyjának, Wayknak, leányai nem voltak és ha születtek volna, életben nem maradtak, mert az adománylevélnek az ő halála után készített átírása 1419-ben leányokat nem említ meg. Azoknak a leányoknak tehát, kiket eddig a Hunyadiak nemzedékrendébe felvettek, ott helyük nincs, mert mi sem bizonyítja, hogy azok, kikről az írók megemlékeznek, Wayk gyermekei.

Maga Hunyadi egy nővéréről emlékszik meg, de ez kétségtelenül anyáról való féltésvére Klára: Dengeleghi Pongrácz felesége. Maga Hunyadi nevezi Klárát anyai testvérenek.

A többi leányokról nincs megbízható adat.

Nagyon kérdéses, hogy az a leány, kinek keresztnévét nem tudjuk és a ki valamelyik Székely-család szintén ismeretlen keresztnévű tagjához ment férjhez, szintén fél- vagy mostoha testvére volt-e Hunyadinak. Ez csakugyan nem következik abból, hogy a férj: Székely, úgy említetik mint Hunyadi consangvineusa, rokona.

Még egy leányról, mint Hunyadi nővéréről történik említés: Marináról. Oláh esztergomi érsek úgy említi őt, mint nagyanyját, ki Argyesi Manzillának, egyik oláh vajda fiának felesége volt.

Fejér (Genus, 298. 1.) szerint Oláh azt mondja, hogy Marina anyjáról való nővére Hunyadinak, de ez nem egyezik meg Oláh érsek előadásával, ki minden közelebbi jelző nélkül «nővért», «soror»-t említ. Teljességgel kétséges, vajjon Marina volt-e Hunyadinak csak anyjáról is testvére. Egy azonban bizonyos, hogy a Hunyadi családfáról az ő nevét is le kell venni addig, míg nem tudjuk bebizonyítani, hogy Hunyadi Wayk leánya volt.

Az, hogy kor szerint mint következtek a gyermekek, a fiúknál nehézség nélkül állapítható meg, nemcsak azért, mert maga Hunyadi mondja János fivéréről, hogy junior; nemcsak azért, mert szörényi bánná a király elsősorban a már kitűnt Jánost és utána nevezi ki vele együttesen fivérét is, hanem főleg azért, mert az 1409. évi adománylevélnek 1419. évi átírása Wayk gyermekeit János, Johan és Wayk sorrendben nevezi meg.

A mi a leányokat illeti, ezeket a közzétett újabb nemzedékrendek teljesen különböző sorban és számban közlik, sőt még a fiúk elé is teszik. Némelyik nemzedékrendben kettőt, másikban hármat találunk.

Wertner Mór az általa készített nemzedékrendben, melyben a rekettyei Koszta unokáját Sorbot, mint Hunyadi nagyatyját tünteti fel, elsőül Máriát: Marinát, Dán oláh vajda fiának feleségét, másodikul Klárát, Dengelegi Pongrácznét helyezi és az ismeretlen keresztnévű harmadikul mint legifjabbat kövendi Székely János feleségét említi.

Ha azonban azt sem tudjuk bizonyosan, hogy hány anyai testvére volt Hunyadinak, akkor már kevesebb fontossággal bír az a kérdés is, hogy mint következtek egymás után.

Legnevezetesebb történetíróink Hunyadi anyjául Morzsinai Erzsébetet nevezik meg. Ezt azonban kétségtelen bizonyítékokkal nem támogatják.

Mivel tudják azonban az ellenkező nézeten levő történetírók bizonyítani azt, hogy Hunyadi anyja Morzsinai-leány nem is lehetett?!

Mi egyrészt nem megyünk addig mint Teleki, Szalay vagy 1873-ban Fraknoi, kik teljes határozottsággal kijelentették, hogy Hunyadi anyja Morzsinai Erzsébet; mi nem mondjuk, hogy ez feltétlenül bizonyos, kétséget nem tűrő tény; de azt igen, hogy lehetséges, valószínű és nincs okunk, hogy biztosabb adat hiányában azt el ne higgyük.

Másrészt azonban kénytelenek vagyunk ellentmondani annak, hogy Hunyadi Wayk feleségének görög császári családi származására vonatkozólag Bonfini által «credita est», «audent» szavakba foglalt mendemondára való hivatkozással nyerjen bizonyítást Hunyadi anyjának «előkelő családból» való származása, mely családról azonban senki sem tud semmit.

Nincs egyetlen egy adat, mely kizárná azt, hogy miért ne lehetett volna az anyja Morzsinai-leány?

Az, hogy a család neve eredetileg Musina, Mosina, melynek idők folytában változatai voltak a Morzsinái-ig, nem bizonyító ok az ellenkezőre, mert az csak természetes, hogy midőn 1574-ben Morsinai Erzsébetről írtak, a névnek időközben már kifejlett ezt az alakját használták annál inkább, mert ez megfelelt a Hunyadvár tartozékai között az 1516. évi összeírás-

264. Szapolyai-czímer részlete János Zsigmond síremlékéről a gyulafehérvári székesegyházban.

ban még előforduló Morsina nevű helységnek is, jóllehet ez a helység a hunyadmegyei Morzsinai-családdal összefüggésben nem volt.

Valóban különösen állunk a Morzsinai-hagyománynyal, melyet 500 év múltán tisztelt tudósunk, Varjú Elemér, mint együgyűt elvetendőnek tart. Mi ebből az igazság?

Azt, hogy Hunyadi János Zsigmondtól származik, a krónikások mint igazságot és a történetíróknak is jó nagy része mint tényt, évszázadokon át hirdette. Ez azonban, éppen úgy, mint az események végtelen sora, melyeket a világtörténelem megtörténteknek mond, — bebizonyítva nincs. Ez csak hagyomány, legenda marad, melyet történeti igazságként felállítani, bizonyítékok hiányában annál kevésbé lehet, mert nem tudjuk feltétlen bizonyítékokkal még azt sem igazolni, hogy Morzsinai Erzsébet Hunyadi Wayknak felesége és Hunyadi Jánosnak anyja volt, még kevésbé tudunk feleletet adni arra, hogy ki volt Hunyadi atyjának második felesége és ha volt, ki volt Hunyadi anyjának Wayk után másik férje?

Az azonban a hagyományból bizonyos, hogy Hunyadvárával Zsigmond és pedig az ifjú Jánost, a későbbi Hunyadit ajándékozta meg és pedig feltűnő módon.

Az is bizonyos, hogy László király gyanúval volt eltelve Hunyadi és fiai iránt és alig szenvedhet kétséget, hogy ez a gyanú éppen a hagyományból keletkezett, mely tápot adott a Hunyadiak ellen a trónravágyás iránt támasztott hírnek és vádnak és ez Cilley és a befolyása alatt álló király gyűlöletét a Hunyadiház iránt fokozta.

A hagyomány azt mondja, hogy Hunyadvárával 60 falu birtokába jutott a család. Csánki Dezső, az országos főlevéltárnok, ma is ötvenet tud kimutatni, tehát a hagyomány elég jó alapon keletkezett.

Hunyad megyében, hol Hunyadi családja lakott, éltek a Morzsinaiak is és pedig mint királyi adományok útján nyert birtokok tulajdonosai. A hagyománynak ebben is igaza van.

Ha azonban nem is igaz a hagyománynak Zsigmondra vonatkozó része, bizvást igaz lehet az, hogy Hunyadi atyjának Morzsinai-leány volt a felesége, hiszen ily család létezett Hunyad megyében.

Valóban makacs, csökönyös hagyománynyal állunk szemben. Az «együgyű» hagyomány nem indul sem Bonfini «mondják»-ja után, hogy ismeretlen «előkelő családból» adjon Hunyadinak anyát, de — és ezt valóban csodálni lehet — nem gondol arra sem, mit 500 év múltán mint történeti igazságot állít fel Varjú Elemér, hogy az anya Szapolyai-leány Pozsega megyéből. Ez annál inkább csodálható, mert a hagyománynak bő alkalma volt arra, hogy a Szapolyai-családdal keresse a kapcsolatot. Azok előtt, kik által a hagyomány keletkezik, áll Varjú szerint Hunyadi Jánosnak síremléke, melyen bizonyára felírás is volt a Szapolyai-czímeren kívül. Előttük áll Hunyadi János íródeákja, Szapolyai István, kiből az ország első főura lesz, előttük Szapolyai János, a király, előttük János Zsigmond, ki 1571-ben hal meg (három évvel később jelenik meg Heltai Krónikája) és mégis titokban marad a Szapolyai összeköttetés és a hagyomány nem Szapolyai-, hanem Morzsinai-leányt mond Hunyadi anyjának. Nem feltűnő-e ez?

Varjúnak a gyulafehérvári székesegyházban levő Hunyadi-sírkőn látható Szapolyai-czímerből vett adatán kívül nincs egyetlenegy sem, mely ellene szólana annak, hogy Hunyadi anyja Morzsinai Erzsébet.

Ámde a Szapolyai-czímer bizonyító ereje épenséggel nincs igazolva, mert nem eredeti, hanem átfaragott címer, mely tehát magában véve nem döntheti meg a hagyományt és a sírkövön a hagyományt igazoló XVI. századi felírást, mely szerint a kőkoporsó egykor Hunyadi László tetemeit takarta.

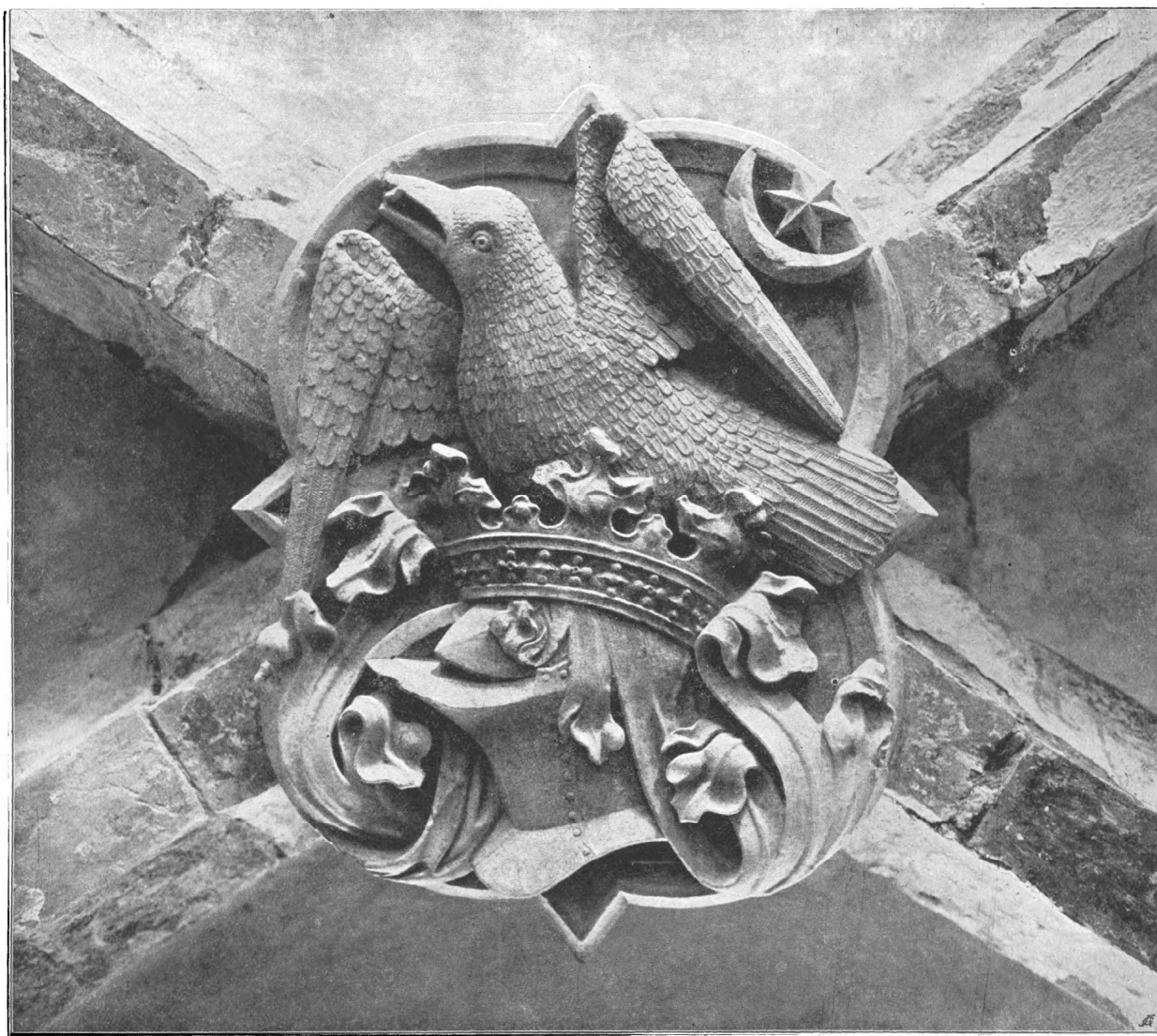
Annak az állításnak elfogadása, hogy a sírtábla Varjú szerint Hunyadi Jánosé vagy Veress Endre szerint Szapolyai Jánosé volt, újabb bizonyítékokat igényel.

És magyarázatot kíván az a különös jelenség is, hogy miként maradhatott titokban a Hunyadiak idejében és Hunyadi János halála után, midőn síremlékére a Szapolyai-czímert

vésték, az a tény, hogy az ő anyja Szapolyai-leány volt és képzelhető-e, hogy Hunyadi hitvese, ki annyi címert alkalmazott a hunyadi várban, épen az ő férje anyjának Szapolyai-czímerét mellőzte volna!

Nemcsak több régi kérdés nem jutott megoldásra, hanem újabbak is keletkeztek.

Ha Hunyadi öcsseire helyesen alkalmaztatik az oklevelekben a *carnales fratres* megjelölés és ha ezzel a megjelöléssel az atyáról való testvéri viszonyt kívánta az oklevél írója

265. Zárókő a vajdahunyadi kápolna boltozatán a karzat fölött.

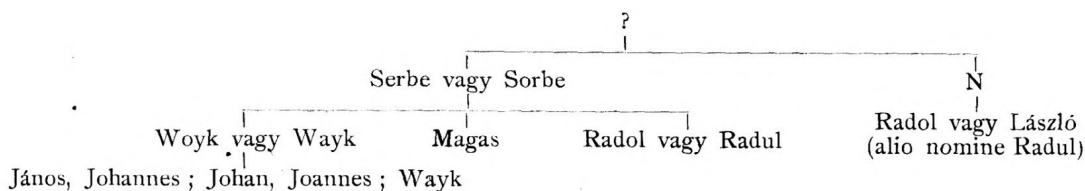
a jogi műszónak megfelelőleg kifejezni, akkor Hunyadinak más anyja volt, mint fivéreinek. Atyja, Wayk, ez esetben kétszer nősült. Ámde Hunyadi azt mondja, hogy Klára az ő anyai nővére. Ebből megint az következne, hogy anyja szintén kétszer lépett házasságra. Az azonban, hogy Wayk másodszor megházasodhassék és Hunyadi Jánosnál ifjabb fiai származhassanak, csak első nejének, Hunyadi anyjának halála után történhetett. Ha Wayk netalán még 1414-ben, midőn nevével utoljára találkozunk, meg is halhatott; ha épenséggel még azt is feltételezhetjük, hogy Hunyadi anyja legalább is 42—43 éves korában (ennyit kell számítani Hunyadi János életkora után) még férjhez mehetett és gyermekei is lehettek, azt azonban már teljességgel lehetetlen feltételezni, hogy Hunyadi atyja másodszor is megháza-

sodhatott volna és második feleségétől Hunyadi Jánosnál fiatalabb fiai születhettek volna, ha nem Hunyadi anyja hal el előbb. Ily körülmények között valószínűbbnek látszik az a következtetés, hogy Hunyadi anyjának Wayk a második férje volt. Kétségtelen, hogy Wayknak kétszer nősülése és Hunyadi anyjának kétszer férjhez menetele vajmi nehézzé teszi a helyzet tisztázását.

De van ezeken kívül még más kérdés is. Dr. Wertner szerint a Reketyei Koszta Wayknak, Hunyadi János atyjának nagyatyja volt, és Karácsonyi Nagy Lajosnak a Thallóczy által felfedezett 1374. évi oklevelében említett Vojkot Hunyadi János atya: Wayk nagybátyjának tartja. Mindkettő bizonyításra vár. Ámde ezt nem lehet azon az úton elérni, melyre Karácsonyi utal, midőn azt mondja, hogy «a magyar történetírás dicsősége lesz, ha az ezen kérdésre vonatkozó döntő bizonyítékot, a vajdahunyadi vár elajándékozásáról szóló első adománylevelet mielőbb felmutatja».

Ily adománylevél, mint említettük, nincs, de azért vajmi tág még az a tér, melyen a magyar történetírás a Hunyadi-család származásának felderítése körül dicsőséget arathat s különösen vajmi fontos lenne, ha Hunyadi atyjának és nagyatyjának személyi és birtoklási, esetleg kenézi állapotára nézve adatok lennének még felkutathatók.

Ma, hogy Karácsonyi kifejezését használjuk, a törmelékek eltávolítása után a Hunyadiak nemzedékrendje Hunyadi János vonaláig a következő neveket tűnteti fel:

Ennél a nemzedékrendbe többet, mint bizonyosat beállítani nem lehet.

A felvethető kérdések végtelenül nehezek, mert azok, kik tudták a tényállást, vagy ha akarták, megtudhatták volna, nem nyilatkoztak vagy nem akartak nyilatkozni; sőt sajnos, sokszor el is homályosították azt. Öt század után állapítani meg azt, hogy mit hallgattak el elnézésből vagy mit nem akartak megmondani, vajmi nehéz és e mellett vajmi háládatlan feladat.

Mindaz, mit Hunyadira nézve még nem tudunk, nagy érdekléssel bír ugyan és méltán igényli történettudásainknak a felderítésre irányuló kutatásait és fáradozásait, ámde Hunyadi hatalmas alakjának megjelenéséhez már mit sem adhat és abból el sem vehet semmit.

Ő a magyar vitézi erény, bátorság, hadvezéri nagy tehetség és országkormányzási képesség megtestesülése marad a magyar történet legnagyobb alakjai között. Az ő fényes erényei megújultak, írja III. Calixtus pápa az esztergomi érseknek, isteni sugallatból királylyá választott fiában, kinek dicsőségében a Mindenható Isten, az igazságos könyörületes Bíró feltámasztotta a János házát s világhírű érdemeiért fényébe és dicsőségébe visszahelyezte.

«Krisztus dicső és győzhetetlen vitéze», mint őtet Calixtus nevezi, az egész kereszténység hőse és a világtörténelem őtet fiával együtt a halhatatlanok közé helyezte, kiknek soha el nem múlik dicsőségük. Ennek a dicsőségnek fénye örök sugarakat áraszt a magyar nemzetre, melynek Hunyadi, a szent és hős, mint egyik életirója mondja, örök eszménye, jelképe, megszemélyesítője.

Báró Forster Gyula.

Zsigmond király adománylevele Hunyadvárról Serban fia Woyk, atyai fivérei Magas és Radol, unokafivére Radol és fia János (a későbbi Hunyadi János) részére. Visegrád, 1409 oct. 18.

P(ro)p(ri)a (com)missio domi(n)i regis.

1. Nos Sigismundus dei gra(cia) Rex Hungar(ie) Dalmac(ie) Croac(ie) etc. Marchioq(ue) Brand(enburgensis) etc. sac(ri) Romani Im(pe)ry vica(r)ius g(e)n(er)alis et regni Bohemie gub(er)nator Memor(ie) (com)m(en)-dantes
2. teno(r)e p(rese)ncium s'gnificamus, quibus expedit vniu(er)sis, Q(uod) nos c(on)siderat(is) fidelitatib(us) et fidelium s(er)vic(i)or(um) p(re)claris me(r)it(is) Woyk fily Serbe aule n(ost)re milit(is) p(er) ip(su)m n(ost)re mai(esta)ti
3. locis et t(em)p(or)ibus opo(r)tunis exhibitis et Impensis, volentes sibi p(ro) hu(ius)mo(d)i fidelibus obsequijs regali oc(curre)re cum favo(r)e, vt d(e)inceps f(er)vencius i(n) n(ost)ris s(er)uicys expedie(n)d(is)
4. ani(m)etur dulcedine regalis remun(er)ac(i)onis p(re)gustata, quanda(m) poss(essi)onem n(ost)ram regale(m) Hvnjadvar vo(ca)tam in Comitatu Alben(s)i p(ar)ciu(m) no(st)rar(um) T(ra)nss(ilua)nar(um) h(ab)itam, si(mu)lcu(m)
5. eiu(s)dem vniu(er)s(is) vtilitatibus ac q(ui)buslib(et) p(er)t(inenc)ys et fructuositatibus v(idelice)t t(er)ris arrabilibus cult(is) et inc(u)lt(is), prat(is), fenilibus, siluis, nemor(r)ibus, aquis, piscinis, aquar(um)q(ue)
6. decursibus et g(e)n(er)alit(er) q(ui)buslibet eiu(s)d(em) vtilitatum integ(ri)tatibus s(u)b ip(s)ar(um) veris met(is) et antiquis limitibus q(u)ocumq(ue) no(min)is vo(ca)bulo vocitat(is) exc(er)ta no(st)ra sci(enc)ia p(re)lator(um)q(ue)
7. et Ba(r)ronu(m) n(ost)ror(um) (con)silio ac noue n(ost)re donac(i)onis tit(u)lo et om(n)i eo Ju(r)e, quo ead(em) ad n(ost)ram sp(e)ctant collac(i)o(ne)m, memorato Woyk militi et p(er) eum Magas et Radol
8. ca(r)nalibus ac Radol p(at)ruei fr(atr)ibus, n(e)cnon Joh(an)ni f(i)lio suis ip(s)or(um)q(ue) h(er)edibus et post(er)itatibus vniu(er)s(is) dedimus, donauimus et (con)tulimus, y(m)mo damus donam(us)
9. et f(er)imus p(er)petuo et irreuo(ca)bilit(er) tenend(am) possidend(am) p(ar)it(er) et h(ab)end(am), Saluo Ju(r)e alieno, p(res)encium n(ost)rar(um) testimo(n)io l(itte)rarum, Quas du(m) nob(is) i(n) spe(cie) fu(er)int repo(r)tate,
10. i(n) formam n(ost)ri p(ri)uilegy redigi faciemus. Datu(m) in visegrad i(n) festo b(ea)ti Luce euangeliste, anno domini M(illesimo) quadring(entesi)mo nono.

Eredetije hártván, alul reányomott vörös viaszpecséttel az Orsz. Levéltárban M. O. D. L. 9599. sz. alatt.

Az erdélyi káptalan bizonyoságlevele arról, hogy Zsigmond királynak Visegrádon, 1409. október 18-án kelt iktatóparancsa értelmében Batizy László királyi ember a káptalan megbízottjának társaságában Sorbe fia Waykot, ennek testvéreit: Magast és Radult, unokatestvérét: Radult és fiát: Jánost Hunyad helység birtokába 1409. október 28-án szabályszerűen, minden ellenmondás nélkül, beiktatta. (Gyulafehérvár), 1409. október 31.

1. Capitulum eccl(es)ie Transsiluane Om(n)ibus Chri(sti) fidelibus, tam p(rese)ntibus, q(uam) futu(r)is p(rese)ns scriptu(m) inspectur(is) Salutem in o(mn)i(u)m Saluatore Ad v(n)iu(er)sor(um) noticia(m) har(um) se(r)ie volumus
2. p(er)ueni(r)e Q(uod)nos l(itte)ras Serenissimi P(ri)ncipis dom(in)i Sigismu(n)di Dei gra(cia) Incliti Regis Hungar(ie) etc. d(omi)ni n(ost)ri gr(aci)osi, nobis directas recepimus su(m)pma cu(m) reue(re)ncia in hec v(er)ba.
3. Sigismundus Dei gra(cia) Rex Hungar(ie) Dalmacie Croac(ie) etc. Marchioq(ue) Brand(emburgensis) etc. Sacri Romani Imp(er)ŷ vicarius g(e)n(er)alis et Regni Bohemie gub(er)nator, fidelibus suis Capit(u)lo Eccl(es)ie
4. Transsiluane Salute(m) et gr(aci)am. Cum nos quanda(m) poss(essi)one(m) n(ost)ram Regalem Hwnjad v(oc)ata(m), pro fidelibus s(er)uicys Wayk fily Sorbe, aule n(ost)re milit(is) eidem Wayk et p(er) eum Magas,
5. et Radul ca(r)nalibus, ac Radul pat(ru)eli, fr(atr)ibus, n(ec)non Johanni filio, suis ip(s)or(um)q(ue) he(re)di-bus et post(er)itatibus vniu(er)s(is) p(er) alias n(ost)ras l(itte)ras, nove n(ost)re donac(i)onis tit(u)lo i(n) p(er)-petuu(m) c(on)tulerimus,

6. Ip(s)osq(ue) i(n) domi(niu)m ear(un)d(em), p(er) n(ost)r(u)m et v(est)r(u)m homi(n)es legitti(m)e introduci volumus, fidelitati ig(itu)r v(est)re firmit(er) p(re)cipiendo ma(n)damus, q(ua)t(en)us v(est)r(u)m mittat(is) ho(m)i(n)em p(ro) testi(moni)o fidedignu(m), quo p(re)se)nte,
7. Nicolaus dictus Bakoch de Twrek, vel Joh(a)n(ne)s filius Dyonisÿ de Illÿe, sin Petrus de Strigh sive Nicolaus de Rapold an Nico(laus) p(ar)uus de Zenthemreh neue Lad(islaus) de Batÿz
8. alÿs abs(e)ntibus homo n(oste)r ad faciem p(re)dicte poss(ess)ionis et vic(in)is c(om)me(tane)is eiusdem vniu(er)sis inibi legitti(m)e c(on)vo(c)atis et p(re)se)ntibus, accedendo Introducat p(re)fatos Wayk Magas Radul et
9. alt(er)um Radul, n(ec)non Johanne(m) i(n) domi(niu)m eiusd(em) statuatq(ue) eand(em), eisd(em) p(re)misse nove n(ost)re donac(i)o(n)is titulo, p(er)petuo possidend(am), Si no(n) fue(r)it c(on)t(ra)dictum. Contra-dicto(r)es ve(r)o, si qui fue(r)int Citet
10. ip(s)os c(on)t(ra) anno(t)atos Wayk Magas Radul, alt(er)um Radul, n(ec)non Johanne(m) i(n) p(re)se)ncia(m) woÿuodar(um) p(ar)ciu(m) n(ost)r(ar)um Transsiluan(arum) ad t(er)mi(num) c(om)pete(n)te(m) r(aci)onem c(on)t(ra)dicc(i)onis eor(um) redditur(os), Et p(os)thea
11. ip(s)ar(um) int(r)ducc(i)onis et statuc(i)onis s(er)iem cum no(min)ibus Citator(um) si qui fue(r)int t(er)-mi(n)u(m) assignato eisdem woÿuod(is) n(ost)ris Transsiluan(is) mo(r)e solito rescribat(is). Datum in Wÿssegrad i(n) festo
12. beati Luce Ewan(gelis)te. Anno D(omi)ni mill(e)si)mo quadringen(tesi)mo Nono. Nos enim mandat(is) p(re)fati d(omi)ni n(ost)ri Regis obedi(r)e cupie(n)tes vt tenemur, vnacum Ladislao de Batyz, ho(m)i(n)e suo
13. regio, n(ost)r(um) ho(m)i(n)em, vide(li)c(e)t St(eph(a)nu(m) Clericu(m) de Choro n(ost)ro, ad p(re)missa fidel(ite)r exequ(e)nda duximus destinand(um). Qui demu(m) exinde ad nos reu(er)si nob(is) c(on)co(r)-d(ite)r retuler(un)t q(uod) ip(s)i i(n) festo b(ea)tor(um) Sÿmo(n)is
14. et Jude ap(osto)lor(um) nu(n)c p(re)t(er)ito ad faciem p(re)scripte poss(ess)ionis Hwnyad vo(c)ate p(ar)it(er) accessisse(n)t ac vicinis e(t) c(om)me(tane)is eiusd(em) c(ir)cumqua(ue) legitti(m)e c(on)vo(c)atis ip(s)isq(ue) p(re)se)ntib(us) Ip(s)am cum om(n)ib(us) suis vti(litati)b(us)
15. et p(er)tine(n)cÿs ad eand(em) spectantibus p(re)fatis Wayk Magas vtriq(ue) Radul et Johan(n)i Jux(ta) c(on)ti(nenci)am p(re)scriptar(um) l(ite)r(ar)um d(omi)ni n(ost)ri Regis, Statuissent, p(er)petuo possidend(am), penitus nemi(n)e c(on)t(ra)dicto(r)e app(ar)e(n)te
16. Tribus diebus c(on)tinuis Jux(t)a regni c(on)suetudine(m) i(n) ead(em) mora(m) faciendo. Datum i(n) vigilia festi O(mn)i(u)m sanctor(um) Anno Dom(in)i Millesimo quadringen(tesi)mo Nono p(re)no(t)ato. Honorabilibus
17. et discretis viris, d(omi)nis Georgio Lepes p(re)po(s)ito Georgio cantore Johanne custode ac Blasio decano Canonicis Eccl(es)ie n(ost)re, ex(iste)ntibus.

Eredetiye hártján, piros-fehér zsinóron függő, mandorla-alakú, kissé rongált viaszpecséttel az Országos Levéltárban «M. O. D. L. 37.591.» jelzet alatt.

László király új adománya Hunyadvár, Komját és Ikes iránt Hunyadi János részére. Buda, 1456. május 12.

C(ommissi)o p(ro)p(ri)a D(omi)ni Regis.

1. Nos Ladislaus dei gracia Hungarie Bohemie Dalmacie Croacie etc. Rex ac Austrie
2. et Stirie dux, necnon Marchio Moraue etc. Memorie commendamus tenore p(re)se)ncium significantes quib(us) expedit uniuersis Q(uod) cum Regnum stabile nichil magis, q(ua)m amor subditorum p(er)ficiat. Expedit
3. semper principibus, grata munificencia suis se reddere liberales, ut dum seruitorum animos, continuis beneficÿs sibi conciliant, eos amore potius, q(ua)m timore p(ro)mptos, suis obsequÿs alliciant, firmosq(ue) in fide
4. faciant et constantes, Considerauimus itaq(ue) hoc respectu, clarissimam fidem, uirtutes magnificas, multimoda obsequiorum genera, et fortissima, fidelis n(ost)ri sincere dilecti, Spectabilis et magnifici Joh(an)nis
5. de Hunyad, pridem Regni n(ost)ri Hungarie Gubernatoris, nunc uero Comitís perpetui Bystriczien(sis), qui sicut integritate fidei, ceteris clarior, ita potenti uirtute, usq(ue) ad hec n(ost)re etatis tempora, Regystatus

6. ac honoris n(ost)ri et huius Regni, conseruator magnanimus fuit et columpna, Quequidem Egregia, ac magnifica gesta, cum p(ro)pter sui magnitudinem, tum uero quia ea iam pridem scripta superinde priuilegia
7. n(ost)ra, Latorii sermone, futuris commendarunt seculis, ad p(re)ns quantum ad eor(um) specificationem p(re)terire constituimus, Hoc tamen superinde p(ro)ut fidedigno testimonio docemur refer(re) possumus et c(on)fiteri
8. q(uod) hoc Regnum n(ost)r(um) Hungarie quod preteritis annis nobis eotunc apud incunabula, et alienam educationem, etatem agentib(us), foris Teucror(um) grassante tyrannide, et intus grauissimus dissensionibus
9. et paricidys confluctuans, in pendenti ferme ruina po(s)itum extiterat, ip(s)ius Comitiss Johannis, uel sola, uel maxime industria magnanimitate Illustribus actib(us), et bellis maxima virtute comfectis crebrisq(ue)
10. reportatis uictorijs, tam externis malis, q(ua)m ciuilibus bellis ereptum, atq(ue) non solum seruatum est, s(ed) et dilatatis suis comfinibus, magnifice augmentatum, nobisque et sub n(ost)ro nomine tentum, tutatum, ac
11. Gubernatum, et postremo diebus hys eiusdem Regni possessio pacifica, fideliter nob(is) est restituta, Cupientes igitur, ad comoda et honorem huius Viri benemeriti, qui in tot actib(us) Regniq(ue) negocys
12. non solum carissimos plures et amicos et fratres ac familiares, belli sibi calamitate raptos amisit, s(ed) et proprÿ sanguinis plurimum effudit, nostre liberalitatis ne continuare solum, s(ed) et accumulare b(e)n(e)ficia,
13. Castrum Hunyad appellatum, n(ec)non opidum similiter Hunyad, ac poss(essi)ones villas et predia ad Idem spectantes et p(er)tinencia, in Comitatu de Hunyad parcium n(ost)r(um) Transsiluanarum existen(cia) Item
14. districtum Komyath nuncupatum, in Comitatu Themesien(si) existentem, similiter cum omnib(us) possessionib(us) villis et predys, ad eundem pertinentibus, al(ias) p(er) Serenissimum condam p(ri)ncipem dominum
15. Sigismundum Romanorum Imperatorem ac hui(us) Regni Hungarie etc., Regem, auum n(ost)r(um), Item districtum Ikes nominatum, et similiter possessiones villas predia et tributa, ad eundem p(er)tinencia
16. al(ia)s p(er) condam Excellentissimum principem dominum Albertum Regem genitorem n(ost)r(um) carissimos, Ut asseritur, sibi collatum et donatas In quarum pacifico dominio Idem Comes Johannes, post
17. pretactas donationes dictorum progenitorum nostrorum se p(er)stitisse, et p(er)sistere asserit ecia(m) de p(re)nti, Item totum et om(n)e Jus n(ost)r(um) Regium, si quod in eisdem Castro opido dicticribus possessionibus villis
18. ac predys quomodocumq(ue) haberemus et n(ost)ram ex quib(us)cumq(ue) causis modis et rationib(us) concerneret maiestatem, Simulcum cunctis ip(s)arum utilitatibus et p(er)tinencys quib(us)libet, Terris sc(ilicet) arabilibus
19. cultis et incultis, agris pratis pascuis fenetis Siluis nemoribus montib(us) alpihus uallibus, aquis fluuys piscinis piscatu(r)is riuulis, aquarumq(ue) decursib(us), molendinis et molendinor(um) locis, vineisq(ue)
20. et uinearum p(ro)montorys, nec non tributis et telonys, et generaliter quarumlibet utilitatum et p(er)tinenciar(um) earund(em) integritatib(us), quocumq(ue) nominis uocabulo uocitatis sub earund(em) ueris metis et
21. antiquis limitib(us), p(re)missis sic ut p(re)mittitur stantib(us) et se habentibus, animo deliberato, et ex certa n(ost)re maiestatis sciencia, de p(re)latorum eciam et Baronum n(ost)r(um) consilio, memorato Johanni
22. Comiti, suisq(ue) heredibus et posteritatibus uniuersis, noue n(ost)re donationis titulo, dedimus donauimus et contulimus, ymmo damus donam(us) et conferimus Jure p(er)petuo et irreuocabiler tenend(as)
23. possidendas p(ar)iter et habend(as), Saluo Jure alieno, Harum n(ost)r(um) uigore et testimonio literarum mediante, Quas in formam n(ost)ri priuilegy redigi faciemus dum nobis in specie fuerint reportate
24. Datum Bude feria quarta p(ro)xima ante festum Penthecostes, Anno domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto, Regnorum autem n(ost)r(um) Anno Hungarie etc. Sextodecimo, Bohemie uero tercio.

C(ommissi)o p(ro)p(ri)a d(omi)ni Reg(is).

Eredetije hártján, alul reányomott vörös viaszpecsét töredékével az Orsz. Levéltárban M. O. D. L. 37.635. jelzet alatt.

Az erdélyi káptalan előtt Bojtori István a hunyadmegyei Bojtor helységben levő egész birtokrészét Hunyadi Jánosnak, fiainak Lászlónak és Mátyásnak 203 aranyforintért, továbbá Hunyadon az Egregd mellett levő telekért, valamint a Tótiban levő kenézségért eladja azon kikötéssel, hogy az említett Hunyadi-birtokok révén hadbavonulni nem tartozik. (Gyulafehérvár, 1453. jun. 22.)

1. Capitulum Eccl(es)ie Transsiluanen(sis), Om(n)ibus Chr(ist)i fidelibus, tam p(rese)ntibus, q(uam) futuris, P(rese)ns Scriptum Inspecturis, Salute(m)
2. in om(n)ium Saluator(e), ad vniu(er)sor(um) noticia(m) Har(um) serie volum(us) p(er)uenire. Q(uod) Magnifico viro, d(omi)no Johan(n)e de Hwnyad,
3. Int(er) cete(r)a Comite p(er)petuo Býstricien(si), ab vna, et Nobili St(ep)h(a)no de Boythor p(ar)tibus ab alte(r)a, cora(m) nob(is) p(er)sonaliter
4. constitut(is) p(er) Ip(su)m St(e)p(h)anu(m) de d(i)cta Boýthor sponte fassum extitit p(a)r(i)t(er) et relatum p(er) hu(n)c mod(um). Q(uod) Ip(s)e p(ro) quibusd(am)
5. suis necessitatib(us), Ip(su)m ad p(rese)ns vrgen(tibus), repellendis et euitandis, Totalem por(cio)ne(m) sua(m) pos(ses)sionar(iam), In Jam dicta posse-
6. ssione Boýthor, In Comitatu de Hwnyad existen(tem) h(ab)itam, Ip(su)m om(n)is Ju(r)is titulo c(on)cernen(tem), cu(m) om(n)ibus suis
7. vtilitatib(us), et p(er)tinen(c)ys quibuslib(et), ad eand(em) spectar(e) et p(er)tiner(e) dinoscen(do), p(re)fato Magnifico d(omi)no Johan(n)i Comiti
8. p(er)petuo Býstricien(si), et per eum Ladi(sla)o et Mathie, filys suis p(ro) ducent(is) et tribus flor(enis) au(r)i pu(r)i, plene cora(m) nob(is) p(er)solut(is)
9. n(ec)non vna libera Cu(r)ia seu fund(o) Curie, in opido Hwnyad p(re)d(i)cto h(ab)ita, secus que(n)d(am) fluuiu(m) Egregd vo(ca)tu(m), vbi aq(ua)
10. Zalasd appellata cadit in ip(su)m fluuiu(m) Egregd, qua(m) et q(uo)d p(ro) nu(n)c Johan(n)es Sutor et Relicta Nico(la)i, filia vi(deli)c(et) c(on)dam
11. Johan(n)is Bwza cognomi(n)ati, Inhabitarent, absq(ue) quibusuis dacys et taxis, n(ec)non Keneziatu, in pos(ses)sion(e) Thoti h(ab)ito
12. simili(ter) cu(m) cu(n)ct(is) suis vtilitatib(us), p(ro)uentib(us), et redditib(us), atq(ue) emolume(n)t(is) q(ui)buslib(et), que(m)admod(um) Socer suus, Sorb habuit,
13. tenuit et possedit, dedisset vendidisset et p(er)petuasset, ym(m)o dedit vendidit et p(er)petuauit Jure p(er)petuo et Irreuocabiliter
14. tenend(am) possidend(am) p(ar)it(er) et habend(am), p(re)fatus ec(iam) d(omi)n(u)s Johan(n)es Comes, ec(on)tra spo(n)te fassus extitit i(n) hu(n)c mod(um), Q(uod) ip(s)e
15. p(re)d(i)ctos Keneziatu(m), n(ec)non Curia(m) sew fund(um) Curie c(on)similit(er) cu(m) cu(n)ct(is) suis vtilitatib(us), et p(er)tinen(c)ys quibus supra, i(n) sortem
16. hui(us)mod)i porc(i)on(is) pos(ses)sionar(ie), eid(em) St(ep)h(a)no de p(re)d(i)cta Boýthor et p(er) eum suis he(re)dib(us), ac posteritatib(us) vniu(er)s(is), dedisset t(ra)di-
17. disset et assignasset, ym(m)o dedit, tradidit et assignauit, atq(ue) asscripsit, Jure p(er)petuo et Irreuo-cabilit(er) tenend(os)
18. possidend(os) p(ar)it(er) et habend(os), cora(m) nobis, Ita ut de p(re)missis om(n)ib(us) ip(se) St(ep)h(a)nus, aut sui heredes nullo vmq(uam)
19. t(em)p(or)e Exercituar(e), aut ad Exercitum Ire debea(n)t et teneant(ur). In cui(us) rei memoria(m), p(er)petua(m)q(ue) firmitatem
20. p(rese)ntes l(ite)ras a(ost)ras p(ri)vilegiales, Sigillo n(ost)ro pendent, munimi(n)e roboratas eisd(em) duxim(us) c(on)cedend(as). Datum fe(ri)a
21. sexta p(ro)xima an(te) festu(m) b(ea)ti Johan(n)is Bap(tis)te. Anno d(omi)ni Mill(esi)mo Quadringe(n)tesimo Qui(n)quagesimo (ter)cio. Honorabi(li)b(us)
22. et discretis viris, d(omi)nis Andr(e)a p(re)posito, Anthonio decretor(um) doctor(e), Michael(e) custod(e), Gregorio de Lippa
23. decano, cete(r)isq(ue) Canonic(is) dicte Eccl(es)ie n(ost)re, Salubrit(er) existen(tibus) et devote.

Eredetije hártján, kenderzsinóron függő viaszba nyomott, mandorla-alakú pecséttel az Orsz. Levéltárban M. O. D. L. 37.625 sz. alatt.

A Műemlékek Országos Bizottságának működése az 1912—1913. években.

1912.

Az 1912. évben a bizottság hét rendes ülést tartott. Részint az ülésekből, részint elnökileg 1040 ügydarab intéztetett el.

A bizottság ez évi működéséről a következő adatok nyújtanak részletes fölvilágosítást.

I. Helyreállítási munkálatok.

Az *almakeréki* (Nagy-Küküllő m.) *ev. templom* helyreállítására vonatkozó előmunkálatok befejezése után elkészültek és mind a bizottság, mind a vallás- és közoktatásügyi miniszterium által jóváhagyattak a helyreállítási tervek és költségvetés. A bizottság javadalmából engedélyeztetett az előirányzott költség 10,000 koronás első részlete is, a munkák tényleges megindítása azonban az azok vezetésére kiszemelt építész elfoglaltsága miatt a következő évre maradt.

A bizottság felügyelete alatt végeztetett a legnagyobb méretű és értékű felsőmagyarországi szárnyasoltárok egyikének, a *besztercebányai* (Zólyom m.) *vártemplom* Szent Borbálakápolnájában levő oltárnak a további pusztulás megakadályozását célzó conserválása és a lehető legszükségesebb mértékre szorított helyreállítása, illetőleg a hiányzó ornamentális részek pótlása.

A *brassói ev. főtemplom* (ú. n. Fekete-templom) helyreállításának nagy műve, amelynek előkészületei már évek óta foglalkoztatták a bizottságot, elvileg elhatározott és a helyszíni előmunkálatokkal, nevezetesen a templom szentélyrészén az állvány és munkabódé fölállításaival ez év őszén kezdetét vette.

Ugyancsak *Brassóban*, az ú. n. *Takácsbátyán* még hátralevő munkák befejeztével annak helyreállítása véget ért.

Helyreállított az *egregyi* (Zala m.) *róm. kath. templom* szép román tornya. A végzett munka 2400 korona költségét a bizottság javadalmából fedezte.

Az *ercsi* (Fehér m.) *róm. kath. templomon*, mely a magyarországi barokk építészet figyelemreméltó alkotása, a bizottság által rendelkezésre bocsájtott tervek és költségvetés alapján biztosítási munkák végeztek.

Az 1912. évben folytatódott Möller István biz. tag vezetése alatt az *esztergomi főszékesegyházon* Vaszary Kolos hercegprimás által az 1910. évben elrendelt munkák, amelyek az

épület fenntartása szempontjából váltak szükségessé. A leglényegesebb munkák voltak: az északi és déli oldalon a templom területén kívül eső krypták feletti boltozatoknak és a tambourt övező oszlopok közötti alsó körüljárónak a víz behatolása ellen való teljes védelme, a nagy kupola biztosítására az erősítő bordák és alsó gyűrű vasbeton munkáinak elkészítése, a tetők közötti négy felső udvar falainak rendezése és ugyanott a járdák helyreállítása.

Véleményt mondott a bizottság a székesegyház egyik oltárának átalakítása iránt, illetőleg arra új szoborcsoporthoz fölállítása ügyében.

Intézkedés történt a *fertőszéleskúti* (Sopron m.) *vdrosi tornyon* szükséges fenntartási munkák fogantatása iránt, mely célra a bizottság javadalmából 1500 korona engedélyeztetett.

Befejezést nyert a *gerényi* (Ung. m.) nevezetes *róm. kath. templom* helyreállítása. A fenntartás szempontjából szükséges munkákkal kapcsolatosan megfelelő tetőt nyert a templom szentélyrésze, mely eredetileg önálló kerek épület volt, de amelynek jellege, az utóbb hozzáépített hajóval egy födél alá lévén foglalva, nem jutott kellőképpen érvényre (felvételeit lásd «Magyarország Műemlékei, III. köt., 287., 290., 291. l.). Egyidejűleg szükség szerint kijavították a templom belsejét díszítő falfestmények is.

Befejezésre jutottak a *gernyeszegi* (Maros-Torda m.) *ref. templom* az 1910. évben megindított helyreállítási munkálatok.

A *győri székesegyház* helyreállítása befejeződött, a nyugati homlokzat kivételével, amelyre nézve a tervező építész, Aigner Sándor halála után az ellenőrzéssel megbízott építész, Csányi Károly biz. tag által bemutatandó tervek alapján fog a bizottság határozatot hozni.

A *gyulafehérvári székesegyház* helyreállításának során befejeztetett a déli kereszthajónak és kapcsolatos részeinek helyreállítása és folytatódott az északi kereszthajó helyreállítása, melynek külsején a munkák már az 1911. évben megkezdettek. Ezek a munkák, amelyek összesen 87,205 korona költséget igényeltek, szervesen illeszkedtek be abba a részletes munkaprogramba, melyet a helyreállítás vezetője, Möller István biz. tag a székesegyházon végzett beható kutatások és tanulmányok alapján a felvételek és tervek kíséretében a bizottság elé terjesztett. E program szerint a teljes helyreállítás nagy műve őt, illetőleg, ha a fennmaradt nyomok által igazolt eredeti központi torony kiépítése a későbbi tárgyalások folyamán elhatározhatnák, hat szakaszra osztatott be, úgymint: 1. a déli oldal, 2. az északi oldal, 3. a szentély, 4. a központi torony, 5. a hajó, 6. a nyugati tornyok és előcsarnok helyreállítása. Az eddig végzett munkák tehát az 1. szakasznak befejezését és a 2. szakasznak megkezdését jelentik.

A *bolczmányi* (Szeben m.) *ev. templom* és az azt körülvevő erődöt az ottani ev. egyházközség a bizottság terve alapján és az engedélyezett 1700 korona állami segély felhasználásával helyreállította.

A *kecskeméti r. k. nagytemplom*, amelyet az 1911. évi földrengés erősen megrongált, Lux Kálmán bizottsági tag végezte a helyreállítási és biztosítási munkákat.

A *kolozsvári farkas-utcai ref. templom* helyreállítása az új nyugati kőkarzat elkészültével annyira előhaladt, hogy a templom az istentisztelet céljaira újból használatba vehetővé vált. Szükséges volt arról gondoskodni, hogy a templom díszes barokk orgonája, mely eredetileg a lebontott keleti karzaton volt elhelyezve, a nyugati karzatra átvitessék, illetőleg a használat igényeinek megfelelően átalakíttassék és megnagyobbíttassék.

A *márkusfalvi* (Szepes m.) Máriássy-féle kerti lak (képét lásd «Magyarország Műemlékei» III. köt. 293. l.) helyreállítása megindult.

A *marosszentannai* (Maros-Torda m.) *ref. templom* a bizottság által rendelkezésre bocsájtott terv alapján és 3000 korona államsegély felhasználásával helyreállított.

A bizottság terve és útmutatása szerint restauráltatott a *meszlényi* (Vas m.) *róm. kath. templom*.

Ugyancsak utasítást adott a bizottság a *mateóczi* (Szepes m.) *róm. kath. templom* fogantatott helyreállítási munkák szakszerű keresztülvitelére nézve.

A *nagyszombati* (Pozsony m.) *szekesegyház* előcsarnokában és toronyalatti kápolnájában feltárt régi építészeti részek (lásd «Magyarország Műemlékei» III. köt. 278. l. képet) helyreállítása és az említett helyiségek rendezése befejeztetett. A székesegyházban új orgona fölállítása szükséges lévén, a bizottság által kiküldött szakértők megállapították azt a módozatot, amely a szép régi orgonaház megtartása és megfelelő átalakítása mellett a gyakorlati szükséglet kielégítését lehetővé teszi.

Necpálon (Turóc m.) a *róm. kath. templom* szentélyében föltárt középkori falfestményeket a bizottság a régi jelleg megóvása mellett kijavíttatta. Miután az eredetileg lapos deszkamennyezettel ellátott templom hajójának felső falsíkjait díszítő festmények (köztük Szent László legendáját ábrázoló sorozat) a templomnak utóbb, a XVIII. században végrehajtott beboltozása következtében a padlástérbe szorultak és a boltozatokkal részben el vannak fődve, a hitközség kérésére tárgyalás indult meg az eredeti állapot rekonstrukciója iránt.

A *nedeczi* (Szepes m.) *róm. kath. templom* helyreállítása, mely az 1911. évben indult meg, ez évben befejeztetett.

A *pécsi* ú. n. török *lőportoronyon*, amelyről Möller István biz. tag megállapította, hogy az még a XV. században, a Hunyadiak idejében épült és a törökök által utóbb csak átalakított, a további pusztulás megakadályozása céljából szükséges intézkedések megtételére, míg az épület behatóbb helyreállítása az 1913. évre irányoztatott elő.

A *podolini* (Szepes m.) *róm. kath. templom* szentélyében föltárt terjedelmes és becses falképsorozat kiméletesen kijavíttatott. Ez alkalomból tárgyalások indultak meg az iránt, hogy a szentély eredeti ablakai, melyeket a XVIII. században átalakítottak, illetőleg részben elfalaztak, a szentély összhátása és kedvezőbb megvilágítása kedvéért rekonstruáltassanak.

Befejezést nyert a *pozsonyi Szent Ferenczrendi templomhoz* tartozó Szent János kápolna helyreállítása, a kápolna belsejének berendezését és díszítését kivéve, melyre nézve azonban a tárgyalások folyamatban voltak. A kápolna helyreállításával kapcsolatosan megújított a templom tornyának kősisakjáról szélvihar által lesodort vízköpő és két fiále is.

A *pozsonyszentgyörgyi róm. kath. plebániatemplom* helyreállítása céljából folytatódtak a tárgyalások, de maga a munka fedezet hiányában nem volt megindítható. A templom egykori szárnyasoltárából fennmaradt, XV. századbeli fadomborművet, amely Mária halálát ábrázolja, a fenyegető végpusztulás megakadályozása céljából a bizottság conserváltatta.

A *szamosardói* (Szilág m.) *ref. templom* helyreállítása, melynek költségére a miniszterium 2000 korona segélyt engedélyezett, az év folyamán foganatosított. Ugyancsak befejeztetett az előbbinél nagyobb méretű és műrészleteinél fogva is becsesebb *szilágynagyfalusi ref. templom* helyreállítása, melynek költségéhez a bizottság javadalma 4000 koronával járult.

Az előmunkálatok befejezte után sikerült végre a pusztulásnak induló *szőlősvégardói* (Ugocsa m.) *ref. templomot* a fenntartás és istentisztelet céljainak megfelelően helyreállítani. A bizottság az általa rendelkezésre bocsátott tervek alapján foganatosított munkálatok költségeihez 8067 koronával járult.

Tatán (Komárom m.) az Esterházyak által a XVIII. században épített és a nagyszabású barokk egyházak közé tartozó *róm. kath. plebániatemplom* belseje a bizottság által nyújtott útmutatás figyelembevételével tataroztatott és rendeztetett.

Vajdahunyad várában folytattattak a helyreállítási munkák és a bontásokkal és ásatásokkal kapcsolatos kutatások, amelyek a vár különböző korszakokból származó részeinek megállapítása és a részletes munkaprogram kidolgozhatása céljából szükségesek. A Schulcz Ferenc által megindított, majd Steindl vezetése alatt a múlt században foganatosított restaurálás, majd ennek megszüntetésével vállalatilag eszközölt biztosítási munkák ugyanis nemcsak a vár képét változtatták meg, hanem indokolatlan bontásokkal, új részekkel az eredeti állapot földérintését is rendkívül megnehezítették. Ezen új építkezések falaiból százszámra kerültek elő becses régi faragott kövek, amelyeket építőanyagként használtak föl! Ehhez járult, hogy

a munkák a gyarló műszaki kivitele miatt némely részek tarthatatlan állapotba jutottak, úgy hogy még a helyreállítás programszerű keresztülvitele előtt azok eltávolításáról és a fenntartás érdekében helyettesítéséről is kellett gondoskodni.*

Maguk a helyreállítási munkálatok nagyrészt a várnak ú. n. Aranyházára vonatkoztak, megindult azonkívül a különböző bástyák és tornyok helyreállítása is. Az 1912. évben végzett munkák összesen 72,666 korona költséget igényeltek.

A tavaszi viharok a *visegrádi várromokon* károkat okoztak, nevezetesen a szélvész szét szedte a Salamon torony félbemaradt helyreállítási munkáit fedő korhadt deszkatetőt és annak egy részét lesodorta. A várőr lakásául szolgáló őrtorony tetőzetét is megbontotta a szél, a várban pedig a cisternák kávézata annyira megrongálódott, hogy közbiztonsági szempontból veszélyes helyzet állott elő. A szükséges munkák — 2200 korona költséggel — haladéktalanul foganatosítottak és nevezetesen a Salamon tornyának helyreállított része zsindelyvel fedett, szakszerűen lekötött és a torony testéhez csavarokkal kapcsolt fedélszéket nyert.

Nagy kárt okozott a tavaszi szélvihar *Zólyomban* is, ahol a *vár* összes bádofedeleit lesodorta. Elsősorban ideiglenes jellegű intézkedéssel a beázást kellett megakadályozni, azonkívül pedig megtétettek az előmunkálatok a tetőzet teljes helyreállítására és az ezzel kapcsolatos egyéb tatarozásokra.

A *zsámbéki* (Pest m.) *templomromot* körülvevő kerítésen javítások foganatosítottak, amelyek 397 korona költséget igényeltek.

A *zselizi* (Bars m.) *róm. kath. templomon*, amely veszedelmes állapotba jutott, a bizottság útmutatása mellett biztosítási munkák végeztek.

II. Egyéb munkálatok és tárgyalások, műemlékek megvizsgálása.

Ez évben is folytatódtak a II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai emlékére a kassai székesegyházban létesítendő emlékműre vonatkozó tárgyalások és előmunkálatok. Miután a bizottság által az 1911. évben előterjesztett javaslatához a kormány hozzájárult, a székesegyház kereszthajójának északi falára festendő freskóra zártkörű pályázat hirdettetett, a melyen Dudits Andor, Kölber Dezső, Nagy Sándor, Novák Sándor, Rakssányi Dezső, Smigelschi Oktáv, Tardos Krenner Viktor és Vajda Zsigmond festőművészek vettek részt. A bíráló bizottság egyhangú határozata alapján javaslat tétetett Dudits Andor megbízatása iránt, míg a székesegyház Szent István-kápolnájába állítandó sarkophag ügyében a végleges döntés még nem volt lehetséges.

Az *abaujvári* (Abauj-Torna m.) *ref. templom* tatarozása alkalmából annak belsejében a középkor végső idejéből származó falfestmények sorozata került elő, részben erősen megrongált állapotban. Intézkedés történt, hogy e nem érdektelen festmények az elpusztulástól és bemeszeléstől megóvassanak.

Az *alsódiósi* (Pozsony m.) *róm. kath. templomnak* az ottani hitközség által szándékolt kibővítése céljából a bizottság tervet bocsájtott rendelkezésre, amelynek alapulvételével a gazdag hálóboltozattal ellátott templom az egyházi szükségletnek megfelelően a becsesebb műrészletek érintése nélkül olyképen bővíthető ki, hogy a toldalékok a templom két hosszú oldalához csatlakozzanak.

A szepesi püspök óhajára Budapesten, a bizottság felügyelete alatt végeztetett az *alsóláposi* (Szepes m.) *róm. kath. templom* tulajdonát képező csinos gotikus szentségtartó kijavítása.

* V. ö. Möller István, A vajdahunyadi vár építési korai cz. tanulmányát a «Magyarország Műemlékei» III. kötetében.

Az *andocsi Szent Ferenczrendi* templom, amelynek szentélye a XVI. század elejéről származó igen gazdag hálóboltozattal tűnik ki, míg hajója a XVIII. században épült, de harmonikusan illeszkedik a szentélyhez, a szükséges fenntartási munkák szempontjából megvizsgáltatott. Tekintve, hogy a templom, amely gazdag belső berendezéssel, szép oltárokkal, szószékkel, stukkódíszítményekkel dicsekedhetik, Somogy megye kisszámú műemlékeinek sorában figyelemreméltó helyet foglal el, a bizottság javaslatára a szükséges munkák költsége a vallásalapból engedélyeztetett.

Az *aranyosmeggyesi* (Szatmár m.) *várkastély* a maga nemében a legbecsesebb műemlékeink közé tartozik. Annak helyén már az Árpádok korában várkastély volt, amelyet a Báthoryak 1493-ban építtettek újjá. A vár 1630-ban a Lónyay család, majd 1707-ben Rákóczi szabadságharcza alatt tűzvész által történt elpusztulása után 1732-ben a Wesselényi-család, végre a Teleki-nemzetség birtokába ment át, mígnem legújabbán ismét gazdát cserélt. Ez alkalomból a bizottság a törvénynek megfelelő módon biztosítani kívánta az általában jó karban levő és egyes részeivel a különböző századok művészeti törekvéseit érdekesen visszatükröző szép műemléknek sértetlen állapotban megővését.

Egyidejűleg az iránt is intézkedés tétetett, hogy Aranyosmeggyes község *egykori templomának* szentélyéből fennmaradt romok kegyeletesen fenntartassanak.

Folytatódtak a tárgyalások a *beszterczei* (Besztercze-Naszód m.) ev. templom helyreállítása ügyében. A költségekre a bizottság javaslata alapján 26,000 korona állami hozzájárulás engedélyeztetett, mivel azonban a munkaprogramm, illetőleg a végleges terv és költségvetés még nem volt megállapítható, maguk a munkálatok meg nem indulhattak.

A *bodafalvi* (Liptó m.) *róm. kath. templom*on a hitközség által szándékolt helyreállítási munkák előirányzatának megállapítása céljából a templom megvizsgálása elrendeltetett.

Miután a *brassói Katalin-kapú* és árvaház-utcai kapú közé eső régi várfal az 1911. évben az ez ügyre vonatkozó tárgyalások közben és a miniszteriumnak a bizottság határozata alapján tett intézkedése előtt lebontatott, ebbe a bizottság kénytelen volt belenyugodni és pedig utólag bizonyos készséggel, mert az új leányiskola épületének a korábbi tervtől eltérően a két kapú között tervezett fölépítése a lebontott fal helyén a kapcsolatot elfogadható módon fogja helyreállítani.

A *búrszentmiklósi* (Pozsony m.) csúcsíves *róm. kath. templom* tatarozása közben napfényre került, egyébiránt későbbi korból származó és nem nagy értékű falfestmények fenntartására a helyszínen utasítás adatott.

Csanádon (Öcsesánád, Pest m.) a gör. kel. szerb templom közvetlen közelében, talán az egykori székesegyház helyén ásás közben régi *alapfalakat* fedezett fel Kisléghi Nagy Gyula uradalmi főintéző. Foerk Ernő biz. tag, a ki a helyszínen járt, bejelentette, hogy a falak korát és jellegét csak akkor lehet megállapítani, ha a további ásatást meggátló szomszédos dűledező ház le fog bontatni. Azonban már most elkészítette Foerk azoknak az építészeti részleteknek felvételeit, amelyek az új templom építése (1808) alkalmából előkerültek és ma részint a plebánia falaiba vannak befalazva, részint a szentély mellett egy rakásban elhelyezve.

A Balatoni Szövetség kérésére újból tárgyalta a bizottság a *csobánczi* (Zala m.) *várromokkal* kapcsolatosan felállítani szándékolt kuruczemlék ügyét és azt ajánlotta a Szövetségnek, hogy mind pénzügyi, mind archaeologiai és művészeti okokból nagyobb méretű emlékmű helyett inkább feliratos tábla állíttassék fel a várrom valamely alkalmas pontján.

Miután a bizottság az egyházközség által lebontatni szándékolt *csombordi* (Alsó Fehér m.) *ref. templom* fenntartását az 1910. évben kimondta, sőt az egyházi használat céljából szükségesnek látszott a templom kibővítése, Möller István biz. tag erre tervvázlatot készített, melynek alapján a tervezésre Lux Kálmán biz. tag nyert megbízást, az egyházközség pedig a templom rongált zsindefedésének helyreállítására hivatott fel.

A *dési* (Szolnok-Doboka m.) *ref.* egyházközség nagyszabású csúcsíves templomában fűtési berendezés létesítését határozta el, miután azonban a templom fűthetése céljából a templom jelenlegi rozszant deszkamennyezetének eltávolítása után az eredeti boltozat rekonstrukciója szükséges, első sorban a pontos műszaki felvételek készítendőek el, amelyek iránt a bizottság megfelelően intézkedett.

A *dévai* ú. n. *Magna Curia* épületén, mely a pénzügyigazgatóság használatában van, helyreállítási, illetőleg átalakítási munkák szüksége merült fel, miért is a bizottság intézkedett, hogy e célból a pénzügyminiszter által elrendelt helyszíni tárgyaláson a műemléki követelmények megállapítása végett a maga szakértője is részt vegyen.

A bizottság hozzájárult a *dobóruszkai* (Ung m.) *róm. kath. templom* kibővítésére készített tervhez és egyidejűleg javaslatot tett az iránt, hogy Dobó István síremlékének a hős alakjával díszített fő része, mely 1833-ban Egerbe vitetett, eredeti helyére, a dobóruszkai templomba visszashállítassék és a tumbának itt levő részeivel együtt rekonstruáltassék.

Sajnálattal értesült a bizottság arról, hogy *Eperjes* (Sáros m.) városának egyik kiváló műemlékét, a *Klobusiczky-palotát* a pénzügyigazgatóság átalakította, a nélkül, hogy a munkák terve a törvény értelmében előzetesen bemutatott volna. Így tehát már csak az iránt intézkedhetett a bizottság, hogy a palota homlokzatát díszítő szép stukkodomborművek szakszerű felügyelet alatt állíttassanak helyre.

Az *érábrányi* (Bihar m.) *ref.* egyházközséggel szemben, amely régi *templomát* — a bizottság által rendelkezésre bocsájtott bővítési terv mellőzésével — lebontatni és helyébe új templomot építtetni szándékszik, a bizottság fenntartja az 1911. évben hozott határozatát, hogy az emlék megmentessék.

Javaslatot tett a bizottság az igen rossz állapotban levő *erzsébetkápolnai* (Pozsony m.) *róm. kath. templom* helyreállítása, illetőleg részben újjáépítése iránt. A templom egyháztörténeti szempontból figyelemreméltó emlék, mert 1244-ben alapított és a kassai első Szent Erzsébet-egyház után első templomunk, amely Szent Erzsébet tiszteletére épült. Sajnos, eredeti részeiből igen kevés, csak a szentély keresztboltozata és egy ablaka maradt fenn, míg többi része nyilván a XVIII. században épült és művészeti szempontból jelentéktelen.

Megvizsgáltattott a *feldebrői* (Heves m.) egykori árpádkori *templomból* fennmaradt altemplom, amely mind építészeti szempontból, mind a benne levő falképmaradványoknál fogva legbecsesebb ilyenemű emlékeink közé tartozik. Az altemplomban fényképfelvételek készültek és mérések végezettek.

A kiküldött szakértő véleménye alapján adatokat közölt a bizottság a *fogarasi* nagyszabású *várkastélyról* a város tanácsával, a mely azt a katonaság kivonulása következtében városház céljára óhajtaná fölhasználni.

Intézkedett a bizottság, hogy a *frigyesvágási* (Szepes m.) *róm. kath. templomon* addig is, míg a nagyobb mérvű helyreállítási munkák elvégezhetőek lesznek, legalább a legszükségesebb fenntartási munkák fogantossíttassanak. A templom, amely a XV. század elején épülhetett, a XVII. században nyerte jellegzetes pártázattal díszített tornyát, míg rendkívül gazdag belső berendezése és díszítése a XVIII. századból való. — A templom ügyében kiküldött szakértő jelentéséből megütközéssel értesült a bizottság, hogy az ugyancsak Frigyesvágáson levő egykori *Palochay-kastélyt*, mely az ú. n. felsőmagyarországi renaissance-építészetnek egyik gyöngye volt, új tulajdonosa oly gyökeresen alakította át, hogy a régi állapot visszaállítására még kísérlet sem tehető.

Erőszakos pusztításnak esett áldozatul a *galaczi* (Besztercze-Naszód m.) *ref. templom* is, a mely eredetileg a XIII. században épült. A templomot az egyházi főhatóság tilalma ellenére lerombolták, úgy hogy abból már csak egyes faragott köveket, valamint a templom helyreállítását (!) említő 1764.-i Wesselényi-féle emléktáblát sikerült megmenteni, melyet dr. gróf Teleki Domokos ideiglenesen vett át.

A *hadadi* (Szilágy m.) *ref. templom*on szükséges helyreállítási munkák előirányzata és a karzat és feljárójának átalakítási terve az egyházközség rendelkezésére bocsájtott.

Tárgyalások indultak meg a *halmágyi* (Nagy-Küküllő m.) ev. templomon szükséges helyreállítási munkák iránt. A bizottság kiküldöttje megállapította azokat a munkákat, a melyeket ezen árpádkori bazilikális elrendezésű és érdekes román részleteket feltüntető nagyobb-szabású templom fenntartása igényel.

Miután a vallás- és közoktatásügyi miniszter az *ixsai* (Komárom m.) ú. n. *Leányvár* területén levő római maradványok felásásának folytatására a bizottság által javaslatba hozott 500 korona segélyt engedélyezte, az ásatás, a melyet a komáromi muzeumegylet az 1906. évben indított meg, folytatást nyerhetett.

A prémontréi rend *kassai Szentháromság templomának* helyreállítása ügyében a bizottság kimondotta, hogy a templom homlokzatán minden változtatás föltétlenül mellőzendő és a tornyok sisakjainak helyreállítása azoknak az 1875. évben történt pusztulását megelőző formájuk szerint — esetleg némi változtatásokkal — eszközzendő. A templom belsejének helyreállításánál követendő eljárás megállapítása végett albizottság küldetett ki.

Tárgyalások voltak folyamatban a Felsőmagyarországi Rákóczi-Muzeum céljaira átvett XVI. századbeli *kassai bástya és városi börtönépület* helyreállítása, illetőleg muzeumi célra átalakítása iránt. A bizottság a kassai államépítészeti hivatal útján elsősorban a szóbanlevő épületek helyszínrajzának elkészítéséről gondoskodott.

Megvizsgáltatott a *kelembéri* (Sáros m.) *gör. kath. templom* és díszes ikonostázának fenntartására az útmutatás a helyszínén megadatott.

Miután a *kercezi* (Fogarás m.) egykori *csiszterczita apátsági templom és kolostor*, valamint a régi templom szentélyéből alakított *ev. templom* műszaki felvételei az 1911. évben elkészültek, megállapították azok a munkák, amelyeket a műrészletekben bővelkedő rendkívül becses emlék fenntartása, ú. m. egyrészt az istentisztelet céljára használt és rossz állapotba került régi szentélyrész biztosítása, másrészt a dűledező, málló romoknak a végső pusztulástól való megóvása tesz szükségessé.

A *késmárki* (Szepes m.) *róm. kath. nagytemplom* tetőfedésének helyreállítása és az ottani *Thököly-vár* bejáratí tornyának városi muzeum befogadására leendő átalakítása iránt az 1911. évben megindult tárgyalások folytatódtak.

Miután a *kézdíszentléleki* (Háromszék m.) *róm. kath. templom* bővítésére a bizottság által az 1911. évben készített terveket némi módosítás eszközlése mellett az érdekelt hitközség elfogadta, a bizottság a részletes tervek és költségvetés elkészítéséről gondoskodott.

Tudomására jutott a bizottságnak, hogy a *komáromi gör. kel. szerb* egyházközség árúba szándékozik bocsájtani ama pompásan faragott és Szent Romuáld életét ábrázoló domborművekkel díszített stallumokat, a melyeket *temploma* számára a majki camalduli kolostor templomából akkor vásárolt meg, midőn II. József a szerzetes rendeket fölőszlatta. Tekintve, hogy a stallumok hazánkban a XVIII. századbeli fafaragás legjelesebb alkotásai közé tartoznak, a bizottság az ügyről jelentést tett a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak, oly irányban, hogy azok lehetőleg a helyszínén hagyassanak meg, ha pedig ez nehézségbe ütköznék, valamely székesegyház vagy az Iparművészeti Muzeum számára szereztessenek meg.

A bizottság a középkori eredetű, de a XVIII. században erősen átalakított *köpeczi* (Háromszék m.) *ref. templom* helyreállítási terveit az egyházközség rendelkezésére bocsájtotta.

A városi tanács kérésére szakértőt küldött ki a bizottság a *körmöczbányai* (Bars m.) *róm. kath. vártemplom* állapotának megvizsgálására. Megállapították, hogy a templom fenntartása lényegesebb műszaki beavatkozást nem igényel és leginkább csak a tornyon levő, de nem aggályos repedések és a templomba behatoló nedvesség megszüntetése iránt kell intézkedni.

Lőcse városa (Szepes m.) régi *kőrfala* egy részének a gépfegyverosztály elhelyezése

czéljából leendő lebontásához — minthogy a fal az illető részen igen alacsony és erősen rongált — a bizottság hozzájárult.

A *márokpapi* (Bereg m.) *ref. templom* tatarozására a bizottság a beregmegyei államépítészeti hivattal költségvetést készíttetett és azt az egyházközség rendelkezésére bocsájtotta.

A *marosfelfalusi* (Maros-Torda m.) régi *ref. templom* fenntartására vonatkozólag évek óta húzódó tárgyalások után végre az egyházközség — a bizottság javaslatára engedélyezett 2000 korona segély ellenében — kötelezte magát a templom fenntartására.

A lebontásra szánt *marosnagylaki* (Alsó-Fehér m.) *ref. templomnak* az egyházközség által szándékoltt lebontásához a bizottság nem járult hozzá, sőt az egyházi hatóságot a templom fenntartása czéljából szükséges intézkedések megtételére hívta fel, mert a XIV. század második felében épült érdekes kéttornyú templom, melynek számos művészlete van, a fenntartandó emlékek közé tartozik.

Ugyancsak kimondta a bizottság a használaton kívül és pusztulófélben levő *marosújvári* (Alsó-Fehér m.) *ref. templom* fenntartását is. A templom, a melynek hajója, tornya, karzata és az ehhez vezető lépcső még a XIII. századnak a tatárjárást megelőző évtizedében épült, míg szentélye a XV. században újjátartott meg, Erdély jellegzetes és becses műemlékei közé tartozik.

Megvizsgáltatt a *márpodi* (Szeben m.) *ev. templom*, Erdély jellegzetes erődített templomainak egyike és mind magán a templomon, mind annak hatalmas körfalán szükséges biztosítási munkák iránt javaslat tétetett.

A XV. század elején épült, bár utóbb a XIX. század elején némely részében átalakított, de érdekes és becses műrészeket feltüntető *mátraverebélyi* (Nógrád m.) *róm. kath. templom* megvizsgálása után a templomon sürgősen szükséges fenntartási munkák czéljából a hitközség által bemutatott, de a műemléki követelményeket ki nem elégítő helyreállítási terv helyett megfelelőnek készítését, illetőleg első sorban az épület pontos műszaki felvételét és alapjainak megvizsgálását rendelte el a bizottság.

A *miskolczi* (Borsod m.) ú. n. *avasi ref. templom* helyreállítása iránt az egyházközség által előterjesztett kérelem folytán albizottság küldetett ki a templom tüzetes megvizsgálása és nevezetesen az 1900. évben készített tervek felülbírálása czéljából. Az albizottság javaslata alapján Lux Kálmán biz. tag bizatott meg a teendők részletes megállapítását és a végleges tervek elkészítését megelőző beható kutatások foganatosításával.

Terv és költségvetés készült a *nagyjeszeni* (Turóc m.) *róm. kath. templomot* körülvevő kerítésfal leégett kaputornyának helyreállítására.

Ugyancsak elkészült a *nagymarosi* (Hont m.) *róm. kath. templom* helyreállítási terve, a mely, miután az eredetileg csúcsíves stílusú templom gyökeresen átalakított, lényegében csakis biztosítási, rendezési és némi díszítési munkákra szorítkozik, mert az ablakoknak és egy mellékbejáronak a feltárt nyomok alapján csúcsíves stílusban való rekonstrukciója, mi javaslatba hozatott, egyáltalán nem lenne indokolt, sőt esetleg a templom szerkezetét is veszélyeztetné.

A *nagyőrcei* (Gömör m.) *ev. templom* 1788-ban épült tornyán szükséges helyreállítási munkák megállapítása czéljából a bizottság az ottani egyházközség kérésére szakértőt küldött ki.

A *nagyvarsányi* (Szabolcs m.) *ref. templom* kibővítésére a bizottság tervet bocsájtott az egyházközség rendelkezésére. Maga a középkori eredetű templom műemléki jellegét elvesztette, de fennmaradt benne a renaissance-kori szép szentségfülke, melynek gondos fenntartása iránt intézkedés történt.

A bizottság javaslatára a miniszterium utasította a turócsmegyei közigazgatási bizottságot a *neczpáli* kastély parkjában Lahner 1848-as tábornok emlékére állított *emlékmű*, mint történeti érdekű emlék kegyeletes fenntartására.

Megvizsgáltatott a *neszmélyi* (Komárom m.) *ref. templom*, a mely eredetileg a XV. században épült, de tatározások és átalakítások következtében régi jellegét nagyrészt elvesztette. A végzendő javítási munkákra a bizottság útmutatást adott.

Erős átalakításon ment keresztül a XVII. században a *nyárádszentimrei* (Maros-Torda m.) *ref. templom* is, azonban némely XV. századbeli eredeti része még fennmaradt és a maga nemében érdekes a templomhajó 1676.-i festett deszkamennyezete és karzata is. A templomon szükséges helyreállítási munkákról terv és költségvetés készült.

Az *ónodi* (Borsod m.) uradalom megvásárlása alkalmából a Magyar Telepítő- és Parcellázóbank igazgatósága, majd Melczer László cs. és kir. kamarás az adásvételi szerződésben foglalt ama kikötést jelentették be a bizottságnak, hogy az uradalomhoz tartozó Rákóczi-féle *várromok* a tulajdonos által a bizottság ellenőrzése mellett fenntartandók.

Az *oravkai* (Árva m.) nevezetes *róm. kath. fatemplom*on szükséges fenntartási és helyreállítási munkák részletes programja elkészült és ennek alapján az árvai közbirtokossági uradalom kilátásba helyezte azok foganatosítását.

Folytatódott a *pécsi cubiculum* fenntartása szempontjából szükséges munkákra vonatkozó tárgyalások. Az e célra előirányzott 14,268 korona költség a pécsi székesegyház tőkéjéből engedélyeztetett, azonban a munkákat az 1912. évben még nem lehetett megindítani.

Évek óta folyó tárgyalások után elkészült a *petőszinnyi* (Abauj m.) *ref. templom* helyreállítási terve és költségvetése. A 9230 koronával előirányzott költségek részbeni fedezése céljából a bizottság javadalmából 4500 korona segély engedélyeztetett.

Javaslatot tett a bizottság a *Bem* tábornok emlékére 1889-ben *Piskin* (Hunyad m.) állított *emlékmű* fenntartása és környezetének rendezése iránt.

A bizottság kiküldötte megvizsgálta és felmérte a *Pomázon* (Pest m.) földmunka közben napfényre került *középkori alapfalakat*, a melyek között egykori padlóburkolat igen érdekes téglái is találtak.

Tárgyalások indultak meg a *poprádi* (Szepes m.) *róm. kath. templom* kibővítése iránt. A bizottság a régi templom bővítésének mellőzésével inkább megfelelő más helyen új templom építését ajánlja.

Megvizsgáltatott a *poprádi városi harangtorony* (campanile) és megállapították az annak fenntartása céljából szükséges munkák.

A *pozsonyi koronázó templom* egykori főoltárát díszítő Szent Márton-szobor ügyében a bizottság és az Országos Képzőművészeti Tanács kiküldöttei által a pozsonyi prépost, kánonplebános és káptalan részvételével a helyszínen tartott együttes ülésben újból kimondott, hogy leghelyesebb megoldás az, ha a szobor Donner és Esterházy primás eredeti szándékának és rendelkezésének megfelelőleg a templom szentélyébe visszahelyeztetik és a főoltár a Nemzeti Múzeumban őrzött két angyalszoborral együtt rekonstruáltatik. Minthogy azonban ez — ámbár a régi főoltár rajzai fennmaradtak — beható tanulmányokat és műszaki előmunkákat, azonkívül jelentékeny költséget is igényel, az a határozat hozott, hogy a szobor ideiglenesen a templom belsejének a keleti és déli fal által képzett szögletébe vagy esetleg a szöglet és a déli fal közötti térre helyeztessék. Ez az év folyamán meg is történt. Az iránt, hogy a végleges elhelyezés miként foganatosíthatnák s mibe kerülne, véleménynyilvánítására és javaslatételére Foerk Ernő biz. tag nyert megbízást.

A helyszíni szemle alkalmából útmutatást adott a bizottság a *pozsonyi régi városháza*n szükséges tatározási munkák végrehajtására is.

Közbenjárt a bizottság az iránt, hogy a *ráczkereztúri* (Fehér m.) ú. n. *római hid*, a mely valóban római eredetűnek látszik, ne bontassék le, hanem mai alakjában hagyassék meg és állíttassék helyre.

A *ruszti* (Sopron m.) *róm. kath. hitközség* kérésére tervet készített a bizottság az ottani *régi* (Szent Egyed) *plébániatemplom* mellé torony építésére és kilátásba helyezte közreműkö-

dését a több század építészeti tevékenységét feltűntető érdekes templomon végzendő helyreállítási munkák alkalmára.

Megindult a tárgyalás a *Segesváron* (Nagy-Küküllő m.) létező egyik régi városi *lakóház-nak* helyreállítása, illetőleg a Hann Sebestyén Egyesület terve szerint múzeum céljára berendezése iránt. A XVI. század végén vagy a XVII. század elején keletkezett egyemeletes ház, a mely a gyakoribb kétablakos typus helyett három ablakot mutat és két helyiségében a régi kőburkolatot, a régi festett díszű ajtókat és gerendás mennyezetet is megőrizte, műemléki szempontból is megérdemli a gondos fenntartást.

A *szászsebesi* (Szeben m.) ev. templom szentélye mögött levő *árkádós épület* (ú. n. mészárszékek) szándékolt lebontása ügyében a bizottság kimondta, hogy a lebontás a templom művészeti hatása szempontjából nemcsak nem kívánatos, hanem egyenesen káros lenne, miért is az arra vonatkozó városi határozat megsemmisítése javaslatba hozatott.

A *székelydályai* (Udvarhely m.) *ref. templom* megvizsgálása útján megállapítottak azok a munkák, a melyek a középkor végéről származó érdekes és becses mennyezetfestményekkel díszített templom fenntartása céljából szükségesek.

A *Székesfehérvárott* folyamatban levő csatornázási munkák alkalmából előtűnt *régi alapfalakat* és egyéb leleteket a bizottság kiküldöttei megvizsgálták és intézkedés történt, hogy a már föltárt és ezután feltárandó alapfalak műszakilag fölvétessenek.

A *szepesolaszi róm. kath. templom* helyreállítására a bizottság útmutatást adott és terveket bocsájtott a helyreállítást intéző lőcsei államépítészeti hivatal rendelkezésére.

A megelőző tárgyalások után elkészült a *szepesszombati róm. kath. plebániatemplom* helyreállításának terve és költségvetése.

A *szerencsi* (Zemplén m.) *ref. templomra* nézve a bizottság úgy határozott, hogy elsősorban a templom fedele a mai alak megtartása mellett állíttassék helyre. Ennek megtörténte után fog a templom régi kerítésfala helyreállíttatni.

A *szigligeti* (Zala m.) *várromon* szükséges fenntartási munkák megállapítása után tárgyalás indult meg a várrom tulajdonosával azok foganatosíttatása iránt.

Tatán (Komárom m.) a Fürdő-utczában, az irgalmas nénék telkével, a régi «barátfürdővel» szemközt építési munkák közben fejtett csúcsíves boltozatbordák részletei és zárókövek töredékei kerültek elő a föld alól, utóbb pedig 1492-ből való és középen nagy ollós címerrel díszített vörösmárvány sírkő. A leletek nyilván a benczések templomából erednek, mely 1543-ban dőlt romba, midőn a törökök Tatát elfoglalták. A bizottság kiküldöttének intézkedése folytán azokat a piaristák tatai főgymnasiumában helyezték el.

Elvben hozzájárult ahhoz a bizottság, hogy a *tordai róm. kath. templom* mellé árúház építtessék és a hitközség által erre nézve bemutatott terven a régi templom képével való harmonikus megegyezés szempontjából szükséges változtatásokat megjelölte.

A *türeai* (Kolozs m.) *gör. kath. fatemplom* ügyében újabb jelentést tett a bizottság a miniszteriumnak, fenntartván azt az álláspontját, mely szerint megengedhetetlen, hogy a templom, a melyet a hitközség oláh külföldi múzeumnak eladott, oda elszállíttassék.

Tárgyalások folytak az *ujvársári* (Gömör m.) *ev. egyházközséggel*, mely új templomot építeni és régi *templomát* lebontani szándékozott. A bizottság a középkori eredetű, ámbar utóbb erősen átalakított templom fenntartását, minthogy abban régi falfestmények is maradtak fenn, lehetőleg biztosítani óhajtotta és a templom tetőzetének megújítására előírányzott 800 korona engedélyezését a miniszteriumnál ki is eszközölte; miután azonban az egyházközség nem vállalta ama kikötést, hogy új templom felépítése esetén is tartozzék régi temploma jó karban tartásáról gondoskodni, a bizottság a lényegében már nem műemléki jellegű templom lebontását nem tartotta más eszközökkel megakadályozhatónak.

A bizottság kiküldötte megvizsgálta az *ujvidéki* (Bács-Bodrog m.) *Szentháromság-szobrot*, a mely 1734-ben emeltetett és 1866-ban helyreállíttatott. Tárgyalás indult meg az iránt,

hogy az ilyenmű jelesebb emlékeink közé tartozó szobron szükséges fenntartási munkák szakszerűen foganatosíttassanak.

A bizottság javaslatára a miniszterium hozzájárult ahhoz, hogy a *vadászi* (Arad m.) *ref. templom* tornyában, a bejárat fölött levő, a Golgothát ábrázoló középkori falfestmény a fenntartás céljából gondosan kijavíttassék és arról másolat készíttessék.

A hagyomány szerint IV. Béla király által alapított, de a XVII. század végén Széchényi György kalocsai érsek által teljesen újjáépített *vasvári* (Vas m.) *róm. kath. templom* helyreállítását a hitközség a tervek előzetes bemutatása nélkül foganatosíttatta, úgy hogy a bizottság kiküldötte már csak a templom miként leendő kifestésére és a szentélyben levő két nagy falfestmény fenntartására adhatott utasítást.

Tárgyalás indult meg az iránt, hogy a *Világos* községben (Arad m.) létezett középkori zárdatemplomból fennmaradt nagy arányú, jelentős *romon*, a szükséges fenntartási munkák foganatosíttassanak. Ezek tervét és költségelőirányzatát a bizottság kiküldötte elkészítette.

A szepesmegyei *Vörösklastrom* ügyében, miután a mindinkább pusztulásnak induló épületek ideiglenes tatározása céljából újabb munkálatok végeztek, a melyek 1975 korona költséget igényeltek, a bizottság ismételten sürgette az eperjesi gör. kath. püspökség és káptalan birtoklása idején teljesen elhanyagolt, sőt szégyenletes állapotra jutott műemlék helyreállítását, illetőleg első sorban az erre vonatkozólag régóta húzódó tárgyalások befejezését.

Foerk Ernő biz. tag elkészítette a *zimonyi ezredéves emlékművön* szükséges javítások előirányzatát, valamint az emlékmű környezetének biztosítására és rendezésére és ezzel kapcsolatosan a felvezető lépcső létesítésére szükséges terveket.

Tárgyalás indult meg arra nézve, hogy a *zólyomi vár kertjének* egy része városi sétány céljára átengedtesék.

Megvizsgáltattott a *zsolnai* (Trencsén m.) *róm. kath. plebániatemplom* és az annak méltó karba helyezésére céljából foganatosítandó munkákra nézve a bizottság tanácsot adott a hitközségnek. Az ugyancsak Zsolnán levő árpádkori ú. n. *Szent István-templom* helyreállítása iránt a tárgyalások megindultak és első sorban azt kívánta a bizottság, hogy a templom rongált tetőfedése javíttassék ki.

III. Fölvételek.

A műszaki munkálatokkal kapcsolatosan és műemlékek megvizsgálása alkalmából készített fölvételeken kívül a következő gyarapodást nyerte a bizottság gyűjteménye.

A középkori falképek másolataiból álló hosszú sorozathoz a *bántornyai* (Turnischa, Zala m.) *róm. kath. templomban* levő nagyrészt Aquila János kezétől származó és részben csak most kifejtett becses falfestmények 18 másolata, az *ujvádsári ev. templomban* (Gömör m., l. fönn) levő falfestmények 4 másolata, továbbá a *dévai* (Hunyad m.) lebontott *ref. templom* szentélyrészéből megmentett falképtöredékekről készített 3 másolat járult. Valamennyi Gróh István tanár műve.

A *brassói* Feketetemplom műszaki felvételének az 1911. évben befejezett munkája után Fritz Oszkár biz. tag vezetése alatt műegyetemi hallgatók folytatólagosan a város második nevezetes műemlékét, a *Bertalan-templomot* mérték föl, míg a *berethalmi* (Nagy-Küküllő m.) *ev. templomról* és az azt körülvevő erődről Foerk Ernő biz. tag vezetése alatt az áll. felső építőipariskolai növendékei készítettek részletes fölvételeket.

A bécsi cs. és kir. katonai műszaki levéltárban őrzött régi magyar várterveknek immár utolsó sorozata bocsájtattott a bizottság rendelkezésére. A tervek a következő helyekre vonatkoznak: *Kassa, Győr, Arad, Adakaleh, Temesvár, Kolozsvár, Torda, Türbék, Szeged*. A tervekről fényképek készültek a bizottság gyűjteménye számára.

Megszerezte a bizottság a *garamszentbenedeki apátsági* kolostorról és templomról id. Storno Ferencz által készített 3 színes képet.

A fényképgyűjtemény gyarapodásából kiemelendő erdélyi ötvösműveknek 49 felvételéből álló sorozata, a melyet dr. Gyárfás Tihamér bizottsági tag ajándékozott.

IV. Belső ügyek.

Az 1912. év folyamán a bizottság Török Aurél egyetemi tanár, a kiváló anthropologus, továbbá Aigner Sándor műépítész rendes és Helmár Ágost (pozsonyi) levelező tagjainak elhunytát gyászolta. Új rendes tagokká neveztettek ki: dr. Ortway Tivadar, apát, nyug. jogakadémiai tanár, a ki a bizottságnak eddig levelező tagja volt, valamint Tőry Emil műépítész, műegyetemi cz. ny. rk. tanár, levelező taggá Reininger I. László író, Somorján.

Dr. Csánki Dénes bizottsági titkár lemondása után a titkári teendők végzésére Németh Sándor miniszteri számellenőr rendeltetett ki.

Végül megemlíti, hogy ez év őszén Rómában tartott nemzetközi művészettörténeti kongresszuson dr. Éber László előadó képviselte a bizottságot.

1913.

Az 1913. évben kilencz rendes ülést tartott a bizottság és részint ezekből az ülésekből, részint elnökileg 1094 ügydarab nyert elintézését.

A bizottság működéséről a következőkben adunk számot.

I. Helyreállítási munkálatok.

Megindult az *almakeréki* (Nagy-Küküllő m.) *ev. templom* helyreállítása, melynek kerek összegben 75,000 korona költséggel két évre előirányzott munkálatai közül az 1913. évben elkészültek: a mellékhajók új falazata és fedélszéke a cserépfedéssel, a szükséges kőfaragó munkák, a sekrestye és körtorony teljes kiépítése és lefödése, négy támasztópillér kifalazása, a szentély falainak külső és belső légszűrőjével ellátása, a főhajó régi tetőzetének átfedése, valamint az összes bádogosmunkák és a villámhárító. A felsorolt munkák 35,000 korona költséget igényeltek.

A *brassói ev. főtemplom* (ú. n. Feketetemplom) helyreállításának az 1912. évben végzett előmunkálatai után a helyszínen és a bizottság üléseiben folytatott ismételt tárgyalások után megállapított a teendők programja, azon elv kimondásával, hogy azok a fenntartás szempontjából valóban szükséges mértékre szorítandók, hogy csak oly kövek váltandók ki, melyek szerkezeti tekintetben, a fennállás biztosítása céljából feltétlen megújítandók és hogy az alapok is csak okvetlen szükséges mértékben állítandók helyre. A munkák a templom legrosszabb állapotban levő részén, a szentély külsején Fritz Oszkár biz. tag vezetése alatt folyamatban voltak és 22,324 korona költséggel jártak.

Kisebb mértékű munkálatok végeztek a *budavári koronázótemplom* belsejében, a főbejáró korlátján mutatkozó hiányok megszüntetése végett és tárgyalások indultak meg a szükséges víztelenítési munkák miként leendő fogatosítása iránt.

A *dévényi* (Pozsony m.) *ezredéves emlékmű* villámhárítója kijavított.

Az *eperjesi* (Sáros m.) *Klobusiczky-palotának* homlokzatát díszítő stukkódomborművek a bizottság felügyelete alatt helyreállítottak. A munka 500 korona költségéből 300 korona a bizottság javadalmából engedélyeztetett.

A *frigyevdési* (Szepes m.) *róm. kath. templom* fenntartása céljából elsősorban a templom tetőfedése állítatott helyre.

A középkori falfestményekkel diszített *gelenczei* (Háromszék m.) *róm. kath. templom* is a fenntartás céljából szükséges volt a tetőfedés megújítása, mi — a bizottság javadalmából engedélyezett 600 korona felhasználásával — meg is történt.

A *győri székesegyház* helyreállítása — a nyugati homlokzat kivételével — az 1913. évben teljesen befejeztetett, úgy hogy immár a hátralevő homlokzat kiképzésére kerül a sor. A bizottság, a győri püspökkel egyetértően úgy határozott, hogy mellőzve a sem esztétikai, sem archaeologiai szempontból nem indokolt Aigner-féle tervet, a mely a mai homlokzat teljes átalakítását és a meglevő barokk torony lebontásával két román torony építését irányozta elő, a homlokzaton csak a fenntartás és a templom helyreállított részeivel való összhang, illetőleg helyes csatlakozás szempontjából szükséges munkák végeztesse. Csányi Károly biz. tag, a ki Aigner halála óta a székesegyház helyreállítását vezette, a homlokzat tervét elkészítette.

A *gyulafehérvári székesegyház*on a megállapított terveknek és munkaprogramnak megfelelően, nagy mértékben folytak a helyreállítási munkálatok és különösen kő kiváltások eszközöltettek igen jelentékeny mennyiségben. A munkák legnagyobb részét a kereszthajó északi részére és az azzal kapcsolatos részekre, ú. m. a Széchy-kápolnára, a főhajó északi falára és a templom belsejében öt oszlopra vonatkoztak, azonkívül elkészült az öreg sekrestye fölötti vasbeton-tetőzet és a mellékhajó északi oldalán kiásott XI. századbeli templommaradvány hosszanti falának gipszmodellje. A felsorolt munkák összes költsége 90,427 korona volt.

Kerczen (Fogaras m.) az *egykori cisztercita templom* és *kolostor* maradványainak fenntartása céljából az 1912. évben végzett előmunkálatok után a folyó év őszen tereprendezéseken kívül már némi biztosítási munkák is foganatosítottak. Ezek befejezése az 1914. évre maradt.

A *kiscsüri* (Szeben m.) *ev. templom* az egyházközség végeztetett, dr. Roth Viktor, a bizottság levelező tagjának felügyelete mellett, fenntartási és tatarozási munkákat.

A *kolozsvári farkas-utcai ref. templom* helyreállítása után az impraegnálással biztosított, javított és kibővített orgonának a nyugati karzaton való felállításával és a templom belsejének kimeszelésével a belső munkák véget értek, úgy hogy a templom az istentisztelet céljára vissza is adatott. A templom szentélyrészének külsején is végeztek a fenntartás szempontjából szükséges kőmíves- és kőfaragómunkák, végül a főhomlokzat díszes kapuzata elé épített későbbi, éktelen és dűledező előcsarnok lebontatott és a kapukeret faragott kövei, a melyeket falazat takart el, megtisztítottak. A templom környezetének rendezésére nézve a Kolozsvár városa által foganatosított utcaszabályozás alkalmából közöltettek a műemlék szempontjából fölmerülő kívánalmak.

Komjáton (Nyitra m.) az ú. n. külső, *Szent Péter és Pál templom*ot az 1911. évben óriási vihar erősen megrongálta, mire a hitközség annak tetőzetét megújította és a további helyreállítás iránt a bizottsághoz folyamodott. Komját és temploma az ellenreformáció idejében nevezetes szerepet játszott. Itt tartották 1626-ban a komjáti zsinatot, itt vitázott Pázmány Péter Veresmarti Mihály komjáti prédikátorral. A községen kívül dombon emelkedő, igen festői megjelenésű templom azonban, mint a barokk művészet érdekes alaprajzú, jellegzetes alkotása is figyelemreméltó, azért a bizottság az 1913. évben a hitközség által folytatólag foganatosított helyreállítási munkákhoz tervet és költségvetést bocsájtott rendelkezésre és a munkálatok befejezhetése céljából anyagi segítséget is kilátásba helyezett.

A *lékai* (Vas m.) *róm. kath. templom*ot annak kegyura, herczeg Esterházy Miklós állította helyre, miután a bizottság kiküldöttje megvizsgálta a templomot, a melyet Orsolini comói építőmester 1656-ban gróf Nádasdy Ferencz megbízásából kezdett építeni és a melyet 1666-ban gróf Draskovich Miklós alatt fejeztek be. A helyreállítás céljából a XVII. és XVIII. századbeli gazdag berendezés és disztés javítására is kiterjeszkedő részletes munkaprogram bocsájtott rendelkezésre és a bizottság fölülbirálta a templom kifestésével megbízott festő-művész tervvázatait is.

A *márkusfalvi* (Szepes m.) *Máriássy-féle kerti lak* helyreállítása, a benne levő érdekes freskók javításával együtt teljesen befejeztetett.

A *marosszentimrei* (Alsó-Fehér m.) *ref. templom*on a fenntartás, illetőleg biztosítás céljából elsősorban szükséges munkák végeztettek 3550 korona költséggel.

A bizottság közbenjárására helyreállított a *mohosi* (előbb Poruba, Nyitra m.) *róm. kath. templom* tetőzete, melynek rongált állapota a templomban levő nevezetes középkori falfestményeket veszélyeztette.

Nagyszébenben a Kispiacson levő 14. sz. *régi ház* földszintjének oszlopos árkádját a ház tulajdonosa üzleti célra el akarta falaztatni, azonban, minthogy a szép árkád a helyi építésszet érdekes és jellegzetes emléke, a bizottság javaslatára, az általa jóváhagyott módon és a javadalmából engedélyezett hozzájárulással a helyreállítás úgy végeztetett, hogy az elfalazás mellőzésével a loggia beüvegeztetett. Ez ügygyel kapcsolatban a bizottság intézkedést kért, hogy a Kispiacson levő egyéb régi házak homlokzatai is tartassanak meg és ez által a régi városkép megóvassék, mert a nélkül egy-egy régi ház kedvezőtlenül ütné el környezetétől.

A *pécsi ókeresztény cubiculum* szárazzátétele, illetőleg a benne levő falfestmények fennmaradása céljából szükséges munkák Möller István biz. tag vezetése alatt foganatosítottak. Az ásatások közben, a melyeket a biztosítási munka igényelt, Möller István és dr. Szőnyi Ottó biz. tagok nagyjelentőségű leletekre bukkantak. Ugyanis a cubiculum bejárati folyosójával összefüggésben téglából épített még öt sírhely, tehát a híres cubiculumhoz csatlakozó ókeresztény temetkezések egész rendszere került napfényre. Az egyik sírban 48 darab, nagyrészt ép római agyagedény volt elhelyezve. Tudományos szempontból a kutatás folytatása feltétlenül kívánatos lévén, a bizottság azt gr. Zichy Gyula püspök úrral egyetértésben elhatározta és gondoskodni fog arról is, hogy annak eredménye részletes, szakszerű módon közzététessék.

Ugyancsak *Pécsett*, a cubiculumon folyamatban levő munkákkal egyidejűleg végeztetett el az ú. n. *török löportorony* helyreállításának legalább egy része. A föltárási munkákon kívül helyreállítottak a torony főpárkánya és falazatainak hiányai, kijavítottak továbbá a kupola külső téglaburkolata. A végzett munkák összesen 1900 korona költséget igényeltek.

Befejeztetett a *petőszinnyi* (Abauj m.) *ref. templom* helyreállítása, melynek 9773 korona összes költségéből a bizottság 4500 koronát vállalt el és azonkívül a helyreállítás folyamán napfényre került középkori falképmaradványok megerősítéséről és azok sértetlen állapotban leendő fenntartásáról is gondoskodott.

A *selmeczbányai* (Hont m.) *Óvár* félbemaradt helyreállítása újból megindult és pedig első sorban annak roskadozó, a bedőlés közvetlen veszélyével fenyegető körbástyája állíttatott helyre. A bástya rendkívül rossz állapota és a terepviszonyok miatt nagy körülményt igénylő nehéz munkát, a mely összesen 14,118 korona költséggel járt, annak vezetője, Lux Kálmán bizottsági tag a jelen kötet elején levő tanulmányában tárgyalja. Részletes munkaprogramm illetőleg költségelőirányzat készült az épületen hátralevő egyéb helyreállítási munkákról is, a melyek közül első sorban a levéltári és múzeumi használatra szánt helyiségeknek, úgy mint a lovagteremnek és lépcsőháznak helyreállítása sürgős. Fedezet híjában azonban e munkák az 1913. évben még nem voltak végrehajthatók.

A középkori falfestményekkel diszített *százdi* (Hont m.) *róm. kath. templom* fedele a bizottság által felülvizsgált költségvetés alapján a hitközség által helyreállíttatott.

A *szigligeti* (Zala m.) *várrom* veszélyeztetett részeinek biztosítása érdekében szükséges munkákat a várrom tulajdonosa, lovag Freystädtler Jenő a bizottság utasítása szerint elvégeztette.

Tordán (Torda-Aranyos m.) Lux Kálmán biz. tag vezetése alatt, a bizottság által jóváhagyott tervek alapján befejeztetett a Kulturház céljaira átadott ú. n. *fejedelmi* palota helyreállítása, illetőleg átalakítása és berendezése.

Vajdabunyad várán a munkaprogramm tervszerű folytatásaképpen és az előző évek munkálataihoz csatlakozva főleg az északi lakóház, az ú. n. Aranyháznak a feltárt nyomok alapján való helyreállítása volt folyamatban. Az 1913. év végéig elkészült az Aranyház új tetőszéke, az összes falazatoknak és a főpárkánynak rendezése, az ajtók kőkereteinek faragása és elhelyezése, a lépcső kiépítése, a földszinti előtér burkolása és boltozása, a Mátyás-loggia szerkezeti biztosítása. Folyamatban volt az Aranyház és a Mátyás-loggia mennyezeteinek elkészítése. Elkészült továbbá a Tárház-bástya falainak helyreállítása, a pártázatnak régi helyére való visszahelyezése és a régi formákban való kiképzése, továbbá a tárház kőfedele. A Hidvéd- és Kínzó-bástyákon, a melyek falai rendezettek, a pártázatok a régi alakulás szerint rekonstruáltak. Elkészült a keleti torony és keleti bástya terméskő falazatainak javítása, továbbá a déli torony, déli bástya és a lovagterem épületének déli oldalán a külső falak helyreállítása. Az 1913. évi munkálatok 51,276 korona költséget igényeltek.

A *városszalónaki* (Vas m.) *róm. kath.* templomon a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából a szombathelyi államépítészeti hivatal végzett a bizottság által megállapított munkaprogramm alapján és a bizottság kiküldött szakértőjének utasításai szerint helyreállítási munkálatokat.

A *zolyomi vár* tetőzete, melyet az 1912. évi orkán teljesen tönkretett és nagyrészt lesodort, a korábban alkalmazott bádoglemezek helyett nádasdi bádogzsindelylyel megújítottatott és ez alkalomból elkészültek egyéb helyreállítási és tatarozási munkák is. Mindez a nagy méretek és tömegek miatt jelentékeny — összesen 37,637 korona — költséget igényelt.

II. Egyéb munkálatok és tárgyalások, műemlékek megvizsgálása.

II. Rákóczi Ferencz és bujdosó hívei emlékének megörökítése a korábbi pályázatok eredménytelensége után jelentékeny lépéssel haladt előre, mert az 1912. évben tartott pályázat eredményéhez képest és a pályabíróság egyértelmű ítélete alapján a bizottság javaslatára gróf Tisza István miniszterelnök megbízta Dudits Andor festőművészt a kassai székesegyház kereszthajójának északi falára tervezett nagy freskó megfestésével. A művész a kivitel alapjául szolgáló kartonok elkészítését megkezdte.

Az 1912. évben hozott határozatnak megfelelően további lépéseket tett a bizottság az *aranyosmeggyesi* (Szatmár m.) *várkastély* sértetlen fennmaradásának biztosítása iránt.

A *balázsfalvi* (Alsó-Fehér m.) *gör. kath.* érseki palotához tartozott és közveszélyes állapota miatt lebontott *kápolna* ujjáépítésére szükséges tervet, a mely a régi épületből fennmaradt műrészletek felhasználását irányozza elő, Csányi Károly biz. tag elkészítette és az az érsek rendelkezésére bocsátott.

A bizottság hírt vett arról, hogy *Bánffyuhunyadon* (Kolozs m.) a *ref.* egyházközség régi *templomát* lebontatni és új templomot építtetni szándékszik, miért is az erdélyi *ref.* egyházkerület igazgatótanácsánál lépést tett az iránt, hogy a templom, a mely Kolozs megye legnagyobb szabású templomainak egyike és szentélyében mérműves ablakokat, hajójában festett régi deszkamennyezetet őrzött meg, a lebontástól megkíméltessek és kegyeletesen fenntartassék.

Besztercze (Besztercze-Naszód m.) város tanácsánál sürgette a bizottság, hogy a városban a mult idők építészeti tevékenységének aránylag még számos emlékei, nevezetesen a város főterén, a földszintjükön árkaDOS kiképzésű és igen szép városképet nyújtó ú. n. lábas *házak* megóvása a városi építési szabályrendelet megfelelő intézkedésével is előmozdítottassék.

Utasítást adott a bizottság a *bodafalvi* (Liptó m.) *róm. kath. templom* miként leendő helyreállítására. A templom, a melynek árpádkori eredetét ablakainak idoma még elárulja, a XV., majd a XIX. században lényeges átalakításokat szenvedett.

Megindultak a tárgyalások a *bogácsi* (Kis-Küküllő m.) *ev. templom* helyreállítása iránt és első sorban a templom műszaki felvétele határozottatott el.

Ujabb lépéseket tett a bizottság a *borosjenői török mecset és minaret* fenntartása céljából mind sürgősebbé váló műszaki intézkedés foganatosítása iránt.

A *brassói ezredéves emlékmű* ez év szeptember havában merényletokoztá dinamitrobbanás következtében megrongálódott. A bizottság azonnal lépéseket tett a szükséges javítások iránt, mielőtt azonban ez foganatosítható lett volna, az év utolsó napján dühöngő szélvihar ledöntötte az emlékmű oszlopára helyezett és bizonyára már a robbanás által állásában meggyengült Árpád-szobrot, úgy hogy az darabokra tört. Ennek következtében a magán az emlékművön előállott sérülések kijavításán kívül a szobor teljes megújítása is szükséges.

Brassóban, a város *régi körfala* egy részének lebontása alkalmából a bizottság az illetékes hatóságokkal tárgyalást folytatott a felelősség megállapítása és a régi fal sértetlen fenntartása iránt.

A *budapesti terézvárosi plebániatemplom* helyreállítása alkalmából a bizottság a székesfőváros tanácsánál lépést tett az iránt, hogy a figyelemreméltó műemlék, a melynek belsejét a Pollák Mihály által tervezett szép oltárok díszítik, a műemléki szempont figyelembevételével állíttassék helyre.

A *budapesti egyetemi templom* orgonaházának átalakítása céljából a templom gondnoka által bemutatott tervet Foerk Ernő bizottsági tag a műemléki és művészeti követelményeknek megfelelően átdolgozta.

A *budapesti Gellért-fürdő* építése alkalmából különböző korszakból talált kőmaradványokat (római feliratos és domborműves kövek, román díszítményes tábla, csúcsíves részlet) a bizottság megvizsgáltatta és a székesfővárosnál javaslatba hozta, hogy azok a székesfővárosi, illetőleg aquincumi múzeumban helyeztessenek el.

A *dévényi* (Pozsony m.) *várrom* környékén dr. Zavadil József b. t. t., cs. és kir. osztályfőnök által herczeg Pálffy Miklós, a földterület tulajdonosa engedélyével és a bizottságnak hozzájárulása mellett tervezett ásások ügyében a bizottság tárgyalásokat folytatott és megnyugvással vette tudomásul, hogy az ásás a Pozsonymegyei Régészeti és Történelmi Társulat, valamint a Nyugatmagyarországi Közművelődési Egyesület közreműködésével fog eszközöltetni.

A Coburg hercegi uradalomhoz tartozó *edelényi* (Borsod m.) *kastély* helyreállítása alkalmából a bizottság felhívta az uradalmi igazgatóság figyelmét az 1730-ban befejezett nagyszabású épület kiváló műemléki értékére és annak megvizsgálását, felvételét elrendelte.

Mint már az 1911. évben, újból tárgyalások folytak az *egri minaret* lábazatának helyreállítása ügyében, azonban a már megállapított munkák — megfelelő fedezet híján — foganatosíthatók nem voltak.

Énlakán (Udvarhely m.) a festett famennyezetét díszítő «hún-szittyá» fölirat révén híres *unitárius templom* fenntartása céljából szükséges munkák programját és költségelőirányzatát a bizottság rendelkezésre bocsátotta és az előirányzott munkák foganatosításának alkalmára anyagi segítségét is kilátásba helyezte.

Eperjesen (Sáros m.) a *róm. kath. plebánia-templom* beható műszaki vizsgálata után megállapítottak azok a munkák, a melyek a templom tornyának már befejezett helyreállításán fölül első sorban a templom erősen elhanyagolt belsejének illő karba helyezése szempontjából szükségesek. Ezek: az északi hajó alatt levő kriptá helyreállítása, a déli hajó alá a jezsuiták alatt épített kriptá kiürítése, a déli oratorium boltozatának helyreállítása, a templompadozat teljes megújítása, a szentély melletti déli kápolnában levő oltár biztosítása céljából az oltár rossz alapozásának helyreállítása. További munkák: a templom ablakainak gyökeres rendezése és a lábazatok helyreállítása. Tárgyalás folyt a felsorolt munkák közül a legelső sorban szükségeseknek megindítása, illetőleg a költségek fedezete iránt.

Az *eperjesi Rákóczi-ház* a bizottság javaslatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter által fenntartandó műemlékké nyilvánított és ez alkalomból is lépések tétettek oly irányban,

hogy Eperjes városa jellegzetes és művészeti értékű régi házainak fenntartása a városi építési szabályrendelet által is kellőképpen biztosíttassék.

A bizottság kiküldöttje által megvizsgáltatott az *etrefalvi* (Hont m.) *ev. templom*. A csúcsíves szerény templom kivált a benne fennmaradt régi falfestmények miatt kívánja meg a gondozást. Erre, valamint az egyházközség által óhajtott torony építésére vonatkozólag a tárgyalások megindultak.

Ugyancsak megvizsgáltatta a bizottság a *felsőlehotai* (Árva m.) *róm. kath. templomot* is, a melynek bővítése alkalmából annak festett famennyezetét le akarták bontani. Ámbár a templom a XVII. század igen szerény alkotása, mely műemléknek nem tekinthető, a bizottság mégis közbenjárt arra nézve, hogy az ethnographiai érdekességű festett famennyezet a lebontástól megkíméltesse.

Gamáson (Somogy m.), ahol az odavaló nép Árpád sírját sejtette, dr. Gerecze Péter biz. tag végzett kutatást és *árpádkori templom maradványait* fedezte fel.

Magyarország hercegprimása, dr. Csernoch János, a XVIII. században épült *gutai* (Komárom m.) *róm. kath. templom*on, melynek — az állapot nem alapos ismerete miatt lebontása terveztetett — a Möller István biz. tag. javaslata és az általa készített előirányzat alapján fenntartási munkákat foganatosított.

A *halmágyi* (Nagy-Küküllő m.) *ev. templom* helyreállítására vonatkozó költségelőirányzatot a bizottság megküldte az egyházközségnek és első sorban a fenntartás szempontjából mielőbb végzendő munkák költségének fedezését kívánta.

A *Haraphón* (Sáros m.) még a XIII. században épült, de utóbb több ízben változtatásokat szenvedett és csak a XVII. században tornyot nyert *róm. kath. templom* egyetlen eredeti részlete az egyenes záródású szentély egy ablaka. A templom illő karba helyezése céljából szükséges munkák tervét és költségelőirányzatát a bizottság a hitközség rendelkezésére bocsájtotta.

Az *izsai* (Komárom m.) ú. n. *Leányvár* területén levő római castrum kiásása a bizottság javadalmából engedélyezett segély fölhasználásával befejeződött. Az ásatás figyelemreméltó tudományos eredményének földolgozása után az a bizottság által fog közzététetni.

A *prémontréiek kassai Szentháromság-templomának* helyreállítására vonatkozó részletes program ismételt helyszíni vizsgálatok után megállapított azon elv alapulvételével, hogy mindenemű változtatás lehető kerülése mellett csak oly munkák végeztesse, a melyek a fenntartás és a templom elhanyagolt belsejének illő karba helyezése végett szükségesek. Ujból kimondta azonkívül a bizottság, hogy a templom tornyainak az 1875. évi szélvész óta csonka sisakjai helyreállíttassanak, még pedig oly módon, hogy azok meglevő alsó része meg hagyassék és a templom eredeti stílusának megfelelő felépítménnyel egészíttessék ki. Erre nézve elkészült a terv, a melyhez, valamint a munkaprogramhoz Takács Menyhért főpap, jászói prépost hozzájárult. A prémontréi rend által a programmon felül még kívánatos munkák iránt előterjesztett emlékirat folytán a végleges terv és költségvetés elkészítése még további kutatásokat és tárgyalásokat igényel.

Jóváhagyta a bizottság a földrengés által megrongált *kecskeméti ref. templom* helyreállítási terveit.

Ugyancsak jóváhagyta a bizottság a *késmárki* (Szepes m.) *róm. kath. nagytemplom* rongált tetőzetének helyreállítására vonatkozó előirányzatot, a melynek alapján a munkáknak az 1914. évben leendő foganatosítása javaslatba hozatott, míg a *késmárki Thököly-vár* bejárati tornyának a város által óhajtott múzeum céljára átalakítása iránt tárgyalások folytak.

A *kézdiszentléleki* (Háromszék m.) *róm. kath. templom* bővítése céljából szükséges részletes tervek a hitközség rendelkezésére bocsájtattak.

A bizottság közbenjárására a cs. és kir. közös hadügyminiszter intézkedett a mosonmegyei *Királyudvar* közelében levő egykori *római táborhely* (Ulmus) maradványainak megóvása iránt.

Megvizsgáltatott a *kisfülpösi* (Kolozs m.) *ref. templom*, a melyet az 1912. évben szélvihar erősen megrongált, miután azonban az 1836-ban épült templom műemléknek nem tekinthető, további intézkedésre szükség nem volt.

A *kiskomáromi* (Zala m.) *róm. kath. templom* belsejét díszítő és Dorfmeister István által az 1781. és 1793. évben festett freskók a templom tetőzetének korábbi rossz állapota miatt erősen megrongálódtak, miért is a bizottság a templom megvizsgálása után lépéseket tett a szükséges fenntartási munkák foganatosítása iránt.

Kolozsvárott a Wesselényi-utczában levő régi *várfalrész* fenntartására nézve felmerült kérdésben a bizottság annak lebontásához hozzájárult, mert a szóbanlevő falazat már összeomlott, alaktalan tömeg, minden érdekes részlet híján.

A *korponai* (Hont m.) ú. n. Alsó kapu mellett elhúzódó régi bástyafal fenntartására — annak megvizsgálása után — a bizottság a városi tanácsot felhívta és egyidejűleg javaslatot tett az *Alsó kapu* környékének a közlekedés igényei által is megkívánt szabályozására nézve.

Tárgyalás indult meg a *kőhalmi* (Nagy-Küküllő m.) *ev. templom* fenntartásának kérdése fölött. A templomot az egyházközség lebontatni és helyébe új templomot építtetni szándékszik.

A *krasznahorka-váraljai Andrassy-mausoleum*, a mely az építtető gróf Andrassy Dénes óhajára a vallás- és közoktatásügyi miniszterium által az 1904. évben mint műemlék a bizottság felügyelete alá helyeztetett, a nevezett főúr 1913 február 26-án bekövetkezett elhunytja után a bizottság kezelésébe átvétetett. A mausoleum mindenkori fenntartására a gróf Andrassy Dénes által tett 40,000 korona alapítvány szolgál.

A *kusalyi* (Szilágy m.) *ref. egyházközség* kérésére annak *temploma* megvizsgáltatott és a bizottság útmutatást adott a szükséges javítási munkák miként leendő foganatosítására nézve. Minthogy a középkori eredetű templom a különböző korokban eszközölt átalakítások által eredeti jellegét nagyrészt elvesztette, a bizottság az egyházközség által óhajtott szélesebb körű helyreállítást és e célra segély engedélyezését nem tartotta indokoltnak.

A XVIII. században emelt, egyébként művészeti szempontból jelentéktelen *légrádi* (Zala m.) *Szentháromság-szobor* miként leendő fenntartására a bizottság kiküldötte a helyszínén adott utasítást.

A *liptószentiváni róm. kath.* csúcsíves templom helyreállítására a bizottság részletes előirányzatot bocsájtott a szepesi püspök rendelkezésére.

A XVIII. században, egyszerű barokk stílusban épült *lontói* (Hont m.) *róm. kath. templom* bővítésére — ámbár a templom nem műemlék — a bizottság tervet készített.

A magyarországi szárnyasoltárok és elsősorban a *lőcsei Szent Jakab-templom* főoltárának fenntartására, illetőleg conserválására vonatkozó tárgyalások és tanulmányok folyamatban voltak. A bizottság előadója Drezdában behatóan tanulmányozta azt a conserválási eljárást, a melyet a szász királyság műemlékeinek bizottsága saját műhelyében régi szárnyasoltárok és egyéb fafaragványok fenntartása céljából hosszú idő óta állítólag oly sikerrel alkalmazott, hogy az eljárást más német államok is átvették. A szász műemlékek bizottsága készséggel helyezte kilátásba az általa alkalmazott eljárás részletes ismertetését.

A *lőcsei gymnasiumi templomot* a bizottság kiküldötte megvizsgálta és megállapította, hogy a templom állékonysága közvetlenül veszélyeztetve nincs, ámbár a templomon és az ahhoz csatlakozó régi kolostorépületen mielőbb nagyobb mértékű tatarozási és biztosítási munkák végzendők. E célból a bizottság a szükséges előmunkálatokat elrendelte, elsősorban pedig — a beázás és ezzel járó bajok elhárítása végett — a templom tetőhéjzatának kijavítását sürgette.

A bizottság lépéseket tett az iránt, hogy a magántulajdonban levő *lőcsei ú. n. Spillenberger-féle ház* udvarából, a mely a Lőcsén csekély számmal fennmaradt régi udvarok legjellegzetesebb és legszebb hatású példája, az udvar folyosóját díszítő vasrácozat és kőbalustrade el ne távolíttassék, hanem a helyszínén tartassék fenn. Tárgyalások történtek ugyanis

a Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeum részéről a ház szerves tartozékait képező említett részek megszerzése iránt. Azoknak a helyszínen leendő fenntartása érdekében a bizottság végül a háznak műemlékké nyilvánítását javasolta a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnál.

Megvizsgáltattott a *magyarfűlpösi* (Kolozs m.) *ref. templom*, a melyet az 1912. évben szélvihar erősen megrongált. A középkori eredetű templom az 1867-ben, majd legutóbb szakszerűtlenül foganatosított helyreállítások következtében régi jellegét annyira elvesztette, hogy a bizottság műemléki szempontból már csak az 1867.-i restaurálás alkalmából kibontott és a templom udvarán heverő régi faragott köveknek — köztük egy csinosan faragott virággal díszített zárókőnek — megóvása iránt intézkedhetett.

A *máriafalvi* (Vas m.) *róm. kath. templom* harangjainak a torony ingása miatt szükséges átszerelésére a műszaki utasítás megadatott és a bizottságnak e célból kiküldött tagja javaslatot tett a templom belsejében mutatkozó nedvességnek miként leendő megszüntetésére is.

Intézkedés történt a *marosfelfalusi* (Maros-Torda m.) régi *ref. templom*on szükséges javítási munkák megállapítása iránt.

A *marosnagylaki* (Alsó-Fehér m.) *ref. templomra* nézve, melynek lebontását a bizottság az 1912. évben megakadályozta, utasítás adatott, hogy a templom fenntartása céljából első-sorban annak zsindelyfedése javítandó és a talajnedvességnek a falakba felhatolása, valamint a tornyok belsejének évtizedes elhanyagoltsága és a templom környezetének rendetlensége szüntetendő meg.

Tárgyalás folyt a *marosújvári* (Alsó-Fehér m.) *ref. templom* helyreállítása és első-sorban fedélszékekének megújítása iránt is.

A *mártonhelyi* (Vas m.) *róm. kath. templom* helyreállítására Sztéhlo Ottó másodépítész tervet és költségvetést készített, Takács László műépítész pedig, a templomba állítandó új főoltár tervének elkészítésével a templom kegyura, gróf Szapáry László megbízta. Ennek elkészülte után a helyreállítás foganatosítása iránt a hitközséggel és kegyúrral a tárgyalás meg fog indulni.

A borsodmegyei *Martonyi* község határában levő egykori *pálos kolostor és templom* romjai, melyeket Széki Péter földbirtokos és birtokos testvérei az 1907. évben állami tulajdonba, illetőleg a bizottság kezelésébe és gondozásába ajánlottak föl, telekkönyvileg a bizottság nevére kebelezettek be.

A *mátraverebelyi* (Nógrád m.) *róm. kath. templomot*, a melynek helyreállítása iránt már az 1912. évben folyt tárgyalás, ez év őszén szélvihar annyira megrongálta, hogy azt közveszélyes volta miatt hatóságilag bezárták. Magyarország hercegprimásának intézkedése folytán a legszükségesebb biztosítási munkákat a balassagyarmati államépítészeti hivatal azonnal elvégezte, azután pedig a bizottság kiküldöttei megvizsgálták a templomot. A csúcsíves templom szép kapuzatokkal, a szentélyben gyönyörű ülőfülkével és az északi oldalon ritka művészi kerek ablakkal dicsekszik, annak fenntartása tehát annál inkább szükséges — mert az épület a vihar által okozott pusztításon kívül alapozási bajok miatt aggályos állapotra jutott. — A helyreállítási terv és költségvetés készítése folyamatba tetetett.

A *mezőujlaki* (Kolozs m.) *ref. templom* ügyében a bizottság megújítja az 1904. évben hozott és a vallás- és közoktatásügyi miniszterium által jóváhagyott ama határozatát, hogy a templom lebontását, mivel az műemléknek nem tekinthető, megakadályozni nem kívánja.

Lux Kálmán biz. tag a *miskolczi* (Borsod m.) *ref. egyházközség* megbízásából elkészítette az ottani ú. n. *avasi templom* helyreállítási terveit és költségvetését. A bizottság a terveket elfogadta és az összesen 490,000 koronával előirányzott költségnek a miskolczi *ref. egyházközség* és Miskolcz városa buzgó áldozatkészsége mellett is fedezetlenül maradó részéhez saját javadalmából segélylyel járulását elvileg kimondta, mert kétségtelen, hogy a terv kivitelen esetén ezen erősen elhanyagolt templom, a mely hazánk legnagyobb középkori egyházainak egyike, nemcsak Miskolcz városának, hanem magának az országnak művészi megjelenésében is figyelemreméltó műemléke leendő.

A *nagyőrcei* (Gömör m.) *ev. templom* tornyának helyreállítására a bizottság kiküldötte a helyszínén útmutatást adott.

A bizottság jóváhagyta a *nagyszombati* (Pozsony m.) *székesegyház* szép barokk orgonájának a bizottság kiküldött szakértői által megállapított elvek szerint leendő átalakítási, illetőleg bővítési tervét.

A *neczpáli* (Turóc m.) *róm. kath. templom* lapos deszkamennyezetének rekonstrukciójára vonatkozó terv elkészült és az előírányzott műszaki művelet költségének fedezése iránt a tárgyalás a hitközséggel, illetőleg a besztercebányai püspökkel megindult.

A borsodmegyei *Noszvajon* levő régi *kastélyt*, a mely XVIII. századbeli hasonló emlékeink jelesbjei közé tartozik, a bizottság előadója megvizsgálta és a kastély tulajdonosának dr. Gallasy Istvánnak, aki az azt díszítő szép freskókat helyre akarja állíttatni, erre nézve útmutatást adott.

Ujból tárgyalások folytak az *ócsai* (Pest m.) *ref. templom* nyugati homlokzatának kiképzése, illetőleg tornyának felépítése ügyében, miután azonban az 1909. évben készített tervvázlat alapján a végleges terv és költségvetés elkészítése még további műszaki kutatásokat és tanulmányokat igényel, a bizottság első sorban is ezeket rendelte el.

A bizottság arról értesülvén, hogy az *osikói* (Sáros m.) csúcsíves *róm. kath. templomot*, melynek 1621-ben épített tornya az ú. n. felsőmagyarországi renaissancenak jellegzetes példája, helyre akarják állítani, a helyreállítási terv előzetes közlése végett a templom kegyuránál, a földmivelésügyi minisztériumnál lépést tett.

Az utóbbi években a bizottsághoz ismételtén érkezett aggasztó jelentések folytán a bizottság a *pécsi székesegyházon* észlelt bajok orvoslására a pécsi püspök urat fölkérte. Ugyanis a templomba behatoló nedvesség a falfestményeket, köztük Székely Bertalan kiváló alkotásait megtámadja; különösbbe azonban az északi mellékhajóban, a mennyezethez közel eső festményeken mutatkozott a nedvesség, a mely még nagyobb kárt okozott az altemplomban, hová sugáralakban is behatolt a víz, úgy hogy az altemplom körfalai átnedvesedtek és a márványpadló vízfoltjai már felhatoltak a bejárat domborműveinek magasságáig. Lényegesek az apsisfal márványburkolatán mutatkozó hiányok is. Az annak idején műmárvánnyal pótoltt helyek elmállanak, a márványlapok megvakulnak, sőt lehullással fenyegetnek. A bizottság megnyugvással vette tudomásul, hogy a püspök úr a mutatkozó bajok gyökeres orvoslására szükséges munkák megállapításával Möller István biz. tagot megbizta.

A *piliszentkereszti* (Pest m.) egykori *csiszterczita kolostor* maradványainak feltárását, a mely iránt a bizottság Henszlmann Imre indítványára már 1872-ben javaslatot tett, dr. Gerecze Péter biz. tag az 1913. év őszén megkezdte és rövid kutatás után is nevezetes eredményt ért el, amennyiben a kolostor quadraturáját és kútházának maradványát fölfedte és sok kiválóan becses részletet, köztük érdekes padlóburkoló téglákat talált. Az ásatás költségéhez dr. Békefi Remig zirczi apát 200 koronával járult.

Megvizsgáltatott a *pókafalvi* (Alsó-Fehér m.) *ref. templom*, a mely eredetileg nyilván a XIII. századból származik, azonban a XV. század végén és a XVI. század közepén, valamint az újabb időkben is eszközölt átalakítások folytán eredeti jellegét és művészeti értékét nagyrészt elvesztette. A bizottság kiküldöttje a nem műemléki értékű, de régisége miatt mégis megbecsülendő templom fenntartására az egyházközségnek útmutatást adott.

A *poprádi* (Szepes m.) *harangtorony* helyreállítására szükséges költség fedezete ügyében a városi tanácsal tárgyalások folytak.

Ujból tárgyalta a bizottság a *pozsonyi* Szent Ferencz-rendi templomhoz tartozó *Szent János-kápolna* helyreállítása alkalmával feltárt nyugati kapu ügyét és fenntartotta ama korábbi álláspontját, hogy a kapu teljes helyreállításának mellőzése mellett azok a munkák foganatosítandók, amelyeket a kápolna használhatása tesz szükségessé. Pozsony városa ugyan 10,000 koronát szavazott meg a kapuzat helyreállítására, ez azonban a bizottság véleménye szerint

inkább a kápolna belsejének megfelelő karba helyezésére és berendezésére, esetleg a kápolna alatti kripták rendezésére fordítandó.

Tárgyalás indult meg a *prázsmári* (Brassó m.) *templomerőd* fenntartása iránt, a mely Erdély legkiválóbb ilyenemű emlékei közé tartozik, de egyes részeiben pusztulásnak indul. A szükséges műszaki műveletek megállapítása czéljából a bizottság első sorban a templomerőd beható megvizsgálását és részletes felvételét határozta el és ezt az 1914. évre tűzte ki.

Jóváhagyta a bizottság a Hann Sebestyén-Egyesület által múzeum elhelyezésére szánt *segesvári* (Nagyküüllő m.) *renaissance-ház* helyreállítási tervét és a maga részéről is kíváncsúnak tartotta, hogy az érdekes ház, a város csekély számmal fennmaradt ily emlékeinek egyike, a pusztulástól megóvassék, jókarba helyeztessék és méltó módon fenntartassék, mire nézve kétségtől a legelőnyösebb, ha azt múzeum elhelyezésére használják föl.

Selmeczbánya sz. kir. város tanácsának kérésére megvizsgáltatott az ottani *Szentháromság-szobor*, mely ilyenemű emlékeink között a jelesbek közé tartozik (I. Magyarország Műemlékei, III. köt. 240. l.). Magán a szobron tatarozást igénylő hiányok nincsenek; a szobrot körülvevő kerítés helyreállítására a műszaki útmutatás megadatott.

A *somlyói* (Veszprém m.) *várrom* fenntartása ügyében az 1911. évben megindított tárgyalások folytatódtak. A várrom tulajdonosa, gróf Erdődy Sándor, a szükséges biztosítási munkákra előirányzott 1600 korona költség fedezését elvállalta.

A szükséges fenntartási munkák megállapítása czéljából megvizsgáltatott a *somorjai* (Pozsony m.) *ref. templom*, a mely lényegében a korai gotika alkotása. Eredetileg vízszintes mennyezettel ellátott hajóját a XV. század második felében — két hajóra felosztva — gazdag bordás boltozattal látták el, még később pedig kétoldalt hosszanti toldás járult hozzá, úgy hogy a templom ma négyhajósnek tűnik föl. A boltozat sérült bordáinak helyreállítására, a nedvesség megszüntetésére és az alapok megvizsgálásának fogatosítására az egyházközség felhívott.

Sopronban a Szent Mihály-utczában 9. szám alatt levő *régi ház* díszesen faragott kapujának lebontását és külföldre eladását tervezte a tulajdonos. Ennek megakadályozása végett a bizottság a városi tanács intézkedését kérte.

Megvizsgáltatott a *Sopronkertes* község határában levő *templom* és *kolostorrom*. A zárdát a Gravenec család 1475-ben építtette a pálosok részére. Hosszú elhagyatás, pusztulás után újból a pálosok léptek a zárdá birtokába; 1762-ben, a régi templom szentélyét templommá és a régi zárdá némely részét romokban hagyva, más részeit a maguk használatára átalakították. Az igen érdekes épülecsoport fenntartása czéljából szükséges munkálatok megállapítása végett elsősorban annak műszaki felvételét rendelte el a bizottság.

Szegeden a *belvárosi róm. kath. plébánia templomnak* az új fogadalmi templom építése miatt küszöbön álló lebontása alkalmából a bizottság intézkedett, hogy a régi templom műemléki jellegű részleteit óvják meg, és azokat — ha lehetséges — az új templomba alkalmas módon illeszszék be, vagy a szegedi múzeumban helyezték el.

A *szegedi alsóvárosi* Szent Ferencz-rendi *templom* tornyának csúcsíves formák szerint szándékolt restructiójára nézve a bizottság azt az elvi határozatot hozta, hogy miután csak a torony földszintjén maradtak fenn az eredeti csúcsíves építési korból származó nyomok és a torony ma egész külső megjelenésében a barokk stílus jellegét mutatja, ámbár maga a templom csúcsíves stílusú, a mai toronysisak lényegében meghagyandó.

A *szepesolaszi róm. kath. templomon* a lőcsei államépítészeti hivatal által folytatott helyreállításra a bizottság munkaközben műszaki utasításokat adott.

Az 1912. évben nagy szélvihar megrongálta a *tancsi* (Kolozs m.) *ref. templomot*. Az eredetileg csúcsíves templom szentélyének boltozatát a XIX. század elején lebontották és nádazott stukkó-mennyezettel pótolták, a templom azonban régi díszéből a hajó érdekes festményekkel díszített és nyilván a XVIII. századból származó deszkamennyezetét megtartotta.

Ennek fenntartására és tűzbiztossá tételére, egyéb javításokra és kiegészítésekre, továbbá az egyház által óhajtott torony építésére tervet és költségvetést bocsájtott a bizottság az egyház-község rendelkezésére.

Az eredetileg a XV. századból való, de a XVIII., majd a múlt században ismételten helyreállított és átalakított *tereskei* (Nógrád m.) *róm. kath. templom* illő karba helyezésére szükséges tervek a hitközséggel közöltettek.

Az 1912. év őszén huzamos esőzések következtében a *trencsényi várrom* északnyugati részén nagy faltömeg leomlott, magával rántva egy gazdag kiképzésű, faragott díszű kőerkélyt. Az omlás a várrom megjelenésében nagy változást okozott, a mennyiben megközelítőleg egyenlő magasságú faltömegek között széles ür keletkezett, a mely a két épülecsoportot elválasztja egymástól. Részben a rom veszélyeztetett részeinek biztosítása, részben a várrom mai állapotának és képének megörökítése céljából a bizottság első sorban annak pontos műszaki felvételét határozta el.

A munkácsi gör. kath. püspök kérésére a bizottság megvizsgáltatta az *ungvári várat*. A kiküldött szakértő megállapította, hogy az egykori fellegvár épületei, melyek jelenleg a papnevelőintézet célját szolgálják, bár műemléki jellegüktől részben megfosztva, teljesen jó karban vannak. Pusztulás nyomait csak a tulajdonképeni erődítményt képező bástyafalak és a várárok átellenes falai mutatják, ezek is azonban, eltekintve a helyenkénti felületi elmállásoktól és kicsorbulásoktól, szinte sziklaszilárdságúak, úgy hogy további fennállásuk veszélyeztetve nincsen. Helyreállításra tehát szükség nincs és a nagy történeti múltú várfalak megóvása iránt csak oly irányban teendő intézkedés, hogy azok további pusztulása megakadályoztassék.

Dr. Benczúr Gyula bizottsági tag felhívta a bizottság figyelmét a *váczi székesegyházban* levő három oltárképre, melyek a kremsi Johann Martin Schmidt jellegzetes alkotásai, de szinte a felismerhetetlenségig megsötétedtek. A festmények megvizsgálása után a bizottság azok conserválása érdekében a vaczi püspöknél lépéseket tett.

A *varannói* (Zemplén m.) *róm. kath. templomban* levő oltárok helyreállítása iránt tárgyalás indult meg.

A *verestoronyi* (Szeben m.) *róm. kath. templom* műemléki jellege iránt Ferencz Ferdinánd trónörökös főudvarmesteri hivatala intézett kérdést a bizottsághoz. A templom, a melyet Mária Terézia 1765-ben építtetett a határállomás alkalmazottai számára, művészietlen, egyszerű épület, de mint a királynő vallásos gondoskodásának emléke a kegyeletes fenntartást indokoltá teszi.

A *világosi* (Arad m.) *templomrom* fenntartása céljából szükséges munkák foganatosítása iránt intézkedés történt.

A *vistai* (Kolozs m.) ref. templomban középkori falfestmények fedeztettek föl. Ezek kifejtése után a bizottság azok fenntartását és részben lemásolását rendelte el.

A szepesmegyei *Vörösklastromra* vonatkozólag a bizottság ez évben újból is sürgette a szükséges intézkedéseket, a melyek már annál kevésbé halaszthatók, mert a Vörösklastrom temploma oly közveszélyes állapotba jutott, hogy abba látogatókat beeresztteni sem lehet.

A *zborói* (Sáros m.) *Rákóczi-kastély* templomának tervezett kifestése ügyében a bizottság a templom kegyurához, a földművelésügyi minisztériumhoz fordult a tervek bemutatása iránt.

A *zimonyi ezredéves emlékmű* környezetének rendezése ügyében a tárgyalások ez évben is folyamatban voltak.

A *zsolnai Szent István* templom helyreállítására terv és költségvetés készült és intézkedés történt, hogy első sorban a templom rongált tetőzete a nyitrai püspök által engedélyezett 2547 korona felhasználásával helyreállíttassék. Kíváncsnak tartotta a bizottság a templom közelében levő csinos *Corpus Christi-kápolna* illő karba helyezését is és erre a városi tanácsot felkérte.

III. Fölvételek.

A műszaki munkálatok és műemlékek megvizsgálása alkalmából készített rajzbeli és fényképfelvételek nagy számán kívül a bizottság gyűjteményének gyarapodása a következő.

A középkori falképek másolataiból álló gyűjteményhez ez évben az *almakeréki ev. templom* szentélyében levő falfestményekről Veress Zoltán által készített 7 színes másolat és a falképek elrendezését feltüntető 3 színes vázlat járult, Tary Lajos pedig a *zsigrai (Szepes m.) róm. kath. templomban* levő nevezetes falfestményekről készített 8 színes másolatot.

Ez év nyarán az állami felső építőipariskola növendékei Foerk Ernő biz. tag vezetése alatt a *dési ref. és eczeli ev. templomokat* vették fel és az általuk az 1912. évben végzett felvételek alapján a *berethalmi és muzsnai ev. templomokat* ábrázoló 56 rajzlapot készítettek el. Ugyancsak általuk a *szász-kézdi, riomfalvi, nagykapusi és szász-fehéregyházi ev. templomokról* készített 40 rajzlapot a kereskedelemügyi miniszterium ajándékozta a bizottság gyűjteményének.

Sikerült kieszközölni, hogy régi magyar váraknak a badeni nagyhercezség karlsruhei állami levéltárában őrzött felvételeiről fényképek készíttessenek a bizottság gyűjteménye számára. A 27 felvételtől álló első sorozat el is készült. A becses felvételek a következők: 1. Budavár ostroma (1686 előtt, talán 1684); 2. Pécs város és vár alaprajza, Lajos Vilmos örgróf ostromával (1686 október 22); 3. Nagyvárad az 1691—92. évi ostromzárral; 4. Nagyvárad az 1692—93. évi ostrommal; 5. Tokaj várának látképe (1690 körül); 6. Lippa város és erődítményeinek alaprajza (1691); 7. Nagyszében város és erődítményei (1690 körül); 8. Komárom várának három alaprajza, (1685 körül); 9. Budavárának ostroma 1684-ben; 10. Komárom várának alaprajza az erődítmények profiljaival (1682); 11. Esztergom várának alaprajza (1650 körül); 12. Érsekújvár alaprajza az 1685.-i ostrommal; 13. Érsekújvár alaprajza az 1685.-i ostromló hadállásokkal; 14. Érsekújvár alaprajza az 1685.-i ostrom előtt; 15. Hatvan várának alaprajza az erődítmény profiljával (1686); 16. Szeged alaprajza és látképe (1686); 17. Nagyvárad alaprajza (1688 körül); 18. Lipótvár és környékének helyszínrajza (1686 körül); 19. Erdőd (Horvátország) alaprajza; 20. Temesvár és környékének helyszínrajza a város két látképével (1696); 21. Budavár alaprajza az ostromművekkel (1684 körül); 22. Csallóköz és vidékének helyszínrajza Pozsony, Győr, Pannonthalma, Tata, Komárom, Esztergom látképeivel (1683 előtt); 23. Győr és erődítményeinek alaprajza (1685 körül); 24. Székesfehérvár és környékének alaprajza (1688 után); 25. Temesvár alaprajza (1690 körül).

Ezekon kívül a fényképgyűjtemény 270 darabbal szaporodott; ebből 190 db. vétel útján szereztetett; 107 darab hivatalos küldetések alkalmából készült felvétel és ajándék volt. Fényképeket ajándékoztak: Halaváts Gyula, Reininger I. László, Pópa Jakab, Sigerus Emil, Foerk Ernő, Storno Miksa és Ádám Iván. Ez utóbbi a veszprémi székesegyházat ábrázoló fényképek nagy albumát is ajándékozta a bizottságnak.

IV. Belső ügyek.

Az 1913. évben súlyos veszteség érte a bizottságot Hampel József rendes tag elhunytával.

A bizottság «Magyarország Műemlékei» című kiadványának III. kötete 40 ív terjedelemben, gazdagon illusztrálva megjelent. Ugyancsak a bizottság megbízásából adatott ki a héthársi róm. kath. templom 400 éves fennállásának emlékünnepe alkalmából a templomot ismertető monographia. Ezt Divald Kornél biz. tag írta, ki az év folyamán Gömör megyében végzett műemléki kutatásokat.

Az 1913. év őszén Drezdában tartott műemléki értekezleten (Tag für Denkmalpflege und Heimatschutz) dr. Éber László előadó képviselte a bizottságot.

KÉPEK JEGYZÉKE.

I. ÖNÁLLÓ MŰLAPOK.

Tábla	Tábla
A selmeczbányai óvár keleti homlokzata mai állapotában I.	1. Mária a gyermek Jézussal. Kárpit az egykori S. Donato-palotából. — 2. Quentin Massys köréből. Szent Anna harmadmagával. Stephan Bourgeois birtokában. — 3. Dürer. Madonna majommal (B. 42) IX.
A selmeczbányai óvár déli homlokzata mai állapotában. Metszet a lőportornyon és carnariumon át II.	1. Az erdélyi káptalan bizonyáglevelé (1409 okt. 31.) Wayknak, fivéreinek Magasnak és Radulnak, unokafivérének Radulnak és fiának (Hunyadi) Jánosnak Hunyad birtokába fogatosított beiktatásáról. — 2. Az erdélyi káptalan Wayk vitéz fivérének Lászlónak, más néven Radulnak, továbbá Wayk vitéz fiainak: (Hunyadi) Jánosnak, Johannak és Wayknak kérésére 1419 febr. 12. átírja a káptalannak 1409 okt. 31-én kelt beiktató levelét, mely szerint Waykot, fivereit Magast és Radult, unokafivérét Radult és fiát (Hunyadi) Jánost Hunyadvár birtokába beiktatta X.
A selmeczbányai óvár nyugati homlokzata mai állapotában. Metszet az északi nagy körbástyán és lőportornyon át III.	V. László király 1453 febr. 1-én kelt címerebővítő oklevele Hunyadi János részére XI.
A selmeczbányai óvár északi homlokzata mai állapotában. Metszet az északkeleti kis sarokbástyán és a nyugati fedetlen körbástyán át IV.	Hunyadi János bővített címere az 1453. évi adománylevélről XII.
Szent György küzdelme a sárkánnyal. Falkép a mártónhelyi r. k. templomban (Gróh István másolata után). — Szent György küzdelme a sárkánnyal; Szent Mihály és Lőrincz. Falfestmény az almakeréki ev. templomban (Veress Zoltán másolata után) V.	1. Mátyás király középpecsétje 1477-ből. — 2. Szilágyi Mihály kormányzó pecsétje. — 3. Hunyadi János pecsétje. — 4. Mátyás király nagy pecsétje XIII.
Jézus születése. Budapest. Az Iparművészeti Múzeum kárpitja VI.	
1. Pietà. Salzburg. Nonnberg-kolostor. Kárpit. — 2. Keresztelő Szent János búcsúja anyjától. Kárpit részlete. Madrid. — 3. Keresztelő Szent János prédikációja. Kárpit részlete. Madrid VII.	
1. A kereszttitel. Madrid. Kárpit. — 2. Krisztus levétele a keresztről. Madrid. Kárpit VIII.	

II. SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

Oldal	Oldal
1. A selmeczbányai óvár falába illesztett sírkövek 8	8. Selmeczbányai óvár, a hajdani templomfőbejárat helyreállított nézete 15
2. A selmeczbányai óvár látképe 9	9. Selmeczbányai óvár, a lovagteremben látható boltív záradéka 16
3. A selmeczbányai óvár földszintjének alaprajza 10	10. Selmeczbányai óvár, homlokzatrészlet a hajdani előcsarnok falának töredékével 16
4. A selmeczbányai óvár első emeletének alaprajza 11	11. Selmeczbányai óvár, a hajdani templom oldalbejárájának keretnézete és alaprajza 17
5. A selmeczbányai óvár második emeletének alaprajza 12	12. Selmeczbányai óvár, a hajdani vártemplom helyreállított alaprajza 17
6. A selmeczbányai óvár harmadik emeletének alaprajza 13	
7. Selmeczbánya, a városi múzeum bejárata 14	

Oldal	Oldal
13. Selmeczbányai óvár, nyugati homlokzatrész- let a befalazott templomablak nyomával	18
14. Selmeczbányai óvár, csigalépcsőtorony nézete	18
15. Selmeczbányai óvár, a sekrestyeajtó nézete és alaprajza	19
16. Selmeczbányai óvár, déli oldalhajó-ablak alap- rajza	19
17. Selmeczbányai óvár, északi oldalhajó-ablak alaprajza	19
18. Selmeczbányai óvár, a csigalépcső axonome- trikus nézete	20
19. Selmeczbányai óvár, a háromszlopos csiga- lépcső metszetei és alaprajzai	21
20. Selmeczbányai óvár, a háromszlopos csiga- lépcső indítási részlete	22
21. Selmeczbányai óvár, a háromszlopos csiga- lépcső átmeneti részlete az egyorsós lépcsőbe	23
22. Selmeczbányai óvár, a carnarium látképe a várkapu belső nézetével	24
23. Selmeczbányai óvár, az ossarium középső pillére a rátámaszkodó kőboltozat-bordákkal	24
24. Selmeczbányai óvár, a carnarium és ossarium helyreállítás terve	25
25. Selmeczbányai óvár, a carnarium belseje mai állapotában	26
26. A selmeczbányai óvár kapuja	27
27. A selmeczbányai óvár, az északkeleti kis sarokbástya belső látképe	27
28. Selmeczbányai óvár, az északi nagy körbástya látképe kívülről	28
29. Selmeczbányai óvár, az északi nagy körbástya látképe a várudvarról	28
30. Selmeczbányai óvár, a lőportorony látképe a harangtoronyból nézve	29
31. Selmeczbánya, az óvári börtön belseje	29
32. Selmeczbányai óvár, kandalló a lőportorony második emeleti szobájában	30
33. Selmeczbányai óvár, a lőportorony látképe a fedetlen körbástyáról tekintve	30
34. Selmeczbányai óvár, a várrá átalakított temp- lom látképe a harangtoronyból nézve	31
35. Selmeczbányai óvár, a belső várudvar nézete a kapu felé	31
36. Selmeczbányai óvár, hosszmetset a déli oldalhajón keresztül	32
37. Selmeczbányai óvár, hosszmetset az északi oldalhajón keresztül	32
38. Selmeczbányai óvár, a belső várudvar lát- képe a függő folyosóval	33
39. Selmeczbányai óvár, a lovagterem belseje	34
40. Selmeczbányai óvár, falfestményrészlet a lovagteremből	34
41. Selmeczbányai óvár, az északi oldalhajó bolto- zatának konzolkövei	35
42. Selmeczbányai óvár, keresztmetset a haj- dani szentélyen át	35
43. Selmeczbányai óvár, hosszmetset a hajdani templom főtengelyében	35
44. Selmeczbányai óvár, keresztmetset a hajdani templomhajókon át	36
45. Selmeczbányai óvár, keresztmetset a hajdani templom nyugati szakaszán át	36
46. Selmeczbányai óvár, domborműtöredék a carnarium falában	36
47. Selmeczbányai óvár, a kapukörbástya aláfala- zási terve: az alapozás nézete	37
48. Selmeczbányai óvár, a kapukörbástya aláfala- zási terve: az alapozás metszete	37
49. Selmeczbányai óvár, a kapukörbástya aláfala- zási terve: a körbástya belső kifejtett felülete	37
50. Selmeczbányai óvár, áthidaló vasbetonsza- kaszk készítése	37
51. Selmeczbányai óvár, a kapukörbástya alapo- zási terve: alapozás alaprajza — alagsor alaprajza — földszint alaprajza — első eme- let alaprajza — második emelet alaprajza	38
52. Selmeczbányai óvár, a körbástya egyik föld- szinti lőrése	39
53. Részlet Gualdo Priorato «SCHEMIZ» városát ábrázoló 1676-ból származó rézmetszetéről (Nagyítva.)	40
54. A bélabányai templom tornya	40
55. A selmeczbányai óvár rekonstruált nézete Gualdo Priorato 1676-ból származó metszete alapján	41
56. A kalocsai szentistvánkori bazilika kiásott apsisa	43
57. Római téglák a kalocsai szentistvánkori apsis alapfalából	44
58. A kalocsai szentistvánkori apsis helyzete a mostani szentélyen belül	44
59. A kalocsai szentistvánkori templom padozata alatt talált érseki sír	44
60. A kalocsai érseki sírban talált ezüst kehely	45
61. A kalocsai érseki sírban talált ezüst kehely paténája	45
62. A kalocsai ezüst kehely metszete	45
63. A kalocsai érseki sírban talált pedum	46
64. A kalocsai érseki sírban talált arany kereszt	47
65. A kalocsai érseki sírban talált érseki gyűrű	47
66. A kalocsai érseki sírban talált három pal- liumtű egyike	47
67. Pedumok típusai	48
68. Thietmar salzburgi érsek XI. századbeli pe- csétje	48
69. A kalocsai paténa rajza	48
70. Sirkelyhek összehasonlító táblázata	49
71. Az 1910—11-iki kalocsai ásatások eredménye	50
72. A kalocsai istvánkori bazilika restaurált alap- rajza	50
73. Részlet a kalocsai istvánkori bazilika alap- falaiból	51

	Oldal		Oldal
74. A kalocsai istvánkori bazilika rekonstruált képe	51	127—129. Stucco-rozetták a kalocsai székes-egyházban	68
75. Szobrászati részlet a kalocsai istvánkori templom kapuzatáról	51	130. A kalocsai székesegyház belseje	69
76. Szobrászati részlet Kunszt érsek kalocsai gyűjteményéből	52	131. A kalocsai sekrestyeajtó sárgarézverete	70
77. A kalocsai templomok elhelyezése	53	132. Az utolsó vacsora. Falkép az almakeréki ev. templom szentélyében (Veress Zoltán másolata után)	72
78. A kalocsai második (XII. századbeli) templom alaprajza	53	133. Krisztus ostromozása. Falkép az almakeréki ev. templom szentélyében (Veress Zoltán másolata után)	73
79. a) St. Nectaire-le-Haut (Puy du Dôme), b) Clermont, Notre-Dame du Port, c) az avesniéresi Mária-templom alaprajza	54	134. Falfestmények elrendezése az almakeréki ev. templom hajójának északi falán	74
80. A pobleti (Spanyolország) kolostortemplom alaprajza	54	135. A világtetek és növények teremtése. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában.)	75
81. A kalocsai második templom rekonstruált képe. Előnézet	55	136. Az állatok és Éva teremtése. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában)	76
82. Ugyanaz. Hátnézet	56	137. Az első emberpár a Paradicsomban, a bűnbe- esés. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában)	77
83. Elhelyező jel Kalocsáról	57	138. Az első emberpár kiűzése a Paradicsomból. (Falkép az almakeréki ev. templom hajó- jában)	78
84. Ravazdi Márton kőfaragó sírtáblája	57	139. Ádám és Éva földi élete. (Falkép az alma- keréki ev. templom hajójában)	79
85—87. Faloszlop a kalocsai második templom mellékhajójából	57	140. Kain megöli Ábelt. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában)	79
88—90. Faloszlop a kalocsai második templom körüljárójából	57	141. Az Atyaisten Jézussal, az angyali üdvöz- let. (Falkép az almakeréki ev. templom hajó- jában)	80
91—94. Kalocsa, a középső pillérek sarokfejezetei	58	142. Visitatio, Jézus születése, híradás a pászto- roknak. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában)	81
95, 96. Kalocsa, zúg oszloplábazata	59	143. A három királyok imádása. (Falkép az alma- keréki ev. templom hajójában)	82
97, 98. Kalocsa, oszlopláb	59	144. A betlehemi kisdedek meggyilkolása. (Fal- kép az almakeréki ev. templom hajójában)	83
99. Kalocsa, pillérfej	59	145. Menekülés Egyiptomba. (Falkép az alma- keréki ev. templom hajójában)	83
100, 101. Kalocsa, faloszlop fejezete	59	146. Jézus bemutatása a templomban. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában)	84
102—105. A kalocsai második templom lábazati profiljai	59	147. Jézus bemutatása a templomban. (Falkép az almakeréki ev. templom szentélyében. Veress Zoltán másolata után)	84
106, 107. Konzol a kalocsai második templomból	60	148. Mária halála. (Falkép az almakeréki ev. templom hajójában)	85
108. A kalocsai székesegyház főhomlokzata	60	149. A luccai Volto santo. (Budapest, Szépművé- szeti Múzeum)	87
109. A kalocsai harmadik székesegyház végleges alaprajza. Főoltár és körüljáró új	60	150. Fametszet a lübecki 1492-i Passionaleból. (Schnürer után)	88
110. A kalocsai székesegyház új szentélye	61	151. Szent Kümmernis. (A. Birekhart rézmetszete után)	89
111. A kalocsai székesegyház szentélye. (Restau- rálás előtt)	62	152. A luccai Volto santo. (Falfestmény a cset- neki ev. templomban. Gróh István másolata után)	91
112. A kalocsai székesegyház belseje. (Restaurálás előtt)	62	153. A szepesmegyei Vörösklastrom épületcso- portjának alaprajza	92
113. A kalocsai székesegyház stuccós mennyezet- részlete	63		
114. A kalocsai székesegyház belseje. Hossz- metszet	64		
115. A kalocsai székesegyház stuccói. Heveder részlete	65		
116. A kalocsai székesegyház stuccóinak részlete. A mellékhajó ívezete	65		
117. A kalocsai székesegyház stuccói. Mellék- hajók ívezete	65		
118. A kalocsai székesegyház keresztmetszete	66		
119. A kalocsai székesegyház szószéke	67		
120. A kalocsai székesegyház oratóriuma	67		
121. A kalocsai székesegyház főoltára	67		
122—124. A kalocsai sekrestyeajtó intarsia-betétje	68		
125—126. A kalocsai sekrestyeajtó sárgarézve- retei	68		

Oldal	Oldal
154. A Vörösklastrom templomának keleti homlokzata	93
155. A Vörösklastrom templomának nyugati kapuja	94
156, 157. A Vörösklastrom temploma két ablakának mérművei	95
158. Színes üvegezések maradványai a Vörösklastrom templomának ablakaiban	95
159. Krisztus az Olajfák hegyén. Dürer rézmet-szetű Passiójából (B. 4)	96
160. Krisztus az Olajfák hegyén. (Falkép a Vörösklastrom refectoriumában. Tary Lajos másolata után)	97
161. A Vörösklastrom templomának belseje	98
162. Krisztus ostromozása. (Falkép a Vörösklastrom refectoriumában. Tary Lajos másolata után)	99
163. A kereszthordozás. (Falkép töredéke a Vörösklastrom refectoriumában. Tary Lajos másolata után)	100
164. Kálvária. (Falkép a Vörösklastrom refectoriumában. Tary Lajos másolata után)	101
165, 166. Karthausi szentek falképei a Vörösklastrom refectoriumában. Tary Lajos másolata után)	103
167. Jézus születése. Trento. Seminariumi Múzeum Kárpit	109
168. A Lábmosság. Trento. Seminariumi Múzeum. Kárpit	110
169. Krisztus Kaifás előtt. Trento. Seminariumi Múzeum. Kárpit	111
170. Krisztus Pilátus előtt. Trento. Seminariumi Múzeum. Kárpit	112
171. A Keresztvitel. Trento. Seminariumi Múzeum	113
172. Krisztus levétele a keresztről. Trento. Seminariumi Múzeum	114
173. Krisztus föltámadása. Trento. Seminariumi Múzeum	115
174. Rogier van der Weyden műhelye. Angyali üdvözet. Brüsszel. Képtár	116
175. Angyali üdvözet. Részlet a budapesti kárpitról	117
176. Jelenetek Mária életéből. Kárpit az egykori Spitzer-gyűjteményből	117
177. Rogier van der Weyden műhelye. Krisztus sirbatétele. Brüsszel. Képtár	118
178. Rogier van der Weyden műhelye. Krisztus tanítványai elhagyják a sirt. Brüsszel. Képtár	119
179. Krisztus tanítványai elhagyják a fölfeszítés színhelyét. Trento. Kárpit részlete	119
180. Aelbert Bouts. Utolsó vacsora. Brüsszel. Képtár	120
181. A. Dürer. Utolsó vacsora. Kis fametszet-passzió. (B. 24)	120
182. Lábmosság. Aix. székesegyház	121
183. Németalföldi mester 1520 körül. Jézus születése. Szárnyasoltár részlete. Brüsszel. Képtár	121
184. Krisztus a keresztfán. Forli. Pinacoteca Comunale	121
185. Az idősb Hans Holbein. Krisztus Kaifás előtt. Donaueschingen	122
186. Krisztus Heródes előtt. Trentói kárpit részlete	122
187. Dürer. A három királyok. Marienleben. (B. 87.) Tükörkép	122
188. A három királyok. Trentói kárpit részlete	123
189. Dürer. Krisztus körülmetélése. Részlet. Marienleben. (B. 86.) Tükörkép	124
190. Dürer. A 10,000-ek vértanúsága (B. 117)	124
191. Dürer. Evangelista Szent János vértanúsága. Apokalypsis. (B. 61.) Tükörkép	125
192. Dürer. Krisztus ostromoztatása. Nagy passzió. (B. 8.) Tükörkép	125
193. Dürer. Ecce homo. Nagy passzió. (B. 9.) Tükörkép	126
194. Ecce homo. Trentói kárpit részlete	126
195. Dürer. A Kálvária hegye. Részlet. (B. 59)	127
196. Dürer. Krisztus kereszttelése. Nagy passzió. (B. 10.) Tükörkép	128
197. Krisztus a keresztfán. Kárpit a forlii Pinacoteca Comunaleban	128
198. Jézus születése. Kárpit az egykori Spitzergyűjteményből	130
199. Jézus születése és a Három Királyok. Kárpit J. Seligmann tulajdonában, Párisban	131
200. Jézus születése. Kárpit az aixi székesegyházban	131
201. Krisztus töviskoronázása. Kárpit az aixi székesegyházban	133
202. a) Krisztus a keresztfán. b) Pietà. Kárpit az aixi székesegyházban	134
203. Pietà. Kárpit. Brüsszel. Musées royaux du Cinquantenaire	135
204. Krisztus a keresztfán. Madridi kárpit	136
205. Krisztus levétele a keresztfáról. Madridi kárpit	137
206. Krisztus mennybemenetele. Kárpit az aixi székesegyházban	138
207. Részlet a burgosi székesegyház egy kárpitjáról	138
208. Krisztus kereszttelése. Madridi kárpit	139
209. Krisztus kereszttelése. Kárpit az aixi székesegyházban	139
210. a) Mária mennybemenetele. Berlin. Iparművészeti Múzeum. Kárpit. b) Mária mennybemenetele. Aix. székesegyház. Kárpit	141
211. Jan van Room és Maître Philippe. Herkenbald halála. Kárpit a brüsszeli Musées Royaux du Cinquantenaireban	145
212. Falfestmény a vajdahunyadi Mátyás-loggia második ablaka fölött	150
213. Falfestmény a vajdahunyadi Mátyás-loggia első ablaka fölött	151

	Oldal		Oldal
214. Falfestmény a vajdahunyadi Mátyás-loggia harmadik ablaka fölött	151	241. Szilágyi-czímer az Országos Levéltárban levő pecsétről. (O. L. DL. 15220. szám)	207
215. Ablakfölötti tympanon Szilágyi-czímerrel a vajdahunyadi Mátyás-loggiából	152	242. Szilágyi-czímer az Országos Levéltárban levő pecsétről. O. L. DL. 15220. szám)	207
216. 217. Festett ablakbéletek a vajdahunyadi Mátyás-loggiában	155	243. János Zsigmond tallérja 1562-ből. (Közel kétszeres nagyítás)	208
218. Hunyadi-czímer a vajdahunyadi lovagterem első oszlopfaján	157	244. Szapolyai-czímer a főrendiház üléstermében	209
219. Festett ablakbéletek a vajdahunyadi Mátyás-loggiában	159	245—247. Mátyás király aranyai (kétszeres nagyítás)	209
220. Hunyadi-czímer az Aranyház földszinti ablakán Vajdahunyadon	161	248. Mátyás király címere vörös márvány domborművön (Magyar Nemzeti Múzeum)	209
221. Hunyadi-czímer a vajdahunyadi vár erkélygyámkövén	164	249. Mátyás királynak a budavári koronázó templom déli tornyáról a templom belsejébe helyezett eredeti címere, Székely Bertalan festményeivel	210
222. 223. Zárókövek a vajdahunyadi lovagteremben a Hunyadi-czímerrel	166	250. Hunyadi-czímer a vajdahunyadi kápolna ajtaja fölött	213
224. A kápolnának, 225. a Hunyadi-loggiának egy-egy záróköve a Hunyadi-czímerrel Vajdahunyadon	167	251. Hunyadi János sírládája eredeti állapotában. (Rekonstruált alaprajz)	217
226. Hunyadi-czímer a Mátyás-loggia címersorozatából Vajdahunyadon	169	252. Hunyadi János sírládájának alaprajza, mai állapota szerint	217
227. Ablaktympanon Hunyadi János címerével, a Hunyadi-loggiából Vajdahunyadon	177	253—254. Mátyás király címere az Országos Levéltárban levő pecsétékről. (O. L. DL. 19109., 15122. szám)	218
228—232. Hunyadi János címere az Országos Levéltárban levő pecsétéken (O. L. DL. 14662., 14315., 13518., 30807. szám. Az utolsó Corvin Jánosé)	179	255. Mátyás király címere a boroszlói városházról	219
233. Hunyadi János címere Vajdahunyadon a kaputorony melletti csigalépcső ajtaja fölött	185	256—257. Corvin János címere az Országos Levéltárban levő pecsétékről. (O. L. DL. 33007., 32970. szám)	221
234. Mátyás király címere a budavári koronázó templom déli tornyán	187	258. A vajdahunyadi kápolna karzatának részlete a Szilágyi-czímerrel	225
235. Mátyás király aranya (kétszeres nagyítás)	189	259. Mátyás király címere a Nemzeti Múzeumban lévő márvány domborművön	226
236—237. Mátyás király címere az Országos Levéltárban levő pecsétékről (O. L. DL. 19136., 13561. szám)	195	260. János király pecsétje	229
238. Vörös márvány dombormű Mátyás király címerével a Magyar Nemzeti Múzeumban	197	261. Szapolyai Imre címere sírkövén	232
239. Szilágyi címer a Mátyás-loggia földszíntjének középső ablakáról Vajdahunyadon	203	262. Szapolyai-czímer a kassai székesegyházban	233
240. Szilágyi-czímer a vajdahunyadi várból	205	263. Szapolyai-czímer 1524-i pecsétről	235
		264. Szapolyai-czímer részlete János Zsigmond síremlékéről a gyulafehérvári székesegyházban	237
		265. Zárókö a vajdahunyadi kápolna boltozatán a karzat fölött	239

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal		Oldal
LUX KÁLMÁN: A selmeczbányai óvár	5	II. Zsigmond király 1409. évi adomány- levele Hunyadvára iránt Vajk és fia (Hunyadi) János és Vajk fivéreiről részére	165
FOERK ERNŐ: A kalocsai székesegyház	43	III. A Hunyadi-ház címere	178
ÉBER LÁSZLÓ: Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről:		IV. Újabb történetíróink Hunyadi János származásáról	186
I. Újonnan fölfedezett falfestmények Almakeréken	71	V. Hunyadi János fivérének sírköve a gyulafehérvári székesegyházban	204
II. Volto santo-kép a csetneki evangélikus templomban	86	VI. Hunyadi László sírköve a gyulafehé- vári székesegyházban. Morzsina vagy Szapolyai leány-e Hunyadi anyja?	211
III. A szepesmegyei Vörösklastrom és fal- festményei	90	VII. Tévedések a történeti tények körül	227
HOFFMANN EDITH: Az Iparművészeti Múzeum brüsszeli kárpitja	105	A Műemlékek Országos Bizottságának műkö- dése az 1912—13. években	245
BÁRÓ FORSTER GYULA: Hunyadi János szár- mazása és a vajdahunyadi freskók	149		
I. Régi íróink Hunyadi származásáról	153		

*A jelen kötet nyomása befejezést nyert a világ-
háború negyedik évében, 1918 február havában.*

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

- Abaújhvár, ref. templom, falfestmények 248.
 Adakaleh, erődítmények 255.
 Aelst, Pierre van 145.
 Aix, székesegyház, kárpitok 108. s köv.
 Albi, Ste Cécile-templom 88.
 Almakerék, ev. templom 71. s köv., 245, 256, 267.
 Alsódiós, r. k. templom 248.
 Alsólápos, r. k. templom, szentségtartó 258.
 Andlau, plebániatemplom 79.
 Andocs, ferenczrendi templom 249.
 Antwerpen, múzeum, R. v. d. Weyden triptychona 133.
 Apaffi Mihály, I. és II., 73.
 Apor Péter, báró 151.
 Aquila János 71, 72, 73. 75, 255.
 Arad, erődítmények 255.
 Aranyosmeggyes, várkastély 249, 259.
 — templomrom 249.
 Aspertini, Amico 87.
 Assisi, Szt. Ferencz-templom 80.
 Asztrik érsek 47.
 Athos, Iwiron-kolostor 84.
 Avesnières, Notre-Dame-templom 52.
 Balázsfalva, érseki székház kápolnája 259.
 Bánffyhunyad, ref. templom 259.
 Bántornya, r. k. templom 71, 72.
 — — falfestmények 255.
 Bél Mátyás 157.
 Bény, carnarium 25.
 Berethalom, ev. templom 255, 267.
 Berlin, iparművészeti múzeum, kárpit 143.
 Besztercze, ev. templom 249.
 — régi házak 259.
 Beszterczebánya, vártemplom, St. Borbála-oltár 245.
 Birckhart Anton 89.
 Bodafalva r. k. templom 249, 259.
 Bogács, ev. templom 260.
 Bonfini, Antonio 154.
 Borosjenő, török mecset 260.
 Bouts, Aelbert, 119.
 Brassó, ev. főtemplom (Fekete templom) 245, 256.
 — Bertalan-templom 255.
 — ezredéves emlékmű 260.
 — Katalin-kapu 249.
 — Takácsbástya 245.
 — régi körfal 260.
 Brüsszel, képtár, oltárkép 117.
 Brüsszel, képtár, Utolsó vacsora, A. Boutstól 119.
 — — triptychon 120.
 Brüsszel, Musées royaux du Cinquantenaire, kárpit 135.
 Budai Ferencz 160.
 Budapest, koronázó-templom 256.
 — terézvárosi plébánia-templom 260.
 — egyetemi templom 260.
 — Gellértfürdőnél talált kövek 260.
 — Iparművészeti Múzeum, brüsszeli kárpit 105.
 köv.
 — Szépművészeti Múzeum, Volto santo-kép 87.
 — Baumgarten-gyűjtemény, kárpit 109.
 Budavár ostroma 267.
 Burgkmair Hans 89.
 Burgos, székesegyház, kárpit 138.
 Búrszentmiklós, r. k. templom 249.
 Chassin Charles Louis 186.
 Château-de-Pau, kárpit 108. s köv.
 Cimabue 84.
 Civitali, Matteo 86.
 Clermont, Notre-Dame du Port 52.
 Cornides Dániel 157.
 Cortesius Sándor 156.
 Corvin János címeres pecségei 183.
 Csallóköz 267.
 Csanád, falmaradványok 249.
 Csetnek, ev. templom 86. s köv.
 Csobáncz, várom, kuruczemlék 249.
 Csolnokosi János 153.
 Csombord, ref. templom 249.
 Dés, ref. templom 250, 267.
 Déva, egykori ref. templom, falképtöredékek 255.
 — Magna Curia 250.
 Dévény, ezredéves emlékmű 256.
 — várom 260.
 Dlugosz János 163.
 Dobóruszka, r. k. templom 250.
 Donaueschingen, képtár, id. Holbein H. passzió-oltára 121.
 Donner Ráfael 253.
 Dorfmeister István 262.
 Dürer, Albrecht 100, 108, 119, 121.
 Eczel, ev. templom 267.
 Edelény, kastély 260.

- Eger, minaret 260.
 Egregy, r. k. templom 245.
 Énlaka, unitárius templom 260.
 Ens Gáspár 156.
 Eperjes, r. k. plebánia-templom 260.
 — Rákóczi-ház 260.
 — Klobusiczky-palota 250, 256.
 Érábrány, ref. templom 250.
 Ercsi, r. k. templom 245.
 Erdélyi ötvösművek 256.
 Erdőd 267.
 Érsekújvár 267.
 Erzsébetkápolna, r. k. templom 250.
 E. S. mester 102.
 Esztergom, főszékesegyház 245.
 — vára 267.
 Etrefalva, ev. templom 261.
 Fejér György 159.
 Feldebrő, altemplom 250.
 Felsőlehot, r. k. templom 261.
 Fertőszéleskút, városi torony 246.
 Fessler Ignác Aurél 158.
 Firenze, S. Donato-palota, kárpit 127.
 Fogaras, várkastély 250.
 Forlì, Pinacoteca comunale, kárpitok 116. s köv.
 Franceschi, Piero dei 147.
 Frigyesvágás, r. k. templom 250, 256.
 — Palochay-kastély 250.
 Galacz, ref. templom 250.
 — — — Wesselényi-féle emléktábla 250.
 Gamás, templom maradványai 261.
 Garamszentbenedek, kolostor 256.
 Geczelfalva, ev. templom 72.
 Gelencze, r. k. templom 257.
 Gerény, r. k. templom 72, 246.
 Gerhold-kehely 47.
 Gernyeszeg, ref. templom 246.
 Giotto 83, 84.
 Goblinus 91.
 Gossart, Jan 146.
 Gromo Giovanandrea 218.
 Guta, r. k. templom 261.
 Győr 267.
 Győr, székesegyház 246, 257.
 — erődítmények 255.
 Gyulafehérvár, székesegyház, 246, 257.
 — — Hunyadiak síremlékei 215. s köv.
 Hadad, ref. templom 251.
 Halmágy, ev. templom 251, 261.
 Harapkó, r. k. templom 261.
 Hatvan vára 267.
 Heltai Gáspár 154.
 Henninges Jeromos 156.
 Henszlmann Imre 43. s köv.
 Hodrusbánya, r. k. templom kapuja 16.
 Holbein Hans, id. 121.
 — — ifj. 102.
 Holczmány, ev. templom 246.
 Humboldt Vilmos 232.
 Hunyadi János 149. s köv.
 Hunyadi János címeres pecségei 183.
 Hunyadi János, ifj. 174.
 Hunyadi Klára 174.
 Hunyadi Marina 174.
 Hunyadi Wayk 166.
 Ipolyi Arnold 71.
 Izsa, Leányvár 251, 261.
 Jaák, carnarium 25.
 Kachelmann, Johann 6. s köv.
 Kakas mester 90.
 Kalocsa, székesegyház 43. s köv.
 Karaszkó, ev. templom 72.
 Kassa, székesegyház 248, 259.
 — (prémontréi) Szentháromság-templom 251, 261.
 — bástya és börtönépület 251.
 — erődítmények 255.
 Kazinczy Ferencz 215.
 Kecskemét, r. k. nagytemplom 246.
 — ref. templom 261.
 Kelembér, gör. k. templom 251.
 Kellerer Martinus Carolus 70.
 Kerchelich Ádám 160.
 Kercz, templom- és kolostorromok 251, 257.
 Késmárk, r. k. nagytemplom 251, 261.
 — Thököly-vár 251, 261.
 Kézdiszentlélek, r. k. templom, 251, 261.
 Királyudvar mellett római táborhely 261.
 Kiscsür, ev. templom 257.
 Kisfűlpös ref. templom 262.
 Kiskomárom, r. k. templom 262.
 Kismarton, ferenczrendi kolostor 88.
 — kálvária 88.
 Kolozsvár, farkasutcai ref. templom 246, 257.
 — régi várfal 262.
 — erődítmények 255.
 Komárom, gör. kel. szerb templom, stallumok 251.
 Komárom vára 267.
 Komját, Péter és Pál-templom 257.
 Korpona, Alsó kapu 262.
 Köhalom, ev. templom 262.
 Köpecz, ref. templom 251.
 Körmöcbánya, r. k. vártemplom 251.
 — carnarium 25.
 Kőváry László 199.
 Krasznahorka-Váralja, Andrássy-mauzoleum 262.
 Kusaly, ref. templom 262.
 Kümmernis, Szent 89.
 V. László király 165.
 Légrad, Szentháromság-szobor 262.
 Léka, r. k. templom 257.
 Lépes György 236.
 Lipótvár 267.
 Lippa 267.
 Liptószentiván, r. k. templom 262.

- Liszti János 156.
 London, Viktoria és Albert-Múzeum, kárpit 132.
 Lontó, r. k. templom 262.
 Lőcse, Szent Jakab-templom főoltára 262.
 — gimnáziumi templom 262.
 — Spillenberger-féle ház 262.
 Lőcse, városi körfal 251.
 Lucca, székesegyház 86.
 — S. Frediano-templom 87.
 Lucius János 159.
 Lukács érsek 55.
 Lyon, Musée des tissus, kárpit 132.
 Mabuse I. Gossart
 Madrid, kárpitsorozat, 108. s. köv.
 Magyarfülpös, ref. templom 263.
 Majk, egykori camaldoli kolostor 98, 251.
 Máriafalva, r. k. templom 263.
 Márkusfalva, Máriássy-féle kerti lak 246, 258.
 Márokpapi, ref. templom 252.
 Marosfalu, ref. templom 262, 263.
 Marosnagylak, ref. templom 252, 263.
 Marosszentanna, ref. templom 246.
 Marosszentimre, ref. templom 258.
 Marosújvár, ref. templom 252, 263.
 Márpod, ev. templom 252.
 Martinus Ravesu 58.
 Mártonháza, ev. templom 72.
 Mártonhely, r. k. templom 71, 75, 263.
 Martonyi, pálos kolostor és templom romjai 263.
 Martyáncz I. Mártonhely
 Massys, Quentin 128, 136, 143, 146.
 Mateóc, r. k. templom 246.
 Mátraverebély, r. k. templom 252, 263.
 Mattyasovszky László 94.
 Mátyás király czimeres pecsétjei 183.
 Meissen, Albrechtsburg 22.
 Meszlen, r. k. templom 246.
 Metsys, Quentin I. Massys
 Mezőújlak, ref. templom 263.
 Miskolcz, avasi ref. templom 252, 263.
 Mohos, r. k. templom 72, 258.
 Morzsina Erzsébet 155. s. köv., 186. s. köv.
 Muraszombat, r. k. templom 72, 82.
 Muzsna, ev. templom 267.
 München, Bayerisches Museum, kárpit 131.
 Nagy Iván 157.
 Nagyjeszen, r. k. templom 252.
 Nagykapus, ev. templom 267.
 Nagymaros, r. k. templom 252.
 Nagyrőcze, ev. templom 252, 264.
 Nagyszeben 267.
 Nagyszeben, régi ház 258.
 Nagyszombat, székesegyház 247.
 — — orgonája 264.
 Nagyvarsány, ref. templom 252.
 Nagyvárad vára 267.
 Napragi Demeter 105.
 Neczpál, r. k. templom 247, 264.
 — Láhner-émlék 252.
 Nedecz, r. k. templom 247.
 Neszmély, ref. templom 253.
 Noszvaj, régi kastély 264.
 Nyárádszentimre, ref. templom 253.
 Nyitra-Poruba I. Mohos.
 Ochtina I. Mártonháza.
 Ócsa, ref. templom 72, 264.
 Ónod, várromok 253.
 Oravka, r. k. fatemplom 253.
 Orley, Barend van 136.
 Orsolini 257.
 Osikó, r. k. templom 264.
 Óralja-Boldogfalva, ref. templom 84.
 Pannemaker, Pierre 137.
 Páris, Louvre, kárpit-sorozat 138.
 Páris, J. Seligmann-gyűjt., kárpit 121.
 Patachich Gábor érsek 64.
 Pécs, székesegyház 48, 264.
 — cubiculum 253, 258.
 — ú. n. török löportorony 247, 258.
 Pécs város és vár 267.
 Perugino, Pietro 135.
 Petthő Gergely 155.
 Petőházi ú. n. Gundbald-kehely 47.
 Petőszinnye, ref. templom 253, 258.
 Philippe, Maître 135.
 Pilisszentkereszt, egykori cisztercita kolostor 264.
 Piski, Bem-émlék 253.
 Poblet, kolostor-templom 53.
 Podolin, r. k. plébánia-templom 72, 80.
 — — falfestmények 247.
 Pókafalva, ref. templom 264.
 Pomáz, középkori alapfalak 253.
 Poprád, r. k. templom 253.
 — városi harangtorony 253, 264.
 Pozsony, koronázó-templom főoltára 253.
 — városház 253.
 — ferenczrendi templom Szt. János-kápolnája 247, 264.
 Pozsonyszentgyörgy, r. k. plébánia-templom 247.
 — — Mária halála dombormű 247.
 Pray György 157.
 Prázsmár, templomerőd 265.
 Priorato, Gualdo Galeazzo 41.
 Ráczkeresztúr, római híd 253.
 II. Rákóczi Ferencz 248, 259.
 Rákóczi Pál 93.
 Ravazd, egykori Szt. Wilibáld-templom 58.
 Ravenna, S. Apollinare in Classe 48.
 Regensburg, Szt. Erhard peduma 46.
 Repffius Udalrik János 93.
 Réthy László 186.
 Riomfalva, ev. templom 267.
 Róma, vatikáni múzeum, kárpit 132.
 Rómer Flisór 71.

- Room, Jan van 140, 146.
 Rosseli, Cosimo 87.
 Rostock, Szt. Miklós-templom 89.
 Ruszt, r. k. Szent Egyed-templom 253.
 Salzburg, Nonnberg-kolostor, kárpit 108.
 Schmidt András 156.
 Schmidt Johann Martin 266.
 Schongauer, Martin 125.
 Segesvár, ev. hegyi templom 72.
 — renaissance ház 254, 265.
 — árkádok épület (mészárszékek) 254.
 Selmeczbánya, Óvár 5. s köv., 258.
 — — Rösel Lőrincz síremléke 9.
 — Szt. Katalin-templom 20.
 — egykori Szt. Antal-templom 9.
 — bálványai kapu 9.
 — Szt. Katalin-templom kapuja 16.
 — Leányvár 9.
 — Szentháromság-szobor 265.
 Siegburg, II. Anno érsek peduma 46.
 Simonetti Dániel 70.
 Somlyó, várom 265.
 Somorja, ref. templom 265.
 Sopron, régi ház 265.
 Sopronkertes, templom és kolostorrom 265.
 Spitzer-gyűjtemény, kárpit 118.
 Süvete, r. k. templom 72.
 St. Néctaire-le-Haut, templom 52.
 Szalay László 186.
 Szamosardó, ref. templom 247.
 Szapolyai család címere 189, 219. s köv.
 Szászfehéregyháza, ev. templom 267.
 Szászkézd, ev. templom 267.
 Százd, r. k. templom 258.
 Szeged 267.
 Szeged, belvárosi r. k. plebánia-templom 265.
 — alsó-városi plebánia-templom 265.
 — erődítmények 255.
 Székelydólya, ref. templom, mennyezetfestmények 254.
 Székesfehérvár 267.
 — régi alapfalak 254.
 Szepesolaszi, r. k. templom 254, 265.
 Szepesszombat, r. k. templom 254.
 Szereday Antal 204.
 Szerencs, ref. templom 254.
 Szigliget, várom 254, 258.
 Szilágynagyfalú, ref. templom 247.
 Sziszek, ókeresztény templom 51.
 Szöllősvégárdó, ref. templom 247.
 Tancs, ref. templom 265.
 Tata, r. k. plebánia-templom 247.
 — középkori leletek 254.
 Teleki József, gróf 153.
 Temesvár 267.
 — erődítmények 255.
 Tereske, r. k. templom 266.
 Terlan, plebánia-templom 84.
 Thietmar püspök 46.
 Tokaj vára 267.
 Topuszkó, cisztercita templom 56.
 Torda, r. k. templom 254.
 — ú. n. fejedelmi palota 258.
 — erődítmények 255.
 Tótlak, r. k. templom 71.
 Trencsén, várom 266.
 Trento, semináriumi múzeum, kárpitok 108. s köv.
 Turnischa, I. Bántornya.
 Türbék, erődítmények 255.
 Türe, gör. kath. fa-templom 254.
 Tycho de Brahe 105.
 Udo érsek kelyhe 47.
 Ugrinus érsek 53.
 Újvásár, ev. templom 254.
 — — — falfestmények 255.
 Ujvidék, Szentháromság-szobor 254.
 Ulmus I. Királyudvar 261.
 Ungvár, vár 266.
 Vác, székesegyház 266.
 Vadász, ref. templom, falfestmény 255.
 Vajdahunyad, vár 247, 259.
 — falfestmények 159. s köv.
 — Hunyadi-címerek 181.
 Varannó, r. k. templom 266.
 Városszalónak, r. k. templom 259.
 Vasvár, r. k. templom 255.
 Velemér, r. k. templom 71.
 Verbőczy István 167.
 Verestorony, r. k. templom 266.
 Verria, Hagios Christos-templom 84.
 Veszprém, székesegyház 267.
 Világos, templomrom 255, 266.
 Vimpác, r. k. templom 86.
 Visegrád, várom 248.
 Vista, ref. templom 266.
 Volto santo 86. s köv.
 Vöröskláštrum 90. s köv. I., 90, 255, 266.
 Westfalai Arnold 22.
 Weyden, Rogier van der 117, 133, 136.
 Wilgefortis 89.
 Zara, S. Domenico 48.
 — S. Donato 48.
 Zboró, Rákóczi-kastély temploma 266.
 Zimony, ezredéves emlékmű 255, 266.
 Zólyom, vár 248, 255, 259.
 Zsámbék, templomrom 248.
 Zseliz, r. k. templom 248.
 Zsegra I. Zsiga.
 Zsigmond király 153.
 Zsiga, r. k. templom, falképek 71, 267.
 Zsolna, r. k. plebánia-templom 255.
 — Szent István-templom 255, 266.
 — Corpus Christi-kápolna 266.

